RAD JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE ZNANOSTI I UMJETNOSTI

Knjiga 324

ODJEL ZA FILOLOGIJU

Knjiga XI

Urednik

Dr. JOSIP TORBARINA

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

R A D

JUGOSLAVENSKE AKADEMIJE
ZNANOSTI I UMJETNOSTI

A

Z A G R E B

1 9 6 2

Tisak: Izdavački zavod Jugoslavenske akademije, Zagreb

T. MATIĆ

SLAVONSKO SELO U DJELIMA HRVATSKIH PISACA POTKRAJ OSAMNAESTOGA VIJEKA

(Primljeno za štampu na 3. sjednici U odjela od 26. III 1957.)

I

Posve je prirodno, da svaka književnost nosi na sebi biljeg sredine, u kojoj je nastala, a to se osobito vidno ističe u književnosti, koja se rađa u doba, kada nastaju jače promjene u duševnom i društvenom životu naroda. Slavonija je u osvit osamnaestoga vijeka mirom karlovačkim (1699.) prešla ispod sultanove vlasti u sklop zemalja Habsburške monarhije i time dospjela u jači doticaj s kulturom zapadne Evrope, koja je i sama u to doba bila u previranju tražeći nove staze u duševnom, ekonomskom i uopće društvenom životu. Engleska je već u drugoj polovici sedamnaestoga vijeka proživjela jake trzavice počevši od smaknuća Stuartovića Karla I. (1649.) pa do dolaska hannoverskoga izbornog kneza Đure na englesko prijestolje (1714.): te su se trzavice svršile slomom apsolutističke kraljevske vlasti, a u duševnom je životu u isto doba otimao mah racionalizam i empirizam (Locke, Newton).[1] Te ideje, koje su kidale veze s prošlošću, iz Engleske su zahvatile na evropskom kopnu najprije Francusku, te nije trebalo ni punih sto godina, da se u kraljevstvu Louisa XIV. († 1715.) stubokom promijene pogledi na državni život i uopće na društvenu zajednicu i da već drugi nasljednik njegov Louis XVI., osuđen od Narodnoga konventa, pogine na stratištu (1793.).

Iz Francuske su se reformne ideje postepeno širile i u druge evropske zemlje, ali su se dakako na tome putu prilagođivale prilikama, što su ih u kojoj zemlji zatekle. Pruski kralj Fridrik II. (1740.–1786.), iako je bio daleko od misli da pusti iz ruku neograničenu kraljevsku vlast, sam se priznavao »prvim slugom države« i ozbiljno nastojao oko reformi na prosvjetnom i ekonomskom polju. Te su ideje zahvatile i Habsburšku monarhiju već za Marije Terezije (1740.–1780.), a još više za njezina sina Josipa II., koji je poslije smrti svoga oca Franje Lota-

[1] L. Halphen et Ph. Sagnac, Peuples et civilisations, XI: La prépodérance anglaise (1715.–1763.) par P. Muret (Paris 1937), p. 275–279.

rinškoga († 1765.) postao ne samo car njemački, nego je kao materin suvladar učestvovao također u upravi zemalja Habsburške države već i prije, nego što je po materinoj smrti postao vladar tih zemalja. Tim putem su reformne ideje zapadne Evrope došle i u naše krajeve, koji su karlovačkim mirom iskinuti ispod turske vlasti i pridruženi Habsburškoj monarhiji.

Osnovna je misao prosvjetnoga pokreta osamnaestoga vijeka (Aufklärung, siècle des lumières), da ljudski razum treba da slobodnim prosuđivanjem dođe do ispravnih i jasnih ideja o zadaći i svrsi čovjeka pojedinca i ljudske zajednice pa da nađe put, kojim će poći i pojedinac i zajednica, eda izvrše svoju zadaću, postignu svoju svrhu. Prema tome je glavna zadaća državne uprave, da luč prosvjete unese u što šire redove naroda i učini ih sposobnima, da zdravo prosuđuju i sebe i život oko sebe. Za razvitak i napredak pojedinca i zajednice potrebno je dakako da se razumno srede ekonomske prilike. Osamnaesti vijek izgubio je bio vjeru u merkantilizam: nije se više vjerovalo, da se trgovinom i gomilanjem novaca stvara pouzdana osnova za ekonomsko blagostanje i napredak. Zapadna je Evropa sve više prihvaćala fiziokratsku teoriju francuskoga ekonomiste Quesnaya (1694.–1774.), da je zemlja glavno vrelo ekonomskih dobara i da je obrađivanje zemlje najpouzdaniji put do ekonomske snage i napretka.[2] Naravna je posljedica takvoga shvaćanja, da državna uprava valja da osobitu brigu posveti pridizanju poljodjelstva, pa dakako i poljodjelaca, jer će time izgraditi čvrst temelj za opći napredak i sigurnost države. Tim je idejama bio snažno zadojen Josip II., tako da je pače Marija Terezija osuđivala svoga sina, da u tom pogledu prelazi granice razboritosti. U vezi sa uzbunama seljakâ, što su nastale u Češkoj potkraj njezine vlade, pisala je ona Mercyu, poslaniku u Parizu: »Der Kaiser, der das Streben nach Popularität allzuweit treibt, hat, ohne zwar diesen Leuten auf seinen verschiedenen Reisen Versprechungen zu machen, doch allzuviel über ihre Freiheit in Religionssachen sowohl als ihren Grundherren gegenüber gesagt. Man sieht jetzt die Folgen ... Nicht in Böhmen allein ist jetzt der Bauer zu fürchten, sondern auch in Mähren, Steiermark und Österreich, vor unseren Toren, hier bei uns, wagen sie die größten Frechheiten zu begehen.«[3]

II

Poslije oslobođenja od Turaka Slavonija je gotovo pô stoljeća provizorno ostala sva pod vlašću carske komore i vojske, ban hrvatski nije u njoj imao nikakve vlasti. Nova granica spram sultanova carstva duž Save od Jasenovca do Zemuna, koja je konačno utvrđena beogradskim mirom 1739., bila je zbog sigurnosti na vojničku uređena, a zemlju po-

[2] P. Muret o. c., p. 286–287 i 555–556. – Bösendorfer, Agrarni odnosi u Slavoniji (Zagreb 1950), str. 94.
[3] Weiss, Weltgeschichte, XIII, 287.

dalje od granice komora je poklanjala crkvenim organizacijama (Aljmaš, Kutijevo), davala u zalog carskim vjerovnicima (Ilok knezu Odescalchiju) i prodavala za gotov novac u korist erara, tako da je najveći dio zemlje dospio u ruke spahija tuđinaca. Tek na krunidbenom saboru 1741. pošlo je članovima hrvatskoga sabora za rukom, da od Marije Terezije dobiju obećanje, da će se obnoviti stare slavonske županije i pridružiti Hrvatskoj. Obnova županija je 1745. doista izvršena, te su županije virovitička, požeška i srijemska došle pod bansku vlast, no od toga je i dalje bila izuzeta zemlja duž Save te je definitivno pod vrhovnom upravom bečkoga Dvorskog ratnog vijeća (Hofkriegsrat) uređena sasvim na vojnički.

Županijama je bio na čelu veliki župan, imenovan od kralja, a u upravi mu je bio zamjenik podžupan, kojega je birala kongregacija županijskoga plemstva. Pod njihovim je predsjedavanjem županijska sedes iudiciaria (»sedrija«) vršila također sudsku vlast. Po kotarima su uprava i suđenje bili u rukama velikih sudaca (iudices nobilium) i malih sudaca (viceiudices nobilium). Seljaku – kmetu – sudio je dakako u prvom redu spahija, a kmet je i inače bio pod njegovom vlasti, koja se često izrađala u grubu samovolju.

Slavonska je Granica bila razdijeljena u tri regimente – gradišku, brodsku i petrovaradinsku – i u njima je ne samo vojnička nego i sva administrativna i sudačka vlast bila u vojničkim rukama. Njemački je bio službeni jezik državne uprave i intenzivno se učio u školama. Izuzevši varošane, koji su se u graničarskim slobodnim municipijima bavili obrtom ili trgovinom i plaćali daće za administrativne potrebe svojih municipija, graničarima je osim vojne službe bila dužnost ići na rad kod gradnje utvrda i uopće vojnih zgrada pa kod građenja cesta i mostova, no za zemlju, koju je graničar obrađivao i od koje je živio, nije imao nad sobom spahije i nije znao za kmetske dužnosti rada i davanja u korist spahiji.

Prema tome su u Slavoniji osamnaestoga vijeka jedan kraj drugoga postojala – gotovo bismo mogli reći – dva svijeta: s jedne strane graničar odgojen u vojničkoj disciplini, opterećen dužnostima vojničke službe i manualnoga rada u interesu države, dakle u službi društvene zajednice u najširem smislu, no u svome poljodjelskom radu svoj gospodar, koji je zemlju obrađivao za sebe i slobodno raspolagao plodovima svojega rada, – a s druge strane spahijski kmet, kojemu je spahija zapovijedao i sudio, a kmetu je bila dužnost, da spahiji radi u kući, da obrađuje njegovo polje i još da mu daje određeni dio plodova sa svoje zemlje. Najveći dio slavonskih spahija bili su tuđinci, a što je još gore bilo, živjeli su dobrim dijelom izvan Slavonije, tako da je uprava spahilukâ, a po tome i vršenje vlasti nad kmetovima, bilo u rukama spahijskih činovnika, redovno Nijemaca i Madžara. Spahijama je sva briga bila, da iz svojih slavonskih spahiluka iscijede što više prihoda za život u tuđini, a kako je njihovim kmetovima i kako se s njima postupa, zbog toga ih nije mnogo boljela glava.

Zato nije čudo, što su u Slavoniji ubrzo poslije oslobođenja od Turaka zaredale po spahilucima pobune kmetova, tako da se već za Karla III., a još više za Marije Terezije i Josipa II., državna vlast energičnije prihvatila sređivanja odnosa između vlastele i kmetova, eda se spriječi vlasteoska samovolja. Tako su nastali slavonski urbari, zbornici odredaba o pravima vlastele i dužnostima kmetova: prvi slavonski urbar je proglašen za Karla III. godine 1737., a radi kasnijih buna kmetova na slavonskim spahilucima izdan je za Marije Terezije godine 1756. za Slavoniju novi urbar, pa i taj je poslije prema prilikama popunjavan i mijenjan.

Austrijski vladin savjetnik F. W. Taube, koji je, na osnovi svojih opažanja u samoj zemlji u drugoj polovici osamnaestoga vijeka, napisao zanimljivu knjigu o Slavoniji, posve je loše sudio o prilikama u slavonskim spahilucima i istakao ekonomsku opasnost, u koju dovodi zemlju nerazborita i bezobzirna eksploatacija, što je vrše spahije tuđinci, koji su bili vlasnici velikoga dijela plodne slavonske zemlje.[4]

Nijesu dakako niti graničarima pod vojničkom upravom ruže cvale: tereti vojničke službe i radnih obaveza znali su i u Granici izazivati pobunâ, te je i tamo država u nekoliko puta izdavala regulacije graničarskih prava i dužnosti. Taube pače veli, da su obaveze rada (»Frohndienste«) bile u Granici mnogo strože nego u županijama.[5] U drugu ruku, kao što su po spahilucima i vlasnici imanja i njihovi namještenici bili dobrim dijelom tuđinci, tako je i Dvorsko ratno vijeće više oficire, koji su u Granici imali u rukama svu vlast, najvećim dijelom dovodilo iz tuđih krajeva. Karakteristično je, kako je i sam austrijski vladin savjetnik Taube o tim oficirima vrlo nepovoljno sudio. Pozivajući se na sud svoga suvremenika Krčelića, izrečen u poznatom djelu *De regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae notitiae praeliminares* (1770.),[5a] Taube je još neisporedivo oštrije osudio nesposobnost i pljačku generala, što ih je Beč slao u slavonsku Granicu, da zapuštenu zemlju srede i pri-

[4] Friedrich Wilhelm Taube (1728.–1778.) svršio je pravne nauke u Göttingenu, a kasnije je svoje obrazovanje proširio putovanjima po Evropi, Africi i Americi. Krajem 1776. povjerio mu je car Josip II., da u vršenju posala državne uprave pođe u Slavoniju, pa kada se u veljači 1777. vratio u Beč, postao je savjetnik kod donjoaustrijske vlade. Još iste godine je izdao knjigu: Historische und geographische Beschreibung des Königreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien, Leipzig 1777. (Ispor. Wurzbach, Biographisches Lexicon des Kaisertums Österreich). – Koliko god je ta knjiga zanimljiva, Taubeove informacije o zemlji i narodu – kako ćemo još imati prilike vidjeti – nijesu uvijek posve pouzdane. Da spomenem za sada samo jedan primjer: Taube (o. c. I, 67–68) veli, da je poligamija u Slavoniji veoma raširena: »Bey ihnen ist die Vielweiberey ein sehr gewöhnliches Laster . . .« Da je doista bilo tako, zar ne bi bili strogi moralisti Relković i Došen oštro prekorili tako težak porok? A oni ga nigdje nijednom riječi ne spominju. Uopće se niti Taube nije znao uvijek posve oteti staroj navici Nijemaca, da naše krajeve i ljude smatraju na pō divljima.

[5] Taube o. c., II, 79.

[5a] Taube o. c., III, 78: »Die unerhörten Drangsale, welche Slavonien von den deutschen Kriegsbeamten hat ausstehen müssen, und der Kunstgriff derselben, ihre Plünderungen zu bemänteln, werden vom Abte Kercselich de Corbavia erzählet in seinem Werke De regnis Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae etc., pag. 403.«

dignu: »Ein paar Generals, welche Länder zu verwüsten, aber nicht einzurichten und blühend zu machen gelernet hatten, sollten das Werk zu Stande bringen. Die wichtigsten Posten wurden mit Deutschen besetzt, und durch die unwichtigen ward der Ehrgeiz der Vornehmsten des Landes befriedigt... Allein die Habsucht der Kriegsbedienten bemächtigte sich der besten Grundstücke und schritt endlich zu willkührlichen Unterdrückungen der armen Einwohner, welche von Haus und Hof gejaget und gezwungen wurden, Straßenräuber zu werden. Zuletzt erglimmeten die wilden Gemüther der Einwohner, welche die neuen Auflagen nicht länger entrichten wollten und sich an ihren Unterdrückern durch Ermordung derselben rächeten. Dies geschah unter Kaiser Karls VI. Regierung.«[6] Iz toga doba je poznati slavonski pisac Iv. Velikanović opisao pobunu graničarskih vojnika brodske regimente, koji su 1735. u Orljavcu kod Požege ubili svoga regimentskog komandanta i još dva oficira, a drugi su se oficiri bijegom spasili i potražili zaklonište u požeškom franjevačkom samostanu.[7]

A ipak je uza sve to i po Taubeovu sudu u Granici bilo sve urednije i bolje sređeno nego u županijama, jer graničarska vojnička uprava je brzo i energično provodila vladareve odredbe izdane u interesu napretka zemlje i naroda. Zanimljivo je, što je Taube u vezi s time spomenuo, da upravo zato naši domaći ljudi radije žive u provincijalu nego u Granici, jer ne vole reda i mrze novotarije, što ih je donosilo novo doba.[8]

III

Život slavonskoga seljaka – kmeta i graničara – ponajjače je odjeknuo u djelima trojice slavonskih pisaca: Matije A. Relkovića, Vida Došena i Adama T. Blagojevića. Svoj trojici je zajednička karakteristična crta, da su poduže boravili u tuđem svijetu i imali prilike vidjeti, kako se misli i u kakvim se prilikama živi izvan Slavonije u zemljama, koje su bile znatno naprednije od njihova zavičaja.

Relković (1732.–1798.) bio je dijete slavonske Granice: otac mu je potekao iz seljačke kuće i po graničarskoj dužnosti već od rane mladosti vršio vojničku službu u svome zavičaju, a bit će da je bio od prirode bistar i usto revan u vršenju dužnosti, jer je bez školskoga obrazovanja – »litterarum ignarus« – postao kapetanom. Iako neuk, otac je Relkovićev spoznao, koliko znanje u životu vrijedi, pa je svoga sina, kada mu je bilo deset godina, poslao u franjevački samostan u Cernik, gdje ga je fra Miho Pavunović uputio u početke latinske knjige – »latinis litteris initiatus« – a poslije te prve priprave dječak je u Madžarskoj

[6] Taube o. c., III, 77–78.

[7] Fermendžin, Chronicon observantis provinciae Bosnae Argentinae ordinis s. Francisci Seraphici (Starine XXII, 66).

[8] Taube o. c., II, 85–86.

svršio nižu gimnaziju (»gramatiku«).[9] Razumije se, da domaći mladići s takvim školskim obrazovanjem nijesu bili u Granici onoga doba gusto posijani, te je prema tome i Relković u vojničkoj službi isprva lijepo napredovao, tako da je 1751., tek što je navršio devetnaest godina života, postao zastavnik. Pošavši sa svojom regimentom u Sedmogodišnji rat, bio je u prosincu 1757. kod kapitulacije Wroclawa (Breslau) zarobljen i kao ratni zarobljenik otpremljen u Frankfurt na Odri, gdje je bio nastanjen u domu pruskoga intelektualca, koji mu je dopustio, da se služi knjigama njegove privatne knjižnice. Kako se u to doba u Pruskoj mnogo njegovao francuski jezik i francuska knjiga (sam kralj Fridrik redovno je pisao francuski, predsjednik berlinske akademije znanosti bio je Francuz Maupertuis, pače i akademija je publikacije izdavala francuskim jezikom), okoristio se Relković svojim boravkom u Frankfurtu da nauči francuski, te Jakošić pače veli, da je za kratko vrijeme umio francuski govoriti i pisati. S time je u vezi i njegov književni prvenac, koji je ugledao svijet 1761.: »Slavonske libarice, s lipimi molitvicami i naukom krstjanskim nakitite«, za koje sam Relković u naslovu izrijekom kaže, da ih je »iz francuskoga jezika na slavonski premetnio i svojim dragim Slavoncem na njihovu korist i nauk načinio i uštampati dao«. A i *Satir* je čedo Relkovićeva boravka u zemlji Fridrika Velikoga: on sam priča u predgovoru drugoga izdanja (1779.), kako se u »prošastom prajskom ratu« naslađivao »u promatranju lipše uređenih vilaeta, nego što je moja otačbina Slavonija, pak mi žao bijaše, što sam privaren, misleći prije toga, da nejma urednijeg vilaeta od nje, jerbo ja drugih još nisam bio vidio«. I tako se u Relkoviću porodila misao, da svojim zemljacima iz tuđine »kakono pazara« donese knjižicu složenu u stihove, jer su njegovi domoroci i onako »svi pivači i od naravi pjesnici, sva svoja junački učinjena dila u pisma pivaju i u uspomeni drže«.[10] Ruho za svojega *Satira* Relković je dakle svijesno uzeo iz narodne pjesme, jer je bio uvjeren, da će narod tako najradije prigrliti knjigu, a kako se razabire iz starije redakcije *Satira* sačuvane u rukopisu vinkovačke gimnazije, Relković je, ugledajući se po svoj prilici u *Satyr albo dziki mąż* poljskoga pjesnika Kochanowskoga, u svoje već izrađeno djelo o intelektualnom, moralnom i ekonomskom pridizanju Slavonije tek naknadno uveo Satira kao mentora i prema tome djelo okrstio »Satir iliti divji čovik«.[11] No i naša narodna pjesma i poljski *Satyr* dali su Relkovićevu djelu samo vanjski, književni oblik, a srž iznesenih reformnih misli je rezultat Relkovićeva trijeznoga motrenja realnoga života u naprednijim njemačkim zemljama, osobito u Fridrikovoj Pruskoj. Relković nije niti čekao, da se vrati u zavičaj, nego

[9] Jakošić, Scriptores Interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae, ed. Šrepel (Građa za povijest hrvatske književnosti, II, 129).

[10] SPH XXIII, 62–63 (kraticom SPH označuje se svuda u ovoj radnji poznato izdanje Jugoslavenske akademije »Stari pisci hrvatski«, od kojega je do sada izašla 31 knjiga).

[11] Matić, Zur Entstehungsgeschichte von Relković' *Satir* (Archiv für slavische Philologie, XXXVI, 476–482).

je svoje djelo usred zveketa oružja Sedmogodišnjega rata izradio i štampom izdao u Njemačkoj (Dresden 1762.), jer rat je za nj bio »ne drugo nego jedna skula«, gdje su osobito mladi ljudi imali prilike vidjeti tuđe zemlje i u njima mnogo naučiti.

IV

Za napredne misli, kojima je Relković nastojao seljaka svojega zavičaja povesti putem intelektualnoga, moralnoga i ekonomskoga napretka, od suvremenih slavonskih pisaca osobito su se zagrijali V. Došen i A. T. Blagojević.

Došen se rodio pod Velebitom u mletačkoj Dalmaciji tik do granice Hrvatske i u svome je zavičaju 1744. zaređen za svećenika tadašnje glagoljaške biskupije ninske; u to doba nije u Dalmaciji još bilo sjemeništa za glagoljaše, te je jamačno i Došen po običaju naših glagoljaša opće i stručno obrazovanje potrebno za vršenje svećeničke službe stekao kod nekoga uglednijeg popa glagoljaša. Ne znamo, a možebiti ne ćemo nikada niti doznati, što je potaklo Došena, da ubrzo poslije ređenja zbog daljih studija za uvijek ostavi svoj zavičaj: najprije je u pavlinskoj latinskoj školi u Križevcima izučio humaniora (višu gimnaziju), zatim je 1747.–1749. kao kapelan u sjemeništu sv. Josipa u Zagrebu slušao filozofiju u isusovačkoj akademiji, a poslije toga je u sveučilištu u Grazu apsolvirao studij spekulativne teologije.[12] Poslije završetka nauka Došen je ostao u svećeničkoj službi zagrebačke biskupije; služio je isprva kao kapelan u Požegi, a zatim 1756.–1778. kao župnik u Duboviku (u slavonskoj Granici kod Broda), no po odredbi zagrebačkoga biskupa je poslije ukinuća isusovačkoga reda za neko vrijeme (1773.–1776.) ostavio župu i bio profesor moralke u akademiji u Požegi.

Iako Došen u vrijeme svojih studija u Grazu nije jamačno imao prilike, da tako upozna život njemačkoga naroda u Štajerskoj, kako je Relković u sedam godina boravka u Njemačkoj upoznao duševni i ekonomski život krajeva, koji su bili neisporedivo napredniji od njegova slavonskoga zavičaja, ipak je bez sumnje i Došenov boravak u tuđem svijetu u Gracu izoštrio njegovo oko, da motreći život u tuđini izgradi ispravniji i trezniji sud o životnim prilikama svojega naroda. A upravo za to prosuđivanje imao je Došen širu osnovku, nego što ju je mogao imati Relković. Dok je Relkovićevo poznavanje hrvatskoga narodnoga života bilo ograničeno na uski krug zapadnih krajeva slavonske Granice, Došen je imao prilike upoznati život našega naroda u neisporedivo širem opsegu: dobro je poznavao mletačku Dalmaciju, u kojoj se rodio i proživio više nego dva decenija mladosti, a zatim je za studija u banskoj Hrvatskoj imao prilike upoznati naše krajeve, koji uopće nijesu

[12] Matić, Četiri priloga proučavanju hrvatske književnosti: 4. Sitni prilozi za biografiju V. Došena (Građa 24, str. 107–108).

bili dospjeli pod tursku vlast, nego su se razvijali u doticaju sa evropskim Zapadom, i napokon je u zreloj dobi proživio neko četvrt stoljeća u živom doticaju s narodom u Slavoniji, koja je tek prije nekoliko decenija bila oslobođena od turske vlasti, i to imao je prilike upoznati i krajeve, gdje je narod živio pod spahijama, i vojnički uređenu Granicu, gdje je seljak, dokle god nije od starosti ili bolesti klonuo, plugom obrađivao zemlju, a s mačem stajao ne samo na braniku međa svoga zavičaja spram turskoga carstva, nego je također u interesu Habsburške dinastije prolijevao krv po bojištima zapadne Evrope.

U sasvim je drukčijim prilikama živio i duševno se izgrađivao Blagojević. Rodio se i prvu mladost je proživio u Podravini usred velikih spahiluka slavonskih te je već u mladim danima imao prilike izbliza vidjeti svu bijedu kmetskoga života. O njegovu školovanju nemamo izravnih vijesti, no već po tome, što je oko dvadeset i pete godine života (1771.) ušao kao akcesista u službu Ilirske dvorske deputacije u Beču, nema sumnje, da je stekao obrazovanja, koje se tražilo od administrativnih činovnika najviših državnih ureda. Kada je Marija Terezija 1777. ukinula Ilirsku dvorsku deputaciju, ostao je Blagojević i dalje u Beču kao kancelista u Ugarskoj dvorskoj kancelariji, gdje je služio puna dva decenija. Živeći u središtu države i radeći kao činovnik u centralnim uredima državne uprave Blagojević je imao u obilju prilike upoznati se sa osnovnim idejama terezijansko-jozefinskoga doba. Sin slavonskoga sela, gdje je nad seljakom vedrio i oblačio spahija, Blagojević se u Beču upoznao s posve drukčijim pogledima na značenje seljaka poljodjelca u državi. Već smo spomenuli, kako je sama Marija Terezija zamjeravala Josipu II., što pred seljacima previše govori o njihovu pravu na slobodu u odnosu prema spahijama. A kada je tako mislio i bez uvijanja govorio caričin sin i suvladar, posve je prirodno, da je takvim duhom bila zadojena i centralna državna uprava i uopće znatan dio intelektualaca onoga doba. Ugledni profesor bečkoga sveučilišta J. Sonnenfels je u svojim spisima javno i oštro osuđivao kmetstvo motivirajući tu svoju osudu interesima same države: bijedni položaj kmetova upropašćuje poljodjelstvo, a time se potkapaju upravo temelji države. Ako se Blagojević, upoznavši u zavičaju kmetski život, možebiti nije i sam već prije dolaska u Beč u prosuđivanju kmetstva uputio istim stazama, svakako su djetinjstvo i prva mladost, što ih je proživio usred velikih spahiluka slavonske Podravine, pripravili u duši njegovoj tlo, na kojemu je bujno isklijalo i snažno se razvilo sjeme novih misli o značenju poljodjelstva u društvenoj zajednici, s kojima se upoznao u jozefinskom Beču. Nijedan od slavonskih pisaca osamnaestoga vijeka nije u svojim spisima tako oštro kao Blagojević žigosao odnos kmeta prema spahiji.[13]

[13] Matić, Adam Tadija Blagojević. Prilog za historiju hrvatske književnosti osamnaestoga vijeka (Rad 237, Zagreb 1929.).

V

Posve u duhu fiziokratizma Relković je slavonskom seljaku – uza sve zamjerke i kuđenje njegovih pogrešaka – bez uvijanja priznao, da je njegov rad temelj, na kojemu počiva ekonomski život ljudske zajednice, pa zato svi razboriti ljudi poštivaju seljaka:

Ti si jedan spaija maleni
i baš onaj težak pofaljeni,
od kojega i muke i truda
uživaju druga stanja svuda,
i od koga i cesar i papa
i svi drugi, što god svit zaklapa,
pomažu se i hranu imaju
i zato te dostojno štimaju.

No obrađivanje zemlje je i samome težaku sigurno vrelo mira i zadovoljstva, pa u tom se Relković poziva pače i na svjedočanstvo Vergilijevo. Dok građanina – trgovca i zanatliju – taru teške brige, hoće li dobro pazariti i hoće li od svojih kupaca pokupiti veresiju, dotle gospodu s jedne strane muči želja, da se na ljestvici časti što više popnu, a s druge strane ih lomi strah, da ne bi bili smetnuti s časti. Seljak ne pozna toga nemira i ne treba da glavu razbija takvim brigama, jer njegov rad donosi njemu i njegovima posve sigurno sve, što im za život treba:

Toga svega težak ne tribuje,
što on radi, to svakom tribuje:
njegova je kruh i hrana roba,
koju mora imati utroba,
i zato ju uvik prodat mora.[14]

U pogledu odnosa seljaka prema državnoj vlasti i njezinim organima, Relković je posve u duhu terezijansko-jozefinskoga prosvijetljenoga apsolutizma uvjeravao svoje čitaoce, da su državni starješine prožeti brigom za napredak naroda i da seljaka nastoje tim putem povesti. Prema tome je i upućivao seljaka, neka bude zahvalan carici i caru i njihovim savjetnicima, koji se brinu za njegovo dobro, pa neka sluša savjete i odredbe svojih starješina:

Zatim fali i tvojoj gospodi,
koji god te pravim putem vodi,
koji su to dobro prividili
pak su tebi i zapovidili,
da ti radiš sve za tvoju hasnu,
ako želiš imat kuću časnu.
Zato tvoga oficira slidi,
koji svašto bolje neg ti vidi,
i ne reci u ničemu: »Aja!
Toga nejma kod nas običaja.«

[14] SPH XXIII, 160–163.

Na primjerima iz praktičnoga života nastoji Relković uvjeriti seljaka, kako je krivo imao, kada god je s nepovjerenjem i nevoljko vršio odredbe svojih starješina. Kad je potpukovnik gradiške regimente Ljubibratić revno nastojao oko krčenja šikara i građenja urednih cesta i mostova i oko izgrađivanja sela s obje strane tih novih cesta, mnogi mu graničari »dušu psovaše«, a kasnije »videći širok i slobodan drum, počeše ga i sami faliti govoreći: ‚Ej junače, Bog ti dao zdravje.'« Tako je bilo i s nastojanjem graničarskih vlasti oko gojenja svilaca i pčela i oko rasploda konja i ovaca plemenite pasmine.[15]

U Relkovićevim pogledima na život stječu se dvije komponente: ozbiljna volja i želja, da narod pridigne moralno, intelektualno i ekonomski, i čvrsto uvjerenje, da graničarske vlasti narod vode pravim putem k tome cilju, tako da je smatrao nerazboritim svakoga, koji to nije mogao uvidjeti: »Ima još ljudi, koji ne vide dalje od nosa i koji ne znaju, da svaka stvar, koja se zapovida, ima svoj pravi uzrok, zašto se zapovida i zašto se čini, a prez uzroka ništo se ne zapovida i ništa ne čini.«[16] U tih nekoliko riječi izvrsno je sažeta uopće karakteristika mentaliteta naših starih graničara.

O kmetovima i o bijedi njihova života nema u Relkovića spomena. Osim godina Sedmogodišnjega rata proveo je on sav svoj vijek u gradiškoj i brodskoj graničarskoj regimenti, te nije imao prilike na vlastite oči upoznati život i stradanja kmetova u slavonskim spahilucima, a koliko je o tome po čuvenju znao, bit će da se po svome odgoju u graničarskoj vojničkoj disciplini nije niti smatrao zvanim, da javno kritikuje spahiluke i spahije, koji su bili sastavna čest tadašnje županijske uprave. U tome se Došen i Blagojević sasvim razlikuju od Relkovića.

Došen je svoju *Aždaju sedmoglavu* izradio na vjerskoj osnovici: koreći i odvraćajući svoje čitaoce od sedam glavnih grijeha želio ih je izvesti na staze urednoga života, a da svojoj knjizi utre put u što šire narodne redove, i on je – kao i Relković u *Satiru* – pouku zaodio u stihove. Niti osnovna misao djela niti razlozi, kojima je čitaoce nastojao predobiti za sebe, nijesu bili duševna svojina Došenova, sve je on to u obilju našao obrađeno u starijoj crkvenoj knjizi. Nas samo zanima, kako je Došen opće misli o porocima ljudskim primijenio na život naroda u Slavoniji, jer to tek daje život knjizi namijenjenoj širim redovima čitalaca. Već je Adam Filipović, poznati slavonski pisac prosvjetne struje iz prve polovice devetnaestoga vijeka, rekao za Došena, da je bio »vrlo šaljiv čovik, a odveć oštar i opor u pisanju prot falingi.«[17] I doista, Došen je u opisivanje narodnoga života i običaja unosio vrlo oštre boje, tako da od njega često doznajemo puniju istinu nego od Relkovića, koji je, osobito govoreći o intimnijim odnosima života, znao biti obzirniji, sustežljiviji. A još u jednom se Došen odvojio od Relkovića:

[15] SPH XXIII, 131–135.

[16] SPH XXIII, 133.

[17] Filipović, Život velikoga biskupa A. Mandića (Pečuh 1823.), str. 164.

Satirovo svjetovanje i karanje namijenjeno je samo slavonskom seljaku, dok *Aždaja* oštro šiba također mane i poroke viših društvenih redova, pače izrijekom kaže, da ne bi pravo bilo, da se kore samo »ljudi prosti«. I tako je Došen u »Ukoru od linosti« oštro uzeo na nišan gospodu i živo istakao jaku opreku udobnoga života »većih« i mučnoga stradanja »manjih«, a nema sumnje, da je u prvom redu mislio na spahije i kmetove, jer samo spahija je imao pravo – kako izrijekom kaže Došen – doći na gotovo i reći, da dio zarade težakove pripada njemu:

Bi li pravdi bilo milo,
da se kore u linosti
mimo veće ljudi prosti,
koje kada sunce žeže,
tad u ladu veći leže;
koje kada kiša pere,
veći jato oblo ždere;
koji kada blato gaze,
veći ni van ne izlaze;
koje kada zima kolje,
većim nikad nije bolje;
koji kad snig teško prte,
veći bisno kolo vrte?
Manji zemlju kad privrću,
veći svilu tad razgrću;
manji kad se najveć znoje,
tad se veći i pokoje;
manjim manjka pregršt slame,
za naslonit trudno rame,
pod većim se dušek muća,
kog mišaju leđa vruća.
Manji sebi i rad veći
sve moraju trudno steći,
veći, kad je sve gotovo,
samo vele: »Meni ovo!«[18]

Svakako je čitalac *Aždaje* u Došenovo doba u prvom redu mislio na plemiće spahije i onda, kada je čitao, kako Došen sasvim odlučno poriče, da čovjek već po samom odličnom rodu nešto vrijedi:

Znaj, kolino i starina
najstražnja je plemenština,
ako tvoja vrsna dila
njoj se nisu pridružila.
Ono, što su stari bili,
već su u grob sve odnili,
tebi samo tilo daše,
al kriposti ne pridaše,
koja samo dosta čini,
da se čovik vridan cini[19]

Isto tako oštro osuđuje Došen uopće poglavare, koji suviše uzdižu glavu zato, što im je povjereno, da vladaju narodom, kad se i onako

[18] Došen, Aždaja sedmoglava (Zagreb 1768.), str. 252–253.
[19] Aždaja, 29.

zna, da je mnogi od njih gospodstvo stekao više po slijepoj sreći – »priskočivši boljī dosta« – nego po zasluzi.[20] Osobitom se žestinom okomio Došen na suce, koji »na pazar pravdu meću«. Svoje žigosanje podmitljivih sudaca raspreo je na široko *(Aždaja,* 61–67) i prepleo živim sličicama iz svakidašnjega života, tako da nema sumnje, da je njegova borba protiv sudačke podmitljivosti bila borba protiv realnoga zla, koje je otelo mah, te su ljudi njegova vremena doista dobro znali, da pravda nipošto ne zazire od mita:

Jer to, vele, ljudi znadu
i običaj taj imadu,
da kad idu na pravicu,
vode vola il kravicu,
vode konja, vino vuku
i pružaju masnu ruku
i sudinju štočim nude
moleć, neka za njī bude
i rič reče od milosti
moleć sudca, da im prosti
ili da im što odsudi,
što ne dadu njima ljudi.[21]

Naročito su Došenu mrske sudinje, koje ne samo što primaju mito doneseno njihovu mužu, nego ili same po sebi ili naučene od muža još i upućuju ljude, kako je red da se k sucu ne dođe praznih ruku:

»Nit je lipo, nit je milo,
nit je do sad tako bilo,
da tko druge sudi ljude
zaman njima sluga bude« –
tako nike, i još gore,
žene čine i govore
il rad svoje lakomosti,
kojoj nikad nije dosti,
il od svoga gospodara
naučena, da svit vara,
da što otet sam ne može,
ljubovca mu pripomože.[22]

I kada dalje u »Ukoru od lakomosti« Došen upućuje narod (»manje«), da mu je dužnost davati poglavarima, što im je potrebno za život, jer ljudska zajednica ne može postojati bez poglavara, nije ni tu prigodu propustio, da ne osudi poglavare, koji preko reda pljačkaju narod:

Nisu zato veći krivi,
što su s vašim znojem živi,
dal kad grabe priko reda,
što pravica njima ne da.[23]

[20] Aždaja, 27.
[21] Aždaja, 63–64.
[22] Aždaja, 67.
[23] Aždaja, 78.

Došen je svojim »ukorima« zahvatio uopće široke redove narodnih poglavara, a za razliku od njega i od Relkovića Blagojević je, zadojen idejama jozefinskoga Beča, u prvom redu veoma žestoko uzeo na nišan spahije i redovnike u njihovu odnosu prema radnom narodu. Nadovezujući na putovanje Josipa II. po Slavoniji (1768.) izišao je Blagojević u javnost sa svojim prvencem: *Pjesnik putnik. Nikoji događaji prvo i posli puta Josipa II., cesara rimsko-nimačkoga, u Slavoniju* (Beč 1771.). Simpatizirajući s carevim idejama, što ih je u tuđini upoznao i zavolio, Blagojević ih je u *Pjesniku putniku* u popularnoj formi (također i on u stihu) iznio pred narod. U koje god je »kraljestvo« došao – tako priča Blagojević – svagdje je našao Slavonaca, pa ih sav u čudu pita, što ih goni iz zavičaja: da li su im dosadili »siloviti Turci« ili ih muče »naučiti Nimci«. Slavonac mu se zaklinje, da njegovu zlu nijesu krivi ni Turci ni Nijemci, nego domaći spahije, koji misle, da težak samo zbog njih treba da živi, a ne će ni da čuju, da bi on slobodan bio i još manje da bi samo kralju bio podložan:

Taka ti je, dragi pobratime,
Slavonije naše gospočina:
priteška je ona naše brime.
Nit me pitaj, kakva mi je rana:
šest danaka brojim u nedelji,
dva su moja, četiri njiova,
dva su lipa, zločesta četiri,
koja meni ne budu koristna,
... njoj koristna, ožegla ju munja!
Kako oću ja ondi živiti,
dragi brate i dragi zemljače?
Volio sam k Turkom uskočiti,
nego da me panduri povlače,
jer kad Turkom ja arača dadem,
nit jim kopat niti orat idem.
za nikakvu teškoću ne znadem,
veće trudan divaniti sednem,
jer su Turci srca milostiva.
znadu oni, što je njima drago,
običaja vrlo dobrostiva,
pak ne muče podložnika mnogo.[24]

Dakle, Turčin je – isporedivši ga sa slavonskim spahijama – srca milostiva, pa kada mu se harač dade, ne muči dalje svojih podložnika tlakom! A pogotvu je Blagojević – i opet u duhu jozefinizma – hvalom obasuo Nijemce, koji su mudri i učeni, a dolaze u Slavoniju da zemlju pomognu, pa zato se svatko rado daje pod njihovu vlast:

Svaki reče: »To je moja volja«,
kad se njima ljubeznivo daše,
da ī ne tare domaća nevolja,
jere kod nas nigda nije sloga,
da b' ne bile (sc. zemlje) od sada nemirne.[25]

[24] Pjesnik putnik, 29–31.
[25] Pjesnik putnik, 5.

Za propagandu reformnih ideja osamnaesti je vijek u Francuskoj posizao za pripoviješću, pa je tako G. F. Coyer 1768. izdao u Londonu *Chinki, histoire cochinchinoise,* da u širim redovima francuskih čitalaca utre putove razumijevanju i širenju fiziokratizma. Bila je to pripovijest iz orijentalnoga svijeta, a poznato je, da su već prije Coyera ponajugledniji francuski književnici osamnaestoga vijeka voljeli kritiku domaćih prilika zaodjenuti u orijentalno ruho (Montesquieu, Voltaire). Već 1770. izašao je u Beču njemački prijevod Coyerove pripovijesti, a štampan je zajedno s tezama iz političkih i financijskih nauka, što ih je u bečkom sveučilištu pod predsjedanjem profesora Sonnenfelsa branio F. Siber. U tezama Siberovim izbijaju karakteristične crte Sonnenfelsove škole: u interesu unapređivanja poljodjelstva trebalo bi uvesti opću poreznu dužnost i pretvoriti velike spahiluke u male težačke posjede. Na osnovi francuskoga izvornika, ali zagledajući također obilno u njemački prijevod, preveo je Blagojević Coyerovu pripovijest na hrvatski i izdao 1771. u Beču u poznatoj Kurzböckovoj štampariji, u kojoj je ugledao svijet i njemački njezin prijevod: *Kinki, nikoji kokinkinezijanski događaji drugima zemljam hasnoviti.* Coyerove ideje je Blagojević očito svom dušom prihvatio i požurio se, da s njima upozna i svoj narod.

Kinki je prosvijetljen težak, koji sa svojom mnogobrojnom obitelji sretno živi u plodnoj Kilamskoj dolini u Kokinkini marljivo obrađujući zemlju, koja mu u obilju daje sve, što treba njemu i njegovima. No na vedru sreću toga težačkoga raja oborile su se domala teške kušnje: mandarini su stali pobirati sve veće i veće harače, a najveća je nevolja pritisla težake, kada je gospodi, i protiv volje kraljeve, pošlo za rukom uvesti baštinsko plemstvo i skučiti puk pod svoj jaram. Da barem djecu spasi od bijede, povede ih Kinki u grad, da tamo izuče zanat, no i tu su ga nade ljuto prevarile: dok seljak kuka pod spahijskom samovoljom, zanati su sapeti u cehovske privilegije. I tako su Kinkijeva djeca po zlu prošla. Sav ojađen lati se Kinki pera i opiše sva zla, što ih radni narod trpi od spahijske samovolje i od cehovskih privilegija, koji sposobnu i radinu čovjeku ne daju da postane *majstor.* Gospoda strpaju Kinkija u tamnicu, no knjiga njegova odjeknula je u kraljevskom gradu i izazvala opću uzbunu. I tada se trgao kralj i stao energično provoditi reforme posve u duhu prosvijetljenoga monarha osamnaestoga vijeka: u državi ne smije biti druge gospode osim kralja ni drugoga suda osim kraljevskoga, privilegiji se ukidaju, a svima se zajamčuje pravo vlasništva i lična sloboda.

Te je misli želio Blagojević presaditi u svoj zavičaj, no već i sam kulturni niveau ne samo slavonskoga seljaka nego i znatnoga dijela građanstva oteščavao je razumijevanje pripovijesti sa izrazitom socijalno-ekonomskom tendencijom, a usto je također Blagojevićev loš stil i jezik bio velika smetnja širenju njegove knjige u šire narodne redove. A što je glavno, u Slavoniji još nije bilo pripravljeno tlo, na kojemu bi sjeme takvih misli moglo donijeti ploda u realnom životu. Otprilike jedan decenij poslije Coyerove knjige i sam Fridrik Veliki je 1777. u *Essai über die Regierungsformen und die Pflichten der Könige,* braneći

monarhičku formu vladanja od prigovora francuskih filozofa, u jednu ruku otvoreno priznavao, da nijedan čovjek nije rođen da robuje drugomu i da se svatko, tko ljudski osjeća, mora zgroziti nad udesom kmetova, ali u drugu ruku je upozorio, da se to barbarstvo, posljedica starih ugovora među posjednicima zemlje i težacima, u tadašnjem društvenom uređenju tako ukorijenilo, da ga nije moguće preko noći iščupati. U Slavoniji je od Blagojevićeva pokušaja propagande Coyerove knjige govoto još cijelo stoljeće prošlo do konačnoga ukinuća kmetstva.

VI

Seoski svijet je u Slavoniji u osamnaestom vijeku živio redovno u zadrugama. Upravo iz toga doba imamo od dvojice stranih učenjaka sažet opis slavonske seljačke zadruge: profesori budimskoga sveučilišta M. Piller i L. Mitterpacher, proputovavši u lipnju i srpnju 1782. požeško županiju, iznijeli su rezultate svojih opažanja u knjizi *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam* (Budim 1783.). Po svojoj struci – jedan je bio profesor »historiae naturalis«, a drugi »oeconomiae rusticae« – posvetili su oni pažnju u prvom redu fauni, flori i mineralnom blagu požeškoga kraja, no osim studija njihove struke bilo je u njih interesa i za narodni život i običaje, pa su opažanja sabrana na tome polju priopćili također u svojoj knjizi (str. 115–140).[26] Već po svojoj struci upućeni na mirno i trijezno promatranje prirodnih pojava, pokazali su Piller i Mitterpacher ta dobra svojstva također u motrenju i prosuđivanju narodnoga života i običaja, pa je zato zanimljivo, kakav je dojam na tuđe intelektualce učinio kućni život našega naroda u zapadnoj banskoj Slavoniji osamnaestoga vijeka.

Iz običaja od starine utvrđenoga, da otac ne dijeli zemlju među sinove i da se sinovi po očevoj smrti ne razilaze, razvila se sama po sebi zadruga, tako da je često u istoj kući zajedno živjelo po dvadeset bračnih parova, a živjeli su – vele Piller i Mitterpacher – ponajviše bez svađe. Članovi zadruge su za starješinu glasovanjem birali zadrugara, kojega su smatrali najsposobnijim, a pri tome se najviše pazilo na mišljenje i preporuku pokojnoga starješine, te je počesto stao na čelo zadruzi član, koji je bio po godinama mlađi od drugih. Starješina je razređivao kućne i poljske poslove, pazio da bude mir i sloga u zadruzi, upravljao zadružnom imovinom i iz nje namirivao potrebe svih zadrugara, a njegova je također briga bila, da zadruga na vrijeme izvrši

[26] Piller Matija (1733.–1788.), isusovac, bio je sve do ukinuća isusovačkoga reda prefekt i kateheta Terezijanske akademije u Beču, a tada je postigao doktorat filozofije i postao sveučilišni profesor u Budimu. – Mitterpacher Ludvig (1734.–1814.) bio je također isusovac i profesor u bečkom Terezijanumu (1762.–1774.). Kada je sveučilište iz Trnave preneseno u Budim, pozvan je onamo za profesora. – Ispor. Wurzbach, Biographisches Lexicon des Kaisertums Österreich. – Tekst onoga dijela njihove knjige, gdje se govori o narodnom životu i običajima, izdao sam u izvorniku i u hrvatskom prijevodu s bilješkama (u prvom redu iz Relkovića i Taubea) u Zborniku za narodni život i običaje, knj. 35, str. 5–27 (Zagreb 1950.).

svoje dužnosti prema kralju, vlastelinu i vojsci. U tolikoj navali briga i posala moglo se lako pogriješiti, pa zato se starješina običavao do zgode posavjetovati s nekim zadrugarima, a katkada je pozvao na savjetovanje i sve članove zadruge. Ako bi starješina zanemarivao svoje dužnosti ili ako ih ne bi umio valjano vršiti, zadrugari su mu mogli oduzeti upravu kuće, a ako bi se starješina tome odupro, zadruga bi zbog rješenja spora zatražila pomoći u vlastelina.[27]

Što Relković kazuje o zadruzi, izneseno je u formi savjetâ, koje *Satir* u interesu složnoga života i ekonomskoga napretka zadruge daje slavonskim seljacima i slaže se u glavnim crtama s Pillerom i Mitterpacherom. Zadrugari neka se ugledaju u primjer mravi i pčela:

Kod njih nejma nikad baškaluka
nit se znade, što je čija muka,
jerbo oni u općinu rade,
al kralj opet svim jednako dade.
Od oviju ti se uči vladat,
pak se možeš kućnom dobru nadat.
Nek sva kuća izbere glavara,
koji druge k poslu nagovara,
al neka ga i sva kuća sluša
ili barem pol godine kuša,
ako dobro kućom ne upravlja,
onda njega prominiti valja.
On nek drži cile kuće novce,
kad prodate konja ili ovce,
al prez znanja svoje bratje druge
nek ne troši niti plaća duge,
nek ne daje prez njiova znanja
niti novac nit kakva imanja.
neg što čini, š njimin vićem bude, –
to je virnost, koja miri ljude.
Ovako će njemu virovati.
što tko steče, njem u komun dati,
i mora ga kuća poštovati.
ako ne će sasvim štetovati.[28]

No već prema svrsi, kojoj je imao da posluži *Satir*, Relković je dublje zašao u žigosanje nedostataka i poroka, koji prijete rasulom zadruzi. Dok su budimski profesori tek općenito rekli, da članovi zadrugâ p o n a j v i š e žive u zajednici bez svađe (»p l e r u m q u e sine querela convivunt«), Relković je vrlo oštro osudio dvije opasnosti, koje podjedaju složan život i rad u zadruzi: baškaluk i žene.

Imati u zadruzi svoju odvojenu imovinu ili baviti se sebi u korist privrednim radom odvojenim od zajedničkoga rada u zadruzi već je u načelu u opreci sa zajednicom vlasništva i privređivanja, na kojoj se osniva zadruga. Relković iznosi neke osobite, očito ponajčešće vrsti takoga baškaluka: najstariji brat proda što iz kuće pa novce preda ženi, da ih spremi, a pred braćom ih zataji, – drugdje se opet koji član za-

[27] Piller–Mitterpacher o. c., str. 119–120 (Zbornik 35, str. 9 i 19.).
[28] SPH XXIII, 151.

druge bavi pčelarenjem ili kovačkim ili kolarskim zanatom, no zarađenih novaca ne će da dade u kuću. Posve je prirodno, da se radi takvoga postupka zadrugari bune i prigovaraju: »S kućom jide, a kući ne radi...« Još je gore, ako djevojka ili udovica, udajući se u zadrugu, donese imovine koje mu drago vrsti, a ne dade je u zadrugu, nego njome upravlja na svoj račun i u svoju korist. Kada se radi toga zadrugari uzbune, takva žena nagovara muža neka se odijeli od braće: dobit će on iz zadruge svoj dio, pa će njih dvoje s tim dijelom i s njezinom imovinom bolje živjeti nego u zadruzi:

Kad ovakva zla žena čovika
na rastanak i diobu pika,
on sam vidi, da to ne valjade,
pak joj opet on sam pravo dade.[29]

A i inače znadu žene biti uzrok nemiru i neslozi u kući. Kada po običaju dođe na koju red, da bude reduša, t. j. da se nedjelju dana brine za uredno vršenje posala u kući, znade takva reduša štošta iz zadruge kriomice »dodavati« ili svojoj rodbini ili drugim ženama u selu, koje njoj čine usluge. Ako to dođe na vidjelo, pa kućni gazda redušu pokara, buni ona muža i protiv gazde i protiv zadrugara. A i u samoj kući znadu reduše nerazborito i nepravedno postupati i izazivati nezadovoljstvo: jedna hoće da se dodvori zadrugarima i časti ih trošeći nemilice kućne zalihe hrane, tako da njezinoj nasljednici ništa ne ostane, pa joj radi oskudne hrane ukućani prigovaraju: »Štediš... ti od naših usta, kako da je naša kuća pusta!« Druga reduša opet, kada otpravlja pastire i djecu, meće jednima, osobito svojoj djeci, bolje i veće zalogaje, a drugima lošije i manje.

Videći upravo u ženama veliku opasnost za mir i slogu u zadruzi, Relković veoma oštro kori muževe, koji su slabići i dadu se od žena buniti protiv braće i najbližih rođaka u zadruzi, pa da pokaže, kako treba da muževi pomnjivo ispitaju, da li nije za nemir i neslogu krivnja upravo na njihovim ženama, uvrstio je Relković u *Satir* narodnu pjesmu o braći Jakšićima i njihovim ljubama, neka se vidi, kako je »sa žena i do sada, te baš u gospodski kućah, svadnja i dioba bivala«.[30]

Po pisanju Relkovićevu se očito vidi, da je on zadrugu, kako je postojala u njegovu zavičaju, smatrao dobrom i korisnom institucijom, te je prema tome svojski nastojao nagovoriti slavonskoga seljaka, neka pazi, da ukloni i spriječi sve, što bi moglo biti opasno po napredak zadruge, a možebiti i po sam njezin opstanak. U zadružnoj zajednici je u Relkovićevo doba, prije punih dvjesta godina, kada se još nije znalo za socijalno osiguranje, bila svim njezinim članovima osigurana njega i uzdržavanje u bolesti, u starosti i u slučajevima ranije nesposobnosti za rad, a toga samac nije imao. Relković je sve to vrlo dobro znao, jer ne samo da je kao dijete slavonskoga sela imao već u ranoj mladosti

[29] SPH XXIII, 142–147
[30] SPH XXIII, 141–147.

obilno prilike upoznati život u zadrugama, nego je i kasnije kroz cio život kao oficir u graničarskim kumpanijama po dužnosti svojoj imao, barem u prvom stepenu, rješavati sporove, što su nastajali u zadrugama, a osobito suzbijati pokušaje diobe zadruga, koji su već u to doba izbijali po slavonskim selima.

U svome nastojanju oko spasavanja zadrugā i sprečavanja njihova kidanja, što živo odsijeva iz njegova *Satira,* našao se naime Relković na istoj liniji s graničarskom vojničkom upravom, koja je svoje odredbe u zemljišnim poslovima osnivala na načelu, da graničar nije neograničeni vlasnik zemljišta, što ga obrađuje, nego da mu država (»car«) daje zemlju na uživanje, a on zato mora služiti kao vojnik. Kad je krajem četrdesetih godina osamnaestoga vijeka u Brinju kod Senja nastala u narodu uzbuna, u koju je bio upleten i hrvatski pisac M. A. Kuhačević, nezadovoljnici su se u prvom redu tužili, što im se oduzima pravo slobodnoga raspolaganja zemljištem. Bečko Dvorsko ratno vijeće (Hofkriegsrat), vrhovna administrativna vlast za poslove naše Granice, nije im nikako hotjelo priznati toga prava, nego je konsekventno isticalo, da graničari nijesu bili nikada vlasnici zemljišta, nego da su »die Grundstücke ihnen Gränzeren nur zu ihrer Nuznießung, nicht aber als ein freyes Eigenthum, und zwar mit dem ausdrücklichen Beding, daß sie davon ihre Militärdienste praestirem müssen, aus Allerhöchst Kays. Gnaden verlihen worden«.[31]

To osnovno načelo se primjenjivalo dakako i na diobe zadruga, jer i u diobama je graničarska vojnička uprava vidjela slobodno raspolaganje imovinom, koja je graničaru dana samo na uživanje. Ako bi se ipak gdjegod mimo odredbe vlasti provela dioba zadružne imovine, graničarska je uprava posve energično tjerala razdionike, da opet žive zajedno. Upravo iz Relkovićeva doba sačuvala se protokola babogredske kumpanije, koja sadržava administrativne spise od veljače 1781. do siječnja 1785., pa se iz nje razabire, da su i u toj kumpaniji, koja je obuhvaćala tri velika sela (Babinu Gredu, Gundince i Štitar), bile otele mah diobe zadruga, ali su i kumpanija i regimenta protiv toga energično postupale. Dogodilo se to upravo u zadnji čas, prije nego što je Relković u kolovozu 1782. došao za kapetana u Babinu Gredu. Kumpanija je bila već 1780. i 1781. poslala regimenti popis zadruga, koje su se bile prije nekoliko godina radi nesloge na svoju ruku razdijelile, tako da se dvadeset i osam zadruga raspalo u šezdeset i osam razdioničkih kuća. Kod nekih je razdionika kumpanija pokušala i lijepim i kaznama, da ih opet skupi u zajednicu, no gdje je i bilo uspjeha, bio je taj uspjeh kratka vijeka: razdionici, na silu stjerani u zajednicu, proživjeli bi nekoliko dana u svađi i neradu i onda se opet razišli, tako da kumpanija već nije znala, što da počne s njihovim neprestanim svađama i tužbama radi gospodarskih zgrada i zemljišta. Regimenta nije ni za dlaku popustila od načelne odredbe, da se graničarske zadruge

[31] Matić, Der kroatische Schriftsteller M. A. Kuhačević und der Aufstand von Brinje (Archiv für slavische Philologie XXXV, 90–91).

ne smiju dijeliti, te je u svibnju 1781. naredila babogredskoj kumpaniji, da se razdionici imaju opet vratiti u zadruge. Svakako je kumpanija poslije toga naloga oštro pritegla uzde, jer je početkom lipnja 1782., dakle godinu dana poslije primitka naloga, poslala regimenti izvještaj, da je – osim same dvije kuće – sve razdionike opet stjerala, da žive u zadrugama.[32]

Čini se, da Relković za svoga kapetanovanja nije imao osobitih neprilika s razdionicima, no svakako je on i po svome uvjerenju o koristi zadrugâ u narodnom životu i po svojoj dužnosti, da kao graničarski oficir pazi na vršenje odredaba starijih vlasti, pomnjivo pratio zadružni život u kraju, koji je bio povjeren njegovoj upravi. Zanimljivo je pri tome, da je Relković, koji je po svome vojničkom odgoju bio naučan na bezuvjetnu poslušnost mlađih prema starijima, u *Satiru* odlučno pristajao – što bismo danas rekli – uz demokratsko uređenje zadruge, kako smo vidjeli da su ga opisali budimski profesori Piller i Mitterpacher: glavara svoga neka zadrugari biraju prosuđujući slobodno u prvom redu lične sposobnosti, a ne obazirući se na starost zadrugara, – izabranome glavaru je dužnost upravljati svim poslovima zadruge. a zadrugari su ga dužni slušati, no on ne smije postupati samovoljno, nego u važnijim kućnim poslovima valja da se posavjetuje sa zadrugarima, – ako glavar zanemaruje poslove zadruge ili ako se pokaže, da ih nije sposoban vršiti, zadrugari imaju pravo oduzeti mu upravu i izabrati novoga starješinu.

VII

I u novije doba je u hrvatskoj književnosti u pripovijestima iz slavonskoga sela i kod djevojaka i kod žena sad jače sad slabije isticano kao karakteristična crta hedonističko shvaćanje braka i uopće njihova odnosa spram muškaraca. Takvo shvaćanje ne može dakako donositi dobrih plodova niti u životu pojedinih obitelji a niti u životu naroda kao cjeline: u žene suviše popašne na tjelesne užitke slabi svijest dužnosti kućanice i supruge, a pogotovu matere, tako da se vrlo često ne samo djevojke i mlade udovice nego i udane žene posve izgube u vrtlogu strasti, pa da jednima ne bude pred svijetom sramote, a drugima da briga za djecu ne bude na smetnju u uživanju života, posežu one za sredstvima, kojima će spriječiti začeće ili pometnuti već začeto dijete.

No te bolesne pojave nijesu u životu našega naroda u Slavoniji izbile istom u novije doba: iz vremena turskoga gospodstva nemamo o tome izravnih svjedočanstava, no odmah poslije izgona Turaka hrvatski su pisci osamnaestoga vijeka bez uvijanja oštro žigosali poroke te vrsti, a upravo oštrina njihova osuđivanja svjedoči, da ti poroci nijesu bili

[32] Matić, Iz Slavonije osamnaestoga vijeka, Slavia II (Praha 1924.), str. 661–663. – Protokola babogredske kumpanije, što se tamo spominje, nalazi se danas u Državnom arhivu u Zagrebu.

[33] SPH XXIII, 151.

tek posve rijetke, sporadične pojave, nego da su već u to doba opasno podjedali klice narodnoga života.[34] Plodna slavonska zemlja, koja nije seljačkoga svijeta suviše mučila brigama i trudom za namicanje kruha svakidašnjega, stvorila je već sama po sebi povoljno tlo za razvijanje olakoga shvaćanja života. A osim toga bilo je u Slavoniji i drugih momenata, koji su svakako loše djelovali na život ženskoga svijeta: u šesnaestom i sedamnaestom vijeku za sultanovih osvajačkih vojevanja mnogo su zemljom prolazile i u zemlji boravile turske vojske; poslije odlaska Turaka znala je po spahilucima samovolja spahija i njihovih ljudi zadirati u obiteljski život kmetova, a opet u Granici su se i oficiri i uopće graničari živeći na vojnički, osobito izvan zavičaja, naučili na veću slobodu života.

Raspojasanost ženskoga svijeta po slavonskim selima odlučno je i oštro žigosao Relković, a nema razloga da sumnjamo o istinitosti njegova svjedočanstva, bio je on dijete slavonskoga sela i proživio sav svoj vijek u rodnome kraju, tako da je imao obilno prilike upoznati dobre i loše osobine naroda, a ako je doista mislio postići svrhu, za koju je napisao *Satir,* da slavonski seoski svijet izvede sa stramputice na pravi put, morao je ostati vjeran realnome životu, jer kada bi prigovarao zbog poroka, kojih u narodu nikako nema, promašio bi svrhu svoje knjige. Relković je to vrlo dobro osjećao te je u predgovoru drugoga izdanja sam izrijekom istakao, da već u prvom izdanju *Satira* »sva kolika onako, kako se onda nahodiše, popisana bijau«.[35]

Nešto oprezniji valja da budemo s Došenovom *Aždajom sedmoglavom:* to je zapravo moralna propovijed o sedam glavnih grijeha, pisana u stihovima, pa iako je Došen u toj knjizi namijenjenoj puku u prvom redu imao dakako pred očima realni život svojega doba, ipak se moglo i njemu dogoditi, kako se propovjedniku često događa, da u svoj govor uplete gdjegdje ovaj ili onaj porok, koji nije bio u njegovo doba upravo oteo mah u narodu, a sve u želji da upozoravajući na rđave mu posljedice opomene svoje čitaoce, neka paze, da ne pođu tim lošim putem. No uzevši *Aždaju* u cjelini, nema ipak sumnje, da je njezina osnova život Slavonije, kakav je bio u Došenovo doba, te je posve naravno, da u kuđenju negativnih strana toga života *Aždaja* i *Satir* imaju podosta zajedničkih crta, ali kako smo već spomenuli, u tonu se kuđenja razilaze. I Relković znade biti oštar u svojim prigovorima, no iz te oštrine još uvijek izbija neka očinska zabrinutost, gotovo bih rekao blagost, dok je Došen u svojim ukorima često i suviše opor, pače i grub, ali su zato u njega i slike narodnih poroka često oštrije, življe, pače i vjernije.

Glavnim rasadnikom raskalašenosti u seoskih djevojaka i momaka smatrao je Relković njihove večernje sastanke, osobito prelo i kolo, što znadu potrajati do u kasnu noć:

[4] Matić, Bolesni simptomi obiteljskoga života po slavonskim selima u osamnaestom stoljeću (Hrvatska smotra IV/7, 215–223, Zagreb 1936.).

[35] SPH XXIII, 63.

Oni (t. j. momci) *ob noć oko kola kašu,*
a kad lipo sve okolo opašu,
onda stražnji pridnjima omahne
i sve kolo na zemlju obvale,
pa kad bude od divojak' hrpa,
onda zgrabiv svaki svoju drpa...[36]

U vezi s time nije bez interesa sitna bilješka, možebiti nešto preoštra, što je 21. XI. 1805. uz upis vjenčanja jednoga seoskog mlađog para zapisana u matici vjenčanih Relkovićeva rodnog mjesta: »... cum delecta sibi sponsa Rosalia, ... virgine (si non re, prout et aliae, salten nomine, rarae enim, et fortassis vix aliqua rustica puella cum flore virginitatis ad aram copulanda accedit)...«[37]

Po kazivanju Došenovu razuzdanost zahvaća momke i djevojke već u ranoj mladosti:

Običaj se nepošteni
već zaleže i ošteni,
bludnost mladež da nagrdi,
još pelenam dokle smrdi.

I Došenu je kolo leglo pokvarenosti, ali u kolu ne orluju samo momci i djevojke, još razuzdanije znadu biti udane žene:

Al u kolo kad izhodi,
snaša sebe tad izvodi,
gdi očito sebe nudi
med velikim jatom ljudi.
neka mukte svak pazari,
tko za bludnu robu mari.
Tu pružaju mnogi ruku,
za bokove da je vuku...

Upravo neobičnom snagom je Došen prikazao, kako se u »snašā kolaricā« znadu u kolu rasplamtjeti strasti:

Kamen tvrdi i studeni
nije slika bludnoj ženi.
koji kad se naglo žeže,
u bilo se japno sleže.
Al u kolu nike žene,
premda naglo užežene,
nit se zgore niti slegu,
nit počinu, nit prilegu,
dal od naglog bluda bisne,
upaljene i nesvisne,
zemlju nogam mlatit stanu,
kanda hoće da ju ganu,
da se prene i probudi,
da i ona š njima bludi,
il bi htile ukresati
i s petami vatru dati,
da i ona š njima gori...[38]

[36] SPH XXIII, 83.
[37] Matice svinjarske župe od g. 1789. do 1858. čuvaju se u Državnom arhivu u Zagrebu.
[38] Aždaja 90, 100–102.

No dok je Došen u oštrom šibanju nemoralnosti kola daleko natkrilio Relkovića, našlo je slavonsko kolo već u njihovo doba branitelja: ugledni književnik i učeni arheolog Valpovčanin M. P. Katančić odlučno je uzeo kolo u zaštitu od Relkovićevih prigovora. Sav prožet klasičnom knjigom i historijskim studijima, Katančić je u pjesmi *Satir od kola sudi* obranu kola zaodio u ruho klasične mitologije i prikazao kolo kao drevni i časni narodni običaj. Kod starinskoga grada Jaska u Fruškoj gori – tako kazuje Katančić – zaplesale su nimfe kolo u čast Apolonu, pa kad je u kolu skladno odjekivala svirka i pjesma, dođe među nimfe

... niki mladi Satirić, noge stavlja nakrivo,
ruga čelo, da mu nî voljno, mnoga daje zlamenja.

Apolon pošalje muzu historije Kliju, neka zapita Satira, što mu je, a on porugljivo odgovori muzi:

.... Kake ste
vile? Kakov budalasti tanac? Potrašci Turaka!
Tu žena vrime gubi, gubi tu poštenje divojka.

I tada Klio stane poučavati »mladu ludu«, da su naši stari igrali kolo već trista godina, prije nego što je Meka znala za Turčina (Relković je naime prekorio kolo kao rđav običaj baštinjen od Turaka, jer su prvo kolo igrali Turci na grobu Muhamedovu). Naš narod pjeva u kolu slavu naših starih, a nije istina, da se u kolu razvezuju pojasi djevojački, neka Satirić radije kudi gradske plesove, »ljubit uče gdi se dive lako, gdi se rišiti pase«.[39]

U tome posve oprečnom prosuđivanju kola srele su se dvije struje duševnoga života onoga doba: Relković je bio čedo prosvjetne struje, koja je narodne običaje prosuđivala samo sa stajališta duševnoga i gospodarskoga napretka naroda, a u Katančića se uz njegovo klasično i historijsko obrazovanje osjećao već i dašak preromantizma, koji je volio narodne pjesme i običaje kao časnu i drevnu baštinu djedova. S vremenom je u nas i u redovima pisaca prosvjetne struje nestajalo neprijateljskoga prosuđivanja kola. Zanimljiv je u tome pogledu A. Filipović, koji je bio osobiti štovalac Relkovićev te je u *Kratkom opisu života M. A. Relkovića* (uz treće izdanje *Satira*, Osijek 1822.) napisao pravi panegirik njegovu radu. Niti Filipović ne voli – kao ni Relković – pjesama, u kojima se slavi Kraljević Marko, »junak lud« i »štetočinja«, a osuđuje i noćno kolo:

Ali ob dan prostom puku dopustiti igrati
reći hoće iĉ' na ruku i veselje njem dati,
da za teško svoje brime zaboravi igrajuć.[40]

[39] SPH XXVI, 306–307.
[40] Život velikoga biskupa A. Mandića (Pečuh 1823.), str. 174–175.

A pri tome se Filipović, koji je i sam bio svećenik, poziva na autoritet poznatoga đakovačkoga biskupa A. Mandića, i sve to upravo u pjesmi posvećenoj biskupovoj uspomeni.

Poznato je, da moralizatori često vide svijet oko sebe u suviše crnom svijetlu, pa se nehotice nameće pitanje, da li nijesu Relković i osobito Došen prevršili mjeru žigošući raskalašenost ženske i muške mladeži svojega doba.

Administrativna protokola babogredske kumpanije iz doba Relkovićeva, što smo je već spomenuli govoreći o diobama graničarskih zadruga, priča nam štošta i o tome. Graničarska vojnička uprava vodila je naime računa o rađanju nezakonite djece, pa kad bi se doznalo, da je koja djevojka ili udovica zanijela, kumpanija bi je pozvala na preslušavanje, da se utvrdi, tko je otac djetetu, a zatim bi nastojala, da se nezakoniti otac vjenča s materom svojega djeteta ili barem da se materi i djetetu još prije porođaja osigura od očeve imovine neka pripomoć. Koliko god je to nastojanje graničarskih vlasti bilo socijalno posve opravdano, nije se dakako kod takovih preslušavanja postupalo osobito obzirno i diskretno, te je često trudna djevojka ili udovica morala pred kumpanijom u detalje odgovarati na pitanja posve intimne naravi.

U godini dana – od rujna 1782. do rujna 1783. – Relković je u babogredskoj kumpaniji, koja je obuhvatala svega tri sela, u pet slučajeva izvršio preslušavanja zbog utvrđivanja nezakonitoga oca, te je u dva takva slučaja – kod jedne djevojke iz Štitara i kod jedne udovice iz istoga sela – u protokoli pače zabilježeno, kada, gdje i koliko puta su one općile sa ocem svoga djeteta, a štitarska je udovica sama priznala izrijekom, da ju je momak od noćnoga kola odveo sa sobom.

Još je lošije svjedočanstvo za nesređeni seksualni život ženskoga svijeta po selima u Granici, što doznajemo iz službenih administrativnih graničarskih spisa, da je starija vojnička vlast zbog veneričkih bolesti određivala liječnička pregledavanja žena iz naroda. U studenom 1783. javio je Relković regimenti smrt jedne žene iz Štitara, za koju je bilo »bey der chirurgischen Hauptvisitation« konstatovano, da je zaražena »arthritide venerea et ulceribus«. Tek nekoliko mjeseci poslije toga, u svibnju 1784., poslao je Relković izvještaj regimenti, da je liječnik kod jedne žene u Štitaru konstatovao venerički osip, te je ona »vermög bestehenden Befehl« otpremljena na liječenje u Cernu u bolnicu.[41]

Iako ne smijemo po samim tim slučajevima, što su nam poznati iz babogredske kumpanije, stvarati pouzdanih zaključaka o proširenosti veneričkih bolesti u slavonskoj Granici ili pače u Slavoniji uopće, ipak u drugu ruku nije nikako prilično istini, da je upravo Relkovićeva babogredska kumpanija bila jedina šugava ovca u tim krajevima.

[41] Matić, Iz Slavonije osamnaestoga vijeka, Slavia II/4 (Praha 1924), str. 668–674.

VIII

I pri samome sklapanju braka našao je Relković u svojih slavonskih zemljaka štošta, što je po njegovu mišljenju valjalo pokuditi, jer se već u prvom početku bračna zajednica mladenaca izgrađivala na posve krivoj osnovci, na kojoj se nije mogla razviti harmonija u kasnijem životu. Zato se u *Satiru* vrlo oštro osuđuju roditelji, koji ženeći sinove i udajući kćeri paze u prvom redu na svoje interese, osobito ekonomske, a ni malo se ne brinu, da li se mladenci vole i da li uopće rado ulaze u bračnu zajednicu:

Jer kada vi svog sina ženite,
ne pitate niti mu velite,
je li njemu divojka u volji,
hoće l' živit š njom u dobroj volji,
neg tražite sebi prijatelja
i prosite, gdi je vami volja,
pak se posli mladinci ne ljube.
neg od zlobe i dušu izgube.
To je ludost, većja se ne može,
sačuvaj vas svemogući Bože!

A nijesu dakako niti roditelji djevojaka bolji ni razboritiji, i tu se čini da se osobito nađu na poslu matere i uopće žene:

kako babe običaj imadu
pak još kćeri za njega ne dadu,
neg rastave od miloga dragu
pak otidu i najposli k vragu.[42]

Nema sumnje, da po selima uopće – ne samo po Slavoniji – roditelji pri udajama i ženidbama svoje djece često u prvom redu misle na svoje ekonomske interese, no Taube je taj momenat pri sklapanju brakova po slavonskim selima potkraj osamnaestoga vijeka vrlo drastično istakao. Po njegovu kazivanju djevojka, kada se udaje, ne dobiva miraza ni opreme, nego momak mora nju od njezina oca kupiti, te se može reći, da je otac, koji ima mnogo kćeri lijepih i vještih poslu, bogat čovjek. Što je djevojka bolje upućena u kućne poslove, u tkanje i šivanje, u pletenje čarapa i bojadisanje pređe i tkanina, to joj veća cijena. Otac je proda momku, koji najviše nudi za nju, a takova pregovaranja traju često po više mjeseci, pa ako po završetku pregovora dođe prije zaruka drugi prosac i ponudi ocu jedno vedro rakije više, dat će otac djevojku tome drugom proscu.[43]

Ne znam, smijemo li Taubeu to sve riječ po riječ vjerovati: moglo je biti gdjegdje takovih ili sličnih vjeridaba, no u drugu ruku nema sumnje, da je ženska mlađarija po slavonskim selima znala biti u poslo-

[42] SPH XXIII, 106–107.
[43] Taube o. c., I, 68–69.

vima udaje vjetrenjasta i obijesna i prkosno se oprijeti, da ne pođe za momka, za kojega nema volje poći. Za to imamo pouzdanoga svjedoka u Relkovićevim izvještajima iz njegove babogredske kumpanije, sačuvanim u spomenutoj već kumpanijskoj protokoli.

U jozefinsko doba je graničarska uprava pomnjivo vodila računa o udajama seoskih djevojaka. Relković je 29. studenoga 1784., dakle potkraj svatovske sezone, poslao regimenti u Vinkovce izvještaj, da se u njegovoj kumpaniji od sto dvadeset i dvije udavače udala sto i jedna, a šesnaest ih se misli udati o pokladama, ako dođe po njih momak, koji im je mio. No neke su udavače zadavale briga Relkoviću. O jednoj iz Babine Grede veli, da je lijepa i da rado mami momke (»reizet die Burschen«), a kad je koji zaprosi, odbije ga veleći mu, da se te godine još ne misli udavati. Obijest lijepe djevojke je Relkoviću dodijala, te ju je pozvao pred kumpanijsku komandu, no ona se ni tamo nije smela, nego je drsko odgovorila, da voli poći kamo god je pošalju, nego da se uda: »... sie saget auch vor dem Compagnie-Comando so keck, daß sie lieber wolle gehen, wo man sie hinschicket, als heyrathen«. Druga opet udavača iz Štitara nije hotjela poći za momka, kojega su joj odabrali roditelji, nego je poslala poruku svome odabraniku, neka dođe, kako je s njome govorio, pa neka je zaprosi. Momak je poslao prosce, i djevojka je od njih po narodnom običaju primila jabuku, poljubila je i stavila u njedra. No kada se njezin otac tome braku odlučno usprotivio, porekla je i djevojka zadanu riječ, a momak se dakako žalio radi takvoga postupka, pa je spor dospio i pred kumpaniju i pred regimentu. Iz Relkovićeva izvještaja regimenti očito se vidi njegova zlovolja zbog lakoumnosti udavača uopće: »Die Mädel machen aus der Heyrath einen Mißbrauch und Spiel«.

Još je većih neprilika bilo s jednom drugom udavačom iz Babine Grede. Niti ona nije hotjela poći za momka, što su joj ga namijenili roditelji, nego je od svojega odabranika primila jabuku sa cvancigom,[44] poljubila je i spremila u njedra, pa kad je već bila u crkvi tri puta naviještena, utekla je usred svatovske sezone u studenom 1784., a da nitko nije znao, kamo je djevojke nestalo. Poslije šest nedjelja, na sam Badnjak, vratila se kući, i tada se dakako odmah uplela vojnička vlast, da ispita, gdje je bjegunica bila. Djevojka je tvrdila i pozivala se na svjedoke, da je bila kod jedne poznate obitelji u Piškorevcima, selu kod Đakova, a utekla je zato, što joj je njezin vjerenik, kad je zakasnila na »malo vinčanje« (kršćanski nauk) opsovao dušu i pamet. No jer je bilo razloga sumnji, da je djevojka bila pobjegla preko Save na tursku stranu, svršila se ta pustolovina djevojačka odredbom Relkovićeve kumpanije, da mora i djevojka i svi njezini ukućani radi javne sigurnosti (»wegen Landessicherheit«) poći u karantenu.[45]

[44] Tako se zvao stari austrijski srebrni novac, koji je vrijedio trećinu tadašnje forinte t. j. dvadeset krajcara (»*zwanzig* Kreuzer«).

[45] Ispor. Slavia II/4, 665–667.

Već je Relković prigovorio svojim zemljacima, što previše troše za svatovske gozbe, gdje se skupi gomila muškoga i ženskoga svijeta i goste se po osam dana:

pak pojidu za nedilju dana
tvoju hranu, na godinu dana
što bi tebi s mladom dosta bilo.[46]

No dok je u Relkovića istaknut u prvom redu ekonomski momenat prevelikoga rasipanja imovine, Došen se usto osobito oštro okomio na razularenost i bestidnost u ponašanju pijanih svatova. Čauš se ne žaca niti od sasvim prostačkih šala pa zna pred svatovske goste iznijeti na stol pečeno pseto:

Istom kuca gdigod skikne
pa pečena k ručku nikne,
koju kada svati smaje,
rugajuć se čauš laje
kažuć svatom, da bi kučka.
što žderaše sad kod ručka.[47]

Kada se svatovi nakite vina i zaigraju kolo, izgubi stid i muško i žensko:

Oko ženskog muško ruku
vrže pak se svu noć vuku,
svu noć vuku i navlače,
koje može skakat jače,
pak pivaju pisme glasne
i poganom slasti masne,
u kolu bo kad pivaju,
svaku tamnost bisno laju,
da rič svaka, što se čuje,
smrad od smrada gori bljuje.[48]

Opijanje na pirovima ne pozna granica; ne samo muškarci nego i žene piju do besvijesti:

Ni sam sebe ne će znati,
biše l' krmak što se blati
il krmača zavaljena.
il još crnje: žedna žena
kad bukaru punu ljubi,
pamet posve dok izgubi
i nagrdni na dvi strane
kljuk udarat iz nje stane.[49]

[46] SPH XXIII, 109.
[47] Aždaja, 158.
[48] Aždaja 163.
[49] Aždaja 161. – *Kljuk* je grožđe, što se izgnječi, da se iz njega iscijedi vino, no ovdje se time očito misli samo vino.

Govoreći o rđavim svatovskim običajima veli Relković, da bi mladence kod stola valjalo staviti u pročelje, mladoženju kraj kuma, a mladu među kumu i djeverušu:

Al ne valja, što jedno činite,
što divojku samu zatvorite,
pa vam sidi sama u komori,
a ni s kime vasdan ne govori,
nego samo pustite divera,
da joj služi i nju razgovara...
To ni libo nit fale dostojno,
niti ljudski niti baš pošteno.[50]

U Relkovića, koji u kuđenju redovno nije prevršivao mjeru, iznenađuje nas, da on upravo za taj običaj tako otprto kaže, da nije niti ljudski niti pošten. Mi valjda ne bismo Relkovića niti pravo razumjeli, da se nije Došen po svome običaju bez uvijanja grubo okomio na mladu i djevera:

To od svake ne govorim,
dali onu mladu korim,
s kojom diver potvoreni
sebe, a ne muža, ženi:
od muža se mnoga stidi,
a divera u mrak slidi
i š njim činit, mlim, okrene,
što njih tilo opomene.

I u vezi s time Došen sasvim otvoreno opominje mladoženju:

Mladoženja, nuder gledaj
pa diveru mlade ne daj,
da ju grli i miluje,
dok ju smuti i otruje,
jer kad diver potvoreni
već omili tvojoj ženi,
njeg će prije ne odbiti,
neg će tebe priljubiti.
Zato l' mladu ti dovede,
da se s drugim najpri svede?[51]

Došen dakako uopće oštro osuđuje i grdi muževe, koji se dadu varati od žena, a ako se žena nikako ne da riječima svratiti na pravi put, valja je »potvrđom uzdom« obuzdati:

Šaka ima u čovika,
a u žene ima kika,
ima štapa uvijatī,
koji ne će ubijati,
dal na srce nagnat tugu,
dok (žena) *podložna bude drugu.*[52]

[50] SPH XXIII, 110.
[51] Aždaja, 159.
[52] Aždaja, 107 i 160.

I u najstarijih slavonskih pisaca ima spomena, da su djevojke već stupajući u brak, uz druga praznovjerna čaranja, koja bi im imala donijeti sreću, osobito nastojale, da čarkama spriječe rađanje djece. A. Bačić priča, kako mlada običava, »kad se vinčaje da razveže sveze; da stane zaručniku na nogu, kad se vinčaje; da kad naprede udata najprvu žicu, da na njoj zaveže, i da za toliko vrimena ne će imati dice, koliko uzlova učini . . .«[53]

S time se posve slaže, što Relković kazuje već u prvom izdanju *Satira*, kako babe svjetuju mladu, kada polazi na vjenčanje:

Kada pojde od svoje matere,
još ju ondi babe nagovore,
kada bude ona na vinčanju,
nek se mladić pritisne uza nju:
»Da se kroz vas progledat ne može,
jer vam, sinko, nauditi može.
I još da mu, ako kako moreš,
polagano i na nogu staneš,
pak još prije nego s njime ležeš,
koliko god uzlića zavežeš,
onoliko ne će godinica
tebi, sinko, dosaditi dica,
neg ćeš biti lipa i rumena,
kako da si jučer dovedena.
A kad budeš š njime u postelji,
i on tebe primi i zagrli,
pazi, na daj prsa doditi se,
jere će te zaboliti sise« –
i ostalu vragoliju mnogu,
koju od strā pisati ne mogu.

Već po zadnjem stihu, gdje Relković veli, da »od straha« ne može dalje pisati, što sve babe uče mladu, očito se vidi, da je mlada osim spomenutih besmislenih, ali u stvari nedužnih čaranja, čula od baba i drukčijih savjeta, jer inače ne bismo razumjeli, zašto bi se Relković odmah ljutito i grubo, kako mu nije bio inače običaj, okomio na te babe svjetovalice:

Davor, babo, baš si ti sotona,
i vražji konj i vražja katana!
Kako će te vragovi jašiti, –
jer si jaka, moreš je nositi!

A da ne bude ni malo sumnje, što je mislio reći, Relković je kuđenje čaranja kod vjenčanja završio pozivajući se na riječi Evanđelja, da će se čovjek, koji nema roda – baš kao i stablo, što ne donosi ploda – podsjeći i vrći u vatru »nek izgori i pogine brže«, jer je ženidba bez djece »baš kao dan, kada ne sja sunce«.[54]

[53] Istina katoličanska (Budim 1732), str. 56.
[54] SPH XXIII, 34–36.

Također Došenova *Jeka planine,* braneći Relkovićev *Satir* od prigovora njegovih kudilaca, priča, kako mlada traži od baba savjeta, što da radi, da ne dobije djece:

ležeć s mužom da ne rodi,
neka baba njoj pomože,
dite začet da ne može.

I u Došena, upravo kao i u Relkovića, baba daje mladoj smiješan, ali posve nedužan savjet, koji bi je tobože imao sačuvati od djece:

Kad obojak nasut smrada
od baburde uzme mlada
i nosi ga misto moći,
da joj može što pomoći,
da ju dica ne pritisnu,
u mladosti jošter bisnu,
da u kolu prosta skače,
za njom čedo kad na plače.[55]

Ali nema sumnje, da je i Došen znao, da starije žene, pače i same matere, umiju također drugim sredstvima pomoći djevojkama i mladim snašama, da zametu trag djetetu. U *Aždaji* jezičava baba priča, kako se mlada lijepa djevojka, dok joj je mati živa, ne treba bojati, da će je radi posljedica lakoumnoga života stići pred svijetom sramota:

Al dok joj je majka živa,
ne će biti vrlo kriva,
jer je ona (t. j. mati) *tome viša*
od negdanji još godišta,
čedu vratom da zamota,
nek š njim gine sva sramota.
Dok je jošter divovala,
to je ona dilovala,
da kada bi rađat stala,
nikom ne bi k sebi dala,
dokle ne bi trag zavrgla,
kud je svoje čedo vrgla.[56]

U pogledu njege sitne djece – od koje su eto Slavonke po kazivanju suvremenika često zazirale – zabilježili su Piller i Mitterpacher, da ih matere, ako nema kakove smetnje, ne odbijaju od prsa sve do druge ili treće godine, no usto im daju i drugu hranu, u prvom redu brašno ili srce (»medulla«) meke bundeve, kuhano u mlijeku. Običaj, da djeca sisaju do treće godine, bio je bez sumnje vrlo raširen i duboko ukorijenjen: već Ivan Grličić, župnik đakovački 1699.–1709., u svojoj knjizi *Put nebeski t. j. nauk krstjanski* (Mleci 1707.) izrijekom je kazao, da griješi mati »koja brez uzroka svojim mlikom zadovoljno svoga diteta ne rani do treće godine« (str. 53). Dalje pričaju Piller i Mitterpacher,

[55] Jeka planine (Zagreb 1768.), str. A 10 (ispor. i izdanje u Građi za povijest hrvatske književnosti, XI, 191–192).

[56] Aždaja, 119.

kako matere djecu omataju povojima i polažu u kolijevke, a kada su djetetu već četiri mjeseca, nose ga sa sobom u polje, pa ako ne ponesu i kolijevku, objese dijete u ponjavi o granu kojega stabla, i kada dijete zaplače, pritrči mati, iz tikvice mu zalije u usta šljivovice i tako utiša plač.[57]

Relković se osobito tuži na oce, da u svojoj nerazboritosti kvare djecu, tek što poodrastu: voli otac poslati dijete za krmcima, nego da ga dade u školu, da nešto nauči. Što je još gore, igrajući se s djetetom uči ga govoriti sramotne riječi i nagovara ga, neka materi opsuje majku:

»Ne će tebe«, ti mu još govoriš
i u zao čas po njega slobodiš,
»ne smije te ona se doditi,
jer ćemo mi kučku udariti,
neka plače tamo iza peću.
Je li tako, dragi sokoliću?«
Pa kad dite svoju mater zgodi,
onda tebi u tome ugodi,
ti se smiješ ludo vragometno,
što je dite već tako pametno![58]

Takoga oca Relković ozbiljno opominje na veliku njegovu odgovornost za odgoj djece (»dat ćeš razlog Bogu velikomu«): otac će biti krivac, ako dijete kraj takoga odgoja kasnije postepeno zapane u sve teže poroke i svrši kao zločinac.

IX

Poslije izgona Turaka bile su vlastima pune ruke posla, da srede slavonska sela i da za saobraćaj izgrade valjane puteve i mostove. U Relkovićevo doba bile su se prilike u tome pogledu već znatno popravile. U drugom izdanju njegova *Satira* (1779.) slavonski seljak se hvali, kako je od prvoga Satirova posjeta – misli se time prvo izdanje Relkovićeva djela (1762.) – u Slavoniji sve na bolje krenulo:

Ej Satiru, gdi se do sad bio,
ter me nisi davno pohodio?
Evo sada šestnaest godina,
a možebit i povišje ima,
kako mi dva jednoč razložismo
i od moje zemlje govorismo.
Ti me onda mlogočim ukori
i štošta mi dosta prigovori...
Da sad vidiš, kakova su sela
i kakva su sva čeljad vesela,
ti bi sam se u seb' začudio
pak me ne bi nehatna kudio,
jer sva sela već u redu stoje,
svaka kuća ima misto svoje,
sve u redu i sve po numeri...

[57] Piller-Mitterpacher o. c., 129 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 13 i 22).
[58] SPH XXIII, 79.

Te je stihove Relković popratio posebnim komentarom, u kojem je istakao neumorna nastojanja zapovjednikā gradiške regimente Becka i Ljubibratića oko sređivanja selā i cestā. Nastavljajući rad Beckov, Ljubibratić »drumove po koncu široko iskrči, s obe strane vodene oluke načini, po polak piskom i kamenjem nasu i utvrdi, sa strana voće i različita stabla posadi, mostove tvrde i negibljuće popravi. Sela, koja su blizu, s obe strane druma po koncu pruži, a ostala u red postavi i gradiškoj krajini čisto drugo lice dade«. Dakako, graničari se već po seljačkoj konservativnosti nijesu oduševljavali za Ljubibratićeva nastojanja, a pogotovu jer su bez posebne nagrade morali i oni sami raditi kod tih javnih radova. No kada su kasnije vidjeli korisne rezultate sređivanja selā i cestā, sasvim su promijenili svoje mišljenje o Ljubibratićevu radu: »Tada oni, koji prije toga kroz guste šikare putovaše i svaki čas, da pustaija konja za uzdu ne zgrabi, bojaše se, pak sa svim tim u krčenju istih Ljubibratiću dušu psovaše, videći širok i slobodan drum, počeše ga i sami faliti govoreći: »Ej junače, Bog ti dao zdravje!« Tada oni, koji prije toga vozeći se priko starih mostova pipaše, hoće li moći održat kola, i namišćaše platine, da konji ne propadu, pak u načinjanju istih Ljubibratića kleše i proklinjaše, videći sada mostove široke i tvrde, počeše ga blagosivljati govoreći: »Ej junače, uvik živio!« Tada oni, koji prije toga poradi grbavih putova do jednoga mista pol dana potrošiše, pak u ispravljanju istih Ljubibratiću zlo želiše, sada mogući onamo za jedan sat doprti, počeše ga i sami blagosivljati govoreći: »Ej junače, srićan bio, kud god se ganuo!«« Spomenuo je Relković također, kako se i požeška županija sada diči svojim »kamenitim drumovima« izgrađenim po nastojanju velikoga župana grofa Jankovića i druge županijske gospode, »premda su i oni u načinjanju gdikoju dušu okrdašenu primiti morali«.[59]

Ističući raniju nestašicu i nesređenost cesta i mostova Relković nije ni malo pretjeravao. Taube, koji je svoju knjigu o Slavoniji izdao samo dvije godine prije drugoga izdanja *Satira*, kazuje, da se tek poslije putovanja cara Josipa II. po Slavoniji u sedmom deceniju osamnaestoga vijeka počelo nastojati oko popravljanja cesta, nasipa i malih mostova, a preko triju velikih rijeka – Save, Drave i Dunava – nije niti u doba Taubeova boravka u Slavoniji (1777.) nigdje bilo mostova, te su se putnici s kolima i konjima morali prevoziti skelama, a to je znalo biti opasno, osobito u zimi. I Taube je izrijekom pohvalio ceste u požeškoj županiji i osobito istakao krasnu cestu od Pakraca prema Zagrebu: sela su uz tu cestu bila razrušena (»weggebrochen«) pa je s obje strane ceste u određenim razmacima sagrađeno mnogo vojničkih stražarnica, koje su imale čuvati putnike od hajduka.[60] Također Piller i Mitterpacher kažu, da su u požeškoj županiji kraj cesta, koje su išle kroz šumu, stabla bila s obje strane na puškomet prorijeđena, a granje i grmlje isječeno, da hajduci ne mogu iz busije vrebati na putnike.[61]

[59] SPH XXIII, 130–133.
[60] Taube o. c., I, 4 i 6–7.
[61] Piller i Mitterpacher o. c., 43.

O hajducima, kojih su nekoć pune bile nepregledne slavonske šume, mnogo se pisalo. Taube veli, da je još prije trideset godina – dakle oko godine 1750. – cijela Slavonija bila razbojničko gnijezdo: i doista nam se iz osamnaestoga vijeka sačuvalo obilje vijesti upravo o nevjerojatno drskoj smionosti hajduka, pred kojima nijesu bili sigurni niti gradovi, a pogotovu sela.[62] Državne vlasti su kušale i milom i silom, da iskorijene hajdučiju, a Taube kaže, da je u zadnjih petnaest godina prije njegova dolaska javna sigurnost bila u Slavoniji prilično uspostavljena (»so ziemlich wieder hergestellet«), no posve je nestalo profesionalne organizirane hajdučije tek u drugoj polovici devetnaestoga vijeka. I sam se iz mladih dana sjećam, kako su stariji ljudi znali još živo pričati o zadnjem glasovitom slavonskom hajduku Maksimu Bojaniću, koji je – sakrivan i obavješćivan od svojih jataka o svemu što su vlasti spremale protiv njega – punih dvanaest godina hajdukovao po zapadnoj Slavoniji (1850.–1862.), dok nije zaglavio po izdaji jednoga jataka. Još i krajem devetnaestoga vijeka znali su ljudi za gdjekojega imućnijeg seljaka ili varošanina – s pravom ili s nepravom – govoriti, da se pomogao Maksimovim blagom: tako je još živa bila uspomena, kako Maksim nije škrtario, kada je ugrabljeno blago dijelio sa svojim jatacima.

Nije zaludu Relković pohvalio Ljubibratića, da je u gradiškoj regimenti sela, koja su bila blizu ceste »s obje strane druma po koncu pružio, a ostala u red postavio i gradiškoj krajini čisto drugo lice dao«. Po svjedočanstvu Taubeovu još tridesetak godina prije njegova dolaska u Slavoniju nije u zemlji bilo sela izgrađenih na okupu, nego su seljačke kuće bile kojekuda rasute, jer seljaci su i u našim i u turskim zemljama najradije gradili kuće podalje od glavnih cesta, da izmaknu davanju vojničkih i drugih podvoza (»Kriegsfuhren und Vorspann«).[63] Piller i Mitterpacher isto tako kazuju za požešku županiju, da su nekoć u planinskim krajevima rijetko bila naselja na okupu, nego su kuće bile rasute i rastrkane, ali u doba njihova putovanja (1782.) već su se po selima kuće gradile jedna uz drugu.[64]

I same seljačke kuće su u Relkovićevo doba bile vrlo loše građene. U prvom izdanju *Satira* prigovara on Slavoncu:

Najpri, tebi kuća ne valjade,
to vas svaki i od sebe znade,
jer iznutra niti baš izvana
nije ona ničim umazana,
neg izvana kroz brvna se vidi,
kako starac u zapećku sidi
pak se ni onď ne more ugriti,
jer pendžeri nisu zatvoriti,

[62] Taube o. c., II, 67–71. – Bösendorfer, Crtice iz slavonske povijesti, 364–368. – Kempf, Požega, 196–199. – Matić, Isusovačke škole u Požegi (Vrela i prinosi V, 15–17).

[63] Taube o. c., I, 52 i 56.

[64] Piller i Mitterpracher o. c., 118 (Zbornik za nar. život i običaje, XXXV, 8 i 18).

neg onako stoje odjazeni
cile zime i cile jeseni,
pak ne moreš dosta navuć drva,
nego ti je uvik vikce mrva...
Što u zimi ti drva navoziš,
polovicu da u fati složiš,
mogao bi za novce prodati
i srčali[65] *pendžere kupiti,*
pak bi bolje kroz srču[65] *vidio,*
a toliko ne bi se mučio.

A i pokućstvo je u seljačkoj kući bijedno i sasvim oskudno:

...nejmaš u sobi stolice
ni u kući čestite police,
nit je gdigod viditi armara,
gdi se krušac i drugo zatvara,
neg po turski na zemlju sjedete
pak onako na zemlji jedete.

U drugom izdanju *Satira* (1779.) Slavonac se hvali, da je »Slavonija sada u drugačijemu stanju, nego je onda bila, kada je njemu Satir prvi put pivao godine 1762.«:

Dojdi sada pak da ti ukažem
moju kuću .....
Sad imadem u kući ormara,
gdi se krušac i drugo zatvara,
pak imadem krevet i stolicu,
i čiviluk i klup i policu,
i joštere od srče pendžere,
sad mi kokoš papira ne dere.[66]

Iako je po Relkovićevim riječima u doba od prvoga do drugoga izdanja *Satira* slavonski seljak svoju kuću i pokućstvo u koječemu bolje sredio, jamačno to nije bilo svuda podjednako izvršeno, bilo je svakako krajeva, u kojima je još bilo stare zaostalosti. Premda je Taubeova knjiga u prvom redu namijenjena opisu Slavonije i Srijema, možebiti ipak ne smijemo na te naše krajeve primijeniti u punoj mjeri grubi i pogrdni njegov sud, što ga je izrekao o seoskim kućama »in den hungarischen Ländern«: to su kolibe od naboja, pokrite slamom ili trskom, bez staklenih prozora, tako da su više slične svinjcima nego stanovima razumnih stvorova, a iz njihovih krovova strše dimnjaci nalik crkvenim tornjima. No nema sumnje, da je Taube mislio na naše seljake, kada pričajući o »Ilirima« kazuje, da prosti svijet (»das gemeine Volk«) zbog siromaštva ili zapravo zbog lijenosti živi veoma bijedno, da spavaju na zemlji, jer nemaju postelje, – ili kada za sela u Granici veli, da su im kuće od naboja slične stanovima američkih divljaka, da cijela kuća ima jednu jedinu sobu bez prozora i ogledala, bez stolova, klupa ili stolica, bez peći i postelja.[67] Taube uopće dosta često govori o našim

[65] srča (tur.) = staklo, srčali = staklen.
[66] SPH XXIII, 47 i 130–131.
[67] Taube o. c., I, 52, 64 i III, 76.

krajevima i ljudima s visoka i s nekim prijezirom, prikazujući karakter i običaje njihove u suviše crnom svijetlu, a da je i u opisu seljačkih kuća doista prevršio mjeru, najbolji su svjedoci budimski profesori Piller i Mitterpacher, koji su samo pet godina poslije Taubea proputovali Slavoniju od Osijeka do Požege pa sasvim drukčije govore o seljačkim kućama u tim krajevima. Evo što oni kažu: »Kuće grade povisoko nad zemljom i prave ih od četverouglastih i otesanih greda, a najviše ih pokrivaju daščicama, rijetko za krov upotrebljavaju slamu. I sam dimnjak prave od drveta i grade ga u obliku tornja i kite ga. Iznutra sve izmažu zemljom, izglade i napokon obijele krečem ... Kuća je duguljasta oblika, a s pročelja je u sredini natrag uvučena, i tu se nalazi trijem. U trijem izlaze troja vrata: jedna u sredini, na koja se ulazi u kuhinju, iz nje u spremište i odande u sobu kućnoga gazde; druga dvoja vrata su s jedne i druge izbočene strane trijema, jedna je strana određena za primanje gosta, koji se namjeri, a druga za blagovaonicu, koja je zajednička za sve ukućane, te se u njoj sastaju domaći muškarci i žene i svršavaju poslove, koji se mogu raditi kod kuće ili po danu ili u večer pri svijetlu. To je također jedina soba, koja se za zimskih mjeseci grije naloživši vatru u peći, jer noćivaju u hladnom. Ako kućni gazda ima ili braće ili sinova oženjenih, sagrade se odijeljeno, no ipak unutar iste ograde, za pojedine bračne parove posebne spavaće sobe, u kojima mogu spremiti svoje stvari i imati ih sami za sebe. Unutrašnjosti soba je jedini ures čistoća, na koju svi jako paze«.[68]

Poslije sloma turske vlasti u Slavoniji znatno se prorijedilo i stanovništvo: otišli su iz zemlje ne samo vršioci uprave turske i vojnici nego uopće stanovnici muslimanske vjere, kojih se bilo naselilo i u gradovima i u selima. Splićanin Atanasij Georgiceo kazuje u izvještaju, što ga je 1626. sastavio za cara Ferdinanda II., da u Osijeku od 300 kuća ima samo deset katoličkih, a džamija da ima osam.[69] Otprilike u isto doba (1623.) zabilježio je apostolski vizitator P. Masarechi za Osijek, da je ondje bilo samo sedam hrvatskih katoličkih obitelji i isto toliko madžarskih kalvinskih.[70] U Požegi, sjedištu sandžakata, našao je vizitator fra Pavao iz Rovinja godine 1640. uz »quantità di case christiane« četrnaest džamija,[71] a bosanski biskup Požežanin Nikola Ogramić veli u svom izvještaju o pastirskom pohodu u požeškoj župi godine 1673., da u njegovu zavičajnom gradu, uz katoličko naselje sa više od dvjesta kuća oko franjevačke crkve Sv. Duha, stanuju muslimani odjelito za sebe i imaju gotovo tri tisuće kuća.[72] A bilo je dakako muslimana i po slavonskim selima.

Za dugih borba s Turcima, što su u Slavoniji zaredale poslije poraza turske vojske pod Bečom (1683.) pa do karlovačkoga mira (1699.),

[68] Piller i Mitterpacher o. c., 118–119 (Zbornik za nar. život i običaje, XXXV, 8–9, 18–19 i 26).
[69] Putopis A. Georgicea iz Budima u Bosnu, ed. Batinić, Starine XVII, 134.
[70] Izvješće apostolskog vizitatora P. Masarechija, ed. Draganović, Starine XXXIX, 38.
[71] Izvještaj o Bosni g. 1640. O. Pavla iz Rovinja, ed. Zlatović, Starine XXIII, 35.
[72] Jelenić, spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca, Starine XXXVI, 145.

znatno se promijenilo pučanstvo i po gradovima i po selima: jedni su bježali sa svojih starih sjedišta, a pusta su selišta zapremali doseljenici, koji su pritjecali iz Bosne, iz mletačke Dalmacije, a ubrzo je pod patronatom bečke vlade počela i kolonizacija njemačkih poljodjelaca, poznatih u Slavoniji pod imenom Švaba, jer su dobrim dijelom i dolazili iz švapskih krajeva južne Njemačke. Za neka sela u požeškom kraju ima pouzdanih svjedočanstava, da se u njima stanovništvo u razmjerno kratko vrijeme u tri puta izmijenilo: u popisu naseljā gospoštije kutjevačke od godine 1702. rečeno je za sela Ciglenik i Tominovce, da su u njima za turskoga gospodstva stanovali muslimani (»Turcae«), u doba sastavljanja popisa »rustici graeci ritus« i »Rasciani graeci ritus«, a poslije su to bila u većini njemačka sela. Isto je tako rečeno za kasnije posve njemačko selo Poreč, da su u njemu za Turaka živjeli »rustici catholici«, a u doba popisa »advenae bosnenses Valachi graeci ritus.«[73]

U prvim godinama poslije sloma turskoga gospodstva bila je Slavonija vrlo slabo naseljena. U službenim spisima toga doba – osobito u *Inventatio administratuum Eszekiensis, Posegensis et Praefecturae Veroviticzensis* od g. 1688., pa u popisu kotara i grada Osijeka od god. 1697. i u sumarnom popisu Slavonije, koja je bila pod komorom, od g. 1698. – upravo je nemilo velik broj pustih selišta kršćanskih i muslimanskih (»pagi deserti«).[74]

Zanimljivo je, da su i naši popovi glagoljaši dovodili u većim grupama narod na pusta slavonska selišta: Vinko Čubelić, »presbyter illyricus, vulgo glagolita« doveo je g. 1779. iz župe Bukove Gore (u travničkom kraju) 400 katolika u vlastelinstvo đakovačkoga biskupa, a kada je to još jednom pokušao, bio je uhvaćen; malo zatim je Antun Novak, »presbyter saecularis glagolita«, s jednim đakonom latinašem preselio g. 1783. u Slavoniju 800 duša iz mletačke Dalmacije.[75]

Uza sav priliv domaćih i stranih doseljenika Slavonija je još i krajem osamnaestoga vijeka bila slabo naseljena: Taube je zabilježio, da je 1777. bilo u Slavoniji 233.000 duša, a ta prostrana i plodna zemlja mogla bi, po njegovu mišljenju, lako prehraniti jedan milijun, pače i dva milijuna radinih i marljivih stanovnika. Nestašici žiteljstva bi se lako pomoglo, kada bi se doseljenicima iz Turske olakšao prijelaz u Slavoniju, pa Taube jako zamjerava državnoj upravi, što tim doseljenicima pravi teškoća i sasvim strogo udara carinu na svu imovinu, što je sa sobom donose, a ni malo se ne brine, da im priskrbi kuće za stanovanje. Austrijskom vladinom savjetniku bilo bi dakako drago, kad bi državna uprava nastojala privući u Slavoniju Nijemce, koji se svake godine jatomice sele u istočnu i zapadnu Indiju. Naprotiv, nijesu Taubeu simpatični »Illyrier aus dem Venediger Dalmatien«, kojih se zadnjih godina dosta doselilo u Slavoniju, jer Dalmatinci su još ljeniji od

[73] Smičiklas, Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije, II, 162, 177, 178.
[74] Smičiklas, o. c., II, 33, 55–60, 62, 63, 68–70.
[75] Diarium sive prothocollum conventus S. Crucis Inventae Essekini, ed Bösendorfer, Starine XXXV, 87 i 104.

Slavonaca, tako da zemlja ne će imati od njih koristi.[76] No Piller i Mitterpacher posve drukčije govore o radinosti slavonskih seljaka i seljakinja: muškarci su od ranoga proljeća do kasne jeseni zaposleni u polju, a preko zime su im pune ruke posla oko popravljanja oštećenih zgrada, ograda i oruđa, pa kada nemaju drugoga posla, ne stide se plesti čarape i rukavice od vune. O ženama govore budimski profesori još ljepše: one pomažu muškarcima kod poljskih radova, brinu se za kuću i porodicu, same priređuju svu lanenu i vunenu odjeću, tako da po njihovu mišljenju u drugim krajevima žene nijesu nipošto radinije od slavonskih žena.[77]

X

Spomenuli smo već, kako su i Relković i Došen oštro osudili svatovske gozbe: njima se seljačke kuće ekonomski upropašćuju, a kada se gosti razgriju preobilnim jelom i pićem, znadu prevršiti mjeru u razuzdanosti. Došen se u *Aždaji* u »Ukoru od proždrlosti«, osim svatova, raspričao na daleko i široko također o drugim gozbama, što su bile u osobitim prigodama u običaju po selima: kad se rodi dijete, ide seoski ženski svijet, osobito bliža i dalja rodbina, k rodilji na *babine*, – umre li tko u kući, kupe se rođaci i prijatelji na *podušje*, – a valja također prirediti gozbu, kada komu *»krsno ime* bane i *krsnice* slavit stane«. Šteta što Došen – šibajući vrlo oštro »žderanje« i »lokanje«, kojega je dakako u takim zgodama bilo – nije dospio reći nam koju i o narodnim običajima, što su bili u vezi s babinama, podušjem i krsnim imenom. U Došenovu žestokom vojevanju protiv čutura i bukara znala mu je iz pera izmaći gdjekoja smiješna, ali i ujedljiva slika, koja očito nije bila posve bez realne osnove. Kada na babinama čutura zareda od gošće do gošće, ne zaborave bake niti rodilju:

A i majka u porodu
za ispunit volju rodu
čuturom se ponategne,
da rakija nju postegne.
Nudi baka: »Srkni, dušo,
nategni se ti, dragušo!
Znam, da nisi piti višta,
ali opet zato ništa,
valja uzet zarad lika,
i dotečcu zarad mlika,
da bolana ne dangubiš
i da mlika ne izgubiš«.
Mlada staroj odgovara:
»Čutura me istom vara,
jer premda mi usta kvasi,

[76] Taube o. c., I, 57–58.
[77] Piller i Mitterpacher o. c., 123–124 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 10–11, 20).

srca žeđe ne ugasi;
dok trideset puta klapne,
čelo mi se odma napne.
Daj mi dižvu il bukaru,
posestrimu moju staru,
otkudno sam piti višta,
od negdanji još godišta«.
Kad se oblo ponategne,
onda majka i prilegne,
a kad majku dižva smiri,
drúga dižvu prstom miri:
»Pak tako mi«, veli, »danka,
ne ostade ni do članka!«

Nije Došen zaboravio niti pazara i sabora (crkvenih godova i proštenja), gdje je također neumjerenost u jelu i piću znala slaviti slavlje.[78]

I Relković je ozbiljno prekorio svoje zemljake, što previše vole rakiju, a po svome običaju osobito svraća pažnju na ekonomsku štetu, koju prijatelji rakije nanose svome gospodarstvu. Kada se gdjegod u selu rakija peče, eto sa svih strana susjeda i prijatelja, da tobože pomognu kod pečenja, pa se tu razvedu razgovori i pijucka rakija, tako da se dobrim dijelom još kod kazana popije, a na poslove dakako nitko i ne misli. Takove rakijaše ozbiljno svjetuje Relković:

Rakija je gospodarstva dio,
kojeg, kad bi ti pametan bio,
morao bi u novac spraviti
pak se hranit, odiću praviti,
kako mlogi ovaj način znade
pak po malo drugim piti dade.
Al ti ne ćeš, neg dok kazan peče,
dotle tebi i rakije teče:
kad nestane u prosiči koma,
onda nosiš prazan sudić doma.
Onamo ti litina ostala,
a ovamo rakija nestala,
ni od kud se pomogao nisi,
sada gledaj, siromaše, gdi si.[79]

Slavončeva ljubav za čašicu nije izmakla niti oku budimskih profesora Pillera i Mitterpachera za kratkoga im boravka u požeškoj županiji: »Ad potum vinum, magis autem exaltatum e prunis liquorem adprobant, quorum, si desint, defectui sola aqua supplet«.[80]

Narod, koji u osobitim prigodama u priređivanju obilnih gozbi ne žali i suviše potrošiti, nije čudo da će rado dočekati i pojedinca gosta. Za požeški kraj, a to će manje ili više vrijediti i za ostalu Slavoniju, zabilježili su Piller i Mitterpacher, da u seljačkim kućama, ako pozovu gosta ili ako ga put nanese, podvore ga u gostinjskoj sobi, a za stolom

[78] Aždaja, 168 i dalje.
[79] SPH XXIII, 124–126.
[80] Piller i Mitterpacher o. c., 123 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 10 i 20).

s njime ponajviše ne sjedi nitko osim kućnoga starješine. Ako gost ima da ostane i preko noći, u večer jedna mu od žena u toploj vodi opere noge i obriše peškirom.[81]

Kada su ukućani sami, jedu svi za zajedničkim stolom, no jedni poslije drugih: najprije sjedaju za stol muškarci, pa kad se oni nahrane, dolaze žene, a najposlije se jelo donese djeci. U jelima nema velike raznolikosti. Ljeti se hrane najviše povrćem i jelima od brašna, a zimi mesom, osobito svinjetinom. Ako urodi glavati kupus, seljaci mu lišće izrežu na sitno i ukisele ga za zimu u njegovu vlastitom soku. Hrane se i svježim bundevama: ogule im koru, kuhaju ih u vodi, pa kad omekšaju, začine ih vrhnjem. Bundeve spremaju također za kasniju upotrebu: ogule ih i izrežu u duge listiće, pa ih zatim ukisele ili na suncu osuše. Što god priređuju od brašna pšeničnoga ili kukuruznoga, redovno kuhaju u mlijeku, a često poliju samo istopljenom slaninom. Za Božić se svaka kuća pobrine za pečenicu: odojče ili veće prase ispeče se cijelo, a od te pečenice ne će zaboraviti odsjeći ljepši komad i poslati vlastelinu, ako nablizu stanuje, ili župniku.[82]

Piller i Mitterpacher su u svome opisu puta po požeškoj županiji pribilježili također, kako su se u to doba odijevali seljaci i seljakinje. Odijelo muškaraca se malo razlikovalo od odijela Madžara: ljeti su ponajviše odjeveni u laneno platno, košulja im siže gotovo do koljena i oko bokova je pritegnuta pasom, a kad hoće da se bolje odjenu, obuku preko košulje kratak vuneni haljetak, koji je rijetko bijele, najčešće tamne, gotovo zagasite boje, a obrubljen je crvenim ili modrim. Brade nitko ne nosi,[83] a brkove ponajviše imaju. Kosu vežu straga i uvijek je drže u redu. Glavu pokrivaju nekom vrsti suknene kape, koja ima oblik kusoga stošca ili šupljega polueliptoida, a boje je crvene ili tamno modre. Ženske haljine su također od lanenoga platna, izuzevši kratke vunene pregače, koje su različne boje, ponajviše prugaste, a nose ih uvijek dvije, po jednu sprijeda i straga, kao da hoće time nadomjestiti gornju haljinu. Glavu zamataju platnenim rupcem, tako da im se samo lice vidi. Kada hoće da se kićenije odjenu, obuku na tijelo crni prsluk bez rukava, a na noge vunene čarape različne boje. Osobito kite glavu, ponajpače djevojke, koje na glavi nose mjesto vela crveni okrugao nakit, više zbog uresa nego da njime pokriju glavu. Jako vole životinjskim zubima i metalnim pločicama različnoga oblika i boje, nanizanim na vrpcu dijeliti kosu i kititi spomenuti crveni nakit na glavi, pa vrat i uši. Po zimi nose i muškarci i žene kožuhe.[84] Zanimljivo je, što Taube (o. c.,

[81] Piller i Mitterpacher o. c., 121 (Zbornik XXXV, 10 i 19).
[82] Piller i Mitterpacher o. c., 121–123 (Zbornik XXXV, 10 i 19–20).
[83] Taube veli naprotiv (o. c., I, 68), da prosti svijet (»das gemeine Volk«) pušta bradu i nikada je ne striže, a odličniji da imaju brkove kao njemački grenadiri. Koliko je meni poznato, danas nema u Slavoniji nigdje bradatih seljaka. Da je taj običaj doista nekoć postojao, bio bi ga valjda još tkogod spomenuo ili bi se ma gdje sačuvao, a Piller i Mitterpacher eto izrijekom kažu, da niti u njihovo i Taubeovo doba nitko nije nosio brade.
[84] Piller i Mitterpacher o. c., 117–118 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 8 i 18).

I, 13) priča o slavonskim ženama, kako znadu od korijenja praviti šminku (pomast za bojadisanje lica), koja je mnogo prirodnija i ljepša od francuske, a puno je jeftinija i ne da se saprati.

Relković je mnogo pisao o zabavama i igrama seoskoga svijeta, no pri tome je po svome običaju u prvom redu isticao, koliko su te zabave i igre štetne u moralnom i ekonomskom pogledu. Vidjeli smo, kako je oštro osuđivao kolo, osobito noćno, kao rasadište nemorala među mladim svijetom i ženskim i muškim. Njegova osuda kola izazvala je sad oštriju sad blažu reakciju u suvremenih slavonskih pisaca (Katančić, Filipović), a niti strani intelektualci Piller i Mitterpacher nijesu iznijeli nikakve zamjerke kolu: »... choreae graves et placidae, quas non raro absque illo instrumentorum illicio ad solos praeeuntis cuiuspiam cantus instituunt. Res veterum suorum regum ducumque praeclare gestas canere amant easque carminis et rhytmi legibus implicatas habent«. Za muzičke instrumente vele Piller i Mitterpacher, da slavonski seljani gotovo nemaju drugih osim dudā (gajdi) i tamburā: »Instrumenta musica fere non alia quam haec duo: utriculus solo sub brachiis pressu tibiam animans et lyra quaternis vel senis chordis vocalis. Modulatio tristis potius placet quam laeta...«[85]

Kao što je po Relkovićevu mišljenju kolo rđav običaj baštinjen od Turaka, jer ga »Turci najprvo počeše, Muhamedu na grobu igraše, za ukazat nikoje veselje Muhamedu svomu na poštenje«, isto bi tako bilo tursko naslijeđe i prelo, pa ga Relković stavlja na prvo mjesto među školama nevaljalštine, što su ostale od Turaka:

Prva skula u večer počima
pak već slidit do pō noći ima,
u nju idu momci i divojke
i donesu posle svakojake,
koja prelu, koja svile plave
pak ond' vezu nidra i rukave.
Hoćeš znati, što se jošter uče?
Ja ću kazat sve, kako se muče:
žensko presti, a muško tamburat,
obodvoje krast i ašikovat.
Brašno kradu i govedske masti,
peku pite i svakakve slasti,
gurabije i peksemetiće,
peku alvu i od brašna ptiće...
A mladići pokradu duhane
ispod krova na koncu nizane...

Već smo rekli, kako je veoma oštrim riječima Relković žigosao razularenost seoskih momaka i djevojaka, što zna oteti mah u kolu, koje se u kasnu noć zaigra na prelima i kojemu nema kraja, »dok je tkogod od'nud ne rastira i spavati doma ne protira«.[86]

[85] Piller i Mitterpacher o.c., 130 (Zbornik XXXV, 13 i 22).
[86] SPH XXIII, 81–83, 86.

Kada ženski svijet poodmakne u dobi te im godine više ne dadu da orluju po prelima i u kolu, traže žene razonode u posijelima: »jer se žene skupe na sokaku / baš u svetac i nedilju svaku, / pak već ondi vasdan mormoraju / o drugomu i ogovaraju«. Svakako je upravo Relkovićev opis ženskoga posijela u *Satiru* jedna od najživljih slika iz slavonskoga sela u njegovo doba: sjatila se mlađa i starija ženskadija, jezici se u sav mah razmahali, bujica se ogovaranja i klevete razlijeva na sve strane. Ni tu nije Relković zaboravio da mu je dužnost izrijekom prekoriti i taj rđavi običaj, te se potkraj posijela »poštena jedna udovica« okosi oštro na jezičave svoje drugarice:

Je l' vam, drúge, još štogod ostalo,
što se nije ovdi protresalo?
Od toliko poštenih majstora
nitko nije prez vašeg ukora.
Da to oni kakogod začuju,
ja bi rada, da vas izapsuju«.[87]

I stariji muškarci imaju dakako svoje sastanke, svoje »divane«:

Još imade osobita skula,
– da Bog dade, da bi se rasula! –
koju Turci kod vas ostaviše
i divan joj ime nadivaše,
pak i vaši idu na divane,
zalud side i puše duhane.
I u svetac i u poslendane
oni šeću pak još lindovane,
a posao neurađen stoji,
nit tko mari nit se koga boji,
jere nejma doma gospodara,
u mehani on se razgovara.

Gdje kućni starješina suviše zalazi u mehanu na divane uz čašicu, u takoj kući ne može biti napretka: starješina treba ne samo da razredi, tko će od ukućana što raditi, nego da se i sam prvi prihvati posla, jer samo takoga starješinu zavoljet će zadrugari, pa će kuća pod njegovom upravom u miru i složnom radu napredovati.[88]

Sudeći po razgovorima žena na posijelu počela je iz gospodskih redova prodirati u selo još jedna posve loša navika: kartanje na novce. Kada je – kazuje Relković – na posijelu među ženama počela Marta govoriti, da je vrlo dobro i korisno igrati se na karte, jer čovjek dobije novaca, a da ništa svoga ne proda, njena drugarica Pavlija sasvim joj oštro uzvrati:

[87] SPH XXIII, 88–101.
[88] SPH XXIII, 101–104.

»Ne budali!« – povika Pavlija.
»Znaš, kockarom kakva je avlija,
da u njojzi ništa ne imade,
jerbo kockar sve proigrat znade.
Moj muž biše naučio prije
lombre, triset i što vraga nije,
dok ne rasu do poslidnjeg novca,
sad u kući ne imadem lonca...
Gospoda se igraše do sada,
koji dosta imaju novaca,
svoja dobra, konja i ovaca,
ali samo da vrime potroše,
dva tri sata, pak mlogo ne troše...
I viruj mi, mlogi zanadžija
s ove igre posta hinadžija.
Što priko dan zanatom zasluži,
to proigra, žena mu se tuži.
Još da se nî faro ukinuo,
mlogi bi s njeg ta i poginuo.
Kvit a duplo, nigdi te ne bilo,
s mlogoga ti poskida odilo!«[89]

Sve te hazardne igre – lombre (španj. l'hombre = čovjek, vazal), triset, faro (pharaon), kvit a duplo – ne bi se bez sumnje u *Satiru* spominjale u razgovoru seoskih žena, da nijesu doista bile poznate u slavonskim selima.

Muškarci su imali također igara, kojima se razvija okretnost tijela ili jača tjelesna snaga. Mladići bi ili pojedince sami ispred sebe bičem gonili obruč ili bi ih više, razdijelivši se u dva protivnička reda, štapovima tjerali jedni protiv drugih drveni kolut. Koji red potjera pred sobom kolut i s njime protivničku stranu, njegova je pobjeda. Muževi su običavali bacati kamen na metu, i u toj im se igri snaga mišica tako jačala, da tko je s kamenom počeo, sa stijenom je dovršio.[90]

U pogledu njege zdravlja i liječenja nijesu bile prilike u Slavoniji osobito povoljne: liječnici i ljekarnice bili su i po gradovima rijetko posijani, a pogotovu po selima.[91] Relković prigovara svojim zemljacima, što u zadrugama slabo paze na zdravlje ukućana: niti su im kuće

[89] SPH XXIII, 100–101.

[90] Lusus genti proprii pauci sunt. Juvenes aut soli trochum flagellis ante se agunt, aut plures in duas adversas velut acies distributi orbem ligneum baculis in diversa propellunt. Quaecumque acies orbem et cum eo adversam partem ante se agit, victoriam retulit. Viris solenne est lapidem ad metam jacere, quo in exercitationis genere eo vires confirmantur, ut qui a lapide coeperit, in saxo desinat. (Piller i Mitterpacher o. c., 130. – Zbornik XXXV, 13 i 22.)

[91] Matić, Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda (Zagreb 1945.), str. 27–29.

sagrađene kako treba, niti se brinu za bolesnike, kako bi valjalo da čine razboriti ljudi, koji znadu, što vrijedi zdravlje. Evo kako *Satir* poučava Slavonca:

... razboli se kojegod čeljade
jal možebit ditešce imade,
onda bi mu valjalo goditi,
ne bi l' moglo naskoro hoditi,
pak mu dati na pobaška misto,
gdi nî smrada, nego lipo čisto,
ter ga toplo sveudilj držati,
a ne dat mu napolje trčati
takom znojnu, pak da ti ozebe...
Al ti tako, moj Slavonče, ne ćeš,
neg za nemar bolestnika mećeš:
ti ga turiš u jednog kiljera, –
kazao sam, nî vridan filjera,
jer kroz brvna siverina puše,
mora ostat bolestnik prez duše.
Ako li se u litu dogodi,
onda njemu baš nitko ne godi,
jer sva čeljad odu na posao,
nejma nikog, tko bi k njem došao...

I dalje Relković zamjerava Slavoncu, što ne će da sluša liječnika i ne će da mu o bolesniku sve po istini kaže: »jer likarom ne valja tajati«.[92]

O bolestima i o lijekovima, kojima ih narod liječi, ima prilično vijesti u Pillera i Mitterpachera. U ljetu pati svijet od groznica, no osobito su zlopake (»malignae«) groznice u veljači i ožujku; u srcu zime, u prosincu i siječnju, na redu je upala porebrice, a griža (dysenteria) muči ljude i u ljetnim vrućinama u kolovozu i u studenim siječanjskim danima. Groznicu narod liječi tako, da na tašte pije vodu, u kojoj se kuhalo cvijeće i lišće od kičice (gentiana centaurea) ili također korijen od trpuca (plantago). Od istoga trpuca sjeme liječi grižu, a liječe tu bolest također sjemenom divizme (verbasci blattariae). Protiv vodene bolesti pomaže voda, u kojoj su se kuhale bobice od borovice, a prije nego taj napitak dadu bolesniku, nakapaju u nj soka iscijeđenoga iz svježega korijena debeljače (bryoniae). Za oteklinu slezene dobro je piti mlijeko, u kojemu se kuhala žalfija. Ima narod dakako lijekova za rane i opekline, pače i za rak. Tu zlopaku bolest, s kojom se i naša moderna medicina još uvijek bori, liječili su neki u Slavoniji tako, da bi ježa i krticu žive spalili, smrvili ih u prah i pomiješali podjednako prah od jedne i od druge spaljene životinje. Ranu bi u jutro i u veče namočili govedom žuči, posuli pepelom od tih spaljenih životinja i zavili kakvimgod listom. Ako upornome zlu ne bi taj lijek pomogao, skuhali bi u vodi bo-

[92] SPH XXIII, 137–139.

baća (beccabunga) i nad tom vodom bi parili bolno udo, a kad voda bude već mlaka, ranu bi njome oprali.[93]

XI

Slavonskom je seljaku od uvijek bilo glavno vrelo privrede obrađivanje zemlje i s time u vezi gojenje domaćih životinja. U jozefinsko doba, zadojeno fiziokratskim shvaćanjem privrednoga života, državna je uprava nastojala, da se poljodjelci upute, kako će racionalnim obrađivanjem zemlje i gojenjem stoke postići što bolje ekonomske rezultate. Nastojalo se ne samo oko unapređivanja već udomaćenih grana narodne privrede nego i oko uvođenja novih. Da se to postigne, državna se uprava brinula, da seljaci dobiju u ruke knjige pisane narodnim jezikom, koje će ih poučiti, kako će popraviti svoj dosadašnji tradicionalni način gospodarenja, ili će ih uputiti u grane privrede, kojima se dotle još nijesu bavili. U tome poslu je u jozefinsko doba državna uprava pozivala na suradnju suvremene hrvatske intelektualce, da prirede – u prvom redu po njemačkim izvornicima – pučke knjižice, koje će narod uputiti u racionalno gospodarenje i zagrijati ga za taj rad.

U vezi s vladinim nastojanjem, da se u Slavoniji uvede gojenje svilaca, što je počelo u sedmom deceniju osamnaestoga vijeka, poznati hrvatski pisac Požežanin fra Josip Pavišević preveo je s njemačkoga i izdao 1765. u Osijeku uputu o sađenju i njegovanju dudova.[94] Na poziv svojih vojničkih starješina M. A. Relković je 1771. preveo na hrvatski njemačku knjižicu češkoga zemaljskog knjigovođe Ivana Paula o gojenju ovaca s Weigandovom uputom o sađenju duhana: *Razloženje svrhu plođenja i pripaše ovaca s jednim nadometkom od sijanja i timarenje duhana.* Kada je Paulova knjižica 1774. izašla u novom njemačkom izdanju, Relković je »na zapovid visokih starešina« preveo i to novo izdanje: *Prava i pomljivo ispisana ovčarnica* (Osijek 1776.). Još prije Relkovića izdao je prijevod toga novog izdanja Paulove knjižnice također A. T. Blagojević: *Izkušani nauk, kako se ovce kroz dobro upravljenje k najboljem stanju dovesti i u takvom uzdržati mogu* (Požun 1774.).[95] Opću uputu o obrađivanju polja je u to doba po njemačkoj knjizi Joh. Wieganda izradio »svijetle varmeđije požeške negdašnji notar« I. Jablanci: *Priručna knjiga za slavonsku seljansku mladež učiti u dobro naređenom poljskom rađenju* (Beč 1772.).[96] Potkraj osamnaestoga vijeka je vinkovački župnik i gimnazijski profesor Josip Stjepan

[93] Piller i Mitterpacher o. c., 130–133 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 13–14 i 22–23).
[94] Jakošić, Scriptores Interamniae vel Pannoniae Saviae nunc Slavoniae dictae, ed. Šrepel, Građa za pov. hrv. knjiž. II, 128.
[95] SPH XXIII, str. XXII–XXIII. – Matić, Prosvjetni i književni rad u Slavoniji prije Preporoda, 116–117.
[96] Šafařik, Geschichte der südslav. Literatur, II, 190.

Relković, sin pisca *Satira* i *Ovčarnice*, priredio – djelomice također po njemačkim vrelima – za slavonskoga seljaka knjigu u stihovima, da mu bude kroz cijelu godinu savjetnik u svim poslovima seoskoga gospodarstva: *Kućnik, što svakoga miseca priko godine u polju, u brdu, u bašči, oko marve i živadi, oko kuće i u kući činiti i kako zdravje razložno uzdržati ima* (Osijek 1796.). Djelo je posvećeno »general-inspektoru istočnih krajina« De Vinsu, koji se svojski brinuo, da *Kućnik* što prije ugleda svijet.[97]

Iz svih tih knjiga se vidi, kako se po mišljenju stručnjaka onoga doba imalo urediti seosko gospodarstvo, da napreduje i da što bolje nagradi težakov trud, no iz njih ne doznajemo, kako se doista gospodarilo u slavonskim selima potkraj osamnaestoga vijeka. Iz prigovora, što ih je Relković iznio u *Satiru* u odsjeku »Od gazdaluka«, razabiremo, kako je slavonski seljak sam sebi nanosio štetu, jer se ili radi svoga nemara u radu ili radi nerazboritosti u sređivanju gospodarstva nije umio valjano okoristiti plodovitošću slavonske zemlje. Kada Slavonac pođe orati polje, »uvik pokasno ustanu, još kasnije vole preći stanu«: pod plug upregnu po osam volova ili konja, uz plug ih idu četvorica, a peti pluži. S obje strane pluga je vika, volovi uplašeni vikom i bičem nejednako vuku pa često polome plug i jaram:

Dok oprave, i pol dana projde,
međuto jim već i ručak dojde.
Oni glede sve na ručkaricu,
hoće l' donet na glavi miricu
i u ruki bokaru rakije,
da se težak siroma napije;
jer su danas mlogo uradili
i orući pluga pokvarili.
Prez rakije ništa bit ne more,
jer se ne da orati, nebore!

A kada sjednu za ručak, »po tri sata promišljajuć jedu«, pa ako tko i spomene, da se požure na posao, ne će drugi ni da čuju, – »a nek malo i marva počine«, da im ne bi jadna izginula. Pa kada se napokon nakane i po ručku ustanu orati, ne će već da vazdan oru, nego samo do užine. I tako, koliko god ih se diglo na posao, ne pooru u dan niti jednoga jutra:

Vidiš dakle, moj dobri težače,
i dangubni jošter posleniče,
ne čudi se, što ti nejmaš hrane,
kad tolike imadeš mahane.[98]

[97] Tropsch, Uzori Reljkovićevu *Kućniku*. Rad 145, str. 1–29.
[98] SPH XXIII, 126–127.

U vezi s obrađivanjem zemlje osuđuje Relković još jedan rđav običaj, što ga zovu »moljba«: u nedjelju ili blagdan ide i staro i mlado drugome na posao bez plaće, samo za hranu. To je nekoć bio lijep običaj, ali se s vremenom izrodio:

Lip običaj i dostojan fale,
al se ljudi sada š njime šale,
jer nî moljba za moguće ljude,
neg sirote udovice hude,
koja nejma čime uzorati
niti sebi hrane dobaviti.
Stari ljudi, to je kod njih bilo
ova moljba jedno dobro dilo,
koje oni činiše ubogu,
da bi samo ugodili Bogu.

A sada – priča Relković – u nedjelju i blagdane idu na posao imućnim gazdama: što mlađarije što starijega svijeta skupi ih se i stotina, pa ih valja sve obilno počastiti jelom i pićem, ništa im se ne smije uskratiti. A od toga nikome nikakve koristi: poslenici nemaju od svoga rada ništa drugo već što pojedu i popiju, gazda za to čašćenje poslenika potroši više, nego što bi potrošio za plaćene radnike, a usto se dakako učesnici moljbe nipošto ne prekinu poslom, pa ako gazda što prigovori, eto svađe i rječkanja:

Ako sam ti na moljbu došao,
ja ti nisam za novce pošao,
niti ćeš mi novci naplatiti;
što sam vridan, ono ću raditi.[99]

I u gojenju domaće živine kori Relković slavonske seljake da posve nerazborito rade. Hrane svu silu svinja, koje im izruju polje i unište pašu, te krave nemaju nigdje travke da zagrizu, pa gdje još žira nema, pojedu svinje žito i kukuruz, tako da radi toga sva kuća oskudijeva, jer »do hrane druge ne dogaze«. Bolje će biti, neka seljak drži svinjā samo radi smoka, a više neka se bavi drugom stokom, od koje će imati više koristi. A i s kravama se sasvim nerazumno postupa: drže po sedam osam krava, »al u zimi da tribuješ lika, ne bi našao ti u kući mlika«, jer kravā ne timare kako treba, bace im sijena u šljiviku, a i to živina »priko srca ždere, jer po leđi snig i kiša dere«.[100]

Dok se Relković prema općem karakteru *Satira* i u gospodarskim poslovima ograničio samo na nedostatke, koje bi valjalo popraviti, dakle – da tako rečemo – na negativne momente u gospodarskom radu svojih zemljaka, stranci su pišući o Slavoniji pošli dalje: želeći tuđi svijet upoznati s prilikama naših krajeva iznosili su uporedo i pozitivne i negativne momente iz privrednoga života slavonskoga sela, tako da od njih doznajemo štošta, što domaći suvremenici nijesu smatrali potrebitim da zabilježe. I Taube i Piller–Mitterpacher slažu se u tome, da bi

[99] SPH XXIII, 104–106.
[100] SPH XXIII, 123–124.

plodna slavonska zemlja mnogo obilniji rod donosila, kad bi se valjano gnojila, a Piller i Mitterpacher vide uzrok tome nedostatku u nerazboritoj raspodjeli upotrebe zemljišta: slavonski seljak uzima previše zemlje za oranice, a premalo za livade, pa zato ne može hraniti onoliko marve, koliko bi trebalo, da se za oranice namakne dostatna količina gnoja. Siju se sve vrsti žita i kukuruz, ali usjevi često stradaju, ili zato što iz sjemena pregusto posijanoga istjeraju prazni klasovi, ili što se težaci ne brinu, da počupaju beskorisnu travu, koja raste među usjevima i za se siše sok iz zemlje. Od kuhinjskoga se povrća osobito mnogo goji kupus, a Taube izrijekom kaže, da je gojenje krumpira jako zanemareno: krumpir je bio u Slavoniju donesen tek nedavno za Sedmogodišnjega rata pa se jamačno još nije bio posve udomaćio, a to je dakako iznenadilo Taubea, jer u njegovu njemačkom zavičaju bilo je u tome pogledu sasvim drukčije.[101]

I Taube kazuje kao i Relković, da u Slavoniji ima vrlo mnogo svinja: pune su ih šume, gdje se ljeti hrane žirom i bukvicom, a zimi korijenjem stabala i bilja, pa se često dogodi, da se u velikim šumama i močvarama izgube i ne vrate više k svome krdu. Osim toga se mnogo svinja uvozi iz Srbije i Bosne, koje su tada bile pod Turčinom, pa kada te svinje još malo pohrane, tjeraju ih zajedno sa svojima na prodaju u Veliku Kanižu, Šopronj i Bratislavu (Požun), a odande se otpremaju dalje u Austriju i Njemačku. O kupovanju svinjā u Bosni i tjeranju na prodaju u Kanižu i Šopronj pričaju i u Relkovića žene na posijelu, no dok Taube tu trgovinu svinjama smatra korisnom, po pričanju žena na posijelu donosilo bi takvo trgovanje više štete nego koristi.[102]

Relković je, vidjeli smo, prigovorio slavonskim seljacima, da slabo timare krave i zato nemaju od njih prave hasne, a Piller i Mitterpacher ih još kore i zato, što se mlijekom ne mare okoristiti za priređivanje sira i maslaca.[103]

U Relkovićevo doba je državna uprava stala svojski nastojati, da se slavonski seljaci zadobave bolje vrsti ovaca i konja i da se intenzivnije i racionalnije bave pčelarstvom.[104] Hvaleći se pred Satirom, u čemu je sve Slavonija napredovala od prvoga njegova posjeta, Slavonac mu kazuje:

Još ću ti se jednim pofaliti,
nemoj mislit, da ću se šaliti:
hatove nam iz Beča poslaše
i badjavad prez novaca daše,
– što ću tebi govoriti višje,
ne znaš, koji od kog lipši biše! –
da mi od njih felu dobavimo
i s dobrim se konji sastavimo...

[101] Taube o. c., I, 43 i 46. – Piller i Mitterpacher o. c., 133–135 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 14–15 i 23).
[102] Taube o. c., I, 36–38. – SPH XXIII, 95.
[103] Piller i Mitterpacher o. c., 137 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 16, 24). – SPH XXIII, 124.
[104] Ispor. o tome Vaničeka, Geschichte der Militärgrenze II, 617–624.

Još ti kažem veseloga čela,
da ja imam veselje u pčela.
Niki Janča od njih lipo piše,
kako bi jih uzmložao više.
Lip je nauk i meni po ćudi,
ali valja da se čovik trudi,
ako hoće da hasnu imade,
neka njima i upravljat znade.
Još ovnove iz Macedonije
il od one koje zemlje dolnje
dobili smo za uzplodit ovce,
ali nismo za nje dali novce.
Sad ću vunu ovčju poboljšati,
jere će mi finija postati,
pak je mogu skuplje prodavati
jali sukno doma dat otkati.[105]

Bit će da se Slavonac u svojoj hvali pred Satirom nešto predaleko zaletio: niti macedonske ovce fine vune niti lijepi hatovi poslani iz Beča bez sumnje se tada još nijesu bili u Slavoniji jako rasplodili, jer bi bili svakako barem koju riječ o njima spomenuli i Taube, koji je boravio u Slavoniji 1777., dakle samo dvije godine prije drugoga izdanja Relkovićeva *Satira*, a pogotovu Piller i Mitterpacher, koji su proputovali požešku županiju 1782., tri godine poslije toga izdanja. Naprotiv, Taube govori o lošoj i gruboj vuni domaćih ovaca i o neuspjelim pokušajima uvođenja ovaca bolje vrsti, pa usto još izrijekom kaže, da se gojenjem ovaca bave najviše samo vlastela i svećenici, a seljaci da nemaju za to osobite volje i drže samo onoliko ovaca, koliko im vune treba za odjeću. Za konje veli Taube, da su mali, a jer ih i dan i noć ostavljaju vani na paši i ne daju im zobi, nijesu ti konji sposobni za duži i teži rad. Niti Piller i Mitterpacher ne sude povoljnije: seljaci gotovo i ne goje ovaca, a slavonski su konji po brzini i snazi slični madžarskima, samo su više divlje ćudi.[106]

U sedmom deceniju osamnaestoga vijeka pokrenula je državna uprava akciju, da seoski svijet u Slavoniji zainteresuje za novu granu privrede, za gojenje svilaca, čim se naši seljaci dotle nijesu bavili. Relković je to nastojanje sa simpatijom pozdravio te je pače u stihovima *Satirovim* donio u brojkama točan račun, koliko je jedna udovica uz pomoć svoje djece zaradila gojenjem svilaca:

Još ti kažem u oči, Satiru,
već ne viči, neg budi u miru:
odkada se mi dva rastadosmo
i do sada još ne sastadosmo,
dojde Karlo nikoji Solenka
iz Latinske, il je iz daleka,
pak donese svilene bagude,
nek i kod nas svagdi svile bude.

[105] SPH XXIII, 134.

[106] Taube o. c., I, 39–40. – Piller i Mitterpacher o. c., 137–138. (Zbornik za narodni život i običaje XXV, 16 i 24).

Svilopredu kod nas ukoreni,
nek je hasna čoviku i ženi,
jer nasadi zelenih dudova
i udata i ona udova,
pak se s otim mlogi podpomažu,
potribice i još dug zamažu,
kako jedna kod nas udovica,
– al doduše pomažu joj dica, –
ona uze dva lota simena,
pak tako mi mojega imena,
osam nedilj' što se o njih bavi,
lipe novce sebi zadobavi:
sedamdeset funti baš galeti
osim onog, što samo izleti;
za funt dobi četerest krajcara,
jerbo nitko ne smije da vara;
četrdeset forinti i višje
čini mi se da joj izbrojiše.
Dobro joj se naplati nadnica,
može živit i ona i dica.[107]

Graničarska je uprava 1767. imenovala i posebnoga nadzornika za kulturu svilaca: to je Relkovićev »Karlo Solenka« – tako su naši graničari prekrstili Talijana Solenghija – i k njemu je svaka kumpanija morala poslati po jednoga momka, da izuči svilarstvo.[108] O brzom i lijepom uspjehu te akcije govore također Taube i Piller–Mitterpacher.[109]

Osobito je u Slavoniji potkraj osamnaestoga vijeka uspijevalo gojenje duhana, a na prvom je mjestu bila u tome požeška županija. Taube veli, da požeški duhan ni malo ne zaostaje za turskim, a goji se vrlo mnogo, tako da je u jesen po svim seoskim kućama sve do krova povješano duhansko lišće: »Alle Bauernhäuser sind im Herbst mit Tabacksblättern behangen«. Po svojoj vrsnoći taj duhan za pušenje ne zaostaje gotovo ništa za španjolskim kanastrom, a kao burmut takmi se s niime. U Italiji je požeški duhan bio veoma obljubljen i mnogo se onamo izvozio: slali su ga lađama po Savi i Kupi do Karlovca, a dalje se na konjima prenosio do mora i zatim se iz Senja, Rijeke i Trsta otpremao lađama u Italiju. Ta trgovina je bila osobito procvala otkada je bio započeo rat između Engleske i njezinih kolonija u Sjevernoj Americi, te radi toga Englezi nijesu više mogli zapadnu Evropu onako kao prije opskrbljivati američkim duhanom. Što više, požeški se duhan u Trstu, Livornu i Sinigagli (kraj Ancone) ukrcavao također na francuske, nizozemske i švedske brodove. Piller i Mitterpacher također veoma hvale požeški duhan, da je svuda na glasu, no žale, što su naši ljudi duhan prodavali nesređen i neprirađen za upotrebu, tako da su drugi, a ne oni sami, pobirali dobitak, koji se zarađuje sređivanjem i prirađivanjem duhana i veći je od dobitka za neizrađeno duhansko lišće.[110] Slave po-

[107] SPH, XXIII, 132–134.
[108] O svilarstvu u Granici ispor. Vaničeka o. c., II, 624–628.
[109] Taube o. c., I, 28–29; II, 22; III, 55. – Piller i Mitterpacher o. c. 138–139 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 17 i 25).
[110] Taube o. c., I, 48–49 i III, 23–25. – Piller i Mitterpacher o. c., 127–128 (Zbornik XXXV, 12 i 21).

žeškoga duhana je sada već davno nestalo, no dobro se sjećam iz mladih dana, da su još krajem devetnaestoga vijeka stariji Požežani s nekim ponosom često spominjali izvrsni mihaljevački duhan (Mihaljevci su kraj Požege prvo selo na cesti prema Velikoj).

Vidjeli smo, da Taube nije povoljno sudio o kakvoći vune dobivene od domaćih ovaca, a loš je bio i lan, što su ga seljaci u Slavoniji gojili, i usto se nijesu niti mnogo trudili oko njega, proizvodili su ga tek toliko, da namire svoje potrebe. A uza sve to se u seljačkim kućama, u prvom redu dakako nastojanjem žena, izrađivalo sve, što je ukućanima trebalo, da se zaodjenu: tkalo se prosto laneno platno i tursko sukno t. zv. aba, pravila se obuća i kape, i to sve samo za vlastitu potrebu, ništa se nije prodavalo niti se time trgovalo, a sa strane, i to iz Mletaka, dobavljali su se samo crveni fesovi, što su ih po turskom običaju nosili muškarci. Osim toga su žene umjele cvijećem, lišćem i korijenjem lijepo i trajno bojadisati vunene, pamučne, svilene i lanene tkanine, pače i janjeće kože.[111] Također Piller i Mitterpacher silno hvale radinost slavonskih žena i vele dapače, da jedva ima drugdje radinijih žena: pomažu muškarcima kod poljskih poslova, upravljaju kućom i obitelji, marljivo predu, tako da rijetko izađu na ulicu bez preslice o boku, bave se tkanjem i vještom rukom na jednostavnom stroju izrađuju tkanine od lana i vune, a i budimske je profesore iznenadila njihova vještina u bojadisanju pređe i tkanina, tako da su opširno pribilježili, od čega prireduju crvenu, žutu, zelenu i crnu boju i kako postupaju pri bojadisanju.[112]

Iako je plodna slavonska zemlja u normalnim prilikama radinu poljodjelcu trud obrađivanja redovno obilno nagrađivala, našlo se već i u osamnaestom vijeku našega svijeta, koji je ostavljao svoju kuću i svoju zemlju nadajući se, da će drugdje bolje i lakše živjeti. Takovim svojim zemljacima Relković u dušu govori:

Nemoj bižat iz tvojega mista
govoreći, da ne valja ništa
i da u njem ništo rodit ne će,
što se sije i u zemlju meće,
jer ti tebe i onamo nosiš
pa i ondi kao i ovdi prosiš.
Ti sam znadeš, da česta seoba
kuće rasaþ i poljska danguba.
»Tko ne valja u Budimu gradu,
ni u Pešti badjavad ne dadu
pit i jisti. tko raditi ne će,
neg se zalud kraj Dunaja šeće« –
to su dobro, po mom umu, rekli,
jer ne budu lindovani stekli.
Tako valja da svašto probiraš,
nì moguće, da vsagdi štetivaš.[113]

[111] Taube o. c., I, 48 i II, 23–24.

[112] Piller i Mitterpacher o. c., 123–126 (Zbornik za nar. život i običaje XXXV, 11 i 20–21).

[113] SPH XXIII, 136–137.

Relković dakle vidi uzrok bježanju slavonskoga seljaka sa svoje zemlje u njegovoj lijenosti ili barem u nestrpljivosti, da što prije sebi olakša i poljepša život. Spomenuli smo već, kako i Blagojević u *Pjesniku putniku* kazuje, da je u svakoj zemlji (»kraljestvu«), kamo je došao, našao Slavonaca, koji su otišli iz svoga zavičaja, ali uzrok je tome posve drugi nego u Relkovića: na Blagojevićev upit, tko ga je »tako iz zemlje pobunio«, veli mu Slavonac, da je iz svoje zemlje pobjegao zbog zuluma spahijskoga, volio je k Turcima uskočiti, nego da ga panduri povlače, »jer su Turci srca milostiva . . . pak ne muče podložnika mnogo«.

XII

Što je za Turaka bilo u Slavoniji pismenoga kršćanskoga svijeta, pisali su svi zapadnom ćirilicom, t. zv. bosančicom. Tim pismom je pisan sav stariji književni rad bosanskih franjevaca, a pisalo se njime također u Poljicima i u Primorju oko Makarske, te je i jedino hrvatsko pismo, što nam se sačuvalo od fra Andrije Kačića, pisano bosančicom. U Bosni je ćirilica toga tipa bila u narodu poznata još i u devetnaestom vijeku, a u Slavoniji je odmah poslije izgona Turaka neobično brzo uzmaknula pred latinicom.

U tursko doba je bilo u Slavoniji malo pismenih kršćana. God. 1651. bili su »krstjani od Slavonije« upravili u Rim Propagandi hrvatsku pritužbu, pisanu bosančicom, protiv presizanja bosanskoga biskupa Maravića u Slavoniju. Pritužbu su završili: »I za veće virovanje ozgor rečenoga pisma podpisujemo se našimi rukami. I tko ne umije svojom rukom pisati, krst stavlja«. Od šesnaest potpisnika pritužbe devet ih se potpisalo svojom rukom, a sedmorica su stavili samo krst.[114] Nešto je više pismenih bilo među potpisnicima prosvjeda, što su ga zagrebačkom biskupu Petretiću god. 1658. upravili »christiani inter flumina Savum et Dravum in dominio et possessione Posegiensi existentes«: od devetnaest potpisnika bila su samo četiri nepismena.[115] Ne smijemo dakako zaboraviti, da su te spise upravljene Propagandi i biskupu potpisali ponajugledniji slavonski kršćani, pa kad je već među njima bilo dosta nepismenih, koliko ih je tek bilo među običnom bijednom rajom, osobito po selima.

Osim franjevaca nijesu kršćani u tursko doba u Slavoniji imali domaćih školanih intelektualaca, koji bi se bili mogli pobrinuti za prosvjetu seoskoga naroda. Posve je naravna posljedica takovih prilika, da je poslije oslobođenja zemlje od turske vlasti književni rad, što je bio namijenjen širim redovima narodnim, sve do druge polovice osamnaestoga vijeka imao vjerski karakter. Još prije konačnoga obračuna

[114] Jelenić, Spomenici kulturnoga rada bosanskih franjevaca (1437.–1878.), Starine XXXVI, 121–122.

[115] Lopašić, Slavonski spomenici za XVII. vijek, Starine XXX, 14, i Fermendžin, Acta Bosnae, Monumenta spect. hist. Slav. mer. XXIII, 482.

s turskom vlasti u miru karlovačkom (1699.) počeli su u Slavoniju dolaziti isusovci, pa tako su prve knjige namijenjene vjerskoj prosvjeti puka u Slavoniji dolazile iz franjevačkih i iz isusovačkih redova, a poslije se tome radu pridružio i svjetovni kler. Prvi je uvjet za uspjeh prosvjetne knjige kojega mu drago smjera, da se nađe publika, koja umije čitati, a tu je publiku u Slavoniji tek trebalo odgojiti.

Za odgajanje svojega redovničkog podmlatka, a usto i svjetovnih intelektualaca, brinuli su se i franjevci i isusovci. Poslije odlaska Turaka je franjevački definitorij 1708. zaključio, da se u Našicama osnuje gramatička škola, a još iste godine osnovan je u osječkom samostanu filozofski i teološki studij za klerike njihova reda. Prvu javnu gimnaziju otvorili su isusovci u Požegi još na izmaku sedamnaestoga vijeka, a poslije (1760.) proširena je ta škola filozofskim studijem i studijem moralne teologije. Osim požeške gimnazije isusovci su kasnije osnovali gimnazije još u Osijeku i u Petrovaradinu, a ova posljednja je upravo u doba Relkovićevo prenesena u Vinkovce i u njezinu je izgrađivanju aktivno učestvovao sin njegov Josip Stjepan, župnik vinkovački.[116] No sve su to bile više škole namijenjene odgajanju domaćih intelektualaca, koji su imali postati duhovni i svjetovni starješine seoskome svijetu, a inače nijesu te škole imale izravnih veza sa životom slavonskoga sela, jer seljačka djeca, koja su izlazila iz tih škola, nijesu se više vraćala kući, da kao težaci obrađuju svoju grudu zemlje.

No ima već iz prvih dana poslije izgona Turaka svjedočanstava, da su se isusovci i franjevci – i osim priprave mladića za više nauke – bavili također poučavanjem djece u čitanju i pisanju: osječki su isusovci odmah po svojem dolasku počeli g. 1690. u Tvrđavi djecu učiti »artem legendi« i nešto kasnije također u Donjem gradu (1712.) i u Gornjem (1722.), a generalni komesar za Bosnu Srebrnu Ivan de Vietri u svome izvještaju g. 1708. govori o »instrutione dei figliuoli« u požeškom i cerničkom franjevačkom samostanu.[117] U prvim decenijima osamnaestoga vijeka spominje se gdjegdje i po koja elementarna škola, ali tek za Marije Terezije počela je državna uprava intenzivnije nastojati oko prosvjete širih narodnih redova.[118]

Po svemu, što smo eto rekli o školama u Slavoniji, nema sumnje, da ih među sitnim pukom nipošto nije bilo mnogo, koji su umjeli knjigu čitati, a to nam potvrđuje i jedna osebina kršćanskih nauka namijenjenih slavonskom seoskom svijetu, koja se održala sve do druge polovice osamnaestoga vijeka.

[116] Matić, Isusovačke škole u Požegi (Vrela i prinosi V) – Osječka humanistička gimnazija od osnutka do godine 1848. (Rad 257) – Josip Stjepan Relković' Bemühungen um die Hebung des Schulunterrichtes in seiner Heimat (Archiv für slav. Philologie XXXVI).

[117] Bösendorfer, Koje su javne škole u Osijeku osnovali isusovci (Naša starina XXXI, 130–131); Batinić, Nekoliko priloga k bosanskoj crkvenoj povijesti: Izvješće O. Ivana de Vietri g. 1708 (Starine XVII, 95).

[118] Cuvaj, Građa za povijest školstva kraljevina Hrvatske i Slavonije I (Zagreb 1910.).

Prve katekizme za Slavoniju dao je štampati ostrogonski primas Kolonić kod isusovaca u Trnavi ćirilicom i latinicom: Кратка азбуквица и кратак крстјански католичански наук (1696. i 1697.) ostala je vjerna ćirilici, kojom se dotle pisalo u Slavoniji, a *Kratka abekavica i kratak krstjanski katoličanski nauk* (1697.) bila je prvi navještaj latinice, koja je neobično brzo potisnula ćirilsko pismo. Već sam naslov tih katekizama kazuje, da su oni osim vjerske pouke imali još jednu zadaću: u zemlji, gdje je analfabetizam bio vrlo jak, valjalo je prije svega da se ljudi nauče čitati, i zato je u tim priručnicima osnovne vjerske pouke na prvom mjestu bila kratka uputa u poznavanje slova i u vezanje konsonanata i vokala u slogove. U Краткој азбуквици zapremaju abeceda (mala i velika slova) i slogovi dvije strane, a u *Kratkoj abekavici* jednu stranu, pa je dakako kraj tako oskudnih pomagala sav uspjeh zavisio od razboritosti i vještine onoga, koji je nepismenu čeljad imao uputiti u čitanje tih katekizama.

I u kasnijim kršćanskim naucima namijenjenim Slavoniji ostali su isusovci vjerni tome običaju, da u takovim knjižicama odštampaju kratku uputu u čitanje. Jamačno se tako ima razumjeti, što je u *Historiji* požeškoga kolegija, gdje se g. 1735. govori o dijeljenju katehetskih knjiga (»Libelli catech. distributi«), zabilježeno, da se nastojanjem katehete Kanižlića postiglo »ut exempla quam plurima *prima linguae illyricae initia continentia typis mandata* in pusillum distribuerentur utriusque sexus auditorem«.[119] Godine 1753. osnovali su požeški isusovci Misije Franje Régisa, kojima je uz vjersku pouku ili upravo u interesu vjerske pouke bila zadaća, da se muška i ženska mladež nauči čitati. Taj rad je bio povjeren isusovcu požeškoga kolegija Josipu Milunoviću (rođen 1709. u Visočanima u Dalmaciji, umro 1759. u Požegi), koji se svojski prihvatio posla po selima požeškoga kraja: » . . . gentem hactenus literarum omnino rudem eo perduxit P. missionarius, ut legendi artem condiscat. Effecit tandem (quamvis aegre admodum), ut sexus uterque alphabetum gestare, literarum apices contemplari syllabasque nectere tot monitis persuasus appeteret«.[120] Posao nije bio lak, jer misionar nije imao svoje učenike sabrane pred sobom u redovnoj školi, nego se morao prilagoditi rasporedu njihova dnevnoga rada i često je valjalo da ide za njima po bespućima i stramputicama slavonskih pašnjaka: »Antelucanis horis e tuguriolo suo egressus pastorculos praestolabatur iis in locis, ad quae eos venturos proviserat. Ibi quot aderant, erudiebat sedulo, tum ad pascua dimissos rem divinam populo faciebat et meridie iisdem per avia et devia non sine molestia quaesitis mane dicta repetebat aut ediscenda alia proponebat . . .«[121] U *Historiji* kolegija se u g. 1760. spominje, da je rektor kolegija već ranije dao za tu svrhu štampati u tisuću primjeraka »alphabeta illyrica adjunctis

[119] Rukopis Nadbiskupskoga arhiva u Zagrebu: Historia residentiae Societatis Jesu, quae dein prosperis fatis in collegium assurrexit, str. 130–131.

[120] Ib., str. 222.

[121] Ib., str. 236–237.

actibus theologicis«.[122] Da su se ta »alphabeta illyrica« zvala upravo *Abecevice*, svjedoči Kanižlić: u predgovoru *Primogućih i srce nadvladajućih uzroka* (Zagreb, 1760., no predgovor je datiran 27. IX. 1757.) i u knjizi *Utočište B. D. M.* (Mleci 1759.), str. XXVI, spominju se *Abecevice*, što su se »ovih godina« dijelile po Požegi i po požeškim selima. U knjižnici Jugoslavenske akademije sačuvala su se dva primjerka toga sitnog priručnika za poučavanje u čitanju, koji se sastoji samo od dva lista formata 14×8 cm. Na prvoj strani je naštampan najprije četiri puta latinički alfabet: dva puta velika pismena (jednoć nešto veća, drugi put manja) i dva puta mala pismena (obična i kurzivna). Iza toga je (još sve na prvoj strani) »Složenje slova« t. j. vezanje vokala s konsonantima (ab, eb, ib itd.) i konsonanata s vokalima (ba, be, bi itd.). Na drugoj strani je u jednoj koloni vezanje konsonantskih grupa s jednim vokalom (dna, zva, stra), u drugoj koloni su slogovi kons.+vok.+ kons. (bab, car, gan), a zatim se govori o nekim osobitostima tadašnje grafije. Druga strana se svršava molitvom Duhu Svetomu, koja je očito bila namijenjena da se moli prije početka poučavanja. Na trećoj i četvrtoj strani štampana je pod natpisom »Dila od kripostih krstjanskih« molitva, koja sadržava Čin vjere, ufanja i ljubavi, a pri dnu četvrte strane je naznaka štamparije: »Pritiskano u Beču kod sv. Ane«, no godine štampanja nema.

Istim je stazama pošao i Relković u svome prvencu *Slavonske libarice s lipimi molitvami i naukom krstjanskim nakitite* (s. l. 1761.): u samom naslovu knjige je rečeno, da ju je Relković »iz svojih molbeni knjižica iz francuskoga jezika na slavonski premetnio i svojim dragim Slavoncem na njihovu korist i nauk načinio i uštampati dao«. A da se njegovi dragi zemljaci mogu knjigom okoristiti, naštampana je odmah iza predgovora abeceda (velika i mala slova), neka nepismeni nauče čitati.[123]

Posve je razumljivo, da je stariji seoski svijet u poznatoj seljačkoj konzervativnosti to prosvjetno nastojanje često gledao s nerazumijevanjem, s nepovjerenjem, pače i neprijateljski. Vidjeli smo, kako je Relković u *Satiru* prekorio one, koji su govorili, da niti njihovi stari »nisu pisat znali, al su bolje neg mi sad stajali«. Još se oštrije u predgovoru *Male i svakomu potribne bogoslovice* Kanižlić okomio na stariju čeljad, koja zazire od škole i nauka, pa protiv takvih tvrdih i tupih glava zove u pomoć meštra Batinu. A pogotovu je Milunović, bez sumnje ojađen gorkim iskustvom stečenim u svome radu protiv analfabetizma po selima požeškoga kraja, nemilom oštrinom udario na roditelje, koji su po njegovu mišljenju glavni krivci, što mladež zazire od knjige: »Oci, oci, niste oci, nego krvoloci, niste roditelji, nego u dici vašoj Isukrstovi progonitelji! Ne ćete, da dica knjigu uče, a morete ji pušćati i ob dan i ob noć da se skitaju i vratolome od igre do igre, od kuće do kuće. Ne ćete, da dica knjigu uče, a morete ji pušćati na nikakvo vražje prelo, vražji končac, vražji jastučac. Ne ćete, da dica knjigu uče, a

[122] Ib., str. 255.

[123] Matić, »Abecevica« iz osamnaestoga vijeka za analfabete u požeškom kraju (Vrela i prinosi VIII, 103–107).

morete ji izgledom vašim opakim učiti, da vragu pridaju, da viru, da dušu, da oca, da majku, da greb, da dasku sramote, ruže, grde, psuju i ne poštuju. Niste li dakle zlotvori duše vaše, zlotvori dice vaše!«[124]

U to je doba već i državna uprava za Marije Terezije intenzivnije radila oko otvaranja osnovnih škola, pa je to nastojanje državnih vlasti uporedo s nastojanjem slavonskih prosvjetnih radnika donosilo ploda: nepismenost se smanjivala, narod se postepeno privikavao da čita knjigu. Inače ne bismo razumjeli, kako je mogla Kanižlićeva puku namijenjena *Mala i svakomu potribna bogoslovica, to jest nauk krstjanski* u prvim decenijima druge polovice osamnaestoga vijeka u dvadesetak godina doživjeti pet izdanja, – a ne bi se niti Relković bio mogao pohvaliti, kako je lijepo u Slavoniji primljeno prvo izdanje njegova *Satira* (1762.): »Od hiljadu i pet stotina knjižica ne osta meni u dvi godine ni jedna, kojom bi jednu imati želećega prijatelja poslužit mogao«.[125]

Samo se po sebi nameće pitanje, nije li s prosvjetnim nastojanjem državne uprave jozefinskoga Beča zahvaćala Slavoniju također struja neprijateljska crkvi i vjeri, koja je u drugoj polovici osamnaestoga vijeka bila u zapadnoj Evropi vrlo jaka. Poznato je, da su u to doba hrvatski pisci u Slavoniji još bili u znatnoj većini svećenici: oni su dakako znali za »otrovne pisce« Voltaira i Rousseaua, no posve je naravno, da su svoje čitaoce odvraćali, neka ne pođu za Voltairom i njegovim »prosvitljenim« pristašama. Od pisaca svjetovnoga staleža najjače je bio zadojen jozefinskim mislima Blagojević, koji je – izuzevši ranu mladost – sav svoj vijek proživio u Beču u doba cara Josipa II. Braneći u *Pjesniku putniku* Relkovićev *Satir* od napadaja, što su potekli iz franjevačkih redova, Blagojević je vrlo oštro, često i grubo, napao franjevce iznoseći protiv njih, eda ih izvrgne ruglu pred svojim čitaocima, prigovore, koji nijesu nikako u vezi s obranom *Satira*. U odnosu spram vjere i crkve Blagojević je posve prihvatio osnovnu misao jozefinizma, da crkva i vjera imaju biti u prvom redu poslušne suradnice u službi državne uprave, jer »brez njiju nî moć kraljevati«.[126]

Relkovićev je *Satir* naprotiv pun savjeta i opomena, neka slavonski seljak ostane vjeran vjeri i crkvi svojih otaca, pa i kada se svim žarom zalaže za školu i prosvjetu, Relković izrijekom ističe, da znanje bez vjere u Boga ne vrijedi ništa. Zanimljivo je, da u Relkovića, iako nije naročito istaknuta, izbija i bojazan, da bi škole mogle odbiti seljaka od obrađivanja vlastite grude zemlje i probuditi u njemu želju, da postane gospodin – oficir ili svećenik. I zato on očinski svjetuje svojoj Slavoniji:

A ti radi, ne bi li dostala,
što do sada još nisi imala,
to jest skule i druge nauke,

[124] Milunović, Šest nedilja na poštenje sv. Alojžije (Zagreb 1759.), listovi a6 do a11.

[125] SPH XXIII, 63.

[126] Matić, Adam Tadija Blagojević (Rad, knj. 237, str. 137–140).

i da slidiš sve krstjanske puke,
pak će crkve biti nakićene
i s naukom lipim narešene...
Drugačije i prez bogoljubstva
vaše znanje ne valjade ništa.
To upanti, moj dobri Slavonče,
domorodče i dragi zemljače,
pa kad tebe nije otac dao
ni u skulu da učiš poslao,
šalji dite, neka knjigu uči,
i ne daj mu, da se štokud muči.
Svi ne mogu bit zapovidnici,
ni još manje svi bit redovnici,
ali mogu svi bit poslenici
i joštere pametni vojnici.[127]

A je li doista propaganda protiv vjere i crkve u to doba našla put u slavonska sela? Došen u »Ukoru od linosti« opominje čitaoce, neka ne vjeruju onima, koji im govore, da je vjera u Boga samo izmišljotina ljudska, koja ima da neuki svijet na uzdi drži:

... to istom ljudi kažu,
ludim oči da zamažu,
da svit ludi za nos vode
kao žedna priko vode,
svita slasti da ne kuša,
misleć, da s tim gine duša.[128]

Jamačno je i u Došenovo doba bilo po slavonskim selima ljudi, koji su tako govorili potičući sami sebe i druge na uživanje života, no u tome se još ne može vidjeti smišljena propaganda ateizma. Koliko je meni poznato, ima samo u Ivanošića, u predgovoru njegove pjesme *Svemogući neba i zemlje Stvoritelj,*[129] bilješka o putniku intelektualcu, koji je smišljeno propagirao ateizam među seoskim svijetom. Kada je Ivanošić bio župnik u Čađavici, zadao mu je »trudnoga posla jedan takvi opaki naučitelj, koj kroz rečeno misto putujući, s nikojima pauri u razgovor kod večernog jila unišavši, počeo je naučati govoreći: »Ne virujte, što pop od oltara govori. Ono je sve prisna laž i njegovog života zanat, jer evo znati morate, da sam i ja čovik književni, mudar i razborit, koji u knjigah i mojoj mudroj pameti nalazim, da ne ima duše u čoviku, nego istom jednu paru, s kojom diše kao živinče nerazložno, u njemu nahodim. Ne ima dakle na drugom svitu ništa takovoga, u što bi čovik mogao upirati svoje ufanje«.

Je li to, što kazuje Ivanošić, bila tek posve osamljena pojava, teško je danas reći. No da je propaganda takovih misli po selima doista bila jače raširena, jamačno bi se tome našlo više traga u suvremenih naših pisaca, osobito u popularnim vjerskim knjižicama pisanim od redovnikā i svećenikā.

[127] SPH XXIII, 78.
[128] Aždaja, 259.
[129] SPH XXVI, 189.

XIII

Osamnaesti vijek, osobito u drugoj svojoj polovici poslije obnove županija i konačnoga uređenja Granice, bio je za Slavoniju prijelazno doba. Iako je Relković očito predaleko išao žigošući od reda rđave strane narodnoga života i narodnih običaja – prela, kola, posijela, divana – kao baštinu iz turskih vremena, nema u drugu ruku sumnje, da je Slavonija za turskoga gospodstva bila i kulturno i ekonomski zaostala spram hrvatskih krajeva, koji nijesu bili dospjeli pod sultanovu vlast, a pogotovu spram zemalja zapadne Evrope.

Sela slavonska su u tursko doba bila redovno podalje od glavnih cesta, da budu manje na udarcu turskoj sili, osobito vojskama, koje su počevši od osvajačkih vojevanja Sulejmana II. u prvoj polovici šesnaestoga vijeka pa sve do druge opsade Beča potkraj sedamnaestoga prolazile Slavonijom na sultanovim pohodima protiv evropskoga Zapada. Kuće tih naših naselja bile su u takovim prilikama ponajviše rasute podalje jedna od druge, loše građene i bijedno uređene, a u borbama za oslobođenje poslije turskoga poraza pod Bečom (1683.) i poslije sloma sultanove vlasti u Slavoniji opustjelo je veoma mnogo i kršćanskih i muslimanskih naselja: narod je ginuo i bježao sa svoje rodne grude, a muslimani su po svršetku ratovanja selili iz zemlje, koja nije više bila pod sultanovom vlasti. Hajduci, koji su se ispred turske sile bili odmetnuli u planine, da odande silu suzbijaju silom, nijesu se niti poslije izgona Turaka odrekli svojega siledžijskoga života, pa je dakako u novim prilikama od te sile patio domaći svijet.

Poslije odlaska Turaka se hotjelo doista ozbiljna i ustrajna rada, da se Slavonija pridigne kulturno i ekonomski, no u tome radu nije bilo jedinstva: u Granici je uprava bila u vojničkim rukama i smjernice joj je određivalo bečko Dvorsko ratno vijeće, a Slavonijom, što je bila pod banskom vlasti, upravljale su županije, u kojima su vedrili i oblačili plemići spahije. Iako je Taube, kako smo vidjeli, znao veoma oštro žigosati loše strane graničarske vojničke uprave, ipak je bez uvijanja priznavao, da je u Granici sve urednije i bolje sređeno nego u županijama, jer je vojnička uprava brže i energičnije provodila odredbe centralne vlade izdane u interesu napretka zemlje i naroda.

Nastojanje državnih vlasti oko kulturnoga i ekonomskoga pridizanja Slavonije pozdravili su sa simpatijama suvremeni hrvatski pisci, no prema njihovu ličnom temperamentu i prema prilikama, u kojima su bili odgojeni i u kojima su živjeli, nijesu te simpatije uvijek išle istim smjerom. Svima im je zajednička crta, da su njihove simpatije uvijek bezuvjetno bile uz seljački radni narod, pa ako su kada blaže ili oštrije korili njegove poroke, činili su to samo zato, da ga izvedu na put kulturnoga i ekonomskoga napretka. Naprotiv, u svome odnosu prema staležima, koji su po društvenom uređenju onoga doba bili poglavari narodu i imali mu biti svojom riječi i svojim primjerom vođe u životu, znali su se pisci osamnaestoga vijeka znatno razilaziti. Relković je po svome odgoju u graničarskoj vojničkoj disciplini bio uvjeren i nastojao

je uvjeriti seljaka, da se državna uprava iskreno i svojski brine za narodno dobro i da narod pravim putem vodi k tome cilju, pa zato seljak valja da rado sluša savjete i vrši odredbe svojih poglavara: tražio je dakle Relković rješenje odnosa seljakā i njihovih poglavara u međusobnom povjerenju i harmoniji te nije u *Satiru* iznosio protiv narodnih starješina prigovorā, koji bi to mogli pomutiti. Drukčiji je bio Došen: živa temperamenta i oštar u riječi, nije se znao usprećiti, nego je u *Aždaji* oštro korio »veće«, koji u saobraćaju s »manjima« oholo dižu glavu i prije svega misle na svoje interese, pače često i pravdu na pazar iznose. Još je žešći bio Blagojević: zadojen shvaćanjem jozefinskoga doba nemilice je šibao staleže, koji su po njegovu mišljenju isisavali radni narod, pa je – ojađen kmetskom bijedom, što ju je vidio u svome zavičaju – slavonske spahije žigosao, da su kmetu još gori, nego što su mu bili Turci. No sve te oštre, katkada možebiti i preoštre riječi hrvatskih pisaca potkraj osamnaestoga vijeka o prilikama u Slavoniji potekle su iz povrijeđenoga im osjećaja socijalne pravednosti i iz želje, da slavonskom selu i uopće Slavoniji pokažu put, koji vodi do kulturnoga i ekonomskoga napretka i po tome u bolju budućnost.

Olga Šojat

ŽIVOT I RAD IGNACA KRISTIJANOVIĆA[1]

(Primljeno na 3. sjednici Odjela za filologiju, dne 26. ožujka 1957.)

Nikaj ni potrebnešega, kak spoznati, kaj je komu potrebno.
Ignac Kristijanović prema sv. Ambroziju

KNJIŽEVNE PRILIKE I KULTURNO STANJE PUKA U PROVINCIJALNOJ HRVATSKOJ PRVE POLOVINE 19. STOLJEĆA

Radnike iz vremena ilirizma, a pogotovu one iz predilirskog doba, s područja kajkavske književnosti, mnogi naši ljudi promatraju s neke visine, jer drže, da njihova djela za hrvatsku književnost ne znače dobitak. Oni, koji tako misle, imaju krivo. Iako bi se jedan dio te književne produkcije s estetskog stajališta mogao odbaciti, ipak ostaje drugi, manji dio, koji zaslužuje da bude proučen, jer nije bez svake umjetničke vrijednosti. Ali, ako želimo odrediti pravo značenje tih ljudi, treba ne samo istražiti umjetničku vrijednost njihova književnog rada, nego i razmotriti, kakve su koristi za našu noviju književnost, odnosno za kulturu i napredak naroda uopće, proizišle iz cjelokupnoga njihova djelovanja.

U početku 19. stoljeća, u doba, kad je književni rad u Dalmaciji i u Dubrovniku – nekad tako živ i bujan – značio svršeno razdoblje, a kad je u ostalim hrvatskim pokrajinama neznatan, ni Provincijalna

[1] Rukopis s izborom iz djela Ignaca Kristijanovića i iz djela, koja bi mu se mogla pripisati, a usto iz radova njegovih uglavnom nepoznatih suradnika, otkupila je od mene Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu i pohranila ga u svom Institutu za književnost.

Srdačno zahvaljujem sveuč. profesorima dru Zdenku Škrebu i dru Veljku Gortanu, koji su mi pružili svoju stručnu pomoć: prvi, kad sam prevodila njemački predgovor Kristijanovićevoj gramatici, a drugi, kad sam obrađivala Šafárikova i Kopitarova pisma, pisana latinskim jezikom, a upućena Kristijanoviću.

(U ovom je tekstu primijenjen pravopis, koji je bio na snazi u vrijeme, kad je radnja primljena za štampu.)

Hrvatska sa svojom književnošću na kajkavskom narječju ne znači izuzetak: ni tu se ne može govoriti o nekom naročitom cvjetanju hrvatske knjige, pa ni onda, kad su već i sami ilirci započeli rad.

Područje, na kojem su radili ilirci, širilo se u dva pravca: jedan je pravac značio pokušaj, da se probudi zanimanje za narod i narodnu stvar kod plemića i većeg dijela građana, a drugi – kulturno podizanje širokih narodnih slojeva, točnije puka. Ljudi, koji su se prihvatili toga posla, bili su ponajviše seljački i građanski sinovi, a među njima nalazilo se i nekoliko pripadnika višega i nižeg plemstva.

Uvjeti, u kojima su ilirci djelovali, nisu nimalo olakšavali njihov nesebični i požrtvovni rad. Književarske su prilike bile loše, istaknutih književnih prethodnika u Provincijalnoj Hrvatskoj nisu imali, a do književnih djela starijih hrvatskih pisaca iz Dalmacije i Dubrovnika teško su dolazili. Jedan od glavnih zadataka bio im je da ojačaju književnost, koju su držali najboljim sredstvom, da hrvatski jezik što brže prodre u odnarođene krugove. U prvi su čas svoj rad na književnosti nadovezali na rad kajkavskih pisaca prije ilirizma, ali za kratko su vrijeme umjesto kajkavskog narječja kao književni jezik prihvatili štokavsko narječje, a stari su pravopis zamijenili novim, praktičnijim. Sve jača razmjena robe, kao posljedica sve šire proizvodnje za tržište, iako još u začecima, odražavala se u svijesti prvih građanskih ideologa kao težnja za jedinstvenim književnim jezikom, koja je bila pojačana time, što je Hrvatskoj prijetila opasnost sa dvije strane. Znali su, da će hrvatski narod, bude li povezan jednim književnim jezikom, biti otporniji protiv svakog nasrtaja, bilo to na kulturnom, političkom ili ekonomskom području. Da bi ta povezanost i jedinstvo bili što jači, oni su odlučili, da se u književnosti odreknu pače i hrvatskoga imena i da prihvate ilirsko, sve u nadi, da će se tako lakše oduprijeti i održati. Iz njihovih se izjava vidi, da im to nije bilo lako. Gaj – u ime svoje i svojih drugova – nekoliko puta taj čin naziva žrtvom. Bogović, gledajući retrospektivno na to razdoblje, kaže, da su to učinili »s požrtvovanjem i s nekim zatajanjem samoga sebe – jedino opće sloge radi« i »imajući višji i dalnji cilj pred očima«.[2] A Kurelac, govoreći – također mnogo kasnije – o Gajevim novinama, svojim oporim, a ipak lijepim jezikom i stilom te događaje karakterizira ovako: » ... učila se plemena od svojega popuštat a kupnomu pridavat, o slozi nastojat; začeo narod o sebi pomišljat i svojem jedinstvu; uzeli smo na um i uputili se, što je ljubav roda i koje li joj pravo; zagledali u spomenike stare nam slave; trgli i uspregli onomu se oprijet, ko nam dobra ne htio.«[3]

Borba za vlastiti narodni jezik, a protiv nametanja tuđega jezika, ili – uzeto šire – borba za nacionalna prava, vodila se u jednom dijelu slavenskih zemalja potkraj 18. i na početku 19. stoljeća. Za Hrvatsku je to doba s nacionalnoga stajališta bilo vrlo teško: službeni jezik bio

[2] Mirko Bogović: *Kratak pregled naše književnosti. Od g. 1835. do najnovije doba.* Kolo IX, god. 1835., str. 50, bilješka.

[3] Fran Kurelac: *Slova nad grobom Ljudevita Gaja.* Zagreb, 1872.

je latinski, jedan je dio građanstva što milom, što silom prihvatio njemački jezik, protiv kojega se aristokracija uglavnom i nije borila, a usto se pokušavalo, da se Hrvatima po svaku cijenu nametne madžarski jezik. Hrvatski je jezik u gradovima i u građanskim domovima samo vegetirao, a da se gradovi nisu sasvim odrodili, pripomogla je stalna prinova sa sela, koje je prije toga bilo i poslije toga ostalo potpuno hrvatsko – možda najviše zbog toga, što je ekonomski i kulturno bilo tako zaostalo.

Ilirci su sebi postavili više zadataka: buditi nacionalnost i uporedo se odupirati tuđinu i njegovu jeziku, a unapređivati svoj materinski jezik; povezati u cjelinu sve hrvatske pokrajine, privući u pokret bliže slavenske narode, a probuditi zanimanje za ilirizam i kod udaljenijih Slavena; njegovati hrvatsku književnost; boriti se protiv feudalizma i ukinuti razlike po rođenju; podići društveni položaj žene i t. d. No, iz svega njihova rada uvijek nanovo izbija jedna od najjačih želja i jedno od najjačih nastojanja, a to je: pridići zaboravljenoga, zapostavljenoga, izmučenoga i siromašnoga seljaka-kmeta, koji je bio gotovo jedini nosilac hrvatskoga jezika; toga seljaka, taj puk »valja milije othraniti, i iz rođenih dušmanov pravu si djecu, i ako se dobro nauče, prijatelje tvoriti, on jest čudo puta mložniji od vas, bez njega ni hraniti se, nit živiti ne možete.«[4]

Čovjek, koji je na tom području učinio možda najviše, a koji je usto ipak bio odlučan protivnik »novotarija«, što ih je uvodio Gaj i krug oko njega, bio je Ignac Kristijanović. Bez obzira na lične napore i žrtve on je nastojao, da se podignu prosvjeta i kultura zaostalih seljačkih masa, »štibraškog puka«.[5]

I Kristijanović, kao i njegovi prethodnici, a isto tako kao ilirci, želi, da se razvije ljubav prema narodnom jeziku, da se taj jezik širi, njeguje i čisti, kako bi postao ravan jezicima ostalih kulturnih naroda. Kristijanović i ilirci idu različitim putovima, ali zapravo prema istom cilju. Put, kojim se do toga cilja probija Kristijanović, prilično osamljen, ali neustrašiv, označen je starim pravopisom i kajkavskim narječjem, a put, kojim do njega žele da stignu ilirci, put je novoga pravopisa i štokavskoga književnog jezika.

Svi, koji su u to doba upirali oči u Zapad, koji su pratili, kako se tamo razvija kultura uopće, književnost ili ekonomika, a koji su to uspoređivali s bijednim stanjem našega seljaka, u vrijeme ilirizma još kmeta, morali su doći do zaključka, da tom seljaku treba pomoći, pridići ga iz neznanja, zaostalosti i potpune gospodarske nevolje. Može se pretpostaviti, da su potrebu pomoći uvidjeli mnogi, ali posla su se prihvatili ilirci i – Kristijanović sa svojim malobrojnim i danas uglavnom nepoznatm istomišljenicima.

[4] Janko Drašković: *Disertacija iliti razgovor darovan gospodi poklisarom zakonskim*... Karlovac, 1832., str. 23.

[5] Drašković, o. c.

Kristijanović je također uviđao, da je naš seljak zaostao, pa se nije žacao da to (u *Danici zagrebečkoj)* i napiše; ali on je usto uvijek isticao lijepe strane Hrvata, pa je u svojim djelima nekoliko puta citirao riječi poznatijih, a i znamenitih pisaca i učenjaka, koji hvale hrvatsku zemlju, jezik Hrvata, njihov vanjski izgled i t. d. Na taj je način želio, da u puka probudi svijest o vlastitoj vrijednosti, koja još uopće nije imala prilike da se razvije. Poznato je, da su isto radili i ilirci, pa je i to crta, koja veže njih i Kristijanovića.

U svojoj knjižici *Njekoja glavna pitanja našega vremena* (Zagreb, 1848.), u članku *O slozi domovine naše,* Vukotinović je formulirao nastojanja i želje hrvatskih domorodaca ovako: »Namjera naša istinska ne bijaše nikad druga, nego domovinu našu uzdržati slobodnu, postaviti ju na viši temelj izobraženosti i postati narodom od veće slave, i to putem razvite naše domaće narodnosti... Svi sinovi domovine naše mogu samo jednu svrhu imati, i to onu, *da domovina procvate i sretna postane.«*[6]

Isti je takav program već prije lebdio pred očima Kristijanoviću. I kao što su svi ilirci znali, da bez puka ne mogu poći naprijed, a da neprosvijećen puk nikako nije kadar da se odupire tuđinu, tako je to znao i on. Upravo ta sličnost u pogledima na puk, na potrebu njegova prosvjećivanja, na jezik općenito, približava Kristijanovića radnicima ilirskoga doba, to više, što njegov glavni književni rad pada u isto vrijeme, kad su i ilirci najaktivniji.

U starijoj literaturi, koja obrađuje predilirsko i ilirsko doba, može se naići na mišljenje, da je kajkavsko narječje tvrdo i neobrađeno (Kulakovski), »ograničeno« i »neuglađeno« (Š. Ljubić, *Ogledalo).* Tako su mogli misliti oni književni historici, koji su to razdoblje obrađivali kratko vrijeme poslije događaja, pa nisu imali prave perspektive. Ali i danas još velik dio naših ljudi drži, da je to narječje prikladno jedino za pripovijedanje šala. Ne treba dokazivati, da je to krivo i nepravedno, i da tako obično misle oni, koji taj dijalekt ne poznaju ili za nj nemaju osjećanja. Kajkavsko narječje i Kristijanovićeva vremena, a i prije njega, bilo je i obrađeno i lijepo:

Ar ja v špotu živem, jezikov lepota:[7]
Je li nije, sinki, vama to sramota?

Kundek, *Reč jezika narodnoga*

Ono se temeljilo na staroj i razmjerno obilnoj književnoj tradiciji, uglavnom doduše nabožnoj, ali i u toj vrsti literature jezik se sve više brusio i sve jače dolazio do izražaja. Narječje, koje je od polovine 17. stoljeća do polovine 18. stoljeća na području leksikografije dalo tri tako temeljita i obilna štampana djela (Habdelićev, Belostenec–Orlović–Mu-

[6] Kurziv Vukotinovićev.
[7] Kurziv: O. Š.

žarov i Sušnik–Jambrešićev rječnik), kakvima bi se mogli ponositi i narodi s razvijenijim literaturama, a koji su bili i priznati u slavenskom svijetu,[8] narječje, koje je obrađeno u većem broju gramatika, narječje, kojim su napisana prozna djela kao *Prvi oca našega Adama greh* Jurja Habdelića, *Škola Kristuševa* Jurja Muliha, golemo djelo *Cvet cveteh* Hilariona Gašparotija, *Adolf* Jakoba Lovrenčića, drame Tita Brezovačkoga, proza Tomaša Mikloušića, prijevodi Ivana Krijmanića i mnoga druga djela, takvo se narječje ne može nazvati neobrađenim. Za proznim djelima ne zaostaju ni ona u stihovima: *Listi heroov* Gabrijela Jurjevića, *Horvacka od Kristuševoga narođenja vitija* Patra Gregora Kapucina, *Glas kričečega vu puščini horvatskoga slovstva* pa *Kip domovine* Pavla Štoosa, *Preobraženje (Tužno speva vitez na planini)* Ljudevita Gaja, jedra balada *Mato Gerebić* Ljudevita Vukotinovića (za kojega doduše literarni historici s pravom ističu, da mu je jezik u kajkavskim dramama loš) i dr. A ako se ti stihovi isporede s početnim štokavskim stihovima u *Danici ilirskoj*, odmah će se osjetiti, da su kajkavski stihovi gipkiji, življi, odnosno da su onim ilircima, koji su bili s područja Provincijalne Hrvatske, kajkavski stih i riječ uopće tekli glađe nego štokavski. Sva nam ta djela otkrivaju značenje toga dijalekta i njegovu zvučnost:

Kak zvon je KAJ germelo,
kak kres je KAJ plamtelo,
kak jogenj, kak harfa vekomaj.

Krleža, *Balade Petrice Kerempuha*

To je narječje, svakako, kod jednoga od kajkavskih pisaca ljepše, kod drugoga manje lijepo; postojale su razlike u stilu, kakve postoje i danas, pisalo se ma kojim jezikom svijeta. Osim toga, treba uzeti u obzir, da se kajkavska književnost sastojala ponajviše od prijevoda – a prevoditi nije lako ni u današnje vrijeme, kad je naš jezik već obogaćen tako velikim brojem izraza. Prema tome, u drugim uvjetima i u drugačijim političkim prilikama taj bi dijalekt po svojoj kvaliteti bio mogao zauzeti mjesto književnoga jezika.

Kristijanović je posljednji od onih pisaca Provincijalne Hrvatske, koji su se u svojim djelima služili kajkavskim narječjem. On je to narječje svojim radom unapređivao, žilavo ga branio, nastojao, da se ono prihvati kao književni jezik, i – njime dosljedno pisao do kraja svoga života, t. j. do devetog decenija 19. stoljeća. Pored kajkavskog narječja upotrebljavao je i stari pravopis, ali njega se odrekao u god. 1847./48., kad je vidio, da je Gajeva reforma potpuno pobijedila. Iako je bio tradicionalist i ogorčeni protivnik svega novog na području jezika i pravopisa, on je u pravcu narodne prosvjete ipak koračao uporedo s ilircima, pa kao pučki prosvjetitelj nije manje zaslužan od njih.

[8] U pismu Kristijanoviću od 20. listopada 1831. Šafařík naziva Belostenčev rječnik znamenitim djelom.

O Kristijanovićevu životu i radu pisali su mnogi – i njegovi suvremenici, a i kasniji književni historici. Neki su ga hvalili, a neki su ga i kudili. I jedno i drugo može se razumjeti, kad se zna, da je on u svoje doba bio istaknuta ličnost Provincijalne Hrvatske i da je postigao znatan ugled i visok položaj.

Njegov književni rad, njegovu ličnost i njegov životni put najbolje je i najopširnije ocrtao, neposredno poslije njegove smrti, Ivša Tkalčić.[9] Izdajući biografije znamenitih ljudi, Kukuljević je među ostalim životopisima, objavio i njegov.[10] Kako je u to vrijeme Kukuljević s Kristijanovićem bio u dobrim odnosima, podatke je za taj životopis, a naročito za njegovu bibliografiju, najvjerojatnije dobio od njega sama. Na toj se bibliografiji temelje svi kasniji podaci o njegovim djelima. Gole životopisne činjenice, pogotovu s obzirom na njegovu svećeničku karijeru, a začinjene ponešto građom iz Kukuljevićeva članka, nalaze se u rukopisu kanonika Ivančana.[11] Osim te trojice, na Kristijanovića i njegov rad dosta se potanko osvrće Jagić,[12] a njegov život, djelovanje i odnos prema ilircima prikazuju Kulakovski[13] i Šurmin.[14] Broj ostalih, koji govore o njemu, ali koji nisu išli za tim, da ga prikažu tako iscrpno, vrlo je velik. Spominju ga sve naše opširnije povijesti književnosti (Šafařík, Ljubić, Šurmin, Bogdanović, Kombol), biografski leksikoni i slična izdanja (Wurzbach, Rieger, Laszowski), Kukuljević u svojoj bibliografiji, Dukat u zbirci izvadaka iz kajkavskih pisaca, Pasarić nekrologom i t. d. Sitnijih bilježaka o njemu i o njegovu radu ima u *Letopisu Matice srpske,* u Vrazovu *Kolu,* u *Časopisu českého musea* i dr.

Kristijanovića su, kao istaknutu ličnost, njegovi suvremenici proslavili i trima prigodnicama,[15] od kojih je najzanimljivija Štoosova pjesma *Glas kričečega vu puščini horvatskoga slovstva,* napisana u smrt »domoroca najdrakšega« Tomaša Mikloušića. U njoj se Štoos obraća Kristijanoviću kao onomu, koji treba da u hrvatskoj književnosti zauzme dotadašnje Mikloušićevo mjesto. Ta je pjesma svježa, s lijepim jezikom i glatkom rimom, a puna je dobrih zapažanja o prilikama toga vremena.

[9] Iv. Tklč. (Ivan Tkalčić): *Ignjat Kristijanović, hrvatski pisac.* – Pozor, god. 1884., br. 118 od 21. V. i br. 119 od 23. V.

[10] Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. 12., str. 56–60.

[11] *Podaci o zagrebačkim kanonicima.* – Državni arhiv, primjerak III., str. 987–988.

[12] *Istorija slavjanskoj filologiji.* Sanktpeterburg, 1910., str. 417–419.

[13] *Illirizm.* Varšava, 1894., str. 73–77 i drugdje.

[14] *Hrvatski preporod,* Zagreb 1903., dio I, str. 74–75 i drugdje.

[15] Pavao Štoos: *Glas kričečega vu puščini horvatskoga slovstva* ... Zagreb 1833. *Slavi presvjetloga i prečasnoga gospodina Ignacija Kristijanovića* ... (Zagreb 1869.). – Tu su pjesmu Kristijanoviću posvetili »njegovi iskreni poštovatelji«.
Dr. A. M.: *Nazdravica presvetlomu i prečasnomu gospodinu Ignatu Kristijanoviću* (Zagreb, 1869.).

Ignac[16] Kristijanović rodio se 31. srpnja 1796. u Zagrebu.[17] Čitava svog života bio je usko povezan sa svojim rodnim gradom i uvijek se nanovo u nj vraćao. Tu je i umro 16. svibnja 1884. u 88. godini.

Kristijanović je potekao iz obrtničke porodice. Njegov otac Ivan Juraj imao je mlin na Krvavom mostu, a bio je i pekar, i to onaj, koji je za zagrebačke građane pekao fino pecivo (za prostije je, navodno, postojao još – jedan!).[18] Zagrepčani su ga zvali »Dajčbek«, jer se doselio odnekale iz njemačkih krajeva. Nosio je prezime *Kristian*, pa je i Ignac tim prezimenom potpisivao prva svoja književna djela. Negdje između godine 1830. i 1832. Ignac se počinje potpisivati *Kristijanović*.[19]

Ignacova majka Margarita rođ. Posilović[20] bila je po majci polusestra Tomaša Mikloušića. Može se pretpostaviti, da je upravo Mikloušić i bio onaj, koji je odlučio o sudbini Ignacovoj i nagovorio roditelje, da ga dadu u svećenike. Kako je Mikloušić u času rođenja Ignacova bio već ugledna ličnost, roditelji su bili sretni, što se on za dijete odmah počeo živo zanimati.

Pošto je u Zagrebu stekao školsku spremu, t. j. svršio gimnaziju i bogosloviju, pa bio zaređen (4. VII. 1819.), postavljen je za kapelana u Radoboju, zatim u Krapini, pa u Zagorskim Selima; nakon toga premješten je u Zagreb, najprije za kapelana u crkvi sv. Marka (1823), a poslije toga je neko vrijeme bio duhovnik u zagrebačkom sjemeništu (1831–1834).[21]

God. 1834. postao je župnik u malom mjestu Kapela (jedanaest kilometara sjeverno od Bjelovara). Položaj župnika (a kasnije i podjašprišta bjelovarskoga kotara) zauzima punih sedamnaest godina, do god. 1851., kad postaje kanonik. Župom ipak upravlja još neko vrijeme, a 1852. ostavlja Kapelu i odlazi u Zagreb.[22]

U njegovu radu mogu se razlikovati tri faze: prva do 1832., kad surađuje s Mikloušićem, a najviše se bavi nabožnom literaturom; druga do 1850., kad izdaje *Danicu zagrebečku* i razvija najveću svoju djelatnost; treća od 1850. do smrti, kad se vraća nabožnoj literaturi, i kad mu rad kvalitativno i kvantitativno opada. Za nas je on najzanimljiviji u drugoj fazi, kad mu je rad najraznolikiji, i kad on nije sapet uskim okvi-

[16] U literaturi ga obično nazivaju *Ignat* i *Ignjat*, ali on se sam u hrvatskim svojim djelima uvijek potpisivao *Ignac*.

[17] U matici krštenih zagrebačke župe sv. Marka (Državni arhiv u Zagrebu) za god. 1796., a uz datum 31. VII., zabilježeno je ovo: »Baptus est Ignatius filius leg. Ioannis Georgii Kristian et Margarithae Posilovich conj. L. L. Felice et Josepha Schrejer, conjungibus, per M. Sechen, coop. I. M. p.«

[18] Kukuljević, Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. 12, str. 56.

[19] *Blagorečja* od 1830. potpisana su još starim prezimenom, a *Pomočnik betegujučeh* i *Uladimir* od 1832. novim. Kroatizirano prezime Ignacovo Šafařík navodi (Gesch. d. südslaw. Lit., II, 538) već uz *Krščanski navuk* od 1831., koji u Zagrebu nisam našla.

[20] Budući da je u matici krštenih početno slovo njezina prezimena ponešto nejasno, neki su ga životopisci Kristijanovićevi prenijeli krivo (Bosilović, Pasilović).

[21] I. Tkalčić, o. c.

[22] Stariji se ljudi u Kapeli i danas sjećaju Kristijanovića. Pripovijeda se, da je on zasadio i uredio župni voćnjak, pa se jedna vrsta bresaka tamo dugo zvala »kristijanovićka«. – Za podatke o Kristijanovićevu boravku u Kapeli zahvaljujem upravitelju tamošnje župe don Dioniziju Mimici.

rima književnika-svećenika, koji narod prosvjećuje samo u vjerskom pravcu, nego je i književnik i narodni učitelj – najčešće doduše prevodilac i kompilator – kojemu je cilj, da puk dobije u ruke štivo raznolikoga, a korisnog sadržaja.

Prvu svoju knjigu, *Način vu vseh življenja dogođajih vsigdar zadovoljnomu biti,* Kristijanović je izdao god. 1826. u Varaždinu. To je djelo latinski napisao belgijski moralist Alphonse Antoine de Sarasa, a Kristijanović ga je na kajkavski preveo iz njemačkoga prijevoda[23] Johanna Christiana Fischera i objavio ga u prilično skraćenom obliku.

Već četiri godine kasnije Kristijanović izdaje zbirku propovijedi *Blagorečja za vse celoga leta nedelje.* To veliko djelo (u dva sveska, svaki od tri stotine strana) izrađivao je jedanaest godina. Kod toga rada pomagao se propovijedima na njemačkom i latinskom jeziku, a možda je neke dijelove i doslovce prevodio, ali nema sumnje, da tu ima i dosta njegova originalnog rada.

Osim nabožne knjige *Pomočnik betegujučeh i vumirajučeh,* Kristijanović je god. 1832. napisao i svoj jedini dramski pokušaj *Vladimir,* koji čini prijelaz prema drugom razdoblju njegova rada, kad se on mnogo više bavi svjetovnom literaturom.

Kao što se ni Mikloušić nije maknuo iz tri mjesta svojega službovanja (Pušća, Stenjevec, Jastrebarsko), tako nije poznato ni da bi Kristijanović u tom nizu godina na duže vrijeme bio napustio svoju župu. I upravo u tom razdoblju, kad je tako dugo živio u teškoj provincijskoj zabiti, kad je zbog polaganih prometnih sredstava i neudobnosti prometnih veza zapravo bio jako udaljen od Zagreba, on je razvio toliko otporne snage, da je dao značajna djela i bio književni predstavnik kajkavske Hrvatske.

Vršeći već prije službu kapelana na kajkavskom području (Radoboj Krapina, Zagorska Sela), a usidrivši se u Kapeli, on je na samom terenu upoznao potrebe i želje puka. S jedne je strane stavio na vagu to dvoje, a s druge strane svoje snage i mogućnosti i – odlučio je: počeo je izdavati kalendar *Danica zagrebečka.*

Po materijalu, koji sadržava, po svom obliku, a naročito po književnim prilozima, Kristijanovićeva je *Danica* nadmašila sve naše dotadanje kalendare na hrvatskom jeziku: i one ozbiljnije, kao što su Rožićev i Mikloušićev, a pogotovu po formatu maleni i po sadržaju siromašni varaždinski i zagrebački *Horvatski kalendar.* Tim svojim prinosom Kristijanović je puku, a i čitavom narodu, učinio veliku uslugu. A puk mu se i odužio tako, što je taj kalendar mnogo kupovao i marljivo čitao.

U tom periodu rada Kristijanoviću je prva i najveća briga bila uređivanje toga kalendara i suradivanje u njemu, ali usto je u tišini izgra-

[23] A. A. Sarasa: *Kunst sich immer zu freuen und stets vergnügt zu sein* ... Jena, 1748.

divao svoju opširnu gramatiku *(Grammatik der kroatischen Mundart)* i dodatak uz nju *(Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart)*, pa je gramatiku izdao 1837., a dodatak 1840. godine.

Tri godine poslije toga dodatka (1843) izdaje *Ezopuševe basne pohorvačene*, koje su – s Esopovim i domaćim basnama, štampanima u *Danici zagrebečkoj* – značajan prilog hrvatskoj književnosti.

Vrijeme, koje je proveo u malim mjestima kao kapelan ili – kasnije – župnik, iskoristio je još za jedan zamašan rad: prevodio je *Sveto pismo* i preveo gotovo čitavo, ali ga nije štampao u cijelosti, nego je pojedine dijelove publicirao u *Danici zagrebečkoj*, a i posebno kao manje knjige.[23a] U isto je vrijeme izdavao žitke apostola, mladenaca i djevica, pa molitvenik, ponovo je izdao Mikloušićev *Stoletni kalendar* (1849), a što je naročito važno, u *Danici zagrebečkoj* štampao je dva zanimljiva članka o jeziku, koji su u vezi s jezičnom borbom njegova vremena u Hrvatskoj *(Nekaj o horvatskem jeziku*[24] i *Jošče nekaj o horvatskem jeziku*[25]*)*.

Uzme li se u obzir, da je Kristijanović uredno vršio svoju službu, da je bio brižan prijatelj puka, pa da mu je posvećivao i velik dio svoga slobodnog vremena, uzme li se usto u obzir, da je sedamnaest godišta svoje *Danice*, a i veći dio ostalih svojih djela štampao u Zagrebu i da je radi štampanja svakako morao i putovati u Zagreb – za njegov rad u tom razdoblju treba mu odati puno priznanje. Značajno je, da je *Danica zagrebečka* počela izlaziti s njegovim dolaskom u Kapelu, a prestala nešto prije, nego što je zauvijek otišao iz toga mjesta.

Treći i posljednji odsjek Kristijanovićeva životnog puta, a i njegova književnog rada, počinje se s njegovim imenovanjem za kanonika godine 1851.

U Zagrebu je Kristijanović postao visok crkveni dostojanstvenik gotovo istodobno, kad je nastupio i Bachov apsolutizam. U toj eri on štampa – jednu knjigu, i to prvi dio *Žitka sveteh mučenikov* (drugi je dio štampao tek god. 1871.). Doduše, u tom vremenu, a i poslije, postiže i druge visoke časti (1858. postaje čazmanski arhiđakon, 1863. kanonik-lektor, 1868. naslovni biskup omiški), vrši i neke istaknute dužnosti (vrhovni ravnatelj škola, cenzor, dekan, magister rituum, predsjednik ženidbenog suda i t. d.), ali što su mu časti i dužnosti veće, to mu je književni rad manji. Svoju književničku karijeru svršava 1874. time, što iz Mikloušićeva *Stoletnog kalendara* i iz *Horvatskoga kalendara*

[23a] Taj njegov rad spominje i Šafařík u svojoj *Geschichte der illirischen und kroatischen Literatur*, Prag, 1865., II, str. 354, pod naslovom: *h) Ganze Bibel:*
»Die heil. Schrift ins Kroatische übersetzt von einem Ungenannten« (J. K.). Hs. 1831 ff.
Der grössere Theil der Übersetzung ist vollendet; der eifrige, hochverdiente Mann arbeitet an der Beendigung seines frommen, patriotischen Unternehmens mit rastloser Thätigkeit fort.«

[24] Danica zagrebečka, god. 1848., IV, str. 113–121.

[25] O. c., god. 1849., VI, str. 113–114.

preštampava *Pěsme za horvatski puk:* pjesmu o proljeću, o nestalnosti svijeta, a nedaćama u životu, pa i o ljubavi. Kako to nisu njegove originalne pjesme, taj posljednji svoj rad izdao je anonimno.

U političkom životu Hrvatske Kristijanović nije igrao neku istaknutu ulogu, a to se može i razumjeti, ako se zna, da je dvadesetak godina živio po zagorskim selima, a da je usto intenzivno radio na književnosti. Da se ni kasnije nije bavio politikom, može se zaključiti i iz Vukotinovićeva članka *Ilirizam i kroatizam,* gdje pisac »Horvatima« – prema tomu u prvom redu Kristijanoviću – prigovara, da ni na književnom ni na političkom području nisu dali ništa. Ali Kristijanovićev rad oko prosvjećivanja puka značio je za podizanje kulture naroda možda više, nego da je on sam sjedio u saborima i aktivno branio hrvatska prava. A osim toga, »slavne fare kapelske plebanuš« točno je prosudio, koji i kakav rad najbolje odgovara njegovoj naravi i njegovim sposobnostima, pa se toga rada prihvatio s marljivošću i potpunim predanjem.

Put iz Zagreba na kapelanovanje u Radoboj, Krapinu, Zagorska Sela i natrag u Zagreb, put iz Zagreba na župnikovanje u Kapelu, a nakon više od sedamnaest godina opet natrag u Zagreb, ovajput zauvijek – uistinu ne otvara široke vidike i daleke perspektive. A da Kristijanović, što se tiče pravopisa i jezika, to dvoje nije imao, sasvim je sigurno.

KRISTIJANOVIĆEV KNJIŽEVNI RAD

Nikoga koj za narod radi,
ne treba prezirati.
Ljudevit Vukotinović

Iako Kristijanović nije imao dalekih perspektiva s obzirom na budući hrvatski književni jezik i pravopis, on se po svojim pogledima na pitanje prosvjećivanja puka ipak mora smatrati za napredna čovjeka, koji je shvatio potrebe svoga vremena. U početku mu još nije bilo sasvim jasno, za koji će se pravac odlučiti: da piše za načitanije krugove ili za puk. U tom kolebanju – a ugledajući se u svoga ujaka, u kojega je upirao oči u svakom važnijem času svoga života – on se počeo baviti dramskim radom. Rezultat je toga fragment pod natpisom *Vladimir,*[26] koji je nastao 1832., a posvećen je – naravno Mikloušiću. Danas se prema tom fragmentu od nekoliko listova, koji djeluju kao čistopis, ne može utvrditi, je li ta drama napisana u cijelosti, pa se dio izgubio, a sačuvao se samo taj nedovršeni prijepis, ili je Kristijanović nakon kratka rada sustao i napustio dalje pisanje.

[26] Našla sam ga u Arhivu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu.

Usporedi li se taj fragment s dramskim radom Mikloušićevim, on svakako znači napredak, a usporedi li se na pr. s Vukotinovićevim kajkavskim dramama *Golub* i *Prvi i zadnji kip*, koje datiraju iz istoga vremena, iz kojega i *Vladimir* (prva iz 1832., druga iz 1833. god.), teško bi bilo odrediti, kojega bi pisca trebalo staviti na drugo mjesto, jer na prvo ne bi mogao doći nijedan. Najjasniju bismo sliku dobili, kad bismo usporedili *Matijaša Grabancijaša dijaka* Tituša Brezovačkoga i *Vladimira*. Uz živahnoga, duhovitog i precizno izrađenog *Matijaša*, *Vladimir* djeluje mrtvo, bezbojno, plačljivo, gotovo dosadno: u ratu između dviju zemalja sinovi kraljeva zarobljeni su svaki od protivničke vojske; na onih nekoliko listova rukopisa prikazan je jedan od ta dva mladića, s kojim – protiv njegove volje – u zarobljeništvu postupaju sa svim obzirima prema njegovu kraljevskom ocu, a i prema vlastitom kraljeviću, koji se nalazi u rukama neprijatelja. – Je li ta drama originalna, ili možda prerada ili prijevod, dosad nije utvrđeno.

Kristijanović je uočio, da ta vrsta književnosti nije pravo područje njegova rada i da njome ne će pomoći puku, koji takvih djela nije ni tražio, a ni čitao. Zato je zauvijek napustio rad na drami; njemu je bilo važno da pridigne zaostale pučke mase sredstvom, koje im odgovara, t. j. knjigom lakšeg sadržaja. Imao je pred očima dva glavna cilja: prosvjetu puka i uzdizanje narodnoga jezika. Prvo, čega se prihvatio, a čime se nadao da će te ciljeve postići, bila je kalendarska literatura. Od nje je za svoj puk očekivao najveću korist.

Taj je put bio ispravan. Od čitava njegova djelovanja na području pučke literature najzanimljiviji, a i najkorisniji, bio je njegov rad na kalendaru *Danica zagrebečka*. Iako su ilirci Kristijanovića gledali kao svoga protivnika, sigurno je, da bi im bez njegova rada, a i bez rada kajkavskih pisaca njegova vremena i prije njega, bilo još teže da izvrše zadatak, koji su sebi bili postavili. A ovako su stariji kajkavski pisci s Kristijanovićem kao posljednjim svojim izdankom utrli put, pripravili pučke mase, a donekle i građanski stalež, i na jaču hranu, kakvu su im pružali literarni proizvodi ilираca, pisani novim pravopisom i štokavskim jezikom.

I sam je Šafařík bio mišljenja Kristijanovićeva, da je kalendarska literatura za odgoj širokih pučkih masa najprikladnija, a on je također istakao, da se djela, potrebna puku – koji se ne može služiti literaturom, određenom za obrazovanije krugove – mogu izdavati kajkavskim narječjem, ali svakako novim pravopisom.[27] Kristijanović je do toga zaključka (ali samo s obzirom na jezik) došao prije, nego je Šafařík tu svoju misao javno iznio, pa je god. 1834. počeo – na kajkavskom narječju, ali starim pravopisom – izdavati kalendar *Danica zagrebečka*.

Vrijeme, kad je Kristijanović izdavao svoju *Danicu zagrebečku* (1834–1850), gotovo se podudara s vremenom, koje je proveo kao župnik u Kapeli: sedamnaest godina života u pustoši, sedamnaest godina rada i – sedamnaest godišta toga kalendara... Za drugoga čovjeka,

[27] Ost und West, god. 1838., br. 17, i Drašković: *Ein Wort*..., str. 44.

manje upornoga i discipliniranog, manje oduševljenoga za rad i otpornog, taj niz godina u izolaciji značio bi progonstvo i slom. A on je upravo u tim godinama razvio najveću svoju djelatnost.

Da je Kristijanović u svom radu bio sam, on ne bi bio mogao toliko godina izdavati taj kalendar, koji je po materijalu prilično obilan, jer bi se ili bio iscrpao, ili bi mu rad – unatoč potrebama i zanimanju puka – bio dodijao. Danas bi se sa sigurnošću teško moglo utvrditi, tko su bili njegovi pomagači. Prilozi u *Danici zagrebečkoj,* i njegovi, a i njegovih suradnika, nisu potpisani (s malo izuzetaka, kad je navedeno početno ili krajnje slovo imena i prezimena pisca, ili – sasvim rijetko – čitavo ime i prezime). Može se pretpostaviti, da su ti suradnici, jednako kao i Kristijanović, bili župnici po zabačenim selima sjeverne Hrvatske.

Zato, govoreći o Kristijanoviću, u isti čas govorimo i o tim nepoznatima, kojih je rad i trud također vrijedan priznanja. Ali ipak treba naglasiti, da su oni bili samo suradnici, a nisu bili pokretači čitavoga golemog posla, pa se njihova suradnja ne može usporediti s naporima, koje je Kristijanović ulagao u sabiranje materijala i uređivanje *Danice zagrebečke.*

Ipak, jedan od njegovih tehničkih pomagača dobro nam je poznat. To je knjižar i štampar Franjo Župan, kod kojega se štampala *Danica zagrebečka* (a i prva tri godišta *Danice ilirske).* Gotovo u svakom godištu Kristijanovićeva kalendara Župan pod svojim imenom čitaoce poziva na suradnju i moli priloge gospodarskoga ili zabavnoga karaktera. On je kasnije i sam izdavao *Opći zagrebački kalendar,* koji je neko vrijeme izlazio uporedo s *Danicom zagrebečkom.* Župan je bio u opoziciji prema ilirizmu. U svom dnevniku[28] Rakovac naslućuje, da je razlog tome bio, što je Gaj u Zagrebu osnovao štampariju, Županu na štetu, u kojoj se kasnije štampala *Danica ilirska.* Župan je bio vrlo ugledna ličnost,[29] a kao madžaron bio je predsjednik zagrebačkoga Kasina. Pristajao je uz stari pravopis i kajkavsko narječje (kao uostalom svi madžaroni) pa dugo nije dopuštao, da se njegovo prezime piše novim pravopisom.[30] – Isključena je pomisao, da bi Kristijanović zbog prijateljstva i surađivanja sa Županom, ili možda zbog toga, što su se obojica s obzirom na kajkavsko narječje i stari pravopis našla na istoj platformi, bio pristaša madžaronske ideologije.

Kristijanović je želio, da njegova *Danica* ne bude kalendar u uskom smislu te riječi, nego knjiga, koja će puk zabavljati, ali ga usto neopazice poučavati i odgajati. Tu je svoju želju i ostvario. Pored kalendarskih podataka *Danica* – općenito uzevši – sadrži rodoslove vladarskih porodica, astronomske podatke u vezi s vremenom, gospodarske pouke, savjete za liječenje ljudi i stoke, zgode iz povijesti, pripovijetke, pjesme, basne, poslovice, zagonetke, šale, napitnice i t. d. U prvim go-

[28] Izd. E. Laszowski i V. Deželić. Narodna Starina I, str. 70.
[29] U pismu Kristijanoviću od 15. III. 1834. Šafařík šalje pozdrave cenzoru Moysesu i Županu uporedo.
[30] V. spomenuti Rakovčev dnevnik.

dištima ona je po sadržaju naročito raznolika i živahna; kasnije, kad počinje donositi oduže pripovijetke pa prijevode iz *Svetoga pisma,* koji često obuhvaćaju i nekoliko desetaka strana, a kad usto pjesnički prilozi postaju sve mršaviji, te ih prema kraju u nekim godištima uopće i nema, vrijednost i živahnost, dakle i zanimljivost *Danice* sve više opada. Razlog će tome biti, što je s novim pravopisom i zajedničkim književnim jezikom broj Kristijanovićevih suradnika bivao sve manji, pa je rad oko ispunjavanja *Danice* ostajao na njemu samom.

Pjesme, koje donosi *Danica zagrebečka,* po sadržaju su poučne i odgojne, nabožne ili ljubavne, a po kakvoći različite; među njima svakako pretežu one, koje su svježe toliko, da ih poznavač kajkavskoga narječja još i danas sa zadovoljstvom čita. Takva je na pr. oduža pjesma *Senja,*[31] potpisana sa *F. Ž.,* a posvećena Josipu Kranjčeviću, kad je od »prevendara stolne cirkve zagrebečke« postao kanonikom. Ta je pjesma svakako originalna, a inače vedra, puna humora, sa svježom i glatkom rimom. Pored te može se spomenuti i pjesma *Vilensko kolo.*[32] Ta je vjerojatno identična s *Hvalom vode,* koju u Kristijanovićevu životopisu Kukuljević[33] spominje kao njegovu originalnu pjesmu. Budući da *Hvalu vode* nigdje nisam mogla naći, a *Vilensko kolo* po sadržaju odgovara tom natpisu, jer hvali jamnički zdenac, bit će da je natpis kod Kukuljevića zabilježen pogrešno. Iz te se pjesme vidi, da je i Kristijanovićev stih tekao bez naročitih teškoća i bez štete po sadržaj pjesme i razumijevanje teksta.

Gotovo iz svakoga priloga u *Danici zagrebečkoj,* pa i iz šala i pjesama izbija neka pouka: budi uvijek susretljiv prema svakomu, budi pristojan, ne čini zlo bližnjemu, ne opijaj se, ne budi praznovjeran, ne vjeruj u duhove i t. d. Šale su dobroćudne i naivne, gdjekad duhovite i svježe. Kristijanović će u njima, a i u poslovicama, bez žacanja dopustiti i koju krupniju znajući, da mu to seljak ne će zamjeriti.

Iako je Kristijanović nastojao, da ne piše za »vučene vučeno, nego za priproste priprosto«, kako je to za svoj rad rekao kajkavski aritmetičar Mihajlo Šilobod Bolšić četrdesetak godina prije Kristijanovićeva rođenja, ipak je računao s tim, da će ga čitati i jedan krug građana. Vidi se to po kakvoći pojedinih priloga, koje je uvrštavao: uz sasvim jednostavne poučne pripovijetke, pjesme i šale za široke slojeve, on je donosio i članke s latinskim citatima, s prijevodom doduše, pa latinsko-hrvatsku makaronsku pjesmu, šaljivi ili točnije satirični latinsko-hrvatski rječnik, zbog kojega je – kako iznosi Tkalčić[34] – *Danica zagrebečka* god. 1836. bila i zaplijenjena, a potkraj *Daničina* izlaženja u njoj se nalaze i stručni članci u vezi s borbom oko hrvatskoga književnog jezika.

Premda veći dio priloga u tom kalendaru, a naročito pripovijetke, pripada među prijevode, ipak je on za nas zanimljiv, jer se prema

[31] Danica zagrebečka, god. 1841., str. 9–35.
[32] O. c., god. 1837., str. 116–122.
[33] Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. 12, str. 59.
[34] Pozor, god. 1884., br. 119 od 23. V.

onome, što je njegov redaktor uvrštavao, može zaključiti, što je puk onoga vremena tražio i što ga je zanimalo, a usto, kako je Kristijanović gledao na neke probleme svoga vremena, naročito na problem pučkog odgoja i problem književnog jezika. Pažljivom čitaocu ne će izbjeći, da Kristijanović ne želi seljacima pomoći *samo* radi opće, narodne stvari, nego da je u njemu živa i ljubav maloga čovjeka, pekarskoga sina i provincijskog plebanuša, prema siromašnim, iskorišćivanim i zaostalim kmetovima, za koje u svojoj *Danici* otvoreno kaže da su »nevučeni, nevljudni i kaj kakvem drugem pomenjkam podvrženi«.[35]

Iz *Danice zagrebečke,* jednako kao iz *Blagorečja,* izbija i Kristijanovićev prezir prema t. zv. gospodi, t. j. prema onima, koji ništa ne rade, nego žive na tuđi račun, naročito na račun kmeta, i ne znaju, »kak muž vdablja kruha«.[36] Tim su duhom prožete i poslovice (»Kaj gospoda čine krivo, to kmet mora platit živo«),[37] a i neke kraće šale (seljak se boji, da će na drugom svijetu morati pomagati, kad bude trebalo grmjeti; gospoda neprestano drže ruku u džepu seljaka).[38]

Ovaj kratki prikaz *Danice zagrebečke* pokazuje, da je ona u svoje vrijeme imala istu zadaću, koju danas imaju različita popularna izdanja, t. j. ona je bila sredstvo za odgoj širokih pučkih masa u prvom redu, a preko njih naroda uopće.

Spremajući se na izdavanje kalendara, Kristijanović je temeljito prostudirao svu stariju kajkavsku literaturu pa je crpao iz Vitezovićeva *Pričnika,* uzimao je stihove iz Sušnik-Jambrešićeva rječnika, poznavao je Habdelićev *Prvi oca našega Adama greh,* pa se koristio i njime[39] kao i Jurjevićevim *Listima heroov,*[40] a možda i nekim kajkavskim rukopisnim pjesmaricama. Usto je pregledavao starije hrvatske i njemačke kalendare, koji su izlazili u našoj zemlji, pa takve i slične publikacije, koje su izlazile u Grazu, Beču i Pragu. Od naših mu je kalendara nekoliko puta kao izvor za materijal poslužio mali i siromašni zagrebački i varaždinski *Horvatski kalendar,* iz kojega je preštampavao pjesme, na-

[35] Danica zagrebečka, god. 1842., str. 29.

[36] V. dijalog između Gašpara kučiša i Miška inoša u *Danici zagrebečkoj* za god. 1836., str. 76–78., i pjesmu *Tusti četrtek* u istoj *Danici,* str. 108–109.

[37] Danica zagrebečka, god. 1836., str. 87.

[38] O. c., god. 1846., str. 124. i 126.

[39] To dokazuje zgoda o prodaji konja (Habdelić, str. 393–394), koji ima tri – po mišljenju prodavača – neznatne pogreške: ne će da ide na drvo, mnogo jede i mnogo pije; kasnije se pokaže, da su to krupne pogreške i da je konj zbog njih neupotrebljiv. Kristijanović je tu zgodu pojednostavio i unio u svoju *Danicu* (god. 1838., str. 106) pod natpisom *Ciganu ne veruj.* – Osim te anegdote, Kristijanović je za *Danicu zagrebečku* iz Habdelićeva djela preuzeo i šalu o »učenom« sinu (Habdelić, str. 298–299, Danica zagrebečka, god. 1839., str. 73), pa zgodu o mladiću, koji je pod vješalima zaželio da se oprosti od svoga oca pa ga je ugrizao, jer ga je držao krivcem, što ga je loše odgojio i tako izazvao njegovu nesreću (Habdelić, str. 417–418, Danica zagrebečka, god. 1842., str. 81). – Pri točnijem proučavanju veza između Habdelića i Kristijanovića moglo bi se naći i više sitnijih dodirnih točaka (kao što je na pr. i ona o otkidanju poštene zaslužbe seljacima).

[40] Iz toga je djela u *Danicu zagrebečku* prenesena (u prozi) pripovijetka o čovjeku, kojemu su gusari oteli ženu (Danica zagrebečka, god. 1843., str. 42).

pitnice pa i članke, a neke je pjesme preštampao i iz Mikloušićeva *Stoletnog kalendara*. Čini se, da mu je uzorak za unutrašnji oblik kalendara bio njemačkim jezikom pisani *Karlstädter Schreib- und Wirtschafts-Kalender*, koji je od 1827. dugi niz godina (sve do 1889.) izlazio u Karlovcu, jednomu od ekonomski najrazvijenih centara Hrvatske, a kod poznatog štampara Ivana N. Prettnera. Taj je kalendar, s obzirom na literarni prilog, bio vrlo dobro uređivan.[41] Sasvim je sigurno, da je Kristijanović crpao i iz drugih izvora, pisanih njemačkim jezikom. Tako je pratio praški časopis *Panorama des Universums*, koji u svojim djelima i spominje (valjda ga je za boravka u Kapeli i sam dobivao), a koji je počeo izlaziti iste godine, kad i *Danica zagrebečka;* da je iz njega i prevodio, dokazuju dva članka, koje je prenio u svoju *Danicu*.[42] Pojedine šale, štampane u *Danici zagrebečkoj*, nalaze se i u poznatoj njemačkoj kolekciji *Bibliothek der Unterhaltung und des Wissens*, koja je izlazila kasnije, pa i u drugim publikacijama.[43]

Razumije se, da tom kalendaru nisu mogli biti uzor oni, koji ili uopće nisu imali literarnog priloga ili su donosili materijal, koji prelazi okvir shvaćanja neukoga puka (na pr. Rožićev *Horvatski stoletni kalendar* ili takvi i slični austrijski kalendari).

Sve je to samo malen putokaz za kasnije istraživanje, kako je Kristijanović radio i odakle je uzimao građu za svoj kalendar.

Za čitava svog izlaženja *Danica zagrebečka* sačuvala je isto vanjsko lice. Ali potkraj izlaženja dogodila se s njom važna promjena: g. 1848. Kristijanović u taj kalendar uvodi novi pravopis (u svoja posebno štampana djela uveo ga je god. 1847.), ali ga i dalje izdaje na kajkavskom narječju. Vrijeme je konzekventnoga i gotovo tvrdoglavoga Kristijanovića pobijedilo, i on je konačno morao priznati, da je stari pravopis u

[41] Kristijanović se vjerojatno poveo za tim karlovačkim kalendarom, kad je u *Danici zagrebečkoj* (za god. 1841., str. 2–7) štampao kratke šaljive člančiće pod natpisima: *Svetki gibuči i negibuči ovoga leta, Od postov, kvatrih i korizme, Od leta i njegoveh strankah, Od meseca i letošnjega planete* i t. d., gdje se šala temelji na tome, što je značenje pojedine riječi uzeto krivo. U karlovačkom se kalendaru takvi šaljivi člančići nalaze u god. V., 1831., na unutrašnjoj strani omotnih listova, pod natpisom: *Immerwährender alter und neuer Dummheits-Kalender für gescheide Leute* ... – A i Kristijanovićeve čestitke čitaocima njegove *Danice* o novoj godini mogle su nastati kao odraz takvih čestitaka u toj karlovačkoj publikaciji. – I taj kalendar, kao i *Danica zagrebečka*, donosi i poslovice, ali poticaj za njihovo uvrštavanje Kristijanović nije trebao da traži u karlovačkom kalendaru, kad ga je mogao naći u svojoj neposrednoj blizini (Vitezović, Vrhovac, Mikloušić).

[42] Prvi je *Lesewuth in England* (Panorama des Universums, I, god. 1834., str. 71), koji je preveden vrlo slobodno, s vlastitim dodacima, a štampan je pod natpisom *Pameti vredna* (Danica zagrebečka, god 1839., str. 77). – Drugi člančić, koji u originalu ima natpis *Szent Laszlo pénze* i potpis *I. G. M.* (Panorama des Universums, III, god. 1836., str. 296), Kristijanović je preveo od riječi do riječi i pod istim ga natpisom štampao u svojoj *Danici* (god. 1841., str. 109–110). – Čini se, da je u Hrvatskoj bilo više pretplatnika časopisa *Panorama des Universums*. Osim Kristijanovića, primala ga je na pr. i Dragojla Jarnevićeva (vidi: Dragojla Jarnević: *Život jedne žene*, Zagreb, 1958., prir. Stanko Dvoržak; str. 49, bilješka od 30. X. 1836.).

[43] *Bibliothek der Unterhaltung und des Wissens*, god. 1926., odjeljak *Manigfaltiges:*

to vrijeme za puk već sasvim neprikladan. Ali, kajkavskoga narječja nije se odrekao ni u to vrijeme, a ni kasnije, ne samo u *Danici zagrebečkoj* nego ni u ostalim svojim djelima.

Uoči apsolutizma *Danica zagrebečka* prestala je izlaziti. Kristijanović se na tom području bio već iscrpao, a prilike za rad bile su takve, da su sustali i oni, koji su bili mlađi i koji su radili u boljim mogućnostima.

Kao o svakom novoizašlom djelu, Vraz je dao svoje mišljenje i o *Danici zagrebečkoj*, i to u svom članku *Pregled književnosti Južnih Slavena za 1842. godinu*, koji je na ruskom i poljskom jeziku štampan u varšavskom časopisu *Dennica-Jutrzenka*.[44] Tu Vraz o *Danici zagrebečkoj* govori bez mržnje, vrlo objektivno, pa ističe, da u njoj »vlada dijalekt, patois, kojim sada govore samo u hrvatskim gradovima«, ali usto, da se u tom kalendaru »svake godine nalaze članci zanimljivi i vrijedni za svakog obrazovanog Slavena... Ostalo su prilično proste šale, koje samo kvare ukus naših čitalaca.« Ovo se posljednje može objasniti tako, da Vraz, koji je pisao za obrazovano općinstvo, nije shvaćao Kristijanovića, koji je vrlo pomno probirao ono, za što je znao da će privući *njegove* čitaoce. U isto vrijeme, naime, kad izlazi *Danica zagrebečka*, koja je pučka obiteljska publikacija, izlazi i *Danica ilirska*, koja je namijenjena građanskim krugovima; *Danica zagrebečka* ustrajno izlazi i onda, kad je već ugledalo svijetlo i Vrazovo *Kolo*, kojemu su njegovi urednici nastojali dati oblik književnoga časopisa u pravom smislu riječi.

Kako se vidi iz oglasa na kraju pojedinih godišta *Danice zagrebečke*, ona je vrlo srdačno dočekana ne samo širom Hrvatske, nego je naišla na dobar prijem i u ostalim zemljama Austro-ugarske monarhije.

Već je Mikloušić bio odlučio, da će izdati gramatiku i rječnik kajkavskoga narječja; tu svoju odluku nikad nije izveo – ili što nije do-

Bd. 3., str. 207: *Recht hat er!* (Danica zagrebečka, 1840, 110);
Bd. 5., 199–200: *Unerfüllbarer Wunsch* (Danica zagrebečka, 1846, 127);
Bd. 6., 207: *Nur nichts halb tun* (Danica zagrebečka, 1846, 126);
Bd. 9., 205: *Im Zweispalt der Kräfte* (Danica zagreb., 1839, 71: *Zrok i opravek*);
Bd. 12., 205–206: *Wörtlich verstanden* (Danica zagrebečka, 1835, 55);
Bd. 13., 199: *Boshaft* (Danica zagrebečka, 1846, 123–124).

U istoj je kolekciji iduće godine (1927., sv. 7, str. 207) štampana šala *Helf was helfen mag!*, koja u *Danici zagrebečkoj* (god. 1842., str. 109) ima natpis *Previdljivi šoštar*.

U zbirci anegdota Waltera Webera pod natpisom *Kurze Erzählungen* (2. Teil, 9. Auflage, Wolfenbüttel, 1941.) štampane su anegdote *Ein inhaltreiches Schreiben* (str. 3, br. 66), *Das wunderbare Echo* (str. 15, br. 107) i *Der neue Rekrut* (str. 84, br. 233), kojih se varijante također nalaze u *Danici zagrebečkoj* (prva u god. 1840., str. 113, bez natpisa; druga u god. 1837., str. 75, bez natpisa; treća u god. 1839., str. 73–74, pod natpisom *Čudnovita naravska protivnost*).

Činjenica, da su te šale u njemačkim knjigama štampane otprilike stotinu godina kasnije nego u *Danici zagrebečkoj*, upućuje na to, da su i Kristijanović i urednici spomenutih njemačkih kolekcija za svoj materijal imali zajednički izvor, koji je najvjerojatnije bio na njemačkom jeziku.

[44] *Dennica, literaturnaja gazeta*, god. 1843., str. 20. i dalje. – Članak je prevela Jelka Novińska (v.: S. Vraz: *Stihovi i proza*, Zagreb, 1951), MH, str. 165. i dalje; o *Danici zagrebečkoj* v. na str. 172–173). – Tu Vraz kao izdavača *Danice zagrebečke* navodi Franju Župana, a Kristijanovića uopće ne spominje.

spio ili što mu znanje za takav rad nije dosezalo. Duhovno povezan s Mikloušićem, a osjećajući ujedno, da je pozvan da napiše takvo djelo, Kristijanović je, nakon dugogodišnjeg rada, god. 1837. štampao *Grammatik der kroatischen Mundart,* uz koju je 1840. izdao još i *Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart.* Prije ovoga djela u Hrvatskoj je postojao prilično velik broj gramatika (pisanih hrvatski ili njemački), koje obrađuju pojedina narječja hrvatskoga jezika.[45]

Radeći na svojoj gramatici, Kristijanović je konsultirao starije radnike na području lingvistike, a nije to ni tajio, nego je na naslovnoj strani svoj rad označio riječima »neu bearbeitet«; u predgovoru je (str. XXIV) istakao, da je u radu uporedo upotrebljavao djela, koja su već postojala (»wobei ich die schon vorhandenen Werke vergleichend benützte«). Svakako, bit će potrebno da se potanje istraži, koliko je on bio samo kompilator, a koliko u toj gramatici ima njegova originalnoga rada. Tek nakon stručne ocjene znat će se, ima li to djelo i lingvističku vrijednost.

Na Kristijanovićevu se gramatiku *Danica ilirska* kritički uopće nije osvrnula. Ali, spomenuo ju je Šafařík u *Časopisu českého museum,* i to u dva maha: najprije ju je najavio,[46] a kad je izišla, on je o njoj i opširnije progovorio.[47] Što je *Danica ilirska* nije spomenula, znak je, da su ilirci Kristijanovića cijenili; da nije bilo tako, oni bi ga vjerojatno bili napali, jer se gramatika pojavila u času, kad je jezična borba u Hrvatskoj bila u najvećem jeku. Ipak, Vraz i Vukotinović, pišući svoj članak *Starinski dijelni list od 1585.*,[48] nisu mogli, a da ne dirnu i u njega i u njegove prethodnike, koji su gramatički obrađivali kajkavsko

[45] Navedimo neke iz vremena prije ilirskoga pokreta, kojima se Kristijanović mogao poslužiti: rukopisna Vitkovićeva iz god. 1779., koju Kristijanović u svojim djelima i spominje; Kornigova iz god. 1795., za koju Kukuljević u svojoj *Bibliografiji* (str. 74, 855) navodi da je to drugo izdanje, a prvo da je izišlo u Zagrebu g. 1790.; anonimna iz god. 1810., koju Kukuljević (o. c., l. c.) s pravom označuje kao novo izdanje Kornigove gramatike (je li to upravo treće izdanje, kako on kaže, dosad nisam mogla utvrditi); Šafařík (Gesch. d. südslaw. Lit., II, 309) i Šime Ljubić (Ogledalo književ. pov. jug., II, 526) kao njezina autora spominju Josipa Ernesta Matijevića; zatim Đurkovečkova iz god. 1826., koja je kasnije još dva puta preštampana; a vjerojatno se služio i Relkovićevom gramatikom od god. 1795. i gramatikom Šime Starčevića od god. 1812.

U pismu Ljudevitu Gaju od 23. XII. 1837. Ignjat A. Brlić tvrdi, da se Kristijanović obilno poslužio njegovim djelom *Grammatik der illyrischen Sprache.* Ulomak iz spomenutog pisma, koji se na to odnosi, glasi ovako: »Kako Vam se dopada K r i s z t i a n o v i c h a G r a m m a t i k a? – ne pozivajuć se na izvor mlogo me je oplinjao; nek mu bude, ali ga sram bilo!!!« – To se pismo nalazi u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu među ostalim pismima, upućenima Gaju; J. Horvath i J. Ravlić u *Pismima Ljudevitu Gaju* u Građi za pov. književ. hrv., knj. 26, navode samo kratak njegov sadržaj. – Brlić se na to i javno osvrće u predgovoru trećem izdanju svoje gramatike, gdje kaže: »... der Herr Pfarrer Ignatz Kriztianovich o h n e d i e Q u e l l e z u n e n n e n seine Grammatik der kroatischen Mundart (Agram, 1837) ganz aus meiner Grammatik abschrieb.« (*Vorrede,* str. VII.). – Zahvaljujem dru Robertu Autyju, docentu univerziteta u Cambridgeu, koji je te podatke opazio i, pročitavši u rukopisu ovu moju radnju, na njih me upozorio.

[46] Časopis českého museum, VIII, 1834, str. 115.

[47] O. c., XII, 1838, str. 256–257.

[48] Kolo I, 1842, str. 89.

narječje. Ne spominjući imena pisaca, oni kažu, da te gramatike uče narječje, »koje se govori tek po varoših: Zagrebu, Varaždinu i Križevcih i po većih plemićkih dvorih i gradovih, koje ne čini ni dvadesetu stranu naroda. Kako se po selih, većinom i po varošicah govori, o tom u slovnicah ni riječi.«

God. 1843. Kristijanović je objavio knjižicu *Ezopuševe basne pohorvačene*, a u *Danici zagrebečkoj* on je, počevši već od 1842. pa sve do kraja njezina izlaženja, štampao Esopove, a i domaće basne. Kojeg se predloška držao u svom radu, dosad nije utvrđeno, ali najvjerojatnije je, da je to bila neka zbirka, pisana njemačkim jezikom. On se na svoj original nije slijepo naslanjao, pa to »nije prijevod Esopovih basana, nego slobodna preradba, koja sadrži samo jezgru Esopovih basana« (M. Sironić).[49] Naročito se to vidi po tome, što se pojedine basne, koje su štampane i u knjizi *Ezopuševe basne pohorvačene* i u *Danici zagrebečkoj*, po obradbi i stilu bitno razlikuju. Kristijanović je za tu malu zbirku proveo izbor basana prema tome, što je za puk bilo korisno i zanimljivo, razumljivo i blisko. Tako je na pr. izostavio (on ili njegov izvor?) jedan dio basana, u kojima se spominju lica iz mitologije, a birao je takve, iz kojih pouka kao da sama izbija.

Ispitivanje toga njegova rada zahtijeva i opet poseban studij, jednako kao što ga zahtijeva i ispitivanje poslovica, koje je u velikom broju unio u svoju *Danicu*, a kojih je jedan dio – čini se – i sam sakupio.

Kristijanović je mnogo publicirao i na području nabožne literature. On je kao pisac te literature za nas važan zbog toga, što je ona ulazila u njegov plan podizanja pučke prosvjete, što mu je ona, zajedno sa svjetovnom literaturom, bila sredstvo da postigne ciljeve, koje je sebi postavio. Zato prikaz njegova nastojanja oko obrazovanja i prosvjećivanja puka ne bi bio potpun, kad se ne bi spomenuo i njegov rad oko nabožne književnosti.

Prema zamisli biskupa Vrhovca trebalo je da već Mikloušić *Sveto pismo* prevede na kajkavsko narječje. To je bilo u vezi s njegovim imenovanjem za kanonika. No, Mikloušić je umro prije, nego je postao kanonik. Da on za takav posao nije imao dovoljno znanja, poznavanja jezika i bogoslovske spreme, bio je uvjeren već Kukuljević;[50] je li on taj prijevod ipak započeo, a možda koji odlomak i preveo, danas još ne znamo. Kristijanović je, doduše, naslijedio čitavu knjižnicu Miklošićevu, pa i rukopise, ali dosad nije utvrđeno, koji su to rukopisi bili, i je li među njima bilo i prijevoda iz *Svetoga pisma*.[51]

[49] *Zbornik Esopovih basana*, Zagreb, 1951., str. 237 (pogovor).

[50] Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. 12, str. 54.

[51] Rukopis *Knjige Job*, koju je prema navodima u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici preveo »njeki nepoznati stariji pisac«, a popravio Kristijanović, ne će biti Miklošićev, kako bi se moglo pomisliti, nego je to jamačno onaj, koji spominje Šime Ljubić u svom *Ogledalu* (II, 536) pod imenom Ivana Nep. Labaša (»veliki sudac varaždinske županije, preveo je iz lat. knjigu Jobovu, u rukopisu kod Kristijanovića«).

Kristijanović je, čini se, i opet smatrao za svoju svetu dužnost da izvrši zadatak, koji je bio postavljen pred Mikloušića, pa da tako oda počast sjeni čovjeka kojega je toliko cijenio. Crkvi, svojim poglavarima, a – u krajnjoj liniji – da zadovolji i svoju unutrašnju potrebu.

Iz njegovih riječi u članku *Nekaj o horvatskem jeziku*[52] vidi se, da je do 1848. bio već preveo cijeli *Novi zavjet* i velik dio *Staroga zavjeta.* Zbog nedovoljnih materijalnih sredstava taj svoj rad u cjelini nije mogao štampati, a kasnije to, razumije se, uopće nije dolazilo u obzir. Štampao je samo neke dijelove, i to ili u *Danici zagrebečkoj* ili kao posebne knjige. Tim je svojim prijevodom Kristijanović htio dokazati, da »horvatski jezik« »morebiti ni tak čisto siromažek i neprikladen, da se vu njem vre sada za podvučenje horvatskoga puka ne bi mogle ispisavati potrebne knjige«.[53]

Teško bi bilo, a i nepotrebno, govoriti ovdje o svim nabožnim spisima Kristijanovićevim. Spomenut ćemo samo njegova *Blagorečja,* jedno od najranijih njegovih djela, koje je izrađivao dug niz godina. Te su propovijedi morale mnogo značiti za svećenike u osamljenim i udaljenim zagorskim župama, naročito za one, koji za taj rad sami nisu imali dovoljno snage, a ni znanja. Iako to djelo pripada u nabožnu literaturu, ono ujedno graniči s lijepom knjigom. Tu Kristijanović – naročito u poglavljima o pokladnim veseljima *(Od fašinskeh veselj)* – veoma crno slika društvene prilike svoga doba, napada »oholne, bogatuše, velikaše i preštimane«, koji su »nerazumni, krvoločni, nečlovečni rasipniki«, koji »siromaka gnjetu i cecaju«, kojih su zalogaji »sprešana srca siromakov«, a njihova vina »jesu suze, jesu pot i krv drugeh«; on tu svoje sugrađane žigoše zbog neumjerenosti u jelu, piću i plesanju, koja je tada, po njegovu prikazivanju, bila preotela mah.

Nije važno, je li ta knjiga kompilacija, je li nešto manje ili nešto više originalna; ona i može biti kompilacija, a da za nas ipak ima vrijednost. Ta je njezina vrijednost u tome, što iz nje još i danas izbija svježina, i to upravo zbog stila, koji je jednostavan i gladak, a kroz čitavu knjigu ujednačen. A to je zasluga – i ne malena – Kristijanovićeva.

Molitvenici, životi svetaca, izvaci iz *Svetoga pisma,* kalendari – to je bilo glavno štivo našega puka pred nešto više od jednoga stoljeća; a taj je naš puk bio još i sretan, ako je takvu knjigu mogao nabaviti, jer ili nije bilo knjige ili – isto tako često – nije bilo novaca da je kupi. Puk je bio tako siromašan, »da sebi potrebne knjige baš niti poleg svoje naj boljše volje ne more kupiti«.[54] A da je puk, unatoč siromaštini, knjige ipak kupovao, vidi se po tome, što je Kristijanovićev kalendar mogao izlaziti punih sedamnaest godina.

[52] Danica zagrebečka, god. 1848., str. 113.
[53] O. c., str. 117.
[54] I. Kristijanović: *Nekaj o horvatskem jeziku.* – Danica zagrebečka, god. 1848., str. 119.

Nabožna djela Kristijanovićeva nisu bila samo usko povezana s Crkvom, nego su imala i zadatak da odgajaju, u najširem smislu, čitav narod: i one u kmetskim »hutama«, i one u građanskim domovima, i one u gospodskim salonima. Prema tome, ta nabožna literatura značila je i prinos općoj stvari, prinos kulturi naroda.

Poslije god. 1851., kad je Kristijanović već bio kanonik, a kad se stupanj prosvijećenosti u seljačkim masama bio donekle podigao, on izdaje jedno jedino veće djelo *(Žitek sveteh mučenikov)*. Čini se, da je elegantna oprema toga djela bila u obratnom razmjeru s brojem čitalaca, i da jagma za Kristijanovićevim knjigama nije više bila tako velika kao u početku njegova rada, kad je s malim mogućnostima činio velike stvari.

Svoj rad na lijepoj književnosti Kristijanović je prekinuo i završio u pravi čas. Da ga je nastavio, bio bi se sasvim sigurno izvrgao podrugivanju – zbog starog pravopisa i kajkavskog narječja – jer je već uredništvo *Kola* za god. 1850. (VII), u oglasu za njegovu knjigu *Žitek sveteh mladencov i devic*, koja je štampana novim pravopisom, ali s ostacima staroga, svako slovo, pisano starim pravopisom, popratilo sa *sic!* ili uskličnikom. Opasnost, da će mu se ljudi podsmjehivati, Kristijanović je osjetio u posljednjem trenutku. Ali i prilike su mu išle u prilog, jer se gotovo u isto vrijeme dogodila i velika promjena u njegovu dotadašnjem životu: prekinulo se njegovo dugogodišnje samovanje u Kapeli.

U većem dijelu svoga rada Kristijanović piše pravopisom, koji ima svoja ustaljena pravila, i upotrebljava interpunkciju, koja je kroz čitav njegov književni rad provedena i dosljedno i pravilno (s nešto izuzetaka, koji mogu biti i štamparske griješke). Naročite su odlike njegovih djela jezik i stil. Jezik je mekan, zvučan i bogat izrazima, a stil je živahan i jedar, pun i jasan, dotjeran, a ipak jednostavan; iz njega izbija pravo jezično zdravlje. Naročito razvijeno osjećanje za jezik, a usto velika ljubav prema materinskom narječju, uzrok je, da je Kristijanović svoj stil njegovao i usavršavao s toliko pažnje. Njegova briga za kajkavsko narječje proizlazi i iz predgovora gramatici, i iz članaka o jeziku u *Danici zagrebečkoj*, i iz neštampanog predgovora knjizi *Anhang zur Grammatik*, i – iz njegova cjelokupnog rada.

Prije nego se temeljito obradi kajkavsko narječje, koje je zabilježeno u djelima starijih kajkavskih pisaca, teško bi se moglo reći, je li ljepši jezik i stil, koji nalazimo kod njih, ili je možda ljepši Kristijanovićev u *Blagorečjima* i u njegovoj *Danici zagrebečkoj*. Ali i bez potankog proučavanja može se razabrati, da se po ljepoti stila i bogatstvu izraza Kristijanović može ubrojiti među one kajkavske pisce, kod kojih je to narječje postiglo svoj vrhunac.

A kad se jednom prouči kajkavsko narječje u Kristijanovićevim djelima, njegova želja, da tomu narječju izradi časno mjesto književnoga jezika, ne će se više činiti kao smiješan pokušaj nekoga zaostalog tvrdoglavca. Jezikom i stilom, kojim se služio, on je dokazao, da je kajkavsko narječje njegova vremena bilo izdjelano, a prikladno i za pisanje djela većeg značenja.

TRZAVICE IZMEĐU KRISTIJANOVIĆA I ILIRACA ZBOG KAJKAVSKOG NARJEČJA I STAROG PRAVOPISA

U kajkavskoj Hrvatskoj predilirskog doba postojao je razmjerno velik intelektualni krug, koji je nastojao oko kulture naroda, a naročito oko podizanja hrvatskoga jezika, točnije kajkavskog narječja. Taj krug nosio je u svijesti ne samo ljepotu i obrađenost toga narječja, nego i njegovo vjekovno trajanje; on je želio, da taj dijalekt prodre i kao službeni i kao domaći jezik, da se njeguje više, nego što se dotad njegovao. Književnici, koji su se borili za podizanje narodnoga jezika, javljaju se kroz čitavu kajkavsku literarnu povijest, a u predilirsko doba, u periodu germaniziranja i madžariziranja, zanimanje za jezik pretvorilo se gotovo u jezičnu groznicu, pa se čitav niz pisaca u svojim djelima, naročito u gramatikama i rječnicima, u posebnim raspravama, u pripovjedačkoj prozi i pjesmama, u kalendarima, u nabožnim djelima, ne samo dotiče pitanja jezika i pravopisa, nego o tom vrlo ozbiljno, a često i opširno raspravlja. To se zanimanje za jezik pojačavalo to više, što je bliže bio čas, kad se definitivno imalo riješiti pitanje: kajkavsko ili štokavsko narječje, stari ili novi pravopis?

Protivnika kajkavskoga narječja kao književnog jezika bilo je mnogo, i to razmjerno vrlo rano. Neki su radili u tišini, a neki su istupali javno.

Mikloušić u svom *Stoletnom kalendaru* od 1819. javno poziva svoje istomišljenike u pomoć protiv pristaša »šlavonskoga« jezika i moli ih, da svoj »horvatski jezik pomrzeti ne pustiju«. Da je bilo potrebno da zove u pomoć, vidi se iz više različitih kraćih i dužih napomena u predgovorima knjiga, koje su izišle u predilirsko doba, a najjasnije i najodređenije iz predgovora, koji je Franjo Strehe napisao za svoj prijevod *Henrijade* (1826). Taj je prijevod, zajedno s predgovorom, u ono doba postojao samo u rukopisu. U predgovoru Strehe iznosi mišljenje, koje tada nije bilo osamljeno. On kaže, da je najveći dio naših pjesnika i književnika odgojen i obrazovan u Zagrebu, »kakti jedinem domovnoga višešeh znanostih vučilišča mestu«, pa se njima zagrebačko narječje toliko svidjelo, da su ga općenito uzakonili za pisanje knjiga; a ako tko »preko zagrebečkoga narečja tesnoga okružja kuliko gde prekoračil bi, njega taki pod kakvemgod prilagodnem neprilagodnem li naimenuvanjem zahitavati obikli su«.[55] On misli, da »zagrebečko narečje vu sebi presiromaško, neprikladno je, da bi kada moglo samo ob sobom prez druge pomoči književnem jezikom postaviti se«,[56] da je iz njega nestao muževni duh, da se taj govor »pokrajnčil« i »prenemčil«.

Ovakvih i sličnih mišljenja i o kajkavskom dijalektu i o starom pravopisu bilo je pogotovu kod ljudi, koji su pristupili ilirskom pokretu, te im Kristijanovićeva opozicija nije bila po volji. Topalović jedva

[55] Franjo Fancev: *Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskoga preporoda.* – Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 12, str. 208. Ove su riječi kod Strehe istaknute.

[56] Fancev, o. c., str. 211. I ove su riječi kod Strehe istaknute.

čeka,[57] da već jednom zavlada nov pravopis, pa makar bio i najgori, samo kad bi njime svi pisali. Ali, piše on Gaju, nažalost ima i takvih, »koji inače rod ljube i među prve domoroce brojit se mogu, a još nemarno, još ladno i mrtvo od ove struke sude; dapače protivit se vide. – Ali neka! pravo ste vi rekli, *mlijeko treba onom dati nek pije, tko za meso još nije.*[58] Strpimo se dakle, bude bolje!« Tako je Topalović pisao 1835., a nije ni slutio, da će se Kristijanović, na kojega se te riječi vjerojatno odnose, još lijep broj godina (otprilike dvanaest) hraniti »mlijekom«, jer mu »meso«, t. j. novi pravopis, nikako nije prijalo.

U borbu s Kristijanovićem upustili su se najviđeniji pripadnici ilirskog pokreta, pa tako i Drašković, Vukotinović i Vraz.

Grof Drašković, koji je bio priličan broj godina stariji od Kristijanovića, a po tadašnjoj društvenojl ljestvici visoko iznad mlinarskoga i pekarskoga sina i kapelskog župnika, u svojoj knjizi *Ein Wort an Iliriens hohchherzige Töchter,* u tom tobožnjem pozivu ilirskim ženama, nije htio da protivnike napadne otvoreno, sa svoje strane i u svoje ime, nego je to učinio s pomoću članka Šafárikova,[59] koji je prenio u svoju knjigu. Borcima za kajkavsko narječje i stari pravopis Šafařík u svom članku proriče propast jezika i literature pa na njihov račun šalje i nekoliko pogrda.[60] Te su pogrde svakako bile upućene ponajprije Kopitaru, kao glavnom zastupniku mišljenja o odijeljenim literaturama, ali su se vjerojatno pomalo odnosile i na Kristijanovića. Kopitar je osjetio žalac pa u pismu Kristijanoviću[61] nastoji da Šafárikovu uvredu vrati istom mjerom.[62]

Možda ni Vukotinovićev članak *Ilirizam i kroatizam*[63] nije upućen samo Kristijanoviću, ali se u prvom redu ipak odnosi na njega (iako se on nigdje poimence ne spominje), jer se upravo on u to vrijeme u Provincijalnoj Hrvatskoj smatrao za predstavnika i vođu onih, koje Vukotinović podrugljivo naziva »gute Croaten«. Kristijanović je taj članak izazvao predgovorom svojoj gramatici, a odgovorio je na nj tek mnogo kasnije u *Danici zagrebečkoj.*[64]

U tom svom članku Vukotinović nastupa protiv pristaša »kroatizma« vrlo odrešito i nimalo pomirljivo. On ističe, da je kajkavsko narječje (»horvatski jezik«) u upotrebi kod malog dijela naroda, a osim toga, da literaturu na tom narječju ne bi razumjeli – pa prema tome ni čitali

[57] Pismo Gaju od 24. sěčnja [veljače] 1835. – Građa za povijest književnosti hrvatske, knj. 6, str. 229.

[58] Kurziv Topalovićev.

[59] Ost und West, god. 1838, br. 17.

[60] »... Schwachköpfe, für die ein Hinzulernen und Vorwärtsgehen eine Marter ist, oder einige in Selbstsucht erstarrte, eitle und schlaue Sophisten, denen jede Regung einer freien, männlichen Seele, die der blinden Ergebung an ihre Machtsprüche oder Einfälle ausgenommen, ein Gräuel ist...« – Drašković, *Ein Wort...*, str. 37.

[61] Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. 12; pismo od 11. rujna 1838.

[62] Šafařika naziva slavohlepnim i ograničenim.

[63] Kolo II, 1842.

[64] Vidi već spomenute članke o hrvatskom jeziku u *Danici zagrebečkoj,* god. 1848, i 1849.

– ljudi iz ostalih krajeva naše zemlje. A da se podigne literatura, potreban je *jedan* jezik, koji će svi razumjeti, kojim će se služiti pisci svih krajeva naše zemlje, sve novine, tiskare i t. d. On okrivljuje »Horvate», da ni u literaturi ni u politici nisu dali ništa, pa spominje Mikloušića, koji da je »puno zaslužni inače muž«, ali zajedno sa svojim privrženicima nije dao nešto, što bi bilo poznato izvan Provincijalne Hrvatske. Čitavu dotadašnju kajkavsku književnost Vukotinović svodi na nekoliko molitvenih knjiga, određenih za puk.

Vukotinović zaključuje, da »gute Croaten« ništa ne rade, da je kajkavska literatura ugreznula i da iz te literature nikad ništa biti ne će. On se pače tim »dobrim Hrvatima« ruga, da možda »skrivaju rukopise, koji su puni ploda njihovih talenata«. Razumije se, rad boraca za kajkavsko narječje on tu uspoređuje s obilnim radom iliraca.

Otprilike godinu dana kasnije, u raspravi *Tri stvari književenstva*,[65] Vukotinović više nije tako žestok. Osvrćući se na krug pristaša kajkavskoga narječja, on se dotiče i pitanja sloge; po njemu svaki domorodac mora nastojati da radi na korist, a ne na štetu književnosti: treba da se »sve sile duševne k prosvjećenju naroda sjedine«, ali ipak, »baš u literarnoj borbi stoji literarni život, a iz njega vodi put k prosvjećenju«. Prilike su se u godini dana bile izmijenile toliko, da Vukotinoviću nije više trebalo da se ljuti, a čini se, da je i sam uvidio pogrešku svoju i svojih drugova, što su rad Kristijanovića i njegovih istomišljenika držali opasnim i štetnim.

Iz godine u godinu Kristijanović je za ilirce značio sve manju opasnost. U članku *Naš pravopis i Zora dalmatinska*[66] Vraz se također dotiče toga sukoba pa pristaše staroga pravopisa i »horvatskoga« jezika naziva »starovječnim« ljudima, koji su roptali na novi pravopis i na novo lice jezika; međutim, »njima nije roptanje to nitko zamjeravao, jerbo što je srodno, po naravi se slaže: tako su i starci naši gledali u starini amanet navičaja, braneći ga kao tobožnju svetinju prošasnosti«. Vraz je zadovoljan, što je čitav sukob uglavnom »ostao kod kuće, ne izlazeći u bijeli svijet«.

Sukob je, doduše, ostao ograničen na uži krug stručnjaka, ali o njemu se nije raspravljalo samo u literarnim krugovima, nego je on prodro čak i u sabor. Omalovažavanje, koje je kajkavsko narječje tamo doživjelo, razabira se iz riječi samoga Kristijanovića;[67] njega je najjače zapeklo, da je neki domorodec »jednoč vu općinskem zagrebečkem spravišću očituval: 'zagrebečko izvustje ne govori se dalje, nego se glas velikoga zvona stolne cirkve čuje'«.

Iz iznesenoga se vidi, da je broj protivnika kajkavskoga narječja morao biti velik. Ali ni Kristijanović nije bio sam, a pogotovu je u početku imao veći broj suboraca. To proizlazi iz priloga u *Danici zagre-*

[65] Kolo III, 1843.
[66] Kolo IV, 1847.
[67] *Nekaj o horvatskem jeziku.* – Danica zagrebečka, god. 1848., str. 115–116.

bečkoj, a ujedno iz njegovih riječi u tom kalendaru, kad kaže, da je odlučio u njoj »trude drečneh za svu domovinu poslujučeh pesmenikov skupzebirati«[68] i izdavati pod natpisom *Lado horvatski.*

Prema tome se može zaključiti, da je zatočnika kajkavskog narječja bilo više, nego što danas znamo; ali ipak, taj je broj u razmjeru s brojem onih, koji su pristajali uz reformu, bio neznatan. Unatoč tome, borba s Kristijanovićem i njegovim drugovima za Gaja i ilirce nije bila laka. Kristijanović je za njih bio tvrd orah; on se za svoj kajkavski dijalekt borio ustrajno, hrabro i dosljedno; on je bio protivnik, s kojim je Gaj i te kako morao računati, a kojega bi bio želio vidjeti među svojim suradnicima. I jednomu i drugomu problem jezika i pravopisa najviše je ležao na srcu – kod Kristijanovića sam radi sebe, a kod Gaja radi postizanja udaljenijih ciljeva. Možda upravo zbog toga – oni su na nj gledali potpuno oprečno.

Gaj je, kao čovjek pronicav i dalekovidan, želio, da se odbaci stari pravopis, da se hrvatski jezik podigne u red ostalih kulturnih jezika, da se ukloni rascjepkanost na dijalekte i da jedan dijalekt zauzme mjesto književnoga jezika za čitavo područje Hrvatske, a da se usto hrvatsko ime zamijeni ilirskim. Sve je to Gaj nastojao provesti, jer je znao, da će samo tako postići ujedinjenje pokrajina, koje je bilo potrebno radi otpora protiv tuđinskih nasrtaja. Zato je odlučio, da kajkavski dio naroda u književnosti napusti ime »Horvata« i svoje narječje. Taj svoj radikalni zahvat, koji se na kraju pokazao kao nacionalno ispravan, Gaj je proveo naglo. Znamo, da se od toga govora, koji mu je bio materinski, a kojim je i sam u početku svoga rada pisao, nije lako dijelio. Razumije se, da je do borbe moralo doći, jer je Kristijanović mislio sasvim drugačije: narodnost će se spasiti samo onda, ako se sačuvaju pojedini dijalekti, ili točnije: hrvatska će se narodnost održati samo s pomoću kajkavskog narječja.

Iz te borbe, iz dviju struja različitih mišljenja proizlazi, da je već i predilirskim piscima bilo jasno ono, što je kasnije u ime iliraca izrekao Derkos, naime, da su »kultura jezika i naroda usko spojene«,[69] t. j. da je širenje knjige povezano u prvom redu s pučkom prosvjetom, a pučka prosvjeta s napretkom naroda uopće, ili – opet Derkosovim riječima –: »... usavršivanje jezika napreduje s obrazovanošću naroda samoga«.[70] Ne samo ilirci i Kristijanović, nego su i pisci prije njih znali, da treba »ljubav materinskoga jezika vužgati« (Nagy), da je jezik nešto lijepo i vrijedno, nešto, čime se narod može ponositi, što treba njegovati i čistiti od tuđih primjesa, oko čega treba nastojati da ojača; ukratko: treba ga – kako sami kažu – »preštimavati« i »osvetlati«, jer »prvi rasvečenja temelj vu jezika domorodnoga podignenju biva«.[71] Nisu tako mislila samo dva ili tri čovjeka; bio je to čitav niz ljudi: Jambrešić,

[68] *Preštimani čtevci Danice zagrebečke!* – Danica zagrebečka, g. 1837., str. 102–106.
[69] Ivan Derkos: *Genius patriae...*, Zagreb, 1832. – Ilirska knjiga. Ured. dr. A. Barac. Beograd, 1931., str. 46.
[70] Derkos, o. c., str. 44.
[71] Antun Mihanović: *Reč domovini...*, Beč, 1815. – Fancev, o. c., str. 121.

Kornig, Šipuš, Šime Starčević, Mahanović, Vrhovac, Mihanović, Nagy, Strehe, Đurkovečki, Štoos, Kundek i drugi. Nije važno, što su se jedni zauzimali za štokavsko, a drugi za kajkavsko narječje – važno je, da su se oni borili za svoj jezik.

Svi su oni znali, da se podizanje puka ne sastoji samo u pružanju štiva – zabavnoga, poučnoga ili nabožnoga – nego da je kod toga neobično važan i ekonomski faktor. To naročito izbija iz rada Kristijanovićeva, Vukotinovićeva, Rakovčeva, pa i drugih, koji su njegovali i usavršavali jezik, da bi tako pripomogli ekonomskom i kulturnom izdizanju najširih slojeva.

Iako su točno poznavali cilj, prema kojem su težili, put do toga cilja trebalo je tek prokrčiti, jer je puk, koji se služio hrvatskim jezikom, bio neprosvijećen. Kad je kardinal Haulik 1839. izdao svećenstvu svoje biskupije poslanicu o osnovnoj nastavi, on je doduše istakao, da je puk gotovo podivljao, da ga treba osloboditi praznovjerja i podići na viši stupanj kulture, ali je ujedno naglasio, da prema pučkim školama s jedne strane vlada nehaj, a s druge se strane obrazovani boje, da bi seljaci, ako pođu u školu, mogli postati buntovnici.[72] Bez obzira na Haulikov stav prema hrvatskom pitanju, tu je iz njega govorio čovjek, koji je jasno uočavao svu težinu prosvjetnih prilika u Hrvatskoj. On je utvrdio ne samo to, da je puk zaostao, nego i dva važna razloga toj zaostalosti.

Nije slučajno, što je Štoos svoju prigodnicu *Glas kričečega vu puščini horvatskoga slovstva* posvetio upravo Ignacu Kristijanoviću. Nije mu on tu pjesmu posvetio samo kao sestriću preminuloga Mikloušića, nego i kao izdanku jednostavne obrtničke obitelji, a usto dobrom patrioti, koji je shvatio potrebe iskorišćivanoga i poniženoga kmeta. Kristijanović je sebi i svojim suradnicima postavio kao najvažniji zadatak, da narodu pomognu ustrajnim i postepenim prosvjećivanjem; a ilirci za to nisu imali vremena: oni su željeli, da kulturu naroda podignu naglim preokretom. Upravo zbog toga, što su te dvije struje primijenile tako oprečne metode, zajednički plodovi njihova rada bili su bogati.

KRISTIJANOVIĆEVO NASTOJANJE DA KAJKAVSKOM NARJEČJU U PROVINCIJALNOJ HRVATSKOJ IZRADI MJESTO KNJIŽEVNOGA JEZIKA

Utjecaj Mikloušićev, briga za puk, ljepota kajkavskog narječja i ljubav prema njemu, život na ograničenom području kajkavskoga govora – to su glavni razlozi, a možda bi tko rekao i opravdanja, što je Kristijanović poveo tako upornu borbu za svoj materinski govor. Ali to nisu ujedno i svi razlozi; oni se mogu dopuniti još nekima.

[72] Velimir Deželić: *Kardinal Haulik... 1788.–1869.* Zagreb, 1929., str. 24 i d.

Već je Mikloušić nastojao da svoga nećaka upozna i pismeno poveže s poznatijim slavenskim filolozima. Da je u tom i uspio, vidi se iz vrlo zanimljivih i po sadržaju bogatih pisama, koja je Šafařík pisao Mikloušiću i Kristijanoviću, pa iz pisama, koja je Kopitar pisao Kristijanoviću.[73] Kristijanovićevo dopisivanje sa Šafaříkom nije trajalo dugo,[74] ali iz Šafaříkovih pisama proizlazi, da je on Kristijanovića cijenio kao istaknutog čovjeka Provincijalne Hrvatske, a i kao jednoga od najaktivnijih radnika na području kajkavske književnosti toga doba, koji je svojom suradnjom mnogo pripomogao, da budu što točniji oni podaci, što ih je Šafaříku o našim piscima slao Mikloušić (za povijest književnosti). Kasnije mu je takve podatke dostavljao i Kristijanović sam. Šafařík piše prikaz Kristijanovićeve gramatike u vrijeme, kad se njihova korespondencija već odavna bila prekinula (1838).

Sve je to bilo potrebno istaći radi toga, da se vidi, kako Kristijanović nije bio neki opskurni literat, koji je pokušao proturiti za književni jezik neko još opskurnije narječje, nego čovjek, koji je u kulturnom životu tadašnje Provincijalne Hrvatske zauzimao vidno mjesto, a koji je sa svog stajališta imao jake i opravdane razloge, da se založi za kajkavsko narječje.

Mikloušića je Kopitar poznavao samo po čuvenju, a Kristijanovića i lično. Nakon pažljiva čitanja pisama, koja je Kopitar uputio Kristijanoviću,[75] ostaje dojam, da je Kopitaru mnogo bilo stalo do toga, da se s Kristijanovićem što uže poveže. Pošto su se upoznali, Kopitar mu piše prvi, a u toku dopisivanja često se tuži, da mu Kristijanović odgovara tek nakon dugih vremenskih razmaka. Iako Kristijanovićevih pisama Kopitaru nemamo, iz Kopitarovih se lijepo može razabrati, do koje se mjere tridesetih i četrdesetih godina prošloga stoljeća u Hrvatskoj bila razmahala borba oko književnog jezika i pravopisa. Svakako, za oštrinu te borbe mnogo je »zasluga« imao Kopitar, koji je Kristijanovića neprestano podbadao, a sam svoje protivnike nije štedio, nego je obilno sipao pogrde, naročito u onim pismima, za koja je želio da ne dođu u javnost. U tom dopisivanju s Kopitarom, kojega su u to vrijeme ubrajali među najjače stručnjake na području slavistike, Kristijanović je nalazio još jedan oslon za svoju upornost.

U tim svojim pismima Kopitar ne iznosi jasno svoje poznato mišljenje, da kajkavske Hrvate treba ubrajati u Slovence. On je znao, da bi u toj stvari kod Kristijanovića naišao na odlučan otpor, a time bi na protivničkom terenu izgubio jednoga pristašu, koji mu je bio prijeko potreban. Kristijanović je to Kopitarovo mišljenje svakako poznavao, ali dosad nije utvrđeno, je li na nj uopće reagirao. Kopitar je trebao Kristijanovića u borbi protiv Gaja, a Kristijanović je trebao Kopitara da obrani svoju tezu o kajkavskom narječju kao književnom jeziku.

[73] Ta je pisma objavio Kukuljević u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku*, knj. 12, a potanko su ih obradili Kulakovski u *Illirizmu* i Šurmin u *Hrvatskom preporodu*.

[74] Poznata su nam Šafaříkova pisma Kristijanoviću od 20. X. 1831., 26. III. 1832. i 15. III. 1834.

[75] Ta je korespondencija trajala deset godina: od 10. VI. 1831. do 23. VI. 1841.

Kad je Kopitar umro (1844), Kristijanovićevo je mišljenje već bilo izgrađeno; a da Kristijanović nije bio pod utjecajem Kopitarovim, možda bi stari pravopis bio zamijenio novim već i prije, a ne tek tri godine poslije Kopitarove smrti.

Da su se sačuvala – ili da su nađena – Kristijanovićeva pisma Šafaříku i Kopitaru, moglo bi se otkriti, je li točna pretpostavka Kulakovskoga, da je Kristijanović, kao katolički svećenik i usrdan katolik, bio sklon sumnji, da se u literarnom prevratu Gajevu kriju tendencije protestantizma,[76] koji su ispovijedali Šafařík i Kollár. Kopitar je u svoja pisma gdjekad – kao usput – upletao vjersku pripadnost te dvojice, ali po tim se pismima može zaključiti samo toliko, da se Kristijanović (a prije toga i Mikloušić) bez ustručavanja otprilike dvije i po godine dopisivao s jednim inovjercem (Šafaříkom). Čini se prema tome, da vjerski razlozi na prekid sa Šafaříkom nisu utjecali. Bit će točna druga pretpostavka Kulakovskoga,[77] da je Kristijanović prekinuo to dopisivanje, kad je doznao od Kopitara, koliki je bio Šafaříkov udio kod Gajeve reforme.

Kad je Gaj započeo svoj pokret za jedinstveni pravopis i štokavski književni jezik, malo je bilo ljudi, koji su vjerovali, da će on pobijediti, a možda ni on sam nije mislio, da će uspjeti tako brzo i tako potpuno. Koliko mu je još i god. 1838. bilo stalo do toga, da za svoj pokret pridobije Kopitara, a s njim i Kristijanovića, vidi se po tome, što je na proputovanju kroz Beč – vraćajući se iz Pešte – posjetio Kopitara i zadržao se s njim u razgovoru. Tu se spominjalo i Kristijanovićevo ime.[78] Do sporazuma, razumije se, nije došlo, jer Kopitar nije bio čovjek, koji bi bio sklon da popusti; a da razgovor nije bio ugodan, vidi se po tome, što su obojica »ljubazno« nastojali utvrditi, tko će komu pisati grobni napis. Za Gaja kao čovjeka taj je pokušaj pomirenja to značajniji, što mu je bilo poznato, da između Kopitara i Kristijanovića postoje pismene veze, i da Kopitarov rječnik nije naročito biran, kad se radi o protivnicima, pa da su na njegov račun dotad već vjerojatno pale i teške riječi. Ali da bi privukao tako jake protivnike, on je – kao razuman političar – bio spreman da lične uvrede pregori.

Iako je borba, koja se oko pravopisa i književnog jezika razmahala u samoj Hrvatskoj, bila oštra, protivnicima se za način borbe mora odati puno priznanje. Nigdje se javno nisu prekoračile granice dopuštenoga: nije to učinio ni Gaj, koji je od početka ipak morao osjećati, da je jači, jer je iza njega stajala prilična četa njegovih dosta čvrsto organiziranih pristaša; a nije to učinio ni Kristijanović, koji se nije mogao pohvaliti tako velikim brojem suboraca. U predgovoru svojoj gramatici on je oštar, a pomalo i žalostan, jer osjeća, da je protivnik svaki dan snažniji, ali – unatoč tome borbu vodi na častan način. Je li on tako postupao i u svojim privatnim pismima, naročito u onima, koja su bila upućena Kopitaru, nažalost ne znamo.

[76] *Illirizm*, str. 197.
[77] O. c., str. 196.
[78] V. Kopitarovo pismo Kristijanoviću od 25. I. 1839. – Arkiv za povjesnicu jugoslavensku, knj. 12, str. 103.

God. 1832. bilo je sasvim jasno, da će se borba, koja se već godine vodila pritajeno, razviti u otvoren sukob. Govoreći u svom djelu *Genius patriae* ... o spajanju triju narječja u jedno, Derkos je najjače zabrinut, kako će na to reagirati Provincijalna Hrvatska. On zna, da će neprijatelja biti dosta, pa žali, što pred njima ne može »otkriti zastor, kojim su zastrta buduća vremena«.[79] On tu iznosi i razloge, zbog kojih takvo spajanje znači korist: povezat će se različiti krajevi zemlje, a združene sile imaju veću moć; više će se pisati i štampati, raspačavanje knjiga bit će lakše, a troškovi oko štampanja manji. I on kaže, da se nešto mora žrtvovati, jer je to uvjet, da domovina uznapreduje.

U predgovoru svojoj gramatici Kristijanović kao da odgovara na taj članak, a i na sve ostale, koji su se bavili tim pitanjem. Iz toga njegova predgovora izbija neka gorčina, neka bol i turobno raspoloženje, što se nitko nije našao da se u pravednom gnjevu podigne » ... da naše najdraže blago, naime materinski jezik, održi neoštećen protiv drskih presezanja tih novajlija, o kojima se još jučer i prekjučer ništa nije znalo ...«.[80] U tom se predgovoru Kristijanović u prvom redu bori protiv jednoga, zajedničkog jezika za sve Slavene. On je znao, da kajkavsko narječje, nad kojim je tako drhtao, vjerojatno ne bi bilo izabrano za temeljno narječje pa bi prema tome potonulo i izgubilo se. I to je jedan razlog za njegovu tvrdokornu borbu, da se to narječje održi. U tom predgovoru ističe, da su slavenski narodi » ... po načinu života, običajima, povijesnim uspomenama, vjeri i zakonima različiti, u svojim interesima pocijepani, po snazi nejednaki ,gotovo uvijek jedni protiv drugih neprijateljski raspoloženi, strastima i predrasudama vremena podloženi ...«.[81] Dalje on, tobože usput, napominje, da bi takav pothvat zadro u politiku evropskih država i izazvao bi njihovo nezadovoljstvo. U tom članku, koji se od jednoga odlomka do drugoga razvija tako glatko, da ima upravo literarnu vrijednost, Kristijanović žali, što živi » ... u vremenima, kad nesretni duh novotarenja, ne poštujući najsvetije interese naroda, i njihov jezik drsko oskvrnjuje«.[82] Da bi svoje rieči potkrijepio, navodi niz citata iz djela pojedinih stručnjaka s područja slavenske filologije i ostalih učenjaka, čime dokazuje ljepotu i vrijednost kajkavskoga narječja i hrvatskoga jezika uopće.

Nakon predgovora gramatici Kristijanović je u vezi s problemom narodnog imena i književnoga jezika prviput javno istupio tek desetak

[79] *Ilirska knjiga.* Ured. dr. A. Barac. Beograd, 1931., str. 61.

[80] »... um unsern theuersten Schatz, nämlich die Muttersprache, gegen die kecken Anmassungen dieser Neulinge. von denen man gestern und ehegestern noch nichts wusste, unbeschädigt zu erhalten ...«. – *Grammatik der kroatischen Mundart,* str. XI—XII.

[81] »... durch Sitten, Gebräuche, geschichtliche Erinnerungen, Religion und Gesetze verschieden, in ihren Interessen gespalten, an Kräften ungleich, fast immer feindlich gegen einander gesinnt, den Leidenschaften und den Vorurtheilen der Zeit unterworfen ...«. – *Grammatik der kroatischen Mundart,* str. XIV.

[82] »... in Zeiten, wo ein unseliger Neuerungsgeist, die heiligsten Interessen der Völker nicht achtend, auch an ihrer Sprache frevelnd sich vergreifet«. – *Grammatik der kroatischen Mundart,* str. XX.

godina kasnije, i to sa svoja dva članka u *Danici zagrebečkoj: Nekaj o horvatskem jeziku* (1848) i *Još'e nekaj o horvatskem jeziku* (1849). Tu je, razmjerno kratko, odgovorio svim onima, koji su u tom razdoblju napadali kajkavsko narječje i njegove branitelje.

Iz tih članaka i opet izbija sva njegova ljubav prema materinskom dijalektu i njegova nepokolebljiva upornost da ga brani; a branio ga je javno još i u času, kad više nije bilo nade, da će ono ikad zauzeti mjesto književnoga jezika, i kad je borba u tom pravcu značila samo jalov i – za neke – smiješan posao.

U prvom od ta dva članka istakao je ono, u čemu mu se činilo da griješe »nekoji domovine sini, od trsenja zažganosti vneti za narod i narodnost obdržati«, a to je zabacivanje vlastitoga i prihvaćanje tuđega imena, pa uvođenje novoga književnog jezika. Trebalo bi da se zadrži »ime Horvatov«, ističe Kristijanović, jer bi se tako sačuvao i narod, i narodnost, i materinski govor; a za to treba da se ljudi nauče »prešti-mavati svoj jezik«. I tu se protivi, da se jedno narječje izabere za književni jezik svih pokrajina, jer je, kao i Kopitar, držao, da svaka pokrajina treba da zadrži svoj dijalekt. Siromaštvo i neukost puka ne može se uzimati, ističe Kristijanović, kao razlog za odbacivanje kajkavskog narječja. Sámo kajkavsko narječje nije siromašno, i to dokazuju, naglašava on dalje, poznati učenjaci i na tom narječju dotad izdane njegove knjige, naročito dijelovi *Svetoga pisma*. On priznaje, da je puk i neuk i siromašan, a »zakaj je naš puk siromažek, toga jesu vnogovrsni zroki, i ni dobro govoriti vse, kaj človek misli i zna«. Ali ako se puku narine tuđi jezik, bogatiji ne će postati. U toj prilici Kristijanović govori o potrebi škola, knjiga i učitelja, a naročito jezičnog uzdizanja, pa sličnim riječima kao Mihanović u *Reči domovini* iznosi istu misao: »... temelj rasvečenja narodnoga je osvetlanje jezika materinskoga«.

U svom drugom članku Kristijanović kao da je nešto popustio, jer se tu više ne obraća svima, nego upravo »mlađim duhovnim piscima i navučitelima«, koji su se priklonili novoj struji, a kojima želi dokazati, da se puku treba obraćati jezikom, koji razumije. S time, što su se novoj struji priklonili i mnogi drugi, koji nisu ni svećenici ni učitelji, on kao da se pomirio.

I Gaj i Kristijanović, svaki kao predstavnik jedne struje, bili su izdržljivi pobornici svoje ideje. Gaj je svoju zamisao mogao braniti lakše, jer je bila šira, zahvaćala je veći dio naroda, pa je zbog toga odmah imala i veći broj privrženika. A Kristijanović je već u samom početku imao manji broj pristaša i kasnije je bivao sve osamljeniji; iako je 1847./48. uvidio bezizglednost svoga nazadnog nastojanja, da za kajkavski puk zadrži stari pravopis, pa ga je u to vrijeme i napustio, ipak je do kraja života ostao uvjeren, da treba ne samo kajkavskom puku davati knjigu na kajkavskom narječju, nego da bi to narječje moglo poslužiti kao književni jezik za Provincijalnu Hrvatsku, jer je lijepo, bogato i obrađeno.

Mora se priznati, da Kristijanović u svim svojim postupcima nije bio širokih vidika; on je želio da pridigne kajkavski puk, a kraj toga nije

mislio na sve ostale dijelove naroda, nije vidio opasnost, koja je rascjepkanoj Hrvatskoj prijetila sa svih strana. On je sa svojim krugom u Hrvatskoj zauzeo isti onakav opozicionalni stav prema ilirizmu, kakav su izvan Hrvatske zauzimali Slovenci i Srbi. Ali, s obzirom na narodno ime i nacionalnost on je bio u pravu, jer zamjena hrvatskoga imena ilirskim historijski nije bila opravdana. Vrijeme je to i dokazalo, jer je hrvatsko ime uskoro opet vraćeno na svoje prijašnje mjesto.

Lako se može razumjeti, da ni Gaju, a ni njegovim drugovima kajkavcima nije bilo lako da se odreknu narodnog imena i dijalekta, kojim su u početku i sami pisali. Ilirci kajkavci ipak su pridonijeli tu *žrtvu*, kako oni sami taj čin nazivaju. A Kristijanović na to nije bio spreman, jer je držao, da to uopće nije žrtva, nego grijeh protiv narodnosti i materinskoga jezika, koji vodi prema propasti kajkavskog dijalekta. Njegov otpor izazivalo je upravo to, što je osjećao, da »... naša Reč v megli krvavoga dima – kak opoganjen ogorek gesne i temni« (Krleža, *Balade Petrice Kerempuha).*

KRISTIJANOVIĆEVO ZNAČENJE ZA DANAŠNJU NAŠU KULTURU

Kristijanovićevo je značenje toliko veće, što je on svoju glavnu djelatnost razvio u času, kad je Hrvatska bila u kritičnom položaju i s obzirom na jezik, i na ekonomsku situaciju, i na kulturni razvitak. Ti faktori, uz druge, manje uočljive, potakli su njega i njegove drugove, ljude politički prilično uskih vidika, da se tako čvrsto prihvate kajkavskoga narječja. A ti isti razlozi, povezani sa spoznajom, da velik broj dijalekata i isto tolik broj pravopisa onemogućuje svaku zamašniju političku akciju, odlučili su, da se Gaj i njegov krug – krug ljudi širokih vidika – odrekne materinskoga narječja u korist štokavskoga kao književnog jezika.

Činjenica je, da je kajkavsko narječje imalo dugu tradiciju – ono »vre jezer let klopoče« (Krleža). Kristijanović je to znao; on je bio svijestan, da se taj govor upotrebljava u glavnom gradu zemlje, da je bar na tolikoj visini kao štokavsko narječje, da je na njemu napisan izvjestan broj proznih i pjesničkih djela, veliki rječnici, pa i nekoliko naučnih rasprava i poučnih knjiga, da se njime mogao postići lijep i bogat stil i dobra rima.

Po Kristijanovićevu je mišljenju puku toga centralnog područja, Provincijalne Hrvatske, trebalo podići znanje i svijest o vlastitoj vrijednosti literaturom, pisanom upravo narječjem, kojim se služio taj isti puk. U Kristijanovićevu se krugu i očekivalo, da puk i ne će prihvatiti drugu knjigu, nego samo onu, koja će biti pisana njegovim narječjem i, naravno, starim pravopisom.

Među razlozima, zbog kojih je Kristijanović tako uporno branio stari pravopis, a još upornije kajkavsko narječje, utjecaj Mikloušićev veoma je značajan. Moglo bi se uzeti, da je Mikloušić prvi uzrok takvu postupku Kristijanovićevu.

Svojega tridesetak godina mlađeg rođaka Mikloušić je u prvo vrijeme upravo vodio kroz život, upućivao ga, ucjepljivao mu svoje ideje, budio u njemu zanimanje za književnost i ljubav prema jeziku uopće, a prema kajkavskom narječju naročito; usto je usmjerio njegov pogled na nevolju puka. Na taj se način između njih razvila suradnja i prijateljstvo. A takvim je odnosima među njima išlo u prilog, što su obojica kao svećenici u ličnom životu bili osamljeni, bez vlastite obitelji, pa su se zbog toga jedan na drugoga još jače oslonili.

Tako velika povezanost Kristijanovićeva s Mikloušićem nije bez značenja za razvitak sukoba, do kojega je došlo između braniča kajkavskoga narječja i pristaša ideje, da štokavsko narječje zauzme položaj književnoga jezika.

Da Mikloušić nije umro na samom početku ilirskoga pokreta i da je imao više veze s Gajem, možda bi se bio pokolebao. Tako se, naime, dogodilo s Krizmanićem, koji se – upravo pod utjecajem Gajevim – već vrlo rano počeo služiti novim pravopisom. Jasno je, da bi u slučaju Mikloušićeva pristajanja uz Gaja i čitav rad Kristijanovićev bio dobio sasvim drugi oblik, jer se on sam, bez utjecaja Mikloušićeva, ne bi bio upustio u borbu za kajkavsko narječje, a pogotovu se ne bi borio za stari pravopis.

Potpuno pod utjecajem uglednoga svog ujaka, a obuzet odanošću, zahvalnošću i puštovanjem prema njemu, prema čovjeku, čije se mišljenje cijenilo u Hrvatskoj i izvan nje, i kojega su smatrali za veoma zaslužnoga, Kristijanović se sasvim priklonio naziranju Mikloušićevu i upio je duh onoga kruga, u kojem se kretao Mikloušić. Taj je duh za Provincijalnu Hrvatsku tražio stari pravopis i kajkavsko narječje. Kad mu je jednom ta misao bila ucijepljena, Kristijanović se – po naravi uporan i dosljedan – nije htio suprotstaviti utjecaju čovjeka, koji mu je po svom radu za narodnu stvar imponirao, koji je bio njegov uzor. I tako je u borbi za kajkavsko narječje poslije smrti Mikloušićeve zauzeo mjesto vođe. A zauzevši to mjesto, on nije bio elastičan toliko, da u pravi čas odbaci ono, što je za hrvatski narod bilo teret, t. j. stari pravopis, i da prihvati ono, što mu je značilo politički i kulturni razvitak, a to je bilo štokavsko narječje.

No, uzmu li se u obzir svi razlozi, koji su od Kristijanovića učinili tako konzekventnog pobornika toga narječja, mora se shvatiti, da to drugačije i nije moglo biti. Što su se Gaj i njegovi drugovi odrekli staroga pravopisa i kajkavskog dijalekta, to je nešto izvanredno, što se ne događa svaki dan; a što se Kristijanović toga nije mogao odreći – to je razumljivo i ljudski. Ali, zapravo su i Kristijanović i ilirci pjevali istu pjesmu (o puku i njegovanju hrvatskoga jezika uopće), samo je kod Kristijanovića jedna nota bila kriva (stari pravopis i kajkavsko narječje), a zbog te jedne note, koja je parala osjetljive uši iliraca, oni nisu

opazili, da pjevaju jedno, pa su nastojali da Kristijanovića ušutkaju. Ilirci su bili uvjereni, da je njihov put jedini, kojim se može stići do bolje budućnosti puka, a i jednog dijela građanstva. Svijesni toga, oni su uložili natprosječne napore, da bi svladali i natprosječne zadatke. Zbog toga je jasno, da ih je morao smetati Kristijanovićev rad, koji je kod puka imao i kulturni i materijalni uspjeh. U jeku te borbe ta su dva tabora bila neprijateljski raspoložena jedan prema drugome, jer im se činilo, da sebi međusobno presijecaju putove; a ti su se putovi s obzirom na jezik i pravopis uistinu i presijecali. Ali upravo to, što su obje strane težile za pridizanjem puka i naroda uopće, pa su se tako probijale prema istom cilju, i jest ono vrijedno, što je pripomoglo konačnoj i potpunoj pobjedi narodnoga jezika u javnom životu i u kulturi.

Kao što su ilirci razvili veliku aktivnost, tako je to isto činio i Kristijanović; ni on nije samo jadikovao nad lošim stanjem hrvatske književnosti, nego je puku pružio ono, što mu je značilo neizmjerno mnogo: toliko priželjkivanu knjigu, i to upravo onakvu, kakva mu je i trebala.

Po jeziku, a donekle i po sadržaju svojih djela Kristijanović nastavlja rad starijih kajkavskih pisaca; po načinu svoga rada i po svom cilju on je sasvim blizak ilircima. Uzme li se u obzir to dvoje, njegovo djelovanje znači čvrstu kariku između književnosti njegovih prethodnika i književnosti u modernom smislu, koju su s toliko zanosa i poleta započeli ilirci.

Kad su se sukobi i oduševljenja smirila, Kristijanović je dočekao poštovanje istih onih ljudi, koji su mu u vrijeme borbe bili protivnici. U svom članku *Kratak pregled naše književnosti* Bogović navodi hrvatske književnike, pa među ostalima spominje i njega kao jednoga od učenih ljudi, koji su »izdavanjem svojih djela bjelodano dokazali, da im je stalo do napretka duhovnog naroda svoga . . .«.[83] Da su stare razmirice bile zaboravljene, vidi se i po zapisu na jednoj knjizi,[84] koju je Kristijanović poklonio Kukuljeviću, a ovaj je to zabilježio riječima, iz kojih izlazi, da je bivšeg protivnika veoma cijenio.[85]

Tkalčić kaže,[86] da Kristijanoviću moramo oprostiti, što se nije mogao pomiriti sa štokavskim narječjem. No, o nekom opraštanju ne može biti govora; naprotiv, mi treba da mu za to budemo zahvalni, jer je tako naša književnost bogatija za jednu izuzetnu i osebujnu ličnost. A usto, on je kajkavskim narječjem pisao u prvom redu za kajkavski puk, koji bi u ono vrijeme bez njegova rada i bez rada njegovih drugova – a i pored *Danice ilirske* – bio bez toliko potrebne lektire; a ovako ju je imao na svom narječju, razumljivom i bliskom, domaćem i rođenom.

[83] Kolo IX, 1853, str. 41.

[84] *Čtejenja i evangeliumi na vse nedělje i světke cěloga leta*... Vu Zagrebu, 1858. – Knjiga je izdana anonimno.

[85] »Na dar primio dne 13/4 1866 od prečastnoga g. kanonika zagr. i sastavitelja ove knjige Ignaca Kristianovića. Kukuljević«

[86] V. spomenuti članak u *Pozoru* za god. 1884.

A da je u vrijeme, kad su se Kristijanović i njegovi istomišljenici borili za stari pravopis i kajkavski dijalekt, bilo samo nešto više kulturnih radnika i književnika njegova kalibra, njegova mišljenja o jeziku i njegove upornosti, Gaj bi sa svojom reformom naišao na ozbiljne zapreke.

Ugledni stenjevački župnik, Šafaříkov suradnik u borbi za ostvarenje njegova djela o hrvatskoj književnosti, književnik i vrlo cijenjen domorodac, dobri »vujec« Tomaš Mikloušić u svojem vremenu i u zbivanjima toga vremena, a po svojim pogledima na problem pravopisa i književnog jezika, nije još bio anahronizam. Ali zato je u toku godina anahronizmom postao njegov nećak, dosljedni, ozbiljni i savjesni Ignac Kristijanović, koji je gledao pomalo usko i držao, da se do kraja života mora oslanjati na one principe, koje mu je namro njegov zaslužni rođak – rođak ne samo po krvi, nego i po ljubavi za puk, za njegov jezik i za razvitak njegove književnosti.

Kristijanovićev otpor treba shvatiti: on je znao, da bi s kajkavskim narječjem – pravopisa se ipak nakon nekog vremena odrekao – trebalo napustiti nešto, što je vrlo vrijedno i vrlo lijepo, a to je taj govor i bio. Usto on nije pravilno ocjenjivao političku pozadinu Gajeva nastojanja, a u početku nije vjerovao ni u njegov uspjeh, nego je pred sobom kao cilj vidio samo »osvetlanje horvatskoga jezika«, t. j. kajkavskog narječja. Da nije bilo Kristijanovića i grupe oko njega, zagrebački kajkavski književni govor ne bi se bio sačuvao u onom obliku, u kojem je bio, kad se najjače razvio i kad ga je Kristijanović upotrebljavao i u svojoj gramatici zabilježio, a kad se ujedno kao književni jezik nalazio pred svojim definitivnim padom. Napustiti taj govor, koji mu je kao amanet ostavio njegov duhovni otac Mikloušić, a na kojemu je trebalo izdavati odgojnu literaturu za puk njegove najuže domovine, za Kristijanovića bi bilo značilo teško sagriješiti upravo prema tom zapuštenom i iskorišćivanom pučkom elementu.

Danas, kad na nastojanja i borbe Kristijanovićeve gledamo iz perspektive od jednog stoljeća, vidimo, da u njegovim djelima ne smijemo tražiti potpunu originalnost i umjetničku vrijednost. I jedne i druge našli bismo malo, jer je on uglavnom sakupljač, kompilator i prevodilac. Bio je čovjek osrednjih književničkih kvaliteta, koje bi se u sretnijim prilikama možda bile i razvile. Ipak, iz njegovih se djela može utvrditi mnogo toga: kakav je materijal – naročito kao urednik *Danice zagrebečke* – držao prikladnim i potrebnim za unapređenje pučke prosvjete, što se za njegovu *Danicu* prevodilo i kako se prevodilo, a u vezi s tim, na kojem je razvojnom stupnju bilo kajkavsko narječje, i to u ulozi književnoga jezika, kad je za volju narodnoga jedinstva bilo osuđeno na propast.

Ali, iako Kristijanović po sadržaju svojih djela nije bio sasvim originalan i potpun umjetnik stvaralac, on je u jednom pravcu kao književnik ipak veoma značajan: njegova je snaga u jeziku, naročito u stilu, koji je gdjekad upravo uzoran, a kojim je dokazao, da se u ono vrijeme kajkavskim narječjem mogao postići potpun književni izraz.

Kristijanović nije imao široke poglede kao Gaj, ali je ipak bio vidovit; on je spoznao, da narod kao cjelina može krenuti naprijed samo onda, ako se u njegovu sklopu naročita briga posveti pučkim masama. A naročite brige, rada i zalaganja Kristijanović se nije bojao.

Rad Ignaca Kristijanovića i njegovih suradnika nije važan samo za područje književnosti, nego znači i prinos općem stanju današnje naše kulture. Prema tome, Kristijanović je na svoj način i u pravcu, koji je sebi odabrao, učinio veoma mnogo.

Dodatak

POPIS RADOVA IGNACA KRISTIJANOVIĆA

Neke Kristijanovićeve knjige bile su tako popularno štivo njegovih suvremenika, da su se ubrzo istrošile pa se danas u javnim knjižnicama uopće više ne mogu naći. Zato nije bilo lako sastaviti točnu njegovu bibliografiju, unatoč tome, što popis njegovih radova od Kukuljevića dalje donosi gotovo svaki njegov biograf. No, tu su od anonimnih njegovih djela spomenuta samo neka.

Ovaj kronološki popis Kristijanovićevih radova podijeljen je u tri dijela. U prvom su navedeni originalni radovi, preradbe i prijevodi, koji su štampani, a za koje se pouzdano moglo utvrditi da su Kristijanovićevi. Jedni od drugih nisu odvojeni, jer je to posao, koji zahtijeva poseban studij. U drugom su dijelu zabilježeni rukopisi, a u trećem radovi, za koje se samo naslućuje da su njegovi.

Proučavajući Kristijanovićev život i rad, uočila sam pojedine crte, po kojima se njegova anonimna djela donekle mogu odvojiti od djela njegovih suradnika. Te su crte: načitanost autora, inteligencija, izgrađena kultura, lijep stil, biran rječnik i razmjerno dobra rima. Usto iz njegovih djela izbija odgojna strana, i to u pravcu opće kulture i u pravcu gospodarskom. Kristijanović je sasvim sigurno pisac pjesama *Čudnovito obranenje* i *Vilensko kolo*, koje su anonimno štampane u *Danici zagrebečkoj*. U prvoj autor sam sebe naziva *Ognjan*, što je prilično prozirno (prema *Ignac);* a da je i druga njegova, obrazložila sam naprijed. Za neke prozne spise, koji su štampani u *Danici zagrebečkoj*, a nisu potpisani, kao na pr. *Preštimani čtevci Danice zagrebečke!*, *Navuk pisanja listov* i članci o hrvatskom jeziku, ne treba dokazivati da su Kristijanovićevi; to jasno proizlazi iz samih tih djela, a naročito, ako se usporede s čitavim njegovim radom i njegovim pogledima na književnost i jezik. Među Kristijanovićeve spise stavila sam *Knjigu Rute i Januša proroka*, za koju se u jednoj bilješci u Vrazovu *Kolu* (VIII, god. 1851., str. 145–146) napominje da ju je on preveo, zatim *Žitek svetoga Andraša, Tomaša i Bartola apoštolov, svetoga Ignacijuša patrijarke i Johane d'Ark, orleanečke divojke,* što je prema toj bilješci Kristijanović »napisao«, zatim »imenik svih svetih otaca papa«, t. j. *Sveti oci pape*

redom . . ., što je prema tom navodu u *Kolu* »izdao«. Da bi prva dva djela mogla biti originali ili prijevodi Kristijanovićevi, naslućujem i po sadržaju, a naročito po stilu, koji odaje, da je autor odnosno prevodilac upravo on. U toj se bilješci dalje navodi, da to godište *Danice zagrebečke* donosi još: »Nekaj o horvatskom jeziku, pa Lado horvatski, onda Hižna vračnica, te Ezopuševe basne, napokon Nekoja iz domaće dogodovšćine i Sejmovnik«. Od tih djela Kristijanoviću bih mogla pripisati samo već naprijed spomenuti članak *Nekaj o horvatskem jeziku.* – Među djelima, za koja se u ovom popisu samo pretpostavlja da su Kristijanovićeva, svakako ima takvih, koja nisu njegova. Njegovi originalni radovi moći će se iz te grupe odabrati tek kasnijim specijalnim proučavanjem.

U popisu radova zadržana je grafija, kojom se služio Kristijanović, a to znači do 1847./48. stara, kajkavska, a dalje nova, Gajeva. Naslovne strane prepisane su točno, sa svim znakovima, s pravopisnim i ostalim pogreškama, a na to – osim kod krupnijih – i nisam posebno upozoravala.

Oni Kristijanovićevi štampani radovi, koje u Zagrebu nisam mogla pronaći, označeni su zvjezdicom. Kod takvih sam natpis knjige prenijela ili iz Kukuljevićeve *Bibliografije hrvatske,* ili iz Šafaříkova djela *Geschichte der südslawischen Literatur* (II), ili iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih djela u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12), ili iz oglasa u *Danici zagrebečkoj* i u *Kolu.*

U svojoj knjizi *Maksimilijan Vrhovac* (Zagreb, 1904.) Velimir Deželić spominje (str. 207), da je Kristijanović ispjevao prigodnicu biskupu Vrhovcu. Tu pjesmu nisam mogla naći; ne spominju je ni Šafařík ni Kukuljević u navedenim svojim djelima. Zbog toga i nije unesena u ovaj popis.

Šime Ljubić u *Ogledalu književne povijesti jugoslavjanske* (II, 535) iznosi, da je Kristijanović »više knjiga za pučke škole preveo iz madžarskoga na kajkavsko narječje«. Nisam mogla utvrditi, koje su to knjige.

Prema Strohalovim navodima u *Znamenitim i zaslužnim Hrvatima,* Kristijanović je Jugoslavenskoj akademiji ostavio rukopis s opisom novca. Taj rukopis nisam našla, ali to je valjda onaj, koji je god. 1884. štampan u Zagrebu pod natpisom *Verzeichnis der Münzensammlung.* Rukopis je nakon štampanja vjerojatno odbačen.

Ulomak drame nazvan je ovdje *Vladimir,* iako je na prvoj i drugoj strani rukopisnog teksta glavno lice nazvano *Vladomir.* Budući da se na naslovnoj strani i u čitavom ulomku to lice naziva *Vladimir,* to sam ime u ovom izdanju uzela i kao natpis drame.

U ovaj su popis uvršteni i oni duži i kraći članci, štampani u *Danici zagrebečkoj,* kojih je prvi dio s nekoga stranog jezika ili od riječi do riječi preveden ili je prema originalu prerađen, a drugi dio sadrži komentar, koji po iznesenim mislima, stilu i načinu izražavanja odaje, da

ga je napisao Kristijanović. Za poznavanje onoga doba i Kristijanovićeve ličnosti takvi su komentari kojiput značajniji nego neka njegova duža djela.

Od velikog broja kratkih anonimnih šala, bilježaka i sl. dobar je dio svakako za *Danicu zagrebečku* preveo ili dotjerao Kristijanović. Za svaku od njih autorstvo se nije moglo posebice utvrđivati, pa zbog toga i nisu unesene u ovaj popis radova.

Ako se na naslovnoj strani pojedine Kristijanovićeve knjige nalazi zabilježeno, koju je on dužnost vršio u času, kad je knjiga izišla, to je preneseno i u popis, da bi se vidjelo, kako je napredovao u službi.

Na prvim djelima Kristijanovićevim nalazi se starije (kraće) njegovo prezime. Ono je preneseno i u popis. Na novija je stavljao kroatizirano prezime; umjesto njega u popisu stoji crtica.

ORIGINALNI RADOVI I PRIJEVODI

Nachin vu vszèh sivlènya dogodyajih vszigdar zadovolynomu biti. Negda po *Ant. Alfons. od Szarasza* vu franczuzkom, szada horvatzkom jeziku po Ignacziu Kriztian, vu Gornyom vàrashu zagrebechkem sz. Marka kapelànu izpiszan. Vu Varasdinu, pritizkan od Ivana Szangilla, 1826.

17,5×10,2 cm – 254 str.

Blagoréchja za vsze czéloga léta nedélye. Na dve ztrané razdelyena y po *Ignacziu Kriztian,* vu Gornyém vàrashu zagrebechkem pri sz. Màrku kapelànu ván dána. Vu Zagrebu, pritizkana z-szlovami Ferencza Suppan, 1830.

Ztran: 1, 2

20×12,5 cm
dio 1.: 300 str.; dio 2.: 300 str.

* *Kerztchanzki navuk,* za franczuzke biskupie naredyen, vu nemski y diachki jezik preneshen, szada po – vu horvatzki obernyen. Vu Zagrebu, pritizk. pri Ferenczu Suppan, 1831, 8⁰

Opis knjige prenosim iz Šafaříkova djela *Geschichte der südslawischen Literatur* (II, 358). U Kukuljevićevoj *Bibliografiji* ta je knjiga zabilježena novom grafijom (str. 78, 895), a u njegovu popisu Kristijanovićevih radova u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 58, br. 3) natpis je dan sasvim ukratko.

Pomochnik betegujuchéh y vumirajuchéh. Vu Zagrebu, pritizkan pri Ferenczu Suppan, 1832.

14,2×8,8 cm – 251 str. + tabla

Na naslovnom listu pisac nije označen, ali njegovo se prezime nalazi na listu iza naslovnoga, a ispod posvete biskupu Aleksandru Alagoviću. Tu je uz Kristijanovićevo prezime zabilježeno, da je on u to vrijeme bio kapelan.

Danicza zagrebechka, ili: *Dnèvnik* za . . . leto . . . Z-tolnachnikom hìsnem vszakoverztnéh na haszen y prikratchènye vrémena szlusècheh. Vu Zágrebu, pritizkana vu Ferencza Suppan szlovarniczi, 1834.–1850.

Tečaj: 1 (1834)—17 (1850)

17,7 × 11 cm

Izd. Ignac Kristijanović. – Tečaj osmi (1841) zabunom je zabiljenže kao »sedmoletni«.

Chudnovito obranenje. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1835., X. Pesme, 4., str. 74–75.

U tekstu se kao autor spominje *Ognjan,* a to može biti samo *Ignac* Kristijanović.

Grammatik der kroatischen Mundart. Neu bearb. u. hrsg. von —, Pfarrer zu Kapela im St. Georger Gränz-Regimente. Agram, gedruckt bei Franz Suppan . . ., 1837.

18,8×12 cm – XXV + 246 str. – goticom

Prestimani chtevci Danicze zagrebechke! [Napisao] - - -*ch.*
Danica zagrebečka za . . . leto 1837., XI. Lado horvatski, str. 102–106.

Predgovor izboru pjesama pod natpisom *Lado horvatski.*

Vilenzko kolo, ili *Pleszopeszem Lado'u y Jamnichkomu zdenczu prikazana.* [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1837., XI. Lado horvatski, A. Slagoredi, § 4., str. 116–120.

Ova će pjesma biti identična s pjesmom *Hvala vode,* koju spominje Kukuljević u popisu Kristijanovićevih radova u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 59), a koja se dosad nije pronašla.

Anhang zur Grammatik der kroatischen Mundart. Entahltend: eine Sammlung der nothwendigsten Wörter in der kroatisch-deutschen und deutsch-kroatischen Mundart . . . Neu bearb. u. hrsg. von —, Pfarrer zu Kapela in St. Georger Grenz-Regimente. Agram, gedruckt bei Franz Suppan . . ., 1840.

20,4×13,7 cm – 261 str. – goticom

* *Chtejenya i evangeliumu* [!] na vsze nedelye i szvétke czéloga léta, za potrebuvanye szl. biskupie zagrebechke. Na szvetlo van dani z-dopushenyem [!] preizvishenoga, preszvetloga y prepostuvanoga gozpodina Juraja Haulika . . . U Zagrebu, 1842. 8⁰ – Z-zavjetkom obchinzkéh molitvih, po kojéh szvèta mati Czirkva nasz vuchi, kaj navlaztito od Boga proziti [!], i kaj cihniti moramo, zkupa z-pridavkom juterněh, meshnéh, zpovedneh y oztaleh molitvah. (417 ztrani)

Opis knjige prenosim iz *Danice zagrebečke* za god. 1845. (oglasi). Da je to izdanje Kristijanovićevo, vidi se iz Kukuljevićeve *Bibliografije* (str. 78, 902), gdje ga on navodi i kaže, da je ono »više puti pretiskano, zadnjikrat vu Zagrebu 1858.«, a pored toga iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih radova u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 58, br. 8), gdje također napominje, da »od ovoga djela ima više popravljenih izdanja, posljednje kod Hühna 1874. sa slikami«. (V. u ovom popisu radova pod godinama 1851., 1858. i 1874.)

Shveczianzki y norvegianzki kraly. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1842. Ostali europeanski ladavci, str. 28–30.

Na suhe podatke o tim dvjema zemljama, o njihovoj veličini, dohocima, broju vojske i t. d., Kristijanović nadovezuje razmatranje o prilikama u Hrvatskoj, o učiteljima, o jeziku, kojim treba da budu pisane knjige za puk, i o vanjskom izgledu Hrvata.

Ezopusheve baszne. a) Sabe ischů kralya – b) Od jednoga otcza y nyegweh dveh szinov – c) Od ztaroga otcza y nyegvoga szina – d) Od jednoga vuka y dvéh ovcharzkeh pszov – e) Od liszicze y jesa – f) Od liszicze, koja sze zaklinya. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1842., VII, str. 100–108.

Ezopusheve baszne pohorvatchene po —, kapelzkem plebanushu. Vu Zagrebu, pritizkane vu szlovotizki Ferencza Suppan. Leto 1843.

14,7×9,6 cm
Nije paginirano; predgovor pod natpisom *Ezopušev žitek* iznosi 16 strana; basne su označene rednim brojevima od 1 do 90, a zauzimaju 92 strane.

Ezopusheve baszne. a) Od selve y dveh divjeh racz – b) Od kvochke y nyeineh pischenecz – c) Od liszicze, pevcza y dveh pszov. [Proza. *Anonimno.]*

Danica zagrebečka za ... leto 1843., X, str. 76–81.

U ovom je godištu *Danice zagrebečke* paginacija kod str. 46. pogrešna.

Navuk piszanya liztov. [Predgovor uzorcima pisama.]
Danica zagrebečka za ... leto 1844., V, str. 39–41.

Taj je natpis zabilježen samo u sadržaju, a u tekstu ga nema. - Umjesto rimske brojke V u tekstu je zabunom stavljena brojka IV; u sadržaju je točno.

Baszne Ezopusheve. 1) Od vuka y od ztare babe – 2) Od oroszlana, vuka y liszicze – 3) Od vmirajuchega otcza y nyegveh dveh szinov – 4) Od jesa y kache. [Proza. Anonimno.]

Danicza zagrebečka za ... leto 1844., IX, A, str. 74–79.

Baszne domache. a) Krajczar i jes – b) Mishi v-tolnachu. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1844., IX, B, str. 79–83.

Knyiga Tobiasha iz Szvetoga piszma Ztaroga zakona na horvatzki jezik preneshena po —, kapelzkem plebanuschu. [S. l., s. a.]

17,5×11,2 cm – 40 str.

Čini se da je to poseban otisak iz *Danice zagrebečke* za god. 1845., s novom paginacijom. – Ta je knjiga još jedamput preštampana, i to u *Žitku svetih mučenikov* (Zagreb, 1871., dio II., str. 222–254). Tu su u njoj provedene neke manje jezične promjene, a usto je štampana novim pravopisom.

Knyiga Tobiasha iz Szvetoga piszma Ztaroga zakona na horvatzki jezik preneshena po —, kapelzkem plebanushu.

Danica zagrebečka za ... leto 1845., I, str. 33–72.

Szud nekojega Turchina od nasheh fashinzkeh vesely. [Članak. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1845., IV. Pameti vredna, str. 84–85.

Taj je članak vjerojatno preveden, ali zaključak je svakako Kristijanovićev: »Kaj bi taj dobri Turčin rekel, da bi on stoprv ono zdravju i poštenju jako škodljivo naše skakanje i *kalopiranje* videl, koje pri nas sad vu običaju stoji, i koje vre tulike je vmorilo, i vu črni grob spravilo?« Te su riječi u očitoj vezi s Kristijanovićevim propovijedima *Od fašinskeh veselj* u *Blagorečjima.*

Baszne Ezopusheve. a) Od vuka, jarcza i jagnyeta – b) Od jaztreba y kokoshi – c) Od jarczov y koz – d) Od lisicze, y vuka, koi je bil v-zdenec opal – e) Od muhe y kol. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1845. VIII, str. 111–114.

* *Knjiga Judite.* Zagreb, 1846. 8⁰

Opis knjige prenosim iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih radova u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 58, br. 11). To je možda posebni otisak iz *Danice zagrebečke* za god. 1846.

Knyiga Judithe iz Szvetoga piszma Ztaroga zakona na horvatzki jezik preneshena po —, kapelzkem plebanushu.

Danica zagrebečka za ... leto 1846., I, str. 49–96.

Ezopove baszne. a) Od liszicze prez repa – b) Od liszicze y shuplye glave – c) Od divjaka, orla y divje machke – d) Od sabe y vola – e) Od otcza y nyegve dvoje detcze. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1846., A, str. 116–120.

Baszne domache. Vuk y oszel – Pesz y vuk. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1846., B, str. 120–121.

Žitek sveteh mladencov i děvic na duhovnu zabav i napredek za vse mladence i device, koje se već Bogu nego světu tersiju dopasti, izpisan i izobčen po —, slavne fare kapelske plebanušu. Vu Zagrebu, 1847. Tiskom Ferenca Suppan ...

17,5×11 cm – 110 str. + tabla

Kratki žitek vseh sveteh apoštolov. Na duhovnu zabav, navlastito za ladanjsku školnu dětcu izpisan i izobčen po kapelskem plebanušu. Vu Zagrebu, 1847. Tiskom Ferenca Suppan. [Anonimno.]

17,2×11 cm – 31 str.

I Kukuljević u svojoj *Bibliografiji* (78, 899) navodi natpis ove knjige, a ispod njega nekoliko natpisa knjiga o životima svetaca. Ti su životi uistinu izdani u različitim godinama *Danice zagrebečke,* ali njihovi posebni otisci, koji bi bili vezani u jednu knjigu, danas se ne mogu naći.

* *Žitek sv. Januša apoštola i njegovi tri listi.* Vu Zagrebu pri F. Suppanu 1847. 8⁰

Opis knjige prenosim iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih djela u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 58, br. 14).

Tri lizti szvètoga Jànusha apostola iz Szvètoga piszma Novoga zakona na horvatzki jezik prenesheni po —, szlavne fare kapelske plebanushu. Z-pridavkom sivlènya szvèteh apostolov Janusha y Jakopa ter szvète muchenicze Szabine.

Danica zagrebečka za ... leto 1847., I, str. 49–96.

Ezopusheve baszne. a) Od szelyancza y laztovicze – b) Od tergovcza, nyegvoga konya y oszla – c) Od liszicze, psza y pevca – d) Od vnogo vukov y mladoga oszla – e) Od oroszlana y liszicze. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1847., V, str. 122–127.

* *Knjiga Judite.* 1846. *Takaj Ruthe i Januša* [!] *proroka.* Vu Zagrebu pri Fr. Suppanu 1848. 8⁰

Opis knjige prenosim iz Kukuljevićeve *Bibliografije* (str. 79, br. 904). Gornji je natpis svakako malo zagonetan, jer je *Knjiga Judite* štampana u *Danici zagrebečkoj* za god. 1846., a *Knjiga Ruthe i Jonaša proroka* (Jonaša, a ne Januša!) u *Danici zagrebečkoj* za god. 1848. Možda su to posebni otisci iz ta dva godišta *Danice zagrebečke,* koji su slučajno bili vezani zajedno.

* *Knjiga Ruthe i Januša* [!] *proroka.* Vu Zagrebu pri F. Suppanu 1848. 8⁰

Opis knjige prenosim iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih djela u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 58, br. 15).

Knjiga Ruthe i Jonaša proroka iz Svetoga pisma Staroga zakona na horvatski jezik prenešena po —, kotara belovarskoga pod-jaspistru [!] i slavne fare kapelske plebanušu.

Danica zagrebečka za ... leto 1848., I, str. 33–55.

Paginacija je u ovom godištu *Danice zagrebečke* pogrešna. Zapravo str. 49. i d.

Žitek svètoga Andraša, Tomaša i Bartola apoštolov, svètoga Ignaciuša patriarke carigradskoga i Johane d'Ark, orleanečke divojke. [Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1848., II, str. 56–89.

Paginacija je u ovom godištu *Danicè zagrebečke* pogrešna. Zapravo strana 72. i dalje.

Svèti Otci pape redom, kojem se od početka vtemeljene po Jezušu Kristušu svete rimsko-kerščansko-katoličanske Cirkve tja do našeh vremen jesu zmenjali. [Podaci. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1848., str. 90–112.

Paginacija je u ovom godištu *Danice zagrebečke* pogrešna. Zapravo strana 106. i dalje.

Nekaj ò horvatskem jeziku. [Članak. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1848., IV, str. 113–121.

Paginacija je u ovom godištu *Danice zagrebečke* pogrešna. Zapravo strana 129. i dalje.

Ezopuševe basne. a) Vuk i žerjav – b) Oroslan i miš. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1848., VII, str. 135–137.

Paginacija je u ovom godištu *Danice zagrebečke* pogrešna. Zapravo strana 150. i dalje.

* *Zlati oltar za kršćenike katolike,* koji žele vu duhu i istini Boga moliti. *I(gnac) K(ristijanović).* (Molitvena knjiga.) Vu Zagrebu z slovami Ferenca Župana natiskan. [1848]

8⁰ – 372 str.

Opis knjige prenosim iz Vrazova *Kola* (knj. VIII, 1851., str. 147, *Knjigopis* za god. 1848. – Prema Kukuljevićevoj *Bibliografiji* (str. 78, br. 901) i prema njegovim podacima u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 58, br. 16) drugi put je izdana 1849., 438 str., po njemu oba puta u 12⁰.

Svèti Otci pape redom, kojem se od početka vtemeljene po Ježušu Kristušu svèti [!] rimsko-kerščansko-katolcanski [!] Cirkve tja do našeh vremen jesu zmenjali. [Podaci. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1849., V, str. 107–112.

Jošče nekaj ò horvatskem jeziku. [Članak. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1849., VI, str. 113–114.

Stolětni horvatski kolendar, ili *Dnevnik stolětni od lěta 1840. do lěta 1940. kažuči.* Pervić po Tomàšu Mikloušić, negdašnjem plebanušu vu Stenjevcu ispisan i na světlo van dan; sada pako predělan i popravljen po I[gnacu] K[ristijanoviću], P. J. [podjašprištu?] i P. K. [plebanušu kapelskom?]. Vu Zagrebu, naložen po Bratih Župan ..., 1849.

18,7×12,2 cm – 252 str.

Knjiga mudrosti iz Svètoga pisma Staroga zakona na horvatski jezik prenešena po —, kotara belovarskoga pod-jašprištu i župniku vu Kapeli.

Stolětni horvatski kolendar ... Prvić po Tomàšu Mikloušić ... ispisan i na světlo van dan; sada pako predělan i popravljen po I[gnacu] K[ristijanoviću], P. J. i P. K. Vu Zagrebu, 1849. Str. 181–235.

Sveti Otci pape redom, kojem se od početka vtemeljene po Ježušu Kristušu svete rimsko-keršćansko-katoličanske Cirkve tja do naših vrěmen jesu zmenjali. [Podaci. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1850., V, str. 74–87.

Ezopuševe basne. a) Vuk i janje – b) Orel, vrana i želva – c) Vuk i jež – d) Lisica i pevec – e) Medved i dva priateli – f) Bogataš i njegvi priateli. [Proza. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1850., VI, str. 87–92.

Čtejenja i evangeliumi na sve nedělje i svetke cěloga lěta za potrebovanje nad-biskupije zagrebečke, s zavjetkom občinskeh molitvah ..., skupa s pridavkom juternjih, mešneh, spovedneh, i ostaleh molitvah, na svetlo van dani s dopustjenjem ... gospodina Juraja Haulika ... U Zagrebu, 1851. Tiskom i troškom Franje Župana. [Anonimno.]

17,1×12,2 cm – 250 str.

Ovo izdanje bit će svakako Kristijanovićevo, jer gotovo potpuno odgovara izdanju od 1858. god., za koje je Kukuljević ostavio dokaz, da je Kristijanovićevo. (V. u ovom popisu pod god. 1858.) Nedostaje mu samo dodatak »juternjeh, mešneh, spovedneh, i ostaleh molitvah«, koji je zabilježen na naslovnoj strani, ali ga u knjizi ni u sadržaju nema.

Čtejenja i evangeliumi na vse nedělje i svetke cěloga lěta za potrebuvanje nadbiškupije zagrebečke, s zavjetkom občinskeh molitvah ... skupa s pridavkom juternjih, mešneh, spovedneh i ostaleh molitvah na svetlo van dani s dopuščenjem ... kardinala Juraja Haulika ... Vu Zagrebu, 1858. Berzotiskom dra. Ljudevita Gaja. [Anonimno.]

16×10 cm – 500 str.

Na listu ispred naslovne strane nalazi se u primjerku Jugoslavenske akademije ova već naprijed spomenuta bilješka, zapisana Kukuljevićevom rukom:

»Na dar primio dne 13/4 866 od prečasnoga g. kanonika zagr. i sastavitelja ove knjige Ignaca Kristianovića. Kukuljević«. – Ovoj su knjizi dodane *Popevke*. trinaest nabožnih pjesama, koje se nalaze već i u djelu Jurja Muliha *Hrana nebeska* (1748[1]).

Žitek svèteh mučenikov z-trudom i marljivostjum na duhovnu zabav i hasen naroda horvatskoga skupzebran, složen i na světlo van dan po —. Vu Zagrebu, 1859.–1871.

Stran: 1, 2

23,5×15 cm
dio 1 (1859) tisk. F. Župan, 348 str.
dio 2 (1871), tisk. K. Albrecht, 254 str. + tabla

U prvom su dijelu Kristijanovićeve službe zabilježene ovako: »... na svetlo van dan po –, pervostolne cirkve zagrebečke kanoniku i jašprištu čažmenskem«, a u drugom dijelu: »... na světlo van dan po –, naslovnom biškupu omiškom, pervostolne zagrebečke cirkve kanoniku i štiocu«.

* *Stoletni horvatski kalendar od leta 1849. do 1949.* predelan i popravlen po I[gnacu] K[ristijanoviću] s *Knjigom mudrosti* iz Svetoga pisma na horvatski jezik prenešenom. Vu Zagrebu pri F. Suppanu 1849. u 8. III. izd. u Varašd. kod Platzera 1866.

Opis izdanja od god. 1866. prenosim iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih radova u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 59, br. 19). – Za ovdje spomenuto izdanje od g. 1849. vidi u ovom popisu pod tom godinom.

Dictio, qua ... Josephum Mihalović ... occasione solemnis ad sedem Archi-Episcopalem introductionis in ecclesia metropolitana nomine cleri salutavit —, elect. episcopus Almiensis, metropolitanae ecclesiae Zagrabiensis canonicus, lector. Zagrabiae, 1870. Velocibus typis Caroli Albrecht. [Prigodnica.]

28,3×22,6 cm – 2 str.

* *Ključ nebeski Bogu povdaneh dušah,* ili pobožne i obatriveče molitve vu vseh življenja prilikah i događajih i t. d., s kipi, litaniami, popevkami i t. d. Vu Zagrebu 1873. pri Jul. Hühnu, troškom i nakladom Ant. Kučera, u 12⁰.

Opis knjige prenosim iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih djela u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 59, br. 21).

* *Muka Gospona našega Jezuša Kristuša.* Vu Zagrebu kod Hühna 1873. 12⁰.

Opis knjige prenosim iz Kukuljevićeva popisa Kristijanovićevih djela u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 59, br. 22).

Pěsme za horvatski puk. Vu Zagrebu, 1874. [S notama. Anonimno.]

15×11,2 cm – 19 str.

Ta zbirčica sadržava ove pjesme:

1. *Pěsma od protulětja*

   Kako je već Franjo Fancev utvrdio (Nastavni vjesnik, knj. 36, god. 1928., *Prilog za historiju hrv.-srp. knjiž. veza u 18. vijeku),* ta je pjesma štampana u zagrebačkom *Horvatskom kalendaru* za god. 1814. pod natpisom *Popevka od protuletja,* a kasnije pod istim natpisom u Mikloušićevu *Stoletnom kalendaru* od god. 1819. Kristijanović ju je uvrstio i u novo izdanje Mikloušićeva kalendara od god. 1849. (opet pod istim natpisom), a onda ju je preštampao i u ovoj pjesmarici.

2. *Pesma od nestalnosti světa*

3. *Batrivost vu tugi*

   Štampane su u zagrebačkom *Horvatskom kalendaru* za god. 1816., poslije toga u Mikloušićevu *Stoletnom kalendaru* za god. 1819., pa u Kristijanovićevu novom izdanju (1849) Mikloušićeva kalendara i, na kraju, u ovoj pjesmarici; uvijek pod istim natpisom.

4. *Nestalnost světa*

   Štampana je u zagrebačkom *Horvatskom kalendaru* za god. 1815. pod natpisom *Popevka od nestalnosti sveta.* Kasnije ju je Kristijanović unio u svoje izdanje (1849) Mikloušićeva *Stoletnog kalendara* (pod gornjim natpisom) i konačno u ovu pjesmaricu.

5. *Pastiričica*

   Štampana je u Kristijanovićevu izdanju (1849) Mikloušićeva *Stoletnog kalendara,* a kasnije u ovoj pjesmarici. Ni ona ne će biti originalan rad Kristijanovićev, nego vjerojatno pripada jednomu od starijih kajkavskih pjesnika.

   Kristijanović je ovu pjesmaricu izdao anonimno i bez komentara.

* *Čtejenja i evangeliumi* s pridavkom juterneh, mešneh, spovedneh, večerneh i ostaleh molitvih. Vu Zagrebu ... (... kod Hühna 1874, sa slikami).

Ovo je opis izdanja od god. 1842., kojemu prema Kukuljevićevoj napomeni u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku* (knj. 12, str. 58, br. 8) odgovara više kasnijih popravljenih izdanja, pa i ovo od god. 1874.

Verzeichnis der Münzensammlung des weiland hochwürdigen Herrn —, Bischofs von Almissa, Canonicus Lector des Metropolitan-Capitels in Agram. Agram, 1884.

21,8×14,2 cm – 102 str.

RUKOPISI

Vladimir, kraly horvatski, zreszni domorodecz. Vu jedném izpelyanyu napervostavlyen. Od — Tomashu Miklóushich prikázan. 1832.

19,1×12,1 *cm*

Čuva se u Arhivu Jugoslavenske akademije: Sign. Ia 82. Bez originalne paginacije. Paginacija Arhiva: 1–8 (svaka brojka označuje jedan list). Autograf. Nevezano.

[Vorrede zu der »Grammatik der kroat. Mundart« von —, kanon. Zagreb. – 1839.]

20,5×16,5 cm

Čuva se u Državnom arhivu u Zagrebu. Sign.: Mcs. 85a. Šest nepaginiranih listova. Autograf. Na kraju rukopisa datum 3. I. 1839. – Iz rukopisa se vidi, da to nije predgovor za gramatiku, nego za *Anhang zur Grammatik.* Nije štampan. Iza predgovora dodaje *Noch ein Wort an alle Kroaten,* gdje ističe potrebu hrvatskoga (svakako kajkavskoga) rječnika i moli sve Hrvate, a naročito svećenike, da sabiraju riječi i poslovice pa da ih šalju ili njemu ili štamparu Županu.

[Adnotationes philologicae de ortographia et lingua Slavorum.]

34,5×12 cm, neki listovi 20×12 cm i 19×12 cm

Čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sign.: R 4053. Bilježnica od 24 nepaginirana lista. Rukopis je Kristijanovićev, ali sve nije iz istog vremena. Natpis je defektan, a prema katalogu Sveučilišne knjižnice glasi, kako je gore navedeno. Na vrhu svakog lista označeno je po jedno slovo iz abecede, a ispod njega manji ili veći niz hrvatskih riječi s njemačkim tumačenjem ili bez njega, ili njemačkih ili latinskih riječi s hrvatskim tumačenjem ili bez njega. Neki su listovi potpuno ispisani, na nekima se nalazi jedna ili više riječi, a neki su prazni.

[Bilješke za rječnik.]

19,5×12 cm

Čuvaju se u Državnom arhivu u Zagrebu. Sign.: Msc 85a. Šest nepovezanih i nepaginiranih listova gornje veličine i 24 ceduljice različite veličine. Autograf. Sve ispisano hrvatskim riječima s njemačkim tumačenjem ili bez njega; među riječima nalazi se i manji broj poslovica.

[Prijevodi iz Svetoga pisma. Preveo —.]
[1] *Kyiga sholtarov* (145 listova)
[2] *Knyiga prirechjah* (8 listova)
[3] *Knyiga mudrozti* (8 listova)
[4] *Knyiga redovnikah* (64 lista)
[5] [Ostaci dvaju rukopisa; jedan iznosi 4, a drugi 2 lista.]

18,8×11,7 cm

Čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sign.: R 3618. Autograf. Nevezano.

Szveti Jesusha Kristusha evangelium. [Kasnije pripisano: preveden *po —.]*

25×19,3 cm – 262 str.

Čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sign.: R 3516. Autograf. Nevezano.

[Djela apostolska i listi sv. Pavla.]

23×19 cm

Čuva se u Arhivu Jugoslavenske akademije. Sign.: IVb 15/a. Autograf (?). Nevezano. Defektno. Paginacija počinje četvorolistom, koji je označen brojem 53, a svršava četvorolistom pod brojem 82. Paginacija, koju je rukopis dobio u Arhivu, nosi brojeve 1–120 (svaka brojka označuje jedan list).

[Psalmi. LXIV—LXXI.]

26×20,2 cm

Čuva se u Arhivu Jugoslavenske akademije. Sign.: IVb 15/b. Autograf (?). Nevezano. Bez originalne paginacije. Paginacija Arhiva: 1–5 (svaka brojka označuje jedan list).

[Knjiga Job, prevedena na kajkavski hrvatski jezik po njekom nepoznatom starijem piscu, a popravljena na gore po —.]

32,4×20,7 cm – 48 str.

Čuva se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sign.: R 3505. Nevezano. Tekst je pisan nepoznatom rukom, a popravci Kristijanovićevom. To bi, prema navodima Šime Ljubića u *Ogledalu književne poviesti jugoslavjanske* (II, 536), mogao biti prijevod Ivana Nepomuka Labaša, velikog suca varaždinske županije. Taj se rukopis u Ljubićevo vrijeme nalazio u Kristijanovića.

[Korespondencija.]

Šafaříkova i Kopitarova pisma, upućena Kristijanoviću. Čuvaju se u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu. Sign.: R 4101. Štampao ih je Kukuljević u *Arkivu za povjesnicu jugoslavensku*, knj. 12. U Sveučilišnoj knjižnici označena su ovim rimskim brojkama: X, XII, XIV, XV, XVI, XVII, XVIII, XIX, XX, XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV. Brojke, kojima su pisma označena u Sveučilišnoj knjižnici, odgovaraju brojkama koje nose i u Kukuljevićevu *Arkivu*.

* *Telemak.*

Šafařík za taj rukopis daje ove podatke: «Telemach, aus dem Französischen des Fenelon übersetzt. MS.« *(Geschichte der südslawischen Literatur*, II, 333). Wurzbach *(Biographisches Leksikon)* navodi, da je bio spremljen za štampu.

DJELA, KOJA BI SE MOGLA PRIPISATI IGNACU KRISTIJANOVIĆU

* *Chtejenya i evangeliumi* na vsze nedelje i szvétke czéloga léta za potrebuvanye szlavne biskupie zagrebechke. Z-nova na szvètlo ván dàna vu Zagrebu 1831.

Opis knjige prenosim iz oglasa u *Danici zagrebečkoj* za god. 1834.

[Meszeczi po dnevov trideszet brojê szlédèchi . . .]
[Početni stih uvodne pjesme. Bez natpisa. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1834., 1835., 1836., 1837., 1838., unutarnja strana naslovnog lista.

[Uszakoverztna piszecz mesha . . .] [Prvi od četiri uvodna stiha u *Tolnačnik hižni.* Bez natpisa. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1834., Tolnačnik hižni, str. 1.

[Nut priatel postuvani!] [Početni stih uvodne pjesmice u *Opaženja gospodarska.* Bez natpisa. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1834. V. Opaženja gospodarska, str. 21.

Szatir. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1834., X, str. 83–84.

Zpomenka vredna. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1836., IX, str. 79–80.

Novi diachko-horvatzki rechnik. [Šaljivi rječnik. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1836., XI, str. 92–93.
U Sadržaju je pogrešno zabilježeno, da se taj rječnik nalazi na str. 96.

[Nut Dánicza szréchno ovo . . .] [Prvi od četiri uvodna stiha u *Tolnačnik hižni.* Bez natpisa. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1837., Tolnačnik hižni, str. 1.

Dusnosti XII meszeczov. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1837., I, § 1., str. 1.

Od obdelavanya zemlye. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1837., Tolnačnik hižni, str. 22.

Saecula zlata. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1837., A. Slagoredi, str. 120–122.

[Chtevczi verlo prestimani!] [Početni stih uvodne pjesmice u *Tolnačnik hižni.* Bez natpisa. Anonimno.]
Danica zagrebečka za . . . leto 1838., Tolnačnik hižni, str. 1.

Haszen vlyudnozti. [Pripovijest. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1838., VI. Razlučne pripovesti, a), str. 66–70.

Réchi mudrozti Shalomona kràlya. [Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1839., Hižni tolnačnik I, str. 1–4.

Réche [!] *mudrozti Jesusha szìna Szirakovoga.* [Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1839., Hižni tolnačnik I, str. 5–10.

[Alekszander Ueliki, da szvoje vojake za tabor prikladneshe vchini...] [Početne riječi članka.]
Danica zagrebečka za ... leto 1839., VII. Pameti vredna, str. 75.

[Konstancz ... czeszar takve lizte, ..., nije nigdar chteti hotel ...] [Početne riječi članka. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1839., VII. Pameti vredna, str. 76.

[Poveda sze, da vu Kreti otoku ...] [Početne riječi bilješke. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1839., VII. Pameti vredna, str. 76.

[Vu Anglii zkoro vszaki zna cheti [!] *y piszati ...]* [Početne riječi članka. Anonimno.]
Danica zagreb. za ... leto 1839., VII. Pameti vredna, str. 77–78.

Jedno zbog drugoga. [Članak. Anonimno.]
Danica zagreb. za ... leto 1839., VII. Pameti vredna, str. 79–80.

Dobra selya k-novomu letu vszem prestimànem kalendàra ovoga lyubitelom y chtevczem. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1840., Hižni tolnačnik vsakovrsneh na hasen i prikračenje vremena služečeh, str. 1–2.

Réchi mùdrosti Shalamona kràlya. [Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1840., Hižni tolnačnik I, str. 2–6.

Réchi mùdrozti Jesusha szina Szirakovoga. [Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1840., Hižni tolnačnik I, str. 6–11.

Szlavichek kaptolomzke doli. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1840., X. Lado horvatski, A, str. 118–119.

Szlavoglaszje Danicze zagrebechke. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1841., Hižni tolnačnik, str. 1.

[Šaljivi kalendar. Anonimno.]
[1] *Szvètki gibuchi, y negibuchi ovoga leta*
[2] *Od poztov, kvatrih, y korizme*
[3] *Od leta, y nyegoveh ztrankah*
[4] *Od meszecza, y letoshnyega planete*
[5] *Od szuncza y meszecza pomracheny*
[6] *Od sznega, y mraza*
[7] *Od tuche, y szolike*
[8] *Od vetrov*
[9] *Od germlavicze, y trezkavicze*
[10] *Od vremena ovoga leta vu obchinzkom*
[11] *Od ovoga leta plodnozti*
[12] *Od kukczev, y nesznàg ovoga leta*
[13] *Od oztale letoshnyega leta sivine*
[14] *Letoshnyi betegi*

Danica zagrebečka za ... leto 1841., str. 2–7.

Kako je napomenuto u predgovoru, kajkavski se pisac kod sastavljanja ovoga šaljivog kalendara vjerojatno ugledao u *Karlstädter Schreib- und Wirtschfats-Kalender*, koji u god. V. (1831), na unutrašnjoj strani korica, ima *Immerwährender alter und neuer Dummheits-Kalender für gescheide Leute* ...

Chlovechanzko szerdcze je zpodobno melinzkomu kamenu. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1841., V. Razlučne pripovesti 1, str. 51–52.

Razgovor od napijanya. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1841., V. Razlučne pripovesti 2, str. 53–56.

Szenya od ufanya. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1841. V. Razlučne pripovesti 3, str. 56–60.

Szent Laszlo pénze. [Članak. Prijevod. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1841., IX, str. 109–110.

Rodoszlov nekojeh horvatzkeh plemen. [Uvod u rodoslove. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1842., str. 43–50.

Pelda boja. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1843., IV. Vugodne pripovesti z lepemi navuki nakinčene 3, str. 26–28.

Ztarinsko prorochanztvo. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1843., VII, str. 44–45.

Poszledki pijanschine. [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1844., I. Lado horvatski 2, str. 6–7.

Szvechen (februar) meszecz leta 1843. (na vekivechni zpomenek dojduchem). [Pjesma. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1844., I. Lado horvatski 4, str. 8–10.

Zpomenka vredna. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1844., III, str. 12–14.

Turczi vu szvojeh mosheah. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1844., VII. Zmesnice, str. 59–60.

Cherni Gyuro. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1844., VII. Zmesnice, str. 60–63.

Vuchilnicza. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1846., II, str. 103–107.

Od kastige vredne neznanosti. [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1846., II, str. 107–109.

Domache imenitnozti. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1846., str. 109–110.

[Nasha bratja Polyaki ...] [Članak. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1846., Domače imenitnosti, str. 110.

Zagrebechki biskupi redom, kojem sze pochemshi od podignenya ove biskupie jeszu zmenyali. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1847., II, str. 97–106.

Szvèti Otczi pape imenom Piushi. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1847., III. Vsakovrsna, str. 107–111.

Nekoja iz domaće dogodovščine. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1848., VIII, str. 138–140.

U ovom svesku *Danice zagrebečke* paginacija je pogrešna na početku sveska i na str. 129., koja je obilježena kao 128.

Svèti Peter, apoštolski poglavar, i njegovi dva listi. [Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1849., I, str. 25–86.

Svèti Blaž, biškup i mučenik, dubrovničkoga kotara zavětnik. [Životopis. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1849., II, str. 86–95.

Eliaš prorok, harvatske kraljevine zavětnik. [Životopis. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1849., III, str. 96–104.

Nekoja iz domače dogodovščine. Od slavenskoga cirkvenoga jezika vu Horvatskoj i Dalmatinskoj. [Podaci. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1849., str. 127–133.

Podnaslov je uzet iz Sadržaja.

Svèti Filip, apoštol. (Ispis njegvoga življenja.) [Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1850., I, str. 25–30.

Svèti Jakop, apoštol, imenovani Menjši, i njegov občinski list. [Životopis. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1850., II, str. 31–56.

Svèti Šimun, apoštol. [Životopis. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1850., III, str. 57–58.

Svèti Judaš Thaddeuš, apoštol. [Životopis. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1850., III, str. 59–61.

Svètoga Judaša Thaddeuša apoštola občinski list. [Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1850., III, str. 61–65.

Svèti Rok, spovednik, horvatske kraljevine zavětnik. [Životopis. Anonimno.]
Danica zagrebečka za ... leto 1850., IV, str. 65–68.

Svèti Spiridion biškup, dalmatinske kraljevine zavětnik. [Životopis. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1850, IV, str. 68–73.

Nekoja iz domaće dogodovščine. Opis starinskoga Zagreba. I. Početak Zagreba. [Podaci. Anonimno.]

Danica zagrebečka za ... leto 1850., X, str. 112–116.

Na kraju članka zabilježeno je: »II. Od tvrđave brega Grečs k letu.« Ali *Danica zagrebečka* poslije god. 1850. nije više izišla.

Čtejenja i evangeliumi na vse nedělje i svetke čeloga lěta za potrebuvanje nad-biskupije zagrebačke, na svetlo van dani z-dopušćenjem ... gospodina Juraja Haulik ... Vu Zagrebu, 1854. Tiskom Franje Župana. [Anonimno.]

17×11,5 cm – 136 str.

T. Matić

KNJIŽEVNI RAD LUKE ILIĆA ORIOVČANINA

(Primljeno za štampu na 8. sjednici V Odjela 28. XII 1959)

I

U punom jeku ilirskoga pokreta Luka Ilić je već kao pitomac zagrebačkoga bogoslovnog sjemeništa sa živim interesom pratio ne samo kulturni i nacionalni rad hrvatskih preporoditelja, nego se zanimao također za književni i nacionalni život drugih slavenskih naroda, osobito Poljaka i Čeha. Tim je interesom bio prožet i kasniji njegov književni rad sve do zadnjih mu dana života, iako je poslije bogoslovnih nauka svršenih u Zagrebu sav svoj vijek proveo daleko od centra hrvatskoga kulturnog života.

Rođen g. 1817. u Oriovcu, tada sjedištu jedne kompanije gradiške graničarske regimente, svršio je Ilić gimnazijske nauke u Požegi, gdje je u posljednje dvije godine (1835.–1837.) bio pitomac tek osnovanoga biskupskog orfanotrofija.[1] Po završetku gimnazijskih nauka ušao je u zagrebačko bogoslovno sjemenište i proveo u njemu punih šest godina (1837.–1843.), a zatim je desetak godina služio kao kapelan po slavonskim seoskim župama (u Ruševu, Velikoj, Lipovljanima, Gaju, Bebrini), dok nije s proljeća 1852. pošao kao vojni svećenik u Italiju, gdje je kraće vrijeme boravio u Mlecima, Padovi, Coneglianu i Udini. Pod jesen g. 1853. vratio se u naše krajeve i dalje služio kao vojni svećenik u Pančevu, Bijeloj Crkvi, Petrovaradinu, Köszegu (u Madžarskoj) i u Zadru, sve do umirovljenja g. 1869. Zadnje godine života proživio je kao župnik, najprije u Mačkovcu, posavskom seocu gradiške regimente, a zatim od g. 1872. u Novskoj, gdje je umro 1878.[2]

[1] Požeška kolegija. Spomenica o stogodišnjici 1835.–1935. Uredio Dr Đ. Kuntarić (str. 231).

[2] Točan svoj curriculum vitae od svršetka bogoslovije u Zagrebu pa do imenovanja za župnika u Novskoj zabilježio je sam Ilić na str. 138–147 svojega *Dnevnika*, koji se čuva u arhivu Historijskoga instituta Jugoslavenske akademije (sign. VII-109). Ispor. i biografsko-bibliografski članak prof. Iv. Scherzera: Luka Ilić Oriovčanin (Nast. Vj. IV, 9–15), osobito gdje se govori o teškoćama Ilićeva školovanja u Požegi (str. 9–10).

U zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici (sign. R 3252) sačuvalo se u Vrazovoj korespondenciji nekoliko Ilićevih pisama, koja su nam pouzdani svjedok, kako se on već kao klerik ne samo živo zanimao za rad zagrebačkih iliraca i za književni rad drugih slavenskih naroda, nego se i sam već spremao i pravio osnove za svoj književni rad, pa je u tome bio sretne ruke i odabrao za mentora Vraza, koji je među ilircima imao ponajživlje veze sa slavenskim svijetom. Sabirući građu o narodnom običaju Ivanjskoga krijesa, Ilić je u pismu 26. ožujka 1842. zamolio Vraza, da mu u tome poslu pomogne, a iz pisma se vidi, da je već i ranije bio s njime u vezi: »Sa velikom zahvalnošću šaljem Vaš rukopis, iz koga sam dosta crpao, što mi na hasnu bude. Nu poleg toga još jednu molbu imam na Vas, naime ako imate Wojcickiego *Pieśni*, 1. svezak, ali bar da bi mi pomogli kazat, ako nemate, gdje bih mogao dobit, zatim Vuka rječnik. U ovima mislim nješto naći od kresa.« I na završetku pisma još je dodao: »Ako ste i Vi u kojoj knjigi od kresa čatili, naznačite mi ju, da potražim.«[3] Vraz se toj zamolbi odazvao, pa mu je Ilić s pismom 15. svibnja 1842. vratio »prije njekoliko dana poslatu poljsku knjigu«, koju je »poleg mogućnosti upotrebio«, i poslao mu je također svoj članak o Ivanjskom krijesu: »Šaljem Vam ovom prilikom i moj *Kres* učtivo moleć, da bi previdili i što je za izpustit izpustili, a za popravit popravili. Moja je namjera dati ga u *Kolo*, nu ako samo primiti hotjeli budete, to od Vas zavisi. Međutim, ako za vrijedno nalazite, a ja ću prepisat na čisto i Vami predat. Ako li pako nije vredno, molim samo iskreno sud Vaš položit, jer u Vas sve ufanje polažem, ne bih rad da me svijet izsmijava, – a ono ću opet kvacat na tomu, veseli bo me, i nipošto moj duh klonuti ne bude, ako i reknete, da ništa ne valja, – dapače s tim ću se bolje trsit.« Što je Vraz na to pismo odgovorio, nije poznato: znamo samo toliko, da Ilićeva *Kresnica ili Ivanjska svečanost* nije izašla u *Kolu*, nego u Gajevoj *Danici* (god. 1843., br. 19–21) i kasnije uz sitnije promjene u Ilićevoj knjizi *Narodni slavonski običaji* (Zagreb 1846.). U toj radnji, a već i u ranijim svojim prvencima objavljenim g. 1842. u *Danici* (*Križari* u br. 9, *Prvi svibanj* u br. 19), Ilić je za naše narodne običaje rado tražio paralele u običajima drugih slavenskih naroda, pače se zalijetao i do Indije, a pri tome je redovno naznačivao vrela, iz kojih je crpao svoje poznavanje običaja drugih naroda. Vidjeli smo, kako je u pismu zamolio Vraza, da mu za *Kresnicu ili Ivanjsku svečanost* pribavi prvo izdanje Vukova rječnika i zbirku narodnih pjesama izdanu od Poljaka K. W. Wojcickoga. Ta je knjiga već i po svojemu naslovu svraćala na se pažnju naših književnika:

[3] Počevši od prvih Ilićevih pisama Vrazu i njegovih književnih prvenaca štampanih u *Danici* (1841.) pa do *Lovorika* (1874.) ogleda se i u njegovim spisima postepeno brušenje nedostataka pravopisa, što se u to doba u nas u književnosti vršilo. Prema tome ima među starijim i mlađim Ilićevim spisima pravopisnih razlika: *èr, àr – r* (za vokalno *r*); *ě – ie, je* (za refleks praslavenskoga *ě*); *tj, dj* za glasove *ć* i *đ*; pisanje slova *h*, gdje mu nema mjesta (osobito u gen. plur. imenica), i ispuštanje toga slova, gdje bi ga trebalo pisati. Da u ovoj radnji ne bude u citatima toga pravopisnoga šarenila, pisao sam u malo prije spomenutim slučajevima onako, kako se danas piše, no inače sam Ilićevo etimološko pisanje i njegove jezične osebine ostavio netaknute

Pieśni ludu Biało-Chrobatów, Mazurów i Rusi znad Bugu s dołączeniem odpowiednich pieśni ruskich, serbskich, czeskich i słowiańskich (Warszawa 1836.). O tome poljskom plemenu Bijelih Hrvata, koje se u Srednjem vijeku spominje na gornjoj Visli oko Krakova, govori Wojcicki kao o nečemu, što je u njegovo vrijeme bilo općenito poznato: »Któż nie wie, że prawowiernych Mazurów ślepemi nazywają sąsiedzi, a szczególniéj Biało-Chrobaci . . .« (I, 16). Pače napjevi i muzika poznatih poljskih krakowiaka bili bi porijekla bjelo-hrvatskoga: »Spiew i muzyka oryginalna właściwa Biało-Chrobatom, co późniéj nazwę krakowiaków przybrali. Pieśni te niedługo w caléj się Polszcze upowszechnily« (I, 21).

Osobito se Ilić zainteresovao za Šafaříkov *Slovanský národopis* te je zamolio Vraza u pismu 28. svibnja 1842., da i njega zabilježi među pretplatnike, a u prvom redu se veselio etnografskoj karti Slavena: »Jer me, da istinski valujem, ne toliko knjiga koliko krajobraz sviju Slavjana veseli, komu bih želio da je već ovdje; u ostalom dobro bi bilo, da bi se ti krajobrazi i bez knjige dobiti mogli, prodali bi se, ta i ja bih sam jednog još onda kupio za mog brata.« Zato mu je bilo krivo, što su se u zagrebačkom sjemeništu našla samo tri pretplatnika za *Národopis*.

Živo je odjeknulo među zagrebačkim klericima nastojanje Vrazovo, da mjesto uobičajenih rodoljubnih pohvala utre u *Kolu* put kritičnijemu prosuđivanju književnih djela. Poznato je, koliko je prašine u ilirskim redovima uzvitlala Vrazova kritika Topalovićevih *Tamburaša ilirskih*, što je s potpisom »Jakob Rešetar iz Cerovca« izašla u prvoj knjizi *Kola* (str. 124–128). Vraz je pohvalio Topalovića, što je kod svake narodne pjesme naznačio, iz kojega je mjesta i od koga ju je primio, no zamjerio mu je, što je »svaku (tako rekuć) prelio u književni kalup«, i u vezi s time je Vraz za izdavanje narodnih pjesama izrijekom istakao kao načelo: »Kod narodnih pjesama ne smije se ništa prenačinjat, promijenjat ili popravljat, nego jih valja bilježit onako, kako izviru iz ustiju naroda« – a to je popratio romantičkom motivacijom: »Ljepote i mahne njihove – sve je sveta baština praotaca naših.« Kada su se već i stariji ljudi zagrijavali i pro i contra, nije čudo, da je ta Vrazova kritika, iako blaga i razumna, među sjemenišnom mlađarijom izazvala uzbunu. Evo što Ilić kaže o tome: » . . . kod nas sve gori kao kakovi vulkan . . . Idea, koja je vani proti *Kolu* rasprostrta, uvukla se je kao kuga sarajevska i među naše povekšavajuće i umnožavajuće zidine, neprestano se kuje i prikiva sastavak o slavonskih pjesmah od Rešetara kao i onaj o narodnom balu: mnenja su svakojaka, jedni ovdje drugi ondje nalaze smrtnu pregrešku, jedni ovog drugi onog, a većja strana izdavatelje *Kola* krive. Riječju, sve je razjareno i ide prenapeto: ja se čas smijem, čas i ljutim, jer skoro svaki novi sat nove pregreške rađa. Međutim *Kolo* ipak donosi hasne, jer oni, koji ga nigda čatili ne bi, nauke zaostavljaju, samo da ga pročate . . .«

Po svršenim naukama je Ilić u rujnu 1843. pošao za kapelana u Ruševo, zabitno seoce požeškoga kraja, pa se iz svoje »blažene pustinje« već 27. rujna javio Vrazu. Posve je razumljivo, da se prijelaz iz zagrebačkoga sjemeništa, gdje je mladež sa živim interesom pratila knji-

ževni i uopće nacionalni rad iliraca, u ruševačku samoću loše dojmio Ilića: svjedok su tome pjesmice jadikovke zapisane u njegovu *Dnevniku* (str. 140–146). No i u seoskoj se samoći sačuvao u njemu i dalje interes za književni i nacionalni život hrvatski i uopće slavenski. Već u prvom pismu iz Ruševa moli Vraza, da mu pošalje jedan istisak treće knjige *Kola:* »... a 10 iztisaka šaljite za moje komšije, kojim sam ga već preporučio i žuđeno ga očekuju. Odsele od svake knjige izvolite nekoliko poslat, ovdje ću već razprodat.« Osim toga moli Ilić Vraza, neka zamoli Rakovca, da mu posudi knjigu Mickiewiczevih prelekcija: poljski pjesnik je 1840. počeo u pariškom Collège de France predavati o slavenskim literaturama, pa su se dakako i naši ilirci zanimali za predavanja, kojima je prvak poljskoga Parnasa želio evropski Zapad upoznati s duševnim životom slavenskih naroda. U istom pismu izbija već i trag Ilićevu interesu za slavonske starine: neka mu Vraz oprosti, što je pismo kratko, jer sprema se upravo, da s vrlim domorocem Filipovićem pođe pogledati razvaline našičkoga grada.

Ne samo da Ilićev interes za književni i uopće kulturni život nije u seoskoj samoći oslabio, nego je u njega bilo već tada toliko trijeznoga prosuđivanja, da je za svoj budući književni rad odabrao polje, na kojemu će moći s uspjehom raditi u prilikama, u kojima je živio daleko od jačih kulturnih centara. U tome je pogledu veoma karakteristično pismo, što ga je pisao Vrazu 20. prosinca 1843. – dakle jedva tri mjeseca poslije dolaska u Ruševo – i u kojemu se svome književnom mentoru raspričao, da misli naš književni svijet upoznati s narodnim pjesmama i običajima svojega slavonskog zavičaja i s prošlošću tih krajeva, kako se osobito ogleda u sačuvanim starinama: »Ja u mojoj samoći dan i noć štijem i pišem. Domorodna dogodovština se marljivo od mene privraća, ako bude kakva – hasna. Nješto sam se i sa običajih i narodnih pjesmah također obogatio, osobito što se svatova tiče, jer sam u dvojih bio i sva vidjeo. Pjesme običajne svatovom također pokupih. Ostalo sam vrijeme u bolesti i pisanju *Trenkovih pandura* probavio. Od njih sam napisao punih 7 arka sitno. Baš danas je dobih od gos. Brlića, komu sam dao da pregleda. On mi sovjetuje, da ne dajem tog u *Danicu*, buduć bi bilo razkomadano, nego da dam sam tiskat u malom formatu, da bez uspjeha biti ne će. Ovaj mi sovjet nije dosta. Molim ga i od Vas kano meni dobro želećeg prijatelja. Nije me strah, da razprodao ne bi, dapače mogao bih dobit mecenata, koji bi i troškove tiska platio. Ali me je strah, da se ne bih smijehu izvrgo. Zato Vas iskreno molim, da bi tako dobri bili i moj rukopis izvolili pročatiti, u kom, što god Vam se dopadalo ne bi, osobito gledeći na štil, da bi popravili i štogod dotupavije složili. Ovo je moja jedna od najvrućijih prošnja, koju da ćete izpunit, ni najmanje ne dvojim. Ali ipak Vam, dobri gospodine, tako dugo rukopisa slati ne ću, dok mi ne budete obznanili i dopuštenje dali na to. Ja znam, da ste Vi sa poslovi obterašeni, ali ipak nemojte me odbit, nego žrtvujte jedan dan i to previdite. Sada sam preduzeo drugi posao, i taj je: sve po Slavoniji razvaline starinske ću opisat, ne samo kako sad izgledaju, nego i historički. Zatim ću na protoljeće sa pomoću

paroka Radinovića[4] sve izrisat, uslijed čega sam si, za točnije to postići, nabavio cameram obscuram, a poslije ću je dati sa opisom u bakrorezu na svjetlo. Već šest gotovih imadem. Što Vam se od te osnove vidi?

Moje običaje od Slavonije, koje sam, kako znate, još lani popiso, dao sam gos. paroku Filipoviću iz Gorjana, vrlom domorodcu,[5] za čatit. Sabolović i Brlić su takojer svoja primećanja učinili. Sad ću je Marjanoviću u Zemun poslat, i kad od njeg dojdu, stavljati ću po malo u red, da ako se zgodna prilika ukaže, da je mogu tiskat dati. Međutim sad su već na 20 arka narasli, a dok se još popravi i izpuni, biti će po svoj prilici i više.«

U istom pismu Ilić kazuje Vrazu, da se narodna misao u Slavoniji vrlo lijepo razvija, pa ako bude još godinu dana ovako napredovala, postidjet će Zagreb. Osobito hvali svećenike đakovačke biskupije, da su vatreni domoroci i da u tome daleko natkriljuju zagrebačke.

U to je doba, osobito poslije zabrane ilirskoga imena u siječnju 1843., postojao već u ilirskim redovima u odnosu prema Gaju jak rascjep: ugledni ilirci (Drašković, Vraz) oštro su ga osuđivali, da je skrećući ilirski pokret na političke staze izazvao zabranu ilirskoga imena, i time se još jače zaoštrila opreka, što se između Gaja i Vraza razvijala od osnutka *Kola*, koje se – za razliku od *Danice* – u prosuđivanju književnih djela isticalo jačim kriticizmom. Vidjeli smo, kako je Ilić još kao klerik pisao Vrazu, da je kritika Topalovićevih *Tamburaša ilirskih*, što ju je napisao Vraz u *Kolu*, u zagrebačkom sjemeništu izazvala među klericima jake trzavice (»kod nas sve gori kao kakovi vulkan«), te se čulo oštrih protiv izdavača *Kola*. Ilić je već tada pristajao uz Vraza i tome je ostao vjeran također u pismu od 20. XII. 1843., pa dok je općenito svećenike đakovačke biskupije pohvalio kao vrle domoroce, o Topalovića se dosta grubo očesao: »Mato Topalović gubi cijenu kao sipotljiv konj.« A i Gajeva je slava, po Ilićevu kazivanju, u Slavoniji već počela tamnjeti: »Kod ovdašnjih domorodaca veoma naglim korakom pada slava gos. G[aja] – u jednu ga skoro klasu za Topal[ovićem] meću.«

Ilić se i u tome pismu živo zanimao za Šafařika, Kollára i druge »Slavjane«, s kojima je Vraz dopisivao, i uvjeravao ga, da to zanima sve domoroce u Slavoniji. Pita također, što je s trećom knjigom *Kola*, da još nije izašla. Karakteristično je za impulzivni temperamenat Ilićev, kako je živo reagirao na svaku, ma i sitniju vijest, što bi iz Zagreba stigla o patriotskim manifestacijama: »Dana 13. prosinca dojde me posjetit jedan prijatelj iz Požege, donesavši glas, da je 9. istog bila congregacia u Zagrebu i da su se domorodci sa Turopoljci pobili, da je

[4] Radinović je bio župnik u Ilićevu rodnom mjestu Oriovcu; Ilić ga u pismima Vrazu zove svojim dobročiniteljem, a da mu je doista bio mnogo zahvalnosti dužan, vidi se i iz posvete knjige *Historische Skizze der Militär-Communität Pančova*, gdje veli, da mu je Radinović bio »Lehrer, Erzieher und Wohltäter«.

[5] Ispor. Dukat, Književno-prosvjetni rad A. Filipovića Heldentalskog (Rad 203, 1–127).

jedan poginuo, i to našeg viteza Nugenta pratioc, i da je 12 u svemu ranito; zatim da je i duhovna mladež izišla. Žao mi je, da poleg bio nisam.«

To pismo od 20. XII. 1843. je zadnje Ilićevo pismo, što se sačuvalo u Vrazovoj korespondenciji.[6] Vraz je poslije toga još osam godina živio, a Ilić je u to vrijeme, prema osnovama iznesenim u tome pismu, marljivo obrađivao folklor i starine slavonske, pa nije lako vjerovati, da bi se bilo njihovo dopisivanje upravo tada naprečac prekinulo: bit će da su se kasnija pisma Vrazu izgubila, tako da ne znamo, kako su se dalje razvijali njihovi odnosi, kada je Ilić poslije prvih folklorskih članaka štampanih u *Danici* i u *Kolu* opremao u svijet *Slavonske varoške pjesme* (I–IV, Zagreb 1844.–1847.) i *Narodne slavonske običaje* (Zagreb 1846.), što ih je Vrazu spomenuo već u zadnjemu sačuvanom pismu.

II

Slavonske varoške pjesme izdao je Ilić pod pseudonimom Slavoljuba Slavončevića u četiri sitne knjižice. Prva je izašla 1844. u Zagrebu i već 1847. doživjela drugo izdanje. U »Pozdravu ljubeznom čitatelju« kazuje Ilić, da je u svoju zbirku pribrao »tako zvane kalfinske pjesme« t. j. pjesme, koje su po srijedi između narodnih pjesama, što ih je Vuk Karadžić 1824. izdao u četiri knjige i u Ilićevo ih doba preštampavao u proširenom izdanju, i pjesničkih proizvoda učenih ljudi u Danici hrvatskoj« i »naših starinskih klasičkih« pjesnika. Pjesme su od reda ljubavne, no Ilić nije nigdje zabilježio, gdje i od koga je čuo koju pjesmu, iako je – kako smo vidjeli – dobro poznavao kritiku Topalovićevih *Tamburaša ilirskih*, u kojoj je Vraz izrijekom pohvalno istakao, što je Topalović »kod svake pjesme metnuo mjesto, gdje je sakupljena, i ime, od koga ju je primio.« Općenito se dakako ne može sumnjati, da su se pjesme Ilićeve zbirke u njegovo doba doista pjevale po slavonskim varošima; i sam se sjećam iz mladih dana, da su se mnoge od tih pjesama još i potkraj devetnaestoga vijeka rado pjevale po gradskim društvima u Slavoniji. No u drugu ruku nema sumnje, da u Ilićevoj zbirci ima također pjesama, za koje se može pouzdano reći, da nijesu niti spjevane u slavonskim varoškim krugovima niti su u širim redovima slavonskih varošana stekle osobitu popularnost. U pjesmi »Volim đaka« slavonska varoška djevojka, slaveći u tridesetak kitica đake kao ljubavnike, izručuje svoju ljubav u okrilje »Veneri prelijepoj, boginji premudroj«, koja se u ljubavi gorko napatila, jer je imala zla muža »kovača Vulkana s neba istjerana«.[7] Takvih pjesama ima i u kasnijim svescima *Slavonskih varoških pjesama.* U pjesmi »Žalost vrhu padnuvših«

[6] Kako mi je saopćio g. prof. E. Štampar, nema Ilićevih pisama niti u Ljubljani u Vrazovoj korespondenciji.

[7] Slavonske varoške pjesme, I, 34–40.

Slavonka, putujući sa svojim drugama od Iloka do Mohača, spominje, kako je kralj Ljudevit ondje u kaljuži zaglavio, a tko želi vidjeti svu strahotu mohačkoga pokolja, neka pogleda slike u biskupovu dvoru »gdino turski svi veziri i ugarski oficiri, izsjekoše Turci koje, primaljani svi stoje«.[8]

Na kraju prve knjižice *Slavonskih varoških pjesama* (str. 99–110) preštampao je Ilić niz pjesmica suvremenih ilirskih pjesnika, koje su pod imenom »Slava ljepote« prigodom streljačkoga plesa 1843. u Zagrebu štampane u čast domorotkinjama. Te su pjesme bile posve malo poznate po Slavoniji, pa je Ilić mislio, da će svojim zemljacima ugoditi, ako ih upozna s pjesmama ponajuglednijih pjesnika ilirskoga kola: Mažuranićem, Vrazom, Demeterom, Bogovićem, Vukotinovićem, Ostrožinskim, Trnskim.

Drugi svezak *Slavonskih varoških pjesama* izdao je Ilić pod naslovom »Slavonske napitnice, sabrao ih Vinko Lozić . . .« (Zagreb 1844.). Te je pjesme »pokraj pivnica u vinograde i pokraj vinograda u pivnice prolazeći sakupljao«, no tako da nije »nikakove razlike metao među varoškim i narodnim stihotvorjem«. Ispred napitnica štampana je »mjesto predgovora« – bez naznake njezina autora – poduža šaljiva pjesma *Tužba negrješnoga grozdja*, gdje je grožđe tuži na muke, što ih ima da pretrpi od ljudi: već na trsu ga režu i vežu, a kada dozori, u preši ga gnječe, dok ne iscijede iz njega i zadnju kap krvi, koju onda zatvore u bačve, a suhe njegove kosti u bakrenjaku žestokom vatrom more, da ih njih iscijede komovicu. Krv od grožđa ljudi pohlepno piju, a grožđe im se tada osvećuje: jedne valja u blato, druge baca bolesne u krevet, nekima glavu okrvavi i vrat slomi, a mnoge i u grob obori . . . Ta je pjesma bila u Slavoniji popularna: spjevao ju je poznati slavonski prosvjetni pisac Adam Filipović, anonimno je štampana prvi put u Osijeku 1822., a kasnije je još poslije Ilića preštampana 1857. u Osijeku i 1914. u šaljivom listu »Koprivama«.[9]

I u treći i četvrti svezak *Slavonskih varoških pjesama* (Zagreb 1845. i 1847.), koje su također ponajviše ljubavne, uvrstio je Ilić (kao i u prvi svezak) niz lirskih i epskih pjesama, koje nikako ne idu u red slavonskih varoških. Na kraju trećega sveska (str. 107–120) »na poklon domorodkama« je dodana »Mala anthologia« pjesama viđenijih ilirskih pjesnika, a četvrti je svezak još i jače otišao preko granica slavonske varoške pjesme. U drugom dijelu toga sveska (str. 55–129) pod naslovom »Mač i čaša« odštampane su »junačke pjesme i napitnice«, posvećene »narodnoj graničarskoj gradiškoj regimenti«, a predmet im je doista u prvom redu vojnički život naših graničara. Među pjesmama suvremenih pjesnika ima ih tu nekoliko i pod imenom Ilićevim, i upravo na prvom mjestu je »namjesto predgovora« *Molitva graničarskoga vojaka u vri-*

[8] Ib., IV, 24–25.
[9] M. Pavić, Književna slika Slavonije u prvoj poli 19. vijeka (Glasnik biskupije bosanske i srijemske, god. 1889). – V. Dukat, Tužba grozdja negrišnoga. Pjesma A. Filipovića Heldentalskoga (Savremenik, god. 1917.).

jeme boja. No za tu pjesmu i još za tri druge, štampane pod Ilićevim imenom (Napitnica pred bitkom, Sablja, Junak i hulja), utvrdio je Scherzer, da su to zapravo prijevodi i prerade pjesama njemačkogga pjesnika Theodora Körnera, koji je 1813. poginuo kao dobrovoljac u ratovima za oslobođenje Njemačke od gospodstva Napoleonova (Trinklied vor der Schlacht, Schlachtgebet, Schwertlied, Männer und Buben).[10] Izravno je u vezi s našim graničarima pet pjesama, što ih je Ilić našao »u jednom starom rukopisu«, zatim četiri pjesme Tome Pokupića, vojnoga svećenika gradiške regimente, i devet pjesama Ivana Trnskoga, koje su spjevane i izdane 1845. prigodom proslave stogodišnjice osnutka prve banske regimente.

Ilićeve *Slavonske varoške pjesme* su rad početnika, u kojega je bilo puno dobre volje, a malo kritičkoga prosudivanja. U predgovoru četvrtoga sveska te zbirke Ilić je i sam mjerio vrijednost svojega rada tek po tome, koliko je njime zabavio i razveselio svoje čitaoce: »Koliko sam ... s mojom sbirkom varoških slavonskih pjesama komu veselja prouzrokovao, toliko sam plaće zaslužio« (IV, 4). Iako je – kako smo vidjeli – iz Vrazove kritike Topalovićevih *Tamburaša ilirskih* znao, da kod narodnih pjesama valja kazati, gdje ih je sabirač čuo i od koga, ipak to nije za svoje slavonske varoške pjesme nigdje učinio, a usto je u tu zbirku ne samo uvrstio mnogo pjesama suvremenih ilirskih pjesnika, nego i među anonimnima ima ih također takvih, koje očito nijesu bile popularne po slavonskim varošima. I doista, tek što su izašli prvi svesci, čulo se prigovora, da Ilić nije pjesama vjerno bilježio, i on se u »Pozdravu ljuveznom čitatelju« ispred četvrtoga sveska *Slavonskih varoških pjesama* osvrnuo na te prigovore: »Mnogi su se tužili, da se u njekojih pjesmah preinačenja nalaze. Javno valujem, da sam ja onako pjesme u moju sbirku stavljao, kako sam ih napisane od mojih prijatelja dobio, bez da bi samo jedno slovo promijenio. Zato, ako koji sačinitelj pjesmu vidi prorešetanu morebit na rijedko sito, mene neka ne krivi, nego slavonsko obćinstvo, koje si u pjevanju ne da granice metati, ili mnogom prepisivanju, gdje se lako što i nehotice promijeniti more.« Danas dakako nije više moguće pouzdano odrediti, koliko je krivnje upravo na Iliću: moglo je doista biti nedostataka u tekstovima, što ih je on dobivao od svojih prijatelja, a moglo je biti također po Slavoniji od iste pjesme varijanata, koje su se u koječemu razilazile.

III

Uporedo sa *Slavonskim varoškim pjesmama* izdao je Ilić godine 1846. *Narodne slavonske običaje,* koje je još ranije bio spremio za štampu. U predgovoru izrijekom kaže, da se već punih šest godina bavio sabiranjem narodnih pjesama i običaja, a u pismu 20. prosinca 1843. priča Vrazu, da je svoje »običaje od Slavonije«, koje je »popiso« lani (dakle

[10] Scherzer, Luka Ilić Oriovčanin (Nast. Vj. IV, 12–13).

1842., još kao klerik), slao već nekim znancima, da ih u rukopisu pročitaju i upozore ga na nedostatke, te je rukopis s vremenom već bio narastao na dvadeset araka.[11]

Knjiga je razdijeljena na dva dijela: u prvomu (str. 19–193) opisani su »slavonski narodni običaji i navade« u raznim prigodama života, a u drugom su dijelu (str. 197–316) »slavonski plesi i sigre«. U opise običaja, plesova i igara upletene su i pjesme, što se usto običavaju pjevati, a za razliku od *Slavonskih varoških pjesama* Ilić je ovdje i za običaje i za pjesme bilježio, gdje ih je vidio i čuo: kod pjesama ženskih je redovno naznačio samo mjesto, odakle su, a kod pjesama, u kojima jače izbija epski karakter, obično je zabilježio također ime pjevača, od koga je pjesmu čuo.

U opisivanju narodnih običaja Ilić se osvrtao i na vijesti, što ih je o tome našao u ranijih domaćih i stranih pisaca. Od naših spominje svoje zemljake M. A. Relkovića i M. Katančića, Dubrovčanina Đura Ferića, Lovrićeve *Osservazioni* o Fortisovu *Viaggio in Dalmazia,* prvo izdanje Vukova rječnika *(Kovčežić* i *Život i običaji naroda srpskoga* nijesu tada još bili izašli). Iz stranih pisaca bila mu je žetva još obilnija, te valja priznati, da je mladi zagrebački klerik bio lijepo upućen, što su sve stranci zabilježili o našim narodnim običajima i pjesmama. Poznavao je Fortisov *Viaggio* (no citira ga po njemačkom prijevodu *Reise nach Dalmatien,* Bern 1796.) i Gerhardov prijevod narodnih pjesama *Wila, serbische Volkslieder und Heldenmärchen* (Leipzig 1827.), a osobito se često pozivao na putopise stranaca, koji su putujući po Slavoniji iznijeli svoja opažanja o zemlji i narodu.[12] Kao dobar poznavalac svojega zavičaja Ilić je često kritikovao i ispravljao neispravne informacije i sudove domaćih i stranih pisaca o Slavoniji, a o strancima je pače u predgovoru izrekao uopće vrlo oštar sud: izrađujući svoju knjigu o slavonskim običajima imao je, veli, priliku »njekoje o Slavoniji glaseće knjige, i to baš stranjski pisane, štiti«, pa se uvjerio, da su te knjige »više skoro laži nego li istina učenom svijetu donile.« Bilo bi neispravno i nepravedno, kad bismo taj Ilićev veoma nepovoljni sud

[11] Još prije nego ih je sabrao u knjigu, Ilić je u časopisima objavio nekoliko članaka o pojedinim slavonskim običajima: Križari. Narodna zabava pastirska u Slavoniji (Danica 1842, br. 9); Prvi svibanj u Slavoniji (Danica 1842, br. 19); Nješto o narodnih zabavah u Slavoniji (Kolo II, 1842.); Kresnica ili Ivanjska svečanost u Slavoniji (Danica 1843, br. 19–21).

[12] Taube, savjetnik austrijske vlade, boravio je u Slavoniji 1776.–1777. i napisao *Historische und geographische Beschreibung des Konigreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien* (Leipzig 1777). – Profesori prirodnih nauka u budimskom sveučilištu Piller i Mitterpacher su u djelu *Iter per Poseganam Sclavoniae provinciam* (Budim 1783) pribilježili također svoja opažanja o narodnom životu i običajima požeškoga kraja (ispor. T. Matić, Narodni život i običaji u požeškoj županiji krajem osamnaestoga vijeka, Zbornik za narodni život i običaje, XXXV, Zagreb 1950). – Hacquet, Francuz po rodu, boravio je kao državni činovnik u slovenskim krajevima, no proputovao je i druge zemlje južnih Slavena i na osnovi toga napisao *Abbildung und Beschreibung der südwestlichen und östlichen Wenden, Illyrer und Slaven* (I–V, Leipzig 1801–1808). – Csaplovich je boravio 1809–1812. u Pakracu kao episkopski komisar i 1819. izdao u Pešti djelo *Slavonien und zum Teil Croatien.*

primijenili na sve strane pisce, što ih on spominje u svojoj knjizi: Piller i Mitterpacher su, da spomenemo samo jedan primjer, vrlo mirno i objektivno pisali o Slavoniji i rado su priznavali narodu njegova dobra svojstva. No u drugu ruku nema sumnje, da je Ilić imao pravo, kada je oštro uzeo na nišan Taubea, koji se nije znao posve oteti navici Nijemaca, da o našem narodu izriču s visoka loše sudove, često bez realne osnove, te je na pr. zabilježio, da je u narodu u Slavoniji »die Vielweiberei ein sehr gewöhnliches Laster«. Da je poligamija bila doista u narodu tako jako raširena, ne bi je bili suvremeni strogi domaći moralisti Relković i Došen nipošto mukom prešutjeli.

Spomenuli smo već, da je Ilić za slavonske narodne običaje rado tražio paralela u običajima drugih, u prvom redu dakako slavenskih naroda, no znao se u tome traganju zaletjeti pače i do Indije. Kriticizam današnje etnologije jamačno ne će prihvatiti svih zaključaka, do kojih je Ilić na tome polju dolazio prije više od sto godina, no jedno mu valja svakako priznati, da je u svojemu traganju za paralelama ozbiljno nastojao, kako bi iz dobrih vrela sabrao pouzdanih informacija. Vidjeli smo da je Vraza zamolio, neka mu pribavi *Pieśni ludu* Poljaka Wojcickoga, da se njima okoristi kod izrađivanja članka o narodnom običaju Ivanjskoga krijesa, pa kako se vidi iz citata, Ilić se djelom Wojcickoga doista koristio, a iz bilježaka se razabira, da mu je iz poljske književnosti bio poznat također Lindeov *Słownik* i Naruszewiczeva *Historia naroda polskiego*, napisana kritičkim perom u teškim časovima, kada je potkraj osamnaestoga vijeka već tonula nezavisna poljska država. U bilješkama se Ilić poziva i na Balbínovu *Dissertatio apologetica pro lingua slavonica, praecipue bohemica*, što ju je češki patriot napisao na obranu svoga naroda i jezika, kada mu je poslije poraza bjelogorskoga prijetila u sedamnaestom vijeku opasnost, da ga nestane u valovima germanizacije. Za ruske paralele našemu Ivanjskom krijesu i proslavi prvoga svibnja spominje Ilić Karamzinovu *Istoriju gosudarstva rossijskago*. Osobit je interes pokazivao, kao što je i posve razumljivo, za običaje Slovenaca, naših najbližih slavenskih susjeda, a informacija je o tome tražio u Valvasorovu *Ehre des Herzogtums Krain* (1689.), u Linhartovu *Versuch einer Geschichte von Krain* (1788.–1791.), a znao je također za rukopise: Jakoba Dolenca *Gebräuche von Ober-Krain* i Andrije Dremela *Gebräuche von Krain*.[13] Za veliku slavensku gostoljubivost poziva se pače na sredovječne njemačke kroničare Adama iz Bremena (Gesta Hamburgensis ecclesiae pontificum, XI. vijek) i Helmholda (Chronica Slavorum, XII. vijek), a za slavensko obožavanje rijeka i nimfa pošao je još dalje u posve rani Srednji vijek i iznio citat iz Prokopija Cezarejskoga, grčkoga historika šestoga vijeka.

Iznenađuje nas, da je u mladoga čovjeka, koji još nije bio pravo niti školske prašine sa sebe otresao, bilo toliko poznavanja ranije, osobito strane literature o narodnim običajima i pjesmama, iako jamačno nije djela svih tih pisaca – na pr. Prokopija, Adama iz Bremena, Helm-

[13] Tim rukopisima nijesam mogao ući u trag u Zagrebu niti u Ljubljani.

holda – poznavao izravno iz vlastite lektire, ali je svakako iz stručne literature o njima znao, što su i kako su pisali o slavenskim predima. U ilirskim redovima, općenito govoreći, bilo je u to doba još malo ozbiljnoga nastojanja, da se narodna prošlost i sadašnjost osvijetli svijetlom iz pouzdanih vrela: maštalo se i sanjarilo o lijepoj nam prošlosti počevši od davnih vremena naših ilirskih preda i o suvremenom velikom slavenskom narodu, koji ima da preporodi svijet. Traganja za vrelima kao osnovi za kritičnije proučavanje narodne prošlosti bilo je tek u rijetkih pojedinaca, a sređeni takav rad je ozbiljnije počeo tek u šestom deceniju devetnaestoga vijeka s Kukuljevićevim *Arkivom*. U ilirskoj sredini uopće, a napose u kolu svojih mladenačkih drugova u zagrebačkom sjemeništu, nije Ilić mogao naći poticaja za treznije proučavanje naroda i njegova života. U tome je pogledu na nj dobro djelovalo poznanstvo s Vrazom: iz ono nekoliko sačuvanih Ilićevih pisama se vidi, da je on pred Vraza, iskusnoga sabirača narodnoga blaga, iznosio svoje osnove za rad oko proučavanja narodnih običaja i starina i tražio u njega savjeta, a po Vrazu se upoznavao i s radom na tome polju u drugih Slavena, osobito s djelima Šafaříkovim. I tako je Ilić u *Narodnim slavonskim običajima* dao vrijedan prinos za upoznavanje narodnoga života svojega zavičaja, te je već Vraz u *Kolu* (knj. V, str. 88) – uz neke zamjerke Ilićevu načinu pisanja – rekao, da su njegovi *Narodni slavonski običaji* »knjiga hvale dostojna, u njoj ima puno krasnih stvari, zdravog gradiva«, a još i u naše dane je Jagić pohvalio njegovo djelo, da je to »хорошая для своего времени книжка«.[14] I danas ima Ilićeva knjiga svoje neosporivo historijsko značenje, jer kako je život ljudskih zajednica uopće u neprekidnom previranju, tako su isto i narodni običaji: stari se mijenjaju i nestaje ih, a nova vremena donose nove običaje, i u tome vječnom previranju Ilić nam je ostavio dobru i vjernu sliku narodnoga života u Slavoniji oko polovice devetnaestoga vijeka.

IV

Otprilike tri decenija poslije svojih prvih folklorskih radova objavio je Ilić u štampi još jednu zbirku narodnih pjesama: *Lovorike gradiškoga narodnoga graničarskoga puka br. 8 opijevaju narodne pjesme* (Zagreb 1874.). Kao uvod i komentar tim pjesmama, »koje se na junačtvo i ratovanje gradiških vojaka protežu i njekim načinom složene i razjašnjene povijestnicu pukovnije sačinjavaju«, napisao je Ilić i ispred pjesama štampao kraći članak o postanku i ukinuću vojne Granice (str. 1–9) i nešto duži pregled prošlosti i uređenja gradiške regimente (str. 10–49). Sam u predgovoru kazuje, da se u tomu poslu poslužio rukopisom župnika Stjepana Relkovića o ratu nasljednom (1741.–1748.) i sedmogodišnjem (1756.–1763.), zatim dnevnikom svojega djeda stražmeštra Nikole Ilića i napokon svojom povjesnicom, koju je »o gradiškoj pukov-

[14] История славанской филологии, str. 533.

niji podupiran pukovničkim arhivom pisao«. Osim toga općeg uvoda Ilić je i uz pojedine pjesme za bolje razumijevanje opjevanih događaja dodao bilježaka, u prvom redu historijskih.

Izuzevši tri pjesme potkraj zbirke (pod br. XXIX, XXX i XXXI) o suvremenim događajima – o talijanskom ratu 1848.–1849. i o vojni u Ugarskoj g. 1848. – kod svake je pjesme rečeno, od koga ju je Ilić čuo ili dobio. Najviše pjesama (njih šest) pjevao mu je slijepac Martin Grgačević iz Banovaca, posavskoga seoca u gradiškoj regimenti, a iz gradiške su Granice najvećim dijelom i druge pjesme, tek nekoliko ih je iz požeškoga kraja, i to upravo iz Velike i veličke župe, gdje je Ilić boravio 1844.–1846. kao kapelan i administrator. Samo za tri pjesme (pod br. I, II i XXIV) može se pouzdano reći, da su zabilježene prije Ilića: uzete su iz pjesmarice Ive Šljivarića, oriovačkoga poštara, koji ju je baštinio od svojega oca, pa prema tome ta pjesmarica ne će biti mlađa od početka devetnaestoga vijeka. Pjesma pod br. I »Junačtvo Slavonaca sa Turci« vidi se i po sujetu, da je najstarija: u njoj su opjevane borbe s Turcima počevši od pada Slavonije pod tursku vlast oko polovice šesnaestoga vijeka pa do oslobođenja od Turaka potkraj sedamnaestoga. U teškim danima poslije poraza kod Mohača (1526.) nema sumnje da je dobar dio plemstva hrvatskoga i madžarskoga bio pristao uz Ferdinanda Habsburgovca u prvom redu u nadi, da će ih on obraniti od Turaka, pa kada se te nade – barem za Slavoniju – nijesu ispunile, posve je prirodno, da je u narodu bilo razočaranja i ogorčenja, i tome se u toj pjesmi sačuvao oštar trag sve do devetnaestoga vijeka, te ga nije izbrisala niti poznata graničarska odanost caru habsburškomu. Pjesma posve u tonu narodnoga pjevanja počinje pitanjem, kakva je to u zemlji buka, veselje, žamor i pjevanje, – da li nije došao car, da posjeti ravnu Slavoniju, i na to se pitanje odmah odgovara:

Nij' se care nuz Savu spustio,
da on vidi ravnu Slavoniju
i posjeti bijele gradove
i nadari, što dara trebuje,
jer s' gradovi sa zemljom sravnjeni,
a od dara niti traga nejma.
Nije caru do naše nevolje,
već je caru do svojih Bečlija:
care nas je skoro zadobio,
da nas za Beč u zalogu dade.[15]

Još na jednom mjestu u *Lovorikama*, i to u pjesmi pod br. XXXII o talijansko-francuskoj vojni g. 1859., dakle iz Ilićeva doba, izbija nezadovoljstvo s oficirima tuđincima, što ih je Beč postavljao na ponajuglednija mjesta u upravi naše Granice. U toj se pjesmi, koju je Ilićev bratučed »u Oriovcu od nekoga izpisao«, ističe dakako vjernost caru, ali car neka ne šalje u Granicu vojvoda tuđinaca:

[15] Lovorike, 68–69.

Sam' nek dade dobrano oružje,
nuz oružje našince vojvode,
koji s nama vikli i obikli,
a i znadu, što su graničari.

Porazu u talijanskom ratu g. 1859. su »krivi neznali vojvode, kojim o ratu ni ponjaća nije«.[16]

Vrlo je karakteristično, da je i austrijski vladin savjetnik Taube, koji je g. 1776./7. neko vrijeme boravio u našim krajevima, veoma oštro osuđivao nesposobnost i pljačku generala, što ih je Beč slao u slavonsku Granicu, da zapuštenu zemlju srede i pridignu. Generali su bili – veli Taube – naučni pustošiti zemlje, a nijesu umjeli brinuti se za njihovo sređivanje i napredak. U Granici su na visoka mjesta u upravi postavljeni Nijemci, a ponajodličniji domaći ljudi morali su se zadovoljiti nižim službama. Ti su tuđinci znali sebi grabit najbolja zemljišta i samovoljno ugnjetavati domaći svijet, pa su time izazivali krvave pobune graničara.[17]

U djelima hrvatskih pisaca iz Slavonije objavljenima u štampi nema dakako traga žigosanju samovolje Nijemaca, što ih je carska vlada slala u Slavoniju. Jozefinskim duhom zadojeni Blagojević je pače hvalio »nimačko lipo nakanenje, da Slavonca podignuti pojde«, te će i unučad morati biti za to Nijemcima zahvalna.[18] No sve to još nije dokaz, da među intelektualcima slavonske Granice nije bilo nezadovoljstva radi samovolje tuđinaca, koji su imali u svojim rukama upravu zemlje. U zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici (sign. R 3553) čuva se svežanj spisa pisanih Ilićevom rukom: u njemu ima pjesmicâ, od kojih za neke nema sumnje da su Ilićeve, no usto ima i njegovih ispisa iz pročitanih knjiga i drugih raznovrsnih bilježaka. U tome je svežnju u posebnom malom sašivenom sveščiću Ilić zapisao podužu pjesmu (trideset strofa po četiri stiha), i već prva strofa:

Granico, Granico,
ti sliko pčelice,
ti krotka, poslušna,
trpeća ovčice

naviješta, kakvim je duhom prožeta pjesma. Od početka do kraja ta je piesma teška optužba carske uprave, koja naše graničare iz zavičaja vodi na bojna polja, neka se bore i ginu za interese carstva, a kod kuće ih ekonomski isisava:

Ti robuješ teško
drugom sve bez broja,
drugi jede žito,
pije vina tvoja.

[16] Lovorike, 236 i 238.
[17] Taube. Historische und geographische Beschreibung der Königreichs Slavonien und des Herzogtums Syrmien (Leipzig 1777), III, 77–78.
[18] Matić, Adam Tadija Blagojević, Rad 37, str. 145.

A ti žedan hodaš,
plaču djeca gladna,
za drugog se žulji
tvoja ruka radna...

Pa doskora ne ćeš
ni dihati smjeti,
ako se ne zbace
vervalteri kleti...

Kad te treba car i carstvo,
svim si onda ti valjana,
nu nagrada kad se dijeli,
cijelom svijetu si neznana.

Plati, robuj, vojuj, šuti,
verordnungi to nalažu;
miti dobro, da sm'ješ dihat,
vervalteri smožni kažu...

Granico, Granico,
ti uboga mati,
gle kako Bečlije
Ferdinand naplati.

što ga iztjeraše
lani iznenada
iz vlastitog svoga
od starine grada.

A ti kâ ga braniš
vjerno sa životom,
moraš da pogineš
od gladi pod plotom...

Iz same se pjesme razabira, da je nastala u godini poslije bijega cara Ferdinanda iz Beča ispred revolucionarnoga pokreta, dakle u godini 1849. Ne može se reći, da je to upravo Ilićeva pjesma, jer – kako smo spomenuli – u R 3553 ima mnogo njegovih prijepisa i ispisa iz tuđih sastavaka, a u spisima, koji su doista njegovi, nema nigdje traga negativnom sudu o carskoj upravi naše stare Granice, no svakako je već i Ilićev prijepis te pjesme dokaz njegova niteresa za misli iznesene u njoj.

U *Lovorikama* imade pjesama lijepih i svježih, spjevanih u tonu narodne junačke pjesme, no ima ih i suhih, koje se gube u pustom nabrajanju graničarskih junaka, a sve u želji, da ne bi zaboravili spomenuti kojega Gradiščanina, što je junaštvom na bojnome polju posvjedočio vjernost carstvu.

Zanimljivo je, da u *Lovorikama* ima očitih tragova, da su slavonski narodni pjevači u Ilićevo doba dobro poznavali Kačićev *Razgovor*. Već u *Narodnim slavonskim* običajima je Ilić zabilježio, da su Kačićeve »narodne pjesme« u Slavoniji bile vrlo popularne, tako da je »malo koja kuća bez te knjige«, pa se u tome pogledu s *Razgovorom* može mjeriti samo Relkovićev *Satir*, koji je »isto tako kao i Kačićeve pje-

sme – ako ne više – obljubljen«.[19] I tako je Jozo Prašnjak, seljak iz Mitrovice kod Požege, pjevao Iliću pjesmu o Marjanu Terziću i Džombegu, koja je, tek uz neke promjene, uzeta iz *Razgovora.*[20] A pjesma »Gradiščani u nasljednom ratu«, koju je Iliću pjevao Stanko Janković iz Siča, sela kod Nove Kapele, po kompoziciji je svojoj upravo razgovor staraca Milovana i Radovana.[21] U pjesmi »Junačtvo Gradiščana«, koju je Ilić čuo od Ivana Vladića iz Drenovca, starče Radovane pjeva »lipu slavu vjernih Gradiščana«,[22] dok u pjesmi *»Junačtvo Gradiščana u devetogodišnjem ratu«*, zabilježenoj u spomenutoj već pjesmarici oriovačkoga poštara Šljivarića, vila s Motajice, planine onkraj Save u Bosni, zove starca Milovana, neka pjeva o junacima.[23]

Govoreći o *Slavonskim varoškim pjesmama* spomenuli smo, da se Iliću prigovaralo, da pjesama nije vjerno bilježio, a i u *Lovorikama* ima već u jeziku tragova, da te pjesme nijesu vjerna slika slavonskoga govora. Iako u Slavoniji uz ikavski izgovor praslavenskoga *ě* ima također jekavskoga i ekavskoga izgovora, nikako se ne može vjerovati, da bi u pjesmama pjevanim od pjevačā iz ikavskoga kraja ikavština doista bila sad jače sad slabije prošarana jekavštinom, sporadički pače ekavštinom. Spomenut ćemo neke karakterističnije slučajeve. Pjesmu u *Lovorikama* pod br. III »Luka Imbrišimović sa Turci u boju« pjevao je Iliću Jozo Bošnjaković iz Velike kraj Požege, dakle iz sela, u kojemu se i do naših dana sačuvao ikavski izgovor,[24] a ipak je u toj pjesmi – izuzevši posve malo ikavizama i ekavizama (nedilja, proleće, lep) – otela mah jekavština, u kojoj se u pismu redovno ne razlikuju refleksi dugoga i kratkoga *ě*, a samo se u dva deseterca po broju slogova razabira, da se »ravnieh« i »ljepieh« broji kao tri sloga. Naprotiv, u druge dvije pjesme pjevane od istoga Veličanina Bošnjakovića – »Khevenhiller i Trenk« pod br. XII i »Trenkovci« pod br. XIII – posve prevladava ikavština uz jedini ekavizam »posle« (tri puta) i nekoliko jekavizama, gdje se refleks dugoga *ě* (»crniem«, »bielome«) u desetercu broji za dva sloga. Čiste ili gotovo posve čiste ikavštine u pjesmama iz Velike ima također u *Narodnim slavonskim običajima.*

Mješavine ikavštine i jekavštine imade i u pjesmama, za koje je Ilić zabilježio, da ih je čuo od pjevača iz ikavskih sela gradiške regimente, iz najbliže blizine Ilićeva rodnoga mjesta. U varijanti pjesme o Marijanu Terziću i Džombegu (u *Lovorikama* pod br. VIII), koju je pjevao Jozo Dikan iz Kuta, ima obilno jekavštine, te se pače riječi »bjele«, »dieve«, »rieči« broje u desetercima za tri sloga. Jekavština još jače prevladava u pjesmi »Junačtvo Gradiščana« (pod br. XVI), pjevanoj od Ivana Vladića Drinovca, gdje uz »lipu« i »lipo« ima i »lije-

[19] Narodni slavonski običaji, 214.

[20] U Lovorikama je ta pjesma pod br. 7, a štampao ju je Ilić već ranije (1854.) u Nevenu, III, br. 12. – Ispor. Matić, Ein Gedicht Kačić' als Volkslied in Slavonien (Archiv für slavische Philologie, XXVI).

[21] U Lovorikama pod br. X.

[22] Ib. pod br. XVI.

[23] Ib. pod br. XXIV.

[24] Ivšić, Današnji posavski govor (Rad 196, str. 162).

poga« (= četiri sloga). Što više, i u jednoj pjesmi iz Oriovca, ikavskoga rodnog mjesta Ilićeva, uz redovnu ikavštinu riječ »pribielo« jednom vrijedi u desetercu za četiri sloga (Narodni slavonski običaji, str. 159).

Predaleko bi nas odvelo, kada bismo od pjesme do pjesme pratili odnos miješanja ikavizama i jekavizama, pa ćemo samo još kao karakterističnu crtu spomenuti, da se i u *Narodnim slavonskim običajima* i u *Lovorikama* sporadički nađe također neispravnih jekavizama: krielo, Bjeograd, brietkim. A to bi upućivalo na ikavca, koji je, nevješt jekavštini, uvodio jekavski izgovor, gdje mu nema mjesta.

Kako da protumačimo to ukrštavanje ikavštine i jekavštine u narodnim pjesmama zapisanim u Ilića? Moglo bi biti – što mi danas dakako ne možemo više utvrditi – da je koji od njegovih pjevača ikavaca poduže boravio gdiegod u jekavskom kraju i ondje prihvatio podosta jekavskoga izgovora, no teško je pomisliti, da su baš od reda Ilićevi pjevači ikavci, u kojih ima sad više sad manje jekavizama, doista duže boravili među ijekavcima. Može također jekavska pjesma idući od usta do usta doći u ikavski kraj ili ikavska u jekavski i tek djelomice prijeći u izgovor nove sredine, no to se u Ilića nikako ne može primijeniti na pjesme, što obrađuju domaće slavonske sujete i nijesu iz drugih krajeva donesene u Slavoniju. A ne može se misliti niti na utjecaj najbližega Ilićeva istočnoga susjeda slavonskoga ikavsko-jekavskoga govora, gdje kratko *ě* prelazi u *je*, a dugo u *i*, jer takovoj razlici u refleksu praslavenskoga *ě* nema traga u pjesmama Ilićevih pjevača, nego naprotiv – kako smo vidjeli – dugo *ě* dosta često prelazi u dvosložno *ije*. Uzevši sve to u obzir mislim, da za kolebanje između ikavštine i jekavštine u narodnim pjesmama zabilježenim od Ilića nema drugoga razjašnjenja, nego da je Ilić pod utjecajem književnoga jezika u pjesme pjevača ikavaca unio sad više sad manje jekavizama, pače i neispravnih.

V

Narodne pjesme junačke i ženske, što ih je Ilić objavio u *Narodnim slavonskim običajima* i u *Lovorikama*, tek su mali dio narodnoga blaga, koje je on u dugom nizu godina sabrao i ostavio u rukopisima, koji su poslije njegove smrti predani na čuvanje Matici hrvatskoj, a ona ih je u naše dane izručila Jugoslavenskoj akademiji. Ti se rukopisi čuvaju u četiri u novije doba ukoričena sveska, koji su na hrptu uveza označeni rimskim brojkama I–IV.

Rukopis I nema paginacije, a na zadnjemu je listu zapisano, da ima 484 strane (format 25×19,5 cm); po kasnije zabilježenoj numeraciji bilo bi u njemu 89 junačkih pjesama, a ima ih doista samo 84, jer u rukopisu nema pjesama pod brojevima 4, 13, 16, 20 i 27.[25] Do broja 32

[25] To su pjesme o Kraljeviću Marku, što su štampane u drugoj knjizi Matičinoga izdanja *Hrvatskih narodnih pjesama* pod br. 43, 45, 5, 44, 67; za te pjesme je u izdanju izrijekom rečeno, da su uzete iz Ilićeva rukopisa II pod br. 4, 13, 16, 20, 27 (redaktor izdanja Stj. Bosanac je sadašnji ukoričeni rukopis I redovno označivao rimskom brojkom II).

su pjesme o Kraljeviću Marku, a dalje se redaju pjesme, koje gotovo sve pjevaju o događajima iz kasnijih vremena.

U ukoričenom svesku II (format 20,5×12,5 cm) zajedno su uvezana tri rukopisa:

U rukopisu II A je na 379 strana (paginacija je kasnije zabilježena olovkom) zapisano 515 ženskih pjesama. Na kraju je na str. 380–399 »Kazalo«: u njemu je po prvim riječima pjesme zabilježeno samo 505 pjesama s naznakom mjesta odakle je koja pjesma i na kojoj bi strani imala biti u Ilićevoj zbirci, no brojevi strana se ne slažu s paginacijom toga rukopisa nego s rasporedom pjesama u rukopisu III.

Rukopis II B (368 strana) ima naslov »Narodne još netiskane slavonske junačke pjesme, knjiga II, sabrane po Luki Iliću Oriovčaninu«. U kazalu rukopisa je zabilježeno svega 50 pjesama: 19 pjesama o Kraljeviću Marku i 31 pjesma o događajima do potkraj osamnaestoga vijeka, no kazalo se slaže sa zbirkom pjesama samo do 29. pjesme (na str. 254–267), a dalje se u rukopisu nižu pjesme, kojih nema u kazalu. Uz pjesme je obično zabilježeno, od koga ih je Ilić čuo ili dobio.

Rukopisu II C je naslov »Narodne junačke pjesme još netiskane, knjiga III, sabrane po Luki Iliću Oriovčaninu«. Po kasnijoj numeraciji ima u rukopisu 55 pjesama, zadnja je o ratu g. 1866., a uz pjesme je redovno zabilježeno, od koga su. Kazala na početku i na kraju rukopisa posve su nesređena.

Rukopis III ima naslov »Slavonske narodne pjesme sabrane i složene po Luki Iliću Oriovčaninu. Svezak I. 1852. Tiskom Lavoslava Župana u Zagrebu.« Rukopis nije paginiran, no na zadnjemu je listu zabilježeno, da ima 460 strana (format 20×12,5 cm), a zapisano je u njemu 505 ženskih pjesama, koje su označene brojevima, ali njihovi se redni brojevi – kako smo već spomenuli – slažu s rednim brojevima u kazalu rukopisa II A (str. 380–399). Za pjesme je redovno rečeno, odakle su ili od koga ih je Ilić dobio.

U rukopisu IV je na zadnjem listu zabilježeno, da ima 250 strana (format 17×10 cm), a u samom rukopisu je paginacija, koliko je uopće ima, posve pobrkana. Pjesama imade u rukopisu 257, a to su ženske pjesme, i uz njih je kao obično zabilježeno mjesto, odakle su, ali nije rečeno, tko ih je sabiraču pjevao.

Već po tome, što smo općenito rekli o rukopisima I–IV, vidi se, da ih Ilić nije dospio srediti: počeo ih je sređivati, ali u tome poslu nije kod svih rukopisa jednako daleko došao. Sudeći po samome naslovu rukopisa III, bio je taj rukopis ženskih pjesama spremljen za štampu već g. 1852., no kazalo je pjesama ostalo uz rukopis II A ili je možebiti tek kasnije kod uvezivanja griješkom onamo dospjelo. Možebiti je štampanje toga rukopisa omela promjena u životnim prilikama Ilićevim: do g. 1852. boravio je on kao kapelan po seoskim župama slavonskim, gdje je bio u živoj vezi s narodnim životom, a s proljeća 1852. pošao je kao vojni svećenik u Italiju, pa kad se pod jesen 1853. odande vratio, služio je i dalje kod vojske sve do umirovljenja g. 1869. U toj

službi bio je svakako podalje od naroda i njegovih običaja i pjesama, a pogotovu kada je služio izvan hrvatskih krajeva. Dok je bio kapelan po župama u Slavoniji, izdavao je – kako smo vidjeli – knjige o narodnim običajima i pjesmama, a dok je bio u službi kod vojske, štampao je tek nešto narodnih pjesama u časopisima *Nevenu* i *Slavoncu*,[26] a intenzivnije se opet prihvatio toga posla, kada je ostavio vojničku službu i vratio se 1869. kao župnik u svoj graničarski zavičaj (Lovorike 1874.).

Također rukopis I je prilično sređen, i Ilić ga je očito spremao za štampu: pjesme su uredno ispisane bez ispravaka i uz njih je ne samo zabilježeno, od koga ih je Ilić čuo ili dobio, nego ima i bilježaka o varijantama objavljenim u drugim zbirkama narodnih pjesama, osobito u Vuka i u Jukića, a kako su Jukićeve *Narodne pjesme bosanske i hercegovačke* štampane u Osijeku 1858., dobiva se time za konačno sređivanje rukopisa I terminus ante quem non. Osim toga je uz pjesme zabilježeno, gdje je već Ilić koju pjesmu objavio ili komu je koju pjesmu dao da je objavi, iako mu nije bilo poznato, da li je doista već štampana.

Najviše je nesređenosti u rukopisima II A, B i C: iz njih je Ilić uzimao pjesme i priređivao ih za rukopise I i III, a pri tome priređivanju nailazimo na postupak, kojemu nije lako naći pouzdano razjašnjenje. Već u ženskim pjesmama rukopisa II A ima ispravaka, a još ih je znatno više u junačkim pjesmama rukopisa II B i II C, gdje često ima veoma mnogo brisanja, dodavanja i uopće ispravljanja ,a ti su dodaci i ispravci redovno izvršeni u istim pjesmama zapisanim u rukopisu I. Spomenuli smo već, kako je Ilić na prigovore, da u *Slavonskim varoškim pjesmama* nije pjesama vjerno bilježio, u predgovoru četvrtoga sveska te zbirke uvjeravao čitaoce, da je pjesme štampao upravo onako, kako ih je dobio od svojih prijatelja »bez da bi samo jedno slovo promijenio«. Ako je Ilić već u prvim počecima svojega književnog rada bio uvjeren, da se u narodnim pjesmama ne smije ništa mijenjati, zar je kasnije kao iskusniji književnik na svoju ruku onoliko brisao, dodavao i uopće ispravljao, kako je doista učinjeno u rukopisima II A, a osobito u II B i II C? Ili je on možebiti kasnije čuo od pjevača ili dobio od svojih pouzdanika varijanata, prema kojima je ispravljao tekst pjesama u rukopisima II i tako ih ispravljene prenosio u rukopise I i III?

Šteta je, što Ilić nije potpuno sredio i štampao obilne žetve svojega sabiranja narodnih pjesama, a osobito je to šteta zato, što niti prije njega niti poslije njega nije nitko sabrao toliko narodnoga blaga po Slavoniji. Uza sve nedostatke, što ih ima u Ilićevim štampanim izda-

[26] U *Nevenu:* Marjan Terzić i Džombeg (god. 1854., str. 182); Porod i mladost Kraljevića Marka (1856. 13); Filip Dragoman i Kraljević Marko (1856, 79); Kraljević Marko i trideset Turaka (1856, 110); Kraljević Marko i mlado Ture (1856, 138); Ženitba i oklada Kraljevića Marka (1856, 169); Kraljević Marko i Nin Bugarin (1856, 201); Kraljević Marko i mudri Latin (1856, 230). – U *Slavoncu:* Ivo Milijević (1863, 336); Trenkovci (1865, 158); Kralj Matijaš (1865, 159); U groblju smo svi jednaki (1865, 203); Žensko na prevari (1865, 204).

njima narodnih pjesama, njegova bi bogata zbirka, da je sređena ugledala svijet, bila vrijedno pomagalo, a možebiti i poticaj za dalje sabiranje i za proučavanje folklora Slavonije i hrvatskoga folklora uopće, a ovako je najveći dio narodnih pjesama sabranih od Ilića ostao u rukopisima, teže pristupačan proučavanju. Poslije smrti Ilićeve, koliko je meni poznato, izneseno je iz njegovih rukopisa u javnost samo nekoliko pjesama u izdanju *Hrvatskih narodnih pjesama* Matice hrvatske: u prvoj i drugoj knjizi štampano je svega osam pjesama junačkih (osim jedne sve pjevaju o Kraljeviću Marku), a u petoj i šestoj knjizi ženskih pjesama objavljeno je tek pet Ilićevih, pa se i na njih redaktor izdanja Nikola Andrić osvrtao u svojim bilješkama o tematici naših narodnih pjesama.

VI

Uporedo sa interesom za narodne pjesme i običaje vidjeli smo, da se Ilić već kao klerik zainteresovao također za prošlost svoga zavičaja. Njegov prvenac na tome polju književnoga rada je ugledao svijet god. 1843. u Gajevoj *Danici* (br. 44 i 45): »Jakob plem. Svetić«. Po postanku svome ide u isto doba, no izašla je tek 1845. u Zagrebu kao posebna knjiga Ilićeva opsežnija radnja: *Barun Franjo Trenk i slovonski panduri*. Knjiga je bila svakako izrađena barem već dvije godine ranije: u pismu, što ga je Ilić pisao Vrazu iz Ruševa 20. prosinca 1843., spominje on, da mu je upravo toga dana Ignjat Al. Brlić vratio njegov rukopis o Trenkovim pandurima, o kojima je napisao »punih sedam arka sitno«. Ilić se u prvi mah bavio mišlju, da taj svoj rad objavi u Gajevoj *Danici*, pa je Brlića zamolio, da prije štampanja pregleda rukopis. Brlić mu je svjetovao neka radnje ne dade u *Danicu*, jer bi se ondje u nekoliko brojeva suviše raskomadala, nego neka je sam štampa u posebnoj knjizi, koja »bez uspjeha biti ne će«. Prije nego odluči, što će učiniti, želio je Ilić čuti Vrazovo mišljenje, pa ga je zamolio za dopuštenje, da mu smije poslati rukopis, da ga pregleda i popravi, što misli da treba popraviti, osobito u pogledu stila. Nije poznato, da li je Ilić rukopis doista poslao Vrazu i što mu je Vraz svjetovao, znamo tek toliko, da je radnja o Trenku izašla g. 1845. kao posebna knjiga. Pišući o Trenku Ilić se obilno poziva na njemačku literaturu o vođi pandura, o kojima se glas u svoje vrijeme pronio Evropom, a poznavao je i autobiografiju Trenkovu. Rado i sa simpatijom govori on o hrabrosti, često upravo o drskoj smionosti Trenkovoj, kojom se isticao u borbi protiv neprijatelja carice Marije Terezije, pače i za njegove okrutnosti zna Ilić naći riječ isprike i oproštenja: »Njegova su postupanja oproštenja vrijedna..., jer nije ino radio nego što bi i drugi svaki hrabri vojnik u neprijateljskoj državi radio bio. On je robio, plijenio, palio i u sužanjstvo vodio, a to su i drugi narodi i vođe radili« (str. 120–121). Zadojen mentalitetom stare naše Granice Ilić je za nedjela

junačkoga »pandurskog pukovnika«. borca za caričine interese, lakše našao dobru riječ nego za njegove protivnike, koji su mu spremali propast. Pripovijedanje ratnih događaja, u kojima je Trenk učestvovao, vrlo često zalazi u sitne detalje, točno se bilježe datumi događaja i brojčani podaci o vojnicima, što su ranjeni ili su poginuli u borbama s neprijateljem, tako da se nikako ne može prihvatiti Scherzerovo mišljenje, da je Ilić povijest Trenkovih pandura napisao na osnovi narodnih pjesama, a niti u tonu pripovijedanja ne izbija nigdje svježina i lakoća narodne pjesme.

U istomu pismu od 20. prosinca 1843., u kojemu je govorio o završenom rukopisu povijesti Trenkovih pandura, kazuje Ilić Vrazu, da se prihvatio novoga posla: želi prikazati sve razvaline starih slavonskih gradina, ne samo kakve su bile u njegovo doba, nego bi rado osvijetlio i njihovu prošlost. Da u čitalaca probudi življi interes za te starine, spremao se da na proljeće s pomoću oriovačkoga župnika Radinovića (možebiti je time mislio novčanu pripomoć, jer i inače u pismima Vrazu zove Radinovića svojim dobročiniteljem) stare slavonske gradine »izriše«, a da slike budu što vjernije, već je nabavio cameram obscuram, pa će fotografske snimke dati izraditi u bakrorezu i objaviti uz opise gradina.

Od tih prvih priprema prošao je gotovo cio decenij do publikacije prvih Ilićevih članaka o prošlosti slavonskih gradova, sela i razvalina starih gradina, a objavljeni su ti članci u uglednim književnim listovima onoga doba: u *Nevenu* (1852.–1858.), u Lukšićevu *Glasonoši* (1864.–1865.) i u Kraljevićevu *Slavoncu* (1864.).[27] Već sam opći naslov »Starožitnosti«, pod kojim su ti članci redovno izlazili u javnost i koji ih je vezao u jednu cjelinu, pokazuje da je Ilićeva ljubav za starine našla poticaja u Šafaříkovim *Slovanskim starožitnostima*. Iz pisama Ilićevih Vrazu znademo već, da se on zanimao za naučni rad Šafaříkov: još kao klerik pretplatio se na Šafaříkov Slovanský národopis i krivo mu je bilo, što je to djelo u zagrebačkom sjemeništu našlo samo tri pretplatnika. I kasnije, kada je već bio kapelan u Ruševu, molio je od Vraza obavijesti o Šafaříku, Kolláru i drugim »Slavjanima«, s kojima je Vraz dopisivao, jer to – veli Ilić – ne zanima samo njega nego

[27] Kod svih tih članaka je naznačeno, da su uzeti iz Ilićeve zbirke Starožitnosti: Kraljeva Velika (Neven, god. I – 1852, br. 50) – Stara Gradiška (Neven II – 1853, br. 30) i s time u vezi: Gajbija, turski prorok (ib., br. 29) – Bijela Stina (Neven III – 1854, br. 27) – Raić, Subocki grad (ib., br. 30) – Požega (ib., br. 32–34) – Zemun (Neven IV – 1855, br. 3–7) – Kupinovo (ib., br. 13) – Viškovci (ib., br. 31) – Crkvišće (ib., br. 33) – Daruvar (Neven V – 1856, br. 3) – Dobri grad, Stupčanica, Sirač (ib., br. 4) – Zelengrad, Gradina, Brestovac, Dežanovac, Petrov grad (ib., br. 5) – Bijela, Trojeglava (ib., br. 6) – Pričac, Bcčic, Oriovac, Drenovac (ib., br. 7) – Bučje, Kobaš, Stupnik, Ribnjak (Neven VI – 1857, svezak I) – Dubočac (Neven VII – 1858, br. 3) – Odvorci (ib., br. 4) – Koloďvar (Glasonoša, god. 1864, br. 6) – Našice, Drenovac »u vjerovitičkoj županiji« (ib., br. 7) – Ivankovo (ib., br. 45) – Vinkovci (ib., br. 46) – Morović, Rača (Glasonoša, god. 1865, br. 3) – Bečic, Drenovac »u gradiškoj pukovniji« (ib., br. 15) – Stražeman, Poljanska (Slavonac, god. 1864, br. 12) – Oriovac (ib., br. 18).

i druge domoroce u Slavoniji. A bit će da je u mnogoga od tih domorodaca upravo Ilić poticao i raspirivao interes za književni i uopće nacionalni pokret slavenskih naroda.

Uporedo s tim »Starožitnostima« objavljivao je Ilić u časopisima i poduže članke iz prošlosti Granice uopće, a osobito o učestvovanju Gradiščana u ratovima za Marije Terezije: Postanak c. kr. vojničke Granice (u Kukuljevićevu Arkivu V, god. 1859.), Klementinci (u Glasonoši 1864., br. 5), Gradiščani u sedmogodišnjem pruskom ratu (u Slavoncu, 1863., br. 26–30), Gradiščani u nasljednom ratu (u Slavoncu 1864., br. 4–7), – a kada je kao »institutscaplan« služio u Pančevu, izdao je 1855. i posebnu knjigu njemačkim jezikom o prošlosti banatske Granice i Pančeva: Historische Skizze der k. k. Militär-Communität Pančova. Katkada je također znao, boraveći u tuđini, poslati našim listovima članaka o znamenitostima, što ih je vidio u tuđem svijetu: Mletačke crkve (Katolički list 1852., br. 49–52) – Crkvene starine u Kisegu (ib. 1866., br. 4).

Kao što je od narodnih pjesama, što ih je sabrao Ilić, tek manji dio ugledao svijet u štampi, tako su i od *Slavonskih starožitnosti* otprilike dvije trećine ostale neizdane u rukopisu. U zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici pohranjen je (pod sign. R 3252) opsežan piščev autograf »Starožitnosti kraljevstva Slavonije, sabrao i popisao Luka Ilić Oriovčanin« (484 strane, format 21×17 cm). Svoje članke o gradovima, selima i razvalinama gradina Ilić je u tomu rukopisu razredio u grupe prema tadašnjoj administrativnoj podjeli Slavonije: u grupama I–III su starožitnosti »graničarskog narodnog puka« gradiškoga (39 članaka), brodskoga (17 članaka) i petrovaradinskoga (14 članaka), a zatim se u grupama IV–VI redaju županije, i to požeška sa 33 članka, »vjerovitička« sa 22 članka i srijemska sa 21 člankom. Uz članke, koji su već izašli u štampi, zabilježeno je redovno, u kojemu su listu ugledali svijet, no nađe se takvih bilježaka i uz članke, koji nijesu izašli u listu, što je uz njih zabilježen. Valjada je Ilić mislio poslati ih onamo u štampu, no nešto ga je u tome omelo.

U rukopisnim *Starožitnostima* su članci redovno opsežniji od članaka objavljenih u *Nevenu, Glasonoši* i *Slavoncu,* te su katkada ti štampani članci upravo posve sićušni: o Subockome gradu je Ilić u *Starožitnostima* napisao pet strana, a o Raiću tri strane, dok u *Nevenu* (1854.) člančići o njima nemaju više od 16, resp. 8 redaka. Općenito su u štampanim člancima citati autora, kojima se Ilić koristio pri njihovu izrađivanju, znatno oskudniji nego u rukopisnim *Starožitnostima,* dok crteža gradova i razvalina u štampanim člancima uopće nema, a uz nešto izuzetaka vrijedi to isto također za natpise sačuvane u kamenu i na starim novcima. Ako još uzmemo u obzir, da je od članaka, što su sabrani u rukopisnim *Starožitnostima,* u štampi ugledala svijet jedva jedna trećina, očito se Ilićev rad oko proučavanja starina Slavonije može ispravno ocijeniti samo po *Starožitnostima* sačuvanim u rukopisu.

Već se po broju gradova, sela i gradina obrađenih u *Starožitnostima* vidi, da je Ilić duboko zašao u prošlost svojega zavičaja, a u tome se

radu ozbiljno trudio, da svoje znanje proširi i produbi onim, što je o sadašnjosti i prošlosti Slavonije već bilo izneseno u djelima ranijih pisaca. Čovjeka upravo iznenađuje, kako se Ilić, koji je sav svoj život proživio daleko od jačih kulturnih centara i većih knjižnica, poziva na ponajpoznatije autore starije i novije, domaće i strane. Od domaćih pisaca, koji su pisali o prošlosti hrvatskoj, zna Ilić za Tomu Arhiđakona, Lucija, Ratkaja, Bedekovića, Krčelića, Katančića, Mikocija, Ćevapovića, – a u članku o Valpovu, rodnom mjestu Katančićevu, iznio je lijepo izrađenu bibliografiju njegova naučnoga rada. Kod stranih pisaca posegao je još jače u prošlost: u *Starožitnostima* se spominju Plinij (stariji), Tacit, Dion Kasij, Prokopij, Porfirogenit, a dalje se redaju pisci, koji su bili Iliću bliže i po vremenu, a vrlo često i po svome zavičaju: Thuroczy, Bonfini, Istvanffy, Jordan, Ducange-Keglević, Farlati, Pray, Katona, Piller-Mitterpacher, Fejér, Hammer-Purgstall. Ne mislim dakako reći, da je Ilić upravo sve te autore poznavao izravno po lektiri njihovih izvornih djela, bit će da su mu mnogi bili poznati tek po informacijama nađenim u djelima drugih pisaca, no svakako i to svjedoči, da je Ilić ozbiljno nastojao, da se prema svojim prilikama pouzdano uputi u predmet, o kojemu je pisao. U tome je nastojanju posezao i za rukopisnom arhivskom građom pa izrijekom spominje *Diarium jesuitarum* u osječkom i veličkom župnom arhivu, *Liber memorabilium* župe veličke, pleterničke, stražemanačke i starogradiške, *Acta visitationum canonicarum Episcopi Syrmiensis de anno 1741, Protocolla congregationum comitatus Posegani ab anno* 1750–1762.

Još kada je g. 1843. u pismu Vrazu prvi put spomenuo, da kani opisati »sve po Slavoniji razvaline starinske«, spremao se Ilić, da uz opise priredi i crteže tih starina. I doista se u rukopisu *Starožitnosti* sačuvalo desetak takvih crteža: Zemun, Petrovaradin, pakračka razvalina, ruševine gradina kod Vrhovaca i Viškovaca u požeškomu kraju, Crkvišće (na lijevoj obali Orljave između Požege i Pleternice), našička razvalina, Kolođvar kod Osijeka (tri crteža), osječka tvrđava, Ilok (dva crteža, od njih jedan iz godine 1608.) i vrdnička kula (kod Iriga).

Već u spisima, a pogotovu u crtežima. sačuvana je često uspomena gradina, koje su u Ilićevo doba bile još koliko toliko sačuvane, a danas se nekima od njih posve zameo trag. Uz crtež Crkvišća zabilježio je sam Ilić, da su g. 1849. još postojale neke zidine, a kasnije da se vidjela samo gomila kamenja obrasloga dračem. Za pleterničku utvrdu znao nam je Ilić reći, da se od nje vidi još jedan zid, i zidine da su joj bile od kamena, tek pri vrhu da je bila gdjekoja opeka, a danas od te utvrde uopće nema više traga. Vrijeme izjeda i zgrade, u kojima ljudi žive i za njih se brinu, a neisporedivo jače stradaju s vremenom puste gradine.

Govoreći o slavonskim selima i gradovima Ilić je u Starožitnostima vrlo često spominjao starine, što su se našle u njima i u njihovoj okolici. Tako je za Petrovo selo zabilježio, da je ondje g. 1799. iskopan mač sa zlatnim lancem i dugim buzdovanom, i sve to da je otpremljeno

u Beč, očito u carske zbirke starina. U Levanjskoj varoši se našao iz rimskoga doba kip kućnoga boga Lara.

O natpisima u kamenu, osobito rimskim, što su se našli u Slavoniji, ima u *Starožitnostima* ne samo bilježaka, nego se često donosi i potpuni njihov tekst. No sa osobitom ljubavlju je Ilić sabirao i proučavao stare novce. Već i u *Starožitnostima,* govoreći o rimskim, grčkim, mletačkim i turskim novcima nađenim u Slavoniji, redovno donosi potpuno ispisane natpise tih novaca. Ali osim tih bilježaka rasutih po *Starožitnostima* ima u Ilićevim rukopisima i jačih svjedočanstava o njegovu ozbiljnom i intenzivnom zanimanju za numizmatiku: dok se u bilježenju narodnih pjesama i običaja i prošlosti gradova, sela i razvalina starih gradina ograničio na Slavoniju, u sabiranju i proučavanju starih novaca prešao je granice svojega užega zavičaja.

VII

Poslije smrti Ilićeve (1878.) zagrebački je *Vijenac* za uredništva Šenoina upozorio hrvatsku vladu na Ilićevu zbirku starih novaca, da otkupi tu zbirku i numizmatičke radove Ilićeve. Vlada se tome odazvala i po procjeni Šime Ljubića otkupila je zbirku i predala zagrebačkom Arheološkom muzeju. U Ilićevoj zbirci su se našla 3333 komada kovanih novaca i 44 banknote, ove posljednje većinom iz doba madžarske revolucije. Zbirka je imala najviše rimskih novaca, i to 1413 komada, a među njima ih je bilo dosta, kojih ne spominje niti Cohen u svome djelu *Description générale des monnaies de la République romaine* (Paris 1857). Grčkih novaca je bilo 114 komada, a od naših domaćih bila su u zbirci 2 banovca, 124 komada dubrovačkih novaca i 20 dalmatinskih. Ti su novci nađeni najvećim dijelom u našim krajevima, osobito u Slavoniji i Dalmaciji.[28]

Već se po Ilićevoj zbirci vidi, da se on starim novcima nije bavio tek usput i površno, a to nam još jače potvrđuju rukopisi njegovih numizmatičkih radova. U arhivu Historijskoga instituta Jugoslavenske akademije pohranjen je pod signaturom II b 52 Ilićev rukopis *Dalmatinsko penezoslovje* (drugom rukom ispravljeno: Dalmatinski novci), svega 237 strana teksta (format 24,5×19,5 cm) i 32 lista sa slikama novaca.

Osobito je zanimljiv predgovor toga djela: u jednu ruku se iz njega vidi, da se Ilić ozbiljno spremao za numizmatički rad, a u drugu ruku doznajemo iz toga predgovora za privatne numizmatičke zbirke, što su u to doba postojale u Dalmaciji. O tome se Ilić opširno raspričao:

»Baveći se mnogo godina penezoslovjem iliti numismatikom sakupio sam s vremenom priličan broj starijeh novaca, što me je obodrilo grčko-rimsku numismatiku u četiri knjige napisati, bolje ponašiti. Prva knjiga zadržaje: Uputu u penezoslovje; druga: Autonomne novce gradova i vladara; treća: Numismatiku rimskijeh obitelja iliti konsularne novce sa kratkimi životopisi; a četvrta: Penezoslovje rimskih i bizantiskih careva sa životopisi.«

[28] Rengjeo, Stariji hrvatski numizmatičari (Numizmatički zbornik, urednik A. Bauer, Zagreb 1951., izdano kao rukopis, sv. I, str. 73–76).

»Ovim poslom zabavljen neprestano sam se obazirao na domaće novčane kovnice, ne polučiv ipak ništa znatna, sve dok nisam došao u Dalmaciju.[29] Istom ovdje na mojih službenih putovanjih, spajajući obljubljeno sa dužnošću, pođe mi za rukom moju sbirku ne samo znatno umnožati već i razne bogate novčane sbirke proučiti, po kojih sam mogao slijedeći novčani nacrt složiti.«

»Kod izrađivanja istog osim Nanija, Lazarija, Šafarika, Ljubića i zadarskoga gymnasijalnoga programa od god. 1860., u kojem je Dr. Danilo vješto gymnasijalnu novčanu zbirku opisao, rabio sam i slijedeće sbirke:

Na otoku Hvaru starine g. Makedja[30] hvarskih novaca do sada najznatniju zbirku, iz koje sam se i sa 15 navedenih snimaka okoristio.

U Dubrovniku sam kod dvorskoga savjetnika g. Rešetara proučio do sada najsavršeniju novčanu sbirku dubrovačke republike i snimke onijeh uzeo, koje u mojoj sbirci ne posjedujem. Osim toga mi je taj vrli i odlični gospodin dopustio prepisati sve koje nisam posjedovao tičuće se dubrovačkoga penezoslovja izcrpe, koje je neutrudljivim poslom u državnom dubrovačkom arkivu pokupio, po čem mi je jedino za rukom pošlo opis dubrovačkih novaca složiti.

Ne manje su važne sbirke preč. kanonika Skurlè, koji je moju zbirku darežljivo obogatio, zatim Dr. Kaznačića, komu imenito mnoge iz Dubrovnika i okolice skupljene starinske nadpise zahvaliti imam, kojimi sam znatno moju sbirku rimsko-dalmatinskih nadpisa umnožao.

Dalje koristio sam se sbirkom kotorskih novaca, koju g. Gregor Zulić, u miru živući komisar u Kotoru, posjeduje. U Budvi sam dobio nekoliko novčića, kao što u Novom i Risanu našastih posjedujem. Pregledao sam zatim u splitskoj gimnaziji sve starine, u Sinju bogate sbirke financijalnog komisara, zatim i ondašnjeg apotekara i gymnasijalnu primećujuć, da su mi vrli sinjski fratri upravo bratinski u svem na ruku išli, i Otac profesor Šalinović je i moju sbirku darežljivo uzmnožao. Slava im i to veća već i zato, jer oni jedinu u Dalmaciji narodnu gymnasiju pod upravom vrlog upravitelja Otca Ante Matasa rukovode. U Imočku posjeduje g. Ant. Rossi obilnu sbirku. U Vrlici, Kninu, Drnišu, Skradinu i Šibeniku sam si također lijepih stvari pribavio, kao i sa Brača i Korčule pomoću Otca Serafina Ivasovića. Napokon na Visu mi je mnogo na ruku išao duhovni pomoćnik Apolonij Zanella, kojemu nanavedene više novce zahvaliti imam.«

»Ovimi i još njekojimi manjimi sbirkami poduprt i mnogostrano obodren odvažih se jugoslavenskom obćinstvu prvi u našoj knjizi numismatički pokus s molbom izručiti, da što nisam umio ili mogao shvatiti štovani štioc sam nadopuni, zahvaljujući ujedno svim, koji su me u ovom poslu podpomagali bilo riječju bilo djelom.«

[29] Ilić je od svibnja 1867. do ožujka 1869. služio kod vojske u Zadru kao »Superiorats-Vertreter« (ispor. njegov Dnevnik u arhivu Histor. instituta Jugoslavenske akademije, str. 147).

[30] Zbirka Jerka Machieda je danas u splitskom muzeju (Rengjeo, l. c., str. 84).

Predgovor je pisan u Zadru 18. listopada 1868., a već je u zapisniku sjednice filološko-historičkoga razreda Jugoslavenske akademije 28. studenoga iste godine zabilježeno, da je od Luke Ilića primljena radnja o dalmatinskoj numizmatici i predana na pregled pravom članu Šimi Ljubiću. Prema njegovu referatu Ilić je u svome djelu izvršio neke promjene, te je Akademija potkraj 1869. prihvatila, da se djelo štampa u 500 primjeraka, a piscu je određena nagrada od 300 for. No Ilićevo djelo nije nikada ugledalo svijeta. U studenom 1871. odlučio je historičko-filološki razred, da se u proračunu za godinu 1872. stavi izdavanje »numizmatike« Ljubićeve, a time se bez sumnje ima razumjeti njegovo djelo *Opis jugoslavenskih novaca*, što je izašlo potporom Jugoslavenske akademije godine 1875.[31] Možebiti je radi toga, što je već bilo na vidiku Ljubićevo djelo, ostao neizvršen Akademijin zaključak, da izdade Ilićevo *Dalmatinsko penezoslovje*? Iako ne možemo pouzdano reći, što je upravo omelo štampanje Ilićeva *Dalmatinskoga penezoslovja*, svakako Lubićeva ocjena toga djela i na osnovi te ocjene prihvaćeni zaključak Jugoslavenske akademije, da djelo izdade o svome trošku, očiti su svjedoci, da je tadašnji naš učeni svijet imao dobro mišljenje o Ilićevu numizmatičkom radu. Danas – poslije gotovo sto godina – *Dalmatinsko penezoslovje* je dakako zastarjelo, no još i u naše dane stručnjaci žale, što Akademija u svoje doba nije štampala toga djela, jer je za ono vrijeme i za tadašnje stanje numizmatike u nas ta Ilićeva radnja bila dobar informativan priručnik za poznavanje starih novaca kovanih u Dalmaciji u Starom, Srednjem i Novom vijeku.[32]

Od numizmatičkoga djela, što Ilić u predgovoru *Dalmatinskoga penezoslovja* spominje, da ga je »u četiri knjige napisao, bolje ponašio«, sačuvao se rukopis u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici pod signaturom R 3355 i R 3356.[33]

R 3355 sadržava prvi dio pod naslovom »Upućenje u penezoslovje iliti numismatiku, djeo I, popisao Luka Ilić Oriovčanin«, a ima svega 250 strana teksta (24,5×19,5 cm) i 44 table sa slikama starih novaca i istočnih i zapadnih alfabeta. U predgovoru »Štiocu« Ilić veli, da je to djelo »pomoću raznijeh spisatelja i vlastitim mnogogodišnjim iskustvom složio za početnike ... kao uvod u numismatiku«, i iznosi dalji raspored djela; drugi dio sadržava grčke i ilirske novce i novce raznih kraljeva; u trećem su dijelu obrađeni »rimski obiteljni novci«, u četvrtom novci rimskih vladara, a sve je popraćeno opsežnim historijskim i biografskim komentarom.

U R 3355 je na str. 205–239 donesena također obilna »numismatička literatura«, u kojoj su pobilježeni naslovi stručnih djela latinskih, njemačkih, engleskih, francuskih, talijanskih, španjolskih, poljskih, ma-

[31] Ispor. zapisnike sjednica Jugoslavenske akademije štampane u Radu VI, VIII, IX i XVII.

[32] Rengjeo l. c., str. 75.

[33] Rukopis R 3247, koji je u katalogu zabilježen kao »Numismatica«, nije u vezi s time: to je zapravo zbirka Ilićevih bilježaka svake ruke (ima ih i iz *Starožitnosti slavonskih*).

džarskih, i to počevši od šesnaestoga vijeka pa sve do tadašnjih najnovijih publikacija izdanih krajem šestoga decenija devetnaestoga vijeka. Od domaćih spominje Ilić A. Blaškovića (Historia universalis Illyrici, Zagrabiae 1794) i arheološka djela Katančićeva. Dakako, i tu vrijedi, što smo već rekli za *Starožitnosti:* Ilić nije mogao poznavati sva ta djela iz vlastite lektire, nego je za njih i za glavne im smjernice znao najvećim dijelom iz djela, koja su mu bila pristupačna, ali i to je svakako znak, da je nastojao steći dobrih i pouzdanih informacija o stanju numizmatike svojega doba.

U R 3356/I (470 strana, 21×17 cm) i u R 3356/II (257 strana, 25× 19,5 cm) obrađeni su grčki i rimski novci – obiteljski, konzularni i carski – s historijskim podacima o obiteljima, konzulima i carevima sve do Konstantina XIV., posljednjega cara bizantskoga. Na kraju su dodane table sa slikama novaca, izvađene iz stranih stručnih knjiga, i tablice istočnih i zapadnih alfabeta.

U R 3356/III ide paginacija od str. 221 do str. 511 (format 25×20 cm), a govori se u tome dijelu o novcima evropskih, azijskih i afričkih zemalja. Na kraju su table sa slikama novaca i opsežno »kazalo«.

Rukopis numizmatičkoga djela sačuvanoga u R 3355 i R 3356 sređivan je, no nije konačno sređen za štampu: djelo je ostalo nezavršeno možebiti zato, što u tadašnjim našim prilikama nije bilo lako naći nakladnika, koji bi o svome trošku štampao opsežno djelo, koje je imalo biti uvod u numizmatiku, a Ilić nije imao sredstava, da ga sam izdade.

Isti je udes stigao i zbirku rimskih natpisa, što ih je Ilić sabrao. U Sveučilišnoj knjižnici su u R 3256 sačuvana dva svežnjića listova, na kojima su ispisani rimski natpisi nađeni u Dalmaciji: *Inscriptiones Romanae in Dalmatia invente, colegit* (sic) *Luka Ilić Oriovčanin.* Na listovima je ispod natpisa redovno zabilježeno, gdje je natpis nađen i da li je gdje već objavljen, a gdiegdje ima i drugih bilježaka u vezi s natpisom. No dalje nije Ilić pošao u obrađivanju te sabrane građe.

VIII

U predgovoru *Upućenja u penezoslovje* rekao je Ilić za mitologiju: »... prem ako je posebna znanost, to ipak sa numismatikom u najužjem savezu stoji«. U *Upućenju* je mitologiju doduše »mimoišao«, ali je namislio za naš svijet napisati poseban priručnik, da ga uputi u narodno vjerovanje Grka i Rimljana. Taj se rad Ilićev čuva u rukopisu u zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici u dva svežnja pod signaturom R 3553.

Rukopis prvoga svežnja (712 strana u formatu 25×20 cm) ima na prvom mjestu (str. 1–11) »Uvod u grčko-rimsko bajoslovje«, a dalje se rukopis raspada po paginaciji na dva dijela. U prvome dijelu (str. 13–486) prikazao je Ilić: I. nebeska božanstva; II. zemaljska božanstva; III. većja i vodena božanstva; IV. paklena ili podzemljena božanstva i

strašila; V. sićušna i simbolička božanstva. U drugom se dijelu (str. 1–226) priča najprije o stranim božanstvima i nekojim manje znanim herojima, a zatim o polubogovima i odličnim herojima.

U posebnom svesku manjega formata (svega 55 nepaginiranih listova) priklopljen je posve mršav popis stručne literature (po jedno latinsko, njemačko i francusko djelo o mitologiji i Kärcherovi Handzeichnungen für die Mythologie und Archäologie des klassischen Altertums, Karlsruhe 1825), a dalje je sve do konca sveska registar imena, što se spominju u *Bajoslovju.*

U drugom svežniu R 3553 ima oko 200 listova s crtežima u vezi s grčkim i rimskim pričama o bogovima i herojima. Ti su crteži izvađeni iz neke štampane knjige (iz Kärcherovih *Handzeichnungen?),* a Ilić je ispod njih pribilježio, što koji crtež prikazuje.

Osjećajući u svoje doba u nas oskudicu valjanih knjiga, iz kojih bi naš svijet upoznao duševni život stare Grčke i Rima, Ilić po svome običaju nije žalio truda, da izradi opsežan priručnik grčke i rimske mitologije, no i taj je trud, kao i njegovi numizmatički radovi, sav ostao za uvijek pokopan u rukopisima.

IX

Osim prerada Körnerovih pjesama prožetih ratničkim duhom njemačkih Freiheitskriege, što smo spomenuli, da ih je Ilić izdao pod svojim imenom u četvrtoj knjizi *Slavonskih varoških pjesama,* ima u toj zbirci također nekoliko Ilićevih pjesama. U kolu ilirskih pjesnika, koji su pozdravili »domorotkinje« prigodom plesa Streljačkoga društva o pokladama godine 1843., našao se i Ilić: u pjesmi *Što je sunce, car na nebu...* opjevao je »naše vedre djeve i gospe, što se u kolu divno kreću« (I, 106). Posve drugim duhom odišu Ilićeve pjesme, objavljene u istoj zbirci među pjesmama ilirskih pjesnika posvećenim »narodnoj graničarskoj gradiškoj regimenti«: *Graničarski mladić* (IV, 72), *Oproštaj vojnika s ljubovcom* (IV, 87) i *Bubanj zove, topi ruče* (IV, 109) – njih karakteriše završetak ove posljednje pjesme: »Zato bržje na bojišće / za dom, kralja i ognjišće«.

Uporedo s tim pjesmama objavljenim u *Slavonskim varoškim pjesmama* ugledalo je svijet nekoliko Ilićevih pjesama u Gajevoj *Danici* i u Vrazovu *Kolu:* Dva pera ljubopera (Danica 1841, br. 34), Da mi ju je sam' vidjeti (Danica 1844, br. 7), Sladka milko, da se mogu (ib., br. 28), Smrt Graničara (Kolo I, str. 95), Gradovom Gradiški i Brebiru (ib. II, 16). Već po prvim stihovima i po naslovima tih mladenačkih piesama vidi se i karakter njihov: one pjevaju o ljubavi i o borbenom duhu naših graničara, koji su stajali na braniku svojega zavičaja i carevine.

Poslije tih pjesama objavljenih u mladim danima čini se da se Ilić odrekao pjevanja, jer i pjesme, što su se sačuvale u rukopisima, očito

potječu iz njegove mladosti. Nešto ih ima u *Dnevniku* pohranjenom u Arhivu Historijskoga instituta Jugoslavenske akademije, a jednu od onih, u kojima je Ilić opjevao jade i nevolje svojega kapelanovanja u pustoši ruševačkoj, štampao je Scherzer u *Nastavnom vjesniku* (IV, 11). U zagrebačkoj Sveučilišnoj knjižnici sačuvao se u R 3553 snopić nesašivenih listova s pjesmama pisanim Ilićevom rukom zajedno s crtežima iz grčkih i rimskih priča o bogovima i herojima i s raznovrsnim Ilićevim hrvatskim i njemačkim ispisima i bilješkama iz pročitanih knjiga, u prvom redu u vezi s njegovim numizmatičkim i historjskim radom. Uz taj snopić listova s pjesmama – kako smo već spomenuli govoreći o *Lovorikama* – nalazi se napose u sašivenom sveščiću posve maloga formata pjesma o Granici s vrlo oštrom osudom njezine carske uprave, pa jer je upravo time u jakoj opreci sa svim, što je Ilić o Granici napisao, rekli smo, da ta pjesma ne će biti njegova, nego da jamačno ide u isti red s Ilićevim ispisima i prijepisima iz tuđih sastavaka, kakvih ima mnogo u R 3553. Naprotiv pjesme na nesašivenim listovima odgovaraju karakteru mladenačkoga pjevanja Ilićeva, a osim toga već neki lokalni i lični momenti upućuju na njegovo autorstvo (bilješke in margine o *Dnevniku*, o Veličankama). Napokon, neke od graničarskih davorija zapisanih na tim nesašivenim listovima u R 3553 objavljene su u *Slavonskim varoškim pjesmama* i u *Kolu* pod Ilićevim imenom, a za prvu pjesmu u nizu pjesama namijenjenih Jelki (Lijepa j' djeva zorolična . . .) doznajemo iz Ilićeva pisma Vrazu od 13. veljače 1843. posve pouzdano, da ju je doista Ilić spjevao. A nije na odmet niti potvrda, što je daje rukopis R 3814, u kojemu je na jednom listu sačuvana pjesma »Graničar«, pisana Ilićevom rukom, a ispod nje je njegov potpis sa »mp«: ta se pjesma tek uz neke varijante nalazi također u R 3553.

Već je Scherzer, koji osim *Dnevnika* nije poznavao drugih Ilićevih rukopisa, na osnovi njegovih pjesama štampanih u *Danici*, *Kolu* i *Slavonskim varoškim pjesmama* porekao Iliću pjesnički dar, a toga suda ne obaraju niti piesme, koje su nam poznate samo iz rukopisa. Hrvatski intelektualci u ilirskom kolu su u vatri mladosti i u patriotskom zanosu pjevali o ljubavi i domovini pjesme, kojima uz rijetke izuzetke nije bilo suđeno dugoga života. Takve su bile i Ilićeve pjesme, a možebiti se ne ćemo prevariti, ako po tome, što je on u zrelijim godinama života prestao pjevati, sudimo, da je i sam poslije oduševljenja prve mladosti osjetio, da nije za pjesmu rođen, pa je u svojim književnom radu pošao drugim putevima. A jamačno su i njega na te staze putila također teška i tmurna vremena, koja su poslije 1848. pritisla hrvatski narod.

X

U svome književnom radu Ilić je bio ozbiljan i neobično marljiv samouk, a krug njegova interesovanja je bio vrlo razgranjen, možebiti i suviše. Stručno obrazovanje za svoje zvanje je stekao u teološkoj školi

zagrebačkoga sjemeništa, a upravo na tome polju nije po svršenim naukama književno radio. Već u posve mladim godinama, došavši 1837. u Zagreb u sjemenište, Ilić se živo zainteresovao za ilirski nacionalni i književni pokret, koji je tada bio u punom jeku, te je već 1841. počeo surađivati u Gajevoj *Danici,* a njegovih priloga ima i u prvim knjigama Vrazova *Kola.* Počeo je, kao obično mladi ljudi u ilirsko doba, s pjesmama, no već 1842. donose i *Danica* i *Kolo* njegovih članaka o narodnim običajima u Slavoniji. Kao sinu slavonskoga sela bili su mu običaji njegova užega zavičaja dobro poznati i dragi, pa je posve prirodno, što je u prvim svojim radovima pregao da obradi zanimljive momente iz narodnoga života, koji su tada još u našem književnom svijetu bili slabije poznati. S narodnim običajima usko je povezana i narodna pjesma, pa se Ilić već rano zainteresovao i za nju. No njegovi pogledi nijesu ostali sažeti u uske granice Slavonije: u ožujku 1842. zamolio je Vraza, da mu pribavi knjigu Poljaka Wojcickoga *Pieśni ludu,* i njom se okoristio u radnji o Ivanjskom krijesu, štampanoj iduće godine u *Danici.* Iz pisama Vrazu u godini 1842. se vidi, kako je Ilićev interes za kulturni život Slavena sve više jačao: mladi zagrebački klerik se pretplaćuje na Šafaříkov *Slovanský národopis* i moli Vraza, da mu od Rakovca pribavi Mickiewiczeve pariške prelekcije o slavenskim literaturama. Nema sumnje, da je u tome pogledu na Ilića snažno djelovalo poznanstvo s Vrazom, no karakteristično je za njega, da je pri prvim svojim koracima u književni svijet umio naći veza upravo s Vrazom, tada već uglednim pjesnikom ilirskim, koji je bio u živom saobraćaju s književnim radnicima slavenskim, i da se tim vezama ozbiljno koristio u svome radu.

Interesu za folklor pridružio se u Ilića rano također interes za starine, ali u prvi kraj samo za starine slavonske. Tek što je izašao iz sjemeništa i bio poslan za kapelana u Ruševo, pomanje selo požeškoga kraja, pisao je potkraj godine 1843. Vrazu, da je namislio opisati i tadašnje stanje i prošlost »svih po Slavoniji razvalina starinskih«. U naslovima prvih radova te vrste, što su počeli izlaziti 1852. u *Nevenu,* izrijekom je rečeno, da su ti radovi uzeti iz Ilićeve »zbirke starožitnosti kraljestva Slavonije«, a takav je naslov dao Ilić i konačnoj redakciji radova te vrste sabranih u omašnom rukopisu zagrebačke Sveučilišne knjižnice. Taj je naslov za svoje slavonske starine Ilić očito odabrao prema poznatome Šafaříkovu djelu *Slovanské starožitnosti:* poznato nam je već iz Ilićevih pisama Vrazu, da se on živo zanimao za naučni rad Šafaříkov, pa ga je jamačno upravo taj rad i potakao, da se i sam bavi slavonskim starinama. Krug njegova zanimanja za starine znatno se proširio i ojačao, kada je on s proljeća godine 1867. kao vojni svećenik poslan u Zadar, gdje je proboravio gotovo pune dvije godine sve do svojega umirovljenja (1869.). Poznato je, da je Dalmacija od svih hrvatskih zemalja najbogatija spomenicima prošlosti, koji sežu u doba daleko prije dolaska Hrvata, pa se u tom ambijentu i Ilić intenzivnije stao baviti numizmatikom i rimskim natpisima. Sam veli, da je već ranije sabirao stare novce i kušao »napisati, bolje ponašiti« grčko-rimsku

numizmatiku sa osobitim obzirom na kovnice novaca u našim zemljama: »ne polučiv ipak ništa znatna, dok nisam došao u Dalmaciju«. Na svojim službenim putovanjima po Dalmaciji »spajajući obljubljeno sa dužnošću« proučio je bogate javne i privatne numizmatičke zbirke i tako je mogao završiti svoje numizmatičke radove, koji su se – kako smo vidjeli – sačuvali samo u rukopisima, iako je Jugoslavenska akademija bila zaključila, da će djelo o dalmatinskim novcima izdati u svojim publikacijama. U Dalmaciji je Ilić sabrao i sredio također zbirku rimskih natpisa »Inscriptiones romanae in Dalmatia invente«, ali ni ta zbirka nije ugledala svijeta.

Karakteristično je za Ilićev rad, da se on proširujući svoj interes na nove grane nauke – od folklora na slavonske starine, pa zatim na numizmatiku i rimske natpise – za volju novome nije nikada posve odbio od staroga, tako da se također u kasnim godinama i dalje trudio oko sabiranja i izdavanja narodnih pjesama i oko osvjetljivanja slavonskih starina. O tome je ostavio bogato svjedočanstvo u velikoj, na žalost nesređenoj zbirci narodnih pjesama, a osobito u rukopisu *Starožitnosti*, gdje će još i danas naći zanimljivih vijesti, tko se zanima za prošlost Slavonije. Prema tome Ilić nije bio površan diletant, koji bi se zaintesovao čas za ovo, čas za ono, i lijetao od jedne grane nauke k drugoj. Šteta je samo, što je po završetku školovanja u Zagrebu po svome zvanju morao poći od jedne seoske župe do druge, od jednoga garnizona i vojničkoga instituta do drugoga, te je tako bio osuđen, da u strukama, koje su ga zanimale i u kojima je želio raditi, stječe potrebitu spremu kao samouk prepušten sam sebi daleko od iole jačih kulturnih žarišta. A ne smijemo ni to zaboraviti, da je Ilić počeo raditi u doba, kada je – prije više od sto godina – ozbiljno ispitivanje prošlosti u nas bilo uopće još u povojima. Ako ocjenjujući Ilićev književni rad objektivno prosudimo sve te momente, valja mu priznati, da je uza sve nedostatke, što ih mi danas vidimo u njegovu radu, neumornom radinošću i ozbiljnim nastojanjem, da za svoj rad nađe pouzdanu osnovku, dao hrvatskoj knjizi, što mu je uopće bilo moguće dati u prilikama njegova doba i u njegovim ličnim prilikama, tako da u njegovim štampanim spisima i u rukopisima ima i danas vrijednih prinosa za poznavanje folklora i starina Slavonije.

Dr Tomislav Jakić

O POSTANKU I SASTAVU BIBLIOTEKE IVANA KUKULJEVIĆA

Prilog historijatu Knjižnice Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

(Primljeno za štampu na 6. sjednici U Odjela od 12. X 1957)

Ivan Kukuljević Sakcinski bio je bez sumnje jedna od najmarkantnijih ličnosti u hrvatskom kulturnom i političkom životu devetnaestoga stoljeća. U svom javnom djelovanju u pravom je smislu riječi bio svestran: on je bio pjesnik, pripovjedač, dramatičar, historičar (politički, kulturni i literarni), povjesničar umjetnosti, konzervator, arhivar, bibliograf i političar. Za svako od tih područja dao je Ivan Kukuljević po nekoliko vrijednih i značajnih djela, od kojih neka i danas još vrijede kao kapitalna.

Za bolje razumijevanje naših daljih izlaganja i za bolje upoznavanje Kukuljevićeve ličnosti smatramo potrebnim i korisnim iznijeti – makar u najkraćim crtama – životni put, pa književno i političko djelovanje Ivana Kukuljevića.

U XIV. stoljeću doselila se u Senj jedna grana stare venecijanske patricijske porodice Bassani de Sacci.[1] Godine 1490. podjeljuje im kralj Vladislav II. hrvatsko plemstvo i patricijat grada Senja. S tom porodicom spojila se ili po ženidbi ili adopcijom obitelj Kukuljević, koja se u XVI. stoljeću doselila iz Hercegovine u Senj, a jedan član te obitelji, Andrija Kukuljević, dobio je g. 1649. hrvatsko-ugarsko plemstvo.[2] Od XVII. stoljeća nazivaju se članovi te porodice Kukuljević de Sacci odnosno Kukuljević-Sakcinski.

Ivan Donat Kazimir pl. Kukuljević Sakcinski rodio se dne 29. svibnja 1816. u Varaždinu, kao deveto dijete Antuna Kukuljevića, kraljevskog savjetnika i kasnijeg hrvatskog nuncija na ugarskom saboru u Požunu,

[1] Smičiklas, T.: Život i djela Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, Zagreb 1892, str. 3 i dalje.

[2] Koščak, Vl.: Korespondencija Dubrovačke vlade s Nikolom Frankopanom i Petrom Zrinskim. P. o. iz Zbornika Hist. instituta Jug. akademije, Vol. I, Zagreb 1954, str. 209, bilješka 9–10.

pa vrhovnog ravnatelja svih škola u Hrvatskoj, i Antonije rođ. pl. Labaš. Poslije svršene osnovne škole dolazi mladi Kukuljević u studenom 1825. na gimnaziju u Zagreb. Nju polazi sve do druge godine filozofije, koju prekida 13. I. 1833., sa željom, da se posveti vojničkom staležu. Dne 15. I. 1833. dade se unovačiti u 39. regimentu, a već 23. I. 1833. nalazimo ga kao kadeta u Kremsu. Godine 1835. dolazi Ivan Kukuljević u Beč k ugarskoj tjelesnoj gardi, gdje 6. V. 1836. postane gardijskim časnikom. U Beču je upoznao među ostalima i Ljudevita Gaja. Od toga doba postaje vjerni suradnik Gajeve »Danice Ilirske«, gdje mu je u broju 50. od 9. XII. 1837. štampana i prva pjesma »Tuga za ljubom«. Iste godine napisao je i svoju prvu dramu »Juran i Sofija«, koju je štampao u Zagrebu g. 1839. Te iste godine drama je i izvedena u kazalištu u Sisku, a 1840. i u Zagrebu. »Juran i Sofija ili Turci kod Siska« je – kako veli prof. D. Prohaska – »prva drama pisana novijim književnim jezikom hrvatskim na hrvatskoj pozornici.«[3] Godine 1840. premješten je Kukuljević od kraljevske garde k regimenti u Milano. Spoznavši, da nije vojnički stalež za njega, napušta Ivan Kukuljević nakon teških borbi sa ocem vojništvo. Otpust iz vojske dobiva 11. XI. 1842., a već u prosincu iste godine bude imenovan začasnim jurasorom zagrebačke županije.

Godine 1843. izabran je prvi put u hrvatski sabor, a g. 1845. postao je veliki sudac županije varaždinske. Ivan Kukuljević istakao se kao odličan politički govornik. U hrvatskom saboru u Zagrebu održao je 2. V. 1843. sjajan »prvi hrvatski govor za hrvatski jezik, da se uvede u škole i javne urede.«[4] Dne 23. X. 1847. održao je Kukuljević svoj drugi historijski govor u hrvatskom saboru, poslije koga je sabor jednoglasno zakonskim člankom X. proglasio mjesto latinskog jezika hrvatski jezik službenim jezikom u javnom životu. U burnoj 1848. godini postaje Kukuljević jedan od prvaka hrvatskih narodnih preporoditelja. Iste godine imenova ga ban Jelačić zemaljskim arhivarom, a zatim odbornikom zemaljske obrane i predstojnikom odjeljenja za prosvjetu. Početkom 1849. g. odlazi Kukuljević u Budimpeštu sa zadaćom, da dopremi u domovinu arhivalija i knjige, koji su za vrijeme Josipa II. odneseni iz Hrvatske. Sa istom zadaćom bio je još dva puta u Pešti tokom godine 1850.[5] Nastupom apsolutizma g. 1850. povlači se Kukuljević iz javnog političkog života, ostavlja svoj položaj banskog vijećnika i posvećuje se posve historijsko-naučnom istraživalačkom radu. Osniva u Zagrebu »Družtvo za Jugoslavensku pověstnicu i starine«, te postaje njegovim predsjednikom (»načelnikom«) i urednikom društvenog glasila »Arkiva za pověstnicu jugoslavensku«. U tom »Arkivu«, koji je izašao u 12 knjiga (od g. 1851–1875.), objavio je Kukuljević mnogo svojih historijskih i kulturno-historijskih radova.

[3] Prohaska, D.: Prvi ilirski dramatik, Nastavni Vjesnik, Zagreb, God. XXIV, sv. 9/1916, str. 649–653.

[4] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 24.

[5] Kukuljević, I.: Primanje hrvatskih spisa u Budim-Pešti god. 1849–1851, Zagreb 1885, str. 4, 19 i dalje.

Kad je g. 1860. oktobarskom diplomom vraćen Hrvatskoj ustav, ponovno susrećemo Kukuljevića u političkom životu. Dne 3. siječnja 1861. imenovan je Kukuljević velikim županom zagrebačke županije, a 2. srpnja 1865. banskim namjesnikom. Kad je godine 1867. uveden u monarhiji dualizam, maknut je Kukuljević 26. VI. 1867. s položaja banskog namjesnika i velikog župana, pa stavljen u mirovinu. Po drugi put se tada Kukuljević povlači s političke pozornice i vraća samo svom književnom i naučnom radu. Od godine 1874. do 1889. bio je i predsjednik obnovljene Matice Hrvatske. Ivan Kukuljević Sakcinski umro je 1. kolovoza 1889. na svom imanju Puhakovcu kraj Sv. Križa u Hrv. Zagorju, a svečano je sahranjen u Zagrebu 3. kolovoza u Ilirskoj arkadi na Mirogoju.

Prelazilo bi okvir našega zadatka, ako bismo se upustili u nabrajanje i ocjenu brojnih Kukuljevićevih djela i studija.[6] Već za njegova života bio je njegov književni i naučni rad visoko cijenjen i u domovini i u inozemstvu; bio je izabran za dopisnog odnosno počasnog člana od oko 30 stranih i domaćih akademija, sveučilišta, naučnih institucija i društava.[7] I danas smatra se Ivan Kukuljević Sakcinski punim pravom osnivačem hrvatske bibliografije[8] i utemeljiteljem moderne hrvatske historiografije.[9]

[6] Od toga mnoštva Kukuljevićevih djela spomenut ćemo barem ona najznačajnija: historijske drame: Juran i Sofija ili Turci kod Siska (1839) i Stjepko Šubić (1841); Različita djela (I, 1842, II, 1843, III, 1844, IV, 1847); zbirka patriotsko-političkih pjesama »Slavjanke« (1848); drame: Poturica (1867) i Marula (1879); historijska djela: Iura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae (I, 1861, II–III, 1862), Slovnik umjetnika jugoslavenskih (I–IV, 1858–1860), Acta Croatica (1863), Codex diplomaticus (I–II, 1874–1875), Nadpisi sredovječni i novovječni... u Hrvatskoj i Slavoniji (1891); biografije Glasoviti Hrvati (1886) i monografija Julio Clovio (1878). U »Radu« Jugoslavenske akademije štampane su mu ove historijske rasprave: Panonija rimska (23/1873), Hrvati za nasljednoga rata (38/1877), Prvovjenčani vladaoci Bugara, Hrvata i Srba i njihove krune (57/1881, 58/1881, 59/1881), Priorat vranski sa vitezi templari i hospitalci sv. Ivana u Hrvatskoj (81/1886 i 82/1886). U »Starinama« je objavio: Izviešće Šimuna Jude Sidića o turskoj obsadi grada Beča g. 1683 (16/1884), Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saeculi XIII. (21/1889, 22/1890, 23/1890, 24/1891, 26/1893, 27/1895, 28/1896)

[7] Ivan Kukuljević bio je začasni građanin Zagreba, Osijeka i Krapine; dopisni član Moskovskoga arkeologičkoga društva, Madžarske akademije znanosti u Budimpešti, Geografičkoga društva u Lisabonu, Akademije kvirita u Rimu, c. kr. Centralnoga povjerenstva za starine i umjetnosti u Beču, c. kr. Geologičkoga društva u Beču, c. kr. Književnoga društva u Krakovu, Društva srpske slovesnosti u Beogradu, Carske akademije znanosti u Petrogradu, Société Royale des Antiquaires du Nord u Kopenhagenu; počasni član: Ljubljanskoga Sokola, Društva za promicanje lijepih umjetnosti u Beču, Matice Slovačke, Matice Dalmatinske, Akademičkoga čtenarskoga spolka u Pragu, Sveučilišta u Harkovu, Petrogradu i Kijevu, Narodne čitaonice u Gospiću, Zavoda sv. Jeronima u Rimu, Arkeologičkoga društva u Zagrebu i Sisku, Bugarskoga književnoga društva u Sofiji, Hrvatskog pedagoško-književnog zbora u Zagrebu, Matice Slovenske, Historijskoga društva za Korušku i Historijskoga društva za Kranjsku, Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zagrebu; predsjednik: Matice Hrvatske, Arkeologičkoga društva hrvatskog i Zemaljskog školskog odbora u Zagrebu. (Smičiklas, T.: Op. cit. str. 93 i Kukuljevićev Arhiv u Hist. institutu Jugoslavenske akademije, Sign. A II-8.)

[8] Badalić, J.: Povodom preuređenja Knjižnice Jugoslavenske akademije u Zagrebu (Vjesnik bibliotekara Hrvatske, Zagreb, G. I. br. 1–3/1950, str. 119).

[9] Novak, V.: Ivan Kukuljević i Ivan Tkalčić na naučnim istraživanjima u Zadru, Zadar 1955, str. 29.

Kad pročitamo ovaj u najkraćim crtama izneseni »curriculum vitae« Ivana Kukuljevića i nehotice nam se mora nametnuti pomisao, da je on, koji je toliko toga napisao sa svih mogućih područja djelatnosti ljudskoga duha – od pjesama, drama i novela do političkih rasprava i historijskih studija – sigurno imao vrlo veliku biblioteku. Kukuljevićev biograf, akademik prof. Tade Smičiklas, to nam i potvrđuje riječima: »Njegova biblioteka tiskanih knjiga broji do dvanaest hiljada svezaka. O svojoj zbirci za povjestnicu jugoslavensku veli on sam: »U ovom razredu naći ćeš skoro sve knjige i sva tiskana djela, koja se iole tiču povjesti jugoslavenske.« Tek se time tumači, da je on mogao njeke radnje svoje uraditi u ono doba, kada je Zagreb bio siromašan in slavicis, kada ovaj razred njegov broji 727 djela, samo na tudjim jezicima. Naravno je, da je glavnija slavenska djela i hrvatska i srpska sva posjedovao. Kako bi mogao bio obraditi svoj »Slovnik umjetnika jugoslavenskih« u ono doba, da nije imao svojih do devet stotina knjiga ovoga sadržaja? Koliko mu je olahkotilo obradjivati »Bibliografiju hrvatsku«, kada je sam sabrao do dvije hiljade knjiga? Kako bi bila teško mogla naša Akademija započeti svoj veliki historijski riječnik, da nije bilo ove velike zbirke starih hrvatskih knjiga. Kako bi i kada bi bio Gjuro Daničić mogao napisati svoje »Oblike«, da ga nije sreća namjestila ovomu obilnomu vrelu.«[10]

Iza te konstatacije odmah nam se postavlja i drugo pitanje: kada, kako i na koji način je Kukuljević došao do tako bogate i vrijedne knjižnice? Pokušat ćemo i na to pitanje odgovoriti.

U prvom redu stanoviti broj knjiga sigurno je dobio odnosno naslijedio od svoga oca Antuna, »koji si je bio osnovao veliku knjižnicu najviše historičkih djela.«[11] Za vrijeme boravka u Beču (1835–1840) kod garde počinje se Kukuljević zanimati za književnost i historiju. U to vrijeme padaju i njegovi literarni pokušaji (pjesme i historijska drama »Juran i Sofija«). Za to su mu bile potrebne knjige, koje je kupovao ili dobivao na dar. Kao dokaz tome služe nam neke knjige iz njegove knjižnice, koje nose vlastoručne potpise s oznakom »Garde Lieutnant, Locumtenentis Lieutenant, Ltnt, Garde Ltnt«.[12] Odlaskom

[10] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 56.

[11] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 7.

[12] Navodimo nekoliko takvih knjiga, koje se danas nalaze u Knjižnici Jugoslavenske akademije: 1. Schrand, Fr.: Geschichte der Pest in Sirmien in den Jahren 1795 und 1796. Pesth, 1801. Th. 1–2 (Sign. 31.815, potpis Johann v. Kukuljević, Lieutnant), 2. Szöllöszy, J.: Tagebuch gefeyerter Helden und wichtiger kriegerischer Ereignisse der neuesten Zeit..., Fünfkirchen, 1837. (Sign. 29.859, potpis I. Kukuljević, Ltnt.). 3. Physisch-chemische Untersuchungen der Mineralquelle von Sztubitza in Croatien, Agram 1820. (Sign. 27.384, potpis Johann v. Kukuljević, Garde Lieutnant), 4. Salamon Gessners Briefwechsel mit seinem Sohne, Bern u. Zürich 1801. (Sig. 28.619, potpis Johann v. Kukuljevich, Garde Ltnt.), 5. Homwald, E.: Die Seeräuber, Leipzig 1831. (Sign. 29.939, potpis Kukuljević, Garde Lieutnt.), 6. Das Königreich Illyrien nach seiner neuesten Eintheilung statistisch topographisch beschrieben, S. 1. 1826. (Sign. 31.571, potpis Kukuljević, Garde Lieutnant), 7. Geschichte des Türkischen Reiches..., Wien 1789. (Sign. 27.397, potpis Johann v. Kukuljevich, Garde Lieutnant), 8. Dio Cassius: Römische Geschichte, Frankfurt 1783, Bd. 1–5. (Sign. 29.954, potpis Kukuljević, Ltnt.), 9. Thewrewk, J.: Dicionarium pentaglottum, Posoni 1834.

u regimentu u Milano Kukuljevićeva se želja i ljubav za nauku, specijalno za povijest, pa za knjige još više povećava i izgrađuje. Pohađa biblioteke i arhive, zanima se za naše stare knjige, kupuje ih i dobiva na dar. O tome nam najbolje svjedoče njegovi članci u »Danici Ilirskoj« iz godina 1841. i 1842.,[13] a potvrđuje nam to i Kukuljevićev biograf T. Smičiklas.[14] Na putu u Veneciju godine 1842. upoznaje se Kukuljević s Giuseppe Valentinellijem,[15] bibliotekarom Marciane u Veneciji, koji postaje njegov prijatelj i najvredniji suradnik i pomagač u znanstvenom radu. »On je bez sumnje najrevniji pomagač Kukuljevićev, sabire neumorno po Italiji i drugud podatke o knjigama, koje govore o jugoslavenskim zemljama, vijesti o našim ljudima, koji su si stvorili glas u inozemstvu kao umjetnici ili učenjaci«,[16] a bez sumnje mu je

(Vrančićev rječnik iz g. 1595. Sign. 44.058, potpis Joannis Kukuljević, Locumtenentis Lieutenant), 10. Papanek, G.: De regno regibusque Slavorum..., Quinque-Ecclesiis 1780. (Sign. 40.014, potpis Ex libris Joannis Kukuljević Sakcinski, Locumtenentis), 11. Berthélemy, J. J.: Reise des jüngern Anacharsis durch Griechenland, Wien 1792, Th. 1–7. (Sign. 27.460, potpis Johann v. Kukuljevich, Garde Lieutnant), 12. Funke, C.: Praktische Geschichte des Menschen, Wien u. Prag 1805. (Sign. 30.134, potpis zum Angedenken von Cameraden Simony – Johann Donat v. Kukuljevich, Garde Lieutnant).

[13] Dopis iz Milana: »Što se knjižnicah tiče ovih nemogoh žalibože radi kratkoga vremena nigde osim ovde u Milanu pohoditi. Nu što najdoh, čujte: U Brajdenskoj knjižnici čuva se jedna stara češka biblia... od drugih rukopisah za Slavjane su ponešto znameniti ovi: ...3. Serini (Zrinjski) Nicola, sua vittoria contra i Turchi. 4. Rachobaldus ferariensis, Chronica S. Hieronymi... Od tiskanih knjigah: 1. Elektra od Zlatarića. 2. Giovio Paolo e Gambini Andrea, Comentarii delle Cose di Turchi con gli Fatti et la vita di Scanderbeg, Venetia 1541. 3. Vincenzo Pribevo origine et succesi de gli Slavi, volgarmente detti Schiavoni in 4. in Venetia 1595 (Oba dela veoma redka). U ambrozijanskoj knjižnici čuva se redki ures staro-ilirskih rukopisah, ovaj jest novi Testament s cirilskimi slovi pisan u 4. ma žalibože fali nekoliko listovah s početka i od svarhe. Korice su mu od zelenoga baršuna, a desna od njih s prekrasnimi od suhoga srebra izrezanimi obrazi i dragim kamenjem urešena... Sveštenik i čuvar ove knjižnice darži toli u ceni taj rukopis (kojega i čitati znade), da se ga je jedva iz rukuh dati podarznuo... Još sam među redkimi knjigami Brajdenske biblioteke zaboravio staviti jednu krasnu bibliu u pet svezakah u 8. koja je cirilskimi slovi utištena i od koje parvi svezak, gdje naslov i leto u kojoj je godini tiskana, stoji, viditi nisam mogao, jerbo je duže vremena kod grofa Castiglionia, koi se slavjanski jezik uči...« Danica Ilirska, br. 14/1841. od 3. IV. 1841., str. 54–55.

Dopis iz Milana: »... U bogatoj knjižnici (u Pavii) nenađoh, žalibože, ništa slavjanskoga, osim rečnikah Della Belle i Jambrešića i slovnicah (gramatikah) krainsku od Murka i Kopitara, rusku od Severina i talijansko-ilirske razgovore od Rakića. Nu što me mnogo zanimi biaše veoma redka knjiga i delo od Galletia: Inscriptiones illyricae Romae exstantes...« Danica Ilirska, br. 31/1841. od 31. serpnja 1841, str. 127.

Dopis iz Mletakah: »...Budući da je glavna svarha putovanja mojega iztraživanje knjigah i rukopisah ili u našem jeziku ili tuđem varhu naših stvarih pisanih, pohodio sam i u Reci kao prošastoga proletja gimnazialnu tako sada knjižnicu OO. kapucinah... Ovde ima mnogo više naših starinskih knjigah, nego li u rečkoj gimnazialnoj knjigoshrani. Dve ću doneti u Zagreb... Ja polazim svaki dan knjižnicu sv. Marka. Našo sam medju drugimi nekojimi našimi knjigami, dva stara cirilska rukopisa i dva razderana fragmenta glagolska... Od jednoga vrednoga priatelja dobio sam i jednu redku staru taliansku kroniku od otoka Karka (Veglia) i obitelji Frankopanah, kao što još nekoje druge rukopise... U Mletcih ima i više knjigarah koji se s prodavanjem ilirskih knjigah bave; glavni medju njimi je Bonvechiato, kod njega našo sam mnogo starih naših knjigah i nekoje samo pokupio sam, budući da one od kojih po jedan eksemplar imade, prodati neće, nego ih na novo tiskati name-

nabavljao i slao knjige. U Kukuljevićevoj ostavštini nađeno je preko stotinu Valentinellijevih pisama,[17] koja su puna dragocjenih podataka o našoj književnosti i o našim starim knjigama.

Napustivši vojništvo i vrativši se u domovinu, Kukuljević se posvećuje posve nauci i politici. Već g. 1843. nalazimo ga u Senju u potrazi za glagoljskim rukopisima, ali ne zaboravlja ni na knjige.[18] God. 1847. putuje u Štajersku, Beč, Peštu i Požun. Na tom putovanju kupuje i nabavlja knjige, posjećuje biblioteke i knjižare i upoznaje se s mnogim učenim ljudima (poput Miklošića i Birka, činovnika Dvorske biblioteke u Beču), koji će mu kasnije biti od pomoći.[19] Slijedećih godina putuje Kukuljević u narodnom poslu u Italiju (1848.) i u Peštu (1849–50.). I s tih putovanja vraća se Kukuljević u Zagreb obogativši bez sumnje svoju knjižnicu. Kao mali dokaz za tu našu tvrdnju služe nam koncepti Kukuljevićevih pisama knjižaru Domenicu Cesconiju u Veronu.[20] Iz njih razabiramo, da mu je Cesconi u nekoliko navrata nabavljao i slao

rava, što je s nekojimi već i učinio, nu sve u starom dalmatinskom krivopisu; to je uzrok, da ih mi još nepoznamo, nu u buduće obećao mi je, da će sve s novim pravopisom tiskati, nova pismena ili iz Zagreba ili iz Praga dobaviti si. Valjda će reč daržati. Što se pako njegovih knjigah tiče, donet ću vam katalog u kojeg su sve popisane... Vice-praefect od knjižnice sv. Marka g. Josip Valentinelli... Ja sam se s njime na putu iz Tarsta upoznao i imam njegovomu prijateljstvu i uljudnosti mnogo zahvaliti, jerbo mi je u iztraživanju knjigah i rukopisah mnogo na ruku išao...« Danica Ilirska, br. 50–51/1842. od 10. XII. i 17. XII. 1842. str. 201–205.

[14] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 30. »U Veneciji pored umjetnina traži Kukuljević i nalazi slavenske osobito glagolske i cirilske rukopise, a kupi i mnoge knjige.«

[15] Giuseppe Valentinelli (1805–1874), rođen u Ferrari, a filozofiju i teologiju završio u Padovi. God. 1841. dolazi kao knjižničar u venecijansku biblioteku »Marcianu«, a 1846. postaje njenim direktorom. Vrlo je zaslužan za hrvatsku nauku, jer je osim bibliografskih radova o Španjolskoj, Furlaniji i Bavarskoj objavio i: Specimen bibliographicum de Dalmatia..., Venezia 1842; Bibliografia dalmata tratta dei codici della Marciana, Venezia 1845; Bibliografia della Dalmazia e del Montenegro, Zagreb 1855; Supplementi al saggio bibliografico della Dalmazia e dell Montenegro, Zagreb 1862 i Esposione de' rapporti fra la Republica Veneta e gli Slavi meriodionali, 1863.

[16] Wissert, A.: Arhiv Ivana Kukuljevića-Sakcinskog. Arhivist. Beograd, God. II, 1952, sv. 1, str. 66.

[17] U Historijskom institutu Jug. akademije u Kukuljevićevu arhivu nalazi se 55 Valentinellijevih pisama od 29. VI. 1853. do 22. II. 1868. (Sign. A I. 123/1–55), a u Gradskom muzeju u Varaždinu čuva se 46 njegovih pisama iz godina 1860.–1874., kako saopćava Wissert u već navedenom članku. (Vidi bilješku 16.)

[18] »Kod presvetlog senjskog g. episkoga poznatoga gorućeg ljubitelja domovine svoje, našao sam osim nekojih redkih knjiga sledeća dva znamenita rukopisa...« Put u Senj, Danica Ilirska, br. 47/1843. od 25. XI. 1843., str. 187.

[19] Taj svoj put opisao je pod naslovom »Pogled na Štajersku, Beč, Peštu i Požun« u »Danici Horvatskoj, Slavonskoj i Dalmatinskoj« br. 4 (23. I. 1847.), 5 (30. I. 1847.), 6 (6. II. 1847.), 7 (13. II. 1847.), 8 (20. II. 1847.) I. Štajerska. »... Maribor. Ko što nigde po svem mojem putovanju, kad sam iole vremena imao, tako nisam ni ovde propustio pohoditi prie svega knjigarnice.. razveselio sam se kad sam u dvih najvećih knjigarnicah Antuna i Edvarda Ferlinca, u istih izvanjskih staklenih ormarih, opazio izložene same slavjanske knjige... Izabravši si zatim nekoliko knjigah, među kojimi su bile glasovitoga biskupa Slomšega: Drobtince za leto 1846. Majerova cerkvena pesmarica s napevi za Orgule i Barage: Popis navad i zaderžanja Indianov... Ibidem, br. 4, str. 14.

»Rečenim mladićem imamo ponajviše zahvaliti i to: da se u Beču i dve knjigarne

knjige, a i sam Kukuljević nam to izričito potvrđuje.[21] Godine 1851. putuje u Štajersku, Kranjsku, Istru i Veneciju,[22] a god. 1853. u Veneciju, Beč i Ljubljanu.[23]

Važnija od ovih su Kukuljevićeva putovanja radi naučnih istraživanja u Dalmaciju. Prvi put odlazi Kukuljević u Dalmaciju 23. rujna 1854. i ostaje tamo preko dva mjeseca. »Na putu ovome imao sam dvie poglavite svrhe, na koje sam obratio najveću pozornost. Prva bijaše sabirati izvore za povjestnicu naroda hrvatskoga od vremena došastja njegova u ove južne pokrajine, pa do padnutja kraljevstva narodnog, to jest 12. vieka; a druga biaše tražiti data za životopise umjetnikah jugoslavenskih, koje do skora tiskom priobćiti namjeravam. Nu pokraj ovih dviuh poglavitih svrhah nisam propustio mimogred svraćati pozornost i na ostale spomenike za povjestnicu i književnost hrvatsku, kao na rukopise, na knjige, na stare novce, na slike i na starinske zgrade. Osim primorsko-hrvatskih gradovah: Rieke, Bakra, Senja i Paga, kroz koje sam, tako rekuć, samo proletio, posjetio sam jadranske otoke Krk, Rab i Pašman, te zatim dalmatinske gradove Zadar, Šibenik, Spljet, Klis i Omiš s pokrajinom poljičkom, uzamši za granicu mog putovanja rieku Cetinu, do koje se u vrieme Porfirogeneta prostiraše u najužem smislu

nalaze, koje se prodavanjem slavjanskih knjigah bave. Jedna od ovih ima i slavjanski napis, jedini javni, u oči padajući dokaz, da se tu i slavjanski govori... Ibidem, br. 5, str. 19.

III. Dunaj i Pešta. »... S vrednim urednikom serbskoga letopisa posetio sam i peštansku kuću »Matice serbske«... Pokraj ovih sobah nalazi se knjižnica matičina, koja po prilici 6.000 knjigah imade, medju kojimi su nekoje veoma redke... Ibidem, br. 8, str. 29–30.

Dvije od spomenutih knjiga koje je Kukuljević nabavio u Mariboru nalaze se danas u Knjižnici Jug. akademije, i to: Drobtince za leto 1846. Na svetlo dal Anton Slomšek, Marburg 1846. (Sign. P-7.058) i Baraga, F.: Popis navad in sadershanja Indijanov Polnozhne Amerike. V Ljubljani 1837. (Sign. R-1.559).

[20] U Kukuljevićevu arhivu u Historijskom institutu Jug. akademije (Sign. A IV. 4 (1–3) čuvaju se tri koncepta Kukuljevićevih pisama knjižaru u Veroni Domenicu Cesconiju. Sva tri pisana su talijanski. Prvo nosi datum 25. XI. 1849. i u njemu Kukuljević pita Cesconija, da li bi mu i uz koju cijenu mogao poslati neke knjige, što ih je izabrao iz njegova kataloga, koji je prošle godine, kad je putovao po Italiji, od njega dobio. U drugom pismu od 9. XII. 1849. Kukuljević se zahvaljuje na poslanim knjigama, šalje novce i moli, da mu nabavi djelo Farlati: Illyricum sacrum. U trećem pismu, koje nema datuma, ali je bez sumnje pisano poslije gore spomenutih pisama, Kukuljević predlaže Cesconiju, da mu zbog velikih poštanskih troškova, šalje knjige preko nekoga u Trstu ili preko knjižare Župan u Zagrebu.

[21] »... Slučajno dobio sam taj rukopis iz Verone po knjigaru i starinaru Českonu (Cesconi) koji mi ga kao savitak s drugimi knjigami posla.« Ivan Kukuljević: Tiskari jugoslavenski XV. i XVI. věka. Arkiv I/1851, druga bilješka na str. 122.

[22] Izvještaj tajnika Ivana Perkovca: »U tom je poslu ipak osobito mnogo koristio družtvu sam g. načelnik, koi je prošaste godine putujući po Štajerskoj, Kranjskoj, Istrii, Mletcih i otoku Krku, saznao za više znamenitih starinah, upoznao se s mnogim učenimi muževi i rodoljubi, koji će družtvu našemu mnogo koristiti...« Izvestje o glavnoj skupštini družtva za »povestnicu i starine jugoslavenske« dne 2. veljače god. 1852. u velikoj dvorani narodnog doma držanog. Arkiv II/1852. str. 443.

[23] Izviestje velike skupštine družtva za jugoslavensku povjestnicu i starine držane dne 22. Siečnja 1854. Arkiv III/1854. Na str. 334–338 nalazi se Kukuljevićev izvještaj o putovanju u Mletke i Beč god. 1853. Bio je u Veneciji, Padovi, Vičenci, Veroni, Ljubljani i Beču. Spominje knjižnice i arhive u kojima je radio i važnije rukopise, koje je pronašao.

kraljevstvo hrvatsko.«[24] U kojem god mjestu bi boravio, svagdje posjećuje biblioteke i osobe, kod kojih misli naći rukopise i knjige. Evo što, na pr., veli za otok Krk: »... Za tri dana moga bavljenja na otoku Krku sakupio sam ipak do 27 glagoljskih rukopisah, preko 20 tiskanih glagoljskih knjigah, te do 30 glagoljskih listinah, medju kojimi je najstarija od god. 1321., osim toga nabavio sam do preko 50 hrvatskih knjigah s latinskimi pismeni i više latinskih knjigah i listinah...«[25]

Kakav je bio rezultat toga puta, neka nam najbolje kaže Kukuljević sam: »Ukupni uspjeh mog putovanja po Dalmaciji i po otocih biaše sljedeći: Donio sam raznih latinskih listinah i poveljah od god. 837. računajući do god. 1.200 stranom u matici stranom u prepisih na broju 109 (sto i devet) medju ovimi su mnoge u kojih se spominju hrvatski vladari Mojslav, Trpimir, Mučimir, tri Krešimira, Držislav, Petar, Svinimir i dva Stjepana, te banovi Pribina, Godemir, Gojislav, Božitek, Stjepan, Praska, Svinimir, i t. d. ... Pribavio sam nadalje povelje od god. 1200–1600 većom stranom u izvoru, na broju tri sto sedamdeset. Zatim hrvatske listine s pismeni glagoljskimi, ćirilskimi i latinskimi na broju oko dvie sto, od kojih je najstarija jedna glagoljska od god. 1321. Rukopisah hrvatskih, glagoljskimi, ćirilskimi i latinskimi pismeni donio sam na broju oko 40 medju kojimi su neki iz 14., 15. i 16. vieka. Rukopisah latinskih oko 50, ponajviše historičkog sadržaja. Nadalje sbirku starih novacah i slikah. ... Donio sam također prepise poljičkog zakonika s bosansko-ćirilskimi pismeni, a medju latinskimi rukopisi imam pomenuti štatut spljetski od god. 1313 i historička djela Zavoreića, Divnića, Da Ponta, Luposignola, Stratika i t. d. Osim toga starinske knjige hrvatske tiskane glagoljicom i latinskimi pismeni te ostale knjige u različitih jezicih preko 200 s mnogimi mojimi bilježkami, što sam ih napisao raznom prilikom i na raznih mjestih...«[26]

Kad to pročitamo, moramo se u potpunosti složiti s mišljenjem našeg suvremenog historičara prof. Viktora Novaka, koji kaže: »Ni pre, ni posle Kukuljevića niko od hrvatskih istoričara nije sa jednog istraživačkog putovanja doneo u Zagreb toliko arhivalno i bibliotečno blago. Bila je to čitava biblioteka rukopisa i dragocenih knjiga i čitav jedan arhiv najvažnijih dokumenata iz rane hrvatske istorije. Sve je to postalo osnova ne samo daljnim Kukuljevićevim naučnim zalaganjima, nego osnova njegov znamenite biblioteke, koja je najvećim delom danas u Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, njeni najbogatiji fondovi arhiva i biblioteke, kojom su se služile sve daljne generacije hrvatskih istoričara.«[27]

Iste godine kad i Kukuljević samo prije njega, t. j. koncem 1853. i početkom 1854. boravio je u Dalmaciji i odbornik »Družtva za pověstnicu i starine jugoslavenske« major u m. Mihail Sabljar. U svom izvje-

[24] Neven, zabavni i poučni list, Zagreb, IV. tečaj, br. 17 od 26. IV. 1855. str. 261–270. Izvestje o putovanju po Dalmaciji u jeseni godine 1854. Od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, načelnika družtva za povjestnicu i starine Jugoslovenah (čitano u velikoj skupštini istoga družtva dne 24. travnja o. g.).

[25] Ibidem.

[26] Neven, IV. tečaj, br. 18 od 3. V. 1855. str. 277–282.

[27] Novak, V.: Op. cit., str. 10.

štaju među ostalim on veli: »Dobio sam za muzej na poklon 6 pisanih knjigah na pergameni, 50 pisanih knjigah na papiru i 181 tiskanu knjigu, medju kojima više starih redkih knjigah, osobito u narodnom jeziku... Kupio sam 10 pisanih knjigah na pergameni, 79 pisanih knjigah na papiru, 290 tiskanih knjigah. Ove su većinom na hervatskom jeziku od naših pesnikah i spisateljah ili tiču jugoslavj. stvarih ili pako verlo redke i stare knjige drugog saderžaja.«[28] Kako se Kukuljević kao predsjednik Društva služio za svoj naučni rad i muzejskom knjižnicom, vjerojatno je, da je po koja od tih knjiga završila odnosno zaostala i u Kukuljevićevoj privatnoj biblioteci.

Godine 1856. odlazi Kukuljević opet na istraživačko-naučno putovanje u Dalmaciju i Italiju. Na putu ostaje pet mjeseci, a posjetio je Karlovac, Otočac, Senj, Novi, Krk, Rab, Zadar, Nin, Šibenik, Skradin, Poljice, Hvar, Dubrovnik, Boku Kotorsku, Bar, Jablonu, Drač, Krf, Brindisi, Bari, Barlettu, Foggiu, Napulj, Monte Casino, Rim, Firenzu, Bolognu, Ferraru, Padovu, Mletke, Udine, Trst i Ljubljanu.[29] S kakvim je uspjehom završio taj put, Kukuljević nigdje izričito ne navodi. Smičiklas drži (a i mi smo skloni tome mišljenju), da je rezultat ovoga puta bio još obilniji nego onoga iz g. 1854. »Što je s ovoga puta donesao, toga nije nigdje napisao. Prije bi morao pitati, što li nije mogao donesti...«[30] Dakle kako vidimo, velik dio knjiga svoje biblioteke sabrao je Kukuljević na svojim brojnim putovanjima. To nam potvrđuje i Smičiklas riječima: »Njegovim djelima bila je opet glavna i osnovna podloga njegova znamenita zbirka knjiga i rukopisa, njegova biblioteka, koja je do nevidjene u nas golemosti dospjela iza njegova puta kroz Dalmaciju i Italiju.«[31]

Na svojim putovanjima sklapao je Kukuljević mnoga nova poznanstva, stjecao nove znance, prijatelje i suradnike među učenjacima, književnicima, nakladnicima, knjižarima i antikvarima. S njima se i kasnije dopisivao; oni su ga obavještavali o starim i rijetkim knjigama, a često su mu i sami slali takve knjige. Kukuljević je bio poznata i popularna politička ličnost (ne smijemo zaboraviti na njegovu veliku ulogu u događajima iz godine 1848.) i učenjačka ne samo u domovini nego i u inozemstvu. Zar je onda čudo, što mu mnogi kulturni radnici šalju na dar svoje knjige, i to s posvetama. Primjera radi navest ćemo samo neke od njih. Od njegovih čehoslovačkih prijatelja tu su: Karel Jaromir Erben, Karel Lambl, Ferdinand Mikovec,[32] pa Dr Janko Šafarik,

[28] Arkiv III/1854., str. 339–342 i Neven, III. tečaj, br. 36 od 7. IX. 1854. str. 575–576.

[29] Arkiv IV/1857. str. 305–392. Izvjestje o putovanju kroz Dalmaciju u Napulj i Rim s osobitim obzirom na slavensku književnost, umjetnost i starine. Od Ivana Kukuljevića Sakcinskoga. Postoji i poseban otisak tog izvještaja.

[30] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 47 i Bersa, J.: Dubrovačke slike i prilike (1800–1380), Zagreb 1941, str. 193. »Kukuljević je došao u Dubrovnik 13. X. 1856. ... radio je u arhivu, u samostanskim i privatnim knjižnicama, prepisivao, ispisivao i primao sa zahvalnošću knjige, listine i rukopise, koje su mu Dubrovčani poklanjali.«

[31] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 53.

[32] Akademijina knjižnica Sign. 3.834. Mikovec, F.: Tycho Brahe, V Praze 1847. Posveta glasi: Ivanu Kukuljeviću Sakšinskemu u dukaz přiatelstvi a ucty F. Mikovec. W Zahrebu, 6/12 48.

koji mu posvećuje svoju »Disertaciju« ovim riječima: »Blagorodnomu i veleučenomu gospodinu Ivanu Kukuljeviću Sakcinskomu, pl. tit. verlomu i mnogopoštovanomu domorodcu i iskrenomu Slavjanu na znak svoga poštovanja i ljubavi bratske uzajamno slavinske priatel i cenitelj, pobratim Slovak Janko Dragutin Šafarik, doktor lekarstva.«[33] Kukuljeviću šalju svoje knjige s posvetama Stefan Verković, Izidor Nikolić, Matija Majer, Orsat Pucić, Andrija Torkvat Brlić i drugi.[34] Od Rusa mu šalju svoje knjige s posvetama: Nil Popov, Vikentij Makušev, Mihail Petrovski, Izmail Sreznjevski, Osip Bodjanski, Konstantin Aksakov, Hiljferding i drugi.[35] Štabni kapetan Azančevski svoju knjigu posvećuje »ljubeznome drugu Kukuljeviću na pamjatj ot avtora v znak glubokago sočustvija slavjanstvu i živoj, bespredjelnoj predannosti nacionaljnoj politikje.«[36] Naročito vrijedna djela nabavlja Kukuljević preko antikvara. To vidimo iz vlastoručnih Kukuljevićevih zabilježbi na odnosnim knjigama. Tako na pr. na knjizi Čevapović,Grga: Josip, sin Jakoba patriarke... Budim 1820. nalazimo ove zabilježbe: »Ab Exmo Eppō Werhovatz dono acceptus – Mihanovich. Zagrabiae, 18. Nov. 821. – Ovu knjigu kupio sam kod antikvara Kupića u Beču god. 1867., kamo ju proda zet Mihanovićev – Kukuljević.«[37] Ili na vrlo rijetkoj i vrijednoj inkunabuli iz g. 1478. »Kupljena je retka ova knjiga po meni 24a Listopada 1848 u Gorici (Görtz) medju drugimi starimi knjigami, koje kako okolnosti svedoče ondešnji knjigar Paternoli dobi iz knjižnice grofovah Koroniniah. Ivan Kukuljević.«[38] Na znamenitom rječniku Fausta Vrančića (Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum... Venetiis 1595.) čitamo ovu zabilježbu: »Naručio telegrafičkim putem kod bečkoga antikvara Šratta, uslied njegova kataloga dodanoga bečkim novinam pod R 1867 i dao za knjigu 3 for. 24/I. 867. Kukuljević.«[39] Svojim vezama, privatnim i preko knjižara i antikvara uspjelo je Kukuljeviću nabaviti, među ostalima, i vrlo rijetku i bogatu zbirku Flaciana, djela našega zemljaka, protestantskoga prvaka Matije Vlačića Frankovića, Istranina iz Labina. Ta zbirka danas u Akademijinoj knjižnici broji blizu stotinu svezaka, a na jednom djelu (De translatione Imperii Romani ad Germanos. Basel 1566.) nalazi se i veoma rijedak Vlačićev autograf s posvetom: »Eximia eruditione ac pietate predito viro domino Georgio Nekero, suo amico et fratri. – M. Flacius.«[40] I u sačuvanoj Kukuljevićevoj korespondenciji nalazimo potvrda o tome,

[33] Akademijina knjižnica Sign. 14.287. Šafařík, J.: Dissertatio inauguralis medico-physiographica de hominis varietatibus. Vindobonae 1838.

[34] Badalić, J.: Knjižnica Jugoslavenske akademije u prošlosti i sadašnjosti, Zagreb 1953, str. 19.

[35] Ibidem, str. 18–19.

[36] Akademijina knjižnica Sign. II-837. Azančevski: Istorija Preobraženskago polka. Moskva 1859.

[37] Akademijina knjižnica Sign. R-1.040.

[38] Akademijina knjižnica Sign. Ink. I-4. Justiniani Imp. Codex Inst. Romae per Georgium Laur de Herpipoli, 1478.

[39] Akademijina knjižnica Sign. R-1.111.

[40] Badalić, J. Op. cit. str. 18 i Akademijina knjižnica Sign. R-1.204.

kako je on dobivao s raznih strana knjige na dar.[41] Kako je Kukuljević bio član mnogih naučnih društava i akademija, to je primao njihova izdanja i publikacije i na taj način također došao do mnogih vrijednih djela.

Ivan Kukuljević je bio čovjek visoke naučenjačke i književne kulture, a usto i strastveni bibliofil. Svoju biblioteku, koja je imala određenu fizionomiju, sistematski je i ustrajno nadopunjavao. Sam veli na jednom mjestu: »Knjižnica ova, sastojeća iz preko tisuću rukopisa i do dvanaest tisuća tiskanieh knjiga, te iz više tisuća listina i povelja, sabirana je kroz trideset i više godina velikim trudom i troškom sadašnjega vlastnika, a sastavljena je sistematički tom namjerom, da bude u njoj po mogućnosti te s veće strane, sve ono, što je budi u pismu, budi u knjigah sačuvano o prošlosti i sadanjem životu južnih Slavena, a osobito Hrvata i Srba.«[42] Ako on tako piše godine 1867., to samo potvrđuje našu prije iznesenu tvrdnju, da je počeo sakupljati knjige kao mladi časnik u Beču. (U Beč je došao g. 1835., ako od 1867. odbijemo »trideset i više godina« dobivamo upravo godinu 1835.) Ta biblioteka bila je, kako to navodi Smičiklas pozivajući se na izjavu Kukuljevićeve supruge, već oko godine 1860. sakupljena i gotova. Tu Smičiklasovu tvrdnju ne smijemo uzeti u doslovnom smislu riječi, jer kako smo vidjeli, Kukuljević je i poslije g. 1860. marljivo kupovao i sabirao knjige.

Na osnovu ovdje iznesenih dokumentiranih činjenica, držimo, da možemo o postanku Kukuljevićeve knjižnice reći ovo: Osim stanovitog broja knjiga, što ih je baštinio od svoga oca, Kukuljević je počevši od godine 1835. sistematski izgrađivao svoju biblioteku; na svojim brojnim putovanjima po domovini i po inozemstvu uvijek je kupovao knjige, a i dobivao ih je u priličnom broju na dar. Velik broj vrijednih knjiga nabavio je, odnosno dobio, od svojih prijatelja, znanaca i dopisnika, pa preko knjižara i antikvara. Kao član mnogih akademija, sveučilišta i naučnih ustanova primao je i njihova izdanja. Vođen svojom učenjačkom i bibliofilskom strasti, neumoran i uporan u traženju, ne žaleći materijalnih žrtava, uspio je Kukuljević sakupiti biblioteku, koja mu je zaista služila na čast i ponos.

Što je on sve imao u svojoj, za ono vrijeme, golemoj biblioteci? Odgovor na to pitanje najbolje nam daje već spomenuta knjižica od 80

[41] Kukuljevićev arhiv u Historijskom institutu Jug. akademije. 1. Sign. A I-48. Pismo Štefana Kociančiča iz Gorice, 24. XI. 1867. Šalje mu i neke knjige na dar. 2. Sign. A I-82 (2) Vinko Pacel iz Rijeke 10. V. 1858. javlja, da mu je poslao one knjige. 3. Sign. A I-98 (1) Orsat Pucić iz Dubrovnika 9. II. 1858. šalje mu na dar knjižicu, koju je sastavio prijateljima za uspomenu na sestrino vjenčanje. 4. Sign. A I-126. Jakov Valčić iz Kastva 4. IV. 1866. šalje Kukuljeviću neke glagolske napise. 5. Sign. A I-137 (1–2) Maria Jurchich iz Zagreba 20. III. i 18. IV. 1867. nudi Kukuljeviću na prodaju neke knjige i karte, te šalje njihov popis.

[42] Predgovor knjižici: Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Zagreb 1867.

[43] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 56. »Vrijedna žena njegova svjedoči mi, da je do godine 1860. bila ova biblioteka već gotova. Ona se snebiva i danas, kolike su škrinje u ono doba dolazile u njihovu kuću. – Kada će biti tomu kraj i kamo ćemo mi to sve spraviti – govorila sam i pitala koliko puta, pripovijeda mi ona.«

strana, štampana u Zagrebu godine 1867. pod naslovom »Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu.«[44] Cijela zbirka podijeljena je na tri dijela: I. rukopisi, II. listine i povelje, III. tiskane knjige. Kukuljević je naime u knjižnicu ubrajao i rukopise, pa listine i povelje. Kako nas u ovom konkretnom slučaju zanimaju jedino knjige, to ćemo se osvrnuti samo na III. dio, t. j. na tiskane knjige. Njih je Kukuljević razdijelio na 47 grupa i gotovo kod svake naveo i broj knjiga.[45] Prema tome izlazi, da je u knjižnici bilo 10.774 knjige. Ako uzmemo u obzir, da kod 7 grupa i podgrupa nije naveden broj knjiga, te da ima dosta djela u više svezaka, moramo se složiti s Kukuljevićevom tvrdnjom, da u knjižnici ima »i do dvanaest tisuća tiskanieh knjiga.« Za ono vrijeme, prije gotovo sto godina, to je svakako impozantan broj. U tom broju bile su zastupane gotovo sve struke: od teologije, povijesti, zemljopisa, prava i filozofije, preko grčkih i rimskih klasika, gospodarstva, medicine i vojništva do književnosti, filologije i prirodnih nauka. Ako pobliže promotrimo taj raspored, odmah ćemo uočiti, da se brojčano ističu tri velike skupine. To su: povijest (2.693 knjige), povijest umjetnosti i starina (995 knjiga) i hrvat-

[44] Postoji i izdanje iste knjižice na francuskom jeziku: Bibliothèque sudslave de Jean Kukuljević-Sakcinski à Agram. Imprimée en manuscript. Agram 1867, 81 str.

[45] Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Zagreb 1867, str 23–77. Preglednosti radi donosimo tu njegovu razdiobu s brojem knjiga svake grupe, kako je to u spomenutom djelu navedeno:

Tiskane knjige:

1. Bogoslovje
   a) Sveto pismo
   b) Razprave bogoslovne
2. Mythologija
3. Povjestnica svega svieta
4. Povjestnica grčka i rimska
5. Izvori za povjestnicu srednjega vieka 52
6. Enciklopedije, naučni i historički slovnici 10
7. Crkvena povjestnica 305
8. Povjestnica slavenska građanska, u inostranih jezicih
   a) Svih Slavena u obće 80
   b) Povjestnica ruska u inostranih jezicih 107
   c) Povjestnica Poljska s Pomorskom, Lužicom, Šlezkom i Meklenburgom u inostranih jezicih 54
   d) Povjestnica češka i moravska u inostranih jezicih 82
   e) Povjestnica jugoslavenska u inostranih jezicih 727
   f) Povjestnica slavenskih plemenah, ponajviše ruskih na ruskom jeziku . 67
   g) Povjestnica slavenskih plemenah, ponajviše Čehah na češkom jeziku . 34
   h) Povjestnica slavenskih plemenah, ponajviše Poljakah na poljskom jeziku 18
   i) Povjestnica slavenskih plemenah na bugarskom jeziku 7
   k) Povjestnica slavenskih plemenah na srbskom i hrvatskom jeziku.
      I. knjige ćirilicom tiskane 67
      Povjestnica slavenskih plemenah na hrvatskom i slovenskom jeziku.
      II. Knjige latinskimi pismeni tiskane 61
      Dodatak. Novonabavljene knjige o slavenskoj povjestnici 41
9. Povjestnica ugarsko-slavenska i erdeljska 316
10. Povjestnica Mletačka 131
11. „ talijanska 92

ske i staroslavenske knjige (1.759 komada). Te tri skupine imaju dakle svega 5.447 knjiga, što čini gotovo polovinu svih djela u knjižnici. Vidimo dakle, da je Kukuljević glavnu pažnju posvetio povijesti i literaturi. S ponosom je mogao napisati kod podgrupe »povjestnica jugoslavenska u inostranih jezicih.« – »U ovom razredu naći ćeš skoro sve knjige i sva tiskana djela, koja se iole tiču poviesti jugoslavenske.«[46]

Međutim još važnija od broja knjiga je kvaliteta, t. j. sadržaj knjiga. Nemoguće nam je ovdje nabrojiti sve one rijetke i dragocjene knjige, što ih je Kukuljević imao u svojoj biblioteci. Ako samo malo prolistamo spomenuto djelo »Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga« odmah ćemo vidjeti, kakvo je sve blago on uspio sabrati. Što se povijesnih djela tiče, tu su zastupana zaista gotovo sva djela, koja obrađuju slavensku povijest počevši od velikih, kapitalnih djela, pa sve do specijalnih monografija, separata i političkih brošura. Od starih croatica i serbica tu nalazimo knjige iz senjske (1494–1508) i riječke (1530–1531) štamparije, djela iz mletačkih štamparija XV.–XVIII. stoljeća, starih srpskih štamparija; tu su razna djela Marka Marulića i drugih dalmatinskih pisaca, djela Flaciusova i ostalih pro-

12.	Povjestnica austrijanska	149
13.	„ njemačka	145
14.	„ francezka	50
15.	„ englezka	19
16.	„ grčka	22
17.	„ turska i arabska	89
18.	„ pomiešanoga predmeta	30
19.	„ književnosti i jezika	
	a) Književnost, ponajviše slavenska	289
	b) Slovnice	112
	c) Riečnici ili Slovnici	120
	d) Programi školski	
	e) Imenici knjigah i rukopisah	
20.	Povjestnica umjetnosti i starinah	
	A) Umjetnosti	900
	B) Starine	95
21.	Numismatička djela	30
22.	Biografička djela	270
23.	Zapisnici pojedinih ljudih (Memoires)	45
24.	Zemljo- narodo- i putopis	513
25.	Pravo- i državoslovje	306
26.	Bibliographia illyrica	418
27.	Grčki i rimski klasici	220
28.	Incunabula od g. 1450. do 1550.	74
29.	Jocosa, Curiosa et Rara	74
30.	Narodopis (Etnographia)	115
31.	Mudroslovje (Philosophia)	143
32.	Naravoslovje (Historia naturalis)	66
33.	Gospodarske knjige (Oeconomica)	133
34.	Ljekarske knjige (Medicina)	51
35.	Vojničke (Militaria)	13
36.	Lovačke (Venatoria)	5
37.	Časopisi politički i literarni u različitih jezicih	464
38.	Slavenske knjige. I. Riečnici	74
39.	Slavenske slovnice	93

testantskih pisaca, djela štampana glagoljicom, ćirilicom i bosančicom, kajkavske knjige iz XVIII. stoljeća. Bogato su zastupani i rječnici. Oni su svi na okupu: Ivan Belostenec, Đuro Daničić, Ardelio Della Bella, Josip Drobnić, Juraj Habdelić, Andrija Jambrešić, Vuk Stefanović Karadžić, Grigorije Lazić, Jakob Mikalja, Dragutin Parčić, Joakim Stulli, Bogoslav Šulek, Fausto Vrančić, Rudolf Veselić i Josip Voltić. Inkunabula (on uzima doduše kao gornju granicu g. 1550.) ima 74 na broju, a onih pravih t. j. do g. 1500. ima 20. Najdragocjenija knjiga, osobito za nas Hrvate, koju je Kukuljević imao u svojoj biblioteci, svakako je »Glagoljski misal« iz godine 1483. – prva hrvatska štampana knjiga. Iz Kukuljevićeve korespondencije sa Šafarikom nedvojbeno proizlazi, da je on tu knjigu imao, jer ju je g. 1852. posudio Šafariku[47] i jer je navodi u svom popisu. Primjerak, koji se danas nalazi u Akademijinoj knjižnici (Sign. Ink. II-14.) – nepotpun doduše, kao i ostala tri primjerka, što ih ima u Jugoslaviji[48] – ima na prvom listu ovu zabilježbu: »Dobio od Petra Bozanića, kapelana u gradu Krku.« Usporedivši rukopis te zabilježbe s Kukuljevićevim zabilježbama i potpisima, nedvojbeno smo utvrdili, da i ova zabilježba potječe od Kukuljevićeve ruke. Dakle, radi se o onom Kukuljevićevom primjerku, koji je s ostalim knjigama njegove biblioteke došao kupnjom u Akademijinu knjižnicu.

40.	Staroslavenske i starosrbske knjige ćirilicom tiskane	46
41.	Bugarske knjige	24
42.	Ruske knjige	433
43.	Češke i slovačke knjige	520
44.	Poljske i lužičko-srbske knjige	107
45.	Srbske knjige	492
46.	Hrvatske i staroslavenske knjige	
	a) Glagolicom tiskane	43
	b) Hrvatske knjige bosansko-hrvatskom ćirilicom tiskane	17
	c) Štokavske i čakavske latinicom tiskane	1319
	Koledari hrvatski	16
	d) Kajkavske	283
47.	Slovenske knjige	131
	Ukupno	10.774

[46] Op. cit. str. 27.

[47] Bošnjak, M.: Može li se ustanoviti broj listova prve hrvatske tiskane knjige, Zagreb 1955, str. 3. – Jugoslavenska knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskoga u Zagrebu, Zagreb 1867, str. 72, br. 25. »Misal u dva reda na 36 liniah. U Mletcih ili u Senju f.«

[48] Koliko je do danas poznato, sačuvano je samo deset primjeraka na papiru i dva fragmenta na pergameni, te prve hrvatske štampane knjige. U Jugoslaviji se nalaze: 2 primjerka u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, 1 primjerak u knjižnici Jugoslavenske akademije u Zagrebu, 1 primjerak kod oo. Trećoredaca na Ksaveru u Zagrebu i 1 fragmenat kod Franjevaca na otočiću Košljunu kod Punta na otoku Krku. Svi su ti primjerci nepotpuni. U inozemstvu se nalazi 1 primjerak u Narodnoj knjižnici u Beču, 2 primjerka u Vatikanskoj knjižnici u Rimu, 1 primjerak iz ostavštine I. Brčića, u Lenjingradu, 1 primjerak iz Ricmanja (ne zna se, gdje se danas nalazi), 1 primjerak u Kongresnoj biblioteci u Washingtonu, 1 fragment iz ostavštine A. Parčića, danas vjerojatno u Zavodu sv. Jeronima u Rimu. Od ovih su sigurno nepotpuni onaj u Beču i dva vatikanska, a za ostale se točno ne zna. Bošnjak, M.: Op. cit. str. 4–5.

Većina rijetkih knjiga, što se danas čuvaju u tresoru Akademijine knjižnice, potječe iz Kukuljevićeve biblioteke. To možemo lagano utvrditi, ako usporedimo katalog tresora s Kukuljevićevim popisom, a 42 djela u 51 svesku, koji se nalaze u tresoru nose i vlastoručne Kukuljevićeve potpise (Ivan Kukuljević, Joannes Kukuljević, Joannes Kukuljević de Sacci), neka i ćirilicom.[49]

Ivan Kukuljević bio je osnivač hrvatske bibliografije i prvi naš bibliograf. Godine 1860. izdao je prvu našu »Bibliografiju hrvatsku«, a g. 1863. i »Dodatak«, koji ukupno obrađuju 2.963 bibliografske jedinice. Kod toga se mnogo služio svojom vlastitom knjižnicom, što i sam veli u predgovorima »Bibliografije« i »Dodatka« ... »Napokon pomogo sam se mnogo i sam svojom povećom zbirkom slavjanskih knjigah« ... i »Od onoga vremena (g. 1860.) sabirao sam revno za moju privatnu knjižnicu sve na novo tiskane hrvatske knjige ...«[49a] Zar je onda čudo, da u njegovoj biblioteci nalazimo najkompletniju zbirku starijih i novijih croatica.

Sastav Kukuljevićeve biblioteke jasno nam pokazuje, da je njen vlasnik osim ljubavi i razumijevanja za knjige imao i veliko stručno znanje. Nije dosta naime samo htjeti i imati materijalne mogućnosti, nego je potrebno itekako široko, upravo enciklopedijsko znanje, ako se želi stvoriti jedna takva biblioteka, kao što je bila Kukuljevićeva. On je

[49] Donosimo popis sa signaturama tresorskih djela Akademijine knjižnice, koja nose vlastoručne Kukuljevićeve potpise:

1. R–4. Molitvenik soderžaščij blagopotrebnye molenie, kratkij katihizis ... V Budime 1831.
2. R–18. Milutinović, Sima Sarajlija: Serbianka. Čast 1–4. U Lipisci 1826.
3. R–490. Filipović, Adam: Život velikoga biskupa ... Antuna Mandicha ... U Pecsuhu 1823.
4. R–496. Jandrić, Matija: Lyubomirovich ili Priatel pravi. U Zagrebu 1821.
5. R–504. Vukotinović, Ljudevit: Golub. Vu Zagrebu 1832.
6. R–519. Minucei, Minucio: Aggionta all'historia degli Uscochi. S. l. e. a.
7. R–529. Ortelius, Hieronimus A.: Chronologia oder historische beschreibung aller Kriegsempörungen und Belägerungen ... Nürnberg 1602.
8. R–530. Vitezović, Pavao: Natales D .Ladislavo R. Slavoniae apostolo restituti. Viennae 1701.
9. R–545. Nagy, Antun: Opisanje života svete Genoveve ... U Budimu 1821.
10. R–557. Lanosović, Marijan: Anleitung zur slavonischen Sprachlehre ... Ofen 1795.
11. R–576. Katančić, Matija P.: Istri adcolarum geographia vetus. Pars 1–2. Budae 1826–1827.
12. R–583. Katančić, Matija P.: De Istro eiusque adcolis commentatio in qua autochtones Illyrii ex genere Thracio advenae ... Budae 1798.
13. R–655. Tommaseo, Niccolo: Dell'animo e dell'ingegno di Antonio Marinovich... Venezia 1840.
14. R–745. Frammenti istorici della guerra in Dalmazia, di sertonaco anticano. In Venetia 1649.
15. R–909. Missale secundum chorum et rubricam almi episcopatus Zagrabiensis Ecclesie ... Venetis 1511. Def.
16. R–910. Valvasor, Johann Weichard: Die Ehre dess Hertzogtums Crain. T. 1–4. Laybach 1689.
17. R–918. Du Cange, Charles du Fresne: Illyricum vetus et novum sive Historia regnorum Dalmatiae, Croatiae ... Posonii 1746.

stvaranjem i sastavom svoje biblioteke dokazao, da je takvo znanje i imao. Iz povijesti, povijesti umjetnosti, književnosti starije i novije, bibliografije i lingvistike, nema gotovo nijednog važnijeg – bilo većeg, bilo manjeg – djela, kojega ne bismo našli u njegovoj biblioteci. Za sva ta djela je on morao znati i poznavati ih, jer kako bi inače mogao da ih nabavi. Na taj način mu je pružala knjižnica osim ličnog, bibliofilskog zadovoljstva i dragocjenu pomoć i potporu u njegovu plodnom naučnom radu. U ono vrijeme – pred gotovo sto godina – bila je jedna takva kvantitetna i kvalitetna knjižnica bez svake sumnje rijetko izuzetna pojava, a ujedno i dokaz velike kulture njezina vlasnika.

Posve je razumljivo, da se za jednu takvu biblioteku vrlo brzo pročulo ne samo u Zagrebu, koji onda nije imao niti 25.000 stanovnika, već i po cijeloj Hrvatskoj, pa i izvan nje. Vrlo rano javljaju se i glasovi o njenu otkupu, najprije prikriveno, kao onaj u Pozoru od god.

18. R–967. Bandulavić, Ivan: Pisctole i evangelya priko svega godiscta... V Bnetciih 1640.
19. R–1039. Drašković, Janko: Ein Wort an illiriens hochherzige Töchter.. Agram 1838.
20. R–1040. Čevapović, Grga: Josip, sin Jakoba patriarke... U Budimu 1820.
21. R–1111. Vrančić, Faust: Dictionarium quinque nobilissimarum Europae linguarum... Venetiis 1595.
22. R–1297. Istorija jevrejskog književstva. U Karlštatu 1834. Potpis Ivana Kukuljevića ćirilicom.
23. R–1317. Popović, Jevšo: Sveslavije ili Pantheon. Sv. 1–3. U Budimu 1831.
24. R–1323. Vidaković, Milovan: Siloan i Milena, Serbkinja u Englezkoj. U Budimu 1829.
25. R–1326. Tirol, Dimitrije: Političesko zemleopisanie... Beograd 1832. Potpis Ivana Kukuljevića ćirilicom.
26. R–1341. Milovuk, Josif: Vladimir i Kosara. U Budimu 1829.
27. R–1349. Karadžić, Vuk Stef.: Mala prostonarodnja slaveno-srbska pesmarica... U Vieni 1814.
28. R–1376. Karadžić, Vuk. Stef.: Kleine serbische Grammatik... Leipzig und Berlin 1824.
29. R–1378. Milovuk, Josif: Protak za tolkovanie... U Budimu 1829.
30. R–1379. Popović, Jovan Steriia: Miloš Obilić. U Budimu 1828.
31. R–1391. Arnovljev, Antonije: Virginija... U Budimu 1832.
32. R–1393. Sokolović, Petar: Nekoliko stihova o vozbuždeniju srbskog viteza Miloša Obrenovića... U Budimu 1827.
33. R–1395. Horatius Flaccus Q.: K. Oracija Flacca o stihotvorstvu knjiga... U Vieni 1827.
34. R–1396. Čojković, Čubra: Pevannija cernogorsko i hercegovačka... U Budimu 1833.
35. R–1397. Magarašević, Georgij: Duh' spisanija Dositheevy. U Budimu 1830.
36. R–1406. Milutinović, Sima Sarajlija: Zorica. U Budimu 1827.
37. R–1407. Solarić, Pavle: Rimljani slavenstvovavšij. U Budimu 1818. Potpis Ivana Kukuljevića ćirilicom.
38. R–1487. Atanacković, Pavao: Ogledalo čovečnosti. U Beču 1823.
39. R–1493. Babukić, Vjekoslav: Osnova slovnice slavjanske narečja ilirskoga. U Zagrebu, s. a.
40. R–1496. Vujić, Joakim: Životoopisanie... U Karlštadtu 1833.
41. Ink. I–4. Justiniani Imp. Codex Inst. Romae 1478.
42. Ink II–14. Glagoljski misal. Venetiis(?) 1483.

[49a] Kukuljević Sakcinski, I.: Bibliografia Hrvatska, Dio I. Zagreb 1860. i Dodatak Zagreb 1863.

1863.,[50] a zatim i otvoreno piše u Pozoru god. 1866. V. Bogišić u članku »O preuređenju narodnoga muzeja u Zagrebu« među ostalima i ovo: »Ja mislim, da za biblioteke gg. Iv. Kukuljevića i dra Gaja, koje su izvanredno važne za našu historiju, kad bi ih oni htjeli ustupiti, ili za kakvu drugu njim sličnu, ako ne drugčije, našli bi se novci i putem podpisivanja.«[51] Tko zna, gdje i kako bi završila Kukuljevićeva knjižnica, da se on nije našao primoran godine 1868. zbog materijalnih poteškoća, pomišljati na njenu prodaju. To nam potvrđuje Dragutin Jagić u svom članku u »Viencu« god. 1885. riječima: »... Pod konac 1867. stavljen bi (Ivan Kukuljević) pod vladavinom baruna Raucha, tadanjega banske časti namjesnika u stanje mira uz toli neznatnu nagradu za 33-godišnje službovanje, da je bio prisiljen prodati na brzu ruku dvie svoje najmilije imovine, krasni naime Tonimir kod Varaždinskih Toplica i svoju velikim trudom i troškom sastavljenu jugoslavensku knjižnicu...«[52] Isto to veli i akademik Dr. Bogoslav Šulek u svom toplo pisanom nekrologu Ivanu Kukuljeviću u »Viencu« god. 1889.: »... Ivan Kukuljević nije sakupio na polju patriotizma nikakva bogatstva, dapače je morao prodati svoje omilje »Tonimir« zagrebačkom prvostolnom kaptolu, a svoju veliku knjižnicu Jugoslavenskoj akademiji...«[53]

Prije nego što pređemo na samo izlaganje toka kupoprodaje Kukuljevićeve knjižnice, potrebno je, zbog boljeg razumijevanja naših daljih izlaganja, iznijeti u najkraćim crtama historijat postanka Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

Dne 10. prosinca 1860. đakovački biskup Josip Juraj Strossmayer poklanja svotu od 50.000 forinti za osnutak Jugoslavenske akademije.[54] Hrvatski sabor na sjednici od 29. IV. 1861. s oduševljenjem prihvaća ideju osnutka Akademije, izrađuje pravila i šalje ih vladi na potvrdu 29. VII. 1861. Jugoslavenska akademija potvrđena je 7. III. 1863., ali samo u načelu, jer pravila još nijesu bila odobrena.[55] Pravila Jugoslavenske akademije odobrena su »previšnjim reskriptom« cara Franje Josipa od 4. III. 1866. Prvi pravi članovi Akademije (njih 14) potvrđeni su 9. V. 1866. i održali su prvi privatni sastanak 7. VII. 1866.[56]

Na skupnoj sjednici od 26. VII. 1866. predsjednik (najstariji razredni predstojnik) Dr. Josip Šloser otvoriv sjednicu, proglasi Akademiju konstituiranom ovim govorom: »... Pokle smo obavili sve pripravne po ustanovah našega zavoda propisane poslove, izradivši naime

[50] Pozor, br. 204 od 9. IX. 1863. U nepotpisanom članku »Obećani novci za Šafaříkovu knjižnicu« predlaže se, da se za Akademiju nabavi znanstvena knjižnica od novaca sabranih (oko 8.000 forinti) za Šafaříkovu knjižnicu. Očito je, da se pod »znanstvena knjižnica« misli na Kukuljevićevu biblioteku.

[51] Pozor, br. 81 od 22. II. 1866.

[52] Jagić. Dragutin: Ivan Kukuljević Sakcinski. Vienac, Zagreb, br. 37 od 12. IX. 1885., str. 586–588.

[53] Vienac, Zagreb, br. 31 od 3. VIII. 1889., str. 489–490.

[54] Arhiv Akademije, Br. 1/1860.

[55] Izvješće tajnikovo. Rad, I/1867., str. 55.

[56] Ibidem i Izvodi iz zapisnika, Rad, I/1867., str. 264.

poslovnik, odredivši pojedine odsjeke i načelnike im izabravši, proglašujem Jugoslavensku akademiju znanosti i umjetnosti kao ustrojenu i konstituiranu, te vas, veleštovana i veleučena gospodo, kao prvake ovoga zavoda pozivljem, da po propisu naših ustanova od nj. veličanstva najmilostivije odobrenih, izvolite sada preduzeti izbor najprije pokrovitelja naše akademije, za tim njezina predsjednika . . .«[57] Za pokrovitelja je izabran biskup Josip Juraj Strossmayer, a za predsjednika Dr. Franjo Rački. Taj izbor je car Franjo Josip potvrdio 10. IV. 1867.[58]

Poslovnik Jugoslavenske akademije odobren je od kr. dvorske hrvatsko-slavonske kancelarije u Beču 17. I. 1867.[59]

Prva javna sjednica historičko-filologičkoga razreda održana je 5. VI. 1867. Predsjednik Dr. Franjo Rački otvarajući sjednicu rekao je: »Današnjim danom stupa Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti pred sviet – današnjim danom počima njezino javno djelovanje . . .«[60] Prva glavna skupština bila je 25. VII. 1867., na kojoj su izabrani novi članovi.[61] Prva svečana sjednica održana je dne 28. VII. 1867., na kojoj su prisustvovali pokrovitelj biskup Josip Juraj Strossmayer, predsjednik Dr. Franjo Rački, tajnik Dr. Đuro Daničić i 13 pravih članova. »Poslije besjede pokroviteljeve i predsjednikove i izvješća tajnikova, proglašeni biše novi članovi, izabrani u gl. skupštini 25. srpnja.«[62]

Od tada počinje Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti u Zagrebu svoj redoviti i normalni rad.

Sam tok kupoprodaje Kukuljevićeve knjižnice možemo točno pratiti po zapisnicima skupnih sjednica, koji su objavljeni u »Radu«. Evo kako je to teklo:

Izvodi iz zapisnika skupne sjednice od 12. siječnja 1868. točka 5. »Pročitano bi pismo g. I. Kukuljevića od 1. siečnja, gdje javlja da je naumio prodati svoju biblioteku i nudi da ju akademija odkupi ili nađe načina kako bi se odkupila. Naređeno bi da pravi članovi M. Mesić, V. Jagić i Gj. Daničić pregledaju biblioteku i predlože kako bi se ona mogla odkupiti.«[63]

Pismom od 18. I. 1868. javlja akademija Kukuljeviću, da će određeni članovi Akademije doći pregledati njegovu knjižnicu.[64]

U zapisniku sjednice od 15. ožujka 1868. pod točkom 11. čitamo: »Odbor određeni da pregleda biblioteku g. Ivana Kukuljevića i predloži način kako bi se ona mogla odkupiti, javi da g. Kukuljević ište za biblioteku 20.000 for. i da je biblioteka takova, da bi je svakojako trebalo odkupiti; dalje da je odbor mislio, da bi valjalo sabor zemaljski da odluči da se ta biblioteka odkupi zemaljskim novcem, ali mu je od

[57] Izvodi iz zapisnika, Rad, I/1867., str. 265.
[58] Izvješće tajnikovo, Rad, I/1867., str. 56–57.
[59] Ibidem.
[60] Izvodi iz zapisnika, Rad, I/1867., str. 267.
[61] Ibidem, str. 274.
[62] Ibidem, str. 275.
[63] Rad, II/1868., str. 242.
[64] Arhiv Akademije, Br. 2/1868.

znatnijih članova zemaljskoga sabora javljeno, da bi u ovaj par teško mogao sabor učiniti takovu odluku. Na to predsjednik (Dr. F. Rački) javi da mu je preuzvišeni g. pokrovitelj pisao da je gotov dati za nabavljanje te biblioteke 5.000 for., koje je obećao kad se radilo da se odkupi biblioteka pokojnoga Šafarika; po tom na predlaganje predsjednikovo bi odlučeno zamoliti onu gospodu, koja su što upisala na biblioteku Šafarikovu, da taj prilog dadu na ovu biblioteku, tako da se dobrovoljnimi prilozi odkupi.«[65]

U provedbi toga zaključka upućuje Akademija 9. V. 1868. dopis kardinalu Hauliku, biskupu Strossmayeru, grofu Juliju Jankoviću, barunu Metelu Ožegoviću, barunu Prandau i dr., pa župnijama križevačkoj i požeškoj, da doprinesu nešto za otkup Kukuljevićeve knjižnice, odnosno da ono, što su htjeli dati za otkup Šafarikove biblioteke (g. 1863.) dadu sada za otkup Kukuljevićeve knjižnice.[66]

Već za nekoliko dana odgovara na dopis biskup Strossmayer, te stoga na sjednici od 21. svibnja 1868. pod točkom 2. »pročitano bi pismo preuzvišenoga gospodina pokrovitelja biskupa J. J. Strossmayera od 15. svibnja, u kom javlja, da će, kad god akademija htjet bude, položiti 5.000 for. za nabavu biblioteke Kukuljevićeve, i ako bude potreba i okolnosti mu dopuste, da je pripravan na to i više žrtvovati.«[67]

[65] Rad, III/1868., str. 249.

[66] Arhiv Akademije, Br. 105/1868. U spomenutom dopisu veli se među ostalim i ovo: ... Kukuljevićeva knjižnica, velikom pomnjom prieko trideset godina sakupljana, imade blizu 12.000 štampanih knjiga, za tiem prieko 5.000 listina i prieko tisuću rukopisa. Rukopisi odnose se izključivo na književnost i povjest jugoslavensku, imenito pako kraljevine Dalmacije, Hrvatske i Slavonije. Već se iz ovoga pregleda može razabrati, kako je ova knjižnica velike vriednosti i kolika bi po zemlju bila šteta, da predje u sviet inostrani.« – Drugi poziv »na odličnije velikaše i imućnije članove naroda« uputila je Akademija 29. IX. 1868.

[67] Rad, V/1868., str. 243–244. Cijelo Strossmayerovo pismo glasi: »Slavna akademijo! Na poziv od 9. svibnja 1868 čast mi je odgovoriti: da ću ja drage volje ono 5.000 for. što sam obećao za nabavu Šafaříkove knjižnice kad god uzhtjene slavna akademija položiti za nabavu knjižnice Kukuljevićeve. Ako mi budu okolnosti dopustile, i ako bude nužda, pripravan sam u tu svrhu i više žrtvovati. Ja nedvojim, da će ju i ostala plemenita gospoda, koja su onom prilikom, kad se je o Šafaříkovoj knjižnici radilo, na žrtve pripravni bili, kod svoje rieči ostati. Radi se o istoj stvari, pače scienim, da kako god su braća Česi onom prilikom mislili, da jim ne samo patriotička dužnost, nego i čast narodna nalaže, da nedopuste, da se knjižnica Šafaříkova iz zemlje iznese, tako i mi Hrvati da nećemo nipošto dopustiti, da ona sredstva književna, koja su našinci velikim trudom skupili, i koja nam u našoj oskudici toliko trebaju, u tuđ sviet odputuju. U ostalom s osobitim štovanjem ostajem slavnoj akademiji za svaku službu najpripravniji Strossmayer v. r. biskup i pokrovitelj akademije. 15 maja 1868.« – O postanku toga pisma nalazimo podataka u knjizi »Korespondencija Rački–Strossmayer«. Knj. I. Ur. F. Šišić, Zagreb 1928. Posebna djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Str. 60, pismo br. 63. Strossmayer Račkomu: »... Što se tiče Kukuljevićeve biblioteke, ako bi je on po cijeni dao, prem ako sam ove godine dost u stisci, ja bi ono dao, što sam obećao za biblioteku Šafaříkovu. Ja bi to u slučaju, ako Vi odobravate, u posebnom pismu na Akademiju očitovao, da povučem za sobom sve one, koji su se tom prilikom potpisali.« (Đakovo, 8. III. 1868.) i str. 66, pismo br. 66, Strossmayer Račkomu: »... Ja sam odmah na poziv akademički glede knjižnice Kukuljevićeve odazvao se. Ja scijenim, da je dobro da se ja prvi odazovem, ne bi l' to i druge ponukalo, da istim putem pođu...« (Đakovo, 16. V. 1868.).

Dne 27. VI. 1868. javlja i kardinal Haulik, da će 2.000 forinti, koje je potpisao za nabavu Šafarikove knjižnice, dati za nabavu Kukuljevićeve.[68] I drugi šalju svoje prinose, tako da u zapisniku sjednice od 9. srpnja 1868. točka 5. stoji: »Kako je već upisano toliko novca za biblioteku g. I. Kukuljevića, da bi se moglo početi s njim ugovarati, određeni biše pravi članovi Lj. Vukotinović, M. Mesić i V. Jagić, da u ime akademije stupe u ugovaranje s g. Kukuljevićem.«[69]

Ti članovi su odmah stupili u vezu s Kukuljevićem, jer u zapisniku sjednice od 2. kolovoza 1868. čitamo: »Odbor određeni u skupnoj sjednici 9. srpnja da u ime jugoslavenske akademije stupi u ugovaranje s g. Ivanom Kukuljevićem za odkup njegove biblioteke, javi da je imenovani gospodin voljan dati cielu svoju biblioteku, t. j. sve štampane knjige, rukopise i listine, po katalogu koji se u njega nahodi i u kom je popisana ciela biblioteka na ceduljah, za 20.000 for. tako da mu se polovica te ciene izplati odmah čim preda akademiji biblioteku po rečenom katalogu, a druga polovica u godini 1869., za koju polovicu da mu se akademija podjamči, i da se kamate na tu drugu polovicu odbiju od ostatka priloga, koji je on jug. akad. upisao a još sasvim ne izplatio; dalje, da se od prodaje izuzme jedan kodeks listina, koji je on sam iz arkiva i iz knjiga prepisao, te ga sprema za štampu; i najposlije pošto biblioteku preda, da mu se one knjige, od kojih bi se eksemplari nalazili u muzejskoj biblioteci, dadu na revers da ih uživa do smrti, a on za tu poslugu da ostavi akademiji i one sve knjige koje bi poslije ove prodaje nabavio. Javivši ovo pomenuti odbor predloži da akademija pristane na taku pogodbu, i k tomu dodade da se osim dobrovoljnih priloga, koje je akademija već počela sabirati, onih 5.000 for. što je god. 1863. obećano od strane narodnoga muzeja za Šafarikovu biblioteku, sada upotrebi za ovu. Pristavši akademija na sve ovo, odluči, da rečeni odbor prema ovom priedlogu učini s g. Kukuljevićem predbježni ugovor u ime akademije.«[70]

Ugovor je bio napravljen i Akademija ga je odobrila; zapisnik sjednice od 18. listopada 1868. točka 8. glasi: »Odbor određeni da učini predbježni ugovor s g. Kukuljevićem o odkupu njegove biblioteke javi da je taj posao svršio i priobći predbježni ugovor. Odobrivši akademija taj ugovor odluči da se prema njemu učini konačni ugovor, a biblioteku u ime akademije da prime pravi članovi M. Mesić, V. Jagić, dr. P. Matković s predsjednikom i tajnikom.«[71]

U zapisniku sjednice od 4. prosinca 1868. pod točkom 3 .stoji: »Pročitan bi i odobren ugovor koji bi se učinio s g. Kukuljevićem o odkupu njegove biblioteke i odlučeno bi da ga u ime akademije podpišu predsjednik i tajnik.«[72]

[68] Arhiv Akademije, Br. 131/1868.
[69] Rad, V/1868., str. 246.
[70] Ibidem, str. 247.
[71] Rad, VI/1869., str. 239.
[72] Ibidem, str. 241.

U arhivu Akademije nalazimo koncept dopisa predsjednika Dra Franje Račkoga od 21. prosinca 1868., u kojem on iznosi »pred sviet« imena prinosnika za Kukuljevićevu biblioteku i veli: »Akademija je tako rukopise kako knjige ovieh dana primila.«[73] Prema tome možemo uzeti, da je akademija preuzela Kukuljevićevu knjižnicu sredinom prosinca 1868. godine. U smislu sporazuma s Kukuljevićem preostalu polovicu svote je on primio tokom 1869. godine. Kupoprodajni ugovor s Ivanom Kukuljevićem za njegovu knjižnicu unesen je u urudžbeni zapisnik Akademije pod brojem 245/1869. od 31. XII. 1869. Taj kupoprodajni ugovor nije se mogao naći u arhivu Akademije.

O samoj kupnji nalazimo još zadnje podatke u izvodu iz zapisnika skupne sjednice od 27. II. 1870. Tamo pod točkom 5. »Pregled računa« čitamo ovo:[74] »II. vanredni račun Jug. akad. za godinu 1869. a) Ugovorom od 13. prosinca 1868. kupila je akademija od g. Ivana Kukuljevića Sakcinskoga njegovu knjižnicu i zbirku rukopisa za 20.000 for. – nov. Ovaj je iznos podmiren: *α*) dobrovoljnimi prilozi, koje prinesoše (među ostalim biskup Strossmayer 5.000 for., kardinal Gjuro Haulik 2.000 for., grof Julio Janković 1.000, grof Ladislav Pejačević 1.000, bar. Metel Ožegović Belski 500, knez Filip Battyani 500, bar. Nikola Vranicani-Dobrinović 500, knez Lippe-Schaumburg 300, grad Zagreb 1.000, grad Karlovac 250, grad Varaždin 100, biskup Ivan Kralj 100, bar. Gustav Prandau 100, biskup Gjuro Smičiklas 50, g. Dragutin Vaizer 50 i drugi) svega 12.727 for. 85 nov. *β*) doplatom akademije 7.272 for. 15 nov. svega 20.000 for. – nov.«

Iz ovih dokumentiranih podataka nedvojbeno proizlazi: prvo, da je Akademija preuzela Kukuljevićevu knjižnicu sredinom prosinca 1868. godine i drugo, da mu je isplatila cijelu kupovinu od 20.000 forinti (koja svota je većim dijelom sabrana od dobrovoljnih priloga) tokom god. 1869.

Ovo je potrebno naglasiti stoga, što u literaturi nalazimo i netočne podatke o tome, kao na pr. da »... kupuje osnivač Akademije Josip Juraj Strossmayer za svotu od 5.000 forinti znamenitu knjižnicu Ivana Kukuljevića kao osnovni fond za knjižnicu novoosnovane Akademije...«[75] Iz samog historijata kupoprodaje Kukuljevićeve knjižnice, koji smo iznijeli i dokumentarno obrazložili, smatramo da jasno proizlazi netočnost gornje tvrdnje. Pokušat ćemo dokazati, da nijesu točne ni tvrdnje, kao što su: »Ta je Knjižnica osnovana još godine 1868. i to kupnjom bogate i vrlo vrijedne knjižnice osnivača hrvatske bibliografije i historiografije Ivana Kukuljevića...«[76] ili »Knjižnica Jugoslavenske akademije u Zagrebu osnovana je 1868. Temelj joj čini dragocjena knjižnica Ivana Kukuljevića Sakcinskog...«[77]

[73] Arhiv Akademije, Br. 263/1868., od 23. XII. 1868.
[74] Rad XII/1870., str. 218–221.
[75] Badalić, J.: Knjižnica Jugoslavenske akademije u prošlosti i sadašnjosti. Zagreb 1953, str. 5.
[76] Tako na pr. Badalić, J.: Povodom preuređenja knjižnice Jugoslavenske akademije u Zagrebu. Vjesnik bibliotekara Hrvatske, Zagreb, g. I, br. 1–3/1950., str. 119.
[77] Tako na pr. Jurić, Š.: Pregled povijesti knjižnica, Zagreb 1956, str. 101.

Ideju o osnutku Akademije dao je biskup Strossmayer u prosincu 1860., a hrvatski sabor tu ideju prihvaća u travnju 1861. godine. Nedugo iza toga javljaju se i prvi darovatelji – knjiga. U Arhivu Jugoslavenske akademije čuva se pismo zagrebačkog odvjetnika Adalberta Shauffa od 29. VIII. 1861., kojim od poklanja već tada Akademiji knjige.[78] Popis na osam strana, koji je priložen pismu, obuhvaća 243 broja, a knjiga ima ukupno 600 svezaka. Na pismu nalazi se ova zabilježba: »Knjige su po izpravljenom katalogu akademiji predane. Mesić.«

Dne 16. IV. 1863. javlja Kraljevsko namjesničko vijeće za Kraljevinu Dalmaciju, Hrvatsku i Slavoniju u Zagrebu, Gospodarskom odboru za akademiju, da je u Gracu umro svećenik Josip Drobnić, te da je ostavio sve svoje knjige Jugoslavenskoj akademiji.[79] U Arhivu ne nalazimo doduše dalje konkretnih podataka o tim knjigama, ali nemamo razloga sumnjati, da one ne bi bile zaista i izručene Akademiji.

Više odličnih rodoljuba poklanjaju Akademiji 28. VIII. 1864. »Album der k. k. Hof- und Staatsdruckerei in Wien« u pet svezaka in folio, što su ga kupili za 150 forinti.[80] Na aktu je ova zabilježba: »Čuva izvjestitelj uza ostale knjige u sobi za državne ispite.« Znači, dakle, da je već do g. 1864. Akademija dobila više knjiga, koje je čuvao taj izvjestitelj.

Zagrebački knjižar Leopold Hartmann dopisom od 11. I. 1866. poklanja Akademiji 23 knjige svoje naklade. U ime Gospodarskog odbora za Jugoslavensku akademiju zahvaljuje mu se prof. Matija Mesić.[81]

Dne 3. V. 1867. potpredsjednik Sabora Dr. Mirko Šuhaj piše Gospodarskom odboru za Jugoslavensku akademiju i sveučilište, kako ga je obavijestila udovica baruna Dragojla Kušlana, da će prema želji svog pok. supruga predati Akademiji znanstveni dio njegove knjižnice.[82]

Iz Češke, iz Tabora šalje 22. VIII. 1867. V. Křižek »ravnatelj realne gimnazije, poklisar zemaljski – Čeh i Slavjan« *»knjižnici Akademije«* neke knjige.[83] Dne 25. XII. 1867. Janez Bleiweiss iz Ljubljane poklanja za *»knjižnicu«* jednu svoju knjigu.[84]

[78] Arhiv Akademije, br. 68/1861. Pismo u cijelosti glasi ovako: »Visoki Sabore trojedne Kraljevine! Liepim narodnim duhom disajućim primierom preuzvišenog Gospodina Biškupa Djakovarskog kao utemeljitelja jugoslavjanske akademie s jedne strane, – s druge strane kao sin prostrane naše Jugoslavie, ugodnom dužnostju sve moguće žertve k razvitku premile nam Domovine doprinieti – potaknut odlučih po mogućnosti mojoj i ja medj inimi mnogima mali darak na Žertvenik spasonosne sverhe ove doprinieti, što i radostno činim, dočim evo Visokom Saboru predajem Popis knjigah, koje u tu sverhu poklanjam moleći me ubaviestiti, komu da ove predati imadem. Neka izvoli visoki Sabor ovo moje iz čistog domoljublja proiztičuće požertvovanje onim duhom primiti, kojim ga pred lice naroda ja položim. – U Zagrebu, 29. kolovoza 1861. Visokog Sabora Sluga najpokorniji Adalberto Shauff.«

[79] Arhiv Akademije, Br. 22/1863.

[80] Arhiv Akademije, Br. 107/1864.

[81] Arhiv Akademije, Br. 9/1866.

[82] Arhiv Akademije, Br. 41/1867.

[83] Arhiv Akademije, Br. 58/1867. Křižek Vaclav, češki književnik (1833–1881). Poslije svršene filozofije dolazi kao suplent g. 1855. na gimnaziju u Varaždin, gdje ostaje kao profesor sve do g. 1860., kada odlazi na gimnaziju u Litomeřice. G. 1857. objelodanio je u programu varaždinske gimnazije opsežnu historijsku studiju »Über

U zapisniku skupne sjednice od 31. listopada 1867. u točki 7. čitamo: »Prema § 35 poslovnoga reda odlučeno bi, kojim će se učenim družtvom i prosvjetnim zavodom slati knjige, koje na sviet izdaje jugosl. akademija; i tako će sve knjige, koje akademija izdaje dobivati . . .« (navodi se 29 stranih akademija, domaćih i stranih znanstvenih institucija i biblioteka) » . . . a samo časopis (t. j. Rad) dobijat će . . .« (gimnazije i uredništva novina, njih 18 na broju).[85] Sredinom studenoga te godine izlazi prva knjiga »Rada« i odmah se šalje tim akademijama i institucijama. Bez sumnje su te akademije i institucije poslale Jugoslavenskoj akademiji u zamjenu i svoje publikacije.

Dakle, kako vidimo, Akademija je koncem godine 1867. raspolagala s knjižnim fondom od preko 1.000 knjiga (ako uzmemo, da je Kušlanova knjižnica imala samo 500 knjiga, što je više nego sigurno). Drugim riječima morala je u to vrijeme imati već i knjižnicu. Posve je sigurno, da to nije bila knjižnica u današnjem smislu riječi. Ako prof. Badalić – a mi se u potpunosti slažemo s tim njegovim mišljenjem – veli za Akademijinu knjižnicu iz godine 1877., da »je bila Knjižnica u stvari – časno skladište knjiga, ali skladište, a ne knjižnica«,[86] zar onda možemo tražiti od te iste knjižnice iz godine 1867., da ima svoje prostorije, osoblje i kataloge. Ona ih i nije imala, ali ako taj kup knjiga (da ga tako nazovemo) u godini 1868. nazivamo »knjižnicom« ne vidimo razloga, zašto taj isti kup knjiga (istina manji nego u 1868. g., ali to ne mijenja ništa bitno na stvari) ne bismo i u godini 1867., kad je on stvarno već i postojao, nazvali »knjižnicom«.

Evo još jedan argumenat u prilog tome: U prvom svesku »Ljetopisa Jugoslavenske akademije« g. 1877. u uvodu i povijesti Akademije čitamo i ovo: »Ne manju pažnju obratila je akademija od svojega prvoga početka na sabiranje i skupljanje učenih sriedstava. Po toj brizi nasta njezina knjižnica i arhiv . . .«[87] U koju godinu da metnemo taj »prvi početak«? U 1861, ili 1863. ili 1866.? Da ne idemo možda predaleko, držimo ipak, da kao najkasniji datum tog »prvog početka« moramo svakako uzeti stvarni početak djelovanja Akademije t. j. 28. srpanj 1867. godine.

Prema tome smatramo, da na osnovu iznesenih podataka, možemo i moramo osnutak Akademijine knjižnice staviti u istu godinu, u kojoj je i Akademija započela svojim radom i djelovanjem, a to znači u godinu 1867. ili još točnije u drugu polovicu iste godine.

die Ursitze, die Ausbreitung und erste Entwickelung der Slaven«. God. 1860. štampa na češkom članak o rodu Šubića-Zrinskih, g. 1861. izdaje u Beču »Rječnik latinsko-njemačko-hrvatski«, a 1862. u Pragu »Anthologie jihoslovanske«. Bio je i član češke akademije.

[84] Arhiv Akademije, Br. 139/1867.

[85] Rad, II/1868. Izvodi iz zapisnika, str. 234.

[86] Badalić, J.: Knjižnica Jugoslavenske akademije u prošlosti i sadašnjosti. Zagreb 1953., str. 6. Iz daljih Badalićevih izlaganja vidimo, da je nažalost Akademijina knjižnica još dugi niz godina naličila više skladištu knjiga, nego uređenoj biblioteci. (Ibidem, str. 7–12).

[87] Ljetopis Jugoslavenske akademije. Prva svezka (1867–1877). Zagreb 1877, str. 11–12.

A kako stoji s Kukuljevićevom knjižnicom kao »osnovnim fondom« i »temeljem« za Akademijinu biblioteku? Vidjeli smo, da je Akademija koncem 1867. godine imala već preko 1.000 knjiga. Kukuljević nudi svoju knjižnicu na prodaju početkom siječnja 1868., a Akademija je preuzima sredinom prosinca iste godine. Da li je u tom razdoblju Akademija dobila još knjiga? Neka nam na to odgovore činjenice. U drugoj knjizi »Rada« iz godine 1868. na kraju stoji »Knjige i druge umotvorine, koje je jugoslavenska akademija sa zahvalnošću primila, otkako je počela raditi.« Sada dolazi specifikacija darovatelja: Od pokrovitelja biskupa Strossmayera: I. Mihanovićeva zbirka rukopisa 40 knjiga, II. Zbirka rukopisa (djela naših pjesnika) 39 knjiga, III. Biblioteka I. E. Tkalca 786 djela. Razni darovatelji (među njima I. I. Sreznevski, dr. G. M. Špor, dr. J. Pančić, dr. J. Šafarik, D. Štur, akademije i zavodi) 245 djela.[88] U trećoj knjizi »Rada« iz g. 1868. vidimo, da su razni darovatelji poklonili Akademiji 118 djela,[89] zatim iste godine još 165 (»Rad« knjiga V. iz 1868.)[90] i 140 (»Rad« knjiga VI. iz 1869., ali se odnosi na razdoblje do konca prosinca 1868.).[91]

Dakle znači, da je Akademija tokom 1868. godine dobila na dar 1.533 knjige. Ako tome pribrojimo onih 1.000 knjiga iz g. 1867., proizlazi, da je Akademija koncem prosinca 1868. godine, t. j. u vrijeme kada je preuzimala Kukuljevićevu biblioteku, imala već u svojoj knjižnici preko 2.500 knjiga i to većinom dobrih stručnih i naučnih djela. Brojka od 2.500 knjiga predstavlja za ono vrijeme već znatnu biblioteku. No konačno za pojam biblioteke nije odlučno, da li ona ima koju tisuću knjiga više ili manje. U našem slučaju je važno, da je Akademija u času preuzimanja Kukuljevićeve knjižnice već imala svoju biblioteku od preko 2.500 svezaka, imala je dakle već svoj »osnovni fond« i svoj »temelj«. Kukuljevićeva biblioteka je za nju bez sumnje predstavljala dragocjenu prinovu, veliko obogaćenje i znatno povećanje njena knjižnog fonda, ali nikako nije bila njen »osnovni fond« ni »temelj«.

Potvrdu za ovu našu tvrdnju nalazimo i u već spomenutom prikazu povijesti Akademije u prvom svesku »Ljetopisa«. Tamo doslovno stoji: »Ne manju pažnju obratila je akademija od svojega prvoga početka na sabiranje i skupljanje učenih sriedstava. Po toj brizi nasta njezina knjižnica i arhiv, i to koje kupnjom cielih knjižnica i rukopisnih sbiraka ili

[88] Rad, II/1868. str. 242–248. Za Tkalčevu biblioteku platio je Strossmayer osamsto forinti. O tome nalazimo vijesti u djelu »Korespondencija Rački–Strossmayer«. Knj. I. Ur. F. Šišić, Zagreb 1928. Posebna djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti. Str. 41, pismo br. 44. Strossmayer Račkomu: »... Ovaj čas dobih od Bogišića pismo, u komu mi javlja, da je poslao biblioteku Tkalčevice. Vidite, je li vrijedi štogod, je l' čitava, što fali i t. d. ter mi pišite.« (Đakovo, 25. III. 1867.) i str. 41, pismo br. 45 Strossmayer Račkomu: »... Pisao sam i poslao Bogišiću 300 for. Molim Vas pregledajte tu knjižnicu, i ubavijestite me, je l' čitava i je l' vrijedna tih novaca. Osam sto for. dao sam za nju.« (Đakovo, 29. III. 1867.). To je bila vrijedna biblioteka Dra. Imbre Ignjatijevića Tkalca (rođen 6. V. 1824. u Karlovcu, umro 6. I. 1912. u Rimu), poznatog novinara, publiciste i političara.

[89] Rad, III/1868., str. 250–252.

[90] Rad, V/1868., str. 249–252.

[91] Rad, VI/1869., str. 244–246.

pojedinih djela, koje rodoljubnim darivanjem, koje pako zamjenom svojih publikacija za djela drugih učenih družtva s kojimi ona obći. Tako je nabavljena knjižnica s rukopisi od Ivana pl. Kukuljevića Sakcinskoga, knjižnica dra Tkalca, sbirka listina od gr. Samuela Keglevića, sbirka rukopisa pokojnoga gen. konsula Mihanovića, knjižnica akademika Fr. Kurelca i t. d., a poklonjene su joj knjižnice bar. D. Kušljana, akademika Živka Vukasovića, kr. savjetnika Petra Očića, bivšega profesora dra Jurjevića, sbirka starih hrvatskih pisaca u rukopisih od biskupa J. J. Strossmayera i t. d.«[92] Iz načina, kako se spominje kupnja Kukuljevićeve biblioteke, nesumnjivo moramo zaključiti, da pisac te povijesti Akademije, sigurno tadašnji tajnik dr. Petar Matković, a ni uprava Akademije, koja je bez sumnje taj izvještaj odobrila, nijesu smatrali, da je tek kupnjom Kukuljevićeve biblioteke osnovana Akademijina knjižnica, jer bi u protivnom slučaju bez sumnje to bilo naročito istaknuto i naglašeno. Ovako se kupnja Kukuljevićeve biblioteke navodi samo kao jedna od ostalih kupnja, odnosno darovanja i zamjena, od kojih je nastala Akademijina knjižnica.

Iz naših izlaganja vidjeli smo, da je Kukuljevićeva biblioteka i po svom knjižnom blagu i po svojoj veličini predstavljala naročito izuzetnu pojavu za svoje vrijeme. Ona nije bila velika i znamenita samo po broju svojih svezaka, nego još više po svom unutarnjem sastavu, koji je bio svijesno, stručno i sistematski popunjavan sa težištem na historiji i književnosti prvenstveno slavenskoj, a zatim i općoj. Takva jedna bogata biblioteka, bogata i po broju knjiga i po njihovu sadržaju, ima već sama po sebi veliko značenje za izgradnju nauke i kulture. To značenje je ipak umanjeno, nalazi li se ona u privatnom posjedu, jer je njeno korišćenje ipak svedeno na njezina vlasnika i na krug njegovih prijatelja i znanaca. Ne tvrdimo da je taj slučaj u cijelosti nastupio kod Kukuljevića, jer je bilo opće poznato, da je on »rado stajao na uslugu svojim drugovima u nauci, ma bili od koga naroda, a Slavenima ponajradje.«[93] Ipak došavši u sklop Akademijine knjižnice, njegova biblioteka je samo dobila na važnosti, a mogli bismo reći i obrnuto: Akademijina knjižnica je kupnjom Kukuljevićeve knjižnice znatno porasla u vrijednosti ne samo u pravom značenju te riječi, nego i u prenesenom. Kad je Akademija kupila u cijelosti ovu biblioteku, ona ju je na taj način spasila i očuvala za buduća pokoljenja, jer što bi od nje ostalo i gdje bi se sve nalazila, da se pojedinačno ili grupno prodavala ili poklanjala? Važnost i značenje Kukuljevićeve biblioteke u sklopu Akademijine poraslo je i time, što je ona postala pristupačna svima onima, koji se zanimaju za nauku. Na taj način ispunjena je dvostruka svrha: Kukuljevićeva biblioteka sačuvana je u cijelosti za buduće generacije, a njeno korišćenje protegnuto je na cijeli narod. Ne ćemo pogriješiti, ako kažemo, da su knjige iz Kukuljevićeve knjižnice bile vjerni pomagači i suradnici mnogim i mnogim hrvatskim i slavenskim na-

[92] Ljetopis Jugoslavenske akademije. Prva svezka (1867–1877). Zagreb 1877., str. 11–12.

[93] Smičiklas, T.: Op. cit. str. 92.

učnim radnicima u njihovu radu. Što više mnogi od njih, a naročito historičari, ne bi mogli započeti, a ni dovršiti svojih radova bez konzultiranja povijesnih djela i monografija iz Kukuljevićeve knjižnice.

Značenje, koje je Kukuljevićeva biblioteka imala za knjižnicu Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti prije devedeset godina, ima i dan danas, kada Akademijina knjižnica predstavlja moderno uređenu i dobro snabdjevenu biblioteku od 80.338 svezaka.[94] I danas predstavljaju knjige Kukuljevićeve biblioteke za Akademijinu knjižnicu najdragocjeniji i najvredniji dio njena knjižnog fonda. One su rječiti dokaz visoke naučenjačke, književne i bibliofilske kulture Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, a ujedno i njegova bogata i značajna baština ostavljena njegovu hrvatskom narodu i njegovim sinovima, da im korisno služi u daljoj izgradnji nauke i kulture. Tu svoju plemenitu namjenu, zajedno s ostalim djelima Akademijine knjižnice, one časno ispunjavaju.

Osim već u »Bilješkama« navedene literature poslužio sam se kod sastava ove radnje i ovim djelima odnosno člancima:

1. Kukuljević Sakcinski, I.: Putne uspomene iz Hrvatske, Dalmacije, Arbanije, Krfa i Italije. Zagreb 1873.
2. Pismo Ivana Kukuljevića Sakcinskoga o uzroku svoga izstupljenja iz akademije jugoslavenske. Zagreb 1866.
3. Maixner, R.: Pisma Ivana Kukuljevića. Zagreb 1950.
4. Kukuljević Sakcinski, Božidar: Mladost Ivana Kukuljevića Sakcinskog. Prosvjeta, Zagreb, tečaj XV, br. 12, god. 1907., str. 379–382.
5. Despot, M.: Posljednji štampani prilog I. Kukuljevića. Historijski zbornik, Zagreb, 1954., str. 225–226.
6. Despot, M.: Ivan Kukuljević Sakcinski povodom 140-godišnjice rođenja. Narodni list, Zagreb, od 29. V. 1956., str. 6.
7. Ulčnik, I.: Ivan Nep. pl. Kamauf od Podgore. Zagreb, g. X, br. 8–12/1942, bilješka 5 na str. 240–241.
8. Horvat, R.: Postanak Jugoslavenske akademije u Zagrebu. (U knjizi Laszowski, E.: Stari i novi Zagreb, Zagreb 1925., str. 119–136).
9. Gregov Tor, Ljudevit: Kalendar prvog tiskanog glagoljskog misala. Zagreb 1952.
10. Vajs, J.: Najstariji hrvatskoglagoljski misal. Zagreb 1948.
11. Klaić, V.: Književarstvo u Hrvata. Zagreb 1922.
12. Breyer, M.: O starim i rijetkim jugoslavenskim knjigama. Zagreb 1952.

Osim toga pregledao sam u Historijskom institutu Jugoslavenske akademije: 1. Arhiv Jugoslavenske akademije od g. 1860–1870. i 2. Kukuljevićev arhiv i njegovu korespondenciju, koja ima ukupno 449 pisama i koncepata pisama (Sign.: A I.–A V.). Za neke podatke zahvalan sam prof. Vjekoslavu Štefaniću, naučnom suradniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, prof. Ladislavu Šabanu, praunuku Ivana Kukuljevića Sakcinskoga, pa Dru Rudolfu Maixneru, naučnom suradniku Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti.

[94] Rezultat revizije i brojenja knjiga na spremištu od svibnja do rujna 1956. godine, zajedno s prirastom do 31. XII. 1956.

Nikola Ivanišin

ČASOPIS »SLOVINAC« I SLOVINSTVO U DUBROVNIKU

(Primljeno za štampu na 8. sjednici U Odjela od 27. XII 1958.)

Sudbina književnog Dubrovnika na početku 19. stoljeća podudarala se s ondašnjim njegovim političkim udesom.

Grad Dubrovnik, nekadašnje političko središte samostalne republike, postao je tada pokrajinsko naselje, isto kao što je taj isti grad – književno središte iz prijašnjih stoljeća – postao u kulturno-književnom smislu zabačena provincija.

Teško je bilo oživjeti književnim snagama u Dubrovniku nakon njegove političke propasti 1806.–1815. godine. Dio tih snaga presahnuo je sam od sebe, jer su presahli i dubrovački književni izvori, na kojima bi te snage mogle crpsti životne sokove,[1] dio njihov izgubio se opet u besmislenom pasivnom otporu ne htjevši se prilagoditi novom vremenu.

Živost je nastala tek tridesetih i četrdesetih godina u vrijeme hrvatskog narodnog preporoda, koji se rasplamsavao i u znaku Dubrovnika i Dubrovčana.

Hrvatski ilirci, razvijajući svoju kulturno-političku akciju osloniše se na dubrovačke kulturne tradicije – u svojim publikacijama se »raspisaše« i »raspjevaše« o Dubrovčanima,[2] pripremiše izdanje Gundulićeva »Osmana«[3] – pa se zbog Dubrovnika čak i zavadiše.[4]

Taj interes novog narodnog pokreta iz novog narodnog središta za zaboravljeni Dubrovnik prenuo je i do tada »usnule« Dubrovčane, pa

[1] Vidi prvi dio članka Stjepana Kastropila, »Pijerko Bunić i ilirizam«, »Dubrovnik« br. 1, 1956.

[2] Demeter je pisao o Gunduliću, Preradović je objavio pjesmu u slavu Dubrovnika, u »Danici« 1836. objavljeno je VIII. pjevanje Gundulićeva »Osmana« i t. d. – vidi »Danicu ilirsku« br. 34, 35, 36, 37, 1836.; br. 50, 51, 1838.; br. 42, 1839.; br. 19, 1842. i t. d.

[3] To izdanje »Osmana« pripremio je Vjekoslav Babukić u izdanju Danice ilirske 1844. godine.

[4] Stanko Vraz, jedan od najznačajnijih iliraca, nasuprot ilirskom javnom mnijenju, napadao je mlade ilirce, koji »kopiraju stare Gundulića i Palmotića« – vidi A. Barac, »Književnost ilirizma« str. 238.

oni usrdno podupriješe hrvatska preporodna stremljenja. U Gajevoj »Danici« »susrećemo« mnoga njihova imena: Antun Roci, Pijerko Bunić, Antun Kaznačić, Matija Ban, Medo Pucić, a u »Zori dalmatinskoj« gdje se Medo Pucić posebno isticao širinom vidika,[5] prilozi Dubrovčana odskakali su od tada uobičajenog književnog diletantizma.

U to vrijeme uspostavljaju se lična poznanstva i pismene veze između zagrebačkih i dubrovačkih iliraca – 1839. godine dopisuju se Vraz i Trnski s Antunom Roci,[6] iste godine Trnski posjećuje Dubrovnik i proširuje poznanstvo, Vraz i Preradović dopisuju s A. Kaznačićem, a 1841. i sam Gaj posjećuje Dubrovnik.[7]

U vrijeme slabljenja preporodne aktivnosti 1843.–1848. i u Dubrovniku se to osjeća, tek kratki predah nastaje 1848, 1849,[8] kada u Gradu izlaze »Avvenire« i »Rimembranze« i kad se i u njemu osjeća kratkotrajni – općenit zanos za Jelačića, kojemu ondašnji najviđeniji Dubrovčani (Medo Pucić, Mato Vodopić i Antun Kaznačić) posvećuju prigodne stihove.

Poslije apsolutističkog razdoblja i novonastalih prilika u austrijskoj monarhiji od 1861. godine pa dalje Dubrovnik je zahvaćen političkom borbom, koja se razbuktala u Dalmaciji onog vremena. U žestini te borbe između narodnjaka i autonomaša rađao se i narodni preporod Dalmacije, pa je i tome novom narodnom pokretu Dubrovnik dao znatan prilog.[9] Dubrovčani Niko Veliki i Rafo Pucići, Konstantin Vojnović, Miho Klaić, Marinica Giorgi, Pero Čingrija znatno su, na političkom polju, pridonijeli pobjedi narodne ideje. Uz njih su djelovali i Dubrovčani – kulturni preporoditelji: Medo Pucić, Đuro Pulić, Valtazar Bogišić, Antun Kazali, Luko Zore, Antun i Ivo Kaznačići, Mato Vodopić, Pero Budmani.

Šezdesete godine 19. stoljeća posebno su važne kao prekretnica u kulturnom, a i političkom životu grada; 1863. godine osnovana je »Narodna štionica« – žarište preporodne aktivnosti, a 1869. vlast u općini izborili su narodnjaci. Iste godine za načelnikovanja Rafa Pucića uveden je narodni jezik u osnovne škole i gimnazije,[10] pa je tako ostvaren preduvjet za sređenije i sistematsko djelovanje u narodnom duhu.

Sedamdesete godine također su bile ispunjene važnim događajima, kako za Dubrovnik, tako i za cijelu Dalmaciju. 1875. godine car i kralj Franjo Josip demonstrativno se »prošetao« Dalmacijom. Ta njegova »šetnja« utjecala je na ustanak, koji je iste godine izbio protiv Turaka

[5] A. Barac, »Književnost ilirizma« str. 64.

[6] Fran Ilešić, »Dubrovčanin ilirac Antun Roci«, »Rešetarov Zbornik«, str. 353.

[7] U kasnijem razdoblju tokom 19. stoljeća Dubrovnik su posjetili Kurelac, Kukuljević, Jagić.

[8] U to vrijeme Dubrovčani M. Pucić, Kaznačić, Kazali, surađuju u zagrebačkom »Slavenskom jugu«.

[9] Vidi: Božo Cvjetković, »Dubrovnik u našem političkom i kulturnom preporodu od 1861. do danas«, Jubilarni broj »Narodnog lista«, Zadar 1912, str. 70.

[10] Vidi: Grga Novak, »Prošlost Dalmacije«, knjiga II, Zagreb 1944, str. 405.

u Hercegovini. Ustanak se opet na poseban način odrazio u Dubrovniku i Dalmaciji – tamošnji narod je živo saosjećao s ustanicima, osnovani su bili i odbori za pomoć, a pojedini mladići su se, prebjegavši u Hercegovinu, i aktivno borili.[11]

1876. izbio je i rat Srbije i Crne Gore protiv Turske. Taj rat, kao i hercegovački ustanak, pridonijeli su širenju srpske nacionalne svijesti daleko izvan granica dviju kneževina – jedino samostalnih država na slavenskom jugu. Uznemirenost i previranje zahvatilo je i ondašnju Dalmaciju, u kojoj se, pored dotadašnjeg sukoba između narodnjaka i autonomaša, javio i nov sukob u redovima samih narodnjaka, koji se – do tada jedinstveni – podijeliše prema svojim hrvatskim, odnosno srpskim nacionalnim osjećanjima.[12] Prvi su bili orijentirani na dotadašnje tradicije narodnog pokreta, t. j. na političku borbu za jedinstvo Dalmacije s banskom Hrvatskom, a drugi su se sve više počeli priklanjati slobodnom, dinamičnom srpstvu, koje je primamljivo zračilo iz dviju slobodnih kneževina.

1878. godine, za okupacije Bosne i Hercegovine, sukob se još više zaoštrio, pa se i to realno odrazilo u vidu privremenog slabljenja narodnjaka protiv autonomaša.[13] Otpočelo je dakle razdoblje stranačkog trvenja između Hrvata i Srba, koje je pridonijelo još većem slabljenju sveukupnih narodnih snaga Dalmacije – ukliještene između talijanskog i austrijskog imperijalizma.

U tako »zatrovanoj«, »naelektrisanoj« situaciji javio se ondašji književni Dubrovnik kao posrednik i smiritelj. Ta nova aktivnost dubrovačkih kulturnih i književnih radnika nije bila rascjepkana kao do tada od Gajeve »Danice«, preko zadarske »Zore« do povremenih kratkotrajnih »dubrovačkih« pokušaja (Rimembranze, Avvenire, Dubrovnik – Zabavnik i Cvijet narodnog književstva), nego je proizišla spontano – iznutra – iz samog grada – kao valjda posljednji izrazito dubrovački, samonikli književno-politički pokret. Vanjska manifestacija tog pokreta bio je »Slovinac«, »List za književnost, umjetnost i obrtnost«, koji je izlazio u Dubrovniku od 1. V. 1878. do 22. XII. 1884. godine.[14]

Pod književno-umjetničkom[15] fasadom »Slovinca« »krile« su se dakle ne samo književno-umjetničke, nego i političke namjere izmirenja Hrvata i Srba u Dalmaciji onog vremena.

[11] Grga Novak, o. c. str. 387, Josip Bersa, »Dubrovačke slike i prilike« – poglavlje XIII, str. 267–277.

[12] Grga Novak, o. c. str. 412, 413.

[13] Prilikom izbora za carevinsko vijeće 1879. godine u kotaru Benkovac pobijedili su autonomaši potpomognuti od tamošnjih Srba – vidi Grga Novak, o. c. str. 413.

[14] Prije izlaska prvog broja »Slovinca« u toku 1878. godine razvila se opširna i zanimljiva prepiska između ondašnje dubrovačke i zadarske policije – vidi u zadarskom državnom arhivu »Atti presidiali dell, I. R. Luogotenenza della Dalmazia«, anno 1878, busta unica, categoria atti ripartiti 583.

[15] Osim za književnost i umjetnost »Slovinac« je bio i list za obrtnost, ali u vezi s obrtnošću bilo je veoma malo – i to kraćih napisa.

U vrijeme pokretanja i izlaženja »Slovinca« glavne pokretačke ideje ondašnjeg života u Dubrovniku, bile su ideje narodnog buđenja – i onog dalmatinskog unutar monarhije, i onog »oružanog« u Hercegovini, koje je prethodilo okupaciji 1878., a i onog koje je zračilo iz Srbije i Crne Gore. Osobito se u Gradu vidljivo odražavalo ono što je bilo povezano s nevesinjskim ustankom i s ratom Srbije i Crne Gore protiv Turske.

U Dubrovniku su se u ono vrijeme nalazili mnogi izbjeglice,[1] ranjenici, dobrovoljci, s kojima su građani saosjećali – osobito predstavnici mladog naraštaja. To je bilo i doba svestranog širenja »Vukovog učenja o narodnom jeziku«, doba narodnih pjesama, koje su pjevali srpski, crnogorski vojnici, a po dubrovačkim ulicama i hercegovački izbjeglice. Kao i uvijek u burnim vremenima val narodnog gibanja zahvatio je inteligenciju – pa i intelektualnu elitu ondašnjeg Dubrovnika, među kojom prevladava shvaćanje o narodnom jeziku i narodnoj pjesmi kao o najvažnijim značajkama sveukupnog života narodnog.

Ta su shvaćanja dominirala i u »Slovincu« – novom časopisu, u kome je upravo takva inteligencija vodila glavnu riječ.

Poezija, proza, a i ostali dio časopisa u znatnoj su mjeri ispunjeni epskim duhom narodne pjesme.[2] U svim godištima časopisa objavljeno je oko 80 izvornih narodnih pjesama. Forma narodnog deseterca najuobičajeniji je način poetskog izražavanja – njom su se služili i najpoznatiji pjesnici »Slovinca«[3] (Marko Car, Josip Bersa). Uz imena pjesnika, koji su sami stvarali svoje pjesme, javljala su se i imena sakupljača narodnih pjesama.[4] Nerijetko se t. zv. »umjetnički« stihovi nisu ni razlikovati od narodnih – ni po motivu, ni po građi, ni po formi:

Ne cvili mi lomna Crna Goro
Ne cvili mi Tvoje vitezove
Ustanuše svak ko silni oro
Gnijezdo brane, brane mili dom
Te padoše gdje ih slava zove
Vjerni Bogu i narodu svom

(A. Kazali, Iz Davorija, »Slovinac« br. 6, 1878, str. 45).

[1] Vidi: Josip Bersa, »Dubrovačke slike i prilike« – poglavlje XIII, str. 267–277.

[2] Vinjeta sa simbolom narodne poezije – narodnim guslarom – bila je otisnuta na naslovnoj stranici svih brojeva »Slovinca«.

[3] Vidi zaključni dio poglavlja »Poezija«.

[4] Važniji sakupljači bili su: Dujam Srećko Karaman, koji je skupljao narodne pjesme s područja Splita, »Slovinac« br. 19, 24, 1880; br. 14, 16, 32, 1882; br. 6, 1883; Kovačić Risto, »Slovinac« br. 15, 1880; Lucijanović Melko, koji je sakupljao narodne pjesme na Lastovu, »Slovinac« br. 17, 18, 22, 1881; P. R. (inicijali nepoznatog autora), koji je sakupljao narodne pjesme na otoku Hvaru, »Slovinac« br. 11, 13, 14, 1880; Stojadinović B., »Slovinac« br. 29, 1883; Kapić Jurica, »Slovinac« br. 19, 1881; Pucić Medo, »Slovinac« br. 3, 18, 1879; Alačević Miroslav, »Slovinac« br. 13, 1879; br. 5, 1880; V. P. (inicijali nepoznatog autora) objavio je varijantu narodne pjesme »Smrt Omera i Merime«, pod naslovom »Ne rastavljaj dragu od dragoga«, »Slovinac« br. 7, 1880; Bogunović Miloš – sakupljač iz Srema, »Slovinac« br. 7, 1882.

Utjecaj narodnog duha i narodne pjesme isto tako je uočljiv u prozi časopisa. »Podlegli« su mu svi autori. Narodna vjerovanja, predrasude, praznovanja, praznovjerja veoma česte su teme »Slovinčevih« pripovjedača,[5] osobito su često u prozi časopisa oživotvorene narodne predrasude o svećeniku izvoru svake kreposti i o ženi – idealnoj, krotkoj službenici muža i porodice.[6] Narodnim duhom prožeti su i najdulji, najkvalitetniji prozni sastavi u časopisu. U pripovijesti Mata Vodopića »Na doborskijem razvalinam«[7] »razrađena« je dobrim dijelom narodna misao, da je poturica gori od Turčina, a u priči Vida Vuletić Vukasovića »Đuro Harambaša«[8] osnovni je motiv zasnovan na narodnoj zagriženosti – »tko se ne osveti taj se ne posveti«.

O izravnom utjecaju narodne pjesme na prozu u »Slovincu« svjedoče i neka mjesta iz te proze, gdje su zanimljivi narodni stihovi skoro prepričani:

> »Knezu se sprva pričinilo da sanja, al se uvjeri, da je čudno žensko srce – te da nije blago ni srebro ni zlato, nego da je blago što mu je srcu drago« (»Djuro Harambaša«, »Slovinac« br. 16, 1884, str. 250).
>
> »Ah moj Bože hude ti sam sreće! Da bi se mlada dotakla i zelenbora i on bi se zelen usahnuo ispod moje ruke« (»Đuro Harambaša«, »Slovinac« br. 16, str. 250, 1884).

U proznom dijelu časopisa objavljen je znatan broj izvornih narodnih pripovijedaka, koje je sakupio jedan od osnivača i glavnih suradnika »Slovinca« Vuk Vrčević.[9] Najveća rasprava u časopisu pisana s naučnim pretenzijama posvećena je Vuku Karadžiću,[10] simbolu narodne borbe i idolu, u kojeg su se ugledali i na kojeg su se pozivali suradnici časopisa.

I izrazito naučni prilozi, od ondašnjih naših najpoznatijih učenjaka tematski su vezani uz probleme narodne poezije – Valtazar Bogišić javio se u časopisu raspravom o bugaršticama, a Vatroslav Jagić studijom o Kraljeviću Marku.[11]

*

[5] U pripovijetkama M. Vodopića »Na Doborskijem razvalinam«, »Slovinac« br. 1–23, 1881; Vid. Vuletić Vukasovića, »Djevojčina špilja«, »Slovinac« br. 1–4. 1880; Stojana Kosovca, »Pusto srce«, »Slovinac« br. 16–20, 1883.

[6] Vidi pripovijesti Pera Franasovića, »Nenadana utjeha«, »Slovinac« br. 2–5, 1879, »Zgode jedne porodice«, »Slovinac« br. 21–35, 1883. – vidi osim toga poglavlje u ovoj radnji pod naslovom »Proza«.

[7] »Slovinac« br. 1–23, 1881, i dio članka »Pokretači i važniji suradnici »Slovinca«, koji se odnosi na M. Vodopića, »Dubrovnik« 1956, br. 4.

[8] »Slovinac« br. 3–32, 1884, i dio poglavlja »Proza«, koji se odnosi na Vukasovićeve pripovijetke.

[9] Vidi basne Vuka Vrčevića, »Slovinac« br. 9, 13, 17, 20, 22, 23, 1880; br. 6–23, 1881; br. 1, 2, 3, 4, 5, 21, 22, 1882; br. 1, 2, 1883.

[10] Risto Kovačić, »Život i rad Vuka Štefanovića Karadžića«, »Slovinac« br. 1–18, 1881; osim toga vidi i poglavlje »Informativni članci, kritika, nauka«, u kome je riječ o toj Kovačićevoj studiji.

[11] Vidi: zaključni dio poglavlja »Informativni članci, kritika, nauka«.

Sav taj kult narodnih umotvorina u najširem smislu imao je u ondašnjem Dubrovniku i svoj aktuelni politički izraz. To je bilo dubrovačko slovinstvo – odnjihano »među zidinama grada« u stihovima stare književnosti,[12] podržavano Kačićevim »Rrazgovorom ugodnim«, osviježeno ilirstvom Ljudevita Gaja, a u vrijeme »Slovinca« aktualizirano Strossmayerovim jugoslavenstvom i napadima na to jugoslavenstvo u ondašnjoj Dalmaciji.[13]

Časopis »Slovinac« bio je sav prožet političkim programatskim slovinstvom – njegova poezija, proza, kritika, publicistika. Naziv časopisa, naslovi mnogih pjesama u prvim godištima izravno su podsjećali na novi slovinski pokret. Jovan Sundečić objavio je pjesme[14] pod naslovom »Slovinac«, »Oj Slavjanko«; Stjepan Buzolić[15] – »Pozdrav Slovincu«; Vid Vuletić Vukasović,[16] »Slovinkinja vojnu na imendan«, »Slovinac i sinovi mu«, »Slovinkinja Dubrovniku«, »Slovincu na mlado ljeto« i t. d.

Duh i program slovinstva sadržan u brojnim stihovima u časopisu mogao se dočarati sa svega nekoliko stihova

Srpska krvi i hrvatska
Der prihvati ruku,
Ter Slovencim budi bratska
I bugarskom puku

I u prozi časopisa ideja slovinstva veoma je lako uočljiva. Pripovjedač Pero Franasović »širio« ju je u duhu svog svećeničkog poziva »na kršćanski način«,[17] Mihail Vedropoljanin slikajući mladog dubrovačkog vlastelina pristašu slovinstva,[18] Ivan Stojanović je raspravljao o slovinstvu u svojim filozofskim sastavima,[19] Mato Vodopić je i boju djevojačkih očiju uporedio s »modrim slovinskim nebom«.[20] Kod Vida Vuletić Vukasovića u »Đuri Harambaši« slovinstvom je nadahnuta cijela pripovijest. Tu se spominju dubrovačke slovinske tradicije, slovinski dvorci, slovinska gostoljubivost – djevojke su »seke Slovinkinje«, grljenje je po »slovinskom« običaju, grad Dubrovnik je predvodnik slovin-

[12] Osobito u Gundulićevim i Palmotićevim stihovima.

[13] Strossmayer je podupirao »Slovinac« i slovinske napore u Dubrovniku, vidi njegovu poruku i članak: »Sve za vjeru i za domovinu«, »Slovinac« br. 1, 1880.

[14] »Slovinac« br. 1, 1878; br. 16, 1881.

[15] »Slovinac« br. 2, 1878.

[16] »Slovinac« br. 12, 1878; br. 4, 18, 22, 23, 1879.

[17] U svojim pripovijetkama – vidi bilješku br. 6.

[18] U pripovijesti »Maroje«, »Slovinac« br. 10, 1879, str. 150.

[19] O Ivanu Stojanoviću vidi u članku »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«, »Dubrovnik« 1956, br. 4.

[20] »Milica bijaše gizdava djevojka; stasom malo omanja od Andje, plavokosa, oči modrijeh, onako modrijeh kao jedino na jugu može biti modro slovinsko nebo«, (Mato Vodopić, »Na doborskijem razvalinam«, »Slovinac« br. 5, 1881, str. 76).

stva. Iako je Vid Vuletić Vukasović u svojoj pripovijesti opisao događaje iz 15. stoljeća[21] ipak mu to nije smetalo, da u živo tkivo pripovijedanja »unese« aktuelnu slovinsku parolu iz druge polovine 19. stoljeća.

Brat je mio koje vjere bio
Kada bracki čini i postupa

Brojni informativni, kritički i naučni prilozi u časopisu također su »nabijeni« slovinstvom. Suština njegova očita je i u opširnoj Sundečićevoj studiji »Život i rad dra Božidara Petranovića« (»Slovinac«, 13–16, 1878. i 1–3, 1879), u kojoj on žigoše antislovinska bratoubilačka trvenja u Dalmaciji:

»Ta vrijeme je da prestanemo već jedanput udaljavati se od staze, koju nam zdrav razum i očevidan naš probitak ukazuje, jer ovako, ne odstupajući od širokog druma po kojem nas naše strasti, zanesenosti i zablude vode – čeka nas samo neizbježiva propast, da nas na vazda proguta. – Nemojmo se svađati i ne dajmo se cjepkati. U našoj svađi i u našem cjenkanju, tuđinci nalaze svukoliku svoju snagu; mi nalazimo svukoliku svoju utragu.«

(»Slovinac« br. 16, str. 188)

Pismo, kojim su pisani i štampani prilozi u »Slovincu«, bilo je zajedničko – i latinica i ćirilica, a jezik, kojim su se suradnici služili, nije nazvan ni srpskim ni hrvatskim nego «slovinskim« ili još češće »naškim«.

»Da kad smo Slaveni, kad nas je Bog sretno Slavenima stvorio moramo ... naški govoriti, naški pisati, naški suditi, naški učiti, naški zapovijedati, naški slušati (Iz članka Pava Relje »Kratak nabožan politički katekizam«, »Slovinac« br. 28, 1884, str. 437).

»Tako se zaljubi u naš život, izuči naš jezik, poprimi naše običaje, i stade pisati naške pjesme« (Iz članka o Marku Brueroviću, »Slovinac« br. 14, 1878, str. 157).

Vanjski izgled »Slovinca« bio je također dotjeran s posebnom »slovinskom« pažnjom, pa se iz ravnomjernog rasporeda brojnih slika znamenitih Hrvata i Srba, koje su razasute po svim godištima časopisa, može zaključiti, da se vodilo računa o nacionalnoj osjetljivosti pojedinih slovinskih »plemena«.

*

Djelovanje u duhu narodnog stvaralaštva i »slovinstva« u Dubrovniku krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 19. stoljeća bilo je izrazito lokalno obojeno. Korijeni suvremenog slovinstva izra-

[21] On je opisao sukob između dubrovačke vlastele i konavoskih ustanika – vidi o tome D. Živanović, D. Vuković »Soko-grad u Konavlima«, Anali br. 3 Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku, str. 375, 376, i poglavlje »Proza«, gdje se govori o toj Vukasovićevoj pripovijesti.

stali su izravno iz dubrovačkih tradicija,[22] pa su te tradicije obilno nadahnjivale novi pokret. I forma i sadržaj »Slovinca« podsjećaju na dubrovačke tradicije. Velik dio bakroreza objavljenih u časopisu prikazuje velikane iz dubrovačke prošlosti.[23] Znatan broj informativnih popularnih članaka također je posvećen tim velikanima.

Dubrovačka prošlost zavlačila se i »pod kožu« »Slovinca« duboko u njegov sadržaj.

Najdulji i najvažniji spjev u časopisu »Objavljenje«[24] Luka Zore dobrim dijelom je vezan uz tu prošlost. Na važne momente iz prošlosti Dubrovnika podsjeća i tragedija Matije Bana »Marojica Kaboga« (objavljena u »Slovincu« br. 10–14, 1880).

I sam pomen imena glavnih ličnosti u književnim sastavima objavljenim u »Slovincu« izravno upućuje na dubrovačke tradicije.

U pomenutoj tragediji Matije Bana takva su imena: Marojica, Gjono, Vlagjo; u pripovijestima Vid Vuletić Vukasovića (»Djevojčina šplja« i »Đuro Harambaša«), Palo, Lukre, Baro; u priči Mihaila Vedropoljanina (Maroje, »Slovinac« br. 7–23, 1879) Nikša, Maroje, Made; u noveli Stojana Kosovca (»Pusto srce«, »Slovinac« br. 16–20, 1883) Ane Perova, Kata Vladika, Mara Matova, Luce Tomičica i t. d.

Jedna od najvažnijih pripovijesti časopisa (»Maroje« Mihaila Vedropoljanina) zapravo je proračunata glorifikacija dubrovačke prošlosti. U toj pripovijesti postoje i ovakva poglavlja: »Gospogja Made«, »Dubrovnik«, »Razgled grada«, »Uspomene predjašnosti«, »Crkve u Dubrovniku«, »Svečanost sv. Vlaha« i t. d. Na prošlost i tradicije u priči »Maroje« ne podsjeća samo pominjanje znamenitih dubrovačkih imena, nego i posebni staro-dubrovački način izgovaranja tih imena:

> »Sada ću slijediti ja, preuze gospogja Made, veleći vam da medju pjesnicima javljaju se i žene: Cvijeta Zuzerinka . . ., dvije Bunice, Nike Gučetićeva i Kate Restinica« (»Slovinac« br. 14, str. 214).

Sadržaj priče Vid Vuletić Vukasovića »Đuro Harambaša«, zasnovan je na dubrovačkim tradicijama iz dalekog 15. stoljeća.

[22] Vidi bilješku 12.

[23] Samo u »Slovincu« 1883. godine objavljene su slike Đura Baljivog, Rajmunda Kunića, Jakete Palmotića, Brnje Kaboge, Brnje Zamanja, Gjona Palmotića, Benedikta Steya, Gjiva Gundulića – vidi prvi dio poglavlja »Informativni članci, kritika, nauka«.

[24] »Objavljenje«, spjev od 7500 deseteraca, publiciran u nastavcima u »Slovincu« 1883, 1884. U tom spjevu sadržano je sve ono što je pokretalo slovinstvo (narodni duh, prošlost jugoslavenska i dubrovačka), a i čovječanstvo kroz vjekove (Kopernik, Luter, Garibaldi, Mazini, Kant – Laplace) »Sadržajna i formalna strana spjeva podsjeća na Danteovu »Božansku komediju«, naravno bez Danteove poetske snage – bez ozbiljnije književne vrijednosti. Iz cijelog djela izbijaju karakteristike njegovog autora – romantičara, prosvjetitelja, Slovinca, liberala, materijaliste – antiklerikalca. Zbog odveć liberalnih i neobičnih, za ono vrijeme ideja, »Objavljenje« je u svom vremenu uzvitlalo burne polemike i diskusije te je vrijedno kao prvorazredni političko-publicistički dokument onog vremena. – Vidi o »Objavljenju« u poglavljima »Odraz stranih književnosti« i »U svom vremenu«.

Najslavniji pjesnik starog Dubrovnika – njegov simbol – Ivan Gundulić veoma često se pominje u »Slovincu« – njemu je posvećena jedna studija, o njemu se raspravlja u naučno-polemičkim sastavima, njime su nadahnuti najozbiljniji filozofski spisi.[25]

Jedna od najozbiljnijih rasprava koje su objavljene u časopisu »Gradja za historiju dubrovačke pedagogije« Vice Adamovića (u »Slovincu« br. 1–36, 1882) također je vezana uz dubrovačke tradicije.

Pažljiv odnos suvremenih Slovinaca prema tradicijama uslijedio je i zbog sentimentalne svijesti o njihovu malom gradu, koji je u prošlosti unatoč toga što je bio malen ipak bio političko i kulturno središte.[26] Osim toga pri uočavanju kulta dubrovačkih tradicija u »Slovincu« treba imati na umu, da su na fizionomiju časopisa znatno utjecali i izravni potomci dubrovačke vlastele: Niko Veliki Pucić, Medo Pucić, Nikša Gradi.

Ali nije samo »stari« Dubrovnik bio »prisutan« na stranicama »Slovinca«, nego i novi – suvremeni – »savremenik« »Slovinčev«:

> »Reći ćemo dakle, da se naša istorija zbiva u Dubrovniku; ali razumijmo se dobro – ne u Dubrovniku Gundulića, Palmotića, ni Žurkovića, već u Dubrovniku Bana Bogišića i Budmanija; koji Dubrovnik, ako i nije više što je nekad bio: slovinska Atina, dalmatinska Venecija, i što ti ja znam: ono je svedjer jedna od naših najljepših slava, i hoš li neš li, jedini grad na našem primorju ne izuzevši ni varoši Boke Kotorske – u kom su vlastelin i postolar jednako uljudni i gostoprimljivi, u kom fratri čitaju i razumiju Andriju Kačića Miošića, a djevojčice u klobučiću hrane na noćnom stolu, uz »Pjesme« Branka Radičevića, »Talijanke« Meda Pucića; dočim se gospoda u cilinderu pozdravljaju putem sa narodnijem »Zdravo bio«, a gradska omladina – domaća uzdanica – ponosito glavu pomalja, iznoseć na javje svoju ovjerovljenu krštenicu.« (M. Car, »Mileva«, »Slovinac« br. 3, 1883, str. 42, 43).

Novi – suvremeni Dubrovnik došao je u »Slovincu« do izražaja u vrlo zanimljivoj, šarolikoj i za javnost vrlo primamljivoj rubrici »Sitnice«.[27] U toj rubrici potaknuta su neka «dubrovačka« pitanja, kojih je puna važnost bljesnula tek u budućnosti: izgradnja pruge, podizanje spomenika Gunduliću, razvitak dubrovačkog brodarstva i t. d. U »Sitnicama« Slovinci su popularizirali sami sebe – hvalili svoje članke,

[25] A. T. (valjda Adolf Weber Tkalčević), »Ivan Frano Gundulić«, »Slovinac« br. 36, 1883, str. 561; L. Zore, »Književni pretres«, »Slovinac« br. 9, 1878, str. 91; Risto Kovačić, »Zabavica novijem učenjima Gundulićeva Osmana«, »Slovinac« br. 24, 1880, str. 489; Stojan Novaković, »Prilog k tumačenju Osmana«, »Slovinac« br. 5, 1879, str. 76.

[26] Prema onoj Tomaseovoj: »Ragusa e piccola citta si, ma e capitale«, (I. Stojanović »Žagarac« br. 35, 1883, str. 542).

[27] Rubrika «Sitnice« postojala je u svim godištima i svim brojevima »Slovinca«.

objavljivali osmrtnice, kad bi umro neko od njih. S osobitom su pažnjom u toj rubrici obavještavali javnost o momentalnom boravku svojih sugrađana – najdarovitijih Slovinaca Vlaha Bukovca i Valtazara Bogišića, koji se iz Dubrovnika otisnuše u široki svijet.[28]

Posebnu draž »Sitnica« pojačavali su povremeni polemički članci, kojima se Slovinci raspravljaju: ili međusobno ili s drugim publikacijama.[29] U »Sitnicama« su povremeno objavljivani različiti kurioziteti iz strane štampe, zatim bibliografski podaci i historijske zanimljivosti. Iz »Slovinčevih« »Sitnica« strujio je život ondašnjeg Dubrovnika – trgovački, kulturni, zabavni pa i intimni.[30]

Osim »Sitnica«, skoro u svim brojevima »Slovinca« objavljivane su zagonetne šarade Rafa Šarića, zanimljivi epigrami Nika Lepeša, a katkad i zagonetke, pitalice, logogrifi, šaljive nadgrobnice i t. d.

Sve su to bili lagani, »jeftini« književni prilozi, sračunati na interes šire javnosti i na popularizaciju časopisa. Osobito su bile popularne šarade Rafa Šarića, koje su željno i nestrpljivo iščekivane, jer je svaki slijedeći »Slovinac« donosio jedno i odgovor na šaradu objavljenu u prethodnom broju. Pitalice, epigrami i nadgrobnice Nika Lepeša su poznate po ironično-podrugljivom tonu u odnosu prema ženama. Taj ton je i inače prožimao cijeli časopis i značajan je za njegovu unutrašnju fizionomiju.[31]

Evo jedne takve »pitalice« Nika Lepeša:

Što je od perja lakše? Prah
Što je od praha lakše? Dah
Što je od daha lakše? Sjena
Što je od sjene lakše? Žena

Sličan ton izbija i iz ove njegove nadgrobnice:

Grob je ovdje mojoj ženi
Tako je pokoj njoj i meni

[28] Vidi zaključni dio poglavlja »U svom vremenu«, u kojem se govori o znamenitim ljudima, koji su izrasli iz slovinskog dubrovačkog kruga.

[29] Vidi poglavlje »U svom vremenu«.

[30] I ovakva »interna«, intimna gradska vijest mogla je biti objavljena u »Sitnicama« »Slovinca«...

»Onomadne smo se naježili kad je gradska pulicija uz pripomoć žandârâ, zametla mrežu i uhvatila deset-petnaest javnijeh ali skrivenijeh bludnica u sred bijelog dana uz graju i čudo gomile čeljadi... I ovo nam je poklon prosvjete, koja nas je iscrvotočila. Sl. općina najbolje bi učinila, kad bi javna dobro uređena bludilišta pripustila, jer barem tako ne bi se kužio mladi naraštaj.«

[31] Između ostalog vidi i »Dnevnik jedne usidjelice«, »Slovinac« br. 12, 1880, str. 328.

Ovakvi i slični prilozi, kojih je objavljeno na desetine u svim godištima »Slovinca«, nisu imali ništa zajedničko s ozbiljnim namjerama »Slovinčevih« pokretača – ni s narodnom pjesmom, ni sa slovinstvom, ni s dubrovačkim tradicijama, ali ti prilozi su također imali svoje čitače, od kojih je ovisio »Slovinac«. Takvi čitači su predstavljali svakodnevni – vječni Dubrovnik – Dubrovnik »sa Place«, koji su više zanimale zanimljive doskočice Rafa Šarića i jeftini duhoviti vicevi Nika Lepeša nego ozbiljne političke i književne brige »Slovinčevih« pokretača.[32]

[32] Nikola Ivanišin, »Pokretači i važniji suradnici časopisa »Slovinac«, »Dubrovnik« 1956, br. 4.

POEZIJA*

U »Slovincu« je od prvog do zadnjeg broja objavljeno vrlo mnogo stihova, pa se stječe dojam, da je redakcija časopisa glavnu pažnju poklanjala pjesmama i pjesnicima. Nisu u časopisu objavljivane samo kraće lirske pjesme, nego i zamašniji prilozi u stihu – narodne pjesme, drame, prijevodi, koji su često – štampani u nastavcima u nekoliko brojeva i u više hiljada stihova – zauzimali znatan dio raspoloživog prostora.[1] Ogromna većina tih stihova ima uglavnom dokumentarno značenje kao svjedočanstvo duha i ukusa onog vremena. Ni narodne pjesme, ni drame u stihu, ni pjesničke prijevode, koji su svojevremeno publicirani u »Slovincu«, više nitko ne čita – narodne pjesme zbog njihove sadržajne i formalne zastarjelosti,[2] drame zbog toga što su već davno mrtve i za pozornicu i za lektiru,[3] a prijevode zbog toga, što već odavno o istim stvarima postoje bolji prijevodi.[4]

* Vidi sasvim drukčije intoniran moj članak »Značajke lirike u Slovincu«. »Anali« Hist. inst. Dubrovnik, br. 2, 1953.

[1] Samo Zorino »Objavljenje« štampano u nastavcima 1883., 1884. u 18 brojeva »Slovinca« iznosilo je preko 7500 stihova. Zamašni prilozi u stihu bile su i narodne pjesme, kojih je objavljeno oko 80, pa i drame u stihu Matije Bana (u br. 10–14, 1880; br. 11–15, 1881; br. 7–11, 1882; br. 3–7, 1884) te brojni pjesnički prijevodi, vidi na pr. prepjev Luka Zore II. pjevanja Tassove »Gerusalemme Liberata«, »Slovinac« br. 11–12. 1883.

[2] A i zbog izbora, jer u »Slovincu«, osim varijante »Smrt Omera i Merime«, »Slovinac« br. 7, 1880. nije objavljena nijedna vrednija narodna pjesma.

[3] U svoje vrijeme neke drame Matija Bana, najpoznatijeg pisca drama u »Slovincu« postigle su znatan uspjeh i kod publike i kod književne kritike... vidi A. Weber, »Sud o pozorišnom djelu Mejrimi spisanom po Matiji Banu«, »Neven«, 1852, br. 42–46.

[4] Uporedi suvremeni prevod Leopardijeve pjesme »Silviji« (u izdanju Male biblioteke, izd. »Zora«, Zagreb) sa prijevodom iste pjesme u »Slovincu« (u broju 16, 1884).

U »Slovincu« su objavljivane i pjesme starijih pjesnika[5] (Đuro Hidža, Petar Kanavelović, Augustin Draganić), zatim stihovi pjesnika, koji nisu spadali u uži krug oko »Slovinca«[6] (August Harambašić, Đura Jakšić, Zmaj Jovan Jovanović), ali kolikogod bili značajni ti prilozi, oni nisu znatnije utjecali na poetsku fizionomiju »Slovinca«. Kudikamo su bili značajniji pjesnici-suvremenici, stalni suradnici, koji su objavljujući u »Slovincu« kraće lirske pjesme uspjeli tijekom vremena da oforme i njegov lirski profil.

To su bili: Ban Matija, Bersa Josip, Biokovac Grgur, Buzolić Stjepan, Car Marko, Gradi Nikša, Kaznačić Ivan, Kaznačić Antun, Kamenarović Pavo, Kazali Antun, Kosovac Stojan, Liepopilli Antun, Orahovac Tomo, Orlović Pavo, Petranović Bogoljub, Pucić Medo, Radičević Filip, Račeta Slavo, Radojica (pseudonim), Sundečić Jovan, Vukasović Vuletić Vid i dr.

*

Mnogi od njih objavljivali su ljubavne stihove (Ban, Bersa, Biokovac, Car, Kaznačić I., Orlović, V. V. Vukasović).[7] To su uglavnom bile jednolične romantičarske pjesme, »stihovano« fraziranje o ljubavi, izraženo s mnogo »teških« riječi, uzdaha i jadikovanja, ali s malo dubine, duha i istinskog nadahnuća. Pretenciozni »ljubavni« naslovi tih ljubavnih pjesama djelimično svjedoče sami za sebe: »Svom Anđelu« (Radojica, »Slov.« br. 14, 1878, str. 156), »Sjećaj me se« (M. Car, »Slov.« br. 4, 1879, str. 53), »Iskra Crnooki« (G. Biokovac, »Slov.« br. 23, 1879, str. 355), »Osamljenje« (I. Kaznačić, »Slov.« br. 2, 1882, str. 17), »Zanosi« (M. Ban, »Slov.« br. 2, 4, 5, 1883, str. 25, 61, 72), »Ne vjeruješ« (Radojica, »Slov.« br. 14, 1883, str. 229), »Snivo sam je« (Radojica, »Slov.« br. 14, 1883, str. 230), »Zbogom« (I. I. D., »Slov.« br. 24, 1883, str. 383), »Praštanje« (Gj. Maletić, »Slov.« br. 30, 1883, str. 466), »Evo ti srce« (Radojica, »Slov.« br. 6, 1884, str. 91), »Čežnja« (M. Car, »Slov.« br. 7, 1884, str. 110), »Jesenska sjetnost« (J. Bersa, »Slov.« br. 3, 1884, str. 482) i t. d.

Iza takvih zvučnih naslova često bi slijedili gromoglasni romantičarski stihovi, u kojima su pjesnici »uzdisali«, »umirali«, »preznojavali se«, preklinjali, pominjali nebo, mjesec, zvijezde, grobove, ali uza sve to rijetko kada su uspijevali da se snažnije i uvjerljivije izraze.

[5] Vidi br. 6, 1882; br. 24, 1880; br. 18, 1880.

[6] Vidi br. 27, 1883; br. 21, 1884; br. 24, 1884.

[7] Jedan od najznatnijih ljubavnih pjesnika u »Slovincu« bio je i Jovan Sundečić – vidi o njemu u članku »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«, »Dubrovnik« 1956, broj 4.

Evo tipične dvije strofe, kakvih je mnogo objavljeno u časopisu[8] – napisao ih je Radojica – jedan od najupornijih stihotvoraca-ljubavnika.

Ne vjeruješ

Ne vjeruješ ne vjeruješ
Jadovanja moja stara
Tri godine kako ljubim
Nebnoga mi gospodara

Nemio mi svijet cio
Na sunčeve mrzim zrake
Mjesecu se onda svetim
Kad zalazi za oblake

(»Slovinac« br. 14, 1883, str. 229)

Matija Ban, također uporni pjesnik-ljubavnik, okretnije je izražavao svoje osjećaje.

Zanosi

Ljubio sam... oh! bajna li bješe!
Zrak ljepote među svim dijevam!
Ljubio sam i kad tebe vidim
Još o onoj ljubavi snijevam.

Vlas njezina, kao god i tvoja,
U čistom se zlatu prelivala,
U očima njenim, kao u tvojim,
Neka svjetlost nebeska je sjala.

(»Slovinac« br. 4, 1883, str. 61)

Josip Bersa, najbolji pjesnik u »Slovincu«, objavio je najuspjelije ljubavne stihove.

Želja

S tobom, s tobom, dušo krasna,
Posred mora i tišine,
Mjesečina kad je jasna.
Ljubeći se od miline,
Sve lutati tamo amo
Ko da za svijet mi ne znamo.

[8] Vidi J. Sundečić, »Slovinac« br. 13, 1879; V. Mihaljević, »Slovinac« br. 3, 1880; E. Božić, »Slovinac« br. 9, 1881; Radojica, »Slovinac« br. 14, 16, 1883; br. 6, 9, 14, 15, 17, 1884.

Ti bi ruke obavila
Oko vrata oko moga,
Čelo bi mi izljubila
Plamom srca žestokoga.

A talasi ko za šalu,
Ljuljali bi lađu malu

(»Slovinac« br. 16, 1884, str. 253)

Neke ljubavne pjesme iz »Slovinca« značajne su i po tome, što su bile povod razmirica unutar časopisa neposredno pred kraj njegova izlaženja svršetkom 1884. godine.

Konzervativno orijentirani Slovinci napadali su ljubavne pjesme Marka Cara, Josipa Berse i Pava Orlovića, jer su u tim pjesmama ljubavni osjećaji bili izraženi otvoreno, neuvijeno, navodno na štetu javnog morala i sablazan »ćudoredne« javnosti.[9] To su bile pjesme »Čežnja« M. Cara, »Jednoj Dumni« J. Berse i »O dulce corpus« P. Orlovića.

Izražavajući mladenački iskreno svoje ljubavne osjećaje M. Car u svojoj pjesmi napisao je i ovakvu strofu:

Divne sreće! Sa medenih usta
Sisat, blažen, ambroziju rajsku
te bezbrižno, lutajući okom,
na se stiskat tu ružicu majsku

(»Slovinac« br. 7, 1884, str. 110)

Mladi pjesnik Josip Bersa opjevao je tužno bitisanje mlade redovnice i njeno besmisleno odricanje od života. Jedna od 12 strofa njegove pjesme glasi:

Oj sestrice, koliko si puta
obnoć, kada mlada duša luta
posred mora svoje mašte žarke
posred sjaja jedne zrake jarke,
kolko s' puta na prozor skočila
ko pomamna krevet ostavila

(»Slovinac« br. 14, 1884, str. 209)

Pavo Orlović je u slavu »božanskog« ženskog tijela ispjevao 19 temperamentnih momačkih strofa. Evo jedne od njih:

Već bih te, raju, na grudi svino,
i dosadne ti koprene skino,
a ne bih tebe pitao vilo,
jel ti i srce, ko tijelo milo

(»Slovinac« br. 22, 1884, str. 337)

[9] Vidi poglavlje »U svom vremenu« – dio, koji se tiče polemike između konzervativnih i liberalnih Slovinaca.

Konzervativnim Slovincima, koji su se »zgražali« zbog slobodnije izrečenih erotskih raspoloženja nije toliko bilo stalo do ugroženog morala, koliko do toga da onemoguće mlade progresivne pjesnike – pristaše liberalnih političkih shvaćanja, koji su sve čvršće i čvršće zauzimali pozicije u »Slovincu«.[10]

*

Osim ljubavnih u »Slovincu« je objavljen i niz patriotskih pjesama, u kojima je opjevana borba za slobodu protiv Turaka. Najviše je takvih stihova objavljeno 1878. godine u vrijeme okupacije Bosne i Hercegovine i neposredno iza ratova Srbije i Crne Gore protiv Turske. U svojim antiturskim lirskim raspoloženjima pjesnici »Slovinca« bili su jedinstveni, jer su upravo Turci bili prva i neposredna prepreka ostvarenju njihova zajedničkog slovinskog programa. U toj lirskoj borbi protiv Turaka nisu smetale ni uobičajene »slovinske« razmirice, pa su se na istoj liniji našli Slovinci Srbi Tomo Orahovac i Medo Pucić, kao Slovinci Hrvati Antun Kazali i Antun Liepopilli.

Jedinstveni u mržnji protiv Turaka oni su u stihovima upotrebljavali i ovakve izraze: »Ture gadno« (M. Pucić, »Srbi na Kosovu«, »Slovinac« br. 1, 1878, str. 3), »krvopija«, »mrcina«, »kopilina«, »zmija« (A. Liepopilli, »Krstaš vije«, »Slov.« br. 16, 1878, str. 181), »Gnusni Osman«, »turski gad« (A. Kazali, »Iz Davorija«, »Slovinac« br. 7, 1878, str. 57).

U njihovim stihovima opjevana je Srbija i Crna Gora[11] kao oslonci u oslobodilačkoj borbi, a izrazi kao: »kleti Turčin«, »sloboda zlatna«, »krst časni«, »slavna pogibija«, vrlo često pokazuju osnovnu, patriotsku intonaciju i suštinu tih pjesama.

U patriotskoj poetizaciji Srbije i Crne Gore osobito se ističe pjesnici – katolički svećenici A. Kazali i A. Liepopilli. Opijevajući[12] herojske podvige Crnogoraca, Kazali uspoređuje Crnu Goru sa Spartom, a Crnogorce Leonidom i njegovih 300 junaka. On poput Mažuranića i Njegoša prigovara Evropi[13] njezin nehaj prema našoj borbi – i ukazuje na našu mučnu stoljetnu sudbinu.

Mri na kocu tužni Slavjanine
Pri tvom krstu, pri tvojoj slobodi

(Iz »Davorija«, »Slovinac« br. 7, 1878, str. 57)

Antun Liepopilli, ekstremni klerikalac, koji je svojedobno žestoko napadao političku orijentaciju »Slovinca«,[14] u svome kršćansko-antiturskom zanosu proslavio je Srbiju i Srbe

[10] Vidi zaključni dio poglavlja »U svom vremenu«.
[11] I drugi pjesnici u stihovima su slavili Srbiju i Crnu Goru – vidi A. Višić. »Crnogorci«, br. 3, 1879.
[12] A Kazali, »Iz Davorija«, »Slovinac« br. 6, 7, 1878.
[13] Osobito se okomio na Englesku – vidi »Iz Davorija«, »Slovinac« br. 7, 1878.

Oj Srbine – majčin sine!
ti ne gledaj vlastit jad;
biće rane izvidane
ak ustraješ samo sad

(»Krstaš vije«, »Slovinac« br. 16, 1878, str. 181)

Borbeni antiturski zanos nije ostavljao Slovince ni poslije 1878. godine, pa je u tom pogledu zanimljiva pjesma Đure Jakšića, koja je objavljena u broju 21, 1884. godine. Iz velikog izbora najpoznatijeg srpskog pjesnika onog doba redakcija »Slovinca« našla je za shodno da objavi pjesmu, koja je ujedno bila i otvoreni poziv za borbu protiv Turaka.

Pa tu su zalud sela, zborovi,
Zalud mladića žarke besede,
Kojima braću zovu u pomoć,
Pokazujući rukom slabačkom
Na časovnika crne brojeve:
Dvanajsti je sat
U krvi pada brat
U rat u rat!
U krvav hajde boj!
Kad Srbin ćuti – o bože moj!

(»Još jedna ubojna«, »Slovinac« br. 21, 1884, str. 330)

U patriotsku liriku spadaju i pjesme, u kojima je opjevan politički program »Slovinca« – bratska sloga i suradnja među jugoslavenskim narodima. Takve pjesme su pisali: A. Liepopilli, N. Gradi, M. Vodopić, V. V. Vukasović, M. Pucić, B. Petranović, G. Biokovac, V. Mihaljević, T. Orahovac i dr.

Evo jedne tipično programatske »slovinske« strofe:

Oj Hrvate desno krilo
I Srbine oko moje
Bugarine davna silo
I Slovenče uz vas troje

Ostali autori pisali su slične stihove. Žrtvujući se zahtjevu vremena, svijesno služeći određenom političkom programu oni su dosljedno utkivali u stihove svoja slovinska priželjkivanja. Pritom su na razne načine fiksirali »spasonosnost« slovinstva – neminovnost sloge i suradnje na slavenskom jugu. V. V. Vukasović pozivao se na prošlost evocirajući Krešimira, Simeona, Dušana (»Slovinac i sinovi mu«, »Slov.« br. 18, 1879), Nikša Gradi »molio je Boga« da on »u mir svede Hrvate i Srbe« (»Nikšina molitva«, »Slov.« br. 15, 1878), Mato Vodopić »proklinjao

[14] Vidi poglavlje »U svom vremenu«, sukob »Kat. Dalmacija«—»Slovinac«.

je« onog ko »razdvaja« braću (»Što je vila«, »Slov.« br. 3, 1878), Bogoljub Petranović upozoravao je na posljedice »nesloge i razdora« (»Blizanci«, »Slov.« br. 22, 1879), Medo Pucić sav očajan uskliknuo je

No moguće je li bože
da Slovinci s' ikad slože

(»Bugarska«, »Slovinac« br. 12, 1879)

Neki pjesnici su čitave pjesme posvećivali slovinstvu.[15] Bogoljub Petranović spjevao je »Blizance« i »Bratsku svadju« (»Slov.« br. 22, 1879, br. 13, 1880), V. V. Vukasović »Dva žrtvenika sloge i nesloge« (»Slov.« br. 1, 1880), pod inicijalom K. objavljena je pjesma »Slozi« (br. 20, 1879), nekoliko pjesama sadrži i u naslovu simboličnu riječ Slovinac.[16]

Brojniji su bili pjesnici, koji su se »usput navraćali« na slovinstvo i posvećivali mu nekoliko strofa ili stihova – V. Mihaljević u pjesmi »Zamami me« (»Slov.« br. 3, 1880), M. Vodopić »Što je vila« (»Slov.« br. 3, 1878), Medo Pucić »Bugarska« (»Slov.« br. 12, 1879), Tomo Orahovac »Najveća rana« (»Slov.« br. 2, 1880), A. Liepopilli »Krstaš vije« (»Slov.« br. 16, 1878).

»Slovinski« stihovi isticani su i u člancima i studijama o pjesnicima. Autor napisa o Medu Puciću (L. Zore »Medo Pucić«, »Slov.« br. 23, 1882) nije propustio da citira stihove, kojima je »upozoravao« na slovinstvo.

Što će Srbin bez Hrvata
Što i brat bez brata
A bez Srbina Hrvat
što bez brata brat

Isto tako i pisac članka o Stjepanu Buzoliću (V. V. Vukasović »Stjepan Buzolić«, »Slov.« br. 19, 1879) nije zaboravio naglasiti »slovinske« stihove

Domovina moja, gdje je
Mili rode moj?
Gdje glas huči tvoj
Srb i Hrvat gdje stanuje
Bugar i Slovjen

Favoriziranje programatskih »slovinskih« stihova dolazilo je do izražaja i onda, kada se radilo o izboru iz djela pjesnika, koji nisu spadali u uži krug oko »Slovinca«. Zanimljivo je, da je redakcija, odabirući pjesme u ono vrijeme veoma popularnih južnoslavenskih pjesnika Zmaja Jovana Jovanovića i Augusta Harambašića odabrala samo dvije pje-

[15] Pored ostalih i Jovan Sundečić, »Staro gini novo sini«, »Slovinac« br. 1, 1880.
[16] Naslovi tih pjesama pominju se u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

sme – i to one, u kojima je otpočetka do kraja očita slovinska politička tendencija. To su pjesme[17] »Šta se čuje« Zmaja Jovana Jovanovića i »Odziv« Augusta Harambašića. Zmajeva pjesma zapravo je poziv Srbima u Hrvatskoj da surađuju s Hrvatima protiv zajedničkog neprijatelja

Zato Srbi čujte, čvrsto stojte sada
Na braniku, gdje je i zakon i pravda!
Ojačajte snagu patnika Hrvata,
Neka zna, da ima u nevolji brata;

Harambašićeva pjesma je odgovor Zmaju – evo njenog početka

Hvala tebi, starče, na tom bratskom glasu
Ti ko prorok kažeš puteve našem spasu

Svršetak pjesme je »slovinska« parola u dva stiha

Uzdajmo se u se i u našu slogu
pa će vidjet svijet, što srodna braća mogu

Programatski »slovinski« stihovi bili su veoma brojni i »posvudašnji« – osobito u prvim godištima »Slovinca«, kada su davali ton cijelom časopisu. U slijedećim godištima bilo ih je sve manje, tako da su u posljednjem razdoblju »Slovinčeva« života skoro potpuno presahli.

Poetska vrijednost »slovinske« lirike bila je minimalna zbog toga, što ona nije nastala iz pjesničkih, nego iz praktičkih pobuda. U svojoj suštini ta lirika bila je najobičnija – politički intonirana – versificirana publicistika.

*

Za lirsku fizionomiju »Slovinca« značajne su i brojne prigodne pjesme, koje su objavljivali mnogi autori u svim godištima časopisa.[18] Pjesme te vrste najčešće su nastajale slučajno – od prigode do prigode – bez nekog dubljeg uzroka, pa je u vezi s tim očita i njihova eventualna književna vrijednost. Pisane su povodom raznih zgoda; vjeridba, vjenčanja, imendana, rođendana, javnih priredbi, smrtnih slučajeva, zatim u počast rođaka ili znamenitih pojedinaca i t. d. Mnoge takve pjesme imale su opisne naslove, iz kojih se točno razabirao povod njihova nastanka, tako da i ti naslovi daju svojevrsno obilježje časopisu[19]

[17] Zmajeva pjesma preštampana je iz novosadskog lista »Starmali«, a Harambašićeva iz zagrebačkog »Pozora«.

[18] Važniji prigodničari u »Slovincu« bili su: Jovan Sundečić, »Slov.« br. 5, 29, 1882; br. 8, 14, 19, 1883; br. 27, 1884; Pavo Kamenarović, »Slov.« br. 3, 1881; Josip Modrić, »Slov.« br. 10, 1881; Nikša Gradi, »Slov.« br. 3, 1881; br. 30, 1882; V. V. Vukasović, »Slov.« br. 17, 1879; br. 8, 1881; br. 9, 21, 1882; Filip Radičević, »Slov.« br. 30, 1883; br. 23, 1884; M. Arbanas, »Slov.« br. 30, 1882; Stojan Kosovac, »Slov.« br. 2, 1883; J. Simeonović-Copić, »Slov.« br. 24, 1884.

Preuzvišenom gospodinu
baronu
Josipu Filipoviću
Vrhovnom zapovjedniku
c. k. vojske
u Bosni i Hercegovini
Pohodećemu
Boku Kotorsku

Niz prigodnica nastao je povodom raznih imendana, pa su takve pjesme bile ujedno i čestitke u stihovima. Ponekad su takve čestitke »dobivali« poznatiji Slovinci,[20] a ponekad su one upućivane običnim građanima od njihovih rođaka.[21]

I smrtni slučajevi bili su čest povod nastanku prigodnih stihova, jer su tokom izlaženja »Slovinca« pomrli njegovi najvažniji pokretači i suradnici. Mnogo »prigodnih suza« »proliveno« je povodom smrti Meda Pucića,[22] Nika Velikog, Vuka Vrčevića, Đura Pulića, I. A. Kaznačića, Pera Franasovića.

Nad grobom
Ivana Augusta Kaznačića

Vijenac plela Ravijojla vila
Savrh Srgja visoke planine,
Pa naričuć vila besjedila.
Da je čuju brda i doline.

Avaj, rode, sinak ti premine!
Ja sam njega mlada zadojila
Te povela pod kršne urvine
Gdje sam bila Marka spokojila;

A sad, vajmeh, smrt mi ga otela,
I u crnu zemlju ga zanijela,
Da boravi vječni san uz Vuka,
Meda, Djura,... (desna moja ruka!)
Oj Dubravo, baš si potamnjela,
Kaznačića svog si poželjela.

(V. V. Vukasović, »Slovinac« br. 7, 1883, str. 108)

[19] Vidi prigodnice: J. Sundečić, »Slov.« br. 5, 29, 1882; br. 8, 19, 1883; br. 27, 1884; V. V. Vukasović, »Slov.« br. 21, 1879; Z. J. Jovanović, »Slov.« br. 16, 1879; Savo Račeta, »Slov.« br. 6, 1880; br. 11, 1882; A. Kaznačić, »Slov.« br. 30, 1882.

[20] Jovan Sundečić, prilikom sv. Jovana, i t. d.

[21] Neki A. F. u dva je navrata stihovima čestitao imendan svojoj sestri – vidi »Slovinac« br. 15, 1881; br. 21, 1884.

[22] Samo povodom smrti Meda Pucića spjevano je desetak prigodnih tužbalica. Vidi bilješku br. 15 u članku »Pokretači i važniji suradnici Slovinca, »Dubrovnik« 1956, br. 4.

Veoma česta forma prigodnog žaljenja u stihovima bili su epigrafi, koji su objavljivani redovno na naslovnim stranicama – i to obično svečanim slovima i u svečanom tonu. Bili su ti epigrafi svojevrsna smjesa proze i poezije i nerijetko se iza njihove blještave forme krila i jezična smušenost i neizrađenost.

Evo jednog dijela epigrafa posvećenog »Imenu i uspomeni Đura Daničića«

K o j i
Čelinjim nastojanjem
Naše stare spomenike isisa,
Sabra i na knjigu izniže riječi
mravinjačkim trudom
Jezika nam pravila ukaza
I zakone sklopi,
Dogradi što Vuk osnova.
Neumrlim knjigama
Slovo nam i rod razglasi
Pri potonjem najvišem djelu
Napora i natega
Avaj nesrećno prije roka
žrtvom pade.

(»Slovinac« br. 34, 1882, str. 529)

Prigodničari su u »Slovincu« nerijetko »oplakivali« i svoje umrle rođake.[23] Matija Ban je ožalio »svog sina«, »svog brata Đurđa«, »svoju milu Slavku«; Bogoljub Petranović se »rasplakao« »Na grobu Tonke uzor supruge«, a Savo Račeta »prilikom smrti svoje sestre Darinke«.

Prigodne pjesme objavljivane su ponekad umjesto »uvodnih članaka« uz novogodišnje brojeve »Slovinca«. Redovno su te pjesme bile pisane u narodnom stilu, a nerijetko su u njih bile utkane i slovinske programatske parole.[24]

*

Romantičarska ljubavno-patriotsko-prigodničarska lirika »Slovinca« u Dubrovniku osamdesetih godina prošlog stoljeća u mnogome podsjeća na poeziju, koja je u četrdesetim i pedesetim godinama cvala u hrvatskoj i srpskoj književnosti oko zagrebačkog i novosadsko-beogradskog književnog središta. Razlika je samo u tome, što su se i u hrvatskoj i srpskoj književnosti četrdesetih godina javili talenti, koji su dublje i originalnije opjevali svoje vrijeme (Mažuranić, Preradović, Branko, Njegoš), dok u Dubrovniku u osamdesetim godinama među pjesnicima »Slovinca« nije bilo značajnijih talenata. Samo rijetki pjesnici – Slo-

[23] Vidi J. Sundečić, »Slovinac« br. 27, 1884.
[24] J. Sundečić, »Slovinac« br. 1, 1880; Starina Novak (pseudonim Vuka Vrčevića), »Slovinac« br. 1, 1881; br. 1, 1882.

vinci uspjeli su da se u svojim stihovima okretnije izraze i da koliko toliko »razbiju« tugaljivu lirsku ljubavno-prigodno-slovinsku monotoniju časopisa. To su bili (već pomenuti) Marko Car i Josip Bersa.

Marko Car je u svojim pjesmama, kao i u kritikama, više istupao kao načitani literat, nego kao originalni stvaralac, ali uprav je ta njegova načitanost ono što posebno zrači iz njegovih stihova čineći ih svježijim i »drukčijim« od ostalih. Iz njegovih stihova osjetio se u »Slovincu« dašak Evrope i svjetske književnosti – kao moto uz naslove svojih pjesama stavljao je probrane stihove svjetski poznatih umjetnika, a u samim stihovima pominjao je »divnog Horaca«, »velikog Goethea«, Van Dyka, Byrona[25] i t. d.

Živeći ne samo s književnom, nego i s ostalom umjetničkom problematikom svog vremena, Car je ponekad pisao pjesme nadahnjujući se uspjelim likovnim ostvarenjima. Pjesmu »La grande Iza« napisao je pod neposrednim dojmom uspjele Bukovčeve slike.

C'est la beaute du corps
c'est l'art italien, c'est l'enfant
grec, sensuel et plastique

U vlažnom joj oku blagi zračak blista,
kao kamen dragi, bistri ametista;
kroz rumene usne od skupa korala
proviruju zubi bjelji od kristala.
L'jepo 'e d'jete istom s kupališta šljeglo
vrane kose splelo, pa na uznak leglo;
biser-kaplje cure sa ružična tijela
kog ne krije plašta ni koprena bijela;
mirisave dojke ne mogu da s' spoje
no ko sn'ježne grude naperene stoje;
Cijelo biće trepti rekao bi dana
da oskače živa ta vilinska radnja.
Oj ljepoto gola, ti si vila himna
Spram suštine tvoje, šta je mašta dimna
Umjetniče bajni, tom nagošću čilom
ljepotu si sazda' rafaelskim stilom
Iza tvoja, vjeruj, ko što 'e mene smela
I blaženog s neba čisto bi zan'jela

(»Slovinac« br. 8, 1884, str. 123)

Dok je Marko Car djelovao u »Slovincu« više kao bizarni »neobični« Evropejac nego kao istinski pjesnik, Josip Bersa je više bio prirodniji izvorni stvaralac – i od svih stihotvoraca »Slovinca« najviše Pjesnik. Ni u njegovim stihovima nema slovinsko-prigodničarskog pomodarstva, a ljubavne pjesme su mu najnadahnutije i najličnije.

[25] Vidi pjesme M. Cara »Čežnja«, br. 7, 1884, »Euphorionovoj sestri«, »Slov.« br. 13, 1884.

U jednoj takvoj pjesmi, slikajući nemirnu i nestrpljivu pčelu kako ispija krotki, nevini cvijetak, oživio je trajno aktualni odnos između muškarca i žene – od vatrenih poljubaca i požudnog ispijanja »mladosti tvoje«, do smirenog počivanja među »njenim bijelim liskama«

Oh sačuvaj na tvom krilu
Sanjalačku glavu moju;
Ja ću piti s mednih usta
Ružičastu mladost tvoju.

Ti ćeš biti cvijetak krasni,
A ja pčela što ga pije
Pusti, pusti žudnu pčelu
Pa neka se i opije

Pa kad ono čudno pjanstvo
Srce ispije žedne pčele
Ti sahrani pčelu tužnu
Među tvoje liske bijele

(»Oh sačuvaj«, »Slovinac« br. 23, 1884, str. 253)

Iz Bersinih stihova osjetila se u »Slovincu« dotad neobična živost i šarolikost opjevanih motiva. Njegova odulja pjesma »Panteon« (»Slov.« br. 8, 1884) svojevrsna je himna mladosti i ljepoti, u kojoj su sintetizirani ljubavni i estetski ugođaji. Potaknut svojom mladošću i do srži prožet romantičarskim vizijama, Bersa je u toj pjesmi »u zagrljaju sa svojom dragom« opjevao ljepote klasične Grčke – njene Akropole, Partenona – i kroz stupove Partenona – njenog žarkog sunca, plavog neba i plavog mora

Ovdje dušo daj mi da te ljubim
Pod nama je Egejsko more
Sve nasuto kitnim otocima;
Po njem plovi hiljada brodova;
Tu se vile igraju s talasim,
Tu se ragja ogrijalo sunce
Da pozdravi u šumi hramove
I Minervi oklop pozlaćeni.
Ovdje ovdje budi boravište,
Našem dušo srcu mladenačkom.
U zaklonu Minervina štita
Neka danci prolaze čestiti
Palićemo žrtve na oltaru
Gledajući u nebo plavetno,
Uvijek tako nebu se moleći
Jedan s drugim vječno zagrljeni

(»Panteon«, »Slovinac« br. 8, 1884, str. 115)

Dok su mnogi »Slovinčevi« stihotvorci opijevali krupna društvena i narodna pitanja: borbu za slobodu domovine, za ostvarenje bratstva i jedinstva, Bersa se nadahnjivao na običnijim stvarima i pojavama – on je pjevao o moru, morskim hridinama, plavim obzorjima. Razlika između njega i njih je u tome, što se iza njegovih »običnih« inspiracija redovno nazirao iskreni pjesnički doživljaj, dok takva doživljaja kod većine stihotvoraca u »Slovincu« nije bilo – unatoč njihovih »velikih« tema i velikih ambicija.

Nije stoga ni čudo da neki Bersini stihovi mogu pobuditi pjesnička raspoloženja nezavisno od mjesta i vremena svog prvog objavljivanja

Naokolo hridi zadrhtaše,
Zadrhtaše na nebu bogovi,
Zadnji galeb nad ponorom prođe,
Pa noć tamna cijelu zemlju zavi
Leži lira zlatna sakrhana,
Na vrh krši među ljutom dračom;
Kroz redove popucalih žica
Divlji vjetar vrišti kano jauk

(»Morska elegija«, »Slovinac« br. 27, 1884, str. 428)

Značenje Josipa Berle i njegova pjesnička svježina u »Slovincu« je u tome, što je on živeći i radeći u doba raspjevanog, ali poetski nemoćnog slovinstva znao pjesnički osjetiti i »najobičniju« dražest galebova leta po neizmjernim plavim prostorima

Galeb lebdi, niti znade što su
Pozlaćene na nozi verige;
Već veselo gdje ga želja nosi
Sivo krilo širi u vazduhu

(»Galeb«, »Slovinac« br. 28, 1884, str. 433)

Romantičar formalno, kao i ostali Slovinci, Bersa bi po nekim svojim uspjelo izraženim stihovima mogao u svoje vrijeme stati uz bok poznatijim pjesnicima romantičarima u južnoslavenskim relacijama.

I Car i Bersa, iako su se – prvi po svojoj naobrazbi, a drugi po talentu – ipak izdvojili iz mase versifikatora, ipak se nisu mogli osloboditi jedne zajedničke komponente, koja je prožimala cijeli časopis. To je bila forma njihovih pjesama – narodni osmerci i deseterci – uglavnom zajednička za cijelu liriku u »Slovincu«.

Iz načina uređivanja »Slovinca« osjeća se, da njegovi urednici nisu imali posebnog smisla za književne vrijednosti. Glavni cilj uredništva bilo je širenje političkog slovinskog programa,[1] pa je tom cilju bila podređena književna »politika« časopisa. Težeći k ostvarenju svojih političkih ideja Slovinci se nisu trudili da objasne aktualna književna pitanja – čak izgleda, da im ni neki osnovni književni pojmovi nisu bili jasni. To je osobito očito iz onog dijela časopisa, u kojem su objavljeni prozni prilozi – bez mjere, ukusa, kriterija i bez posebnog odnosa prema umjetničkoj prozi. Naučni sastavi, narodne pripovijetke, informativni članci često su imali prednost pred izvornim pripovijetkama i novelama.[2] A upravo su te pripovijetke i novele najveća književno-historijska vrijednost časopisa – i zbog svoje političke funkcije, jer su na nov način originalno i živo poslužile širenju »slovinstva«, i zbog svoje književne vrijednosti, jer su u njima ponekad na umjetnički način izraženi djelići života Dubrovnika 19. stoljeća.

Važniji Slovinci pripovjedači bili su: Pero Franasović, Mihail Vedropoljanin, Vid Vuletić Vukasović, Stojan Kosovac, Josip Bersa i Marko Car.[3] Njihovi prozni prilozi nose mnoge zajedničke značajke. Jedna od tih značajki je romantičarski historizam, – sklonost temama obavitim maglom historije[4] – anonimni Slovinac objavio je »historičku« pripovijest »Braća Crnomiri«,[5] u kojoj je opisao događaje s početka 11. stoljeća, a Vid Vuletić Vukasović priču iz »starostavne knjige« »Đuro Harambaša«[6] sa sadržajem iz 15. stoljeća.

Anonimni pisac u priči »Braća Crnomiri« opisao je otpor naroda jednog korčulanskog sela protiv nepravdi novopridošlog mletačkog kneza. Opisujući narodnu borbu pripovjedač je »proslavio« hrabrog i pravičnog narodnog vođu Petra Crnomira i legendarne Neretvljane, koji su još prije 11. stoljeća uspješno tukli Mlečane.[7] Okosnica pripovijetke V.

[1] To je bilo i formalno vidljivo iz nekoliko puta objavljivanog »slovinskog« programa: »Sovinac« držeći se svagda svog programa, traži da na književnom polju združi i pomiri dva plemena Hrvate i Srbe, koji su se na svoju štetu zavadili i razdijelili« (»Slov.« br. 39, 1882, str. 576).

[2] U »Slovincu« 1882. objavljena je u svih 36 brojeva u nastavcima naučna studija Vice Adamovića: «Građa za historiju dubrovačke pedagogije«, rasprava Marcela Kušara: »Povijest razvitka našeg jezika hrvatskog i srpskog« »zauzela je« polovinu posljednjeg godišta »Slovinca« (od 17–36 broja 1884. godie), od 1880. do 1883. objavljeno je u »Slovincu« desetina basana Vuka Vrčevića. O brojnim informativnim člancima objavljenim u »Slovincu« vidi početak poglavlja »Informativni članci, kritika, nauka«.

[3] Osim njih i Mato Vodopić – vidi o njemu u članku »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«, »Dubrovnik« 1956, br. 4.

[4] To se tiče i Vodopićeve priče »Na dobroskijem razvalinam«, u kojoj je književno fiksiran jedan detalj iz historije naše stoljetne borbe protiv Turaka – vidi članak »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«, »Dubrovnik« 1956, br. 4.

[5] U »Slovincu« br. 14–21, 1880.

[6] »Slovinac« br. 3–32, 1884.

[7] Na kraju ove pripovijetke pisac je »podsjetio« na spomen-mjesta, koja su još u njegovo vrijeme »podsjećala« Korčulane na davno prohujalu narodnu borbu.

V. Vukasovića također je narodna borba – u ovom slučaju ustanak konavoskih seljaka protiv dubrovačke vlastele sredinom 15. stoljeća. U središtu te pripovijetke je pobunjeni narod, njegova pravedna borba, njegov legendarni, tajanstveni vođa – osvetnik Harambaša Đuro. Opisujući događaje, koji su se desili na području bivše Dubrovačke Republike, pisac je uspio da mjestimično realistički »pokaže« suštinu života u maloj republici – ne samo otmjenost, gospodstvo, kulturu, nego i grozničavu borbu za opstanak – spletke, prijevare, intrige. U njegovoj pripovijeci naslikani su mudri diplomati, lukavi svećenici, dobrodušni, ali primitivni bogumili; jedan dubrovački diplomat čak gine u borbi protiv ustanika, jednog svećenika špijuna ozlojeđeni narod kamenuje, jednog bogumila taj isti narod slavi kao svog predvodnika. Uživljujući se u događaje, koje opisuje, pisac je uspio da nam dočara živost i atmosferu krvavih okršaja u Konavlima, zatim prijatni ugođaj »ćakulanja« u zatišju unutar gradskih zidina, kod krčmarice Gjive na Prijekome, pa i zgode i nezgode na dvorovima hercegovačkih feudalaca u zaleđu Dubrovnika. Cijelu pripovijest oživljava sentimentalna tragična ljubav narodne djevojke Milice i narodnog osvetnika Harambaše Đura. Posebno značenje pripovijesti je i u tome, što su u njoj, valjda prvi put u našoj književnosti, literarno oživljeni i afirmirani bogumili kao ispravni ljudi – borci za pravdu i slobodu.

I anonimni pisac pripovijetke »Braća Crnomiri« i autor »Đura Harambaše«, iako su opisivali događaje povezane uz narodnu borbu iz dalekih stoljeća, ipak su, bar na posredan način, »dotakli« i problematiku svog vremena, druge polovice 19. stoljeća, kada su u Dalmaciji i Dubrovniku narodna previranja bila na vrhuncu.

Te aktualne probleme mnogo će jače i neposrednije dotaći pripovjedači Slovinci – sudionici i svjedoci o suvremenim događajima.

U nekoliko pripovijedaka na razne načine dodirnut je prelomni događaj u životu Dubrovnika krajem sedamdesetih godina 19. stoljeća – okupacija Bosne i Hercegovine sa strane Austrije.[8] U pripovijesti »Nenadana utjeha«[9] Pero Franasović pisao je o okupaciji kao o presudnom događaju za ekonomski život Dubrovnika. Na realan način, služeći se često »jezikom« ekonomike, Franasović je istakao važnost gruške luke, mogućnost izgradnje pruge, investiranja kapitala u Bosni i Hercegovini i potrebu djelovanja u zaleđu Dubrovnika – sve s ciljem »da nas ne preteknu neprijatelji Nijemci i Madžari«.

Stojan Kosovac u svojoj priči »Pusto srce«,[10] istina samo uzgred, potakao nas je na razmišljanje o ljudskim dramama, koje je prouzročila okupacija – naslikao je turskog bega, kako »po turski« sjedi na gruškoj »rivi« i rezignirano razmišlja o svom udesu čekajući brod, da ga preveze u Malu Aziju:

[8] Vidi bilješku br. 44 u članku »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«, »Dubrovnik« 1956, br. 4.

[9] Vidi bilješku br. 6 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

[10] Vidi bilješku br. 5 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

»Malo dalje od nje na istoj klupi sjedio njeki turski beg, pušio lulu i gledao more gdje se gubi u jasni zrak... Za vremena hercegovačke zapreme prodao sve svoje i sklonio se u Gruž da čeka zgodu hoće li se vratiti u svoj zavičaj ili ići u Aziju... Njeki kmet hercegovački koji je bio na vaporu približi se begu:

– E, beže, gdje ćeš?
– Gdje i ti.
– Da vidiš makljene?
– Jok!
– A da zašto?
– More... Da, more, mislim domala u Stambul pak hoću da vidim hoće li mi biti kako na moru«.

(»Slovinac« br. 17, 1883, str. 262)

Okupacija Bosne i Hercegovine poslužila je ondašnjim pripovjedačima kao dobra prilika za izbor novih »bosansko-hercegovačkih« tema. Sadržaj pripovijesti »Crte iz hercegovačke zapreme«[11] Ivana Miletića potpuno je »hercegovački«, dok je suština priče »Bosanski patnici«[12] Nikifora Dučića opet potpuno »bosanska«. U prvoj priči opisana je romantičarska ljubav dvoje Mostaraca – Srbina Jefta i muslimanke Fatime, u drugoj su prikazane patnje dva pravoslavna popa Bosanca – njihovo progonstvo iz Bosne i njihov povratak u Bosnu.

*

Dotičući u svojim pripovijetkama važne događaje bitne za duh vremena u kojem su živjeli – pripovjedači Slovinci opisivali su i ljude u vrtlogu događaja uspijevajući pokatkad da preko tih ljudi ostave još jače i punije svjedočanstvo o svom vremenu.

Iz nekih njihovih pripovijedaka može se na pr. mnogo toga »doznati« o životu žena Dubrovnika i okolice u prelomnom 19. stoljeću, kada slabe konzervativne tradicije i kada mučno sebi krče put nove liberalne ideje o ženi i njenoj ulozi u društvu. Opisujući svoje ženske likove pripovjedači Slovinci oživljavali su ujedno i trajno aktualni sukob konzervativnih i liberalnih shvaćanja o ženi.

U autobiografskoj pripovijeci »Zgode jedne porodice«[13] Pero Franasović opisujući svoju majku prikazao je ujedno idealnu kršćansku ženu, koja se žrtvuje za porodicu – i koja sve tegobe života podnosi krotko, smireno – »u strahu božjem«. Takva žena »mora uspjeti« ona postizava »čuda«, snalazi se u teškim situacijama, spasava porodicu, doživljava sreću svoje djece i nalazi vlastitu smirenost i utjehu. Opi-

[11] »Slovinac« br. 17–19, 1881.
[12] »Slovinac« br. 1–3, 1882.
[13] Vidi bilješku 6 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

savši tu jaku idealnu ženu, koja je idealna unatoč tome što »ne umije romane čitati ni kukurijekati uz glasovir«[14] Franasović se htio suprotstaviti tada pomodnim shvaćanjima, po kojima je žena pored brige za porodicu mogla i romane čitati, pa čak i svirati uz glasovir.

Moderna žena – sušta protivnost Franasovićeve majke – prikazana je u pripovijeci Stojana Kosovca »Pusto srce«. To je Marica Beneša, dražesna ljepotica, koja se suprotstavlja stoljetnim tradicijama – uči strane jezike, čita francuske romane, »svira pjanoforat«, pa čak napušta vlastitog muža i bježi s voljenim čovjekom. Postupivši tako ona doživljava nesreću – gubi duševnu ravnotežu, postaje predmet ogovaranja i na kraju tragično umire.

Između tih dviju krajnosti – od krotke »kršćanke«, koja smireno podnosi jaram stoljeća, do suvremene žene, koja ponekad sluša i glas »vlastitog srca« – »kreću se« i ženski likovi u pripovijestima »Slovinca«.

Jelka iz priče »Maroje«[15] Mihaila Vedropoljanina i Sofija iz pripovijesti »Mileva«[16] Marka Cara svojom čednošću i vjernošću podsjećaju na Franasovićevu »ženu«, dok niz ostalih žena postupa u stilu Marice Beneše – »po glasu vlastitog srca«.

Milica u »Đuri Harambaši« ostavlja nametnutog verenika, Mileva u istoimenoj pripovijesti »odabire« oficira-kicoša, a odbacuje »dobrog«, »pristojnog« čovjeka, kojeg joj preporučuje majka, Deša iz priče »Atavizam«[17] – od anonimnog autora – dopušta si čak i »kućnog prijatelja«, za kojeg se i udaje poslije smrti svog muža.

*

I iz načina, na koji su opisani muški likovi u pripovijestima »Slovinca«, osjeća se karakteristični dašak 19. stoljeća dubrovačkog – ostaci gosparstva, liberalizaciju života, trijumf novih ilirsko-slovinskih ideja, trijumf vitalnog i vječno živog dubrovačkog puka.

U pripovijesti V. V. Vukasovića »Djevojčina špilja«[18] opisan je gospar Palo »iśćumijehali« dubrovački vlastelin, »framasun« ateist. On nije ni sjena svojih slavnih predaka – ne muče ga državničke brige, nego obične – ljudske, pa se izživljava napastujući lijepe djevojčice po okolini grada.

Njemu nasuprot u pripovijeci »Maroje« prikazan je ponosni dubrovački vlastelin gospar Nikša,[19] koji živi od prošlosti, za prošlost i koji

[14] »Slovinac« br. 35, 1883, str. 548.

[15] »Slovinac« br. 7–23, 1879. – vidi bilješku 18 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

[16] »Slovinac« br. 3–10, 1883.

[17] »Slovinac« br. 30–36, 1882.

[18] Vidi bilješku 5 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

[19] On je poetski prethodnik gospara Lukše iz III. dijela Vojnovićeve »Dubrovačke trilogije« – vidi zaključni dio ove studije.

jedva čeka da dođe kraj nesnosnom ropskom životu. Mrzovoljan, rezigniran, ali dosljedan u svom uvjerenju gospar Nikša organski ne podnosi novotarije; mrzi nove knjige, novi Dubrovnik, nove ideje, pa i vlastitu ženu, koja mu, kako on reče, »bješe rodila roba«.

U istoj pripovijeci naslikan je Maroje, sin gospara Nikše, izdanak nepobjedive životne struje, koja je potekla iz redova degradirane dubrovačke vlastele u 19. stoljeću. Maroje je pristaša novih ilirskih ideja – on poštuje prošlost, ali vjeruje u budućnost držeći da je »spas Dubrovnika u slovinstvu«.

Osim gospara osuđenih na propast i njihovih sinova, koji nalaze spas u slovinstvu, u pripovijestima »Slovinca« oživljeni su i obični ljudi – pučani, koji u svakodnevnom vrtlogu životne borbe nemaju kad da misle ni o gosparstvu ni o slovinstvu. U pripovijeci »Djevojčina špilja« susrećemo ih pri različnim zgodama kao vrijedne radnike, poslušne službenike, žestoke ljubavnike i obijesne vragolane, koji »na smrt prestraše« gospara Pala i onemogućuju ga u napastovanju lijepih »pupčarica« njihovih djevojaka. U priči »Đuro Harambaša« prikazani su Šipanjani, Lopuđani, Kalamotezi, Riječani kao vojnici Republike protiv konavoskih ustanika. Odlazeći u borbu oni samo što ne plaču, ne gine im se za interese vlastele, jer je bolje »istezat šabaku na Rijeci«, nego po Konavlima »vrat lomiti«.

A kad dođe do žestoke bitke na Mrcinama, ribar Marin bježi iz borbe, skriva se »pod handraču« i »spašava glavu«. Opisujući taj Marinov »nejunački« postupak pisac je i nehotice simbolizirao trajno žive osobine Dubrovčana – lošijh vojnika i dezertera, koji su uvijek pretpostavljali obični mirni život primamljivoj, ali često zlosretnoj vojničkoj slavi.

I ostali obični ljudi – tipični sudionici dubrovačkog 19. stoljeća »sudjeluju« u pripovijetkama »Slovinca« – oficiri-ženskari, zavodnici, koji redovito »otimlju« žene »dobrim«, »pristojnim« muževima (u pripovijetkama »Pusto srce«, »Mileva«), pa i studenti sa svojim posebnim problemima – na studijama u Beču i na, tokom čitavog 19. stoljeća, aktualnoj studentskoj relaciji Dubrovnik–Beč (»Maroje«).

Skoro u svim pripovijestima »prisutan« je i trajni sudionik narodnog života u Dubrovniku i okolici – svećenik, župnik – »gospar parok«.

U pripovijestima Petra Franasovića on je glavno lice, pokretač i prekretač radnje, opisan s najpozitivnijim svojstvima – donosilac utjehe, sreće, blaženstva i strogi branilac vjekovima »uhodanog« reda.[20] Takav je i u priči »Djevojčina špilja« gdje »pozitivno« utječe na gospara Pala, koji »od ateiste postaje spiritista«, takav je i na početku priče »Maroje« u krugu kršćanske obitelji, gdje se mnogo cijeni njegova opomena, »da je veliki grijeh vjerovati u zle duhove«.

[20] Po toj konzervativnoj slovinskoj liniji objavljena je u »Slovincu« »Školska ikona«, novela Laze Lazarevića, koja po umjetničkim kvalitetama nadvisuje sveukupnu prozu »Slovinca«, ali koja na pr. s pripovijetkama P. Franasovića ima neke zajedničke značajke – ljubav prema tradicijama, patrijalhalni duh, idealizacija svećenika, kult starih običaja i t. d.

Ali nije svećenik uvijek pozitivno prikazan. Pri kraju pripovijesti »Maroje« raskrinkan je pop Miho, kao zlopamtilo i »zločinac po zvanju«, a u »Đuru Harambaši« fratar Martin,[21] kao podlac – obavještajac – uzročnik nesreće.

Iz načina, kako su prikazani svećenici u pripovijestima »Slovinca«, jasno se osjeća sukob[22] ondašnjih konzervativnih i liberalnih shvaćanja. Pisci konzervativci pisali su o svećenicima samo pozitivno, dok su pisci liberali, pored pozitivnog iznosili i negativnosti – govoreći u svojim pripovijestima preko svojih lica oni su ponekad »izricali« i sudove« o ulozi klera u historiji Dubrovnika. Dio te uloge »osvijetlio« je V. V. Vukasović opisujući sudbinu fra Martina (u priči »Đuro Haramba-ša«), a i Mihail Vedropoljanin u pripovijesti »Maroje«, gdje gospar Nikša izjavljuje, da »ne samo trešnja obori Dubrovnik, nego i jezuiti, kojima bi predano odgojenje mladeži«.

*

Opisujući svoje likove pripovjedači »Slovinca« znali su dočarati situacije i oživjeti atmosferu, u kojoj ti likovi djeluju.

U Franasovićevim pripovijetkama dominira kršćanska atmosfera – »strah božji« i »sram ljudski« – »po propisima« katoličke crkve. Radnja priče »Djevojčina špilja« odvija se u atmosferi praznovjerja – vjerovanja »da mrtvi straše«, u »Crtama iz hercegovačke zapreme« prevladava ugođaj sevdaha – žestoke istočnjačke ljubavi, »Mileva« je priča o malograđanima, lažnoj gospoštiji – »dobro očuvanim«, »zgodnim« majkama i njihovim brigama da udome svoje lijepe kćeri.

Većinu pripovijedaka prožima mnogostruko raznolika atmosfera Dubrovnika 19. stoljeća. To je najjasnije vidljivo u pripovijesti »Maroje«, gdje pisac nije samo ispričao fabulu, nego je rekao o Dubrovniku sve što zna – o njegovoj prošlosti, sadašnjosti i budućnosti. Osobito je živo prikazao intimni ugođaj života dubrovačke gosparske kuće u tridesetim godinama 19. stoljeća[23] – mrzovolju i skepsu starog vlastelina – domaćina, optimizam i vjeru u budućnost njegova sina, skromnost, povučenost njegove žene, čednost, ljupkost seoske djevojke – njegove sluškinje, koju u stilu svojih predaka »napastuje« mladi vlastelin.[24]

[21] Njega su kamenovali konavoski ustanici zbog toga, što je u njihovim redovima spletkario i špijunirao u prilog Dubrovačke Republike – vidi o njemu i u poglavlju »Odraz stranih književnosti« u onom dijelu, gdje se govori, da Slovinci nisu uvijek idealizirali Talijane (fratar Martin bio je Talijan iz Kalabrije).

[22] Taj sukob je neprekidno tinjao u »Slovincu«, da se rasplamsa potkraj 1884., pri svršetku »Slovinčeva« života.

[23] »Slovinac« br. 9, 1879, str. 131, 132, 133.

[24] Reagiranje djevojčino na nasrtljivost mladog »gospara« bilo je također profinjeno – »gosparsko«:

— »Ama znaš, da si zla.
— Biću, odgovori Jelka, osobito sa gosparima, koji diraju sluškinje.
— Ali si mi ti mila.
— Hvala vam velika, nijesam dostojna vašeg milovanja«.
(»Slovinac« br. 13, 1879, str. 196).

U pripovijestima »Slovinca« osobito plastično je dočarana atmosfera besposličarenja, ugodnog časkanja, ogovaranja. Glavni nosioci takve atmosfere su, u Dubrovniku vječno žive ženske i muške »kundurice«. Pripovijest »Pusto srce« počinje i završava »kundurovanjem«.[25] »Zločeste« usidjelice, a istovremeno »skladne djevojčice« Ane Peròva, Kàta Vladika, Mara Matòva, Luce Tomičica svojim ogovaranjem zagorečavaju život ženi, koja je ostavila nevoljenog muža i pobjegla s voljenim »ofićalom«, ali kad ta žena tragično umre, te iste »kundurice« smažu snage za »žaljenje« i »prolijevanje suza«.

Anonimni pisac u priči »Atavizam« pokazao je, da nisu samo žene u Dubrovniku bile »kundurice«, nego i muškarci. Cijela njegova priča zapravo je duhovito svjedočanstvo o dubrovačkom »muškom« kundurovanju – bilo to uz kamin, čibuk, tursku kafu – za zimskih noći po vilama na Lapadu i Konalu, ili u »spićariji«[26] Rafa Šarića na Placi – uz žamor ulice i vječno zanovijetanje slučajnih prolaznika.

U »spićariji« je osobito bilo živo, jer je ona bila stjecište intelektualne elite grada. U njenim skromnim prostorijama raspravljalo se o trajno živim pitanjima književnosti i umjetnosti, ali i o svakodnevnim gradskim »laganim« zgodama i nezgodama: o »jadnom gosparu Nikši«, kojeg vara žena, o Konavljanima, koji se u Veneciji čude kako tamo već djeca »govoru« mletački, o »doturu« Ivu, koji je rekao da nije veterinar, kad mu je prijatelj dobacio da se ne bi kod njeg liječio, o prevođenju riječi Porto-gallo s ciljem, da se ismiju preporodne težnje o stopostotnoj upotrebi narodnog jezika, i t. d. Po svemu izgleda, da se u »spićariji« više časkalo o laganim, nego što se je raspravljalo o ozbiljnim stvarima. Kako drukčije protumačiti činjenicu, da je anonimni pripovjedač u osamdesetim godinama slikajući atmosferu »spićarije« iz prvih desenija 19. stoljeća ispričao samo duhovite, ali jeftine viceve, koji su se nekad u »spićariji« pričali i koji su se, iz generacije u generaciju »održali« u intimnom krugu grada. Čini se, da »spićarija« nije bila nikakva »akademija« ni naučno središte Dubrovčana prve polovine 19. stoljeća, nego više stjecište duhovitih, dokonih ljudi, koji su povremenim uspjelim vicevima oživljavali tugaljivu tipično provincijsku atmosferu »trajnog« besposličarenja – časkanja – kundurovanja.

*

Iako pripovijesti u »Slovincu« sadrže mnoge realističke elemente – u njima su mjestimično oživljeni djelići iz ondašnjeg dubrovačkog života – ipak su sve te pripovijesti pisane zastarjelim romantičarskim načinom.

Tematske oznake naše klasične romantike – narod, narodna borba, narodni junaci, narodna prošlost i t. d. – osobito su vidljive u najvažnijim i najdužim pripovijestima (»Na Doborskijem razvalinam«, »Đuro

[25] Vidi »Pusto srce«, »Slovinac« br. 16, str. 246; br. 20, str. 314, 1883.

[26] O »spićariji« Šarićevoj vidi u knjizi Josipa Berse »Dubrovačke slike i prilike« – poglavlje XV, str. 286, 296.

Harambaša«, »Maroje«). Romantičarska manira osjeća se i u manjim proznim sastavima, u kojima su »obrađeni« pretežno realistički sižeji. Radnja Franasvoićeve priče »Nenadana utjeha« odvija se preko pisama. U mnogim pripovijetkama uočljiv je, tipično romantičarski odnos pisac–čitalac. Budući da pripovjedači – Slovinci redovno nisu bili stvaraoci, oni su, »uplećući se« u tok vlastitog pripovijedanja, više »smetali« nego pomagali čitaocima. To »smetanje« osobito je bilo drastično u priči »Djevojčina špilja«, gdje je pisac »ukratko« navijestio i »ispričao« događaj, pa se tek onda na dugo i široko raspričao o njemu. U »Crtama iz hercegovačke zapreme« pisac, u neprilici kako da otpočne pripovijest, »donio je« bocu »šljive«, pa uz pijuckanje rakije otpočeo je razgovor s glavnim licem i tako »razvio« fabulu. U inače uspjeloj noveli »Pusto srce« pisac se na veoma banalan način »upleo« u tok pričanja i »uvjerio« čitaoca o svojoj pripovjedačkoj savjesnosti:

> »... ja se spominjem lijepo, kako je to bilo i ne bih svojim čitaocima rekao jedno za drugo za živu glavu.«

U romantičarskom stilu ispričane su i ljubavne fabule, kojima su »začinjene« sve važnije pripovijesti, a junaci pripovijedaka nerijetko su »smješteni« u izrazito pozitivne ili izrazito negativne romantičarske kalupe (osobto u Vodopićevoj priči »Na Doborskijem razvalinam«).

*

Posebno značajan nedostatak pripovijedaka objavljenih u »Slovincu« je njihova kompozicija. Kao da je autorima nedostajao svaki smisao za mjeru, proporcije – odnos detalja prema cjelini. Fabule skoro svih pripovijesti bez potrebe su razvučene, tako da vrlo često pripovijedanje »lebdi u zraku« bez osnove na kojoj bi počivala i bez okosnice oko koje bi se odvijala radnja. Osobit primjer loše kompozicije je pripovijetka »Maroje«. Glavna fabula te priče razbijena je na nekoliko sporednih, pa je čitalac vrlo često u nedoumici i jedva uspijeva da prati osnovnu nit pripovijedanja.

Nemajući osjećaja za kompoziciju pripovjedači – Slovinci još su manje imali smisla za unutarnju strukturu svojih pripovijedaka. Zapleti i raspleti u njima ne nastaju psihološki uvjerljivo »iznutra« iz toka pripovijedanja, nego slučajno, nametnuto – izvan prvotnog, organskog zahvata piščeva. To posezanje za vanjskim sredstvima redovno je djelovalo naivno i neuvjerljivo. U nekim pripovijetkama zapleti se raspleću pomoću pisama, koja stižu slučajno – izvana,[27] a u »Đuri Harambaši« sudbonosni, prelomni sukob »rješava« sv. Vlaho, koji zaista »pada s neba«.[28]

[27] U pripovijestima »Nenadana utjeha« i »Djevojčina špilja«.

[28] Usred žestokog boja, u kome su Dubrovčani bili pred porazom, njihov vođa zavapi: »Pomozi ga sveti Vlasi«... Tada »stiže« pomoć i ratna sreća se okrene u korist Dubrovčana. (»Slovinac« br. 30, 1884, str. 471, 472).

Naivnost je dolazila do izražaja i pri opisima pojedinih zgoda. Pero Franasović u nastojanju da što vjernije dočara pisak brodske sirene napisao je: »žvi, žvi, žvii«, i time potakao čitaoca na smijeh... Komičan prizvuk – bez obzira na tragiku prikazanog – ima i opis Fatimine smrti u priči »Crte iz hercegovačke zapreme«:

> »Oh Jefto moj, zar mi još živiš? Oh srećna je tvoja Fatima umirući na tvojim grudima. Zbogom Je . f . . . to«. (»Slovinac« br. 19, 1881, str. 391).

Svoje »neosjećanje« suštine posla, kojim su se bavili pripovjedači–Slovinci, ponekad su izražavali nesvijesno, spontano. Na taj način je Stojan Kosovac »izbjegao« opisivanje gruške luke:

> »Kakav je Gruž i njegova luka, to su drugi pisci opisali prije mene; čemu bih ja« (»Pusto srce«, »Slov.« br. 17, 1883, str. 262).

Iz nekih pripovijesti osjeća se unaprijed postavljena teza, koju treba »obraniti«, pa takve priče svojim stilom podsjećaju na stil školskih zadaća. Pripovijest »Djevojčina špilja« kao da je napisana zbog toga, da se opravda župnikova teza »da mrtvi ne straše«, a pripovijest »Atavizam« da se dokaže ispravnost ondašnjeg suvremenog učenja o nasljeđivanju.

*

Jedan od rijetkih pripovjedača–Slovinaca, koji nije »podlegao« zajedničkim manama, bio je Josip Bersa. Kao i u svojim lirskim pjesmama, on je i u pripovijestima nastupio originalno i samostalno. Njegove dvije kratke novele (»Putem« u br. 27, 1884 i »Bajadera« u br. 30, 1884) po svemu se razlikuju od ostalih proznih sastava. U njima nema patriotsko-slovinskog balasta, kompozicijski su zaokružene, psihološki uvjerljive i bez »osnovnih grešaka« tako čestih u proznim sastavima »Slovinca«.

Novela »Putem« kratka je, sažeta priča, događaj iz života – blizak svim vremenima. Na kontrastu mlada – tek procvala – djevojka i stara – davno okorjela – usidjelica pisac je uspio da »pokaže« čar i ustreptalost mladosti, kao i besmislenost »vječnog« djevojaštva. Piščevo kazivanje još je punije i uvjerljivije pri slikanju usidjelice koja »razbija« okove svog lažnog ponosa, uviđa promašenost usidjeličkog života i ozarena lica poziva mladu djevojku na sunce, koje će obasjati njenu »pobjedničku« mladost.

Kratka prozna crtica »Bajadera« opet je skica iz života i opet doživljaj. Na veoma impresivan način pisac je u toj crtici opisao svoja tjeskobna platonska preživljavanja pored usnule zanosne ljepotice, koju je upoznao za jedne kazališne predstave.

U tim svojim kratkim prozama Bersa nije istupio samo kompozicijski vještije i psihološki upečatljivije od ostalih, nego je svoje pripovijesti pisao i osebujnim – sažetim stilom.

Početak novele »Putem« – slikanje vlaka, kojim odlaze usidjelica i djevojka – jedar je, zgusnut, podsjeća na impresionistička slikarska platna:

> »Na štaciji zvono, je po treći put zazvonilo, konduktijer je u hrapavu trublju zatrubio, i željeznica dišući iz ogromnijeh prsi zaleti se kao crna aždaja. Još za zadnji put proviri po koja bijela ručica da zamahne ubruscem, još po koji pozdrav, pa sve se u gusti dim obavi i nestade pred očima prijatelja i poznanika.«
>
> (»Slovinac« br. 27, 1884, str. 420)

I drugi pripovjedači »Slovinca« uspijevali su po katkad, da u svojim opširnim prozama daju žive, pa i realistične opise. Na taj način je Marko Car u pripovijesti »Mileva« opisao »dobro situiranu« građanku:

> »Gospodja Rogićka ne bijaše ni lijepa ni gruba, ni mala ni velika, imadjaše četrdeset godina i deset hiljada fjorina prihoda, bijaše udovica i, kao što je čitatelju već poznato, mati jedne kćeri, lijepog djeteta od sedamnaest godina.«
>
> (»Slovinac« br. 3, 1883, str. 43)

Ne samo opisi, nego i dublji sadržaji bljesnuli su ponekad u proznim sastavima časopisa. Iz osebujno izrečenog monologa dubrovačke »kundurice« u pripovijeci »Pusto srce« osjeća se sve ono prelomno i bitno u 19. stoljeću dubrovačkom – demokratizacija života, ustuk konzervativnih, prodor liberalnih ideja. Mlade Dubrovkinje ne pletu više »bječve« zatvorene »iza persijana«, nego se slobodno šeću i očijukaju s »oficalima«:

> »Što ćete veljaše ona svijet se izopačio. Nema sad onijeh djevojčica skladnijeh, ušesnijeh, koje od straha ne bi pogledale na čovjeka. Dan današnji djevojčice po vas božji dan kičaju na prozoru čekajući oficalića da im struže sabljicom po ulici i da im namigiva, jer razumjeti ih, a koji će ih djavo bože mi oprosti razumjeti, kad ne umiju naški nego laprdaju ono njihovo. I ne plete se bječvica više.« (»Slov.« br. 16, 1883, str. 246)

Pripovjedači–Slovinci nisu dakle samo opisivali život u Dubrovniku 19. stoljeća, nego su ga mjestimično i književno fiksirali.

Osim toga oni su u svojim pripovijestima »sačuvali« isječke iz dubrovačkog govora – melodioznog, tečnog, osebujno lijepog – onakva, kakav se nekad govorio po dubrovačkim domovima i ulicama. To »spašavanje« posebnog dubrovačkog govornog stila nema samo lokalno, nego i opće značenje. Taj profinjeni govorni stil jedinstven je svjedok visoko razvijene i stoljećima njegovane gradske kulture, koja je cvala unutar zidina Dubrovnika.

Odmah na početku pripovijesti »Pusto srce« susrećemo se s finesama osebujnog dubrovačkog govora:

»– O! dobri došli! Blažene oči!

– Vas dobrijeh našli, kako ste? Kako vam gospar, djeca? Da, bog pomaže, dobro: hoćete li vjerovat da sam vas se upravo uželjela.« (»Slovinac« br. 16, 1883, str. 246)

Evo i razgovora Dubrovčanina i Dubrovkinje u pripovijesti »Djevojčina špilja«:

»O čemu govorite, jadan gosparu Palo, najviša mi je čast, kad mi se ukažete, to bi žudjela da bude češće, a ne katkada iz milostinje ... može se reći, da vam teče med iz usta, tako milo i razborito besjedite ...

To su vaša skladna usta moja gospo gja, toliko slobodno ja ne zaslužujem.« (»Slovinac« br. 1, 1880, str. 3)

I »posjete bolesniku« u istoj pripovijesti:

»Ne gospo služite se vi slobodno on vas časti i ćuti, pa će mu odmah na bolje netom vas ugleda.« (»Slov.« br. 2, 1880, str. 21)

Ako se pripovijesti u »Slovincu« ocjenjuju kao umjetnička djela, onda je njihova vrijednost minimalna, jer su autori tih pripovijedaka samo ponekad dosezali nivo umjetnika. Ali ako se te pripovijesti promatraju kao književno-historijski dokumenti jednog vremena, onda je njihova vrijednost kudikamo veća, jer iz njih možemo najviše doznati o životu Dubrovnika 19. stoljeća. Nikakve naknadne rekonstrukcije na osnovu istraživanja arhivskih dokumenata ne bi nam mogle dočarati ono, što su nam uspjeli dočarati pripovijedači–Slovinci kao sudionici davno prohujalih dana, kao dobronamjerni neposredni svjedoci o njima.

INFORMATIVNI ČLANCI, KRITIKA, NAUKA

Mnogi suradnici »Slovinca« pokazali su sklonost za lagano – žurnalističko pisanje, pa je to našlo odjeka u vrlo šarolikom informativnom dijelu časopisa. Veći dio takvih priloga objavljen je »nevezano« pored poezije i proze, dok se znatno manji dio nalazi u zasebnim rubrikama.[1]

[1] Jedna od najvažnijih bila je rubrika »Književnost«, u okviru koje su od 1878. do 1881. objavljeni brojni članci: o Njegošu, Martiću, Brueroviću (»Slov.« br. 7, 10, 13, 1878), Đorđiću, Preradoviću, M. Banu, Sundečiću (»Slov.« br. 1, 15, 17, 23, 1879), Kazaliju (»Slov.« br. 13, 1880), Miličeviću (»Slov.« br. 5, 1881). O rubrici »Nauka« vidi zadnji dio poglavlja. Nekoliko članaka objavljeno je pod općim naslovom »Pretres književni« – (»Slov.« br. 2, 1879) i »Književna ocjena« (»Slov.« br. 12, 1881; br. 34, 1883; br. 11, 1884).

Tâ »u prvi mah« nepreglednost samo je prividna, jer se iz sveukupno objavljenih informativnih sastava osjeća jasna i sistematski usmjerena namjera onih, koji su te priloge svrstavali u časopis. I zbog tema, koje su »dotaknute« u njima – i zbog načina, na koji su »dotaknute«.

Preko dvadesetak članaka tiče se velikana iz dubrovačke prošlosti[2] – od Ilije Crijevića u 15. do Marka Bruerovića u 19-tom stoljeću. Skoro svi su zastupljeni[3] – i »veliki pjesnik« Gundulić i »slavni astronom« Bošković i »matematičar svjetskog glasa« Getaldić i »spasilac Republike «Stjepan Gradić. Pored njih: Cvijeta Zuzorić, Dominko Zlatarić, Dinko Ranjina, Gjono Palmotić, Marojica Kaboga, Nikolica Bunić, Đuro Hidža i ostali. Dio tih članaka preveden je i »prenesen« u »Slovinac« iz popularne knjige Martechinija »Galleria dei Ragusei illustri«,[4] autori nekih članaka bili su Talijani: Ferrario (o Đuri Baljivom), F. Ambrosoli (o Stijepu Gradiću) i N. Tomaseo (o Brnji Zamanji i Gjonu Resti). Članak o Dinku Zlatariću zapravo je smanjen Kukuljevićev sastav objavljen u Zagrebu 1855., a članak o Dinku Ranjini preštampan je iz prethodnika »Slovinca« – časopisa »Dubrovnik« (Cvijet narodnog književstva). Domaći autori-prevodioci odnosno prenosioci tih članaka bili su slovinski aktivisti: Luko Zore, Ivo A. Kaznačić, Đuro Dević, Đuro Ban, Niko Lepeš. Članci su većinom kratki, informativni, pisani po shemi životopis-djela. U njima je naglašena svijest o značenju dubrovačkih tradicija i o vezama tih tradicija sa suvremenim slovinstvom. Slovinska obojenost te ljubavi za rodni grad i njegove tradicije vidi se i iz načina, na koji su napisana imena i prezimena znamenitih Dubrovčana. Ignac Žurković (mjesto Giorgi), Đuro Ferić Gvozdenica (mjesto Ferić), Ignjat Stojković (mjesto Stey), Andio Boždar (mjesto Angelo Bosdari).

Suvremena slovinska borba za čistoću jezika i pobjedu narodnosti osjeća se iz tih članaka. U napisu o Marku Brueroviću istaknuta je njegova ljubav za narod, narodne običaje, narodni jezik. Kod Ignjata Đorđića zapažen je »pjesnički jezik«, a Đuro Ferić je »prvi preteča našeg Vuka«, jer je prije njega »prvi proučavao narodne pjesme« i t. d.

Oslon na tradicije, strepnja nad ugroženom narodnošću, borba za jezik – tipične romantičarske značajke – opet su došle do izražaja u jed-

[2] Većina tih članaka objavljena je u »Slovincu« 1882., 1883. Uz članke su bile objavljivane i slike – vidi bilješku 23 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

[3] Marko Bruerović (»Slov.« br. 13, 1878), Nikola Bunić Vučićević (»Slov.« br. 18, 1878), Ignjat Đorđić (»Slov.« br. 1, 1879), Marojica Brnje Kaboga (»Slov.« br. 16, 1878), Ruđer Bošković (»Slov.« br. 2, 1882), Cvijeta Zuzorić (»Slov.« br. 3, 1882), Đuro Hidža (»Slov.« br. 4, 1882), Dominko Zlatarić (»Slov.« br. 6, 1882), Marin Getaldić (»Slov.« br. 7, 1882), Serafim Crijević (»Slov.« br. 10, 1882), Đuro Ferić (»Slov.« br. 12, 1882), Faustin Galjuf (»Slov.« br. 15, 1882), Dinko Ranjina (»Slov.« br. 19, 1882), Ilija Crijević (»Slov.« br. 25, 1882), Đuro Baljivi (»Slov.« br. 3, 1882), Rajmund Kunić (»Slov.« br. 5, 1883), Jaketa Palmotić (»Slov.« br. 10, 1883), Brnja Kaboga (»Slov.« br. 20, 1882), Brnja Zamanja (»Slov.« br. 25, 1882), Gjono Palmotić (»Slov.« br. 28, 1883), Benedikt Stey (»Slov.« br. 30, 1883), Stjepan Gradić (»Slov.« br. 2, 1884), Anselmo Bandur (»Slov.« br. 6, 1884), Andio Bozdar (»Slov.« br. 15, 1884), Gjono Resti (»Slov.« br. 19, 1884) i Sabo Dolci (»Slov.« br. 32, 1884).

[4] Antun Martecchini: »Galleria dei Ragusei illustri«, Dubrovnik, 1841.

nom dijelu napisa u »Slovincu«. Pored toga što su ti napisi i sami po sebi u svoje vrijeme značili solidnu i potrebnu informaciju o važnim ličnostima iz prošlosti Dubrovnika.

Specifičan kontinuitet sa člancima o znamenitim »starim« Dubrovčanima čine sastavi o suvremenim Slovincima – suradnicima časopisa, u kojima su se oni uzajamno hvalili (odnosno žalili kad bi umro netko od njih). Pored već pomenutih članaka Luka Zore[5] (o M. Banu, J. Sundečiću, A. Kazaliju, V. Vrčeviću, M. Vodopiću) takve sastave su pisali: Vid Vuletić Vukasović (o Stjepanu Buzoliću, »Slov.« br. 19, 1879. i Peru Franasoviću, »Slov.« br. 4, 1884), Marko Car (o Vlahu Bukovcu, »Slov.« br. 6, 1881), zatim autori, koji su se potpisivali inicijalima: S. C. (o Peru Budmaniju, »Slov.« br. 34, 1883) i M. K. (o dru Ivu Kaznačiću povodom njegove smrti, »Slov.« br. 11, 1883).

I ovi članci su kraći – informativni, pisani redovno sa zanosom – podignutim tonom, sadrže uglavnom bibliografske podatke. Skoro u svim člancima autori žele svojim prijateljima sreću u životu i uspjeh u radu, a ukoliko su ti prijatelji mrtvi, onda naglašavaju žaljenje i žele »vječni pokoj« (Zore: N. V. Puciću, M. K.: Dru Ivu Kaznačiću, V. V. Vukasović: Peru Franasoviću).

Nije ni čudno, kad se ima u vidu nastanak ovih sastava, da su oni od početka do kraja prožeti programatskim slovinstvom. Jezik, narodnost, bratstvo Srba i Hrvata, ljubav za narodnu pjesmu – to su norme, bez kojih se ne može zamisliti dobar Slovin, pa je prirodno, da su naglašene u člancima, kojima Slovinci hvale jedni druge.

Luko Zore u svojim člancima nije zaboravio naglasiti, da je Matija Ban »neumorno radio na polju narodne prosvjete«, da je Jovan Sundečić – pravoslavni pop prijatelj i »pobratim« Mije Pavlinovića – katoličkog popa, da je i Antun Kazali »plodonosno radio na polju narodnje prosvjete«, pa i Mato Vodopić, kod kojega je »tvrda u Boga vjera i narodno osjećanje«. Vodopićeva »Tužna Jele« je »primjer pučkog dubrovačkog jezika«, a »Marija Konavovka« izrazita »narodna pripovijest«.

Slično Zori postupali su i ostali autori. Pišući o Stjepanu Buzoliću V. V. Vukasović istakao je, da je Buzolić »poznati prevodilac narodnih pjesama na italijanski jezik«, te da mu je »otac čakavac, a majka štokavka«. Isti autor je u posmrtnom prigodnom sastavu pisao o Peru Franasoviću kao o nosiocu »slovinske iskre«, koji se »bavio narodnim umotvorinama« i koji nije bio »čangrizav da dijeli braću« (t. j. Srbe i Hrvate). Istu misao o »nedijeljenju braće« pomenuo je M. K. u članku o dru I. A. Kaznačiću. U članku o Peru Budmaniju, povodom njegova odlaska u Akademiju zbog rada na Rječniku, autor je Budmanijev rad shvatio kao posao »na najljepšem spomeniku svega našeg naroda«, kojim će on proslaviti mjesto »gdje je nikao« (t. j. Dubrovnik).

[5] Vidi o tim člancima u sastavu o Luku Zori članak »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«.

Očito je, da je takvim programatsko-prigodnim člancima bio cilj stvaranje jednog čvrsto povezanog narodnog žarišta oko redakcije časopisa. To žarište činili su Slovinci, koji su hvalili, a i oni koji su bili hvaljeni u člancima. I jedni i drugi mogli su si unutar svojih redova i dopustiti nezdrave familijarnosti, ali su zato prema vani istupali jedinstveno[6] – u stilu jasno ocrtanog romantičarski intoniranog slovinstva.

Ipak u nekim njihovim člancima osjećaju se i širi slobodniji – ne strogo programatski – prizvuci. Članci Luka Zore (o Sundečiću i Kazaliju) »nabijeni« su, ne samo »slovinstvom«, nego i liberalnim, antiklerikalnim duhom,[7] a u članku Marka Cara o Vlahu Bukovcu nema ni »slovinske« ni bilo kakve druge tendencije. Car je bio »iznad događaja« – o Bukovcu je pisao isključivo kao o umjetniku pominjući pritom, po svom običaju, slike francuskih slikara i stihove francuskih pjesnika.

Nadograđujući na lokalnim tradicijama i »učvrstivši se« uzajamnim pohvalama i poticajima dubrovački Slovinci su malo pomalo »razvijali« svoj front i u širinu – težeći k općejugoslavenskim vidicima. »Provirivši« tako izvan zidina svog grada – izvan užeg slovinskog kruga – oni su u svom časopisu objavili preko dvadeset članaka o najpoznatijim Jugoslavenima 19. stoljeća. Iz kakva-takva »jugoslavenskog« rasporeda tih članaka osjeća se da oni i opet nisu zaboravili na svoju slovinsku kulturno-političku »strategiju« – pa su u člancima obuhvatili[8] dva Slovenca (Franc Prešern, Ivan Bleiweis), osam Hrvata (Franjo Rački, Josip Juraj Strossmayer, Stanko Vraz, Petar Preradović, Franjo Krežma, Milan Makanec, Franjo Kurelac, Ivan Kukuljević) i četrnaest Srba (Dimitrije Petaković, Milovan Vidaković, Ljuba Nenadović, Antun Hadžić, Nićifor Dučić, Đorđe Maletić, Vladan Đorđević, Stojan Novaković, Dositej Obradović, Stjepan Mirov Ljubiša, Milan Cvetić, Zmaj Jovan Jovanović). Autori tih članaka bili su: Luko Zore, Vuk Vrčević, Anton Trstenjak, Đuro Dević, Marko Car, M. Dimitrijević i još nekolicina, koji su se potpisivali inicijalima. Članci su bili većinom kratki – pregledno pisani i potrebni u svoje vrijeme zbog informiranja javnosti.[9] Duh njihov bio je sličan onom, koji je prožimao slične sastave o znamenitim ljudima iz prošlog i suvremenog Dubrovnika. Opet je narodnost bila u središtu – uz ljubav za Dubrovnik, dubrovačko slovinstvo, dubrovačku intimnu atmosferu.

Vraz je prikazan kao »neumorni promicatelj Slovinstva«, Kurelac kao »zaslužni narodni radnik«, Bleiweis kao »otac slovenskog naroda«, Ku-

[6] Znatniji izuzetak je A. Liepopilli, koji je surađivao u »Slovincu« 1878, 1880, da bi ga kasnije napustio i pisao protiv njega – vidi poglavlje »U svom vremenu«, sukob »Kat. Dalmacija«—»Slovinac«.

[7] Liberalizam Slovinaca razbuktat će se postepeno u široki pokret, koji će bitno utjecati na fizionomiju časopisa – vidi poglavlje »U svom vremenu« – polemika unutar »Slovinca«.

[8] Vidi »Slovinac« br. 21, 1880; br. 24, 1881; br. 14, 1879; br. 15, 1879; br. 1, 19, 1880; br. 13, 24, 1881; br. 33, 1884; br. 20, 22, 23, 24, 1880; br. 14, 16, 21, 1881; br. 34, 24, 1883; br. 21, 29, 33, 1884.

[9] Neki članci pisani su veoma ozbiljno i prelazili su nivo informacija – vidi na pr. članak o Vrazu (»Slov.« br. 19, 1880) i Kurelcu (»Slov.« br. 24, 1881).

kuljević »zagovarač sloge Srba i Hrvata«, Makanec borac za njihovo sjedinjenje. U članku o Preradoviću istaknuto je žaljenje »što i Dubrovnik nije bio pri prijenosu pjesnikovih posmrtnih ostataka iz Beča u Zagreb«, a u sastavu o Kurelcu napomenut je njegov boravak u Dubrovniku, gdje je Kurelac djelovao »bodreći, zagovarajući, svjetujući«.

I krupnija »opća« pitanja ponekad su dotaknuta – autor članka o Vrazu kritizirao je Prešerna i Slovence, »koji su napadali Vrazovo ilirstvo«, a pisac sastava o Kurelcu konstatirao je, da Kurelčeva »Riječka škola iščeznu pred onom narodnijeg pjesama i dubrovačke knjige«.

I u ovim lčancima ima neslovinskih, ne uskoprogramatskih navještaja. U članku o Prešernu naglašen je njegov liberalizam, Luko Zore pišući o Ljubiši opet je »unio« antiklerikalnu notu, Marko Car je pisao o Franji Krežmi isključivo kao o »glasovitom hrvatskom violinisti«, a da pritom nije navlačio u »slovinske vode«.

Pišući o znamenitim Jugoslovenima svog stoljeća dubrovački Slovinci nisu samo željeli informirati svoje sugrađane, nego i slovinski djelovati izvan grada na prostoru cijelog južnog slovinstva – koje je po svojim tradicijama izraslo u Dubrovniku i koje se nanovo »probudilo« opet u Dubrovniku.

U ponekom od tih brojnih informativnih članaka sadržani su i elementi književne kritike – od kritičke konstatacije, preko pokušaja analize do izricanja kritičke ocjene.

Pojedine opaske s kritičkim primjesama bile su često brzoplete i primitivne: u Zorinom članku o Sundečiću pominje se »7800 komada pjesama« (kao da se pjesme mogu brojiti na komade), autor[10] članka o Njegošu ističe, da je Vladika od Sime Milutinovića »postigao poetička pravila« (kao da stvaraoci poput Njegoša postižu ili uče pravila poetike), u istom sastavu istaknuta je tvrdnja, da je Njegoš »najbolji naš dramatik« (kao da nije preusko ocijeniti Njegoša kao isključivo dramskog pisca).

Nerijetko bi se u takvim člancima našla nazovi kritička primjedba, koja ne znači ništa:

> »... Hoće li se ko u tome uvjeriti (t. j. o vrijednosti Preradovićevih pjesama, I. N.) neka čita njegova pjesnička djela« (iz članka o Preradoviću, »Slovinac« br. 15, 1879, str. 235).

Ili pak znači veoma malo:

> »... On je bio pravi pjesnik, koji je srcem pjevao i čistijem jezikom svoje misli odijevao« (iz istog članka, str. 235).

Banalne nekritične fraze također nisu bile rijetke:

> »... Ja ne vjerujem da ima koga, ko je »Gjuliće« Z. J. Jovanovića čitao, a da nije poletio na lakim krilima ljubavi u svjetove viših osjećaja« (iz članka o Z. J. Jovanoviću» Slovinac« br. 29, 1884, str. 458).

[10] T. j. Vuk Vrčević – vidi »Slov.« br. 7, 1878.

Opet fraze, pa makar i zvučne, u kritici konvencionalne:

»... Sundečićeve se pjesme uopće odlikuju čistoćom i bogatstvom jezika, ljepotom oblika, plemenitošću mašte i dubinom snažna osjećaja« (iz članka o J. Sundečiću, »Slov.« br. 24, 1879, str. 377).

Tek tu i tamo bilo je i prihvatljivijih kritičko-teoretskih misli:

»... Hoće li jedna umjetnost ideju lijepoga da predstavi i iznese, to će ona samo onda moći, ako je po svojoj formi savršena« (iz spomenutog članka o Zmaju, str. 457).

I kritika kritike vrlo oštra – oštroumna – iznad svega ispravna izrečena je u tim člancima:

»... U nas se mnogo bombasto hvali, a malo solidno ispituje, još manje ocjenjuje; kritika je u povoju, još ponaj iše tepa« (iz članka o Dimitriju Petakoviću, »Slovinac« br. 29, 1880, str. 391).

Nije u »Slovincu« književna kritika bila »u povoju« samo zbog toga, što su Slovinci »mnogo bombasto hvalili« i premalo »solidno ispitivali«, nego u prvom redu zbog toga, što oni nisu bili načisto s time što je književnost, pa su im u vezi s tim i pojmovi o književnoj kritici bili nejasni. Iako su živjeli i djelovali u osamdesetim godinama 19. stoljeća, oni se ipak nisu mogli osloboditi uskog romantičarskog shvaćanja iz tridesetih, četrdesetih godina, po kojemu je književnost samo sredstvo narodne borbe, a književnik samo nužan učesnik u toj borbi.[11] Rukovodeći se takvim shvaćanjem oni često nisu uočavali značajke književnosti i kao umjetničke discipline, pa su dopuštali, da se književnost shvaća u »širem smislu«, a književnicima da se smatraju i oni, koji to izravno nisu bili.[12] Ipak unatoč takvim shvaćanjima, u časopisu su objavljeni izrazito književno-kritički članci, u kojima su se u relacijama onog vremena lučile književne od neknjiževnih vrijednosti.

Jedan takav tipičan članak je napis[13] Luka Zore o zbirci pjesama Gavrila Manojlovića, koja je izišla u Zagrebu 1881. godine.

Iz Zorina kritičkog nastupa u tom članku proizlazi, da on nije osjećao funkcionalnu povezanost sadržaja i forme u pjesničkom djelu. On svoju kritiku dijeli na »vanjsku i unutarnju« prema tome, da li kritizira formu ili sadržaj:

»Kako je obično tu našu ocjenu na dvoje dijelimo na vanjsku i unutarnju ekonomiju. Počnimo s tanjeg kraja, s vanjske uredbe pjesama.«

[11] Svaki iole poznatiji naučni ili javni radnik, koji je u bilo kojoj struci nešto napisao, bio je smatran književnikom.

[12] Na primjer Čedomir Mijatović, Vatroslav Jagić, Valtazar Bogišić, Josip Djelčić. Za »slovinsko« poimanje književnosti značajno je, da je još u »Slovincu« br. 11, 1884. godine, u rubrici »Književna ocjena« prikazano naučno-historijsko djelo Josipa Djelčića »Dello sviluppo civile di Ragusa«.

[13] »Slovinac« br. 12, 1881.

Analizirajući taj »tanji kraj«, t. j. pjesničku formu, Zore je i postigao najveći kritičarski domet. Filolog-praktičar, sljedbenik tada već zastarjele filolške kritike, on je zapažao gramatičko-pravopisne propuste »krive oblike« i »smjelo izvedene riječi«. Pritom nije uvažavao slobodnije pjesničke zahvate pa je kritiziranom pjesniku »preporučio« učenje narodnog jezika i studiranje gramatike:

> »No tomu se može doskočiti unaprijeda čitajući primjere narodnjeg jezika i sprijateljujuć se s dobrom gramatikom.«

Osobito su zanimljive primjedbe o stihu – »naravnom i nenaravnom metru«. Po Zorinom mišljenju u umjetničkoj poeziji jedino je preporučljiv prokušani metar narodnih pjesama.

> »A što se metra tiče, oh tu treba da se ražalimo gorko, ali ne na pjesnika, nego na novu nesrećnu školu, koja uvađa nove nenaravne metre, kad imamo naših lijepih i naravnih... dosta je otvoriti zbirku Vukovih ženskih pjesama, pak odmah svane. Gdje se je pjesnik držao narodnjeg metra tu je obično i ritam dobar (a to je i naravno), a gdje je pošao za novotarijom, kad čitaš jedinokratčine pjesmice uzdrži te da ne baciš knjigu.«

Najveći nedostatak zbirke je »etimologički« način pisanja, pa Zore kritizirajući pjesnika izriče protest protiv svih pristalica etimološkog pravopisa:

> »Da li etimologičari hoće još jednu teškoću naprtit našem kukavnom narodu uz ostale rane...«

Analizirajući »vanjsku« formalnu stranu Manojlovićevih pjesama Zore se u prvom redu predstavio kao jezični stručnjak. U »središtu« njegove kritike je borba za čistoću jezika, pa otuda preporuka gramatike, isticanje Vukovih pjesama i borba protiv »etimologičara«.

Prešavši na drugi dio svoje ocjene – na analizu »unutarnje vrijednosti« Manojlovićevih pjesama Zore je potpuno »podbacio«. Kao izraziti filolog nije se snalazio u estetskim pitanjima, pa se zadovoljio jeftinim pohvalama i nekritičkim tvrdnjama o »najmilijim sonetima«, »uprav lijepim mislima«, »vrlo lijepim pjesmicama«, »lijepim romancama« i t. d.

Te nekritične, »lagane« primjedbe dovele su ga do toga, da je Manojlovića usporedio s Njegošem, a svoju raspravu »potkrijepio« zaključkom, po kome je Manojlović »ovim svojim pjesmama položio svjedočanstvo odlučnoga svoga pjesničkoga zvanja.«

Elementi filološke kritike osjećaju se i u opširnijem članku[14] S. Kastrapelija o pripovijestima S. M. Ljubiše, u kojem autor istupa kao uvjereni pristaša Vuka i branilac Ljubišina čistog narodnog jezika.[15] Ali

[14] »Slovinac« br. 21, 22, 1882.

[15] Na toj liniji je i Castrapellijeva jezična polemika s Adolfom Weberom, koja ispunjava znatan dio njegove kritike (»Slov.« br. 22, 1882, str. 339–342).

Kastrapeli nije, poput Zore, u svojoj kritici najviše rekao kao filolog-praktičar, nego je pokušao govoriti i o stalim, ne strogo filološkim, kvalitetima Ljubišinih pripovijedaka. Osnovna težnja njegova raspravljanja bila je da dokaže, kako je Ljubiša naš Njegoš u prozi, pa je u tom smislu vršio usporedbe, pozivao se na strane autore, uočavao estetske i moralne elemente:

»Osim bogata jezika, jezgrovite misli, psihologijskog oštrog motrenja, koje sve spada estetici – moralni momenat i točka oko koje se vrti sav Ljubišin rad jeste antiteza između truleži mletačke vlade i čistog i zdravog junačkog naroda bokeljskog.«

Stil Ljubišine proze – poetsku jedrinu bujnost i prirodnost njegove rečenice – Kastrapeli je povezao s veličanstvenom prirodom rodnog crnogorskog pejsaža:

»Ljubiša rođen u onom kraju našeg naroda gdje je sama priroda htjela da pokaže svu svoju grozovitost podigavši one goleme i kršaste planine, a među njima i Lovćen, taj naš Olimp, koji je pjesničku dušu Njegoševu uzbudio i nadahnuo u onom kraju gdje je opet ista priroda pokazala i svoju divnu ljepotu vijuganjem onog vilinskog zaljeva, kojemu na obalama raste poma, limun, maslina i ćedar, pod onim plavim nebom i žarkim suncem, a na pogledu sinjeg mora – Ljubiša veli, rođen u tom kraju shvaćaše sve te ljepote grozne i ubave, pak nije moglo biti da to sve ne nadahne i njegovu pjesničku dušu i da se taj predio sav ne ogleda u djelu njegovu.«

Iako je Kastrapeli po svojim vidicima daleko nadvisio Luka Zoru, ipak je i on kao kritičar ostao u granicama uobičajenog filološko-epskog slovinstva. Noviteti, koji su došli do izražaja u njegovoj kritici, nisu mogli prigušiti njene glavne značajke: epski duh, borbu za narodni jezik, pozivanje na Vuka, isticanje Njegoša[16] i t. d.

Međutim ipak – unatoč duhu vremena, stavu redakcije, pa i mišljenju većine suradnika književna kritika u »Slovincu« nije ostala u granicama uskog programatskog slovinstva. To svjedoči nekoliko književno-kritičkih sastava, u kojima se ne pridaje toliko značenje ni Vuku, ni narodnoj pjesmi, ni narodnom jeziku, pa ni Njegošu.[17]

Takav jedan članak, važan više po novim svježim idejama, nego po svojoj vrijednosti, objavio je Pavo Orlović.[18] Prikazujući knjigu Marka

[16] Osim Gastrapellija i ostali Slovinci u svojim raspravama i člancima veoma često su se pozivali na Njegoša – vidi L. Zore »Mladi dani Veljkovi«, br. 12, 1881, Ć. (šifra nepoznatog autora) »Pjesme Milorada P. Šapčanina«, »Slov.« br. 10, 1884 i t. d.

[17] Tu spadaju i književno-kritički članci M. Cara – vidi o njima u članku »Pokretači i važniji suradnici Slovinca«.

[18] »Slovinac« br. 20, 1883, str. 447.

Cara »Za kišljive dnevi«[19] on je odmah s početka istupio žustro, temperamentno i bezobzirno u odnosu na dotadašnje vrijednosti:

> »Reći ćemo odma mi nijesmo sljedbenici one smiješne književnosti zlatnijeh idejala i fantazija, praznijeh slova i aspiracija, vrhunaravnog heroizma i požrtvovanja, nepristojna plača i zdvajanja, čovjeku i čovječanstvu mi se klanjamo, a prirodu, čija je on najplemenitija čest, obožavamo.«

Nove ideje iz Orlovićeva napisa značile su pokušaj razbijanja okamenjenog, ustajalog, romantičarskog slovinstva. Prema tim idejama, nisu toliko važne slovinske svetinje – naš legendarni heroizam, narodna pjesma, Vuk, Njegoš – nego suvremena kulturna Evropa, od koje treba učiti i na koju se treba ugledati.

> »Gospodin Car znade tako uzvišeno osjećati, tako zgodno pisati, tako vješto stvorove svoje žarke fantazije novijem životom zadahnuti, da bi uprav grehota bila, kad bi se on na ovom svom prvom prelijepom pokušaju zaustavio, on koji obožava neumrla remekdjela jednog Balzaka, jednog Floberta i nenatkriljivog Zole, čija je naturalistička reforma jedina u današnjoj socijalnoj demoralizaciji koja se sa vještačkog pogleda logičnom, a s umanitarnog korisnom može nazvati.«

Orlovićev sastav djelimično je bio i krajnji domet idejnog raspona književne kritike u »Slovincu« – od samouvjerenog ali konzervativnog slovinstva, do nesigurnog ali naprednog isticanja »naturalističke reforme«.

Osim ozbiljnijih napisa, iz kojih se razabirao kritički metod i idejni stav kritičara, u »Slovincu« je objavljen niz kritičkh napisa bez izgrađenog metoda i bez obrazloženog stava. U takvim člancima kritičari su redovno nekritički hvalili one o kojima su pisali uništavajući na taj način smisao i svrhu posla kojim su se bavili.

Po logici takve kritike[20] Grga Martić prikazan je kao veliki pjesnik, M. Đ. Miličević »izvrstan pripovjedač«, a Milorad Šapčanin također znamenit pjesnik.

Pohvalni i usto poluanonimni sastav u slavu pjesama Milorada Šapčanina dao je povoda Matiji Banu da otvoreno napadne takvu kritiku:

> »Dvoboj će biti i zanimljiv i poučljiv. Nanj sam se riješio ne zato što bih mislio, da sam nepogriješiv (to mišljenje ostavljam budalama), nego što mi se čini, da se ovako najbolje može već jednom u nas iskorijeniti anonimnost i pseudonimnost kritičarska,

[19] To je zbirka novela izdata u Dubrovniku 1883. u nakladi knjižare Dragutina Pretnera.

[20] Vidi o Martiću, »Slov.« br. 10, 1878; o Milićeviću, »Slov.« br. 5, 1881; o Šapčaninu, »Slov.« br. 10, 1884.

suzbiti arogancija onih, koji se bez dovoljno znanja i spreme lakomisleno upuštaju u javno ocjenjivanje književnih proizvoda i raščistiti polje zdreloj, učenoj kritici« (iz članka M. Bana »Književni dvoboj, »Slovinac« br. 14, 1884, str. 216).

I takva – »zdrela i učena« kritika došla je do izražaja u »Slovincu«. Njeni autori bili su: Risto Kovačić (»Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića«, »Slov.« br. 1–17, 1881; »Branko Radičević«, slov.« br. 16, 17, 1880), Luko Zore (»Medo Pucić«, »Slov.« br. 23, 1882; »Đuro dr. Pulić«, »Slov.« br. 19, 1883), Jovan Sundečić (»Život i rad dr. Božidara Petranovića«, »Slov.« br. 13–16, 1878, i 1–3, 1879), M. Zglav (»Dr. Ljudevit Gaj«, »Slov.« br. 2, 1883). Nastojeći da pišu »zdrelo i učeno« svi su se oni služili, ne samo kritičarskim, nego i literarno-historijskim metodama, pa su im napisi i prerasli nivo književne kritike. To su zapravo bile opširne studije, pisane ozbiljno i u ondašnjim relacijama naučno – u njima su obrađeni životopisi pisaca, njihova djela te društvene prilike, u kojima su pisci djelovali i stvarali ta djela.

Rasprava Rista Kovačića o Vuku Karadžiću tipičan je dokument takve kritike. Objavljivana u nastavcima od osamnaest brojeva ta rasprva sadrži sve elemente književne studije – od građe na kojoj je zasnovana preko metode kojom se služio pisac do rezultata koji je postigao.

Kovačić je svoju raspravu otpočeo pedantno, »profesorski« – s dalekosežnim namjerama. U opširnom uvodu uza zvučne romantičarske slovinske fraze pominje i literaturu u predmetu, priča o njemu »sve što zna«, »razbacuje se« učenošću, pominje Dobrovskog, Kopitara, Miklošića, a citira Sreznjevskog, Jagića, Rajkovića. I tek poslije dugog uvoda »prelazi na stvar«, objašnjava metod i ciljeve svoje rasprave:

> »Upotrebiću ovo g. Rajkovića, i dalje Sreznjevskoga, pa zatim i pisma Vuku g. Sandića, g. Novakovića i g. Jagića, te doći, dok je Vuk stekao i u našem narodu koji će mu rad slaviti kako mu ga slaviše dotle velikani drugih naroda, do Branka Radičevića i g. Đura Daničića ,pa odolen dalje dok je preminuo. Za ovim dohodi odgovor na pitanje od koje koristi bi Vukov rad i po nas i po tuđi svijet, i što zasluži Vuk uprav svojim radom svome imenu. «

Zatim slijedi citiranje pisama (Goethea, Grimma, Rankea), s analizama i mjestimičnim zaključcima, pa pominjanje znamenitih ljudi (Heine, Benjamin Franklin, Muratori) i na kraju usporedbe, jer »uporedimo li Heineov život s Vukovim nalazimo dosta sličnosti.«

Pišući o Vuku i o onima, koji su s njime dolazili u dodir, Kovačić pravi mnoge digresije, udaljuje se od predmeta, »razvlači« raspravu i zapleće njenu osnovnu nit. Govoreći o knezu Mihailu, Mušickom, Simi Milutinoviću, Danteu i t. d. on »zaboravlja« Vuka, pa se opet na njeg navraća. Usto ističe i pedagoške kvalitete svoje rasprave, misleći, da će njegovo kazivanje o Vuku i druge potaći na rad. Zatim analizira Vukova djela – jedno po jedno – od zbirki narodnih pjesama do pri-

jevoda Novog Zavjeta, pa opet pominje literaturu i autore – domaće i strane. Pritom postupa neuravnoteženo, pa i nesuvislo – odviše citirajući nerijetko se »gubi«, a pri pominjanju imena stranih autora rasplinjuje se do besmisla. Dovoljno je spomenuti, da je u vezi s Vukom pored Nijemaca, Rusa, Čeha, Talijana, koji su koliko toliko bili s njim povezani, pomenuo i Rimljanina Julija Cezara, pa i Amerikanca Đorđa Vašingtona.

Polazna tačka Kovačićeve rasprave bila je ispravna. On je proučio arhivske dokumente, pročitao znatnu literaturu, postavio si cilj, ali u hodu do cilja pri obradi te opširne građe nije znao da se snađe – sistematizira – organizira posao. Obimna naučna »aparatura« u njegovim nespretnim rukama samo mu je otežala posao. Cilj je ostao nedostignut »Život i rad Vuka Stefanovića Karadžića« zamršen i zamagljen nevještim zahvatom vrijednog profesora, ali loša učenjaka.

Slične sastavu o Vuku su i manje Kovačićeve studije o M. Đ. Milićeviću i Branku Radičeviću .I u njima dominira težak »profesorski« stil, lažna učenost, nekritičnost, brojni citati i olako upotrebljena strana imena.

Osim profesora Rista Kovačića jedan drugi profesor je objavljivao književne studije u »Slovincu«. To je bio Luko Zore, koji je neposredno poslije smrti znamenitih Slovinaca Meda Pucića i Đura Pulića napisao o njima opširne rasprave. Želeći nastupiti što učenije i temeljitije, Zore je, poput Kovačića, svoje studije otpočeo dugačkim uvodima, citatima, pominjanjem stranih – često suvišnih imena. U raspravi o Medu Puciću to nesuvislo pozivanje na strance odvijalo se od rimskog pjesnika Horacija pa do, tada suvremenog, francuskog slaviste Louisa Legera. Ipak, unatoč jasno izraženim naučnim ambicijama, Zore je opet uglavnom došao do izražaja kao praktični najodgovorniji Slovinac – njegove rasprave su samo produbljenja i ponekad studiozna svjedočanstva o Medu Puciću narodnom borcu, preporoditelju, pokretaču i osnivaču »Slovinca« i o Đuru Puliću – čelik-karakteru, vrijednom radniku i poštenom Slovincu. Čim je Zore pokušao da »izađe« izvan »slovinskih« okvira, bio je nesiguran – nenaučan.

Pri izboru i tumačenju Pucićevih pjesama kao i pri objašnjavanju Pulićeve filozofije postupao je diletantski – bez dubljeg osjećanja poezije i bez osobitog smisla za filozofska pitanja.

Tumačeći Medovu patriotsku poeziju nerijetko je citirao vrlo loše stihove. Evo očitog primjera, kako je bio »zaveden« formalnim onomatopejskim efektima:

Sa Kosova grakće vran
Na Kosovu turski han,
Srb izlije krv zaman!
To je srpski rata plan,
Rataplan, rataplan, rataplan
Plan, plan, rataplan

Kao promašeni filozof uskih provincijskih vidika pokazao se Zore braneći Pulića-filozofa, »koji je pisao protiv Kanta i Hegela i njihovih sljedbenika, koji niječu realnost božjem bitisanju.«

Kovačevićevim i Zorinim književnim studijama u mnogome je slična radnja Jove Sundečića o B. Petranoviću. To je opširan opis života, književnog i političkog rada tog poznatog dalmatinskog preporoditelja. U radnji dominiraju tendenciozne slovinske, ponekad vrlo konzervativne namjere. Njenu vrijednost umanjuje i familijarni prijateljski ton i u vezi s njim pominjanje sasvim suvišnih, nevažnih momenata.[21] I iz te radnje izbija nastojanje, da se što stručnije i temeljitije obradi tema, pa se Sundečić koristio Petranovićevom autobiografijom, kao i studijom Franje Račkog o njemu.

Od svih književno-historijskih studija objavljenih u »Slovincu« najvrijednija je rasprava o Ljudevitu Gaju. Njen autor M. Zglav najspretnije se služio naučnim pomagalima. Nije se izgubio u beskonačnim i neumjesnim citiranjima, nego je kratko i sažeto prikazao Gajevo značenje u doba Ilirskog pokreta. Njegove formulacije o političkoj dalekovidnosti Gajevoj, o hrvatskom političkom udesu »kroz vjekove« i o Ilirskom pokretu kao posljedici određenih društveno-historijskih prilika, iako izrečene na zastarjeli način, mogu se s malim ispravkama i danas prihvatiti. U oskudnoj literaturi o Gaju Zglavova rasprava mogla bi i danas zauzeti dolično mjesto. On se dakle od svih »Slovinčevih« književnih historika najviše približio istinskoj nauci.

Pri konačnom ocjenjivanju književno-historijskih studija u »Slovincu« važno je istaći, da su autori ovih studija pisali svoja djela u vrijeme relativnog cvata književne historije na južnoslavenskom prostoru. To je bilo doba Vatroslava Jagića, Stojana Novakovića, Valtazara Bogišića, Armina Pavića i Franje Markovića. Želeći dostići svoje uzore, koji su živjeli u većim središtima i radili u pogodnijim prilikama, autori studija Slovinci pokazali su mnogo dobre volje i utrošili mnogo radne energije. Rezultati njihova nastojanja bili su međutim skromni. Ambicije im nisu bile u srazmjeru s mogućnostima, a osim toga »ubila« ih i »daleka« provincija. Grčeći se u slavnom, ali provincijskom Dubrovniku, bez biblioteka i bez stručnih konzultacija, oni više nisu ni mogli postići.

*

U težnji za naučnom obradom pojedinih pitanja Slovinci su u svom časopisu objavili i nekoliko neknjiževnih, izrazito kvalitetnih studija. Najvažnija je svakako rasprava Marcela Kušara »Povijest razvitka na-

[21] »Ka što je pok. Salgeti kumovao mome prvome Peru, kojega sam se lišio u Zadru 1862. godine; tako isto i plemenita gospođa Ana Petranovićeva bila mi je kumom kćerki prvoj Ljubici, koju mi je također u Zadru nemila smrt otrgnula 1867. godine« (Jov. Sundečić »Život i rad dr. B. Petranovića3, (»Slovinac« br. 15, 1878, str. 177).

šega jezika hrvatskog ili srpskog od najstarijih vremena do danas« (u »Slovincu« br. 17–36, 1884). Ta rasprava je u svoje vrijeme značila najveći domet na svom području pa i danas ima određeno značenje.

Pored Kušareve značajna je i rasprava Vicka Adamovića »Građa za historiju dubrovačke pedagogije« (u »Slovincu« br. 1–36, 1882), zatim Đorđa Maletića »Građa za istoriju srpskog pozorišta« (br. 33–36, 1882).

Zanimanje za nauku i njenu popularizaciju urednici »Slovinca« pokazali su i time, što su pokrenuli rubriku pod naslovom »Nauka«, u kojoj su objavili nekoliko kraćih informativnih članaka o ondašnjim najpoznatijim južnoslavenskim učenjacima. Iz te rubrike naša javnost se upoznala sa životom i djelom Franja Miklošića (»Slov.« br. 9, 1879), Đure Daničića (»Slov.« br. 10, 1879), Valtazara Bogišića (»Slov.« br. 2, 1880), Konstantina Jirečeka (»Slov.« br. 5, 1880), Vatroslava Jagića (»Slov.« br. 10, 1880).

Neki od tih učenjaka su i surađivali u časopisu. Bogišić je objavio studiju »O svezi među bugaršticama i umjetnim pjesništvom u Primorju« (u »Slov.« br. 10–16, 1878), Jireček se javio člankom »Nastojanje starih Dubrovčana oko proširenja granice« (»Slov.« br. 4–5, 1879), a Jagić raspravom »Marko Kraljević u narodnim umotvorinama« (»Slovinac«, br. 24, 25, 1882).

Osobito su značajne Bogišićeva i Jagićeva rasprava.

Bogišić u svojoj studiji problem ostavlja otvorenim. On smatra, da je pri rješavanju »sveze među bugaršticama i umjetnim pjesništvom u Primorju« najvažnije proučiti pojavu osmerca u našoj starijoj poeziji, u kojoj su bili vidljivi utjecaji narodne bugarštice i u kojoj je još u 16. stoljeću dominirao dvanaesterac.

Jagićeva rasprava je plastičan portret poetiziranog Marka Kraljevića, ali i naučna studija, u kojoj je prikazan i skromni historijski lik Markov.

I Bogišićeva i Jagićeva studija pisane su naučno – na najvišem nivou onog vremena, ali i književno-jedrim odmjerenim stilom – bez slovinskih fraza, bez uobičajenog patosa i bez suvišnih citiranja i pozivanja na strance.

Dva valjda najveća Slovinca onog vremena, živeći i radeći u evropskim središtima i na evropskoj razini, bili su iznad grozničavog i nestrpljivog dubrovačkog slovinstva, koje je iz malog Dubrovnika izgledalo jedino i spasonosno, ali koje se iz Bogišićevih i Jagićevih evropskih perspektiva moglo sagledati i na trezniji, realniji način.

Zbog svoje vrijednosti, a i zbog samog pojavljivanja u časopisu, Bogišićeva i Jagićeva rasprava značile su za »Slovinac« veliku moralnu podršku.

Iako su dubrovački Slovinci odviše forsirali lokalni, a i jugoslavenski patriotizam, oni se ipak nisu potpuno »izgubili« u tom svom žestokom, dinamičnom, ali provincijskom slovinstvu. Po svojim osjećanjima oni su bili uvjereni narodnjaci, ali po kulturi daleko su nadmašili uske narodne okvire. Neki od njih bili su intelektualci na internacionalnom, evropskom nivou – pa se to odrazilo i u »Slovincu«, u kome su u veoma znatnoj mjeri zastupljene strane kulture i književnosti.[1]

Taj »sudar« kulturne Evrope s tek probuđenim balkanskim slovinstvom mogao se i desiti jedino u Dubrovniku, koji je od svih jugoslavenskih gradova, tokom stoljeća, bio najviše internacionalan i najbliže Evropi. U doba izlaženja »Slovinca«, iako je Dubrovnik bio »gluha« austrijska provincija, ipak su još bile žive »internacionalističke« kulturne tradicije iz prošlosti. Tada su živjeli izravni potomci vlastele i pučana iz doba Republike, a s njima zajedno i klasični jezici i talijanski jezik i sjećanje na Francuze, koji uništiše Republiku, a i na Austrijance, koji je »naslijediše«.

Nije pretjerano reći, da su svi poznatiji Slovinci, uporedo s borbom za afirmaciju svog rođenog poznavali još i klasične jezike, pa talijanski (koji se predavao u osnovnoj i srednjoj školi) i njemački (koji je bio jezik administracije i koji upoznaše u Beču na studijama).

Naobrazba Slovinaca bila je široka »svjetska« bez specijalističkih produbljivanja stručne grozničavosti pa i ograničenosti.

Niko Veliki Pucić poznavao je »sve filozofske sisteme«[2] (pa je tako i mogao blagotvorno utjecati na pokretače i suradnike »Slovinca«). Medo Pucić govorio je »sve evropske jezike«[3] (naučio ih u raznim evropskim središtima, u kojima je povremeno boravio). Pero Budmani važio je kao učenjak, »koji zna sve«[4] (to se djelimično vidi i iz »Slovinca«, gdje je osim s ruskog i francuskog prevodio i sa staroindijskog).

Pored Slovinaca–»enciklopedista« djelovali su i Slovinci–»specijalisti«. Ivan Stojanović posebno se bavio filozofijom, Antun Kazali prevodio je Šekspira, Marko Car se iskazao kao poznavalac francuske književnosti, Niko Lepeš talijanske, St. Pavlović njemačke, Ljudevit Bukvić ruske.

Najjače se u »Slovincu« odrazila talijanska kultura i književnost. Tome »prodoru« talijanstva pogodovale su i objektivne oklnosti – žive

[1] I »Slovinac« je bio zabilježen u nekim inostranim publikacijama – vidi »Reform« (Beč, 1883, br. 1), »Sagen und Märchen der Südslaven« (Leipzig, 1884, str. 47–49).

[2] To je o njemu zabilježio Ivan Stojanović: »Ovaj čovjek (t. j. Niko Veliki, op. I. N.) tumačio je Plauta, Tacita, Livija, Horaca, poznavao je sve filozofske sisteme).

[3] Moglo bi biti predmetom cijele studije što je i koliko, boraveći po raznim evropskim središtima, Medo Pucić učinio na propagiranju slovinstva.

[4] Vidi J. Bersa »Dubrovačke slike i prilike« – poglavlje XI, str. 237–247.

tradicije o ekonomskim i kulturnim vezama s Italijom, a i činjenica što se Dubrovnik poslije propasti Republike našao u sklopu Dalmacije, u kojoj je nova austrijska vlast favorizirala Talijane.

Početkom i polovinom 19. stoljeća prilike su u Dalmaciji bile veoma teške, a osobito je sa »slovinskog« stajališta situacija bila porazna. O toj situaciji ovako je pisao Slovinac Jovo Sundečić pozivajući se na Talijana Tomasea:

> »Dalmacija ... nije gotovo imala nikakve prave narodne samosvijesti. Sve što je učenijega bilo, to je kao slijepo pristajalo uz talijanštinu, koju nam je više narinula bila austrijanska uprava za prvijeh trideset, četrdeset godina; nego li mletačka za sve vrijeme svog vladanja« (iz studije Jove Sundečića: »Život i rad dr. B. Petranovića«, »Slovinac« br. 14, 1878, str. 158).«

Poslije razbuktavanja narodne borbe od šezdesetih godina pa sve do kraja stoljeća malobrojni[5] Talijani i njihove pristaše bili su politički uglavnom onemogućeni.[6] Ali ostala je njihova kultura, kojom su se zanosili i najvatreniji Slovinci, pa i njihov jezik, koji su svi poznavali.

Kulturni profil jednog uvjerenog Slovinca iz osamdesetih godina bio je ovakav:

> »Baš u to doba počne Buzolić sinovski njegovati narodni jezik, a u isto doba učiti također srcem talijanski ..., te se bio ponajviše udubo u učenje Dante-a, Alfieri-a, Parini-a, Foscola, Monti-a, Manzoni-a, Tomasea, Balbi-a, Rosmini-a, Gioberti-a, Pelica, A'azeglia, Cantu-a i t. d.« (iz članka o Stjepanu Buzoliću, »Slov.« br. 19, 1879, str. 299).«

Pod utjecajem talijanske književnosti najvredniji i najodgovorniji Slovinac Luko Zore pišući o talijanskom romantizmu nabacio je misao, da su naši narodni preporodi nastali izravno pod utjecajem talijanskih romantičarskih ideja:[7]

> Nije čuda, da te ideje, kako i vas književni naputak pregjašnjih vjekova prebrodiše sinje more te nadahnuše naše Vuka, Branka, Gaja, Vraza, Njegoša, Preradovića i ostale da naš narod prekaljuju novim mislima i preporađaju« (»Medo knez Pucić«, »Slov.« br. 23, 1882, str. 354).

Zbog potpunijeg razumijevanja oduševljenja naših Slovinaca za talijansku književnost veoma je važno naglasiti, da Talijani u vrijeme

[5] Ali su zato bili kulturniji, ekonomski jači i nacionalno svjesniji.

[6] Vidi: Grga Novak, »Prošlost Dalmacije«, II. knjiga, str. 412–413.

[7] Ljubav Luka Zore prema italijanskoj kulturi nije se kosila s njegovim »slovinskim« ubjeđenjima, koja su uključivala i borbu protiv talijanskog jezika u Dalmaciji – vidi Zorin istup protiv upotrebe talijanskog jezika na kazališnim predstavama u dubrovačkom biskupskom sjemeništu (»Sjemenište«, »Slov.« br. 3, 1883, str. 46).

»Slovinca« nisu bili smatrani nacionalnim neprijateljima. Netom su se bili oslobodili Austrije i ujedinili, pa su na antiaustrijskoj liniji imali dodirnih tačaka sa Slovincima, kojima je tek predstojalo i oslobođenje i ujedinjenje.

Talijanska književnost posebno je zablistala u »Slovincu« preko brojnih djela, koje su Slovinci prevodili s mnogo smisla i ukusa. Najznačajniji talijanski pisci bili su »poslovinjeni«, »ponašeni«[8] – Tasso, Foscolo, Pelico, Leopardi, Carducci i Stecchetti. I romantičari, ali i prvi realisti. I najznačajnija djela njihova: klasični ep »Gerusalemme liberata«, romantičarska poema »I sepolchri« i lirske pjesme »Silviji« i »Italiji«.

Slovinci su prevodili i manje poznate romantičare:[9] Bernija, Giustija, Maffeija, Passeronija, Aleardija, Guerrinija, Gozzija. Od samog Maffeija preveli su šest kraćih pjesama. Najviše je prevođen De Amicis – suvremenik »Slovinca« – popularni publicista i lični prijatelj Marka Cara, koji je uglavnom i prevodio njegova djela.[10]

Slovinci su veoma ozbiljno shvaćali prevođenje s talijanskog, pa se u časopisu razbuktala oštra i dugotrajna polemika[11] o vrijednosti prevoda Foscolove poeme »I Sepolchri«. O ozbiljnom i svrsishodnom shvaćanju prevođenja svjedoči i činjenica, što nisu prevođeni samo znameniti pisci, nego i znameniti Talijani – borci za nacionalnu slobodu (Foscolo. Pelico, Leopardi), a i borci za društveni progres (Stecchetti, Carducci).

Osim što su prevodili djela talijanskih pisaca Slovinci su povremeno i pisali o njima. L. Zore objavio je kraći članak o Tomaseu,[12] Ivan Stojanović »neke opaske« o Ariostu,[13] Marko Car »biografično-kritičnu crticu« o Carducciu.[14]

[8] Torquato Tasso, »Jerusolim Oslobođen« (»Slov.« br. 11, 1884), Ugo Foscolo, »O grobovih Ipolitu Pindemontu« (»Slov.« br. 8, 1879), Silvio Pelico, »Mati« (»Slov.« br. 26, 1883), Giacomo Leopardi, »Italiji« (»Slov.« br. 3, 1883), »Silviji« (»Slov.« br. 16, 1884), Giosue Carducci, »Oda kraljici talijanskoj« (»Slov.« br. 19, 1882), Stecchetti, Pjesme (»Slov.« br. 15, 1880).

[9] Vidi »Slovinac« br. 12, 1878, str. 130; br. 14, 1880, str. 267; br. 6, 9, 20, 1881, str. 93, 166, 410; br. 3, 5, 7, 12, 1882, str. 42, 72, 110, 185; br. 22, 1881, str. 458; br. 35, 1883, str. 536; br. 7, 1884, str. 110; br. 16, 1884, str. 251.

[10] »Piščevom privolom« (t. j. privolom E. de Amicisa, op. I. N.) Marko Car je preveo: »Čitanje rječnika«, »Slov. br. 4, 1880, »Ljubav za knjigu«, »Slov.« br. 5, 1880; »Mladenost«, »Slov.« br. 10, 1880. Ivan Stojanović preveo je: »Jedan drugi jajar« (»Slov.« br. 18, 1879).

[11] Fr.: »Srpsko-hrvatski prevodi Foscolove pjesme o grobovima«, »Slov.« br. 22, 1884; L. Tomanović: »Pred optužbom veleizdaje«, »Slov.« br. 24, 1884; Stjepan Buzolić: »Dvije tri primjedbe gospodina Fr., »Slov.« br. 25, 1884; Fr.: »Zbog dostojanstva umjetnosti«, »Slov.« br. 27, 1884; L. Tomanović: »Radi sporazumljenja«, »Slov.« br. 30, 1884; Fr.: »Da zaglavimo«, »Slov.« br. 33, 1884; L. Tomanović: »Završna«, »Slov.« br. 34, 1884.

[12] »Slovinac« br. 9, 1881.

[13] »Slovinac« br. 12, 1882.

[14] »Slovinac« br. 26, 1884.

Prevodeći Talijane i pišući o njima Slovinci su se neosjetno saživljavali s talijanskom kulturom, pa su je na ovaj ili onaj način unosili i u vlastite tekstove.[15] Najduži spjev, koji je objavljen u časopisu – Zorino »Objavljenje«[16] – napisan je pod izravnim utjecajem Dantea, koji je u Zorinom spjevu prisutan, ne samo kao nadahnjivač, nego i kao ličnost – učitelj i zaštitnik autora »Objavljenja«.

Na različite načine su Italija i Talijani »prisutni« i u pripovijestima »Slovinca«. Dio radnje proznog sastava »Maroje« odvija se u Italiji, jedna od važnijih ličnosti te proze je Talijan, glavna ličnost priče »Pusto srce« umire u Italiji, u pripovijesti »Đuro Harambaša« proslavljena je Italija:

> »Čudo al je istina, da je slovinski sin u ono gluho doba zavolio divotu i krasotu. Pa kako i ne bi odgojio se u slavnoj Italiji, koja je i mlade Dubrovčane poticala na dične podvige i lovor-vjence« (»Slovinac« br. 4, 1884, str. 58).

Ali iako su Slovinci bili do srži prožeti talijanskom kulturom, ipak nisu uvijek samo slavili Italiju. Ponekad su opisivali detalje iz naše stoljetne borbe protiv Venecije (u priči »Braća Crnomiri), a ponekad su makar nehotice »ukazivali« na vjekovnu zlosretnu suštinu našeg zapadnog susjeda – fratar Martin – intrigant i špijun iz priče »Đuro Harambaša« rođeni je Kalabrez iz Taranta i kao takav spletkari za Dubrovačku Republiku protiv ustanika, u isto vrijeme dok poklisari Venecije šuruju s ustanicima protiv Dubrovnika.[17]

Svoju privrženost talijanskoj kulturi Slovinci su potvrdili i u brojnim kraćim informativnim sastavima. Pisac članka o Stanku Vrazu uporedio je Vrazove epigrame i satire s »oštrinom Leopardijevom«, Marko Car kao moto za svoj sastav o Franju Krežmi uzeo je stih Petrarke, u sastavu o Cvijeti Zuzorić preštampana su dva Tassova soneta, autor članka o R. Kuniću napomenuo je, šta je o Kuniću rekao »besmrtni Alfieri« i t. d.

Pišući o vlastitoj kulturnoj prošlosti Slovinci su poticali i krupnija pitanja naših i talijanskih kulturno-političkih odnosa – pisac članka o Njegošu utvrdio je za Tomasea, da je »najveći italijanski književnik, ali i »naš zemljak«, autori članaka o Faustinu Galjufu i Rajmondu Kuniću »prigovarali su« Talijanima, što te naše ljude »svojataju za sebe«.

[15] Ovako na primjer Sundečić otpočinje svoju pjesmu »Blago vami«, »Slovinac« br. 18, 1879.

Aoh Dante i Petrarko
Aoh Tasso vrli!

Značajan vid unošenja talijanske kulture u tekstove »Slovinca« su i brojni citati, izreke i sl. na talijanskom jeziku.

[16] Vidi bilješku 24 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

[17] Vidi V. V. Vukasović »Đuro Harambaša«, »Slov.« br. 20, 1884, str. 316, 317 – vidmi bilješku 21 u poglavlju »Proza«.

Prvak talijanske književnosti Dante Alhigieri »svuda se susreće« u »Slovincu«. Osobito su česti »susreti« s Danteom u studijama Rista Kovačića:

> »Što je Danteova »Božanska komedija« bila Klimentu VII. i De Medicima, to su mogli biti mitropolitu Stratimiroviću i gospodarima srpskijeh zemalja, kad je Vuk oko rječnika radio, Dositej i naše junačke narodne pjesme« (iz studije o Karadžiću, »Slovinac« br. 12, 1881, str. 233).

Leopardi nije uspoređivan samo s Vrazom, nego i s Jakšićem, pa i Brankom:

> »Leopardi i Branko jednaki odnosno na veličinu književnosti, onaj talijanske, a Branko naše, jednaki u plemenitosti svrhe, kojom sa znanjem lebdiše u dičnoj čežnji, da dragim svojim narodima što pravije koristi budu« (iz studije o Branku, »Slovinac« br. 17, 1880, str. 330).

Poređenja s talijanskim piscima bila su ponekad ozbiljna, argumentirana – bez površnosti i slovinske »sladunjavosti«. Usporedba s Manzonijem u Castrapellijevoj studiji »Kritične primjedbe pripovijestima Šćepana Mitrova Ljubiše« provedena je ozbiljno na osnovu usporedbe Manzonijeva i Ljubišina teksta. Iz takva »komparativnog« Castrapellijeva raspravljanja slijede citati iz »Promessi sposi« i iz Ljubišine proze:

> »Prije svega slika Ružina u »Skočidjevojci« sjeća nam Luciju u Manzonijevom romanu. Krotka ćud i jedne i druge jedna je te ista, grabež Ružin, koji nije uspio ima u sebi nješto slična grabežu Lucijinu, koju su Inominatovi ljudi počinili. Šta više Serafin Popović na jednom mjestu puki je fra Hristofor« (»Slovinac« br. 21, 1882, str. 324).

Pišući o našim piscima i problemima Slovinci su nerijetko »obrađivali« i cijela poglavlja iz talijanske književnosti. Luko Zore je u studiji o Medu Puciću sažeto prikazao talijanski romantizam,[18] a Risto Kovačić polemizirajući o Gunduliću s Arminom Pavićem opširnije je pisao o šesnaestom stoljeću talijanskom.[19]

I u odlučnu polemiku, koja je prethodila propasti »Slovinca« »umiješaše se« Talijani – iz odnosa prema njima mogla se odrediti suština te polemike. Konzervativni Slovinci napadajući nove književne[20] i po-

[18] Luko Zore, »Medo knez Pucić«, »Slovinac« br. 23, 1882, str. 354.

[19] Risto Kovačić, »Zabavica novijim učenjima Gundulićeva Osmana«, »Slovinac« br. 24, 1880, str. 480.

[20] Konzervativni Slovinac Vlaho Bogdan napadajući realizam i verizam u »Slovincu« pozivao se na Talijana Rapisardija, koji je »svoje kolege« realiste i veriste nazvao »gli idealisti della porcheria« (Vlaho Bogdan »Dragi uredniče«, »Slovinac« br. 33, 1884, str. 526.

litičke ideje napadali su ujedno i na Carduccia i Stecchettia – protagoniste tih ideja – istovremeno dok su ih liberalni Slovinci branili i pozivali se na njih.

*

Uz talijansku i francuska književnost također se u znatnoj mjeri odrazila u »Slovincu«. Tome je uzrok drevni dubrovački afinitet prema romanskim kulturama, a i »francuske« tradicije, sve od Dubrovčanina, francuskog akademika Rugja Boškovića, dubrovačkih »Sorboneza« i »gjakobina«, koji su se zanosili francuskom kulturom i čitali »zabranjene knjige«, pa do francuskih »soldata«, koji 1806. godine navijestiše uništenje Republike.[21]

Simboličnu povezanost s Francuskom u doba njena »prodora« u Dubrovnik krajem 18. i početkom 19. stoljeća predstavlja ličnost Marka Bruerovića rođenog Francuza, ali odraslog i uvjerenog Dubrovčanina. Na lokalni patriotizam Marka Bruerovića, Dubrovčani su bili ponosni i zbog toga, što je on bio »znameniti primjerak onog naroda, koji poradi okretnosti svoje i bistrine davao je zakone cijeloj Evropi i prema kojemu i u nas vlada najveća simpatija« (Iz članka o Marku Brueroviću, »Slovinac« br. 14, 1878, str. 157).

Ta »najveća simpatija« Dubrovčana prema francuskom narodu i kulturi očitovala se i time, što su u »Slovincu« bila prevedena djela poznatih francuskih književnika[22] – Moliera, Berangera, Hugoa, Merimmea, de Musseta, Gautiera, Dumas-filsa.

Najupečatljiviju formalnu francusku intonaciju dali su »Slovincu« prijevodi Molierovih komedija, kojih je od 1879. do 1884. objavljeno desetak[23] (1879. »Mizantrop«, 1880. »Ilija Kuljaš« i »Ženidba usilovana«, 1881. »Jarac u pameti« i »Nauk od mužova«, 1882. »Nauk od žena« i »Kritika nauka od žena«, 1883. »Tarto«, 1884. »Gjono, aliti gost«), ali najefektnije francuski duh je prodro preko Dumasove priče »Gospođa s kamelijama«, koju 1882. godine prevede Marko Car.[24] To je bila najčitanija pripovijetka u časopisu. Njen neobično zanimljivi sadržaj, njena golicava pariška atmosfera, veličina i bijeda njene glavne junakinje toliko su uzbudili i zainteresirali čitaoce, da su konzervativni elementi našli za shodno da napadnu pripovijest i javno upozore na njenu »štetnost«. Iz tog »napada« na »Gospođu s kamelijama« jasno

[21] Najcjelovitiju i jedinu studiju o stoljetnim odnosima između starog Dubrovnika i Francuske napisao je Mirko Deanović (Anciens contacts entre la France et Raguse, Zagreb, 1950).

[22] Moliere, »Slov.« br. 6–11, 1879; br. 23, 24, 1879; br. 5–57, 1880; br. 15, 1880; br. 7–19, 1880; br. 13–17, 1882; br. 26–28, 1882; br. 20–24, 1883; br. 19, 1884; Berangere, br. 16, 1878, str. 245; Hugo, br. 11, 1883, str. 13; Merime, br. 1, 1878, str. 9; De Musset, br. 8, 1881, str. 136; Gautier, br. 8, 1884, str. 123; Al. Dumas-fils, br. 8–29, 1882, str. 122–453.

[23] »Molierov teatar« bio je osobito popularan u Dubrovniku 18. stoljeća – vidi M.Deanović: »Le theatre de Molière à Raguse au XVIIIe siècle«. Paris 1954.

[24] U broju 8–29, 1882.

se ocrtala linija sukoba između konzervativnih i liberalnih elemenata u »Slovincu«[25] – od narodne pjesme, koju su svesrdno prihvaćali konzervativci do »nenarodne« zapadne Evrope, uz koju su pristajali liberali:

> »Šta će nama pokraj Mejrime i Kosovke djevojke tugje eterije, ti galički vampiri (tj. gdje s kamelijama I. N.), koji štiocu truju svaki osjećaj o ženskoj čistoći i idealnosti« (M. Car »Pornografija?«, »Slovinac« br. 14, 1884).

Najuporniji širitelj francuskog duha u »Slovincu« bio je Marko Car. On je u svim svojim prilozima na različite načine popularizirao Francuze.[26] Često ih je hvalio i pozivao se na njih, ali ponekad je hvaleći iznosio i kritičke primjedbe:

> »Ja se klanjam talentu Emila Zole, osobito kad čuveni francuski romanopisac ovako opredjeljuje zadaću umjetnika: »en art il n'y doir etre plus d'ecoles, ni de formules, ni meme de pontifes: il n'y a que la vie, un champ immense ou chacun peut étudier a sa maniere«. Ako je ovo katekizam nove škole, ja mu skidam pokornu kapu s glave... ali kad mi Zola u ove diple udari: L'oeuvre d'art devient un proces verbal, rien de plus; elle n'a que le merite de l'observation exacte, de la penetration plus ou moins profonde de d'analyse, de l'enchainement logique des faits, kad mi Pontifex Maximum nove škole nešto takova odvali, onda se ja njegovim dogmima rebeliram, kao svakim drugim dogmima bez obzira na proroka« (iz članka M. Cara »Jedna mlada sila«, »Slovinac« br. 5, 1884, str. 76).

Caru su ponekad i u samom »Slovincu« prigovarali zbog njegove pretjerane »francuštine«, ali taj prigovor bio je ujedno i kompliment. Pavo Orlović kritizirajući Carevu knjigu »Za kišnjive dnevi«[27] primijetio je, da je »aristokratski svijet« u toj knjizi isuviše »pariški« opisan, ali istovremeno je to »pariško opisivanje« uporedio sa »zlatnom jabukom u koju su svi grizli«.

Od francuskih autora dosta često je u »Slovincu« pominjan Louis Legere – objavljen mu je jedan članak, a u svojim studijama pozivaju se na njega Luko Zore i Risto Kovačić.

U zaključnoj »internoj« polemici[28] Slovinci su svoja idejna razmimoilaženja diferencirali i prema francuskim autorima, na koje su se pozivali. Liberali su isticali Voltairea, Diderota, Rousseaua, Hugoa, a konzervativci Renana, Nodillaca, Navillea, Didiera.

[25] Vidi III. dio poglavlja »U svom vremenu«.
[26] Poznavao je francuski jezik, volio francusku kulturu, čak se i dopisivao s viđenijim Francuzima – vidi pismo Al. Dumasa-filsa Marku Caru, »Slov.« br. 2, 1883, str. 30.
[27] U »Slovincu« br. 29, 1883, str. 447.
[28] Vidi III. dio poglavlja »U svom vremenu«.

Zanimljivo je, da su Slovinci o relucionarnom demokratu Leonu Gambeti pisali kao o »najvećem sinu Francuske«, oglašenom rodoljubu, državniku i besjedniku« (»Slovinac«, br. 2, 1883, str. 30).

*

Osim ljubavi prema talijansko-francuskoj romanskoj kulturi Slovinci su osjećali ljubav i pažnju prema kulturno-književnim vrijednostima slavenskih naroda. Privrženost Slovinaca slavenstvu očitovala se unatoč tome, što njihov program nije bio panslavistički, nego južnoslavenski, a i unatoč činjenici, što je Rusija glavna slavenska sila bila politički protivnik države, u kojoj je »Slovinac« izlazio.

Najviše je naravno u »Slovincu« posvećeno prostora ruskoj kulturi i književnosti. Vid Vuletić Vukasović objavio je sonet[29] povodom dolaska na prijesto ruskog cara Aleksandra III., Ljudevit Bukvić javio se pričom iz života ruskog plemstva.[30]

Osobito su značajna »Pisma iz Rusije« povremeno objavljivana 1880. i 1881. godine. To su bile književno pisane sažete informacije, iz kojih su čitaoci »Slovinca« dobivali prilično živu sliku o kulturno-književno-političkim prilikama u ondašnjoj Rusiji.

U članku »Najnovija književnost ruska« anonimni Slovinac preporučio je ruske novine »mješte talijanskih i njemačkih«:

> »Naše čitaonice i zborovi mješte trošit u talijanske i njemačke ilustrovane novine, imali bi držat rečeni ruski list, koji i po sadržaju i po slikama nadilazi spomenute tugje novine« (iz članka »Najnovija književnost ruska«, »Slovinac« br. 23, 1884, str. 367).

Pisano je u »Slovincu« o Puškinu, Glinki, Turgenjevu,[31] pa i o generalima i carevima ruskim. Prevedena je i jedna kraća proza L. N. Tolstoja[32] kao i nekoliko proznih sastava bez naznake autora. Najbolji poznavalac ruskog jezika među Slovincima bio je Pero Budmani, a najvredniji popularizator Rusije i njene kulture Ljudevit Bukvić.[33]

*

I Poljaci i Česi »nađoše« mjesto u »Slovincu«. 1878. godine objavljen je kraći prigodni sastav o Jaroslavu Čermaku češkom slikaru,[34] 1879. V. V. Vukasović prevede jednu »poljačku novelu«,[35] 1884. izađoše članci o »najnovijoj češkoj i poljskoj književnosti«, jedna pjesma »s češkog« i jedna proza, koju »napisa češki« S. L. Tarnovsky.

*

[29] U »Slovincu« br. 8, 1881, str. 146.
[30] Lj. Bukvić, »Volček«, »Slov.« br. 1, 2, 1883.
[31] O Puškinu, »Slov.« br. 35, 1884, str. 567; o Glinki, »Slov.« br. 34, 1883, str. 532; o Turgenjevu, »Slov.« br. 20, 1880, str. 398.
[32] L. N. Tolstoj, »Čime ljudi žive« (prevodilac Pero Budmani) u »Slovincu« br. 14, 1883, str. 218.
[33] On je preveo najviše ruskih tekstova – vidi »Slov.« br. 3, 4, 21–31, 1883.
[34] U br. 2, str. 15.
[35] To je novela »Pouzdanje u boga«, »Slov.« br. 4, str. 50.

Iako Slovinci nisu voljeli Nijemce, ipak su se s poštovanjem odnosili prema njemačkoj književnosti. Prevodili su njene najznačajnije predstavnike:[36] Lessinga, Goethea, Schillera, Heinea. Osobito često Heinea. Najzaslužniji Slovinac za »prisustvo« njemačke književnosti u časopisu bio je St. Popović.

Englesku književnost »predstavljao« je u »Slovincu« njen najveći pjesnik – William Shakespeare. Slovinac Antun Kazali preveo je njegovu tragediju »Julije Cezar« (»Slovinac« br. 19–23, 1880). Iako poznavalac engleskog jezika i poklonik engleske kulture, Kazali nije volio ondašnju službenu Englesku. Zamjerao joj je što podupire Turke, slovinske neprijatelje. Svoju mržnju izrazio je i stihovima:

Smrađe svijeta, Sramoto naroda
Kad će prići pohlepljeno doba,
Da te snadje sva krv, koju proda,
Da te stigne sva nevjerna zloba,
Da naplatiš opačinu mnogu
Uvrjegjenim narodom i Bogu?

(Iz »Davorija«, Slovinac br. 7, 1878, str. 58)

Slovinci su prevodili i s grčkog[37] – Luko Zore je »ponašio« Sofoklovu tragediju »Kralj Edip«, Medo Pucić Homerovu »Odiseju«, a J. Peričić[38] Platonov »Razgovor Sokrata s Kritonom«.

Koristeći se znanjem najvažnijih svjetskih jezika oni su »zahvatili« i u vanevropske književnosti – s njemačkog su preveli »Japansku priču«, s engleskog »kitajsku« i »kalifornijsku« pripovijest, s talijanskog basne »istočnijeh pjesnika« i t. d. Peru Budmaniju – Slovincu koji je »znao sve«, nije bilo potrebno da se zbog prevođenja neevropskog književnog djela koristi evropskim jezicima – on je s izvornika preveo staroindijsku dramu »Sakuntala«.[39]

Najsnažnije su se strane književnosti odrazile u »Slovincu« preko prevedenih djela. Prijevodi su bili »vidljivi«, »opipljivi«, u prvi mah pristupačni čitaocu. A i prevođeni su samo najpoznatiji autori. Šturo nabrajanje njihovih imena izaziva spontane asocijacije o vrhuncima poezije, ali i o profinjenom ukusu Slovinaca, koji su tu poeziju pokušali prenijeti na naš jezik. Foscolo, Leopardi, Carducci, Hugo, De Musset, Goethe, Heine, Tolstoj – sama konstatacija da su u »Slovincu« objavljivana prevedena djela tih autora navodi na misao, da su ti prijevodi bili i najkvalitetniji dio časopisa.

[36] Lessing, »Slov.« br. 9, 1878. – br. 20, 1879; Goethe, »Slov.« br. 10, 1878; Schiller, »Slov.« br. 4, 5, 1883; Heine, »Slov.« br. 10, 1883.

[37] Vidi »Slovinac« br. 6–16, 1878; br. 2–5, 1881; br. 15, 1883.

[38] Peričić je »po grčkome« napisao i kratku crticu »Hrelja na raskršću«, »Slov.« br. 4, 1878.

[39] U »Slovincu« br. 3–22, 1879.

I lošiji prijevod velikog Leopardija zvučao je uvjerljivije od izvornog stvaralaštva mnogih Slovinaca:

Ta prije će zvijezde panuti
I utonut u morsku pučinu
Nego vaše ime poginuti.
Žrtvenik je vaša raka: tu će
s milom djecom dohoditi majke
I tragove vaše svete krvi
Kazivat im. Evo i ja padam
O blaženi, na zemlju i ljubim
Ove krše i grude, koje će
Biti vječno sjajne i štovane

(Iz Leopardijeve pjesme »Italiji«, Slovinac« br. 3, 1883, str. 34, preveo Filip Kovačević)

Dašak »starije« – izgrađenije kulture, a i mogućnost »okretnijeg« poetskog izražavanja naslućuju se iz ovih stihova.

Osim toga njihov sadržaj – žestoka patriotska ljubav za zemlju – kao da je bio »stvoren« za Slovince.

I najličniju – intimnu liriku oni su prevodili:

Osjećaš li jošte ono vrijeme
Tvog umrlog, Silvijo, života,
Kad u Tvojim veselim očima
I vidrastim sjajaše ljepota,
A radosna ti i misaona
Uzlazaše na pragak mladosti
Na svećerni tvoj pjev mirne sobe
I okolni s' puti razlijegahu,
Kad pri ženskim radom zadubena
Sjedijaše, jako zadovoljna
Preubavom onom budućnosti
Te imaše u svojoj pameti.
Bješe svibanj mirisavi, a ti
Dan provodit tako vikla bješe
Ja gdjegoder nauke gizdave
I oznojne knjige ostavljajuć,
Bolji dio pri čem se od mene
Trošijaše, moje prvo doba,
Sa prozora očinskoga stana
Presluškivah zvuke tvoga glasa

(G. Leopardi »Silviji«, »Slovinac« br. 16, 1884, str. 251, preveo N. Pć.)

Iz tih dvaju odlomaka Leopardijevih pjesama vidi se, da su se Slovinci pri prevođenju služili narodnim desetercem. Oni dakle nisu samo

preveli na naš jezik talijanske riječi, nego su pokušali prenijeti i ritam riječi – muziku pjesme. Na taj su način u punom smislu »poslovinili«, »ponašili« Leopardija.

Težnja za davanjem što jačeg slovinskog pečata stranim djelima osjeća se i iz prevedene proze. »Prijevodni jezik« najuspjelije pripovijesti »Gospođa s kamelijama« stopostotni je narodni – slovinski – s mnoštvom narodnih izraza – narodu bliskih i svakodnevnih aorista i imperfekata:

> »Obadjoh i ja stan hodajuć uvijek za plemenitim radoznalicama, koje me bijahu tu pretekle. One uđoše u jednu sobicu prostrtu perzijskom tkaninom, a ja idjah baš da uljezem za njima, kad li opet hitno izljegoše smješeći se i stideć kanda svojoj ljubopitnosti. Ova okolnost potače još većma moju radoznalost. Bješe to oblačionica, oskrbljena svim i najmanjim podrobnostima, kojima kao da se osobito bijaše posvetila brižljivost pokojnice« (A. Dumas-fils, »Gospođa s kamelijama«, preveo Marko Car, »Slovinac« br. 8, 1882, str. 123).

I imena autora, o kojima su pisali i kojih su djela prevodili, Slovinci su ponekad pisali na svoj slovinski način; Nikola (ne Nicolo) Tomaseo, Jakob (ne Giacomo) Leopardi. I naslovi prevedenih djela nerijetko su bili osebujno »poslovinjeni«: »Jul Česar« (mjesto Julije Cezar), »Homerove Odisjevke« (umjesto Homerova Odiseja).

Znatno zastupljene strane književnosti u »Slovincu« nisu »razvodnile«, »internacionalizirale« časopis, nego su u njemu bile do krajnjih granica »ponašene«, »poslovinjene«. Slovinci se nisu »izgubili« u bezgraničnim područjima moćnijih kultura. Žestoki slovinski osjećaj bio je jači od njihove evropske kulture – unatoč i usprkos njoj oni ostadoše u prvom redu i iznad svega Slovinci.

*

U SVOM VREMENU

Želeći što bržu afirmaciju svom časopisu Slovinci su neposredno prije njegova izlaženja razaslali po svim južnoslavenskim središtima proglas redakcije, koji je ujedno bio i slovinski akcioni program.[1] Taj proglas

[1] Tih proglasa bilo je nekoliko – vidi »Slov.« br. 1, 1878, str. 4; br. 39, 1882, str. 576; br. 36, 1883, str. 568. Suština slovinskog programa sadržana je u nekoliko rečenica:

> »Slovinac« držeći se svagda svog programa traži da na književnom polju združi i pomiri dva plemena Hrvate i Srbe, koji su se na svoju štetu zavadili i razdijelili. I sam znajući koliko je trudna ta zadaća i da ne može za nju nastojati nego na književnom polju, neće pustiti ni da ga zavede s njegove staze zanesenost prijatelja ni da ga poplaši mržnja i prijetnja neprijatelja. Jer je u ovo vrijeme »Slovinac« stekao i neprijatelja, a to je naravno da ko traži mir i slogu

pozdravište, preporučiše i djelimično objaviše sve ondašnje važnije publikacije – i hrvatske (»Vijenac«, »Pozor«, »Narodni list«, »Katolička Dalmacija«) i srpske (»Straža«, »Javor«, »Srpska Zora«, »Starmali«). Te početne simpatije »širom južnoslavenskog prostora« Slovinci su nastojali i zadržati pa su »za uzvrat« na stranicama »Slovinca« veoma često preporučivali i popularizirali mnoge ondašnje časopise (»Srpska Zora«, »Straža«, »Pobratimstvo«, »Vijenac«, i t. d.).

Povezanost Slovinaca s »ostalim kulturnim svijetom« u južnoslavenskim relacijama nije bila samo formalna, nego i stvarna. Neki od njih, surađujući u raznim novinama i časopisima, bili su aktivni i izvan »Slovinca« (M. Ban, V. Vrčević, J. Sundečić),[2] istovremeno dok su u njemu objavljivali svoje priloge pisci, koji su bili jače angažirani u drugim središtima (Stojan Novaković, S. V. Popović, Tomo Orahovac, i t. d.).[3] Radi što jačeg povezivanja sa širom domovinom Slovinci su nerijetko preštampavali u svom časopisu već objavljene književne sastave. Opširna studija S. V. Popovića o poeziji Meda Pucića, objavljena u »Slovincu« br. 19, 1882, već je ranije bila publicirana u Ljetopisu Matice Srpske 1880., pjesme Z. J. Jovanovića i A. Harambašića u »Slovincu« br. 27, 1883, preštampane su iz »Pozora« i »Starmalog«. Iz »Srpske Zore« preštampan je niz što kraćih što duljih članaka,[4] a i nekoliko bakroreza, otisnutih u »Slovincu«, već je ranije bilo objavljeno u »Srpskoj Zori«.

Ondašnje južnoslavenske publikacije na razne načine su »doticale« »Slovinac« i slovinska pitanja. To »bavljenje Slovincem« moglo je biti općenita pohvalna fraza:

> »Toplo preporučujemo našem svetu ovaj jedini dalmatinski list, koji svojski zastupa srpsku književnost. A kako i ne bi u sred staroga srpskoga Dubrovnika« (»Srpska Zora« br. 6, 1879, str. 118).

Ponekad je bila dovoljna i štura konstatacija o postojanju »Slovinca«; »Glasnik« srpskog učenog društva pomenuo ga je u »bibliografiji srpske i hrvatske književnosti«,[5] a srpski socijalistički časopis »Straža« u informativnoj rubrici »Hrvatski listovi«.[6]

bude gledan krivijem okom od onijeh što žele samo svagju i rat. Za takove neprijatelje ne znamo upravo. treba li se radovati ili žaliti. Svakako »Slovinac« ne misli se upuštati s njima u zaludne borbe, no će samo odgovarati razlozima na razloge, a mûkom na psovke i ružnja.« (»Slovinac« br. 39, 1882, str. 576).

[2] Matija Ban je 1882. godine objavljivao pjesme u »Srbadiji«, Vuk Vrčević je surađivao u »Glasu Crnogorca« (br. 35, 46, 49, 1880), Jovan Sundečić također u »Glasu Crnogorca« (br. 17, 29, 1879; br. 11, 1880; br. 6, 1881).

[3] Stojan Novaković, »Prilog k tumačenju Gundulićeva Osmana«, »Slov.« br. 5, 1879, str. 76; Popović Sv., »Naša novija lirika«, »Slov.« br. 19, 1882, str. 290; Tomo Orahovac, Pjesme, »Slov.« br. 1, 2, 7, 14, 1880.

[4] Članak o Turgenjevu, »Slov.« br. 20, 1880; o Antunu Hadžiću, br. 24, 1880; o Z. J. Jovanoviću br. 29, 1884. i t. d.

[5] Vidi »Glasnik Srpskog učenog društva« br. 59, 1884, str. 23.

[6] Vidi »Straža«, 1878, str. 545.

I sadržaj »Slovinca« bio je zanimljiv za širu južnoslavensku javnost. U »Srpskoj Zori« pohvaljena je Sundečićeva studija o Petranoviću, »Glas Crnogorca« preporučio je raspravu Rista Kovačića o Vuku, u »Vijencu« je napadnuta Castrapellijeva radnja o Ljubiši,[7] »Vijenac« i »Pozor« nisu bili zadovoljni imenom »Slovinca«,[8] »Starmali« je uočavao stilske propuste.[9]

Na napade i kritike Slovinci su odgovarali trijezno i korektno. Služeći se argumentima oni su željeli obraniti svoje stavove, ali i izbjeći komplikacije, u koje bi ih ta obrana mogla dovesti. Primjer korektnosti Slovinaca je njihov odnos prema socijalističkom časopisu »Straža«. Iako su oni bili daleko od socijalizma, ipak su svojim čitaocima preporučili »Stražu« kao »knjigu trijeznu i ozbiljnu«.

Zanimljivo je, da su ondašnji najkvalitetniji srpskohrvatski časopisi »Vijenac« i »Otadžbina« veoma malo posvećivali pažnje »Slovincu«. »Vijenac« rijetko – povremeno,[10] »Otadžbina« – nikako.[11] »Slovinac« iz malog zabačenog Dubrovnika nije ni mogao biti zanimljiv najvažnijim publikacijama u glavnim središtima. Njegov sadržaj bio je nesuvremen za osamdesete godine. Glavni elementi iz tog sadržaja – narodna pjesma, narodna proza, narodni duh, dubrovačke starine – mogli su biti i dosadni. Isto tako su mogle biti dosadne romantičarske slovinske ideje, koje su s upravo neugodnom upornošću forsirane iz broja u broj, iz teksta u tekst.

Politički intonirano dubrovačko slovinstvo podsjećalo je na romantičarske ilirske zanose ili na oduševljenje za srpstvo iz četrdesetih godina, pa u osamdesetim godinama nije predstavljalo jaču političku, a pogotovu ne književnu pokretačku snagu.

Raspon zaostajanja Slovinaca za ondašnjim najkvalitetnijim južnoslavenskim književnim dostignućima pokazuje letimična usporedba s »Otadžbinom«, koja je u ono vrijeme bila zaista naš najbolji časopis. Stil uređivanja i sadržaj »Otadžbine« bili su potpuno oprečni »Slovincu«.[12] U »Otadžbini« realizam i smisao za stvarne suvremene probleme

[7] »Vijenac« br. 39, 1882.

[8] Vidi odgovor Slovinaca u »Slovincu« br. 1, 1878, str. 4 (bilješka) i br. 4, 1878, str. 31 (»Koje je naše ime«).

[9] Radilo se o »šupljim, nesmišljenim i bombastičkim frazama« u epigrafu objavljenom u »Slovincu«, br. 34, 1882, povodom smrti Đure Daničića – vidi »Starmali« br. 33, 1882, str. 263: »Slovincu, šapćemo na uvo, da niko ne čuje«. Blaga kritika »Starmalog« izazvala je prilično zajedljiv odgovor Slovinaca, »Slov.« br. 1, 1883, str. 14, na koji je opet suzdržano-žučljivo reagirao »Starmali« u br. 36, 1882, str. 286.

[10] U »Vijencu« 1882. do 1884. izišlo je nekoliko kraćih napisa o djelima važnijih Slovinaca, koja su bila objavljena u »Slovincu« – vidi »Vijenac« br. 8, 1882, prikaz Vodopićeve pripovijesti »Na dobroskijem razvalinam« i u br. 34, 1883. preporuku tragedije Matije Bana.

[11] Slovinci su naprotiv, u stilu svog programa, pisali i o »Otadžbini« smatrajući je u prvoj godini njena izlaženja »bujnom i izvrsnom« (iz članka L. Zore, »Vladan Đorđević pokretač i urednik Otadžbine«, »Slov.« br. 21, 1881, str. 440.

[12] Realistička fizionomija »Otadžbine« vidi se »u prvi mah« iz njezinih rubrika – vidi na pr. »Otadžbinu« 1880. i rubrike: »Lepa književnost«, »Nauka«, »Iz zakonodavstva«, »Iz prosvetne struke«, »Iz nauke o prirodi i državnog lekarstva«, »Iz vojne struke«, »Iz građevinske struke«, »Književnost – eseji – referati – kritike«.

– u »Slovincu« romantičarski zanosi i »slovinska« priželjkivanja; u »Otadžbini« pored »lepe književnosti« i etnografija, prirodoslovlie, financije, zanatstvo – u »Slovincu« narodni duh, narodna proza, narodne pjesme, dubrovačke starine.

Odnos »Slovinac«—»Otadžbina« je odnos zakašnjelog romantizma i suvremenog realizma – romantizma u malom provincijskom Dubrovniku i realizma u jednom državnom središtu. I književni kvalitet, koji su mogli dostići romantičari Slovinci (Sundečić, Vodopić, Bersa na pr.) sigurno je zaostajao za kvalitetom realista iz »Otadžbine« (Glišića, Lazarevića, Vojislava). Pa dok je »Slovinac« mogao ponekad biti i zanimljiv sebi ravnim, u južnoslavenskim relacijama, drugorazrednim časopisima (»Srpska zora«, »Straža«, »Starmali«) prilično je objašnjivo i razumljivo, što u »Otadžbini« nije ni spomenut.

*

Ali je zato »Slovinac« obilno pominjan u Dalmaciji – na svom užem području, gdje je bio jedini književni časopis.

Zadarski »Narodni list« nije samo početkom 1878. godine navijestio »rađanje« »Slovinca«,[13] nego ga je stalno »pratio« – i u toku i pri svršetku njegova života. Napisi o »Slovincu« u »Narodnom listu« bili su kratki, informativni – pisani sa simpatijama i povremeno objavljivani u rubrici »Domaće vijesti«.[14] To su zapravo bili osvrti na važnije dubrovačke teme, koje je doticao »Slovinac«. Bilo da se radilo o znatnijim slovinskim ličnostima (Buzolić, Bukovac, Vodopić, Budmani, Pulić, Medo Pucić) ili o gorućim dubrovačkim problemima (teatar, crkve, izgradnja pruge, bolnice, vodovoda i t. d.).

Zanimanje za »Slovinac« pokazao je i zadarski »Srpski list« – od svog osnutka 1880. godine, pa do prestanka »Slovinčeva «života potkraj 1884. godine. Taj interes »Srpskog lista« za probleme Slovinaca prelazio je prigodne informativne okvire. Osim kraćih vijesti i podrške »Slovincu« u odbrani Vukova pravopisa,[15] »Srpski list« je povremeno objavljivao kritičke opaske, pa i odulje studiozno pisane replike. Prigovorio je apolitičnost i nezainteresiranost Slovinaca u odnosu na ustaničko vrenje u Hercegovini,[16] žigosao »Slovinčevo« pohvalno »fraziranje« o dubrovač-

[13] Vidi »Narodni list«, 23. II. 1878. (rubrika »Domaće vijesti«), 27. II. 1878 (rubrika »Književnost«) i 20. IV. 1878 (rubrika »Domaće vijesti«).

[14] Vidi »Narodni list«, rubriku »Domaće vijesti«: 8. V. 1878, 18. X. 1879, 26. X. 1881, 18. I. 1882, 11. III. 1882, 30. IX. 1882, 9. XII. 1882, 21. II. 1883, 11. IV. 1883, 13. VI. 1883, 10. X. 1883, 20. X. 1883, 27. XI. 1883, 18. XII. 1883, 26. I. 1884, 16. II. 1884, 8. III. 1884, 18. III. 1884, 8. IV. 1884, 17. V. 1884, 14. VI. 1884, 19. VII. 1884, 9. VIII. 1884, 16. IX. 1884, 17. X. 1884, 28. X. 1884.

[15] »Srpski list« br. 50, 52, 1881; br. 8, 1882.

[16] »Slovinac slatko spava, jer ga nikakve misli ne muče, za njegovu književnu misiju, ali nije lako spavati onijem, koji druge misije imaju u glavi.« (»Srpski list« br. 5, 1882).

kim odborima, koji ništa ne rade, napao članak Nikše Gradija,[17] u kojem se kritički piše o paktiranju dalmatinskih Srba s autonomašima. Osobito je zanimljiv odulji članak objavljen u broju 7, 1881. godine, u kojem se odgovara na »Slovinčevu« tvrdnju, po kojoj bi pojava »Srpskog lista« mogla štetiti općeslovinskim interesima, jer je on osnovan »za srpsko-pravoslavne interese isključno«.[18] Pisac članka (vjerojatno glavni urednik Sava Bjelanović) istakao je opravdanost borbe za navodno ugrožene srpske interese, ali ujedno je negirao »isključivost« pravoslavlja, – naglasivši toleranciju, »liberalizam« i spremnost, da se prigrle i »braća Srbi katoličke vjere«!

Pri kraju »Slovinčeva« života izišla je u »Srpskom listu« notica,[19] u kojoj se izražava divljenje prema »Objavljenju« Luka Zore, a ujedno i žaljenje za »Slovincem« »koji je za sedam godina života sakupljao oko sebe najbolje spisatelje«.

Najveći publicitet »doživio« je »Slovinac« u »Katoličkoj Dalmaciji«, kojoj je zbog njene borbe za isključivo hrvatske – katoličke interese, također prigovorio antislovinstvo.

Prvi broj »Slovinca« primljen je u »Katoličkoj Dalmaciji« sa simpatijama[20] i željama da novi časopis »svojim savjesnim i moralnim postupanjem postane gojiteljem, ljubimcem i ponosom našega naroda.« Ali to je ujedno i bilo sve, što je pozitivno napisano o njemu – tih nekoliko sladunjavih redaka bila je uvertira žučljivim kritikama i napadima, koji će se na stranicama »Katoličke Dalmacije« objavljivati sve do prestanka izlaženja »Slovinca«.

Polazeći s romantičarskih pravaških pozicija[20a] o jedinstvenom jugoslavenstvu pod hrvatskim imenom, podvrgavajući se usto agresivnom službenom katolicizmu »Katolička Dalmacija« oštro je napadala »srednju« srpsko-hrvatsku »Slovinčevu« liniju – njegovu tolerantnost (skoro ravnodušnost) u vjerskim i liberalizam u političkim pitanjima.

Napadi su bili ne samo žestoki, nego i tugaljivo-zanimljivi, neugodno komplicirani – u »Slovincu« su surađivali brojni katolički svećenici (Kazali, Buzolić, Franasović, Vodopić, Miljan, Liepopilli, Relja, Stojanović), većina znatnijih suradnika bili su katolici (uključujući i katolike, koji su se osjećali Srbima: Medo Pucić, Luko Zore, Matija Ban, Vice Adamović, Marko Car, Pero Budmani), znatan dio važnijih suradnika i osjećao se Hrvatima (svi svećenici osim Stojanovića, Marcel Kušar, Josip Bersa, Vlaho Bogdan, Kaznačić Antun, Kaznačić Ivo, i t. d.).

[17] Nikša Gradi, »Nešto o našim stvarima« (posljednji štampani prilog u »Slovincu« br. 36, 1884, str. 577, 584). U članku se autor zalaže za slogu između Hrvata i Srba u Dalmaciji, za zajedničku akciju, ali strogo u okviru »reformirane« Austrije i njenih u ono vrijeme aktuelnih »Drang nach Osten« političkih smjernica.

[18] Vidi članak »Ili kučku ubi ili žrvnje razbij«, »Slovinac« br. 4, 1881, str. 66.

[19] »Srpski list«, 11. XII. 1884.

[20] »Katolička Dalmacija« br. 34, 7. V. 1878.

[20a] S istih pozicija oštro je napadnut »Slovinac« i u sušačkoj »Slobodi« – vidi br. 6, 12. I. 1879.

Zanimljivost sukoba pojačavala je i činjenica, što su dubrovački »Slovinac« uglavnom napadali Dubrovčani (svećenici Batistić, Liepopilli, Miljan), što su dvojica od njih (Liepopilli i Miljan) objavljivali svoje sastave u prvim godištima »Slovinca« i pogotovu, što je glavni napadač A. Liepopilli, po nekim svojim stihovima objavljenim u »Slovincu«, bio oduševljeni Slovin.[21]

Jedan od glavnih prigovora »Katoličke Dalmacije« bio je navodni prelazak »Slovinca« u »srpske vode« pa mu je u tom smislu predbačen »šumadijski duh«, nazvan je »vlaškim organom«, »Srbincem«, »hrvato-žderom«,[22] koji donosi krive podatke o brojnom stanju Hrvata i koji »toliko preporučuje fonetiku, koju rabe najviše Srbi, a ne će ni da čuje za etimologiju, koju rabe najviše Hervati, i t. d., i t. d.

Tragičan prizvuk imalo je često »svađanje« sa »Slovincem« o tome, da li su Bosna i Boka srpske ili hrvatske zemlje[23] u vrijeme, dok se Austrija učvršćivala i u Bosni i u Boki baš na račun srpsko-hrvatskih razmirica. A tragikomično – nalik na obiteljsku svađu – odzvanjali su prigovori uredništvu »Slovinca«, koje je dopustilo, da se na njegovim stranicama katolički svećenici potpisuju sa Jovan mjesto Ivan.[24]

Osobito je napadan ravnodušni »Slovinčev« stav prema vjerskim pitanjima. Nazivan je »raskolnikom«, »sljedbenikom Focija«, »tlačiteljem vjere«. »Grijeh« mu je bio to teži, što je »utemeljen i podržavan, većinom katolicima, megju kojijem prvenstvuje žalibože i odlikuje se dobar dio popova katoličkijeh« (»Kat. Dalmacija« br. 60, 7. VIII 1882). Cilj ovih napada bio je usmjeren na to, da časopis napuste katolički svećenici, pa je neposredno uoči propasti »Slovinca« s radošću pozdravljena vijest, da ga se odreklo »sve dubrovačko svećenstvo« (»K. D.« br. 34, 26. V 1884).

»Već u kolijevci »Slovinac« je bio zadojen duhom liberalizma i raskola« (»Kat. Dalm.« br. 88, 27. XII. 1883).

Glavni Slovinci bili su »zgoljni liberalci ... nizoko plazeće pristaše Bismarkovaca, Gambetovaca i sličnih nadriliberalaca« (»Katolička Dalmacija br. 51, 8. VII 1879).

»Slovinac« radi uz neprijatelje društva ljudskog, radi uz socijaliste i nihiliste ... radi uz Gambetu, uz talijanski parlament, koji ovijeh dana potpišivaju razdijeljenje muža i žene« (»Kat. Dalm.« br. 60, 7. VIII. 1882).

Zloguko je odzvanjalo »proročanstvo« objavljeno u »Katoličkoj Dalmaciji« pri početku izlaženja »Slovinca«:

[21] Vidi pjesme A. Liepopillia, »Slovinac« br. 8, 16, 1878; br. 1, 1880.
[22] »Katolička Dalmacija« br. 85, 7. XI. 1879.
[23] »Katolička Dalmacija« br. 3, 9. I. 1880; br. 29, 17. IV. 1882.
[24] Radilo se o Ivanu Stojanoviću i Ivu Miljanu. Stojanović, po osjećanjima Srbin, nije imao ništa protiv, da se mjesto Ivan potpisuje Jovan, ali je zato Miljan »uzvitlao prašinu«, napustio »Slovinac« i žestoko reagirao u »Katoličkoj Dalmaciji« br. 60, 7. VIII. 1882.

»Jako se bojimo, da će i dubrovačku »Sloviniju« stići ista kob, koja je ukobila i zagrebačku »Iliriju« i đakovačku »Jugoslaviju« (»Katolička Dalmacija« br. 5, 11. VII 1879).

Još zlogukije zvučala je otvorena prijetnja izrečena pri kraju »Slovinčeva« života:

»Ima li il ne zakona u Dubrovniku, da pedepše napadanja proti crkvi, kojoj pripada većina austrijskih podanika, proti crkvi, koja je zakonito spoznana u državi« (»Kat. Dalmacija« br. 88, 27. XII 1883).

Napadi »Katoličke Dalmacije« odnosili su se i na književne pojave u »Slovincu«. S moralističkih katoličkih pozicija »u ime ćudoredja« kritiziran je »gad pjesmica ljubavnijeh« G. Sundečića,[25] a osobito oštro je ukoren branilac tih pjesama I. A. Kaznačić, koji je braneći Sundečića upozorio na

Farizejsku onu kastu kletu
Što svetoga oko križa kvrči[26]

Sundečićevi kritičari pozivali su se i na Strossmayera – zaštitnika »Slovinca«,[27] koji bi navodno također osudio Sundečićeve pjesme.[28]

Ni ostali književni sastavi nisu bili pošteđeni – »Žagarac« Ivana Stojanovića zbog liberalnog duha, »Jan Hus« Matije Bana zbog glorifikacije »raskolništva«. Najlošije je »prošlo« Zorino »Objavljenje« iz kojeg su citirani brojni stihovi, kojima su razobličene Zorine »prevratničke«, antiklerikalne – »bezbožničke« namjere.

Antun Liepopilli napadajući »Objavljenje« na ovaj način je sažeo ono, što je u tom spjevu Zore rekao o svećenicima:

»Grdni su tati, koji muzu i uče krivo, proždori su, koji s kožom, ljušte živo meso, kuge su, izješe grdne bezdanog žvala, grdovi su sramota su ljudska, koja grezne u brljogu i gnoju, tako da je sinje more ne bi opralo, oltarom su trgovci, izjelice su crna nesmiljena srda, opaka su vrsta, crno jato, koje u blud gladni srne, puna licumjerske putenosti »narodni su krvnici« (»Katolička Dalmacija« br. 34, 26. V 1884).

[25] A. L. »Dubrovačko svećenstvo o Slovincu«, »Katolička Dalmacija« br. 48, od 27. VI. 1879.

[26] Stihovi su uzeti iz Kaznačićeve pjesme »Jovu Sundečiću«, »Slovinac« br. 8, 1879, str. 12.

[27] Vidi bilješku u br. 13 u poglavlju »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Dubrovnik«.

[28] Oštrica kritike »Kat. Dalmacije« ticala se u prvom redu Sundečićeve pjesme »Sjećaj me se«, »Slovinac« br. 22, 1879, str. 337.

Nije stoga ni čudo, da je u »Katoličkoj Dalmaciji« br. 87 od 20. XII 1883. s radošću objavljeno, da je don Niko Batistić s propovjedaonice u crkvi sv. Vlaha uz mistično osvjetljenje lojanice čitao »bezbožne« stihove iz »Objavljenja« te prokleo i »Objavljenje« i njegovog autora i »Slovinac« i Slovince.

Evo nekoliko takvih stihova, koje svojedobno pročita i prokle Niko Batistić:

I s slipila, što vam oči grabi,
Ako brzo vas se ne okane
Grdni tati, a božiji rabi
Te vas muzu i uče vas krivo,
A vi pjani pram proždorim slabi,
Žirite ih nudeći im pivo.
Hranu, zlato i kamenje drago,
Dok vam s kožom meso sljušte živo

(L. Zore, »Objavljenje«, »Slovinac« br. 33, 1883, str. 507.)

Stihovima se »Katolička Dalmacija« i »rastade« od »Slovinca«. Jedan od zadnjih njenih napada bila je odulja pjesma od 10 strofa po šest stihova pod naslovom »Slovincu«. Suština pjesme bila je izražena stihovima:

Jedina si dika i milina
Surovijeh Focija pristaša
Tebe časti srbska omladina
Jatagan hajdučkih ustaša
Ti si bio do smrti ćeš biti
Sred naroda smutitelj mahniti
Izvjetrit će sanjarije tvoje
I nestati svaka huda nada
Jer »vrag valja da dođe po svoje«
Što je pakla u pako propada,

Ki su sada od tebe ruženi
Rugat će se tvojoj uspomeni.

(»Katolička Dalmacija« br. 88, 27. XII 1883.)

Na brojne napade »Katoličke Dalmacije« Slovinci su odgovarali veoma rijetko – držali su se svog programa, po kojemu je potrebno »na razloge odgovarati razlozima«, a prešućivati »psovke i ruženja«.[29]

Napada je bilo međutim i odviše (preko 45, i to često oduljih članaka), a odgovora na njih premalo (niti desetak, kratkih sažetih, redovno u rubrici »Sitnice«).[30] Slovinci su se branili trijezno – smireno,

[29]. Prema proklamiranom slovinskom programu – vidi bilješku br. 1 u ovom pogl.
[30] Vidi »Slovinac« br. 8, 12, 13, 22, 1879; br. 4, 1881; br. 14, 31, 1882; br. 3, 1883.

nastojeći diplomatskom spretnošću paralizirati žestinu i žučljivost, kojom ih je obasipala »Katolička Dalmacija«. Ovako su oni, prividno odstupajući, »obranili« Kaznačićeve stihove o »farizejskoj onoj kasti kletoj«:

> »Svakako je sablazan da D. K. nema zdravu ideju o kasti, te misli, da se ta riječ može namijeniti katoličkom svećenstvu ... pod izrekom »kasta farizejska« razumijevamo onu vrstu čeljadi u društvu ljudskomu ... koja jednu misli, a drugu radi, ima zakon napisan na čelu, a ne vrši ga, upotrebljava razdor narodnji da oblikom narodnjim postigne svoje opake svrhe i ost.« (Iz članka »Ko to zove«, »Slovinac« br. 13, 1879, str. 207).

U obrani slovinske misije bili su odlučni:

> »Mi zato ... prosvjedujemo protiva psovci »hrvatožder«, koju hoće »Katolička Dalmacija« da prilijepi »Slovincu«. »Slovinac« ostaje vjeran svomu programu i ne traži nego pomirenje i svrhu ovoj nerazložitoj, neuvremenoj, te pače nepametnoj i sramotnoj svagji između dva bratinska plemena« (Iz članka »Katoličkoj Dalmaciji«, »Slovinac« br. 22, 1879, str. 352).

Stil i suštinu »Slovinčeve« odbrane najbolje osvjetljuje istup Hrvata-Slovinca I. A. Kaznačića u obranu Srbina-Slovinca J. Sundečića, čije pjesme napada »Katolička Dalmacija«.

Zanimljivo je, da je sukob »Katolička Dalmacija«—»Slovinac«, pored sve širine i žestine, bio zapravo sukob između dva čovjeka – bivšeg Slovinca Antuna Liepopillija, koji je uglavnom istupao u ime »Katoličke Dalmacije«, i odgovornog urednika »Slovinca« Luka Zore, koji je skoro isključivo branio pozicije svog časopisa. Još je zanimljivije, da u »Katoličkoj Dalmaciji« nisu znali, da su Luko Zore i Milivoj Strahinić[31] autor »Objavljenja«, jedna te ista ličnost. A upravo u »Objavljenju« sadržan je najiskreniji odgovor Slovinaca »Katoličkoj Dalmaciji« – odgovor žestok, žučljiv, žustar – kao što su bili i dugogodišnji napadi »Katoličke Dalmacije«.

*

Polemička živost nije samo došla do izražaja u sukobu s »Katoličkom Dalmacijom« – nego se ona povremeno odražavala i unutar »Slovinca« u svim njegovim književnim vrstama.

Vlaho Bogdan je u jednoj pjesmi izrazio protest zbog »nadutosti« i »oholosti« jednog zagrebačkog književnika,[32] Mihail Vedropoljanin je

[31] »Objavljenje« je potpisivao Luko Zore pseudonimom Milivoj Strahinić – vidi članak »Pokretači i važniji suradnici« o Luki Zori.

[32] Ilija Šumećanin (pseud. V. Bogdana) »Hugonu Badaliću«, »Slov.« br. 6, 1879.

u proznom sastavu »napao jezuite«,[33] Luko Zore i Risto Kovačić u naučnim člancima [34] oštro su napali Armina Pavića, koji se »usudio« da kritički pristupa Gundulićevom »Osmanu«.

Osobito je bila živa polemika, koja se krajem 1884. godine razbuktala među samim Slovincima o čisto književnim pitanjima – mora li književnik voditi računa o uobičajenom konzervativnom moralu ili si može dopustiti i slobodnije zalete.

Jovan Sundečić je u jednoj pjesmi »zavidio« Danteu, Petrarci i Tassu, koji u svom vremenu nisu imali neprilika zbog toga, što su slobodno opijevali »Beatrice, Laure, Leonore«,[35] ali je zato Pero Franasović, uprav zbog sličnog, odveć slobodnog pisanja, pominjući »strahotne nihiliste, socijaliste i krvopije komunarde«, žestoko napadao pornografe »gnusopisce«, koji pišu bogumrske »otrovne knjige«.[36]

»Pornografski otrovnih« napisa, koji su mogli »izazvati« osjetljive konzervativne elemente, bilo je u mnogim brojevima »Slovinca«; 1879. godine, to su bile neke Sundečićeve pjesme, 1882. prozni sastav »Gospođa s kamelijama«, 1883., 1884. »Objavljenje« Luka Zore, 1884. neke ljubavne pjesme[37] M. Cara, J. Berse i P. Orlovića.

Evo dvije izrazitije »pornografske« strofe u kojima pjesnik bez »dlake na jeziku« svoj govor ne »zaogrće plaštem«, a svoju riječ ne krije »smokovim listom«:

Tad bih mladjan od radosti svisno
objeručke podhvatio milu,
odapo joj prsluk plavobojni
pa je na krevet položio čilu.

Prosto sveza i kopača kletih
prosulo bi s' iz njedara blago,
kao mlijeko s vatre kad prebuji
bijeli djurdjic vijor kad zahuji

(Iz pjesme »Čežnja« M. Cara, »Slovinac« br. 7, 1884, str. 110).

Takve i slične, u većini slučajeva mnogo blaže književne napise napadoše stariji Slovinci – pristaše konzervativnog katoličkog morala.

[33] Mihail Vedropoljanin, »Maroje«, »Slovinac« br. 14, 1879, str. 214.

[34] »U velike mi je milo da je g. Pavić uopće ispravio svoje krivo mišljenje o »Osmanu« i uvidio ljepote, koje krase ono neumrlo djelo. Čudo mi je samo, da je tako naglo onda pisao, jer Akademik zrelo prije promisli, pak onda sudi« (L. Zore, »Književni pretres«, »Slovinac« br. 9, 1878, str. 91. ... »Pokušalo ih je dosta da obore što zdrav razum ne da oboriti, zato nadvladaše branioci onih istina. Pokušao je i patriot g. Pavić oboriti i slavu Dubrovnika – ne obori je nego bolje s njome upoznade: čista se zlata rđa ne hvata: što je istina, lijepo i dobro ovim do vijeka!« (Risto Kovačić, »Zabavica novijem učenjima Gundulićeva Osmana«, »Slovinac« br. 24, 1880, str. 489).

[35] Jovan Sundečić, »Blago vami«, »Slovinac« br. 18, 1879, str. 276.

[36] Pero Franasović, »Zgode jedne porodice«, »Slov.« br. 21, 1883, str. 329.

[37] Vidi prvi dio poglavlja »Lirika« gdje su citirani dijelovi pjesama Cara, Berse i Orlovića.

Osobito su bili odlučni Pavo Relja, Vlaho Bogdan i Matija Ban. Njihovi istupi nerijetko su se ticali ne samo književnih, nego i političkohistorijskih i filozofskih pitanja.

Pavo Relja je u očito tendenciozno montiranom članku »Kratak nabožan – politički katekizam« nastojao da afirmira bogoštovlje, idealizam i klerikalizam u odnosu na nova liberalna filozofska i politička strujanja. Osobito se okomio na »parnografiju«, »bludno pisanje«, ističući uzajamnu uslovljenost moralnog i književnog fenomena, »jer što je uprav etično, to mora biti i estetično, a što jedno nije nije ni drugo.«

Vlaho Bogdan je napadajući[38] »pornografsko pisanje« istakao poguban utjecaj talijanskih, francuskih i njemačkih »književurina«, »na kojijem se uprav odgajaju i izobrazuju neki Slovinčevi pjesnici i noveliste«. »Slovinčevi« »realiste« po njegovu mišljenju ne pišu »poštene i skladne pjesme i pripovijetke«, nego svojim »gnusnim pjevanjem« negativno utječu na moral omladine. Ističući »čvrste temelje« svojih osvjedočenja i vjerujući u »vječne idealne istine, dobrote i ljepote« Bogdan je izrazio i uvjerenje, da će se na kraju krajeva pokajati svi »Slovinčevi« »realiste, veriste, materijaliste, epikurejci i pornografi«.

Najuporniji i »najizgrađeniji« kritičar pornografskih napisa u »Slovincu« bio je Matija Ban. Žigošući »lakomislene, pornografske novotarije«[39] on se pozivao na drevnu uglađenost, moralnost i pristojnost »s kojih je Dubrovnik od pamtivijeka na glasu.«

»Blatnjavim slojevima realističke škole«, »zapadnjačkoj nepristojnosti« suprotstavljao je naivnost, moralnost i mudrost običnog srpskog seljaka, čiji »vrt ne smijemo okužiti otrovnim biljkama zapadnjačke kulture«.

»Realističku školu« odobravao je u nauci, ali ne i u umjetnosti. Po njegovu mišljenju realisti su pretjerali »padajući u krajnost materijalističnu«, pa prema tome nisu pozvani da se bave umjetnošću, »koja po svojoj prirodi za idealnošću teži«. Osobito je Ban naglašavao važnost »moralnog osjećanja«, kojemu treba da je podložno sve, pa i poezija, jer »svaka bi žena, ako nije posljednja bludnica poslala dovraga pjesnika, koji ju je opisao kako se s njim valjuška po travi«.

Na napadaje Relje, Bogdana i Bana odgovorili su predstavnici mlađeg pokoljenja Slovinaca: Marko Car i Jug Bogdan.

Car je odgovarao i stihovima:

Oj surova moralista felo!
ne proklinji u jarosti svojoj
golu riječ kojom mladan htjedo
da proslavim to rumeno čedo

(Iz pjesme »Čežnja«, Slovinac« br. 7, 1884, str. 110)

[38] Vlaho Bogdan, »Dragi uredniče«, »Slovinac« br. 33, 1884, str. 525.
[39] »Poslanica Matije Bana Slovincu«, »Slovinac« br. 35, 1884, str. 556.

Ismijavajući pretjerano moralisanje u književnosti,[40] on je o »čudorednosti« rekao, da je to »skladna i ljubezna baka... ali samo baka«. Moral je po njegovu mišljenju historijska kategorija, a kršćanski misticizam je tijekom vjekova zagorčio čovjeku »mnoge lijepe stvari«.

Mladenački temperamentno – samouvjereno branio je Car svoje »pornografske stihove«:

> »Zašto je višnji stvorio ženskinje, rujno vince, svjetlost, cvijeće, pomamne ate, nego da ljubimo, pijemo, da se naslagjujemo, da jašemo... volimo lijepo djevojačko grlo no devet zavjeta tjelesne čistoće«.

Bila je njegova odbrana ponekad sasvim zrela, oštroumna, ispravna – »nemoralnost mojih stihova – reče on – može biti jedino to što su nesavršeni«.

Jednom jedinom rečenicom pogađao je »u glavu« svoje protivnike. Ismijavajući »banalne nezgrapnosti protiv verizma i pornografije« energično je ustvrdio da »književna kritika nije propovjedaonica«.

Jug Bogdan je podupirao Cara.[41] Neposredan, mlad, iskren, prožet osjećanjem »ženskog mladog tijela«, – »izvora svih čuvstava o ljepoti«, on se žestoko okomio na »lažni moral naših popova« i »nekih građana«, koji su im se pridružili.

Prigovarajući kritici Pava Relje ustao je u obranu dvadesetgodišnjih momaka, koji više vole djevojke nego moralnost »jer da nije takvih mladića ne bi bilo svijeta«.

Ismijao je Vlaha Bogdana, koji je pjesmu Pava Orlovića »O dulce corpus«[42] spočetka shvatio kao poetsko slavljenje božanskog tijela, jer je odmah osjetio, da se ne radi o nikakvom božanstvu nego o »corpusu vilovitom, tankovitom«.

Nije poštedio ni Kostu Vojnovića,[43] koji je napao »nemoral« Bersine pjesme »Jednoj dumni«, a Carevu pjesmu »Čežnja« proglasio je čežnjom cijelog svijeta.

Kritičko-polemički razlozi Jug Bogdana nisu uvijek bili samo mladenački iskreni – naivni i spontani. Braneći »pornografsku« poeziju »grljenja i ljubljenja« znao je on izreći i zreliju misao:

> »Nečedno bi bilo grliti posred puta, ali pjesnički izraziti grljenje nije nečedno – to je umjetnost«.

[40] Marko Car, »Pornografija?«, »Slovinac« br. 14, 1884, str. 218.

[41] Jug Bogdan, »Pismo prijatelju Marku«, »Slovinac« br. 30, 1884, str. 477.

[42] »Slovinac« br. 22, 1884, str. 337.

[43] »Jadna dumna (a ko je ne žali), gleda u žarko sunce, u veselo pramaljeće, strepi za život, za slobodu, za ljubav, žena je kao i svaka druga; pa evo ti vraga, jedne noći izgorjele joj usne od puste čežnje za poljupcem. Koje čudo? Ipak g. Kosto Vojnović strašno je prekorio sačinitelja te pjesme...« (Jug Bogdan, »Pismo prijatelju Marku«, »Slovinac« br. 30, 1884, str. 477.

S pravom je uočavao zastarjelost i neinteresantnost »Slovinčeva« sadržaja pa je i u tom smislu iznosio jetke ironične primjedbe:

»... neka »Slovinac« pečata stare dubrovačke komedije koje niko ne čita; neka pečata sijaset drugijeh stvari, neka prevagja i život svijeh svetaca i svetica, pa će tada veselo hoditi putem vremena u kojem žive. Ne bojte se naše djevojčice se ne će pokvariti čitajući »Slovinca«; nijedna ga od njih ne čita. Ja poznajem samo jednu, a to sidjelica u sedamdesetoj godini života što žive u Dubrovniku; kažu da se je upropastila zbog »Slovinčeve« pornografije«.

Očito je, da je iz žestine sukoba između liberalnih i konzervativnih Slovinaca iskrsavalo pitanje o budućnosti »Slovinca« – kojoj struji da se prikloni redakcija – da li da krene novim tek naslućenim putovima, koje su otkrivali liberali, ili da se uputi utrtim stazama, koje su preporučivali konzervativci.

Odluku je trebao da donese Luko Zore – odgovorni urednik.

On je najprije pokušao[44] da objasni značenje riječi pornografija, ističući da je pogrešno »svaku pjesmu ili prozu, koja udara realizmom ili verizmom krstiti pornografijom«. Negirajući Banovo idealiziranje srpskog seljaka naprama »zapadnjačkoj nepristojnosti« Zore je ustvrdio, da su »savremeni realisti Zola i Dickens neporočni spram Vukovim i Vrčevićevim pornografskim, narodnim pjesmama«. Pavu Relji je spočitnuo pretjerano moralisanje, »jer je i moralnost relativ na stupnju prosvjećenosti«, a »Sveto pismo ostaje sveto pismo, neka se u njemu slave vino i žena«.

U polemici s Vlahom Bogdanom istakao je historijsku uslovljenost sukoba starih i novih shvaćanja – »novotarije« redovno pobjeđuju, reče on, pa im se treba prikloniti. Novitet u književnosti je realizam, pa i njega treba prihvatiti.

I Zore izriče vrlo zanimljivo tumačenje realizma:

»Realizam je ono kad pjesnik zna predstaviti pojave istinite u njihovu unutrnju biću, i to umjetno, jer ako on samo istinu prepiše, onda je fotograf, a ne slikar«.

Na kraju svog članka, opredijelivši se jasno uz nova shvaćanja, on prepušta vremenu da ono presudi, tko je na kraju krajeva bio u pravu.

Poduprijevši tako mlade, liberalno nastrojene Slovince, Zore je samo sankcionirao postojeće stanje, jer su oni već bili čvrsto »zasjeli« u posljednjem godištu »Slovinca«. Najkvalitetniji prilozi tog godišta bili su upravo književni sastavi Josipa Berse, Marka Cara i Pava Orlovića. Njihov sukob sa starijim konzervativno nastrojenim Slovincima pod-

[44] Luko Zore (pseud. X) »Pornografija«, »Slovinac« br. 27, 1884, str. 430.

sjećao je na sudar svježe mladosti, koja grabi iz života s isčiljelom starošću, koja više ne može da grabi. To je zapravo bila borba napretka i nazatka – napretka oličenog u svježini novih realističkih, pa i »pornografskih« strujanja, preko kojih je u »Slovinac« prodirao oplođavajući dašak ondašnje književne Evrope i nazatka okamenjenog i sputanog vjerskim, narodnim i dubrovačkim tradicijama.

»Književna kritika nije propovjedaonica« – to je bila liberalna »bomba«, koja je »uništila« konzervativce.

Pred »Slovincem« su dakle pucala nova obzorja. Na jednoj široj naprednijoj liniji, bez predrasuda o isključivosti narodne poezije, slovinstva i dubrovačkih tradicija, on je konačno mogao slobodnije »disati« i uspješnije djelovati na cijelom južnoslavenskom prostoru.

Ali u osvit svog obzorja potkraj 1884. godine »Slovinac« je prestao izlaziti – pobjeda naprednih snaga – u sukobu s konzervativcima bila je ujedno i njegov labuđi pjev. Junački se i održao nakon dugogodišnjih frontalnih i zakulisnih napada »Katoličke Dalmacije«, nakon crkvenog prokletstva i nakon unutarnjih rovarenja.

Zanimljivo je, da se »Slovinac« održao punu godinu nakon »prokletstva u crkvi« – i da je upravo u toj svojoj posljednjoj godini bio najkvalitetniji – nije ga dakle uništio bijes klerikalnih krugova. On je morao propasti zbog toga, što su mu i biološki korijeni bili podsječeni. Samo u dvije godine njegova izlaženja, 1882., 1883., pomrli su mu najvredniji pokretači i suradnici: Niko Veliki Pucić, Medo Pucić, Vuk Vrčević, I. A. Kaznačić, Đuro Pulić, Pero Franasović. Ostatak stare »Slovinčeve« garde počeo se osipati; Mato Vodopić nije surađivao od 1881. godine, Antun Liepopilli je 1880. prišao »Katoličkoj Dalmaciji«, Pero Budamani 1883. ode u Zagreb,[45] Jovan Sundečić nešto kasnije »kod knjaza« na Cetinje. »Stara garda« bila je svedena na okorjele protivnike progresa: Pava Relju, Vlaha Bogdana i Matiju Bana.

Mladi napredni Slovinci Luko Zore, Josip Bersa, Marko Car, Pavo Orlović bili su usamljeni. I pored najbolje volje ne mogoše spasiti časopis, pa se i oni raziđoše; Car i Bersa u Zadar, Zore na Cetinje. Zadar je bio pokrajinsko, Cetinje državno središte, a Dubrovnik zabačeni provincijski gradić – i pravo je čudo, da je takav Dubrovnik izdržao i podupro slovinski kulturno-politički i književni napor od svibnja 1878. do prosinca 1884. godine.

Utonu tako časopis »Slovinac« u historiju, te ostade na vremenu da presudi o njegovoj vrijednosti – kako reče njegov glavni urednik.

[45] »Veleučeni g. Pero prof. Budmani primivši dopust krenuo je u Zagreb onomadne na 16. o. mi. da produži Daničićev rad na akademičkom Rječniku. Eto malo po malo naši nas najbolji ljudi ostavljaju; neko ide na drugi svijet, neko u drugi svijet te tako ostajemo prave sirote! No u polasku Budmanijevu imamo i utjehe, jer šiljemo u drugi svijet pravog učenjaka, kojijem se možemo uprav dičit, a u tome uvidamo proslijegjenje staroga prosvjetnoga dubrovačkoga zadatka u našem narodu. Naš c. k. gimnazij gubi neprocijenjenu silu, kojom se može dičit svaka universitat... a napose ovom prigodom i našem je listu žaliti, jer gubi učena radnika i mudra savjetnika – Sretan mu i plodan rad!« (»Slovinac« br. 12, 1883, str. 195, rubrika »Sitnice«).

ZAKLJUČAK

Časopis »Slovinac« bio je književna manifestacija političkog slovinskog pokreta, pa iskrsava i pitanje o slovinstvu kao političkom pokretu.

Iako najsrodnije Gajevu ilirstvu,[1] dubrovačko slovinstvo imalo je svoje originalne značajke. Ono se razvilo na novom terenu i pod drukčijim okolnostima, punih četrdeset godina poslije Ilirskog pokreta, pa je logično da se u mnogome i razlikovalo od ilirstva. Dok je u doba ilirstva bila aktualna borba za narodni jezik, u doba slovinstva bila je ta borba uglavnom izborena; dok su se ilirci borili za vlastitu narodnost, Slovinci su već imali posla s diferencijacijama u okviru narodnosti. Osnovna taktičko-politička parola iliraca bila je sveslavenstvo, a Slovinci su isticali jugoslavenstvo, ne kao taktičku parolu, nego kao životnu nužnost proizašlu iz hrvatsko-srpskih trvenja u Dalmaciji onog vremena. Sveslavenstvo iliraca, pored sve svoje veličajnosti, bilo je maglovito, romantičarski nestvarno; jugoslavenstvo Slovinaca bilo je pak realnije, jer su u njihovo doba postojali realni oslonci jugoslavenstva nezavisne države Srbija i Crna Gora.

Premda su Slovinci poput iliraca u svojim programatskim parolama pozivali na okup sva srodna jugoslavenska »plemena« (Hrvate, Srbe, Slovence, Bugare), ipak je slovinstvo u suštini bilo isključivo srpsko-hrvatski pokret izrastao iz situacije hrvatstva i srpstva u Dalmaciji i Dubrovniku krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina prošlog stoljeća.

Specifična značajka slovinstva bila je i u tome, što se ono, iako je propovijedalo slogu i suradnju u Dalmaciji, nije jače angažiralo u osnovnom nastojanju ondašnje narodne stranke – borbi za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom, nego je populariziralo Srbiju i Crnu Goru.[2] Ta »prosrpska« orijentacija slovinstva nije nastala toliko zbog toga, što su se neki Slovinci osjećali Srbima, nego što su svi važniji Slovinci, iscrpeni bezizglednom narodnom borbom na prostoru hrvatstva[3] pritiješnjenog od Austrije sve više otpočinjali da od Srbije očekuju spas i ostvarenje svojih slovinskih-južnoslavenskih koncepcija.[4]

Napuštanje bezizgledne borbe za sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom u okviru Austrije, propovijedanje sloge i suradnje među dalmatinskim Hrvatima i Srbima, idejno-politička orijentacija na Srbiju – sve su to bile komponente izrazito antiaustrijski usmjerene, pa bi se slovinstvo u relacijama svog vremena moglo smatrati politički realnim i dalekovid-

[1] Srodnost između slovinstva i ilirstva nije proizalzila samo iz sličnih idejno-političkih shvaćanja, nego i zbog toga što su slovinski aktivisti: Medo Pucić, Matija Ban, Antun Kazali, braća Kaznačići bili svojevremeno i aktivni ilirci u doba Hrvatskog narodnog preporoda četrdesetih godina 19. stoljeća.

[2] Takav stav Slovinaca nepravedno bi bilo poistovjećivati s politikom t. zv. srpske narodne stranke u Dalmaciji, koja je boreći se protiv hrvatske narodne stranke surađivala i s talijanašima.

[3] Niko Veliki Pucić glavni inspirator slovinskog pokreta kao narodni zastupnik u dalmatinskom i hrvatskom saboru uzaludno se borio za ideale narodne stranke –

nim pokretom. To je pokazala i buduća politička praksa, koja je potvrdila stavove Slovinaca – Dalmacija nije bila sjedinjena s Hrvatskom ni do propasti Austrije, u vrijeme Riječke i Zadarske rezolucije u Dalmaciji je konačno triumfirao »slovinski duh« sloge i suradnje, a Srbija je bila i ostala glavni južnoslavenski čimbenik rušenja Austrije i glavni akter prvog ostvarenja zajedničke jugoslavenske države.

Slovinstvo je dakle u političkom smislu bilo idealni poetizirani prethodnik »nacionalnog« centralističkog jugoslavenstva, koje je u nas, nakon brojnih hrvatsko-srpskih »zbližavanja« i »udaljavanja«, ostvareno od 1918. do 1941. godine. Naravno da se tako idealno slovinstvo ne može poistovjećivati sa službenom »jugoslavenskom« praksom između dva rata, jer je ta praksa značila suštinsku negaciju kristalno čistih slovinskih-južnoslavenskih ideala iz 1878.–1884. godine.

*

Dok je političko slovinstvo bilo prožeto smislom za realnu politiku, književnost Slovinaca bila je znatnim dijelom romantičarska. To potvrđuju klasične romantičarske značajke u književnim sastavima Slovinaca – utjecaj narodne poezije i kult dubrovačkih tradicija.[5] I jedna i druga značajka bile su uvjetovane situacijom u Dubrovniku krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina 19. stoljeća. Narodna pjesma »prodirala« je u Dubrovnik »preko brda« iz Hercegovine, u kojoj je zaista u doba »Slovinca« postojala »romantičarska« stvarnost – ustanak protiv Turaka, krv, pogibije, junaci, hajduci, gusle, narodna pjesma,[6] a dubrovačke tradicije također su bile neminovne, jer je u Dubrovniku

sjedinjenje Dalmacije s Hrvatskom (vidi N. Beritić, »Niko Veliki Pucić«, »Dubrovnik« br. 1, 1955).

Medo Pucić osnivač »Slovinca« borio se svojedobno za iste ideale (vidi »Pozor« br. 6, 1861).

Luko Zore glavni urednik »Slovinca« napisao je 1875. g. (dakle uoči pokretanja »Slovinca«) stihove, iz kojih izbija želja za jedinstvom i duhovnom sraslošću Dubrovnika i Zagreba:

Dubok raj je slovinski
Preda nj sve pada me
Dubrovnik luča svjetlosti
Vladala kad je tmica
Dubrovnik mu je klica
A Zagreb granat dub

(izloženo kao letak u Dubrovačkom muzeju 19. stoljeća)

[4] Vidi o tome: Milan Rešetar – nekrolog Peru Budmaniju, Ljetopis Jug. akademije br. 39, 1925; Mirko Deanović – nekrolog Milanu Rešetaru, Ljetopis Jug. akademije br. 54, 1949.

[5] Vidi poglavlje »Narodna poezija – slovinstvo – prošli i savremeni Drubrovnik«.

[6] Narodna pjesma nije prodirala u Dubrovnik samo iz Hercegovine »preko brda« – ona je naime živjela i u narodu u neposrednoj okolici grada – Primorju, Župi, Konavlima... U jesen 1952. god. asistenti Historijskog instituta u Dubrovniku Nada Beritić, Miroslav Pantić i Nikola Ivanišin čuli su i zapisali desetke narodnih pjesama od Mare Begović nepismene starice iz župskog sela Plata udaljenog od Dubrovnika 12 kilometara.

bilo nemoguće, a i nepametno kulturno djelovati bez oslonca na jake kulturne tradicije, koje su mogle samo oploditi slovinska kulturno-politička i književna nastojanja.

Međutim, nije se narodna poezija u književnim sastavima Slovinaca odrazila samo u romantičarskom smislu, jer su narodnim stihom i u ritmu narodne pjesme pjevali i oni Slovinci, koji su bili napadani zbog realizma i »pornografije«. To su bili Marko Car, Josip Bersa, Pavo Orlović – najbolji pjesnici u »Slovincu«.[7] Slično je i s dubrovačkim tradicijama, jer se u »Slovincu« nije radilo samo o romantičarskom osloncu na tradicije dubrovačkih gospara, knezova, vlastele, nego i o osloncu na revolucionarne i liberalne tradicije iz kraja 18. i početka 19. stoljeća, kada su u Dubrovniku djelovali sorbonezi, gjakobini,[8] »framasuni«, koji su na svojim sastancima čitali »zabranjene knjige«,[9] maštali pa čak i djelovali u smislu ostvarenja ideja Francuske revolucije. Samo »podrškom« takvih tradicija mogao je u jednom dijelu »slovinske« književnosti dominirati demokratski duh, liberalizam i antiklerikalizam.

Romantičarski elementi nisu potpuno prevladavali ni u proznim sastavima Slovinaca, jer su u njima i na realistički način opisani pojedini djelići života ondašnjeg Dubrovnika.[10] Najkvalitetnija pripovijest objavljena u »Slovincu« je »Školska ikona« realistička novela Laze Lazarevića,[11] a najčitanija proza bila je »Gospođa s kamelijama« – opet pripovijest, u kojoj dominiraju realistički elementi.[12] I pisci brojnih informativnih i kritičkih napisa u »Slovincu« nisu se isključivo zanosili romantičarskom borbom za narodnu pjesmu, narodni jezik, dubrovačke tradicije, nego su u svojim člancima pisali i o realizmu, naturalizmu, moralnim i estetskim vrednotama.[13]

Dio naučno-kritičkih i polemičkih sastava u »Slovincu« bio je tematski, a katkad i kvalitetno na nivou ondašnje vrhunske hrvatske književne kritike – Gundulić glavna tema ondašnjih zagrebačkih književnih historika A. Pavića i F. Markovića[14] bio je i tema slovinskih učenjaka Luka Zore i Rista Kovačića;[15] zagrebački književni sukobi onog vremena – za ili protiv naturalizma[16] podsjećali su na sukobe Slovinaca za ili protiv pornografije.[17]

[7] Vidi poglavlje »Lirika« i drugi dio poglavlja »U svom vremenu«.
[8] Vidi Žarko Muljačić, »Istraga protiv jakobinaca 1797. g. u Dubrovniku«, Anali Hist. inst. Jug. akad. Dubrovnik, 1953, str. 235–252.
[9] Vidi Nada Beritić, »Nekoliko arhivskih vijesti iz 18. stoljeća o zabranjenim knjigama u Dubrovniku«, »Dubrovnik« br. 1, 1956. god.
[10] Vidi poglavlje »Proza«.
[11] Vidi bilješku 20 uz poglavlje »Proza«.
[12] O priči »Gospođa s kamelijama« vidi u poglavlju »Odraz stranih književnosti«.
[13] Vidi poglavlje: »Informativni članci, kritika, nauka« i »U svom vremenu«.
[14] A Pavić, »Estetična ocjena Gundulićeva Osmana«, Zagreb 1879; F. Marković, »Estetična ocjena Gundulićeva Osmana«, »Rad« br. 46, 47, 1879.
[15] Vidi bilješku br. 34 uz poglavlje »U svom vremenu«.
[16] Kumičićev članak »O romanu« (»Hrvatska vila«, 1882), Iblerova podrška Kumičiću, članak J. Pasarića, »Hoćemo li k naturahizmu« (»Vijenac«, 1883, br. 52, str. 846) i t. d.
[17] Vidi završni dio poglavlja »U svom vremenu«.

Nepravedno bi dakle bilo književne napore Slovinaca krajem sedamdesetih i početkom osamdesetih godina u Dubrovniku ocjenjivati kao zanimljive, ali zakašnjele isključivo provincijske romantičarske pokušaje, jer je književnost Slovinaca, kao i svaka iole kvalitetnija književnost bila živ organizam u razvitku kojeg su se sukobljavala i isprepletala konzervativna i napredna književno-politička strujanja.[18]

*

Dubrovačko slovinstvo nije samo zanimljivo zbog svog originalnog »doprinosa« u izgradnji jugoslavenstva ili zbog svog književnog značenja, nego je ono zanimljivo i zbog toga, što je u njegovu krugu odgojen niz znamenitih ličnosti – poznatih u jugoslavenskim, pa i u širim relacijama.

Slovinac Niko Veliki Pucić bitno je utjecao na razvitak Slovinca Valtazara Bogišića, koji je pod njegovim utjecajem otišao u inostranstvo,[19] završio visoke škole i postao pravnik svjetskog glasa. Brat Nika Velikog osnivač »Slovinca« Medo Pucić moralno je i materijalno pomogao Slovinca Vlaha Bukovca, koji je zahvaljujući toj pomoći usavršio svoj talent i postao naš najpoznatiji slikar onog vremena.[20] Izravno iz »Slovinca« izrastao je Pero Budmani jedan od najdarovitijih naših filologa.[21] Uz slovinski krug i tradicije časopisa »Slovinac« vezani su životom i djelom naši poznati filolozi i književni historici: Milan Rešetar, Petar Kolendić, Mirko Deanović.[22]

Veoma značajan prilog Slovinaca hrvatskoj i jugoslavenskoj kulturi je i u tome, što je u slovinskom krugu »odnjihan« jedan od naših najvećih književnih talenata – Ivo Vojnović.[23] Vojnovićevo književno djelo – od »Geraniuma« do »Maškerate« – stalno je pratila »sjena« Slovinca Mata Vodopića. Neki Vojnovićevi umjetnički likovi, bez kojih se ne može zamisliti cjelina »Dubrovačke trilogije« – »pozajmljeni« su iz »Slovinca« – gospar Lukša iz trećeg dijela »Trilogije« – »Na taraci« »potomak« je gospara Nikše iz priče »Maroje« objavljene u »Slovincu« 1879. godine, dum Marin, koji »Na taraci« zapisuje memoare gospara Lukše »istovjetan je« sa svojim »suvremenikom« dum Ivanom Stojanovićem – najčudnijim i najoriginalnijim Slovincem.

[18] To je vidljivo iz svih poglavlja ove radnje – osobito iz poglavlja »U svom vremenu«.

[19] Vidi Nada Beritić, »Tridesetgodišnje prijateljstvo Nika Pucića s Baltazarom Bogišićem«, Istorijski zapisi, Cetinje 1955, str. 253–260.

[20] »I ovdje treba spomenuti, da Medovo oko i vještina spoznala je odmah spočetka vrijednost mladog slikara Cavtaćanina Bukovca; zato ga je Medo pratio u Pariz, uveo u umjetničku školu, preporučio profesorima« (iz članka Luka Zore, »Medo knez Pucić«, »Slovinac« br. 23, 1882, str. 362).

[21] Vidi bilješku 45 uz poglavlje »U svom vremenu«.

[22] Mlada slovinska garda – učenici i duhovni srodnici Pera Budmanija i Luka Zore. Njihova djela tematski i idejno mogu se smatrati kvalitetnijim nastavkom onoga, što otpočeše i uradiše Slovinci od 1878.—1884. godine.

[23] Vidi pismo Iva Vojnovića Albertu Haleru (uz predgovor Vodopićeve »Tužne Jele«, Dubrovnik 1934, na str. 14–16, i A. Haler, »Novija dubrovačka književnost« str. 250–251.

Vojnović je i sam izjavljivao, da je još od 1878. godine čitao »tek izašli Slovinac«, a samo je slučajni stjecaj okolnosti, što u njemu nije objavio i svoje prvo književno djelo – pripovijest »Geranium«.[24]

... Životna djela Bogišića, Budmanija, Bukovca, Vojnovića, Rešetara, Kolendića i Deanovića nastala su u razdoblju iza 1884. godine daleko[25] poslije prestanka »Slovinčeva« života... Činjenica, da su ta djela, koja imaju svoje značenje u općejugoslavenskim relacijama, na ovaj ili onaj način ipak povezana uz »Slovinac« i slovinstvo, najbolje posvjedočuje ozbiljnost, vitalnost i vrijednost onoga, što se na kulturno-političkom i književnom planu događalo u Dubrovniku od 1878. do 1884. godine.

Napomena

O časopisu »Slovinac« i o dubrovačkom slovinstvu uzgred je pisano u slijedećim publikacijama, koje nisu nikako ili su veoma rijetko pomenute u radnji:

1. Ivan Stojanović, Dubrovačka književnost. Dubrovnik 1900, str. 181, 301, 333.
2. Jovan Skerlić, Istorija nove srpske književnosti. Beograd 1954, str. 346, 347.
3. Vinko Lozovina, Dalmacija u hrvatskoj književnosti, str. 239, 240, 247.
4. Josip Bersa, Dubrovačke slike i prilike. Zagreb 1941, str. 233, 234, 289, 295.
5. Albert Haler, Novija dubrovačka književnost. Zagreb 1944, str. 112.

[24] Taj »slučajni sticaj okolnosti« je prisno prijateljstvo oca Iva Vojnovića Koste Vojnovića s Augustom Šenoom – urednikom zagrebačkog »Vijenca«. S pravom držeći, da je probitačnije, da se prvo književno djelo njegova sina pojavi ne u provincijskom »Slovincu«, nego u zagrebačkom »Vijencu«, Kosta Vojnović je posredovao kod Šenoe i »Geranium« se »pojavio« u »Vijencu« (br. 1, 1880)..., Vojnovići su od 1874. živjeli u Zagrebu, ali su svake godine ljetne praznike proveli u Dubrovniku.

[25] Jedino je V. Bogišić dio svojih djela objavio prije 1884. godine.

Milivoj Sironić

ESOPSKA BASNA U VENCU OD ALFAVITA I IŽICI DOSITEJA OBRADOVIĆA

(Primljeno za štampu na 5. sjednici V Odjela od 26. VI 1958.)

Esopsku je basnu Dositej upoznao već u Hopovu. Tu je našao i čitao pored ostaloga i Spiridionov zbornik, u kojem je bilo »Žitije po prirode ostroumnoga Esopa« i trideset i šest Esopovih basana prevedenih s grčkoga jezika.[1] Po svoj prilici aludira Dositej upravo na te basne u »Pohvali basni«,[2] kad govori, da su mu one »bile u detinjstvu mile«. Još je bolje upoznao Esopove basne za svoga boravka u Smirni u Jerotijevoj školi, u kojoj su se, kao i u svim tadašnjim običnim školama, i one čitale uz ostala stara grčka književna djela. U spomenutoj je školi, zacijelo, saznao Dositej i za vrijednost basana u odgoju omladine.

Već je Fedro[3] namijenio basni poučno-moralnu zadaću. I Bonus Accursius, izdavač prvoga štampanog izdanja Esopovih basana (1479), izdaje ih »non doctorum hominum, sed rudium ac puerorum gratia«. Tako su se one i kasnije izdavale, i to ponajviše »in usum studiosae iuventutis«. I Dositej je vidio u basnama u prvom redu sredstvo za odgoj omladine, pa je i svoje »Basne« izdao i »srpskoj junosti« posvetio. Zato nije teško zaključiti, da je esopske basne silno cijenio i imao ih, zacijelo, stalno u svojoj biblioteci. Da ih je sa sobom iz Smirne ponio i imao među onim »elinogrečeskim« knjigama u Plavnu,[4] vidi se iz onoga, što piše u Ižici, s. v. IO,[5] i da je ono, što tu govori o stidu, »juče

[1] Uporedi T. Ostojić, *Dositej Obradović u Hopovu*, studija iz kulturne i književne istorije, knjige Matice Srpske, sv. 19.–20., Novi Sad 1907, str. 365 i d.

[2] *Dela Dositeja Obradovića*, str. 271.b (Sobranija raznih naravoučitelnih veštej gl. 3). Sve citate iz Dositejevih djela navodim iz *Dela Dositeja Obradovića*, peto, državno, izdanje, izdano o stogodišnjici smrti, Beograd 1911. Citiram: Dela.

[3] Duplex libelli dos est : quod risum movet
Et quod prudenti vitam consilio monet.
(I, prol. 3–4).
Nec per fabellas aliud quicquam quaeritur,
Quam corrigatur error ut mortalium
Acuatque sese diligens industria.
(II, prol. 2–4).

[4] Dela, str. 486.a.

[5] Dela, str. 504.a.

pročitao u jednoj knjižici«. Da su u toj knjižici bile upravo Esopove basne, posve je vjerojatno, jer što tu Dositej govori o stidu, govori gotovo posve isto i Esopova basna Pl. 104. Zeus (H. 148 Zeus i stid[6]). Još nam to bolje potvrđuju Dositejevi spisi »Venac od alfavita« i »Ižica«, jer su mu pri njihovu pisanju, pogotovu Venca, glavni pomagač bile upravo Esopove basne.

Već je i K. Radčenko[7] opazio nekoliko Esopovih basana u Vencu od alfavita i Ižici. Tako je i V. Čajkanović[8] primijetio, da su u Dositejevoj »Bukvici rasuti primeri iz Ezopovih basana u velikoj količini«. No nitko dosada, pa ni Čajkanović, uopće nije ni pokušao analizirati spomenute Dositejeve spise, da bi stvarno utvrdio, što je i koliko u njima napisao Dositej prema esopskoj basni. Radčenko je opazio tek nekoliko basana, a nije vidio, da je gotovo čitav Venac napisan po esopskim basnama, da su svi oni »različiti sovjeti« sastavljeni zapravo djelomično po basnama, a u mnogo većoj mjeri po epimitijima, moralnim poukama esopskih basana. Da bih to i činjenicama potvrdio, analizirat ću redom Dositejeve misli u Vencu i Ižici i iznijet ću, što je on u tim spisima napisao prema esopskoj basni. Na kraju ove analize bit će govora i o elementima esopske basne u svim drugim Dositejevim spisima s izuzetkom Zbornika njegovih basana, koji će biti predmet zasebne radnje.

VENAC OD ALFAVITA

Prvi savjet s. v. *A:* »Ako misliš da se u čemu ne prevariš, i da su tvoji posli srećni, mnogo misli što se iz šta može roditi i dogoditi«, i sve, što u nastavku o tome govori, sastavio je Dositej prema Esopovoj basni Pl. 4. (H. 45) Lisica i jarac, koju ima i u Basnama pod br. 31. Lisica i jarac. Epimitij Esopove basne uči, da razboriti ljudi moraju gledati, kakav će biti svršetak nekog posla, a onda tek imaju pristupiti njegovu izvršenju. Istu misao razvija Dositej i u naravoučeniju svoje basne.

Kad je Dositej pisao Venac od alfavita, sigurno je poznavao i talijansko djelo: Fiore di virtù, koje je sastavio neki anonimni pisac potkraj 13. ili početkom 14. stoljeća. (Meni je pri ruci jedno od kasnijih izdanja toga djela pod naslovom: Fiore di virtù, testo di lingua ridotto a corretta lezione per Agenore Gelli, seyonda edizione, Firenze 1856).

Dositej, naime, odmah u početku svoga Venca među ostalim kaže i ovo: »Ljubimi učeniče! ... dolazim da venčam glavu uma tvojega s različnimi sovjeti koji će ti služiti za naučenje u različnim potrebam. Biti će ovi *venac* ispleten od toliko *cvetaka,* koliko je u azbuku slova;

[6] *Fabulae Aesopicae Graece quae Maximo Planudi tribuntur.* Edidit Io. Michael Heusinger. Isenaci et Lipsiae 1756. Citiram: Pl.

Αἰσωπείων μύθων συναγωγὴ *ex recognitione Caroli Halmii* (= Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana), Lipsiae 1901. Citiram: H.

[7] *Dositej Obradović i jego literaturnaja djejateljnost,* Kiev 1897, str. 83. i 84. s bilj. 1.

[8] U raspravi *O Dositejevim grčkim i rimskim izvorima (Spomenica Dositeja Obradovića* str. 68; 134, knjiga Srpske književne zadruge, Beograd 1911).

potreba je dakle nareći ovo sastavljenje: Venac od alfavita.« Otprilike isto tako govori i autor talijanskoga djela. On kaže u uvodu, da je, sastavljajući svoje djelo, učinio kao onaj, koji je na nekoj livadi punoj *cvijeća* te sabire *cvjeće,* da splete *vijenac.* Zato i želi, da se njegovo djelo nazove: Fiore di virtudi e di costumi. (»Ho fatto come colui ch'è in uno grandissimo prato di fiori, che elegge e coglie tutta la cima de' fiori per fare una *ghirlanda;* però voglio che questo mio piccolo lavoretto abbia nome Fiore di virtudi e di costumi«).

Nisam potanko istraživao, u kolikoj se mjeri Dositej pri pisanju svojih djela okoristio tim talijanskim spisom. No ipak sam primijetio, da je uzeo mnoge misli iz spomenutog djelca. Tako je na pr. navedeni savjet u početku Venca mogao napisati i prema ovim mislima u Fiore di virtù gl. 15: Guarda quello che della cosa ti può avvenire, che poi non leggermente ti dannificherà quello che dinanzi hai provveduto; ili: Ciò che tu vuoi fare, pensa che te ne può incontrare. – U Vencu s. v. *U* kaže Dositej: »Uradi prije upraviti svoje stvari, pak ćeš posle tvojih prijatelja. Mahnit je koji s sobom ne ume upraviti, a uči druge.« To će biti prema riječima sv. Pavla i Seneke, što ih citira kao takve Fiore di virtù u gl. 17.: Colui che sè, nè la sua famiglia non sa reggere, non potrà mai bene reggere altrui; ili: Chi a sè non può comandare, come comanderà ad altrui?

I nadalje, s. v. *G* govori Dositej: »Gordost, koja se rađa od lepote i bogatstva, udara človekom preko vrata: više kokoš, faleći se kad snese jaje, i tako čini znati lisici, gdi joj je gnjizdo.« Isto tako i pisac u Fiore di virtù gl. 26., govoreći o poroku »vanagloria«, citira ove Isidorove riječi: »La gallina per un uovo che ella faccia, gracida tanto che ella fa risentire le volpi.« U savjetu s. v. *Z:* »Mudar je oni človek koji je konten s ono što može imati s poštenjem, a odveć ne želi« navodi Dositej Senekinu misao u Fiore di virtù gl. 11.: »Colui che si *contenta* di quello ch' egli ha, non è povero, ma colui che desidera molto, sì è povero.«

Tako i u Ižici s. v. *D* govori Dositej: »Vidimo da i dobra pčelica u usti nosi med, a u repu nešto oštro.« To su upravo riječi Varonove u Fiore di virtù gl. 14.: »Varro dice: L'ape porta il mele in bocca e l'vespajo sotto la coda.« (Prema tome nije ispravno Radčenkovo mišljenje u o. c. str. 84. bilj. 1., da je tu rečenicu napisao Dositej po Esopovoj basni H. 287). Dositej kaže za »zlojezična čovjeka« s. v. *Jest prvo* ovo: »Bolje ti je da ti je neprijatelj nego ljubaznik. Lakše ti se učuvati od njegova oružja nego od lukavih reči.« To je, zacijelo, napisao prema Fiore di virtù gl. 14., gdje se kao Ovidijeve citiraju o laskavcu ove riječi: »Meglio è a conversare cogli nemici suoi, che cogli lusinghieri«, a kao Senekine ove: »Più è da temere le lusinghe che le minaccie.«

Toliko ima u Dositejevu Vencu, Ižici i talijanskom Fiore di virtù sličnih, a često i posve istih misli, da se pri čitanju taljanskoga djelca pričinja čovjeku, kao da čita Dositejev spis ili obratno. Mislim, da su i ova kratka i letimična poređenja pokazala, da je Dositej poznavao Fiore di virtù i njime se okoristio.

U gore citirani savjet upleće Dositej i misao: »I znaj da mahniti ljudi sve pateći uče se, i ne misleći što mu se može dogoditi.« To je aluzija na Esopovu basnu Pl. 77. (H. 85) Noćna ptica i šišmiš, koju ima Dositej u Basnama pod br. 102. Kos u kavezu. U naravoučeniju te basne citira Hesiodove[9] riječi: παθὼν δὲ νήπιος ἔγνω.[10]

Savjet: »Ako želiš znati što je prava lepota i blagorodije, znaj da čistota duševna i pošteno življenje, to je prekrasna lepota; razum, učenje, mudrost, pravda i istina, to je carsko uma blagorodije« napisao je po epimitiju Esopove basne Nev. 162. (H. 42) Lisica i pantera: Ὁ λόγος δηλοῖ, ὅτι τοῦ σωματικοῦ κάλλους ἀμείνων ἐστὶν ὁ τῆς ψυχῆς κόσμος.[11] Ovu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 108. Ris i lisica.

Dositej u nastavku uči: »Ako ljudi zloobični izmene i mesto i sostojanije, ma svoju zlu ćud ne mogu izmeniti.« Tu misao potvrđuje i našom narodnom poslovicom: »Vuk i lisica izmenjavaju dlaku, ma narav ne.« Ideju za gornju misao dala mu je Esopova basna Pl. 108. (H. 294) Mrav, koja uči ὅτι οἱ φύσει πονηροί, κἂν τὰ μάλιστα τὸ εἶδος μεταβληθῶσι, τὸν τρόπον οὐ μεταβάλλονται. Da je upravo po toj Esopovoj basni ono napisao, vidi se i po tome, što u Ižici s. v. Jus ima istu misao: »Kako človek staru svoju ćud i nauku ne može ostaviti«, a u potvrdu toga navodi ukratko čitav sadržaj upravo citirane basne.[12] Basnu o mravu ima Dositej u Basnama pod br. 71. Mrav. – Prije navedenu misao potvrđuje Dositej i ovim: »Kad čovek dobije vlast i bogatstvo, tada se poznaje kakav je«, a ilustrira misao i narodnom poslovicom: »Ciganin kad je dobio carstvo, obesio je svoga oca«. Tu mu je misao mogla dati Esopova basna Nev. 261. (H. 324) Magarac i kip, koju ima u Basnama pod br. 43. Magarac idola noseći, jer u naravoučeniju te basne razlaže istu misao i citira ponovo narodnu poslovicu: »Kad se ciganin ocari, obesi i svog oca«.

U savjetima pod slovom *B* Dositej govori svom učeniku, da će ljudi sve znati, što god bude učinio, i nastavlja: »Ako li i utajiš što od ljudi,

[9] *Poslovi i dani* st. 218. Dositej je iza čestice δὲ izostavio slog τε.

[10] Na citirane riječi iz *Venca* Dositej nastavlja: »Sve govori da se nije nadao da će mu se to i to dogoditi.« Čitavu je misao vrlo lako mogao napisati i prema *Fiore di virtù*, gl. 15., gdje se citira kao Ciceronova misao: »Chi non è savio, dice : Questo non pensava io che potesse avvenire.«

[11] *Mythologia Aesopica in qua Aesopi fabulae Graecolatinae CCXCVII, quarum CXXXVI primum prodeunt. Accedunt Gabriae Fabulae etiam auctiores, Anonymi veteris Fabulae, Latino carmine redditae LX ex exsoletis editionibus et codice MS luci redditae.* Haec omnia ex Bibliotheca Palatina. Adiiciuntur insuper Phaedri, Avieni, Abstemii Fabulae. Opera et studio Isaaci Nicolai Neveleti, Francoforti 1610. Citiram: Nevelet (Nev.). Nevelet ima dva dijela Esopovih basana. U prvom ima 149 basana, koje nalazimo i u Planudovu zborniku. Zato citiram po Neveletovu izdanju basne drugoga dijela, koje su tada prvi put štampane.

[12] I epimitij Esopove basne Nev. 172. (H. 88) Mačka i Afrodita kaže isto: Οὕτω καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ φύσει πονηροί, κἂν τὸν τρόπον ἀλλάξωσιν, τὴν φύσιν οὐ μεταβάλλουσιν. Dositej je i tu basnu poznavao, jer je ima u posve skraćenu obliku u *Ižici* s. v. *Zemlja*.

ma od Boga ništa zatajiti i sakriti ne možeš«. Upravo tako govori i mesar u Esopovoj basni Pl. 26. (H. 301 i 301b) Mladići i mesar mladićima, koji su mu ukrali meso: κἂν ἐμὲ λάθητε, τὸν γ' ἐπιορκούμενον θεὸν οὔκουν λήσεσθε. – Nadalje upućuje Dositej: »Beži od onih ljudi koji su neverni svojim prvim ljubaznikom; i ako te laskaju lepim rečma, znaj da za svoju korist to tvore«. To je napisao prema Fedrovoj basni,[13] App. 17. Scrofa parturiens et lupus, koju ima i u Basnama pod br. 123. Krmača i kurjačica. – Savjet: »Beži od jačega, i ne želi da svakiput pobediš, znajući da mnoga zla pobježdava oni, koji umije od zla uteći«, napisao je Dositej prema Esopovoj basni Nev. 184. (H. 128) Jelen i lav ili možda još prije prema Fedrovoj I, 12. Cervus ad fontem. Tu basnu ima u Basnama pod br. 49. Jelen. – »Kad te jedanput prevari lukav čovek, drugiput ne veruj mu« govori Dositej prema Esopovoj basni Pl. 28. (H. 15) Mačak i miševi. Tu basnu s istim moralom ima u Basnama pod br. 54. Mačak i miševi. – »Svoje delo koje ti pristoji, ne ostavljaj počinjući drugo što ti ne pristoji« poučava Dositej, zacijelo, prema nekoj parafrazi Esopove basne Nev. 263 (H. 334 i 334b) Magarac i vuk, uperenoj protiv ljudi, koji ostavljaju svoj zanat, ali stradavaju, kad se prihvate drugoga posla. Dositejevoj pouci mnogo je bliži moral te basne u latinskom prijevodu L. Valle,[14] De asino et lupo (basna 12): Haec fabula innuit, quod qui sua artificia deserunt, transferentes se ad aliena ipsis non apta, et in derisum veniunt, et in discrimen. Tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 21. Kurajk i konj, ali joj je moral posve drukčiji. – Misao: »Kad u čemu štetuješ, u pameti neka ti bude nauk da se umeš čuvati drugikrat« napisao je prema Esopovoj basni Pl. 35. (H. 231) Pas i vuk, koja daje nauk: ὅτι οἱ φρόνιμοι τῶν ἀνθρώπων, ὅταν περί τι κινδυνεύσαντες σωθῶσι, διὰ βίου τοῦτο φυλάττονται. Nalazimo tu basnu i u Dositejevim Basnama pod br. 35. Pas i kurjak, ali s ponešto drukčijim moralom.

U nastavku Dositej uči: »Budi trpeljiv podnositi koju protivnu stvar od onih ljudi, koji ne umedu ni s kim lijepo življeti.« Takva je filozofija jarebice u Esopovoj basni Pl. 10. (H. 22) Pijetlovi i jarebica. Istu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 56. Petlovi i prepelica.

Dositelj nastavlja i kaže: »Kakav si goď ti, takovu i družinu sebi nađi; ako si siromah, ne druži se s bogatima; zašto znaš što će biti bakrici, kad se stane igrati s kotlom«. To je napisao po svoj prilici prema Avijanovoj basni 11. kod Neveleta: Olla aenea et lutea, koja uči što i Dositej, t. j. »Pauperior caveat sese sociare potenti, Namque fides illi cum parili

[13] *Phaedri Fabularum Aesopiarum libri quinque*, emendavit, adnotavit, supplevit Lucianus Mueller, Lipsiae 1877.

[14] *Aesopi Phyrgis et aliorum fabulae*, Bassani 1734. Citiram: Basanski zbornik. U tom zborniku navode se kao »interpretes atque authores« ovi: Laurentius Valla, Gulielmus Guidanus (u samom tekstu zbornika zove se Gulielmus Canonicus), Hadrianus Barlandus, Gulielmus Hermanus, Rimicius i neki drugi. Kad budem navodio nekoga od njih, bit će to parafraza iz ovoga zbornika.

melior«. Dositej ima i tu basnu pod br. 89. u Basnama: Lonac i tendžera. Otprilike isto uči i Esopova basna Nev. 295. (H. 422) Lonci, i to: ὅτι ἐπισφαλὴς ἐστι βίος πένητι, δυναστοῦ ἄρχοντος πλησίον παροικοῦντος. – »Štogod ne možeš posvedočiti delom, ne fali se rečma, jer ćeš ostati narugan« napisao je prema već navedenim basnama, i to Fedrovoj I, 11. Asinus et leo venantes ili Esopovoj kod Nev. 230. (H. 259) Lav i magarac. – Savjet: Ne uživaj s ljudima varanciju niti se njome ponosi, jer je huda stvar; prevariti uža mala rđa velikoga čoveka, zašto svi ljudi ponešto znadu« sastavio je Dositej prema Esopovoj basni Pl. 16. (H. 55) Podmukao čovjek, i to upravo prema verziji, kakvu ima u Ižici s. v. Oy: lukav se čovjek hvalio, kako je prevario sv. Nikolu. – Svoje savjete pod slovom *B* završava Dositej ovako: Blagodaran i dovoljan budi s time što možeš imati, i tražeći više, dobro čuvaj ono malo što ti je u ruci...«. Taj je savjet mogao nastati prema Esopovoj basni Pl. 3. (H. 9) Slavuj i jastreb, koja uči, da su nepromišljeni ljudi, koji, iz nade za većim, propuštaju ono, što im je u rukama. No isto uči i Esopova basna Nev. 228. (H. 254) Lav i zec. Tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 8. Lav i zec. I Esopova basna Pl. 124. (H. 28) Ribar i ribica govori, da je lud onaj, koji odbacuje nazočni dobitak, pa bio on i malen, i ide u potjeru za većim, koji je nesiguran.

»Kako siromasi ne mogu biti bez bogatih, tako i bogati ne mogu življeti bez siromaha« govori Dositej pod slovom *U*. To je prema Esopovoj basni Nev. 221. (H. 256) Lav i miš. Istu basnu, ali prema nekoj novijoj verziji, ima Dositej u Basnama pod br. 12. Lav i miš. Nju pripovijeda ukratko i u Ižici s. v. Rci, a moral su mu gotovo iste riječi kao ovdje u Vencu. – Malo dalje svjetuje: »Vsegda beži od onih ljudi koji su dvostruki i sumnitelni«. I Dositejeva basna 123. Krmača i kurjačica uči, da se moramo uvijek čuvati »dvostrukih« ljudi. Dositejevoj je basni izvor Fedrova, App. 17. Scrofa parturiens et lupus. No i Esopova basna Pl. 126. (H. 64) Čovjek i satir uči: ὅτι δεῖ φεύγειν ἡμᾶς τὰς φιλίας, ὧν ἀμφίβολός ἐστιν ἡ διάθεσις. Ovu basnu ima i Dositej u Basnama pod br. 81. Satir i čovek.

Dositej nastavlja: »Zlu čoveku koliko više činiš dobro, toliko se njemu više dižu rozi«. Upravo nas tako poučava i Esopova basna Pl. 25. (H. 221) Čovjek, kojega je pas ujeo: ὅτι καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ πονηροὶ εὐεργετούμενοι, μᾶλλον ἀδικεῖν παροξύνονται. I tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 78. Čovek ujeden od psa, ali joj je pouka drukčija. Prema istoj Esopovoj basni napisao je Dositej i svoj savjet s. v. *Z*: »Zlim i gordeljivim ljudma valja krepko protivstajati: zašto pred njima koliko se više človek smirjava, toliko više oni se bese i gorde«. – Misao: »Vladjetelji i poglavari kad su nepravedni, tadaj se štete i razoravaju gradovi i narodi; nesreća kuće proizlazi od mahnitih kuće poglavara« napisao je prema epimitiju Esopove basne Pl. 46. (H. 340) Ptičar i kukmasta ševa, koju, i to prema novijoj verziji, ima u Basnama pod

br. 79. Pticolovac i kos. Iz svoje basne izvodi Dositej i pouku: »Gdi su zli gradonačalnici, zlo tu stoje građani«. – Zatim piše ovo: »Meritavaju roditelji dočekati svako zlo od sinova, kad od malena nijesu kadri svoju decu na dobro nastaviti; zlo, za koje se iz početka ne mari, sve raste na gore«. Dositej je tu misao sastavio prema Esopovoj basni Pl. 48. (H. 351) Dječak i majka, koja također uči, da »raste na gore« zlo, koje se u početku ne spriječi: ὅτι τῶν μὴ κατ' ἀρχὰς κολαζομένων ἐπὶ μεῖζον αὐξάνει τὰ κακά. I gotovo ropski prijevod riječi: ἐπὶ μεῖζον αὐξάνει – »raste na gore« potvrđuje, da je to prevedeno s grčkoga. Savjet: »Ne veruj ljudma koji ti mnogo obještavaju faleći se, jer se više ljudma ne vjeruje koliko se fale mnogo govoreći« daje Dositej prema Esopovoj basni Pl. 52. (H. 392) Ose, jarebice i seljak. Da je doista taj savjet prema navedenoj basni, vidi se i po tome, što taj nauk ponavlja i u Ižici s. v. *Ot*, a potkrepljuje ga upravo tom Esopovom basnom. – Dajući savjet, kako ne treba svakoj riječi vjerovati, a osobito ne onoj, »što se čuje od vraga i neprijatelja«, govori Dositej: »Kad se ne možeš oteti, radi ga zamrsiti i s drugima, a naipače s jačima od njega«. Upravo tako vješto zamrsio je pijetao lisicu s psom u Esopovoj basni Pl. 36. (H. 225) Pas i pijetao, u kojoj je moral: οἱ φρόνιμοι τῶν ἀνθρώπων τοὺς ἐχθροὺς ἐπελθόντας πρὸς ἰσχυροτέρους πέμπουσι παραλογιζόμενοι. Tu basnu ima i u Basnama pod br. 55. Petao, pas i lisica. U naravoučeniju kaže Dositej, da lukava i zla čovjeka treba »zamrsiti« još s nekim, koji ga je sposoban naučiti pameti. – Završne riječi pod slovom *U* jesu ove: »Ne inati se prjući se i štetujući s kim libo, i u tomu čuvaj se lukavih sovjetnika koji dobivaju od tuđih šteta. O, koliki se na svetu muče dobivajući, a drugi uživaju«. Te mu je misli sigurno dala Esopova basna Pl. 39. (H. 247) Lav i medvjed. Epimitij njezin također kaže, da jedni dobivaju (izvlače korist), dok se drugi muče: ἄλλων κοπιώντων ἄλλοι κερδαίνουσιν. I tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 7. Lav i medved, ali joj je drukčija moralna pouka.

U savjetima pod slovom *G* govori Dositej, kako nije dobro svađati se s jačima uzdajući se u svoju mudrost i lijepo govorenje, pa zaključuje: »Ne pomaže slavuju lijepo pojanje, kad upadne jastrebu u nokte«. Upravo se to dogodilo slavuju u sredovječnoj basni, Romulus[15] III, 5. i u Apstemijevoj 92. De luscinia cantum accipitri pro vita pollicente.[16] Istu basnu ima i Kamerarije[17] pod br. 342. Luscinia et accipiter, a Dositej u Basnama pod br. 73. Slavuj i jastreb.

Kad Dositej u nastavku prekorava gordost, odvraća od nje ovim riječima: »Mnogo je ružniji orao od pauna, zove se pticam car, zašto je

[15] *Der Lateinische Äsop des Romulus und die Prosa-Fassungen des Phädrus;* Kritischer Text mit Kommentar und einleitenden Untersuchungen von Georg Thiele, Heidelberg 1910. Citiram: Romulus.

[16] Apstemijeve basne citiram po Neveletu. Vidi bilj. 11.

[17] *Fabulae Aesopi,* opera et studio Ioach. Camerarii olim editae, nunc denuo recusae in gratiam studiosae iuventutis, Francoforti ad Moenum 1702. Citiram: Kamerarije.

najjači«. To je sigurno napisao prema Esopovoj basni Pl. 53 (H. 398) Paun i čavka, koju ima u Basnama pod br. 66. Paun i čavka. – U nastavku uči, da se za mali dobitak ne smiju velike stvari stavljati »na rizik«, jer »koja polza od maloga veselja, koje se dobiva s velikom skorbiju«. Ove misli potvrđuje riječima: »Nesmislena ptica za malo zrno žita nosi sebe u mrežu«. Tako radi kukmasta ševa u Esopovoj basni Pl. 55. (H. 209) Kukmasta ševa. Njezin epimitij uči kao i Dositej: ὁ μῦθος πρὸς τοὺς διὰ κέρδος εὐτελὲς μέγαν ὑφισταμένους κίνδυνον. – Tvrdnju »Golemi rozi ništa ne pomažu jelenu, ma brze noge mnogo pomažu; tako i ljudma mnogopolezno ukloniti se i uteći od zla; vidimo da odveć slobodni ljudi u mnoga zla upadaju« napisao je prema Esopovoj basni Nev. 184. (H. 128) Jelen i lav ili Fedrovoj I, 12. Cervus ad fontem. Tu basnu ima i u Basnama pod br. 49. Jelen. – Savjete pod slovom *G* završava Dositej razmišljanjima o bogatstvu, koja je napisao prema Esopovoj basni Pl. 59. (H. 412, 412b) Tvrdica, a ima je u Basnama pod br. 116. U njezinu naravoučeniju tumači Dositej istu misao kao ovdje u Vencu.

Pod slovom *D* svjetuje Dositej: »Ne voznosi se više sebe i bez krila ne išti letiti; ne skači s visoka«. To govori prema Esopovoj basni Pl. 61. (H. 419) Kornjača i orao, a ima je u Basnama pod br. 113. Kornjača i orao. – Nadalje uči: »Svakomu zlu početku, ako je i maleno, protivi se«, a to je prema Esopovoj basni Nev. 222 (H. 257, 257b) Lav i lisica, koju ima i u Basnama pod br. 121. Lav i miš i lisica. U njezinu naravoučeniju kaže, da se zlu običaju treba protiviti već u početku. – »U vrijeme zdravlja pitaj koje su trave lekovite« napisao je, zacijelo, prema Esopovoj basni Pl. 31. (H. 169) Liječnik i bolesnik, jer istom basnom potkrepljuje sličan savjet i u Ižici s. v. Fert. – Savjet: »Čuvaj se i otkud se ne bojiš« daje Dositej prema Esopovoj basni Pl. 63. (H. 126) Jelen, u kojoj jelen, slijep na jedno oko, stradava upravo s one strane, odakle ne očekuje opasnosti. Isto uči i Esopova basna Pl. 86 (H. 29) Ženka zimoroda. Prvu od spomenutih basana ima Dositej u Basnama pod br. 50. Jelen. – »Najveća sloboda najveći strah uža roditi; bežeći od maloga zla, gledaj da ne natrčiš na veće«. I Esopova basna Pl. 64. (H. 129) Jelen i lav uči, da neki ljudi, bježeći od maloga zla, natrče na veće. Isto uči i Esopova basna Pl. 102. (H. 202) Čavka, koju ima i Dositej u Basnama pod br. 68. Čavka i orao, ali s ponešto drukčijim moralom.

Malo podalje govori Dositej: »Znaj što si ti, što li je drugi, ne hrvi se s jačima, zašto će te tresnuti da ti se slomiju rebra, a potresu bubrezi«. To se doista dogodilo hrastu u Esopovoj basni H. 179. Trske i hrast u 179b Trska i maslina maslini, a stablima u 179c. U svima je sličan nauk, t. j. da se ne valja rvati s jačim od sebe. Prvu od spomenutih basana ima Dositej u Basnama pod br. 109. Rast i trske. – Nauk: »Ne rugaj se onomu koji ti je kadar odgovoriti: zašto i krmci da umedu govoriti, kazali bi Turkom da su oni od Muhamedova roda« sastavio je, zacijelo,

prema Esopovoj basni Nev. 223. (H. 63 i 63b) Lav i čovjek. U toj se naime, basni čovjek diči, kako su ljudi jači od lavova, a kao dokaz pokazuje na reljef, na kojem čovjek davi lava. Lav mu odgovara, da bi vrlo lako mogao vidjeti svu silu reljefa, na kojima lavovi dave ljude, kad bi i lavovi znali klesati kamenje. Dositej ima tu basnu u Basnama pod br. 9. Lav i čovek.

Dositej pored ostaloga govori pod slovom *E:* »Kad se sastavi narav s običajem, ne veruj da će se ostaviti do smrti« i zaključuje »ne puštaj ni stara vuka ni pitoma među ovce; lisica, ako se učini i kaluđerica, ne puštaj je među kokoši«. Te su mu savjete mogle dati Esopove basne. Ono o pitomom vuku bit će po svoj prilici aluzija na Esopovu basnu Nev. 276. (H. 373) Pastir i vučići ili Pl. 71. (H. 374) Pastir i vuk, u kojima pripitomljeni vuk izjeda ovce, a ono o lisici kaluđerici moglo bi biti prema Esopovoj basni Nev. 155. (H. 16) Mačak i kokoši, gdje se mačak preruši u liječnika, da bi nekako došao do kokoši, ali ga one odbiju.

U potvrdu, kako se ukorijenjene mane čovjek ne može izbaviti, navodi ovaj primjer: »Naravna stvar ne može se pobediti, kako i Arapin ne može se pobeliti«. Dositej je to napisao prema Esopovoj basni Pl. 75. (H. 13) Etiopljanin, koja uči, da prirodna svojstva ostaju, kako u početku nastanu: μένουσιν ἀι φύσεις, ὡς προῆλθον τὴν ἀρχήν. – »Nerazumni ljudi zaludu uteku od kakva zla, kad potom ne čuvajući se i ne spominjući se onoga u što su bili upali, opet u veće zlo upadaju« govori Dositej prema Esopovoj basni Pl. 65. (H. 127) Jelen i trsje. Tu basnu ima u Basnama pod br. 51. Jelen i vinograd. – Misao: »Mahniti ljudi mnogo obeštavaju, a nijesu kadri nimalo učiniti« navodi Dositej prema Esopovoj basni Pl. 15. (H. 49) Čovjek, koji nemoguće obećava. Basnu ima u Basnama pod br. 111. Čovek ubog i žena. U Dositejevoj kao i u grčkoj basni bolestan siromah obećava bogovima kao žrtvu stotinu volova, ako ozdravi, a uistinu nema niti praseta.

Pod slovom *Ž* započinje Dositej svoje savjete ovako: »Želiti nemoj da imaš ono što se ne može imati, ili što ti može biti za napast, ili što ti može prinesti sramotu«. To je napisao ili prema Esopovoj basni Nev. 244. (H. 287, 287b i c) Pčele i Zeus, u kojoj pčela traži žalac, koji joj donosi smrt, ako ga izgubi, ili prema basni Nev. 200. (H. 184) Deva i Zeus, u kojoj deva traži rogove pa gubi i uši. – »Ne veruju ljudi lažljivcu ako će i istinu govoriti« piše Dositej prema Esopovoj basni Nev. 270. (H. 353) Dječak lažljivac, koja uči, da se lažljivcu ne vjeruje, iako govori istinu. – Savjet: »Kad možeš dobiti manje bez rizika, nemoj za više rizikati; ne ostavljaj izvesno za neizvesno« daje Dositej ili prema Esopovoj basni Nev. 213. (H. 233) Pas s mesom ili Fedrovoj I, 4. Canis per fluvium carnem ferens. Zanimljivo je, da epimitij te Fedrove basne u talijanskom zborniku[18] pod br. 109. Del cane e l'ombra sua kaže upravo

[18] *Favole di Esopo Frigio,* prudente et faceto favolatore. In Venetia 1656. Citiram: Talijanski zbornik. Ove su basne izišle u djelu: *Vita di Esopo Frigio,* prudente et

kao i Dositej, t. j. »non lasciamo le cose certe per l'incerte«. – »Ne ostavljaj svoj posao, pačajući se u tuđ« govori Dositej prema već spomenutoj Esopovoj basni Nev. 263. (H. 334, 334b i c) Magarac i vuk. – Savjete pod Ž zaključuje Dositej ovako: »Nemoj misliti da će te i drugi smatrati kako sam sebe smatraš; zašto mi sebe ne poznajemo kako nas drugi poznaju, budući da svak sebi odveć nosi ljubov«. Vrlo sličan nauk daje Dositej i u naravoučeniju svoje basne 9. Lav i čovek, a njoj je izvor Esopova basna Nev. 223. (H. 63) Lav i čovjek.

Razlaganje pod slovom Z započinje Dositej ovim: »Zlim ljudma je neugodno ono što je dobrima milo i ugodno«. To govori prema epimitiju Esopove basne Pl. 97. (H. 195) Lopovi, koja uči: ὅτι ταῦτα μάλιστα τοῖς πονηροῖς ἐναντιοῦται, ἃ τοῖς χρηστοῖς ἐστιν εὐεργετήματα. – Tvrdnju: »Ma ko može ugoditi ljudma, koji, kako su različni u obrazu, tako su i u naravi« izriče Dositej prema Esopovoj basni H. 267 Vukovi i psi. U njoj se grčki pas kao vođa ne usuđuje upustiti u borbu s vukovima, jer su ti svi jednaki, a psi su i različne dlake i različnih naravi.

Govoreći o stidu kaže Dositej: »Stid je jedan straž koji čuva dušu«, a zatim nastavlja o ljudima, koji su »obladani od ljubavi telesne«. Sve je to sastavio prema već navedenoj Esopovoj basni Pl. 104. Zeus (H. 148 Zaus i stid), koja uči, da su bestidni ljudi »obladani od ljubavi telesne«, t. j. ὅτι τοὺς ὑπ' ἔρωτος κατεχομένους ἀναισχύντους εἶναι συμβαίνει. – Ako se tko »približava ženi«, kaže Dositej, a misli, da će se »sohraniti«, »dogodiće mu se kao jarcu kad je bolesnu vuku nosio piti vodu«. Dositej je ovdje samo prenio na jarca ono, što o vuku i ovci pripovijeda Esopova basna Pl. 106. (H. 284) Vuk i ovca, a ima je u Basnama pod br. 18. Kurjak i ovca. – »Znaj svoje mogućstvo, nemoj se s jačim od sebe zavađati; zašto nećeš naći nikoga da ti pomože, a svak će ti se rugati«. To je napisao prema Esopovoj basni Pl. 107. (H. 236) Zečevi i lisice, koja u Halmovoj verziji uči: ὅτι οἱ φιλονεικοῦντες τοῖς κρείττοσι σὺν τῷ διαμαρτεῖν καὶ καταπαίζονται. Istu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 101. Zecovi i lisice, ali joj je drukčiji moral. – Misao: »Ne rugaj se človeku koji za nuždu koji put izmeni svoje ime ili običaj« napisao je prema Esopovoj basni Pl. 109. (H. 307) Šišmiš i mačka, u kojoj se šišmiš spasava od mačke jedanput govoreći, da je ptica, a drugiput, da je miš. – »Mnogi ljudi isprva čine nam se da su strašni i slavni radi njihove veličine i lepote; a pošto ih probamo, poznamo da smo se prevarili, misleći ono što nije«. Isto uči i Esopova basna Pl. 5. (H. 39) Lisica i lav, a ima je i Dositej u Basnama pod br. 28. Lisica i lav.

faceto favolatore, tradotta dal signor Co: Giulio Landi. Alla quale di nuovo sono aggiunte le Favole del medesimo Esopo, con molte altre d'alcuni elevati ingegni, ascendenti alla somma di 400. Hora in gratia della studiosa gioventù illustrate, con l'interpretatione et figure. Et in questa ultima impressione diligentemente reviste et corrette, In Venetia 1656.

Malo podalje govori prema istoj basni i ovo: »Običaj čini i strašne stvari slobodne i pristupne«. Tako uči i Esopova basna: ἡ συνήθεια καὶ τὰ φοβερὰ τῶν πραγμάτων εὐπρόσιτα ποιεῖ. Da je Dositej svoju misao napisao po upravo navedenom grčkom epimitiju, pokazuje i njegova stilizacija (dva akuzativa). – »Hudu človeku mal trud čini mu se vrlo velik«. To govori prema epimitiju Esopove basne Pl. 114. (H. 327) Magarac i žabe. Basnu ima u Basnama pod br. 46. Magarac i žabe, ali joj je moral drukčiji. – U nastavku svjetuje: »Nemoj izneveriti onoga koji se uzda u te: zašto nećeš ni ti naći u koga ćeš se pouzdati«, a slično tome i s. v. *K:* »Ne izneveravaj svoje ljubeznike, ako hoćeš da se ne kriješ od ljudi kao ćuk od ptica«. Oba savjeta dala je Dositeju sredovječna basna Romulus III, 4. U toj basni, kojoj je obično naslov »De quadrupedibus et avibus«, šišmiš u borbi s četveronožnim životinjama iznevjeri ptice, pa se nakon borbe, lišen perja, ne smije pojaviti među pticama, već leti noću. – »Lukavu človeku koliko god dobra učiniš, neće se zadugo spominjati« govori Dositej ili prema Ezopovoj basni Pl. 144. (H. 276b) Vuk i ždral ili istoj Fedrovoj I, 8. Lupus et gruis. Tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 16. Kurjak i ždral. – Misao: »Šteta jednoga čini drugomu dobitak« napisao je Dositej po svoj prilici prema Esopovoj basni Pl. 38. (H. 260.) Lav i magarac i lisica, koju ima u Basnama pod br. 6. Lav, magarac i lisica. – »Svakom je žao kad što postrada, ma je onomu najžalije kad koji od svojih što strada«. To je prema epimitiju Esopove basne Pl. 133. (H. 4) Orao, koji glasi: ὅτι δεινόν ἐστιν, ὅταν τις ἐκ τῶν ἰδίων κινδυνεύσῃ. Basnu ima Dositej u Basnama pod br. 2. Orao ustreljen. – »Poruganija jest dostojan oni koji mnogo obještava, a vrlo malo svršava«. Upravo to dogodilo se magarcu u već navedenim basnama, i to Esopovoj kod Neveleta 230. (H. 259) Lav i magarac i u Fedrovoj I, 11. Asinus et leo venantes.

Pod slovom *I* govori Dositej, da je velika sreća, kad čovjek ima mudrost, i nastavlja ovako: »Ma kako kokoš voli naći jedno zrno ječma, nego dragi kamen, tako i maloumni ljudi vrlo malo štimaju mudrost i učenje, izbirajući stvari hude i od ništa«. To je napisao prema epimitiju one parafraze Fedrove basne III, 12. Pullus ad margaritam, koju je preveo u Basnama pod br. 115. Petao i dragi kamen. – Dositej opet svjetuje, da se valja čuvati jačega od sebe i dodaje: »Zašto ako mu bude drago da te ozlobi, lako ti može naći krivicu kao vuk magarcu, kad ga je okrivio zašto je jedio salatu bez ulja«. Dositej je, kako vidimo, izvrnuo u šalu Esopovu basnu Nev. 233. (H. 274b) Vuk i janje ili Fedrovu I, 1. Lupus et agnus. Nju ima u Basnama pod br. 17. Kurjak i jagnje. No to isto mogao je napisati i prema Esopovoj basni Pl. 6 (H. 14) Mačak i pijetao, koju ima u Basnama pod br. 53. Mačak divji i petao. – Misli: »Zli človek kad ti ne učini štetu, štimaj da si korist primio od njega. Ako si komu i dobro učinio, ne uzdaj se savršeno u njega: zašto malo tko spominje blagodjejanije« napisao je Dositej prema Eso-

povoj basni Pl. 144. (H. 276 i 276b) Vuk i ždral, koja uči, da je najveće dobročinstvo zlih ljudi u tome, da ti ne čine zlo. Istu basnu ima i Fedro I, 8. Lupus et gruis, a Dositej u Basnama pod br. 16. Kurjak i ždral.

Pod slovom *J* kaže Dositej: »Ne valja se lakomiti na bogatstvo, koje ju puno trnja; bolje je na selu življeti mirno, nego u gradu s mnogo starosti.« Te mu je misli mogla dati ili Esopova basna H. 297. i 297b Poljski i gradski miš, koju ima u Basnama pod br. 62. Dva miša, ili basna Babrijeva 12. O lastavici i slavuju, koja u Neveletovu izdanju pod br. 43. uči, da je bolje živjeti u pustinji bez boli nego sa zlima u gradu. I ovu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 159. Lastavica i slavuj. »Pakosni človek u nuždi ne nahodi pomoćnika«. Istu misao izlaže Dositej i u naravoučeniju basne 18. Kurjak i ovca, a njoj je izvor Esopova basna Pl. 106. (H. 284) Vuk i ovca, ali ima drukčiju pouku. Nalazimo isti nauk i u Dositejevoj basni 82. Kurjačica i kurjačići. — »Ne veruj lahko svakomu koji se čini krotak i dobar; zašto lukavi čine se mirni i dobri, da mogu učiniti više zla«. To je po svoj prilici prema Apstemijevoj basni 67. De mure, quae cum fele amicitiam contrahere volebat.[19] Tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 63. Mišić i mišica. – »Mnogi nam žele dobra, no za njihovu korist više nego za našu«. Upravo tako govori i epimitij talijanske parafraze Fedrove basne, App. 17. Scrofa parturiens et lupus u talijanskom zborniku pod br. 125. Del lupo e la porca: »Non si vuol credere ad ogni cosa, perchè molti si offeriscono farti piacere non per tua commodita, ma per sua,« I tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 123. Krmača i kurjačica, ali joj je pouka ponešto promijenjena.

U poukama pod slovom *K* pored ostaloga kaže Dositej: »Kad ko misli drugoga prevariti, neka ne žali ako ga drugi prevari.« Upravo tako uči i epimitij parafraze Fedrove basne I, 16. Ovis, cervus et lupus u talijanskom zborniku pod br. 130. Del cervo e la pecora: »E chi prende diletto di far frode, – Non si dè lamentar s'altri l«inganna.« – U nastavku čitamo kod Dositeja: »Kada te je tko prevario i izneverio, ako te moli da mu prostiš, prosti mu; ma unapredak čuvaj ga se.« To je napisao, zacijelo, prema Esopovoj basni Pl. 141. (H. 96) Seljak i zmija. Seljak u basni zapravo ne oprašta zmiji, ali je Dositej po svoj prilici kao kršćanin to promijenio i kaže, da treba oprostiti. Da je doista ovu misao napisao prema navedenoj basni, potvrđuje i naravoučenije njegove basne pod br. 64. Zmija i zemljedjelac. Tu kaže Dositej i ovo: »Ljudi koji jedan drugom veliko zlo učine, ako se kad i pomire, opet nek se jedan drugoga čuvaju. Ovo je zmijino mudrovanje«. Prema tome je u Vencu kao svoj savjet naveo upravo to zmijino mudrovanje.

U nastavku pod slovom *K* čitamo: »Bolje je s mravom u ljeto raditi, a u zimu počivati, nego kao muha u ljeto blagopolučija tamo amo šetati i drugomu dosađivati, a u zimu od gladi umirati«. To je napisao prema

[19] Apstemijeve basne citiram prema već navedenom Neveletovu izdanju.

Fedrovoj basni IV, 25. Formica et musca. – Svaki čovjek mora biti zadovoljan s onim, što ima, kaže Dositej, jer mu se u protivnom može dogoditi nezgoda, i poučava ovako: »Ako se žaba počne nadimati da se upodobi volu, puknuće nadimajući se«. Taj nauk dala mu je poznata Fedrova basna I, 24. Rana rupta et bos, koju ima u Basnama pod br. 77. Žaba i junac. »Korisnije su jelenu brze noge nego veliki rogovi; a lisici domišljenje više pomaže nego dug rep«. Prvu je rečenicu napisao prema već spomenutoj Esopovoj basni Nev. 184. (H. 128) Jelen i lav ili Fedrovoj I, 12. Cervus ad fontem. Vjerojatnije je ipak da je napisao prema Esopovoj, jer se u njoj spominje veličina (μέγεθος) rogova kao i u Dositejevoj rečenici, dok se kod Fedra ne ističe njihova veličina. Druga je rečenica napisana prema Esopovoj basni Nev. 162. (H. 42) Lisica i pantera. Tu basnu, kako je već spomenuto, ima u Basnama pod br. 108. Ris i lisica. – »Ne radi nahuditi jačemu, da ne oštetiš sebe, kako lisica grizeći štap izlomila je sve zube«. Tu je Dositej promijenio Esopovu basnu Pl. 81. (H. 86) Lasica. Basna uči upravo što i Dositej: ὁ μῦθος πρὸς τοὺς ἐν φιλονεικίαις ἑαυτοὺς βλάπτοντας. U basni se govori o »lasici« (γαλῆ), a Dositej priča o »lisici«. To će sigurno biti ili Dositejeva pisarska griješka ili mu se kod korekture potkrala kao štamparska griješka, jer na našem mjestu γαλῆ ima značenje »lasica«.

Izlažući misao, kako se čovjek ne smije stidjeti da posluži onoga, koji mu može pomoći, Dositej nastoji to potvrditi ovim: »Sve telo trudi se za hraniti utrobu, a utroba daje telu snagu«. Jasno je, da mu je taj primjer dala poznata priča Menenija Agripe, koja je sačuvana kod Livija II, 32. Njezinu parafrazu imaju gotovo svi sredovječni zbornici parafraza Fedrovih basana. – Izlaganja pod slovom *K* završava Dositej ovako: »Čuvaj se, nemoj se prevariti od reči; jezik može govoriti što srce ne misli«. Na kraju piše u zagradi: Favola 160. Ta bi »favola 160.« mogla biti basna 160. u Neveletovu izdanju, jer priča o lisici, koja se uvukla u stado dojnih ovaca, uzela je janje i stala se pretvarati kao da ga ljubi, a psu je odgovorila, da doji janje i igra se njime. Mogla bi biti i basna 160. kod Kamerarija, koja govori o gavranu i lisici. Lisica lukavim riječima laska gavranu, jer se želi domoći njegova sira, i uspijeva u tome. No uza sve to mislim, da se na našem mjestu radi o nekoj talijanskoj parafrazi Esopove basne Pl. 15. (H. 49) Čovjek, koji nemoguće obećava. Epimitij, naime, te basne izričito govori, da ljudi lako obećavaju ono, što ne očekuju da će i djelom izvršiti. Ovu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 111. Čovek ubog i žena, ali joj je pouka drukčija.

Iznio sam, što smatram da je Dositej u Vencu od alfavita sastavio prema esopskoj basni. Možda je još pokoji od ono malo preostalih savjeta i misli dala basna, ali je često vrlo teško raspoznati i utvrditi, po kojoj je zapravo basni napisana pojedina misao. Možda je Dositej poneki savjet napisao i prema basnama novijih fabulista, jer je sigurno,

da je poznavao i novije basne, kad je pisao Venac. Poneka je misao i savjet došao u Venac i od drugud. Tako sam u početku utvrdio, da se Dositej pri pisanju Venca pomagao i drugim djelima, jer je ponešto uzimao iz talijanskoga djelca Fiore di virtù. Da mu nisu bile izvor samo Esopove basne, pokazat ću još na nekoliko primjera.

Uz ostale misli pod slovom *D* donosi Dositej i ove: »Kokoš ako nam koji put i što učini štetu, ne ubijamo je, zašto nam nosi jaja; ljudma su mile njihove žene, ako su i primahnite, zašto im rađaju decu«. To je sigurno aluzija na anegdotu o Sokratu i njegovoj ženi Ksantipi, koju pripovijeda i u Sobraniju, gl. VI. Tu se nalazi i Sokratov odgovor, kad ga je netko (Alkibijad) pitao, kako može trpjeti svoju ženu, koja viče i svađa se. Odgovor glasi: »Trpimo kokoške i guske, što nam jaja nose i legu piliće; da kako ne bi ženu koja nam decu rađa i podhranjuje!« Anegdotu je sačuvao Diogen Laertije, II, 37 (Sokrat). Napominje, da je Dositejeva anegdota o Sokratu u Sobraniju gl. VI. vrlo slična onoj kod Diogena Laertija II, 18 i d.

Pod slovom *E* kaže Dositej i ovo: »Lažljivi ljudi podobni su lastavicam koje s nami stoje u ljetno vrijeme dok izlegu i odrane svoje piliće; pak kako vide da se zima približava, beže od nas, i ostavljaju svoja gnjizda«. Upravo tu poredbu loših prijatelja s lastavicama napisao je već stari nepoznati pisac rasprave Rhetorica ad Herennium u knjizi IV, 48., a glasi: Ut hirundines aestivo tempore praesto sunt, frigore pulsae recedunt: item falsi amici sereno vitae tempore praesto sunt, simul atque hiemem fortunae viderunt, devolant omnes. Istu misao ponavlja Dositej i u »Časti II.« Ižičinih darova, i to kao dar 7.: »Lastavice, kad nam je ljeto, tada s nami stoje i pevaju nam; a kad nam dođe zima, beže od nas: takovi su i lukavi prijatelji«.

Dositeju su, dakle, pri sastavljanju Venca od alfavita bile glavni izvor esopske basne i njihovi epimitiji, ali se poslužio i djelima drugih pisaca.

IŽICA ILI BUKVICA

Pod slovom *Az prvo* govori Dositej, da će u Ižici biti »mudrih ljudej naučenja«, a njih je, kako kaže u posveti Simeonu Stefanoviću, povadio iz nekih »elino-grečeskih« knjiga. Među tim knjigama bile su svakako i Esopove basne, koje su mu poslužile kao glavno vrelo za savjete u Vencu od alfavita. No u Ižici nisu basne glavni izvor, već su mu u većoj mjeri podala građu djela drugih pisaca. Uza sve to bile su mu pri sastavljanju Ižice i basne od velike pomoći, jer su mu bile glavni izvor za treći dio Ižice, koji je nazvao »Govorenje mitičesko« vjerojatno upravo zato, što ga je sastavio po basnama – μῦθοι. U prva dva dijela Ižice ima vrlo malo tragova basne.

Ističem, da Dositej u Ižici posve drukčije postupa s basnama nego u Vencu od alfavita. Dok savjete u Vencu sastavlja po basni ili njenom epimitiju, a tek ponekom riječju aludira na basnu ili je navodi, i to

samo na nekoliko mjesta, u Ižici postupa tako samo ponekad, a češće donosi samu basnu pričajući je jedamput zbijeno, a drugiput opširnije. Pri tom koješta u samoj basni mijenja. U Vencu je, dakle, iz basana uzimao moral ne navodeći izričito basnu. I u Ižici mu je moral glavno, a basnu donosi, da bi taj moral ilustrirao i potkrijepio.

Za ilustraciju tvrdnje, kako ljudi danas jedno misle i govore, a sutra drugo čine, donosi ukratko u prvom dijelu Ižice s. v. Glagol Esopovu basnu Pl. 138. (H. 275) Vuk i starica. Tu basnu ima i u basnama pod br. 15. Kurjak, baba i dete. Da je Dositej tu basnu u Ižici skratio s grčkoga originala, može potvrditi grecizam u riječima, koje vuk govori: »Au, au! kako baba *drugo* misli, a *drugo*[19a] govori!« Malo ispred toga Dositej kaže ispravno: »Ljudi, i mi isti danas *jedno* mislimo i govorimo, sutra *drugo* činimo.« Prije citirane riječi vuka slobodan su prijevod ovih riječi u Esopovoj basni: ἐν ταύτῃ τῇ ἐπαύλει ἄλλα μὲν λέγουσιν, ἄλλα δὲ πράττουσιν.[20]

Pod slovom *Dobro prvo* kaže Dositej za zla čovjeka: »Ako će mu tko koliko dobro činiti, on će zlim vratiti.« Tu misao potkrepljuje posve zbitom Esopovom basnom Pl. 117. (H. 342) Kokoš i lastavica, koja također uči: ὅτι ἀτιθασσευτός ἐστιν ἡ πονηρία, κἂν τὰ μέγιστα εὐεργετῆται. Napominjem, da je Dositej kokoš zamijenio lastavicom. Na tu je promjenu po svoj prilici utjecala Esopova basna H. 418 Lastavica i zmija. Dositejevo je pripovijedanje kontaminacija, kakvih ima u njega još, a upozorit ćemo na njih, kad do njih dođemo. Prije navedenu misao potvrđuje Dositej još jednom basnom, i to: »Dojila je ovca malo štene vučije, ma kad je ono poraslo, izjelo je ovcu.« Isto ali u malo drukčijem obliku pripovijeda i Esopova basna Nev. 276. (H. 373) Pastir i vučići.

U drugom dijelu Ižice s. v. *Zemlja* svjetuje Dositej roditelje, neka zarana daju djecu u zanat, pa kaže: »Zašto kojigod zanat od mladosti tko nauči, ili zao, ili dobar, oni mu je mio do starosti.« Istinitost toga dokazuje dvjema basnama, i to skraćenom i malo promijenjenom Esopovom basnom Nev. 172. (H. 88) Mačka i Afrodita i isto tako promijenjenom basnom Pl. 22. (H. 98) Seljak i sinovi. Uz prvu basnu stoji kod Dositeja u zagradi: »govori favola«. To nas nekako nehotice upućuje na neki talijanski zbornik basana, kojim se Dositej poslužio.

Pod slovom *On* daje ovaj savjet: »Gledaj posledak, brate, pomišljaj posledak, i nećeš sagrešiti.« To je po epimitiju Esopove basne Pl. 4. (H. 45) Lisica i jarac, koju ima s istim moralom i u Basnama pod br. 31.

[19a] U ARj. na str. 800. s. v. *drugi* navodi se doduše, da se u nabrajanju dviju ili više stvari, o kojima se ističe da nisu iste, *može* za svaku upotrebiti izraz *»drugi«*. Iz ono malo navedenih primjera vidi se, da je to tamo, gdje se radi o istom predikatu (*Drugo* misle ljudske glave, *drugo* nebom koji vlada. *Drugo* naređuje zakon, a *drugo* razdiljenje kraljevstva), dok je kod različitih predikata redovito: *»jedno – drugo«* (*Jedno* misli, *drugo* čini. *Jedni* su posijali, a *drugi* će požnjet. *Jedan* dvigne zeca, a *drugi* ga uhiti). Navedenu pojavu u Dositeja držim grecizmom.

[20] U istoj basni u talijanskom zborniku pod br. 104 *(Del lupo et una vecchia)* kaže na kraju vuk: »In questa casa *altro* dicono, et *altro* fanno.« Spomenuti Dositejev grecizam mogao bi biti i talijanizam.

Lisica i jarac. U istom odlomku Dositej se nekoliko puta navraća na istu misao govoreći, da u svakom poslu treba gledati na »posledak«, i tom prilikom pripovijeda ukratko u obliku pitanja i odgovora Esopovu basnu Pl. 46. (H. 340) Ptičar i kukmasta ševa. I tu basnu ima u Basnama pod br. 79. Pticolovac i kos. U Ižici je Dositeju κορυδός *ptica,* a ne *kos.* – U mladosti se treba učiti dobru i čestitosti, uči u nastavku Dositej,a potvrđuje to Esopovom basnom Pl. 48. (H. 351) Dječak i majka, ali kod njega sin odgrize *ocu nos,* a u Esopovoj basni *materi uho.* Po tome Dositej nije tu basnu uzeo iz originalnog Esopa, nego ju je našao tako promijenjenu u nekoj novijoj verziji, kakva je kod Matije Divkovića.[21]

S. v. *Poštenje* daje savjet: »Čuvaj se, brate, ako se i ne bojiš!« Tu pripovijeda Esopovu basnu Nev. 222. (H. 257) Lav, miš i lisica, koju ima i u Basnama pod br. 121. Lav, miš i lisica, ali je ovdje u Ižici lava zamijenio medvjedom.

U trećem dijelu Ižice s. v. *Rci* pored ostaloga govori: »Bogati ljudi ne mogu življeti bez siromaha i veliki bez malih«, zato »Človek da ne uničižava manjega od sebe.« Kao primjer za to navodi Esopovu basnu Nev. 221. (H. 256) Lav i miš. I epimitij basne u Halmovoj verziji uči, da su i veoma moćni potrebni pomoći slabijih, ali ne govori, da čovjek »ne uničižava manjega od sebe.« No zato to uči sredovječna parafraza iste Esopove basne Romulus I, 18: »Ne quis minimum laedat.« Tu basnu, također po nekoj parafrazi, ima i Dositej u Basnama pod br. 12. Lav i miš. – Da bi u nastavku potvrdio, kako i maleni vremenom mogu velikima učiniti zlo, navodi Esopovu basnu Pl. 149. (H. 234) Komarac i lav, ali je ulogu komarca prenio na mrava, a ulogu lava na medvjeda.

S. v. *Slovo* spominje Dositej, da se treba čuvati jačega, jer ne koristi govoriti: »Nijesam kriv«, a u potvrdu toga nastavlja: »Ne može slavuju pomoći lijepo pojanje kad upadne jastrebu u nokte.« Isti je savjet i primjer donio i u Vencu od Alfavita s. v. *G,* pa sam tamo već o tome govorio. – Tvrdnju: »Zlim ljudima ono što je dobro čini se da je zlo« dokazuje Esopovom basnom o lopovima i pijetlu Pl. 97. (H. 195) Lopovi. – »Kupina i drača svačije haljine potežu, ako i nije im potreba od haljina; i onoga grebu, na čijoj su njivi.« To je, zacijelo, prema Esopovoj basni Pl. 42. (H. 306) Šišmiš, kupina i gnjurac. – Savjet: »Ne slazi u bunar po vodu, dogod ne vidiš kako ćeš izlesti« daje Dositej po već spomenutoj Esopovoj basni Pl. 4 (H. 45) Lisica i jarac. – Opomenu: »Ne slušaj svakoga reči« obrazlaže ovako: »Kusa lisica rada bi da su sve kuse«. Sve je to napisao po Esopovoj basni Pl. 7 (H. 46) Lisice, koju ima i u Basnama pod br. 22. Lisice.

S. v. *Tverdo* prva je misao: »Takova svakoga štimaju ljudi kakav jest.« To potkrepljuje pored ostaloga i Esopovom basnom Pl. 140 (H.

[21] *Besjede svrhu evanđelja nediljnih,* str. 110., također sin odgriza ocu nos. Š. Urlić, *Izvori Divkovićevih priča, legenda i Gospinih »zlamenja«, Nastavni vjesnik* XIX, str. 254 govori, da je Divković tu priču preuzeo iz Herolta, *Sermones discipuli de tempore,* 16.

157) Mazga, koju ima i u Basnama pod br. 70. Mazga ogojena, a zatim basnom o jarcu, koji je nabio na glavu čalmu. Bio je siguran, da ga takva vuk ne će pojesti, jer će biti uvjeren, da je kadija. No vuk ga pojede, jer jarac nije znao pravo suditi. Građu za tu sliku mogao je Dositej naći u dvjema Esopovim basnama: da jarac nabija na glavu čalmu, bit će po već spomenutoj Esopovoj basni o magarcu u lavljoj koži; a da vuk poždere jarca, jer ne zna suditi, bit će po svoj prilici po Esopovoj basni Pl. 38. (H. 260) Lav i magarac i lisica. Obje basne ima Dositej u Basnama pod br. 44. Magarac u lavovoj koži i pod br. 6. Lav, magarac i lisica. Gore navedenu misao potvrđuje Dositej još jednom rečenicom: »Zaludu mogu meštri načiniti drvenu glavu, kad je s mozgom ne mogu načiniti.« To je napisao prema nekoj novijoj verziji Esopove basne Pl. 11. (H. 47) Lisica, odnosno Lisica i obrazina ili Fedrovoj I, 7. Vulpis ad personam tragicam, a ima je u Basnama pod br. 23. Lisica i drvena glava. – Poredbu lakomih ljudi s pijetlima upotrebljava Dositej passim, a ovdje je potvrđuje primjerom: »Dva pevca, ako će imati sto kokošaka, ma vavek se biju«. To je aluzija na Esopovu basnu Pl. 145. (H. 21) Pijetlovi, u kojoj dva pijetla biju boj za kokoši. Nakon toga navodi Esopovu basnu Pl. 10. (H. 22) Pijetlovi i jarebica, ali prema nekoj novijoj verziji, u kojoj je *jarebica* zamijenjena *prepelicom*, a tako je ima i u Basnama pod br. 56. Petlovi i prepelica. – Da bi potvrdio i primjerom, kako zločudni ljudi ne mogu biti u ljubavi niti sa svojima niti s tuđima, navodi basnu o ženi, koju muž kori, jer ne će slušati. Žena mu odgovara, da nije ni kao djevojka slušala svoje roditelje, pa ne će ni njegove sada kao žena. Dositej je tako promijenio Esopovu basnu Pl. 93. (H. 52).

Da bi posvjedočio, kako »u svako vrijeme prilika priliku traži i nalazi«, govori s. v. *Uk* pored ostaloga i ovo: »Majstor koji beli bezove ne može stajati s kovačem u vignju, zašto bi mu se pocrnilo ono što on beli.« Očito je, da je taj primjer uzeo iz Esopove basne Pl. 12. (H. 59) Ugljenar i suknar. No Esopova basna uči, da se sve, što je različno, ne može združiti, dakle, drugo nego što uči Dositej. Nauku Dositejevu mnogo je bliži moral te basne u verziji Kamerarijevoj 12. Carbonarius et fullo : Itaque dicitur et proverbio veteri : Pares cum paribus facile congregari. – U nastavku kaže Dositej: »Nogobolja ide u gospodske noge, jer joj je onde zgoda počivati, a pauk penje čadore svoje u siromaškim kućam, zašto u gospodskim kućam ne puštaju ga stajati.« Dositej je ovdje dao kratak sadržaj basne humaniste Nikole Gerbeliusa, koja se nalazi u nekim zbornicima esopskih basana pod natpisom »De aranea et podagra«. Tako je označena i kod Kamerarija pod br. 416.

Savjete s. v. *Oy* započinje Dositej ovako: »U svakoj stvari nemoj se falit: neka te dela tvoja fale.« Za ilustraciju toga donosi Esopovu basnu Pl. 14. (H. 203) Hvališa, ali je lokalizira. Spominje Kosovo i biljege, kuda je hrabri Miloš skakao. Istu basnu ima i u Basnama pod br. 90. Čovek velerečiv, ali bez spomenute lokalizacije. Gornju misao potkrepljuje i Esopovom basnom Pl. 15. (H. 49) Čovjek, koji nemoguće obećava. – Da bi ilustrirao, kako je »zla stvar lukav človek«, navodi pri-

mjer čovjeka, koji se hvalio, da je prevario sv. Nikolu. Dositej je ovdje promijenio i prenio u svoje vrijeme događaje iz Esopove basne Pl. 16. (H. 55) Podmukao čovjek. Razlika je u tome, što u grčkoj basni lukavac ne može prevariti Apolona. Ovu basnu ima u Basnama pod br. 98. Apolon i čovek lukav. – Savjet: »Lagano, nemoj hititi da se obogatiš« potkrepljuje kratkim sadržajem Esopove basne Pl. 24 (H. 111) Žena i kokoš, koja je također uperena protiv lakomosti. Ima je Dositej i u Basnama pod br. 112. Žena i kokoš, ali s drukčijim moralom. Da u Ižici pripovijeda ovu basnu po originalnoj Esopovoj, potvrđuje i grecizam: kokoš je nosila *na svaki dan* po jedno jaje, što je ropski prijevod grčkoga καθ' ἑκάστην ἡμέραν, a i inače se ovdje u Ižici slaže s originalnom grčkom basnom više nego u Basnama.

Pouke s. v. *Fert* započinje ovako: »Fajde nije ni koristi neblagodarnu i pakosnu človeku dobro činiti.« Misao potvrđuje ponešto izmijenjenom Esopovom basnom Pl. 25. (H. 221) Čovjek, kojega je pas ujeo. Ima je i u Basnama pod br. 78. Čovek ujeden od psa, ali s drukčijim moralom. – Savjet: »Prije nego si štetovao, čuvaj se štete« potvrđuje Esopovom basnom Pl. 31. (H. 169) Liječnik i bolesnik. – Opomenu: »Kad se u čemu god jednom prevariš, čuvaj se drugi put« potkrepljuje redom s tri basne. Najprije pripovijeda Esopovu basnu Pl. 26. (H. 301, 301b) Mladići i mesar, ali joj mijenja završetak. Esopova basna ima i drukčiji moral. Zatim navodi skraćenu Esopovu basnu Pl. 35. (H. 231) Pas i vuk. Ima je i u Basnama pod br. 35. Pas i kurjak, ali s drukčijim moralom. Esopova basna uči isto, što i Dositej na našem mjestu u Ižici. I na kraju završava pripovijedanjem Esopove basne Pl. 36. (H. 225) Pas i pijetao, ali je ponešto mijenja. Esopova basna ima i moral drukčiji, a nju ima u Basnama pod br. 55. Petao, pas i lisica.

S. v. *Hjer kaže Dositej:* »Hrabrost, sireč snaga, svaki put ne pomaže.« To potvrđuje Esopovom basnom Pl. 39 (H. 247) Lav i medvjed, ali je lava zamijenio medvjedom, a jelenče jaretom. Inače ima i tu basnu u Basnama pod br. 7. Lav i medved, ali s drukčijom poukom. Ovdje u Ižici uzeo je basnu iz grčkoga originala, što potvrđuje i grecizam u moralu, koii Dositej dodaje: »Događa se mnogim tako: *drugi* se muče, a *drugi* gotovo uživaju«: ὁ μῦθος δηλοῖ, ὅτι ἄλλων κοπιώντων ἄλλοι κερδαίνουσιν. – U nastavku čitamo: »Ko o čem misli, o onom i nastoji; a ko je kriv, on se vavek boji.« To dokazuje skraćenim sadržajem Esopove basne Pl. 42. (H. 306) Šišmiš, kupina i gnjurac, samo što izostavlja trećega ortaka, pticu ronca, a mjesto šišmiša uzima ćuka. To nekako govori u prilog tome, da je basnu uzeo iz grčkoga originala, jer νυκτερὶς znači upravo »noćna ptica«, pa je Dositej vrlo vjerojatno najprije pomislio na ćuka kao pravu noćnu pticu. Trećega je ortaka ili hotimice izostavio ili možda nije bio siguran, što je ptica αἴθυια.

Savjetujući, da ne treba slušati onoga, koji se mnogo hvali i mnogo obećava, pripovijeda s. v. *Ot* Esopovu basnu Pl. 52. (H. 392) Ose, jarebice i seljak. Dositej je nezgodno zamijenio *ose* i *jarebice* s *obadima* i *jastrebovima,* koji ne zoblju grožđe, a volove je zamijenio ovcama. –

Misao: »Starešina dobar jest oni koji može pomoći, a ne oni koji je lijep i odeven« potkrepljuje Esopovom basnom Pl. 53. (H. 398) Paun i čavka. Umjesto čavke Dositej stavlja ćuka vjerojatno prema Esopovoj basni H. 200 Čavka i sova, gdje sova (ćuk) sprečava izbor čavke za ptičjega cara. Prema tome i ovdje nalazimo kontaminaciju dviju basana. Prvu od spomenutih basana ima Dositej i u Basnama pod br. 66. Paun i čavka.

S. v. *Ci* pored ostaloga piše: Lijepa stvar, da jedan zapoveda, a mnogi slušaju. Za jednom glavom sto repova mogu posledovati, a đe je mnogo glava, a jedan rep, ne zna siromah rep, za kojom će glavom šegvitati.« To je napisao ili prema Esopovoj basni Nev. 264. (H. 344) Zmijin rep i ostali njezini dijelovi ili Babrijevoj[22] 134. – Esopovom, ponešto izmijenjenom, basnom Pl. 29 (H. 44) Lisica i majmun, koju ima i u Basnama pod br. 25. Lisica i majmun, dokazuje misao: »Car, i poglavar, i učitelj valja da je mnogo pametan.«

Pri kraju izlaganja s. v. *Červ* kaže: »Nije se vajde pod tuđim kalpakom ponositi.« U potvrdu toga donosi Esopovu basnu H. 200 Čavka i sova, ali je izvršio neke promjene. Tako čavka ne dolazi pred Zeusa nego pred orla, koji je odlučio, da čavka »bude vrh svijeh ptica šafdama.« S tom je basnom kontaminirao i Esopovu Nev. 191. (H. 200b) Čavka i ptice, koju nalazimo i u njegovim Basnama pod br. 67. Čavka i ostale ptice.

S. v. *Ša* daje savjet: »Budi gotov i spreman u svako vrijeme za ono što se može prigoditi«, koji potkrepljuje zbijenom Esopovom basnom Pl. 54. (H. 407) Vepar i lisica, a ima je i u Basnama pod br. 80. Divji vepar i lisica. Drugi savjet: »Nemoj bez pameti rizikati« potvrđuje riječima grlice, koja je uhvaćena u zamku rekla: »Za zrnce žita gubim glavu!« Upravo tako govori i kukmasta ševa u Esopovoj basni Pl. 55. (H. 209) Kukmasta ševa. – Posljednji savjet: »Ne stidi se od zla utećí« tumači riječima: »Bolje mi čine brze noge, nego veliki rogovi.« To je rekao jelen u već spomenutoj Esopovoj basni Nev. 184. (H. 128) Jelen i lav.

Prva tvrdnja s. v. *Šta* glasi: »Što človek želi drugomu, mnogokrat se njemu prigodi.« Na to nadovezuje posve skraćenu Esopovu basnu Pl. 72. (H. 255) Lav, vuk i lisica. Istu basnu, ali s promijenjenim moralom, ima i u Basnama pod br. 4. Lav, kurjak i lisica. – »Lukavi ljudi, kad o svojoj koristi rade, gore pate.« To opravdava Esopovom basnom Pl. 79. (H. 110) Žena i sluškinja, koja uči isto, što i Dositej.

Da bi svoje čitaoce odvratio od svađe, parničenja i inata, pripovijeda s. v. *Debelo i tanko jer* Esopovu basnu Pl. 81. (H. 86) Lasica. Dositej je izvršio promjenu utoliko, što u njega mačka (lasica) liže *gvozdenu polugu*, a u Esopovoj *pilu*. Istu basnu ima i u Basnama pod br. 97. Zmija i pila, ali joj je moral drukčiji.

[22] Babrijeve basne citiram prema izdanju: *Babrii fabulae Aesopeae*, prolegomenis et indicibus instruxit Otto Crusius, Lipsiae 1897.

S. v. *Jeri* daje samo jedan savjet: »Nemoj čekati, kad ti bude potreba, tadaj da se javljaš prijateljem, nego i bez svake potrebe prizivlji ih u dom.« Da bi to i lijepim primjerom ilustrirao, donosi Dositej Esopovu basnu Pl. 83. (H. 309) Putnici, a ima je i u Basnama pod br. 92. Dva putnika i sikira. Epimitij Esopove basne uči, da ni u nevolji nisu postojani oni, koji ne učestvuju u dobru. Dakle, posve drugo nego Dositej. Njegov se moral ne može logički izvesti iz basne. Možda je on tu basnu s takvim moralom našao negdje drugdje, a ne u zborniku originalnih Esopovih basana.

S. v. *Jać* kaže Dositej, da se mnogo namučio, tražeći, šta bi ovdje spomenuo. I doista tu ne daje u početku nikakve pouke ni savjeta, ali ipak pripovijeda ponešto skraćenu Esopovu basnu Pl. 93. (H. 52) Muž i žena. Malo je neobičan Dositejev način izražavanja, jer kaže: »Posla je muž *u nje* kuću, k materi i ocu«, a to upućuje na grčki original, gdje čitamo: ..... πρὸς τὸν αὐτῆς αὐτὴν ἀποστέλλει πατέρα.

U nastavku s. v. *E* pripovijeda sažeto Esopovu basnu Pl. 101. (H. 201b) Čavka i golubovi. U epimitiju je otprilike isti moral kao i kod Dositeja, t. j. da ne valja tražiti više nego što koga »tuka«. Dositejeva se basna u nekim pojedinostima podudara s grčkim originalom, tako na pr. čitamo u Dositeja: »Jedan put zaboravi se (čavka), pak poče pjevati«, a grčki: ἐπεὶ δέ ποτε ἐκλαθόμενος (κολοιός) ἐφθέγξατο. Golubovi je kod Dositeja »bijući izagnaše«, a u grčkom ἐξήλασαν παίουσαι. Po tome se čini, da je basnu skratio s grčkoga originala.

Da s. v. *IO* alegorijsku priču o stidu pripovijeda prema Esopovoj basni Pl. 104. Zeus (H. 148 Zeus i stid), spomenuo je već Radčenko,[23] ali nije utvrdio, da se Dositej drži prilično vjerno Planudove verzije.

Da bi dokazao tvrdnju: »Kako človek staru svoju ćud i nauku ne može ostaviti«, donosi s. v. *Jus* posve skraćenu Esopovu basnu Pl. 108. (H. 294) Mrav. Pouka je ista kao i u Dositeja, a basnu ima i u Basnama pod br. 71. Mrav.

S. v. ὦ govori i ovo: »Zlo je slagati. Ma nije zlo s malim zlom od velikoga zla uteći, zašto veliko dobro mnoga mala zla zagladi.« Kao potvrdu za svoje riječi navodi Esopovu basnu Pl. 109. (H. 307) Šišmiš i mačka, koja uči otprilike isto, što i Dositej.

S. v. *Veliko i malo Я* govori Dositej, da se čovjek ne treba odviše sloboditi, kad se izbavi iz nekoga zla, i nastavlja: »Mnogi ljudi uteku od zla, pak posle za svoje nečuvanje upadaju u veće zlo.« Kao primjer za to navodi skraćenu Esopovu basnu Pl. 64. (H. 129) Košuta i lav, koja uči što i Dositej. Budući da Esopova basna govori o *košuti*, a Dositej o *jelenu*, vjerojatno je Dositej nije uzeo kod Esopa, već ju je našao u nekoj parafrazi, kakva je na pr. kod Kamerarija 63. Cervus et leo, koja govori također o jelenu.

Da bi potvrdio savjet: »Nemoj, brate, bez nužde oblig ostajati človeku«, donosi skraćenu i ponešto promijenjenu Esopovu basnu Pl. 111. (H. 321) Divlji magarac. Esopova basna uči, da ne valja zavidjeti na

[23] O. c. str. 84. bilj. 1.

dobitku, koji se postiže s opasnošću i mukama. Dositejev nauk ne da se logički izvesti iz basne. On je vjerojatno ovdje pogriješio, pa je na moral primijenio krivu basnu, dok je zapravo morao ispričati Esopovu basnu H. 175. Konj i jelen, kojoj dobro pristaje Dositejev savjet, jer je konj doista »bez nužde« ostao »oblig« čovjeku, samo da se osveti jelenu. Dositej nema tu basnu u Basnama, ali je za nju znao, jer je pripovijeda u skraćenu obliku u naravoučeniju uz basnu 26. Lisica i kupina. – Slijedeću misao: »Ljudi gordeljivi, a neučeni, kad bi najviše radi da se proslave, tada najviše se sramote« dokazuje pričom, kako se magarac popeo na munaru, da više kao hodža, ali ga lisica prepozna po glasu. U Dositejevu pripovijedanju ima elemenata iz nekoliko basana. Penjanje magarčevo na munaru i nasljedovanje hodže moglo bi biti prema sredovječnoj parafrazi Romulus IV, 10., u kojoj magarac poziva lava, neka se popne s njime na brdo, gdje će mu pokazati, kako ga se mnogi boje. Lisica pak prepoznaje magarca po glasu u Esopovoj basni H. 336. Magarac u lavljoj koži. – »Koji se što obikao podnositi, ne čini mu se mučno.« Tu misao potkrepljuje Esopovom basnom Pl. 114. (H. 327) Magarac i žaba, a ima je i u Basnama pod br. 46. Magarac i žabe. No moral Esopove basne razlikuje se od pouke Dositejeve ovdje u Ižici i one u Basnama.

S. v. *Ksi* čitamo uz ostalo i ovo: »Iz slepote uma ražda se manita želja, da želimo da smo štimani više nego meritamo.« Istinitost toga dokazuje poznatom Fedrovom basnom I, 23. Rana rupta et bos, samo je ulogu *žabe* prenio na *tukca,* a ulogu *vola* na *konja.* – U nastavku upućuje Dositej, da se učen čovjek ne smije ponositi učenošću, a jak snagom, jer su sve to božji darovi. Koliko je čovjek većma počašćen darovima sposobnosti, toliko mora biti skromniji. Te misli ilustrira Esopovom basnom Nev. 261. (H. 324) Magarac i kip, ali je magarca zamijenio konjem, a božanski kip carem. Kod Esopa gonič batinom dovodi magarca do pameti, a Dositejev car predaje konja ciganinu, da mu nosi ugalj. Čini se, kao da je na tu promjenu djelovala jedna druga basna, i to parafraza Anonimove basne kod Neveleta pod br. 43. De equo et asino, a ima je talijanski zbornik pod br. 137. Del cavallo e l'asino. U njoj iscrpljena konja predaje gospodar vozaru, da mu vuče kola. Epimitij Esopove basne uči, da sebe čine smiješnim pred stručnjacima oni, koji se razmeću tuđim dobrom. Tu basnu ima Dositej i u Basnama pod br. 43. Magarac idola noseći, ali joj je moral drukčiji. Razlog tom neslaganju bit će u tome, što se Dositej svaki put poslužio drugim izvorom. Dositejev moral iz Ižice ima ista basna kod Kamerarija pod br. 150. De asino gestante simulacrum: Instruit principes et potentes fabula ad moderationem, et ut se, similiter ac reliquos homines, esse mortales meminerint. Quod autem imperium habeant in alios, hoc esse non ipsorum proprium, sed divinum bonum. – »Kako ljudi poznadu človekovo lukavstvo i holost, mrze na nj i gone ga između sebe.« Tu tvrdnju ilustrira skraćenom Esopovom basnom Pl. 115. (H. 330) Magarac i gavran, ali je ulogu *gavrana* prenio na *svraku.* Istu basnu ima i u Basnama pod br. 42. Magarac, vrana i ovčar.

Da bi dokazao tvrdnju: »Vraća se zlim zlo na njihovu glavu« navodi s. v. *Psi* ponešto izmijenjenu basnu Pl. 116. (H. 326) Magarac i lisica. – U nastavku govori, da pakosnu čovjeku ne može biti nitko prijatelj, a kao primjer navodi basnu, koju ima i u Basnama pod br. 82. Kurjačica i kurjačići, ali se malo razlikuje od ove u Ižici.

S. v. *Tita* uz ostalo čitamo: »Razuman človek u tuđem stradanju sebe urazumljava.« Da bi to dokazao, pripovijeda Esopovu basnu Pl. 137. (H. 246) Lav i lisica, koja uči, da razumni ljudi izbjegavaju opasnosti, jer ih unaprijed razabiraju po nekim znakovima. Originalna, dakle, grčka basna daje malo drukčiji moral nego Dositej. Posve je jednaka Dositejevoj pouka, koju ima sredovječna parafraza iste basne u zbirci »Romuli Vindobonensis Fabulae«. Basna 72. De leone et vulpe[24] donosi u početku: Alter alterius malo instruitur. Dositej ima tu basnu u Basnama pod br. 3. Lav i lisica, ali joj je moral drukčiji. – Misao: »Mnogo puta cirkostanca mesta ili vremena pomaže človeku da učini ono što on ne bi bio vrijedan« potvrđuje Esopovom basnom Pl. 139 (H. 135) Jare i vuk, koja ima posve sličan moral. Iako je tome tako, opet se čini, da je moral i basnu preveo s talijanskoga jezika. U prilog tome govori prije svega riječ »cirkostanca«, a osim toga u prethodnoj rečenici Dositej kaže i ovo: »Dobro govori mudri Italijanac: Stolte con suo mal impara. Ispravnost naše pretpostavke potvrdit će i ono, što Dositej govori u nastavku, gdje čitamo ovo: »Mnogokrat oni koji se čini da ne krade i da nije kriv, oni je najkrivlji i najviše krade i čini zlo.« Za ilustraciju toga pripovijeda Esopovu basnu Pl. 142. (H. 386) Trubač, u kojoj upotrebljava i ove riječi: Moljaše se *tambur* svojim protivnikom . . .« Najprije Dositej anahronistički zamjenjuje *trubača tamburom*, a *tambur* jest talijanska riječ »tamburo« = bubnjar, dobošar. Osim toga Dositej nastavlja: odgovaraju mu *kontrari* (tal. contrario = protivan, protivnik): »Zato tebe valja najviše *kaštigati*« (tal. castigare). Jasno je, da nas sve to upućuje na neki talijanski tekst, kojim se Dositej sigurno poslužio. – Misao: »Sila i snaga mnoga mnogoput su človeku na štetu« posvjedočuje Esopovom basnom Pl. 143. (H. 179b) Trska i maslina, koja ima drukčiji moral. – Opomenu: »Za sve kažem ti i opet, da se nitko ničim ne ponosi« obrazlaže Esopovom basnom Pl. 145. (H. 21) Pijetlovi, ali je ulogu *orla* prenio na *jastreba*. Iako je Dositejeva basna skraćena, opet se čini, da ju je uzeo iz grčkog originala. Tako na pr. u Dositeja stoji: »Oni . . . koji bi pobežden«, a u grčkom: ὁ μὲν ἡττηθεὶς ... – Dositej kazuje za drugoga pijetla: »glasno zapeva«, a grčki: μεγαλοφώνως ἐβόησε. – Dositej: »U taj čas doleti jastreb, pak ugrabi«, a grčki: Καὶ παρ' εὐθὺς ἀετὸς καταπτὰς ἥρπασεν ...

Tvrdnju: »Neki ljudi misle da svak za njih mari, kad nitko za njih i ne mari mariti« opravdava Esopovom basnom Nev. 217. (H. 235) Komarac i bik. Basna je uperena protiv tako nesposobnih ljudi, koji

[24] Sredovječne parafraze, koje ne citiram izričito pod imenom Romulus, nalaze se u djelu: Hervieux Léopold, *Les fabulistes latins depuis le siècle d'Auguste jusqu' à la fin du moyen âge* (Phédre et ses anciens imitateurs directes et indirectes). Deuxième édition, Tome I. Paris 1893, Tome II. Paris 1894.

ne mogu biti niti na korist niti na štetu. I tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 106. Komarac i vo, a moral joj je isti kao i na našem mjestu u Ižici. Na oba ju je, dakle, mjesta uzeo iz istoga izvora, a to je bila neka parafraza Babrijeve basne 84.

U »Odgovoru Ižice« uz ostalo kaže Dositej: »Slavuj slatko peva, ma niti u gradovima, ni u varoši peva, nego po goram i pustinjama, da ga slušaju pastiri i težaci, zašto u gradovi su svakojaki ljudi: njegovoj bi pesmi zamerili.« To je svakako aluzija na Babrijevu basnu 12. Čitavu basnu ima u Basnama pod br. 159. Lastavica i slavuj. Iz Dositejeva pripovijedanja vidi se, da zacijelo nije poznavao priču o Prokni i Filomeni u času, kad je pisao Ižicu.

U »Izičinim darovima« ima malo tragova basne. U Časti I. dar 41. glasi: »Nemoj se lakomiti na tuđu čast«. Dar 42: »Bolje je poći u pasju kuću, nego onde de te tko može nazvati ližasan.« Dar 43.: »Ne idi, gde te ne žele i gde te ne zovu, jere nećeš imati mesta, gde bi seo. Gde li te i zovnu, ne stoj mnogo vremena, da te ne ponude da se preko praga uskakuješ.« Mislim, da je to napisao prema Esopovoj basni Pl. 129. (H. 62) Čovjek i pas, u kojoj kuhar nepozvana psa baca kroz prozor. Tu basnu ima Dositej u Basnama pod br. 87. Čovek i dva psa, a iz nje izvlači uz neke napomene i pouku: »Ne idimo gdi nismo zvati, zašto: nezvanu gostu mesto za vrati.«

U Časti III. u daru 11. govori Dositej: »O zlu mnogo nastoje, a ne znadu da zlo samo dolazi; mnogi put bežeći človek od zla, natrči na veliko zlo.« To je, zacijelo, prema već spomenutoj Esopovoj basni Pl. 64. (H. 129) Jelen i lav. I njezin epimitij sadržava moral, da neki ljudi, iz straha od manjih opasnosti, srljaju u veća zla. – Misao u daru 29.: »Niti kupuj, niti prodaji kože onih medveda što su u planini« mogla mu je pružiti Apstemijeva basna 49. De corario emente pellem ursi a venatore nondum capti. Mogao je doduše Dositej tu misao naći i u narodu, jer je kao poslovicu donosi i Daničić[25] pod br. 2784.: »Ne trebuje prodavat kožu od medvjeda prije neg ga uhitiš.«

Napominjem na kraju, da ima malo tragova esopske basne u drugim Dositejevim spisima, koji nisu bili namijenjeni omladini. Bit će od koristi, da i ta mjesta ovdje navedem, naravno, koliko sam ih opazio proučavajući Dositejeva djela.

Dositej iznosi u Predisloviju svoga djela »Život i Priključenija« i ove misli:[26] »Ako je što dobra u nami to nam je milo gledati, to dobro vidimo i tome se čudimo; a što nam nije milo videti, to za leđa mećemo i dobro sakrivamo.« Pri pisaniu toga imao je sigurno u pameti poznatu Esopovu basnu H. 359. Dvije vreće ili istu Fedrovu IV, 10. De vitiis hominum.

[25] Daničić, *Poslovice*, Zagreb 1871.
Dr Ivan Kasumović, *Esopovska basna grčka i rimska u hrvatskom i srpskom narodnom pričanju*, separat iz XVIII i XIX knjige Zbornika za nar. život i običaje južnih Slavena. Zagreb 1914, na str. 69. kaže, da je spomenuta Daničićeva poslovica nastala, zacijelo, po citiranoj Apstemijevoj basni. Dodajem, da je možda ona i u narod ušla iz Dositeja i postala narodnom poslovicom.

[26] Dela, str. 13a.

U »Sovjetima zdravago razuma« u članku[27] »O zlobi« piše: »Da se paun ponosi s šarenim repom, a jelen s krakati rogovi, imadu pravo«, i malo dalje: »Paun sa svom svojom lepotom u avliji po đubretu hodi, jer mu pojanje ni na što ne služi.« Misao o jelenu je svakako aluzija na Esopovu basnu Nev. 184. (H. 128) Jelen i lav ili na Fedrovu I, 12. Cervus ad fontem; a ono o paunu aluzija na Esopovu basnu H. 397, 397b Paun i ždral ili Avijanovu[28] 15. Grus et pavo.

U 4. glavi Sobranija[29] govori Dositej, kako moramo biti umjereni u našim željama i zahtjevima. Kao što nismo ni mi sposobni za svaku stvar, tako ne smijemo ni od drugih tražiti, da budu takvi. Iako je priroda neograničena, opet je u pojedinostima ograničena. Nakon tih misli Dositej nastavlja: »Kornjača nije načinjena da leti, i da ona nije baš takva kakva je, ne bi je bilo na svetu.« Ovo posljednje aluzija je na Esopovu basnu H. 419. Kornjača i orao, koju ima i u Basnama pod br. 113. Kornjača i orao. – U nastavku čitamo i ovo: »Svi što nas je god na svetu možemo koji za jedno koji za drugo blagopotrebni i polezni biti«, a potvrđuje to ovako: »Lisica zapita lava: na što mu zec u armiji. »Da trči i raznosi pisma«, odgovori lav.« To je očita aluzija na Apstemijevu basnu 95. De asino tubicine et lepore tabellario, koja uči što i Dositej, t. j.: ... neminem adeo contemptibilem, qui aliqua re nobis prodesse non possit.

U Mezimcu gl. 8. udara Dositej na lažljivce. Da bi i primjerom pokazao, kakvih sve lažljivaca ima, pripovijeda o nekom čovjeku, koji se hvalio, da je bio u Carigradu i tu vidio u bašti sultana sa sultanijama; da je bio u društvu s vezirom: da je s patrijarhom pušio duhan i t. d. Neki ga čovjek tada upita, da li je vidio i Dardanele. Taj odgovori, da su mu to bili najbolji prijatelji, koji su se otimali, tko će ga prije pozvati na ručak. Tako se ovaj majstor laži otkrio i osramotio. Dositej je u svojoj priči lokalizirao i prenio u svoje doba Esopovu basnu Pl. 88. (H. 363) Majmun i dupin, koju ima i u Basnama pod br. 69). Majmun i delfin. No početak svoga pričanja na našem mjestu udesio je Dositej prema drugoj basni, i to prema Esopovoj basni Pl. 14. (H. 203) Hvališa, a i nju ima u Basnama pod br. 90. Čovek velerečiv. – U 9. glavi Mezimca[30] započinje svoje izlaganje ovako: »Davno je davnjašnji kazao Ezop zašto se mladi ljudi manje smrti boje i plaše nego stariji; i tomu je dao podobije ovcu i svinče. Ovca, veli on, baš i kad je na zaklanje vode, ona misli da je vode za ostrići joj vunu, za koju ne mari; ... niti se boji ..., nego ide mirna i spokojna ... A krmče pak, ne imajući na sebi vune, i striženju sasvim nevešto budući, kako ga kud nibud povuku, taki o nekakvom velikom zlu, bedi i napasti misliti počne, i stane ga

[27] Dela, str. 118b.

[28] Avijanove basne navodim po Neveletu. Isp. bilj. 11.

[29] Dela, str. 274b.

[30] Dela, str. 438b i 439a.

dreka velika i užasna.« Očito je, da je to Dositej napisao prema Esopovoj basni H. 115. Svinja i ovce ili prema njezinoj varijanti 115b Svinja i lisica. No nijedna od tih basni ni sadržajem ni moralom ne pokazuju »podobije«, zašto bi se mladi ljudi manje bojali smrti nego stariji.

*

Iznio sam sve, što sam mogao utvrditi, da je Dositej u Vencu od alfavita, Ižici i drugim spisima[31] napisao koristeći se esopskim basnama. Izraz »esopski« mjesto »Esopov« upotrebljavam smišljeno, jer se Dositej, kako je bez sumnje ovaj rad pokazao, poslužio ne samo Esopovim basnama, nego i basnama drugih fabulista, i to starih i novijih, zatim sredovječnim parafrazama i imitatorima starih fabulista. Kad je sastavljao Venac i Ižicu imao je pred sobom najmanje dva zbornika basana, i to: jedan originalnih Esopovih basana i drugi, u kojem je bilo pored Esopovih i basana drugih fabulista. Među njima je moralo biti i basana novijega datuma. Taj drugi zbornik bio je svakako na talijanskom jeziku. Kad je naime Dositej u Dalmaciji sastavljao Venac od alfavita i Ižicu, poznavao je osim starog i novog grčkoga jezika još jedino talijanski.[32] Stoga se može sigurno zaključiti, da je za spomenute spise uzimao basne iz originalnog Esopa Esopove, a one druge iz talijanskoga zbornika. Iz toga je zbornika morao uzimati i basne rimskih fabulista. Zaključujem to prije svega po tome, što u vrijeme, kad je pisao spomenute spise, još nije bio naučio toliko latinski, da bi mogao čitati i prevoditi latinska književna djela. Osim toga iz upravo navedenog razloga nije u Plavnu imao nijedne latinske knjige, a talijanske jest, kako to sam izričito tvrdi u posveti Ižice.[33]

Prema tome je sigurno, da je Dositej basne, koje u bilo kakvu obliku dolaze u Vencu i Ižici, a nisu Esopove, uzeo iz toga talijanskog zbornika. Držim, da je iz njega uzimao dapače i Esopove basne, ako i ne sve, a ono sigurno neke. To osobito vrijedi za one Esopove basne, koje su kojekako izmijenjene, a Dositej nije sam izvršio te izmjene. U talijanskom je zborniku našao i one Esopove basne, koje on ima, a dotada još nisu bile u originalu štampane. Da je Dositej uistinu uzimao basne iz talijanskog zbornika, jasno pokazuje njegov jezik i stil u Vencu od Alfavita i Ižici, jer su upravo ti spisi puni talijanizama.

[31] S izuzetkom Zbornika basana.

[32] Dositej je doduše znao i rumunjski jezik, koji je još kao dijete naučio u mjestu rođenja. No nigdje ne spominje, da je bilo što čitao napisano na tom jeziku osim onih crkvenih knjiga, o kojima govori u *Životu i Priključenijama* (Dela, str. 19a), i knjige nekog Maksima Peloponisiotskoga (Dela, str. 52b).

[33] U posveti *Ižice* (Dela, str. 486a) Dositej kaže ovo: »Ko je u Plavnu i malo dana sa mnom postojao i vidio, kolike knjige stoje mi nad glavom, neke meni prirodne *slavjanske*, neke *elino-grečeske*, a neke *italiske*, i kako tacitamente viču mi, govoreći: »Čitaj nas, ne drži nas zaludu, budući nas donio iz *Smirne* i iz *Venecije*; . . .«. Kada, dakle, piše *Venac* i *Ižicu* nema pri ruci nijedne latinske knjige. Vjerojatno je među onim »italiskim« knjigama bilo i jedno izdanje već spomenutog djela *Fiore di virtù*.

Najviše talijanizama ima u Vencu od alfavita i Ižici. U Ižici ima ih triput više nego u Vencu. Za ilustraciju navest ću samo nekoliko primjera: *pju tošto* (nasmij se, a ne srdi se); (prevariti) *uža* (mala rđa velikoga čoveka); (a cari ne bi mogli biti cari, da ne imadu pod sobom) *šudita; meritavaju* (roditelji dočekati svako zlo); *konten; kontenat; kontentaju se; štimaj;* s. v. *K* u Vencu basnu naziva *»favola«; tacitamente; kon lento paso; inoranti; predikati; dišputati se; pretendi; timun;* (ja radim, da te) *uvavertim* (avvertire) *caro amico; abandonati;* (si se bio) *štufao; inorat; pasati* (vrijeme); *kreanca; koga, kogi* (cuoco = kuhar); *kužina;* (potopi im vas) *kavidal* (kapital); *šegvitati;* (traže više nego ih) *tuka; oblig* (ostajati); *cirkostanca; kontrari; tambur; pomankanca;* (da) *licencijam* (učenike svoje); *kamare* i t. d.

Mnoge od navedenih riječi Dositej često ponavlja u Vencu i Ižici. S. v. *Zemlja* u Ižici opet basnu naziva »favola«, a osim toga ima i dviie talijanske fraze: »Non è bella che detesta una brutta« i »Stolto con suo mal impara«.

Budući da je Dositej pisao spomenute spise u Dalmaciji, gdje ima i danas u narodnom govoru talijanizama, mogao je mnoge od njih i on primiti u svoj rječnik. No ima toliko i takvih talijanizama, koji su mogli ući u ove njegove spise samo tako, što ih je prevodio od riječi do riječi iz talijanskoga jezika. Budući da ima takvih talijanizama i u Esopovim basnama, koje ima u Vencu i Ižici, nema sumnje, da je i njih uzimao iz nekog talijanskog zbornika. No da je veći dio Esopovih basana ipak uzeo iz grčkog originala, dokazuju ne samo neki grecizmi i doslovni prijevodi, na koje sam upozorio kod pojedinih basana, nego i neke druge činjenice. Tako nam redoslijed basana u trećem dijelu Ižice pokazuje, da je Dositej pišući taj dio Ižice imao pred sobom jedno Planudovo izdanje Esopovih basana. Red basana, po kojem one dolaze u tom dijelu Ižice, slaže se, naime, s redom Planudovih basana, koje ima Dositej, na pr. redom slijede ove Esopove basne Planudova zbornika u trećem dijelu Ižice: 4., 7., 12., 14., 15., 16., 24., 25., 31., 35., 36., (35., 36.), 39., 42., 52., 53., 54., 55., 72., 79., 81., 83., 93., 101., 104., 108., 109., 111., 113., 115., 116., 137., 139., 142., 143., 145. U Vencu od alfavita nema takvoga reda, ali se i u njemu nađe po nekoliko Esopovih basana, koje dolaze po redu Planudova izdanja, i to basne: 25., 46., 48., 52., 36., 39., 53., 54., 55., 59., 61., 72., 75., 104., 106., 107., 109. Mislim, da ova pojava nije samo obična slučajnost.

U Vencu od alfavita i Ižici ima i Esopovih basna, koje je izdao Nevelet, ali u Ižici ih ima manje nego u Vencu. Za njih bi se moglo dokazati da ih Dositej nije uzeo iz originala. Uspoređujući basne u Vencu i Ižici s onima u Dositejevim Basnama, utvrdio sam, da ima veći broj istih basana u onim spisima i u Basnama, ali da se u koječemu, osobito u moralnim poukama razlikuju. Basne u Vencu i Ižici slažu se s originalima, dok se iste basne u Basnama od originalnih, osobito u pouci, znatno razlikuju. Iz toga možemo zaključiti samo jedno, i to, da je Dositej za Venac i Ižicu upotrebio originalne Esopove basne, a za Basne se to ne može tvrditi.

LE FAVOLE D'ESOPO IN DUE OPERE DI D. OBRADOVIĆ

Riassunto

Dositej Obradović, figura centrale della letteratura serba del sec. XVIII anzi il vero fondatore di essa, prese sopra di sé un grande impegno cioè l'educazione della gioventù. A tale scopo scrisse parecchie opere di carattere didattico-morale, fra le quali si trovano anche due piccoli scritti: *Venac od alfavita* e *Ižica.*

L'autore nel suo trattato esamina il contenuto e la forma linguistica negli scritti sopracitati e constata che la maggioranza degli insegnamenti morali di Dositej traggono origine dall' originale greco delle favole d'Esopo e da altre favole esopiche. L'analisi dimostra inoltre che Dositej utilizzò pure non solo le favole d'altri favolisti antichi e più recenti, ma anche le parafrasi medievali di esse. In base ai numerosi italianismi contenuti nel *Venac* e in particolare nell' *Ižica* si conclude che lo scrittore si valse anche d'una traduzione italiana di favole esopiche.

VALENTIN PUTANEC

STAROFRANCUSKA SATIRA O LYONSKOM KONCILU 1274. PREMA ZAGREBAČKOM KODEKSU MR 92

(tekst i komentar)

UN SIRVENTES EN ANCIEN FRANÇAIS SUR LE CONCILE DE LYON DE 1274

(d'après le code zagrébois MR 92, texte et commentaire)

(Primljeno za štampu na 10. sjednici Odjela za filologiju od 24. XII 1960.)

[Sadržaj (sommaire): 1–9 predgovor (275–86); I) introduction (287–314); II) texte du sirventes, suivi de notes paléographiques et de traduction (315–46); III) notes historiques (347–356); IV) rimaire (357–62); V) notes linguistiques ⟨lexique⟩ (363–77), suivent abréviations (377–8) et les photocopies du sirventes]

1

U *Radu* 304 objavio sam pod naslovom »Rukopisni zbornik MR 92 zagrebačke Metropolitane« studiju o neobično rijetkom zagrebačkom rukopisu, jedinom u Sveučilišnoj knjižnici u Zagrebu, koji ima starofrancuskih tekstova iz 13. stoljeća, a koji se nalazi u Zagrebu već barem od 15. stoljeća. Starofrancuski tekstovi, koji se nalaze u tom kodeksu, naučni su i literarni. Oni su za razvoj starofrancuske literature i za proučavanje starofrancuskog jezika od posebne važnosti, naročito zbog toga, što su svi što pisani, što prepisani u sjevernoj Italiji. Medicinski traktat Aldobrandina Sienskoga iz 13. stoljeća poznat je i po drugim tekstovima. Jednako je poznat i po drugim tekstovima i moralno-poučni traktat *Moralités des philosophes,* djelo neobično popularno u srednjovjekovnoj literaturi. Starofrancuski kanconijer, koji se nalazi na kraju zbornika MR 92, sadržava mnoštvo pjesama francuskih srednjovjekovnih pjesnika. Djela tih pjesnika većinom su također poznata i iz drugih rukopisa. Djela *Livre d'Enanchet* i *Livre d'Attila* poznata su samo po još jednom rukopisu (čuvaju se prvi u Beču, drugi u Veneciji), pa su naši zagrebački duplikati od neprocjenjive vrijednosti. Jedan jedini rukopis iz MR 92 nema svoga parnjaka, pa je zato kao unikat od posebne vrijednosti: to je djelo, koje ovdje objavljujemo. Sadržava prigodnu pjesmu o događajima, koji su u vezi s koncilom održanim u Lyonu 1274. Kako je ta prigodna pjesma pisana u satiričnom tonu, dali smo joj naslov *sirventes,* zbog toga što se tako u srednjovjekovnoj francuskoj literaturi zovu većinom satirične pjesme o pojedinim događa-

jima: »Sirventes ... tractans de mal dig general per castier cels que fan mal« (tako o sirventesima *Leys d'Amors).* Zašto je pjesnik napisao ovu satiru i koliko je daleko išao u svojoj satiri, o tome će biti govora niže.

2

Opis rukopisa

Rukopis našeg sirventesa nalazi se u MR 92 na ff 125ro–129ro, na 15. sveščiću ovog pergamentnog kodeksa. Ovaj je sveščić upravo ternion (= 6 folija, 12 strana). Tekst je rukopisa sirventesa ispisan na prvih 9 strana terniona, dok na 10., 11. i 12. strani ovog terniona počinje *Liber regiminum civitatis Paduae 1175–1311,* koji se nastavlja i na 16. sveščiću kodeksa MR 92. Tekst teče u dvije kolone na stranu. Svaka kolona ima 48 stihova, što čini 847 stihova, ako odbijemo 17 stihova, kojih nema na zadnjoj koloni (koja ima, dakle, samo 31 stih). Rukopis je ukrašen s 18 inicijala, koji su izrađeni plavom odnosno crvenom bojom, te izvitičani suprotno crvenom odnosno plavom bojom. Pismo je polukurzivna gotica 13./14. stoljeća, talijanskog porijekla (v. detalje u *Introduction,* glava 1).

3

Prepisivač rukopisa

Kako je rukopis sličan pismu, kojim je pisan spomenuti *Liber regiminum,* zaključujem, da je pjesma prepisana oko 1310., kada je pisan i *Liber.* Budući da smo na temelju analize marginalnih bilježaka uz *Liber* ustanovili, da je *Liber* pisao padovanski liječnik *Antonije,* smatramo, da je isti liječnik prepisao i sirventes. Ima više dokaza, da je sirventes rukopis prepisan sa nekog drugog: u originalu je na pr. stajalo *vous, Eudois* (jer se u originalu teško razlikovalo *n* i *u,* te se krivo shvatilo kao *vons, Endois),* a u rukopisu je tildirano kao *vōs, Ēdois* (detalje v. *Introduction,* 1).

4

Sadržaj sirventesa s analizom satire

Čitav smo sirventes prema sadržaju podijelili na 23 poglavlja.

1. Uvod: autor se obraća »građanima, gospođama i kavalirima, gospojicama i štitonošama, svima malima i velikima, mladima i starima«. Po čitavu svijetu neka je znano, da se u Lyonu održao koncil! Autor stavlja sebi u dužnost, da obavijesti slušače o naredbama, koje su proklamirane na tom koncilu. Ovdje u uvodu nema nikakve invektive. Ona će započeti tek u slijedećem poglavlju. Historijska činjenica, koju najavljuje autor, jest jedino to, da je 13. 4. 1273. papa Grgur X odredio Lyon kao mjesto, gdje će se održati koncil, koji je najavljen već 27. 3. 1272.

2. Papa stiže u Lyon: autor obavješćuje publiku, da je Papa stigao u Lyon u mjesecu listopadu 1273. To se poklapa s historijskim vijestima, koje kažu, da je još 3. 11. 1273. Papa bio u Chambéryju i da je već 20. 11. 1273. u Lyonu. U ovom poglavlju javlja se autorova invektiva protiv Pape: autor insistira na tome, da je Papa podložnik svjetovnih vlasti i da u Lyon nije stigao zbog koncila, nego zbog »slave sicilskog i francuskog kralja, koji su – moram vas podsjetiti – prijatelji Papini, ta dvojica i gospar Eduard (engleski kralj).« Ova se invektiva nastavlja i dalje u tom poglavlju: ti su kraljevi valjani i hrabri, svagdje su poznati po svojim djelima, svagdje ih se boje. ipak – živjeli oni sto godina i pomirili oni čitav svijet, Palestina ne će biti oslobođena, ni Palestina, ni oni, koji idu protiv poštenja – jer se Sveta Crkva za njih ne brine, pa ni nijedan plemenit čovjek, jer Bog njih mrzi, a svoje ne.

3. Papa konferira s kardinalima. Ponovno invektiva: kad je Papa, koji je »u velikoj milosti ove dvojice (kraljeva)«, stigao u Lyon, pozove k sebi kardinale, da bi mu savjetovali, što da radi, ali dakako »on će sve raditi po svojoj volji i pameti«. Kardinali mu savjetuju: Gosparu, ako hoćete, pozovite tri francuska nadbiskupa, da potvrde vaša naređenja. Ovisnost Pape o francuskoj hijerarhiji! »Pozovimo, Papa će, i najpametnije biskupe sa terena ovih triju prinčeva, da slušaju *moja* naređenja«. »Jer ja volim one u mojoj stranci, koji mi ne uskraćuju poslušnost«. Dakle, koliko je Papa s jedne strane prikazan kao čovjek, koji je podložan svjetovnim vlastima, toliko je i autoritativan (ova misao o autoritativnosti dolazi i kasnije).

4. Na koncil je pozvan čitav svijet. Nabrajaju se krajevi, odakle su sve trebali stići predstavnici na koncil. Od Istočne Evrope spominju se samo Rusija i Hungarija, gdje se u to doba podrazumijeva i Hrvatska. Srbija se ne spominje.

5. Poslanstvo u Carigrad. Papa je poslao Paleologu dva franjevca: Bonaventuru de Mugello i Bonagraciju de Saint-Jean in Perseceto. Kako je hipokoristik ovih franjevaca u talijanskom jeziku *BONA*, autor u šali kaže, da su *braća po imenu*. Ponovno mala invektiva: car treba poslati u Lyon poslanike »zbog njihove vjere, koja je iskvarena po čitavoj Grčkoj«. Misija, koju spominje autor, pošla je u Carigrad u studenome 1272. Da bi se pomirenje Istoka i Zapada što bolje izvelo, Papa je u siječnju 1274. naredio mletačkom duždu Lovri Tiepolu, da zaključi primirje s Paleologom, s kojim je Venecija tada bila u ratu.

6. Nesretan dolazak poslanstva: kad su dolazili prema Monte Casinu, jedna od dviju lađa nestala je u oluji, koja ih je zadesila. Ovaj je brodolom poznat i prema grčkom piscu Pahimeri (1249–1310). Naš autor zna i više od Pahimere: daje nam brojku nastradalih Grka (240 osoba).

7. Dolazak predstavnika na koncil. Ponovno se spominju neki krajevi, odakle su stizali poslanici. To su uglavnom krajevi današnje Engleske, Francuske, Španjolske i Italije. Nas opet ne spominje, sada ni Rusije, ni Hungarije.

8. Izgled grada Lyona: grad Lyon je bio lijepo okićen. Za predstavnike je bilo priređeno dosta hrane, kruha, vina, sušena mesa i krme za konje.

9. Papa zakazuje početak koncila: prvog svibnja trebaju svi biti na okupu. »Travanj pobježe, svibanj se približio, i Papa je naredio, a tako isto i Kardinal, da koncil treba započeti prvoga svibnja«. »Vrijeme je bilo lijepo, sjajno i mirno kroz čitav dan tog prvog dana u mjesecu«. Pod *Kardinal* autor započinje invektivirati sv. Bonaventuru, koji je u svojstvu franjevačkog generala (postao je kardinal u lipnju 1273.) preuzeo u mnogim stvarima glavnu inicijativu na lyonskom koncilu. Ovo je i inače poznata historijska činjenica. Još je jače istaknuta ova invektiva u stihovima 572–630.

10. Papini pregovori s kardinalima. Prije nego započne s prikazom događaja na prvoj sesiji, autor se vraća na povratak francuskih nadbiskupa. Papa ih je pozvao na sjednicu. »Od točke do točke, bez mrmljanja i škrguta zubi, svaki kardinal mu se pokazuje poslušan, jer je svaki siguran, da će dobiti papinsku tijaru«. »Kada im je Papa izložio svoju hrabrost i svoju volju, i o ovim i o onim stvarima, onda je načeo pitanje desetine i tu se pojavila njegova izdaja«. Autor invektivizira Papu zbog desetine, koju je zatražio na koncilu za šest godina. Prilikom tih pregovora s prelatima naročito su se mnogim stvarima protivili francuski prelati.

11. Nastavak pregovora. Papa je naredio, da se prelati sami sastanu i da mu podnesu izvještaj o onome, što se trebalo zaključiti na koncilskim sesijama. Kad su se pojavili pred Papom: »Gospodo, reče Papa, molim bez ikakve neposlušnosti! Nemojte mi nipošto savjetovati! Nemojte mi sada ništa savjetovati, jer vam kažem po duši... da hoću imati desetinu na šest godina od svih krajeva svijeta. Ja sam glava i sudac svih dobara Svete Crkve! Hoću da idem na nevjernike«. Kardinali i prelati su se usprotivili, ali su zamolili, da se još jednom sastanu, pa ako se slože, svi će biti za to. Papa je odgovorio, da su dosta naklapali o tome i neka se vrate prvog dana sesija. Ovi razgovori između Pape i prelata historijska su činjenica, pa i to da nisu bili jednodušni zaključci na tim predsjednicama lyonskog koncila.

12. Prva sesija. I ovdje se nastavlja autorova invektiva: »Kada su se svi sastali u koncilu, Papa je započeo svoj krik. Tako lijep nije čuo nijedan čovjek od majke rođen. I kada je svršio svoj krik, ponovno je započeo propovijedati o Bogu, koji je patio, da bi nas spasio od muka paklenih. Govor se narodu jako svidio, jer je Papa govorio tako lako, tako plemenito i u tolikoj pozi, da se nitko nije mogao nadati, što će

biti na kraju govora. Na koncu, kada se dosta napropovijedao, stavio im je pred oči desetinu, koju je želio imati.« Papa je zatražio, da se o desetini posebno diskutira. Želi dakako pozitivnu odluku. »Jer sve one, koji će biti protivni mojim naredbama, ja ih unaprijed ekskomuniciram, u ime božje i u ime vlasti, koja mi je dana na tom svijetu.« Autor iznosi i pojedinosti sa koncila: tako, da su imali ulaznice u dvoranu, gdje se održavao koncil, da u nju ne bi ušli nepozvani gosti. Prelati su nezadovoljni ovakvim početkom. »Jer oni zaista misle, da od takvog početka ne će biti koristi za pobožnost, nego će svi potrošiti veliko blago.«

13. Druga sesija. Do treće sesije predstavnici mogu otići na odmor. Na koncilsku sesiju dođoše veliki i mali. Tu saznaše prijedlog, koji je Papa odredio. On im je rekao: »Hoćete li šutjeti? Hoćete li da ostanete na svojim položajima i ne vršiti što znate da tražim?« Na koncu je čitav koncil odlučio, jer je Papa toliko navaljivao, da se Papi dade, bez proturječenja, desetina na šest godina, i da će se izvršiti naredbe, koje je dao.

14. Treća sesija. Papa ponovo izlaže o desetini na privatnoj sjednici i o novcu potrebnom za osvojenje prekomorskih zemalja. Javno je iznio nešto drugo. Opet invektiva: poslije sjednice, priori i opati, osim mitronosaca, mogu otići na ladanje, jer se čekalo, da stigne grčka delegacija. »Budući da su bili mučeni i maltretirani, Papa im je odredio oprost grijeha . . .«. »To može postići autoritet jednog čovjeka, koji je na putu istine!« Svi bijahu veseli, kada su primili otpusnicu. Ovaj odmor na ladanju potvrđuju i druga historijska vrela.

15. Paleologovi poslanici šalju obavijest, da će doskora stići. Kada su saznali za nesreću na moru, Papa je naredio molitve za nastradale. I ovdje ima malo invektive na vladanje Papino.Rekao je biskupima: »Molite se za Grke, što postradaše na moru. Neka ih Bog, koji je stvorio svijet, uzme na svoju stranu na dan suda. Ja im dajem apsoluciju i blagoslivljam ih sa svoje strane. Ja sam jako žalostan i snužden zbog njih, što nisam čuo njihove razloge. Neka im bude prošteno.« Papa ponovno daje dopuštenje, da svi mogu poći na odmor do dolaska Grka. Svi odu.

16. Dolazak Grka. Kada je stiglo grčko poslanstvo, Papa je sve pozvao, da se vrate u Lyon na sesije. Svečano su primili Grke. Opet mala invektiva: »Osmi dan od dana kada stigoše Grci, Kardinal i Papa, koji tku svijet kao tkanje, odrediše, da se koncil ponovno sastane.« Invektiva na Papu i na sv. Bonaventuru. Time što sv. Bonaventuru stavlja ispred Pape, autor kazuje, da je on bio glavni instruktor Pape na zasjedanju u Lyonu, što je poznato i iz drugih vrela. Sv. Bonaventura je uostalom naglo preminuo između četvrte i pete sesije, t. j. 15. VII.

17. Unija. Krštenje Tatara. Zadnja sesija. Otpuštanje predstavnika. Izvršena je unija Zapadne i Istočne Crkve. Grci su priznali papin primat. Papa je veseo. Grci napuštaju koncil. Autor ponovno invektivizira

sv. Bonaventuru: »I Kardinal je zaista odredio drugi dan . . .« Autor prikazuje situaciju, kao da je svima bilo dosta tih koncilskih sastanaka, i da su svi jedva čekali, da mogu poći kući. »Toliko su dolazili i stizali... te stigoše do onog ponedjeljka, koji su toliko željeli. Jer da je bilo po njihovoj želji, odmah bi svi bili u svojoj zemlji.«

18. Odredbe koncila. Konklave. Autor će nas sada izvijestiti o onome, što je odlučeno na tom lyonskom koncilu. Novost o konklavu, koji je upravo na tom koncilu uveden prvi put u historiji, autor prikazuje u tančine. Kada papa umre, kardinali moraju biti zatvoreni u jednu prostoriju i tu ostati, dok ne izaberu novoga papu.

19. Samostanski redovi. Ukinuti su svi redovi osim franjevaca i dominikanaca. Autor se naročito okomljuje na redove, slično kao i drugi srednjovjekovni autori, među njima i Ruteboeuf i u satiričnom tonu prikazuje njihov »vandrokaški« život. Veli, da su prije bila samo tri reda, a sada ih ima 23. Saznajemo i smiješne nazive, koji su davani tim srednjovjekovnim redovima: svračja braća, bisagari, apostoli, cisterciti, jakobinci (= dominikanci), kordaši (= franjevci), itd. Mora se naglasiti, da autor u pogledu redova zauzima službeni stav svjetovne crkvene hijerarhije, kojoj nije bilo drago, da se samostanci toliko množe i ometaju vlast službenih crkvenih predstavnika. Baš zbog toga držanja Grgura X prema redovima prikazao je ovoga Papu Ruteboeuf u lijepom svijetlu. Tu su i Ruteboeuf i naš autor na strani sekularnog klera protiv redovnika.

20. Advokati. Uzuraši. Određena je svota, za koju se može braniti neka parnica. Zabranjeno je kamatno posuđivanje novca.

21. O oženjenim svećenicima i o ostalome. Oženjene svećenike više neće štititi crkveni sudovi (privilegium fori ecclesiastici). Bit će podložni *foro civili*. Zabranjeno je održavanje sudskih rasprava u crkvama. Zabranjen je laicima pristup u crkveno svetište i ženama uređivanje crkava. Zabranjen je ples u crkvi.

22. Hebreji. Hebreji moraju raditi kao i drugi kmetovi te davati rabotu.

23. Odlazak prelata i zaključak. Svi žure kući, naročito prelati, jer su se bojali, da bi mogli biti zatvoreni u konklavu, ako papa naglo umre. »U Lyonu nikada nije bilo toliko svijeta za našeg života.« Zadnja je sesija bila 17. VII. Drugi dan je Papa podijelio blagoslov svim izaslanicima i raspustio koncil.

Analiza satire ovoga sirventesa

Već smo kod prikaza sadržaja našega sirventesa kod pojedinih glava istakli, da se autor satirično odnosi prema akcijama pape Grgura X. Ovakva vrsta satire u srednjovjekovnoj francuskoj literaturi nije ništa

neobična. Može se mirne duše reći, da početak novovjeke evropske satire počinje u 13. stoljeću u Francuskoj. Da li zbog samog galikanstva, ili i zbog toga, što je u Francuskoj oduvijek bilo više liberalizma, slobodarstvo je u kršćanskom društvu započelo tamo, gdje ga vierojatno i danas ima najviše. Ovdje bismo samo željeli sažeti glavne točke autorova liberalizma, koji se ogleda u satiričnom odnosu prema nekim vrijednostima, koje su u njegovo doba bile takoreći najviše i koje je bilo teško napadati, pa da se radilo i o pravednim napadima.

Autor ne voli kraljeve. On je republikanac. Papa i kraljevi su prijatelji, koji rade jedni za druge.

Papu autor napada kao čovjeka, koji radi za kraljeve, a ne za kršćanstvo. Zavisan je o kraljevima i o prijedlozima sv. Bonaventure. Prema drugima je autoritativan, ne voli, da mu se drugi protive. Apsolutist je. Izvana priča o kršćanskim ciljevima, a zapravo mu je glavni cilj desetina, koju će mu plaćati čitavo kršćanstvo kroz slijedećih šest godina. Autor se ipak slaže s Papom u tome, što je koncil ukinuo neke redove. Autor drži, da je dobro, da se broj redova svede na manji broj, da bi se nad njima lakše provodio crkveni nadzor.

Prelate prikazuje autor kao ljude, koji samo misle na to, kako bi što prije otišli kući. Bore se protiv nekih Papinih prijedloga. Neki čak u svojim razlaganjima i psuju (stih 514–25). Što se ipak prividno licemjerno pokoravaju Papinim odlukama, to čine zbog toga, da bi dobili crkvene beneficije, ili zbog toga da ih ne bi izgubili.

Kao čitavo svjetovno društvo toga doba, i autor se negativno odnosi prema redovima. O tome smo govorili dosta već i naprijed.

U analizi jezika ovoga sirventesa istakli smo, da je pisan u okolici Venecije, i to najvjerojatnije negdje u sjevernoj Lombardiji. Kako znamo, da je od svih talijanskih krajeva u to vrijeme najrepublikanskija bila Venecija i da je upravo u to vrijeme ona bila u ratu s Paleologom (a Papa joj je naredio, da s Paleologom načini primirje), možemo mirne duše reći, da i analiza satire ovoga sirventesa potvrđuje jezičnu analizu. Venecija je najpogodniji kraj, za koji bismo mogli kazati, da je tu mogla nastati jedna satira protiv francuskog, sicilskog i engleskog kralja i protiv Pape, koji je naredio Veneciji primirje, koje možda njoj u tom času nije bilo od interesa.

Postavlja se i pitanje, nije li ova satira produkt nekog heretičkog gledanja na Crkvu. Na to je pitanje teško odgovoriti. Može se mirne duše reći, da autor ne odstupa od službenog kršćanskog mišljenja. Sama invektiva protiv crkvenih vlasti običaj je, koji se prilično uvriježio u to doba u kršćanskoj Evropi, barem u jednom dijelu Evrope. Jedino mi se čini malo heretičnim autorovo gledanje na oprost grijeha od strane Pape: »Parce qu' ils étaient molestés et importunés, le pape leur a décrété le pardon des péchés criminaux, et il leur les a absous, sauf les mortels dont ils n'ont pas fait la pénitence, la confession ni montré le repentir. C'est ce que dit l'autorité d'un homme sur le chemin de vérité« (stih 441–2). Ipak ne znam, da li je ovo toliki heretizam, da bismo mogli govoriti o autoru kao heretiku kršćanskog društva.

Jezik i pravopis sirventesa

Pisac miješa *s* i *ss* pa piše *devise* i *devisse, oise* i *oisse, marchandise* i *marchandisse* (u rimi s *glise), Grece* i *Gresse.* Grafija *ç* = *s* = *c* je obična: *commencaille, commensaile, commençaille.* Starofrancuska riječ *gent* piše se i *ient.* Vokal *u* ima i vrijednosti *i: aut* (= *ait), aveur* (= *aveir).*

Autor ili prepisivač miješa grafiju *an* = *en: furant* (= *furent), demorant* (= *demeurent), pansee, deviant* (= *devient).* Miješa i *oi* = *ai: apostoile* (u rimi s *tele), mai* (u rimi s *loi), pover* (rima s *avoir).* Infinitivno *-er* je zamuklo u *-e: achater* (u rimi s *iournee),* ali i ostaje: *outremer* u rimi s *raporter, achater* (u rimi s *cler).* Pretkonzonantsko *-s*K-nestaje: *fist* (u rimi s *respit), pentecoste* (rima *doute); moustier* piše i *moutier.* Javlja se metateza konzonanata (dijalektalna pojava sjevero-francuskih i retoromanskih dijalekata): *flaber, lorbat, torvé.* Prednaglasno *a* ne oslabljuje u *e: achater, devisament.* Naglašeno *a* u otvorenom slogu ostaje: *alar, farre.* Ne diftongira vokal *o* kao inače u starofrancuskom: *demorer, jor, sormonter, volom.* Javlja se parazitsko *i: leitres, feinestres.* Ne palatalizira *ca-: camp, caperon, cascons.* Nazalno *n* na kraju riječi prelazi u *-m: bom mestier, incarnaciom.* Početna proteza u slučaju *s* + *konzonant* ne vrši se: *scouter* uz *escouter.* Javlja se talijanski *raddoppiamento: s'en-n i a* (stih 724). Jedan dio karakteristika, koje smo nabrojili, a koje odstupaju od redovitih starofrancuskih pojava, pripadaju fonetizmu sjevernotalijanskih dijalekata. Javljaju se i u frankotalijanskim tekstovima.

U ovoj se pjesmi nalaze i pikardizmi: *acun, Cecile* uz *Cesile, conceul, avesque, leitres* i *latre, le* za n. sg. f., etc. Granice starofrancuskog dijalekta, kojim je pisan naš sirventes, nalaze se unutar valonsko-lorensko-šampanjskog terena. U uvodu je dana skica nekoliko izoglosa, koje smo upotrijebili za određivanje dijalekta, kojim je govorio ili koji je naučio pisac našeg sirventesa (v. *Introduction,* 1).

Na temelju analize jezika mogli smo utvrditi, da je ova pjesma napisana u sjevernoj Italiji. To dokazuju: a) pravopis, gdje možemo upozoriti na frankotalijansko miješanje *s* = *ss, c* = *ç* = *s, ge* = *ie;* b) makaronski stih 739: *et si vos di tot encresce* »ako vam je zaista tako žao«; c) uz talijanizme *ca-* > *ca-, o* = *o, a* = *a* itd. i riječi s talijanskim fonetizmom: *desseignés, di, encrescer, lecion, moster, nave, nessun* = *nissun, si, signor, tot, jorn, alar, deviant, arrimander.* Od ovih su talijanizama neki općetalijanski. U našoj pjesmi ima podosta talijanizama, koji nas sigurno vode na retoromansko područje: *am* za *anno, aveur* (miješanje *u* = *i), communaument, cu* za »que, parceque«, *el* (član), *encrescer, fiare, luffie, na, obidience, oians* (imp.), *par, plenir, preinsse, proposou* za *proposé, ste, tele, tiare* »terre«. Od ovih su čisti furlanizmi: *cu, el, encrescer, lovier, luffie, na, nissun, ste, tele* »toile«, *proposou* sa *-atu* > *-ou.*

Frankotalijanska literatura i sirventes

Poznata je stvar, da su u 13. stoljeću u sjevernoj Italiji napisana na starofrancuskom jeziku dva vrlo poznata djela. To je poznati *Milion* Marka Pola, koji je napisan u Đenovi u zatvoru na francuskom jeziku. Napisao ga je prema diktatu autorovu Pizanac Rustičelo. Drugo je djelo *Mletačka kronika* Martina da Canala. Jedan i drugi autor ističu, da su se odlučili na pisanje svojih djela na francuskom jeziku zbog toga, što je to svjetski jezik (detalje usp. u Meyerovu djelu citiranu u noti 32). Martin da Canal na pr. kaže: »Et por ce que lengue franceise cort parmi le monde, et est la plus delitable a lire et a oir que nule autre, me sui ie entremis de translater l'anciene estoire des Veneciens de latin en franceis . . .« (M. da Canal, *Archivio storico italiano,* t. 8, 1845, 268). Zahvaljujući upravo toj ekspanziji francuske kulture, u 13. i 14. stoljeću u sjevernoj Italiji nastaje posebna francuska književnost, koja se zbog svojih veza s Italijom i zbog toga što je jedan dio te književnosti pisan od Talijana i s talijanizmima, zove frankotalijanskom književnošću. Ta je književnost, već prema dosadašnjim rezultatima proučavanja, relativno dosta bogata. Uz putopise i naučna djela, tu imamo i velikih elukubracija, kao što je na pr. *Guerra d'Attila* Nikole da Casola, koja je posvećena plemićkoj obitelji Este. Imamo u toj književnosti i originalnih pjesama manjeg opsega i prerađevina srednjovjekovne francuske literature.

Djela se frankotalijanske književnosti dijele na: 1. francuska djela prepisana od Talijana, 2. francuska djela pisana od Talijana, 3. francuska djela pisana od Talijana, ali s tolikim brojem talijanizama, fonetskih, morfoloških i sintaktičkih, da se francuski jezik jedva prepoznaje.

U kodeksu MR 92 imamo francuskih djela prve kategorije: to bi bio *Régime du corps* Aldobrandina Sienskoga, *Moralités des philosophes,* zbirka starofrancuskih pjesama *(Kanconijer).* Drugoj bi kategoriji pripadao svakako naš sirventes o Lyonskom koncilu, te *Livre d'Attila.* Trećoj kategoriji u MR 92 ne pripada nijedno djelo.

O tome, tko je napisao sirventes i odakle je bio pisac toga djela, govorim niže. Ovdje samo iznosim, da se u sirventesu nalazi velik broj jezičnih i leksičkih karakteristika frankotalijanske literature. To su (ovdje ih samo nabrajam, detalje vidi u *Notes linguistiques,* gdje se kod pojedine riječi tretira pitanje njezinog postanja): *a, ciaus, caus, convenroit, donra, deviant, alire, serommes, hermin, lecion, mains, mestre, meterai, nave, nessun, nissun, paine, plair, par, plusor, proier, retraire, sauvete, senefier, sil, sivant, ste.* Ove riječi, od kojih neke samo fonetizmom odstupaju od sličnih starofrancuskih riječi, nalazimo u mnogim frankotalijanskim tekstovima.

Treba ipak spomenuti, da se neke od spomenutih karakteristika frankotalijanskih riječi nalaze s istim fonetizmom i u pikardskom dijalektu: *ciaus, caus, ca- > ca-, convenroit, serommes.* Isto tako ima u našem tekstu i oblika, koji su zajednički pikardskom i retoromanskom dijalektu: *estris, lovier, meterai, matire, manire, camp, caperon, carteuse, cascons.*

Ovamo ide i metateza tipa *flaber* te fonetizam *en* = *an*. Jedne i druge od ovih karakteristika nisu odlučne, kada se postavlja pitanje ubikacije kraja, gdje je napisan naš sirventes, odnosno odakle je bio pisac našega sirventesa.

7

Kada je i gdje je napisan ovaj sirventes, problem prijepisa

Starofrancuski jezik našega rukopisa pripada 13. stoljeću: u tom stoljeću nastaje *tête* od *teste*, *ai* od *oi*. Da je tekst pisan koncem 13. stoljeća dokazuje nam i sadržaj teksta: u stihu 30–33 veli se, da *su* Karlo Anžuvinac, Filip III i Eduard I prijatelji pape, da *su* oni hrabri i valjani, da *nema* zemlje, gdje ih ne cijene, te da ih se svagdje boje. U stihu 39–40 veli se, da ovi kraljevi *mogu* još dugo poživjeti, ali da Palestina ne će biti oslobođena. Iz svega ovoga izlazi, da su za vrijeme redakcije teksta sva tri kralja još na životu. Kako su Karlo Anžuvinac i Filip III obojica umrli 1285., možemo zaključiti, da je sirventes pisan 1274.–1285. Na vrijeme više blizu godini 1274. kao dobu, kada je mogao biti redigiran naš sirventes, upućuje stih 482–4, gdje se kaže, da *će* Grci *biti* jako žalosni, kada saznaju za brodolom, koji se dogodio grčkom poslanstvu, kada je išlo na koncil. Autor još nije tako siguran, da se poslanstvo vratilo u Carigrad. Mislim, da se ovakav retorički futur ne bi mogao upotrijebiti na pr. oko 1300.

Na pitanje, gdje je pisan sirventes, odgovaraju dvije stvari: 1. u stihu 157–9 veli se »... Apulci, Toskanci i Romanjoli *sve do Mont Cenis-a* (danas *Moncenisio* na putu Turin–Lyon), pa zaključujem, da se autor nalazi s ove strane Moncenisija, t. j. u Lombardiji. Slična se ubikacija dobiva u stihu 164–5, 166–72 (detalje vidi *Introduction*, 3, B); 2. jezik sirventesa: već je rečeno, da se u tekstu uz obične italijanizme i pikardizme, nalaze i furlanizmi, pa prema tome zaključujemo, da je pisac Furlanac; na temelju furlanizma *-atu* > *-ou* te *incarnaciom*, uz ostale, ubicirali smo pisca u kraj oko *Auronza* (blizu austrijske granice, v. kartu u *Introduction*, str. 303.).

Na kopije našega sirventesa upućuje na pr. rima *Iehans : hahans* (stih 471), zbog koje moramo pretpostaviti, da je u originalu stajalo i *souveran : haan*, a ne *souverain : haan*, koje imamo u stihu 661–2. Odavle se vidi, da je prepisivač talijanizam *-ran* korigirao u knjiškije *-rain*. Slično, ako imamo *allors : cors* (stih 656–7), moramo i za rimu *seignor* : *allieurs* (stih 820–1) pretpostaviti *allors*, tj. da se radi o korigiranju talijanizma. Isto tako, ako imamo *proposou : incarnaciou* (stih 19–20), moramo zaključiti, da je netko naknadno jedan talijanizam *(incarnaciou)* pretvorio u drugi *(incarnaciom*, furlanizam). Iz svega ovoga zaključujemo, da je prepisivač kao i autor dobar znalac francuskog jezika, iako su oba Talijani, Furlani.

Interesira nas, odakle je bio ovaj Talijan, koji korigira prvotni tekst. Na to nam pitanje odgovaraju prepisivačevi fonetizmi kao *mai* za *moi* u rimi sa *loi* (stih 617–8) te *fiare* za *faire* i *tiare* za *terre*. Ovi nas fonetizmi vode na teren Engadina, i to na teren, koji se nalazi u Švicarskoj

oko mjesta Remüs, Ardez, Zernez. Istom ovom kraju pripadao je i prepisivač djela *Moralités des philosophes* iz MR 92 (ubikacija je izvršena drugim leksičkim i fonetskim elementima, v. *Rad* 304, 57). U prilog ovoj ubikaciji govori i pogreška *Paris* za *Bari*, koja nas upućuje na to, da je ispravljač izgovarao *p* za *b* (ova pogreška doduše može biti pripisana i prepisivaču). U našem smo izlaganju pokušali odgovoriti i na pitanje, da li je korektor originala istovjetan s osobom liječnika Antonija iz Padove, koji je bio vlasnik kodeksa MR 92.

8

Autor sirventesa, njegova uloga na koncilu, njegov spis o koncilu, uzorak mu i ime

Za autora našega sirventesa možemo tvrditi, da je znao talijanski, francuski, latinski. Prema tekstu sirventesa mogli bismo zaključiti, da je autor francuski učio negdje u sjevernoj Francuskoj, oko Lorene. Poznavao je i nešto geografije tadanje Evrope (v. priloženu kartu toponima, koje je zabilježio autor u našem sirventesu).

Izvori su autorovi njegove uspomene s koncila, kojemu je sam prisustvovao, kao što se može zaključiti na temelju samoga sirventesa (stih 23–6, 215–6, 195–201, usp. *Notes historiques*, stih 526–65, B). Kao izvor služi autoru i neka *Kronika* o koncilu, koja se spominje na više mjesta u sirventesu (stih 26, 51, 387, 418, 833). Na jednom mjestu u sirventesu sam autor kaže, da je prije ovog sirventesa napisao neki tekst o koncilu (stih 65). Prema stihu 189–192 mogli bismo zaključiti, da je autor (ne prepisivač) bio i pripadnik svećeničkog staleža.

S obzirom na činjenicu, da je autor rodom iz Lombardije, moramo i spomenutu kroniku o koncilu tražiti negdje u tom kraju. I zaista Martin da Canal, koji piše svoju *Mletačku kroniku* upravo 1274.–1275., spominje u toj kronici odlazak mletačkog poslanstva, a zatim se vraća na koncil i veli, da će pripovijedati: »... o novostima, koje su donijeli trojica poslanika, što stigoše s koncila, onako kako je učeni svećenik gospodin Nikola Natal napisao.« I još jednom spominje Martin da Canal kroniku Nikole Natala iz kraja Svetoga Rafaela. Prema tome možemo zaključiti, da je kronika, koju spominje autor sirventesa kao svoj izvor, upravo kronika o koncilu u Lyonu 1274., koju je napisao Nikola Natal. Nikola Natal je bio biskup Caorla (kraj Venecije) 1274.–1297. (umro je 1297.). U jesen 1274., iste godine kada je postao biskupom, napisao je kroniku o koncilu od 1274. S obzirom na činjenicu, da se Venecija tih godina nalazila u ratu s Paleologom, i da su Mlečani baš zbog koncila bili prisiljeni s Paleologom načiniti primirje, možemo misliti, da je možda već u spisu Nikole Natala bilo nešto invektiva na račun Rima i pape Grgura X.

Pokušao sam odgovoriti i na pitanje, bismo li mogli identificirati Nikolu Natala s autorom našega sirventesa. Oslanjajući se na stih 65, gdje autor kaže »com je l'ay puis retrait«, što se tumači tako, kao da je autor poslije odlaska s koncila nešto napisao o koncilu, mogli bismo

zaista izvršiti ovu identifikaciju. Prema tome bismo za Nikolu Natala mogli kazati, da je napisao dva teksta o koncilu: latinsku kroniku, koju spominje Martin da Canal, i ovaj francuski sirventes. U samom sirventesu ima i neke vrsti akrostih »NUQOLSDQENNE«. To bi se moglo nategnuti na *Nicolas (de Qenne = Cane ?*). S obzirom na ovo morali bismo za Nikolu Natala reći, da je bio rodom iz Furlanije iz jednoga od mjesta *Sv. Danijel d'Ampezzo* ili *Sv. Danijel di Paluzza* (sv. Danijel d'Ampezzo je kraj Udina). Isto tako bismo morali uzeti, da je Martin da Canal zabunom zapisao *Sv. Rafael* umjesto *Sv. Danijel,* jer na furlanskom terenu nisam našao nijedno mjesto, koje bi se zvalo *Sv. Rafael.* Čitav problem ove identifikacije autora sirventesa s Nikolom Natalom treba nastojati bolje osvijetljiti. Mi smo ga samo nabacili.

9

Tekst sirventesa i naučni komentari

U glavi II dao sam diplomatičko izdanje čitava sirventesa (847 stihova). Kratice su razriješene običnim tekstom. Na konačni naglašeni *-e* stavljen je akcenat. U paleografskim bilješkama ispod teksta *(Notes paléographiques)* daje se kod nejasnih slučajeva originalni prijepis i razlozi, zbog kojih se uzima dotično čitanje. Ispod tih bilježaka uz originalni tekst daje se prozni francuski prijevod, dobiven na temelju lingvističke analize teksta. Na koncu radnje dane su fotografije originala, koje se mogu iskoristiti za uspoređenje. Slično je kod nas uradio dr V. Novak u svojim izdanjima Supetarskog i Svetomarijanskog kartulara.

Kao što je poznato, kod jezika, koji imaju etimološki pravopis, kao što su francuski i engleski jezik, vrlo je važno proučavanje rima, koje se nalaze u nekoj pjesničkoj tvorevini. Ovakve nam rime daju dragocjenih podataka za proučavanje izgovora u dotično doba. Stoga sam u glavi IV dao čitav rimarij našega sirventesa. Činjenice iz rimarija djelomično su iskorištene u prikazu jezika sirventesa u glavi I.

Tekst je popraćen historijskim i lingvističkim bilješkama (glava III i V: *Notes historiques, Notes linguistiques).* U *historijskim bilješkama* sam dao podatke o događajima, o kojima pjeva sirventes, a poznati su i iz drugih historijskih vrela. Naročito su istaknuti podaci o onim činjenicama, koje su nam poznate samo na temelju teksta sirventesa.

Lingvističke bilješke u abecednom redu analiziraju svaku pojedinu riječ, određuju joj značenje, kazuje se, na kojem se području javlja i u kakvim je tekstovima zabilježena. Čitava ova lingvistička analiza iskorištena je u prikazu jezika sirventesa, tako da se u glavi I kod prikaza jezika upućuje jednostavno na materijal, koji je obrađen u *Lingvističkim bilješkama.*

Leksički materijal skupljen u tim *Lingvističkim bilješkama* vrlo je dragocjen i može poslužiti za proučavanje starofrancuskog jezika.

Da bismo omogućili što bolje korištenje ove radnje, tj. da bismo je približili i stranim učenjacima, prvenstveno romanistima i historičarima, naučni aparat, koji prati izdanje teksta, dan je na francuskom jeziku.

I

INTRODUCTION

Comme nous l'avons promis, nous publions ici *le Concile de Lyon de 1274*, un des textes les plus intéressants que contient le code MR 92 de la bibliothèque dite Métropolitana de Zagreb.[1] Il est intéressant pour deux raisons: premièrement, c'est une *unica* du code MR 92, pour laquelle nous n'avons pas réussi à trouver un autre ms. semblable, c'est-à-dire qu'il représente un ms. rare et jusqu'ici inconnu, d'où le grand intérêt que peuvent porter à ce ms. l'histoire aussi bien que la science linguistique et l'histoire de la littérature, et secondement, c'est un ms. qui contient une oeuvre rimée, tandis que les autres oeuvres qui se trouvent dans le code MR 92, excepté naturellement le *Chansonnier ancien français*, qui se trouve à la fin du code,[2] sont des oeuvres en prose.

Comme notre texte, dans le code MR 92, n'a pas de titre, nous lui en avons donné un d'après le contenu du texte.[3]

Nous mentionnons ici ceux qui nous ont précédés, de quelque manière que ce soit. Avant nous, c'est le feu Janko Barlé qui a mentionné en 1902 pour la première fois, à l'occasion de signaler l'existence du code MR 92, qu'il y existe aussi une poésie assez longue en français. Ensuite, c'est Franjo Fancev qui a décrit, entre 1922 et 1928, le code MR 92 (sa notice sur ce code est restée manuscrite) qui mentionne notre texte et il en a donné l'incipit et l'explicit. M. Antoine Markov dans son

[1] cf. notre article *Rukopisni zbornik MR 92 zagrebačke Metropolitane*, publié dans le *Rad* de l'Académie yougoslave de Zagreb, nro 304 (1954), 63–79, où à la page 72, note 22 (cf. aussi le résumé à la page 79), nous nous sommes proposés de donner des études détaillées sur le *Régime de corps* du médecin Aldebrandin de Sienne (publié en 1953 dans le *Rad*, nro 295), sur le *Libellus de conservanda sanitate* de Taddeus de Florentia (1223 ou 1215 à 1295 ou 1303) (publié en 1954 dans le recueil *Iz hrvatske medicinske prošlosti*, pp. 161–167), sur le *Livre d'Enanchet* (nous avons publié, à l'exception de l'article publié dans la *Romania*, nro 70, pp. 74–83, un seul article sur le nom d'Enanchet dans la revue *Filologija*, nro 1, 1957; le texte zagrébois sera publié avec un commentaire nécessaire, par M. Werner Fiebig), sur les *Moralités des philolophes* (publié en 1954 dans le *Rad*, nro 304, pp. 37–61) – et de publier le *Concile de Lyon de 1274*, que nous publions ici, et le *Livre d'Attila*, que nous publierons prochainement. Quant au *Liber reginimum civitatis Paduae 1175–1311*, il a été publié par Theresa Habinger à Udine en 1908, et nous ne voulons publier aucune étude spéciale sur ce texte (cf. *Rad*, 304, 73–74, et p. 77, note 22). Quant à notre explication du nom d'Enanchet, nous profitons de l'occasion pour ajouter que le nom d'Enanchet, eu regard de tous les éléments de notre argumentation qui nous autorisent à identifier *Seneca* avec *Enanchet*, pourrait représenter aussi un calque linguistique: *En* + *Anchet* (déjà supposé par Wolf) = *Monsieur l'Anchet* = *Monsieur l'Ancien*, étant donné que l'*Ancien* est *Senex*, c'est-à-dire *Seneca*!

[2] cf. *Rad* 304, 74 (une étude sur ce chansonnier a été faite en 1928 par M. Mario Roques).

[3] cf. ci-après pp. 291–2.

Catalogue des raretés de la Métroplitana (publié en 1944) mentionne lui aussi l'incipit et l'explicit de notre texte, d'après les notices manuscrites de Franjo Fancev.[4]

1

Description du manuscrit

Notre texte se trouve aux ffo 125ro—129ro du code MR 92, au 15e cahier (qui est un ternion) de ce code qui comprend 6 feuillets (12 pages), et qui est en parchemin comme d'ailleurs tout le code MR 92. Notre texte comprend seulement les neuf premières pages (4 et demi feuillets) de ce cahier, et un feuillet et demi (pages 10, 11, 12, fo 129vo et ffo 130ro et 130vo) sont restés libres. C'est sur ces pages libres que le propriétaire du code (ou seulement de ce ternion, de ce 15e cahier du code MR 92, si nous supposons la possibilité que les 18 cahiers du code MR 92 ne faisaient autrefois nécessairement qu'un seul code) fit écrire et copier la chronique de la ville de Padoue *(Liber regiminum civitatis Paduae 1175–1311)* qu'on a continué à copier aussi sur le 16e cahier, un quaternion de ce code (ffo 129vo, 130ro/vo, 131ro—136vo). Cette chronique finit justement au dernier feuillet de ce 16e quaternion, et on peut supposer que le reste de cette chronique (le texte final en est d'ailleurs très mutilé par le relieur du code) manque, tandis que le texte suivant qui se trouve aux 17e et 18e cahiers, contient le texte final de notre code, le *Chansonnier français de Zagreb* (ffo 137ro—144vo). C'est d'ici que nous pouvons conclure que les cahiers 15 et 16 de notre code appartenaient l'un à l'autre dès la naissance de ces deux manuscrits.

Notre texte est écrit par deux colonnes sur une page, et chaque colonne comprend 48 lignes (vers) ce qui fait 48 × 17 colonnes (= 816) + 31 lignes (de la dernière colonne du fo 129ro qui n'a que 31 lignes) = 847 vers.

Le texte est muni de 18 belles initiales, exécutées en couleur bleue ou rouge qui sont à leur tour illuminées avec des entrelacs respectivement rouges ou bleus. La plus belle initiale est celle de la première lettre *B* (cmm 1,7 × 1,7) dont les entrelacs sont de même très beaux. Le style de ces initiales est le même que celui des initiales des autres mss. contenus dans le code MR 92, et il correspond, par ex., au style des initiales du *Livre d'Enanchet* et des *Moralités des philosophes*. Les initiales de notre texte se trouvent aux vers 1, 19, 47, 63, 130, 202, 234, 317, 339, 376, 485, 694, 761, 781, 822, 826, 830, 840, et elles marquent une certaine répartition du contenu.[5]

L'écriture de notre texte est une minuscule mi-cursive gotique de la fin du 13e ou du commencement du 14e s. La lettre ç et l'abréviature 7

[4] cf. sur tout cela *Rad* 304, 63–64; la notice de F. Fancev se trouve conservée dans la Bibliothèque Universitaire de Zagreb, nro R 6428.

[5] cf. *NP*, ce qui est dit pour les vers mentionnés.

(= et) accusent une provenance italienne. La lettre *j* est très rare, et c'est la lettre *i* qui a la valeur de *j* et de *i*. Sont de même peu fréquentes les lettres *v* (dans la fonction de *u* à l'initiale du mot) et l'accent diacritique sur la lettre *i* (qui s'emploie aux environs des lettres *m, n* et *u*). Le même accent diacritique est employé presque toujours sur les *i* à valeur numérique. On le trouve quelquefois même quand il n'y a pas de risque à l'identifier, c'est-à-dire quand il n'y a pas de *m, n* ou *u* auprès de *i*. Le même accent est employé dans le texte du *Liber regiminum* (dans la dernière partie de ce texte) beaucoup plus constamment ce qui nous fait conclure que le texte du *Concile* a été écrit quelques décades avant 1310, la date où *Antonius* (dont nous reparlons ci-après) a commencé à écrire le texte du *Liber regiminum*.

Parmi les caractéristiques paléographiques de notre ms. nous mentionnons les suivantes: *et* est abrégé en 7; il n'y a pas de différence entre les lettres *c, t, r* et surtout pas entre *n* et *u*[6]: quand il y a lieu de dire *vus*, il y est écrit *nus*, etc. On utilise deux signes pour les lettres *r* (*r* et *z*) et *s* (*s* et *ſ*). Il y a des méprises pour les lettres *s* et *ſ* et pour les *p* et *f*.[7] Il y a une tilde connue pour la lettre *n*. Un *i* superposé signifie l'abréviation de *ri* (ou, tout simplement, un *i* aussi). Un *s* superposé signifie *re, ri, er* et, même, *ee*.[8] Un *p* signifie *ro, or, ar, ra*, un *q* = *que, qe*, etc. Un crochet superposé signifie *us, os*. Un ˘ superposé signifie *r, or*. Le signe semblable au chiffre 9, à la hauteur de la ligne principale, signifie *con, com*. Les abréviations statiques de notre ms. sont les suivantes; ch'rs = chevaliers, $\overline{\text{gns}}$ = grans, $\overline{\text{gnt}}$ = grant, $\overline{\text{qnt}}$ = quant, d' = de, q' = qe, $\overline{\text{q}}$ = que, $\overline{\text{ure}}$ = vostre, $\overline{\text{nre}}$ = nostre, un *q* avec un – qui brise la queue veut dire *que*.

Le copiste du manuscrit

Nous avons constateé ailleurs[9] que le *Liber regiminum* de notre code a été copié et écrit (dans sa dernière partie) après 1274 (la date du concile) ou quelques années plus tard, étant donné que le sirventes de notre code représente une copie postérieure; ensuite, que le ms. du sirventes est tout à fait semblable à celui du *Liber regiminum*, c'est-à-dire à celui de sa dernière partie qui a été écrite après 1310,[10] la date où commence à l'écrire (nous avons auparavant exprimé la pensée qu'il ne s'agit pas de plusieurs mains qui auraient collaboré à la copie du *Liber regiminum*, mais d'une même main dont la graphie variait selon l'âge et la disposition)[11] *medicus Antonius* de Padoue qui a laissé ses notes margi-

[6] cf. aussi le chapitre suivant de cette introduction et *NP* où il y a beaucoup de cas pareils.
[7] cf. *NP*, vv. 106, 841.
[8] cf. *NP* où il y a assez de cas pareils.
[9] cf. *Rad* 304, 65, 67-8.
[10] cf. l'écriture des photocopies ci-jointes.
[11] cf. *Rad* 304, 65, avant le chapitre *c*.

nales à travers tout le code MR 92, et surtout à la marge du *Liber regiminum* où il nous a inséré les dates importantes de sa famille: »isto m° natus sum ego antonius tercio ex decembre (= 1249)«, »isto m° accepi ego antonius uxorem (= 1265)«, »isto m° natus est guido XIIII augusti (= 1268)«, »isto m° nata est altrusia(?) tercio decembris (= 1274)«, »isto m° natus est gerardus V(ou X)III marcii (= 1281)«, »isto anno fuit natus gerardus filius guidonis XXII setembris (= 1303)«. Comme écriture de ces notes et celle de notre sirventes sont identifiques, nous concluons que le même Antoine le médecin de Padoue est aussi le copiste de notre texte.[12]

Qu'il s'agit vraiment seulement d'une copie, et non d'un ms. original il y a plusieurs preuves qui peuvent le démontrer. D'abord, nous avons la graphie *vōs* et *Ēdois*[13] qui démontre que le texte d'après lequel a été copié notre texte, portait ici *vous* et *Eudois*, et notre copiste a lu ces deux mots, étant donné que la méprise entre *n* et *u* se trouve aussi dans notre texte, comme *vons* et *Endois* et il les a ensuite tildés, ne se rendant pas compte du sens de ces mots, comme *vōs* et *Ēdois*, ce qui est d'ailleurs la preuve d'une copie mécaniquement copié de la part de notre copiste. Il trouvait, ensuite, dans le texte primitif un *u*, et ne se rendant pas compte du sens, il lit ces *u* comme *ii*.[14] Il trouva encore écrit un *jusc'a*, et étant donné la méprise possible entre *c* et *t*, il l'a copié *justa*, écrivant même pour plus de sûreté *juſta*, avec la ligature *ſt*.[15] Il brouille beaucoup de fois *p* et *ſ* et *s* et *ſ*, et il écrit *for* au lieu de *por* et *naifun* au lieu de *naisun*.[16] Une fois, il écrit *cochose* au lieu de *cose* ou *chose*.[17] Dans la même catégorie des fautes de copiste, iraient *alian* au lieu de *ahan*, *faagne* au lieu de *spagne*, *asrimander* au lieu de *arrimander*, *paint* au lieu de *pain* (en rime avec *main!*), *loint* au lieu de *loin* (rime visuelle *loint : point*).[18]

Nous ne savons pas à qui imputer les fautes *por ens aler* au lieu de *por s'en aler*[19] et *Paris* au lieu de *Bari*.[20] D'après cette dernière faute, nous pouvons conclure que le copiste de notre texte ou le copiste du texte primitif (original?) qui servit de base au nôtre, était habitué à la prononciation *b* > *p* ce qui arrive, étant donné tous les éléments de notre argumentation linguistique qui va suivre ci-après,[21] dans les régions limitrophes où se rencontrent le rhétoroman et le bavarois.[22]

[12] cf. pour le reste en ce qui concerne le propriétaire et l'histoire du MR 92 *Rad* 504, 65–69, 78–77.
[13] cf. *NP*, vv. 333, 87.
[14] *NP*, par ex., vv. 113, 799, 145.
[15] cf. *NP*, v. 172.
[16] cf. *NP*, vv. 402, 706, 106, 841.
[17] cf. *NP*, vv. 652.
[18] cf. vv. 106, 56, 756—7, 565-6, *NP* et *NL*, ces vers et ces lemmes.
[19] cf. *NP*, vv. 434, 402.
[20] cf. *NP*, v. 128, *NH*, 128–129, *NL*, s. v.
[21] cf. ci-après les chapitres 2, a et b.
[22] cf. surtout le chapitre 2, b.

Quant aux vv. 407–410 et vv. 497–500[23] qui pourraient nous informer qu'il s'agit d'un homme qui savait le français et qui voulait rajuster et remanier le texte, nous ne savons pas s'il s'agit ici d'Antoine lui-même ou d'un autre personnage qui nous reste inconnu. Il se peut naturellement qu'il s'agit d'un remaniement postérieur.[24]

Contenu du texte

Notre texte contient une relation mi-satirique, versifiée et rimée, sur le concile de Lyon de 1274.[25] Après une courte introduction (vv. 1–21) où l'auteur se propose d'informer sur le concile en vulgaire (»en romans«) le public qui ne sait pas le latin, l'auteur continue à nous parler 1° de l'arrivée du pape à Lyon (vv. 22–46) et sur les préparatifs pour le concile (invitations, sessions préliminaires, délégation à Constantinople, l'arrivée des députés, tout cela aux vv. 47–319), 2° des sessions dans lesquelles on a délibéré sur les conclusions à prendre au concile, on a reçu la mission grecque et il y eut lieu l'union des Grecs avec l'église catholique (vv. 320–630), 3° des constitutions prises au concile (conclave, suppression de quelques ordres religieux, avocats et usuriers, clercs bigamés, conduite du peuple dans les églises, juifs (tout cela aux vv. 631–829), 4° du départ des prélats avec la conclusion du texte (vv. 830–847). Comme on pourrait s'attendre, pour attirer l'attention du public auquel il s'adresse, notre auteur use d'un style très vif, plein de tournures stylistiques, d'un style qui est très souvent, pour ne pas dire constamment, satirique et piquant. Tout cela nous autorise à donner à notre relation versifiée le sous-titre *sirventes*, étant donné que les sirventes étaient des poésies historiques et autres qui pour la plupart avaient une nuance de satire.[26]

Comme les autres sirventes, le nôtre est aussi versifié. Pour la plupart, ce sont des vers rimés[27] à 8 ou 7 syllabes.

[23] cf. *NP*, les vers respectifs.

[24] cf. aussi le chapitre 8, C.

[25] Sur l'histoire de ce concile cf. *Mansi* 24, 37–102, *HL* VI, 1, 162–209, Martin *Conciles et bullaires du diocèse de Lyon*, 1905, Sp. Lampros *Neos Ellenomnemon* 11, 114–128, *Dictionnaire de théol. catholique* 9, 1391–1410, H. Evert-Kappesova *Byzantinoslavica 10*, 1949, 28–41, *13*, 1952–3, 68–92, *16*, 1955, 297–317, *17*, 1956, 1–18, A. Fliche, *Orientalia christiana periodica* 13, nro 3 et 4, Rome, 1945, 475–485 (*Mélanges* G. de Jerphanion, II).

[26] cf. ce que disent *Las leys d'amors* sur ce qui est sirventes:

»Sirventes es dictatz que play
E servish se leu men que may
De vers, descort o de chanso,
Cant a las cobblas et al so,
Am l'acort dels meteyshes motz
O d'autres d'aytan semblan votz ...
Tranctans de mal dig general
Per castiar cels que fan mal ...«

cf. J. Anglade, *Las Leys d'Amors*, Bibliothèque Méridionale, lère s., t. 18, p. 181).

[27] Qu'il y a dans notre sirventes der vers irréguliers, on peut s'en rendre compte en consultant le *Rimaire* qui est donné ci-après (le chapitre VI).

Quant au détail du contenu, nous pouvons le suivre dans la traduction de notre texte dont nous avons fait suivre le texte original, et ici, pour conclure ce résumé, nous faisons ressortir seulement quelques points de la satire de notre auteur:

– notre auteur n'aime pas les rois, il est plutôt républicain (vv. 34–46, 54–55), c'est le pape qui est leur ami (vv. 27–29),

– il n'aime pas le pape qui dépend d'une part, dans ses actions, des autres (vv. 16–21), des rois (vv. 27–29), du cardinal S. Bonaventure (vv. 213, 278–9, 542–5, 591–98), et de l'autre côté, il est autoritaire et absolutiste, il exige qu'on l'écoute et que les décisions soient telles comme il les envisage (vv. 53–62, 238–240, 75–82, 81–2, 276–319, 346–354, 392, 393–4); en apparence, il veut rendre meilleurs les moeurs et libérer la terre sainte, mais en effet, ce qui est le but principal du concile c'est la dîme (320–354, 241–246, 247–254, 284–288, 402–413) et le profit que pourra avoir le monde chrétien en occupant la Palestine (vv. 625–630); pour avoir molestés les prélats, il leur donne l'absolution des péchés (vv. 435–442),

– les prélats ne sont pas contents, il n'aiment pas demeurer au concile (vv. 400–1, 443–445, 609–610); il y eut des débats entre le pape et le clergé (vv. 402–413); les prélats ne sont pas décents dans leur conduite, ils blasphèment (vv. 514–525); s'ils se subordonnent à la volonté du pape, c'est parce qu'ils ont l'espoir d'obtenir des bénéfices (vv. 238-240),

– l'auteur n'aime pas les ordres religieux (vv. 694–760), comme d'ailleurs le pape et le clergé séculier de ce temps-là et quelques autres écrivains moyenâgeux, ses contemporains,

– les rois peuvent libérer les régions payennes, mais les payens ne seront pas tout de même sauvés, puisque l'Église n'en tient pas compte et Dieu les hait tandis qu'il ne hait les siens (vv. 41–46).

2

Observations sur la langue

a. Langue du sirventes

Quand on aborde aujourd'hui la question difficile du déchiffrement des couches linguistiques qui se trouvent parsemées le long d'un texte médiéval, on se trouve encore toujours dans une position difficile. Les lignes générales, il est vrai, sont pour la plupart assez claires. Mais le détail, le problème des dialectismes, est assez obscur. Ensuite, les données que nous peuvent fournir depuis quelque temps les atlas linguistiques, ne sont pas historiquement approfondies. Notre texte présente un cas typique qui exigerait beaucoup plus que ce qui a été donné jusqu'ici sur ce plan de travail. Nous nous trouvons devant un texte qui porte toutes les marques d'un dialecte du Nord-Est de la France, mais qui a été écrit en Italie du Nord et qui dans ce cas accuse une provenance frioulaine, mais aussi un remaniement grison. Ce qui rend le problème difficile c'est surtout le fait que nous n'avons pas encore un livre d'ensemble où nous aurions défini ce qui est, dans la littérature dite franco-

italienne, un fait français (un dialectisme français) et ce qui est un fait italien (un dialectisme italien). Ainsi, nous nous trouvons très souvent devant des obstacles insurmontables. On verra tout de suite comment nous nous sommes tirés d'affaire dans notre cas.

Orthographe de notre ms.

Avant d'aborder la question de la langue nous donnons ce que nous avons donné comme caractéristique en ce qui concerne l'orthographe de notre sirventes:[28]

s = *ss* :

devise / devisse
Grece / Gresse
demessaire / mesure
oise / oisse
dissime / disime
servisse
provinsses
preinsse
marchandisse (rime avec *glise)*

c = *ç* = *s* :

commencaille / commensaile / commençaille
caus / ciaus
beneicon
pelicon
recoit 547 (cf. aussi *Grece, preinsse* et *provinsses* ci-avant)

g = *j* : gent / ient

u = *i* :

aut
aveur (cf. NL s. v. *avoir)*

Langue ancienne française de notre sirventes

La caractéristique de la langue ancienne française de notre sirventes est la suivante:

déclinaison:

li empereres n. sg. 130
li cardonal n. pl. 63, 213
prelant pl. obl. 81
evesque, abé pl. obl. 100
li messages n. pl. 116
li tarterins, li hermin n. pl. 151
cors, bestes n. pl. 200
abbé et prelat n. pl. 206
cascons cardonaus 231

[28] Dans le chapitre présent, toutes les fois qu'une source déterminée n'est pas indiquée dans les citations, il faut se référer aux notes linguistiques ci-jointes (NL).

an = *en* : cf. *Rimaire*, s. v. *-ent, -ant* et les graphies suivantes:

furant 738
demorant 541
an »en« 194
pansee 257
deviant 588 (cf. *devient* 715, cf. aussi *NL* s. v. *devenir*)[29]

oi = *ai* = *e* :

apostoile (rime avec *tele*, 544–5)
mai (rime avec *loi*, 617–8)
demorait : estoit (rime, 668–9)
pover : avoir (rime, 664–5)
cf. aussi *Rimaire*, s. v. *-oit, -ait*

ai = *e* :

contraie (= contrée) 96
conteré 12
lairons / lerons 47, 88

-er = *é* :

achater (en rime avec *iournée*, 812–3)
mervelier (en rime avec *essauciez*, 716–7)
mais aussi: outremer : rapporter 345–6
profiter : outremer 628–9
chanter : cler 575–6

-ier = *é* (?):

-iers : saches 781–2
-iers : liés 130–1

s préconsonantique:

fist : respit 546–7
triumfist : contredit 97–98 (triumfie : contredie?)
fist : recoit 546–7
voist : voit 686–7
doute : pentecoste 416–7
moustier / moutier 807, 824

[29] Quant à notre pensée que la forme *bian* (= bien) qui se trouve dans les *Moralités des philosophes* et dans le *Livre d'Enanchet* du code MR 92 (cf. *Rad* 304, 54, 59, et au résumé, 61), pourrait nous servir de preuve pour la localisation dialectale de l'original supposé de ces mss., nous sommes contraints de l'abandonner puisque nous trouvons de telles formes aussi dans d'autres mss. franco-italiens, cf. *NL* s. v. *devenir*.

-ogne = agne (?):
Alemagne : Spagne : Cascogne 105–7
mais aussi: Aragon : Catalogn 270–1
(pour -n : -gn, cf. essgrogne : tesmone 238–9)

mars : gas (rime 595–6) (cf. sas : gas, rime 712–3)

n non-étymologique:
sachiens 295 (saches 484, passim)
rendirent 64
enffondrée 475 (si ce n'est pas *enffoudrée)*
prelant 81

– métathèse des consonnes (une caractéristique de la littérature franco-italienne (cf. ci-après *NL* s. v. *flaber),* une caractéristique des dialectes rhétoromans, frioulains et de quelques dialectes français, cf. *AIS* cartes 1687, 1697, 647, *Agl.* I, 398, 421 n., 433, 433 n., *ZRP* 9, 632 qui le donne pour le picard): flaber, lorbat, torvé, drodres (cf. *NL* s. v. *ordre),* fiare

a = a (une caractéristique de la littérature franco-italienne), cf. *Régime* 76, e, f, h, *Moralités* 54, *ZRP* 9, 623, etc): achater, alar, commandamens, devisament, entierament, escommuniament, verament, vraiament, farre

o = o (une caractéristique de la littérature franco-italienne, cf. *Moralités* 54, *ZRP* 9, 626–7, etc): demorer, demorant, jor, jorn, sor, sormonter, solliers, toscan, volons, voles

i parasitique: leitre, feinestre (cf. ces mots dans les *NL)*

ca- > ca- (une caractéristique de la littérature franco-italienne, cf. *Régime* 75, *Moralités* 53–4 où il est constaté que le même phénomène apparaît aussi au Nord-Est de la France): camp, caperon, cardonal, carteuse, cascons, catheaus (mais aussi: char, chancel, chascons, chaperon)

-n > -m (le phénomène de la littérature franco-italienne, cf. *Moralités* 55, *Régime* 76, *ZRP* 9, 630, *10,* 47): bom mestier, incarnaciom

e > i (phénomène de la littérature franco-italienne, cf. *Régime* 76, *ZRP* 9, 629): disiré, obidience

– dénasalisation: saitence

sc- > sc- : scouter (mais aussi escouter)

– un cas du »raddoppiamento« italien (une carastéristique de la littérature franco-italienne, cf. *Moralités 55,* ZRP *9,* 632, *10,* 48): s'en-n i a . . . (v. 724).

Nous avons esquissé plus haut les principaux traits linguistiques que nous rencontrons dans notre texte, mais dans notre texte il y a aussi des traces d'un dialecte ancien français qui se trouvait au Nord-Est de la France. Pour la plupart, ce sont des picardismes (dans le large sens de ce mot):

acun	biaus
Cecile / Cesile	ciaus
clergaes	mantiaus
conceul	demessaire
avesque	penture
leitres	siece prés. du subj. (cf. *NL* s. v. *seoir)*
latre	Toulete
le f. n. sg.	meterai
liu	uncore
Biausse	

Comme notre texte ne fait pas de différence entre *en* et *an*, ce qui est une caractéristique du picard, nous sommes contraints de constater que le dialecte qui se reflète dans notre texte, avec la supposition naturellement que le même phénomène ne soit pas une invention de la littérature franco-italienne, – appartenait au domaine wallon, lorrain et champenois, ce que démontrent les mots suivants: acun, latre, deivent, manire, liu, tenroit, leitres, le f. n. sg., demessaire et, peut-être, venut (participe). Le graphique qui va suivre, nous donnera une illustration plus claire de notre localisation linguistique du texte que nous publions (les abréviations sont les suivantes: fr. = francien, pc. = picard, wl. = wallon, lor. = lorrain, chp. = champenois, fct. = franc-comtois, bg = bourguignon, sud, so = sud-ouest, ou = ouest, nr. = normand, agl = anglonormand):[30]

	fr	pc	wl	lor	chp	fct	bg	sud	so	ou	nr	agl
acun	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—
en = an	+	—	+	+	+	+	+	+	+	+	—	+
latre	—	+	+	+	+	+	+	—	—	—	—	—
deivent	—	—	+	+	—	+	+	+	+	—	+	—
manire	—	—	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—
liu	+	+	+	—	—	—	+	—	—	—	—	—
glise	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—	—
ca- > ca-	—	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—
tenroit	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—
leitres	—	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+	+
le f. sg.	—	+	+	+	—	—	—	—	—	+	—	—
messaire	—	—	+	+	—	—	—	—	—	—	—	—
venut	—	+	+	+	+	—	—	—	—	—	—	—

[30] Le graphique est exécuté d'après les données que nous fournit *SB* III, 118–128. Pour les mots cités, il faut se référer aussi aux *NL* s. v. Pour *ca-* > *ca-* cf. tout de même ci-avant.

Le mot *uncore* de notre texte, si nous avons réussi à identifier le dialecte ancien français de notre sirventes, ne sera pas désormais seulement normand et anglonormand, mais il appartiendra plutôt au Nord et au Nord-Ouest de la France (à moins, naturellement, que ce ne soit pas une faute de copiste).

b. Eléments rhétoromans

Dans la langue de notre sirventes, il y a aussi des éléments qui n'appartiennent pas à l'ancien français ni à ses dialectes, et ce sont ces éléments qui nous démontrent que notre texte a été écrit en Italie, et précisément en Italie du Nord. Ces éléments sont surtout les suivants:

– la graphie (cf. ci-avant) nous accuse un texte qui appartient à la littérature franco-italienne.[81]

– dans notre sirventes, il y a un vers macaronique en italien: et si vos di tot encresce (v. 739)

– outre les formes avec *ca-* > *ca-*, *o* = *o*, *a* = *a*, etc. (cf. ci-avant) qui nous mènent sur le territoire de la littérature dite franco-italienne, il y a dans notre texte des mots ou des formes tout à fait italiens, tels que:

desseignés
di
encrescer
lecion
moster
(cf. ital. *mostrare*, frç. *montrer*)
nave
nessun / nissun
si
signeur
tot
jorn (cf. ital. *giorno*)
alar
deviant (cf. note 29)
arrimander (cf. frç. *remander*)

Mais outre ces italianismes dont quelques-uns sont presque généraux, notre texte en a qui nous mènent sûrement sur le territoire des dialectes rhétoromans, tels que:

am (ain?)
aveur (méprise de *u* = *i*)
ca (si la graphie *c* = *s*, cf. ci-avant, n'exclut pas cet exemple)
communaument
cu
el art. m. n. sg.
encrescer
fiare
luffie
na
obidience
oian (imp. lère pers. pl.)
per
plenir
preinsse
primerains(?)
primier
proposou (part. pass.)
ste
tele
tiare

[81] cf. surtout *ZRP* t. 9 et 10, les articles de Meyer, *Régime* 75–6, *Moralités* 53–7.

Parmi ces mots, il faut signaler surtout ceux d'entre eux qui ne sont que de purs frioulanismes comme:

cu	na
el	nissun
encrescer	ste
estris (?)	tele
lovier	proposou
luffie	

dont quelques-uns nous faciliteront de faire une localisation géographique de l'auteur de notre sirventes (cf. ci-après).

Parmi les autres caractéristiques italiennes de notre texte, il nous semble important de signaler:

for vient (= fuori venire ?) 184
alez proposant 283 (cf. *va dicendo* en italien ?)
vindrent presentés (les lettres) 448
se venoient tot demoncis 468

Quant à la syntagme *le sujet au pl. + verbe au sg.*, elle est connue aussi bien en littérature franco-italienne (cf. *ZRP 9*, 634–5, *10*, 50, *Enanchet*, p. XXXIX, *Moralités*, 56) qu'en picard (cf. Galeran de Bretagne, *Class. Frç.* 37. p. XXI).

Nous ne savons pas si nous avons affaire à un dialectisme dans le cas de *por eus aler* (deux fois ainsi, 402, 434) = *por en s'aler* = *por s'en aler* (il se peut aussi qu'il s'agit ici d'une faute de copiste; pour les fautes de copiste cf. ci-avant).

c. La langue du sirventes comparée à la langue de la littérature franco-italienne

D'après tout ce que nous venons d'exposer, il est clair que notre texte appartient à cette sorte de littérature qui florissait en Italie du Nord aux 13e et 14e s., et que nous appelons la littérature franco-italienne. Les textes qui appartiennent à cette littérature sont pour la plupart des oeuvres anciennes françaises qui ont été copiées en Italie et dans lesquelles les copistes inséraient des italianismes et d'autres marques par lesquelles ces oeuvres sont différenciées du reste de la littérature ancienne francaise.[32] Une autre catégorie de cette littérature est constituée par les textes qui sont écrits en ancien français mais par les Italiens de

[32] Pour la littérature franco-italienne cf. surtout P. Meyer, *De l'expansion de la langue française en Italie pendant le moyen âge* (= Atti del congresso internazionale di scienze storiche vol. IV, sez. III, 61–104), N. Zingarelli, *Letteratura franco-italiana* (= Scritti di varia letteratura, Milano, 1935, 450 ss), A. Viscardi, *Letteratura franco-italiana*, Roma, 1941. Une classification de la littérature franco-italienne, un peu modifiée par rapport à la nôtre (1. copies fidèles des textes français, 2. textes français remaniés, 3. textes français écrits par les Italiens) est donnée par Bertoni, *Attila, poema franco-italiano*, p. IX et Viscardi, *Letteratura franco-italiana*, 37–38.

naissance. Une troisième catégorie de cette littérature, c'est la littérature originalement italienne, faite par les Italiens, et où le français est tout à fait corrompu et à peine reconnaissable. Naturellement, notre texte n'appartient pas à cette troisième catégorie, mais quant au problème de se décider entre la première et la deuxième catégories, il est difficile à le résoudre. Nous tâcherons de le faire au chapitre suivant de cette introduction. Nous pouvons constater ici seulement que notre texte possède beaucoup de caractéristiques qui le rattachent aux textes franco-italiens et quelques-unes de ces caractéristiques sont citées par nous dans nos *Notes linguistiques* (NL). Nous faisons ici un résumé de ces constatations:

a	nessun / nissun
ciaus / caus	paine
convenroit	plain
donra	par
deviant	plusor
alire	proier
serommes	retraire
Hermin	sauveté
lecion	senefier
mains	sil
mestre	sivant
meterai	sou
nave	ste

Mais, il faut tout de suite dire que certaines de ces caractéristiques sont communes à notre texte avec le picard (caus / ciaus, *ca-* > *ca-* (!), convenroit, serommes) et qu'elles ne sont pas décisives quand on veut résoudre le problème où et quand a pu être écrit notre texte. La même chose vaut pour ces caractéristiques qui lui sont communes avec les dialectes picard et rhétoroman:

estris	camp
lovier	caperon
meterai	carteuse
matire	cascons
manire	

(ces quatre derniers mots, à cause du *ca-* > *ca-* qui reste en picard et qui d'autre part, peut représenter la palatalisation rhétoromane qui est documentée dans notre texte par la graphie *c* = *ç* = *s*, cf. le chapitre 2, a ci-dessus).

La même chose vaut aussi pour la métathèse des consonnes qui est commune au picard et au frioulain, comme aussi à la littérature franco-italienne (cf. ci-avant 2, a), et pour le phénomène *en* = *an* (cf. ci-avant 2, a) qui se rencontre aussi bien dans la littérature franco-italienne que dans les dialectes wallon, lorrain et champenois, même en francien (cf. ci-avant le graphique au chapitre 2, a et *SB* I, 136–7, III, 121).

8

Origines du sirventes

A

La langue ancienne française de notre texte est celle de la fin du 13e ou du commencement du 14e s. ce qui est démontré par les caractéristiques phonétiques que nous avons faits ressortir ci-avant (le chapitre 2, a). Ainsi, parmi les autres, nous avons, par ex., l'amuissement de *s* devant les occlusives sourdes qui a lieu au 13e s.[33] De même, nous trouvons au 13e s. le passage de *oi* > *ai*.[34] D'ailleurs, nous n'insisterons pas trop sur ce fait.

Il y a encore une autre preuve que le texte de notre sirventes a été écrit vers la fin du 13e s.:

a) aux vv. 30–33, notre auteur dit que les trois rois (Charles d'Anjou, Philippe II le Hardi et Edouard I) »*sont* à la pape ami.« Et il poursuit qu'ils *sont* »prouç et vaillant« ... et qu'il n'y ait terre ni contrée où ils n'*aient* grande renommée (vv. 34–36). Il nous dit encore qu'ils *sont* partout »cremuç et doutéz cil trois« ... (vv. 37–38). Ça veut dire que le texte de notre sirventes a été composé du vivant de ces rois.[35]

Aux vv. 41–42, après avoir continué à parler au présent aux vv. 39–40, notre auteur dit aussi: »Et il *puent* longuement vivre, paieiens ne seront pas delivré ...«, ce qui veut dire aussi qu'ils ne sont pas encore morts au moment de la composition de notre texte. Comme Charles d'Anjou et Philippe III le Hardi sont morts tous les deux en 1285, il s'ensuit que notre sirventes est écrit entre 1274 et 1285.

b) Aux vv. 482–484, après avoir relaté le naufrage qu'ont subi les Grecs en allant au concile de Lyon, notre auteur dit: »Dont il (= les Grecs) seront forment dolant quant lor gent aront noveles, sachies ne lor seront pas belles« et il continue à parler au passé »L'apostoile quant entendi que si Grius estoient peri ...«. Ça veut dire que le sirventes a été écrit au temps où l'auteur ne sait pas encore (au moins, il n'en est pas trop sûr) que la délégation grecque soit rentrée à Constantinople. Ceci nous dit que le sirventes a été écrit la même année 1274 ou quelques années après le concile (1274), étant donné que par ex. en 1300, un auteur ne pourrait pas dire, quelque futur stylistique que nous puissions immaginer, que »les Grecs *seront* très affligés quant ils *auront* les nouvelles de ce naufrage.«

[33] cf. *SB* I, 155–6.
[34] cf. *SB* III, 123–4.
[35] cf. aussi *NH* 27–41, b.

B

Il y a deux éléments qui peuvent nous dire quelque chose en réponse à la question difficile: où a été écrit notre sirventes?

Premièrement, c'est le contenu du sirventes lui-même. Aux vv. 157–159, notre auteur dit: »... les Apuliens, les Toscans et les Romagnols jusque vers le mons de Cenis«. Comme le Mont-Cenis (= Moncenisio) se trouve entre la France et l'Italie (la route Lyon–Turin), on peut conclure que l'auteur se trouve devant la ligne Ravenne (en Romagne) – Mont–Cenis, c'est-à-dire en deça du Mont-Cenis, et précisément en Lombardie. La même indication géographique est répétée, mais avec moins de précision, aux vv. 164–5, 166–172 où il est dit: »Par dela les monts Saint-Bernard furent semoncés tous les Lombards ...« En connection avec ce qui a été dit ci-avant pour les vv. 157–9, nous devons comprendre que le sens de la préposition *par delà* n'est pas »au delà de«, mais plutôt »plus loin que«[36] ce qui indique aussi que l'auteur se trouve en deça du Saint-Bernard.[37]

Deuxièmement, c'est la langue de notre texte qui nous facilitera à localiser géographiquement celui qui a écrit notre sirventes. Naturellement, nous ne pouvons tenir compte que des caractéristiques de notre texte qui sont strictement frioulaines, en écartant celles qui lui sont communes avec les dialectes du Nord-Est de la France et du reste du territoire rhétoroman.[38] Nous avons déjà fait un tel criblage au chapitre 2 et c'est ainsi que nous avons réussi à localiser notre auteur en Frioul. Nous tâcherons ici de faire une localisation plus précise en utilisant les données que nous donnent les atlas linguistiques et autres travaux de la géographie linguistique. Ces données concernent surtout les faits suivants de notre texte:

– *proposou,* part. pass. de *proposer;* un participe en *-ou* se parle, comme nous l'atteste Gartner, à Auronzo (ailleurs sont attestées les formes en *-ô* et *-au);* les participes en *-ow, -ô* sont attestés aujourd'hui en Engadine (Grisons) et en Piémont, tandis qu'un participe en *-aw* est attesté pour le point nro 311 (Castelfondo, aux environs d'Auronzo).[39]

– *incarnaciom,*[40] une forme qui sûrement, à cause de la rime avec *preposou,* devrait avoir la forme *incarnaciou* ou, peut-être, *incarnaciô,* ce qui nous fait chercher les localités où il y a une disparition ou la guturalisation de la dernière consonne nasale (ou peut-être une nasalisation de *o* devant le *m).* Une telle nasalisation a lieu en agordin central et en oltrechiusain ce qui nous mène aussi aux environs d'Auronzo (la guturalisation a lieu en vénitien, la disparition de *-m* en buranello).[41]

[36] cf. *NL* s. v. *dela*
[37] cf. en ce qui concerne cette localisation, aussi la carte géographique au chapitre 4, A.
[38] cf. aussi le chapitre 2, b.
[39] cf. *AIS* I, 96, VIII, 1635 et *NL,* s. v. *proposer.*
[40] cf. *NL* s. v.
[41] cf. *Agl.* I, 382, 401, 429.

Pour corroborer la localisation de l'auteur de notre sirventes, nous sommes en possibilité d'alléguer encore quelques caractéristiques de notre texte qui ne sont pas forcément les caractéristiques du dialecte des environs d'Auronzo, mais étant donné ce que nous avons dit précédemment, elles ne font que corroborer ce que nous venons de constater. Ces caractéristiques sont les suivantes:

– *nissun* se parle au point nro 317 (aux environs d'Auronzo) et ailleurs, où il y a des formes avec *ne-* et *ni-*.[42]

– métathèse de *dormire* (c'est-à-dire *dro-)* se parle aussi aux points nro 316 et 317 tandis que les formes en *dor-* et *dur-* se trouvent par ex. en Engadine (Grisons).[43]

– *trais* (v. 21), forme supposée en tant que la rime pour le vers 21 *(LXXIII: plaise)* se parle en Engadine (Grisons), mais aussi aux points nro 312 et 314 aux environs d'Auronzo (les autres localités donnent les formes en *tre, trey).*[44]

– pour *plenus* nous avons *playn* seulement en Engadine (Grisons), mais nous trouvons *fań* de *fenum* aux points nro 312 et 314 (aux environs d'Auronzo) ce qui nous fait constater que *plain* était autrefois aussi la forme des environs d'Auronzo.[45]

– *moster* (v. 302); on emploie cette forme en Frioul tandis qu'en Engadine (Grisons) se disent les formes *musar, mossar.*[46]

Alors, d'après tout ce que nous pouvons déduire à la base des données que nous donnent les faits linguistiques de notre texte notre sirventes a été écrit en Lombardie, et quant à l'auteur de ce sirventes, il était originaire de ce territoire frioulain qui se trouve entre la *Venezia Tridentina* et la *Venezia Giulia,* nommé *Venezia,* au Nord de la ligne verticale Venezia–Treviso–Montello–Belluno, dans le triangle que font les localités d'aujourd'hui Agordo–Ampezzo–Auronzo, le triangle qui peut être plus ou moins aggrandi étant donné la possibilité d'une variation diachronique des faits linguistiques à la base desquels nous avons déduit notre localisation.

Après avoir ainsi constaté d'où a été originaire l'auteur de notre sirventes, nous donnons ici deux cartes géographiques qui peuvent illustrer le territoire dont nous parlons et les faits linguistiques allégués pour la localisation de notre sirventes (la seconde de ces cartes est suivie d'une *légende):*

[42] cf. *AIS* VIII, 1595.
[43] cf. *AIS* IV, 647; cette indication concerne la métathèse mentionnée aux chapitres 2, a.
[44] cf. *AIS* II, 285.
[45] cf. *AIS* VII, 1335, VII, 1396 et *NL* s. v. *plain.*
[46] cf. *AIS* VIII, 1663.

a)

Carte, contenant la partie de l'Italie du Nord et de la Suisse romande, laquelle nous illustre les faits allégués ci-avant que nous avons utilisés pour placer l'auteur et le copiste-remanieur de notre sirventes:

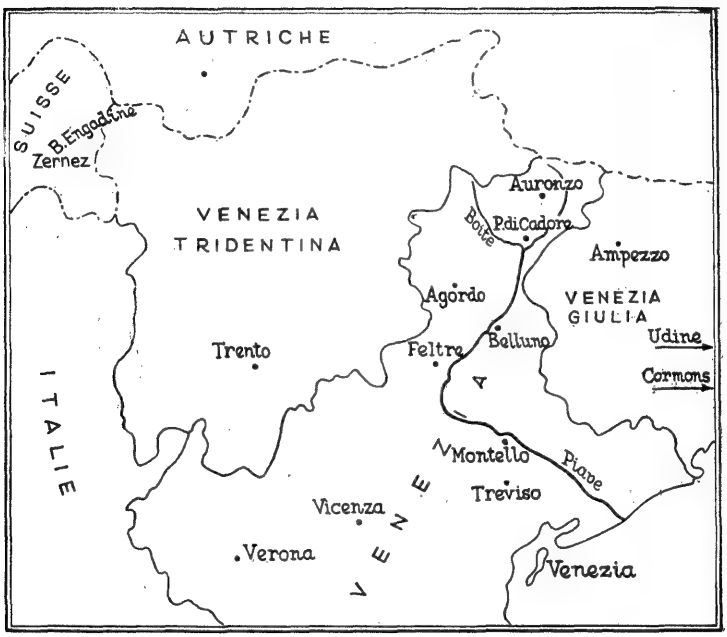

b)

Carte, contenant la même région, mais exécutée d'après l'*AIS* de Jaberg-Jud, laquelle illustre les faits linguistiques allégués ci-avant et notre localisation de l'auteur et du copiste-remanieur de notre sirventes. Le numérotage des localités est celui de l'*AIS* et il est expliqué ci-après par une légende qui suit la carte:

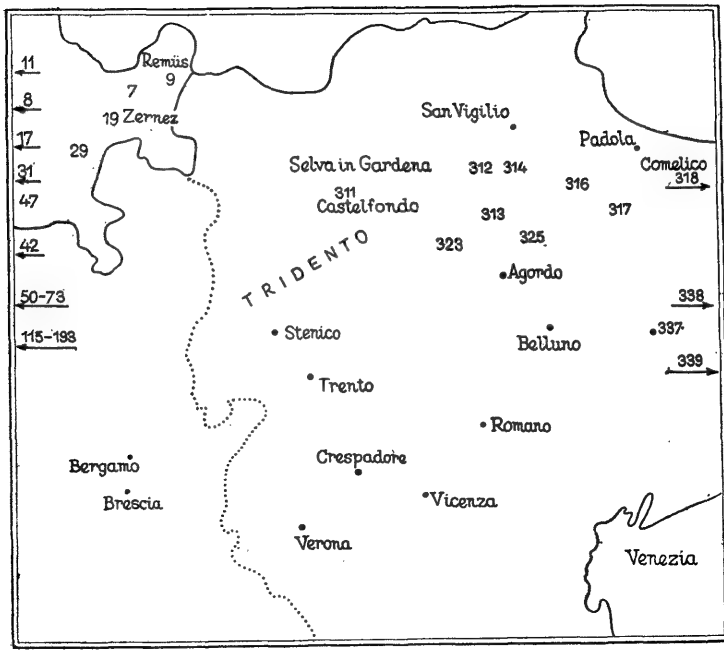

La *légende* pour la carte *(b)*:

7 Ardez (Inn)
9 Remüs (Inn)
11 Surrhein (Évêché de Chur, à l'Ouest de Zernez)
17 Scharans (Suisse)
19 Zernez (Inn)
42 Sonogno (Suisse)
47 Fex-Platta (Haute Engadine)
50–73 Suisse, à l'Ouest d'Engadine
115–193 Piémont
311 Castelfondo (Trento)
312 Selva in Gardena (Wolkenstein)
314 Colfosco in Badia (Trento)
316 Zuel, Cortina d'Ampezzo (Belluno)
317 Pozzale, Pieve di Cadore (Belluno)
318 Forni-Avoltri (Udine)
323 Predazzo (Trento)
325 Cencenighe (Belluno)
337 Aviano (Udine)
338 Adorgnano, Tricesimo (Udine)
339 Udine (Udine)

Au chapitre 1 de notre introduction, nous avons parlé du copiste de notre ms. Ici, nous allons discuter le problème qui se pose en ce qui concerne les copies différentes de notre texte qui devaient exister avant notre ms., ce qui peut être prouvé à la base de l'analyse de notre texte.

Si nous trouvons une rime *Iehans : hahans* (vv. 471–2), nous devons supposer aussi pour la rime *souverain : haan* (vv. 661–2) un *souveran* antérieur ce qui prouve qu'il s'agit d'une correction francisante de notre texte *(-an* est une suffixation italienne) et d'une copie du texte primitif.[47]

Si nous trouvons une rime *allors : cors* (vv. 656–7), nous devons supposer aussi pour la rime *seignor : allieurs* (vv. 820–1) un *allors* antérieur, étant donné que *seignor* rime avec *jor* aux vv. 658–9, ce qui prouve de nouveau qu'il existait un texte italianisant qui est littérairement francisé dans le texte qui nous est conservé dans le code MR 92.

Si nous avons, encore, un *proposou* en rime avec *incarnaciom* (vv. 19–20), nous devons ici aussi supposer un *incarnaciou* qui a été corrigé par un Italien qui savait que la finale de tels mots finit ou se prononce en *-iom*. Ça prouve aussi qu'il s'agit d'une littérarisation du texte antérieur. L'exemple donné prouve aussi qu'il s'agit d'un Italien connaisseur de la langue littéraire française de son époque, qui a corrigé le texte de l'auteur primitif.

Il nous intéresserait maintenant de savoir d'où était ce correcteur-remanieur, Italien de naissance, qui corrigeait le texte primitif. Mais quant à cette question, les preuves que nous donne notre texte, sont insuffisantes. Nous sommes inclinés à chercher ces preuves dans ce peu de cas de notre texte où le copiste (le correcteur-remanieur) donne une prononciation incorrecte par rapport à ce que la rime exige visuellement:

– notre texte a une rime *mai* »moi« : *loi* (vv. 617–8) ce qui nous fait chercher la région de *mai* pour *me,* ce qui est le cas en Haute et Basse Engadine.[48]

– nous trouvons dans notre texte une fois une correction *faire* en *fiare* ce qui exige une rime *tiare* pour le vers suivant, et *tiara* se parle en Engadine aussi.[49]

En poursuivant ces exemples d'engadinismes (grisonismes) de notre texte, étant donné qu'il y en a encore dans d'autres textes contenus dans le code MR 92,[50] nous pouvons les chercher aussi parmi les mots et les formes qui lui sont communs avec le picard et le rhétoroman,[51] c'est-à-dire que nous pouvons les imputer à l'influence rhétoromane qu'a subie notre texte dans les copies dont nous parlons dans ce chapitre. Ça pour-

[47] cf. aussi la rime *Iehan : alian* (cf. *NL* s. v. *alian* et *NP* 553).
[48] cf. *NL* s. v. *mai.*
[49] cf. *NL* s. v. *terre* et *AIS* III, 420 (cf. les cartes *a* et *b* ci-jointes).
[50] cf. *Moralités* 57, et *Régime* 76.
[51] cf. ci-avant 2, a et b.

raient être *plain, paine, primerains (?), oian* (< *oir*, imp.)[52] que nous pouvons trouver tous en Engadine (Grisons).[53]

Par conséquent, le correcteur francisant de notre texte était un connaisseur de la langue française, originaire de la région engadinoise (grisonne), plus précisément de la région où sont les localités d'aujourd'hui Zernez, Rémüs, Cormons (toutes les trois en Suisse d'aujourd'hui). Cette localisation est vérifiée par celle que nous avons donnée au copiste du ms. zagrébois des *Moralités des philosophes*,[54] localisé par le moyen d'autres mots et formes presque dans la même région (Rémüs, Ardez, Zernez!). La même localisation serait valable aussi si nous tenons compte de la faute de prononciation *Bari* = *Paris* que nous avons imputé[55] au copiste du ms. au chapitre 1 de cette introduction, et qui pourrait être bien imputée aussi au remanieur-correcteur de notre texte et qui s'accorderait bien dans ce cas avec la localisation géographique que nous proposons pour notre remanieur-correcteur: c'est justement la région suisse où se rencontrent les dialectes bavarois et rhétoromans.[56]

Il se pose aussi la question si le copiste de notre ms. et le remanieur-correcteur de notre texte dont nous parlons ici, ne soient peut-être qu'un même personnage. La réponse à cette question peut être positive et négative. Dans le cas de la réponse positive, c'est *Antonius medicus de Padoue*[57] qui aurait transcrit et remanié notre texte d'après sa propre connaissance de la langue française.[58] Les fautes de copiste sont dans ce cas à imputer à la vieillesse du médecin Antoine qui vers 1310 avait déjà quelques 60 ans.[59] Dans le même cas, notre Antoine est un Grison, et nous devrions séparer Antoine de 1357 (»magister Guido filius magistri Antonii medici de Padova«) qui serait notre Grison, de celui de 1338 (»Antonius scriptor quondam domini Alberti qui fuit de Parma et nunc habitat Padue in contrata Braidi«; il fait en 1352 un testament où il lègue ses *libros medicine* à son servant Nicolas, ce qui nous fit identifier Antoine de 1357 et celui de 1338),[60] qui est originaire de Parme. Comme au fo 144vo du code MR 92[61] il y a une prescription médicale écrite en caractères arméniens dans laquelle on a employé pour plus de sûreté cryptogrammique le phénomène bavarois de $b > p$, $d > t$ (labides vivos unam bardem, etc. = lapides vivos unam partem . . .), ça nous démontre aussi que peut-être notre Antoine qui fit vraisemblablement cette prescription comme il en fit tant d'autres dans tout le code

[52] cf. ci-avant 2, b et *NL* s. v. *oir*.
[53] cf. *NL* s. v.
[54] cf. *Moralités* 57.
[55] cf. ci-avant le chapitre 1 et la note 20.
[56] cf. ci-avant le chapitre 1 et les notes 20–22.
[57] cf. ci-avant le chapitre 1.
[58] Quant à la culture spirituelle de notre Antoine, nous reproduisons ce que nous avons constaté dans le *Rukopisni zb.* 67–8: il était médecin de profession, il connaissait le latin, le français, il aimait la poésie et l'histoire, il exerçait la profession du scribe (?).
[59] cf. ci-avant le chapitre 1, *Rukopisni zb.* 67, 68, 73–74.
[60] cf. *Rukopisni zb.* 65–8.
[61] cf. *Rukopisni zb.* 76, note 21.

MR 92,[62] fût un Grison, c'est-à-dire un médecin originaire de la région où se rencontrent les dialectes bavarois et rhétoromans (engadinois, dans ce cas). La méprise sus-mentionnée de *Paris* au lieu de *Bari(s)* entrerait, dans le cas de la réponse positive à la question que nous posons, dans le même cadre des preuves utilisées par nous pour localiser le remanieur-correcteur de notre texte. De même, le texte des vers 407–410 et 497–500 serait dans ce cas remanié et rajusté par le copiste Antoine lui-même.[63]

4

L'Auteur

A

Nous avons constaté au chapitre 3, B que notre auteur était originaire de l'Italie du Nord, et plus précisément de la contrée qui se trouve en Frioul, au-dessus de la ligne verticale Venise–Tréviso–Montello–Belluno, dans le triangle que font les localités d'aujourd-hui Auronzo–Agordo–Ampezzo, situé dans la partie Nord de la province de *Venezia* d'aujourd'hui.[64]

Nous allons maintenant essayer de donner les autres caractéristiques de notre poète qui se dégagent du texte même de notre sirventes.

[62] cf. *Rukopisni zb.* 67, 74–76.

[63] cf. *NP*, les vers mentionnés, ci-avant le chapitre 1 vers la fin.

[64] Que le Frioul était de tout temps pour la littérature franco-italienne un centre d'irradiation, nous le savons aussi d'après la *Guerra d'Attila* de Nicolas de Casola qui dit dans le premier livre de son grand poème:

»Il Friul atrovoit l'instoire a loigne,
Dont da li plusors ne fu taisant et moigne.
Cil l'ont in françois resmée et in borgogne.«

(cf. Bertoni, *Atila, poema franco-italiano di Nicola da Casola* (= Collectanea friburgensia, n. s., fasc. IX, XVIIIe de la coll., 1907), p. XII et l'édition de cette oeuvre par G. Stendardo, 1941, 2 voll, coll. »Studi et Testi«, cf. note 32).

L'»instoire« de Nicolas de Casola est un roman en prose sur Attila, comme l'a prouvé Bertoni, dont nous avons trouvé une seconde copie manuscrite dans le code MR 92 (cf. *Rukopisni zb.* 72) et dont nous préparons une première édition typographique.

Nous mettons en relief aussi que le *Roland* vénitien, d'après Bertoni, accuse aussi une langue plutôt appartenante à la »Marca di Treviso« qu'aux dialectes de Vérone, de Venise et de Padoue (cf. Viscardi, *Letteratura*, 54).

Quant aux picardismes de notre texte (cf. le chapitre 2, a), nous devons mentionner que la même chose est arrivée à un autre texte franco-italien, à *l'Antéchrist*, dont l'auteur parle un français très correcte (comme d'ailleurs le nôtre), mais mêlé de picardismes et de wallonismes (cf. Viscardi, *Letteratura*, 142), et qui est d'autre part originaire de Vérone. Nous pouvons constater que, dans le cas de l'auteur d'*Antéchrist* et de celui de notre sirventes, il s'agit des Italiens qui ont eu l'occasion d'étudier le français littéraire de l'époque, d'après les oeuvres littéraires françaises ou en demeurant à Paris ou ailleurs, mais qui ont apris le français au Nord-Est de la France.

Premièrement, la connaissance des langues: notre auteur connaît le latin. Il dit lui-même qu'il va informer sur le concile ceux qui ne connaissent pas le latin (vv. 1–7). Il nous donne une fois un mot latin, dans un vers mi-macaronique: dont l'un voir dist et l'autre *sequens* (v. 517). In connaît aussi le français. D'après ce que nous dit le texte de notre sirventes, il avait étudié un français littéraire au Nord-Est de la France, quelque part en Lorraine, en Wallonie ou, même, en Champagne. Qu'il connaissait aussi l'italien, c'est une chose naturelle, puisqu'il est Italien Frioulain. Il nous donne en outre un vers italien en pur italien (frioulain): et si vos di tot encresce (v. 739).

Deuxièmement, notre auteur est un bon connaisseur de la géographie de l'Europe, surtout de celle de la France et de l'Italie. Il est possible, il est vrai, que la majeure partie de ses notions géographiques pourraient se trouver déjà dans le modèle dont nous parlons ci-après, mais nous ne pouvons pas croire que le tout se trouvait déjà dans ce modèle. Nous reproduisons ici une carte géographique où sont inscrites toutes les notions géographiques que nous trouvons dans notre sirventes:

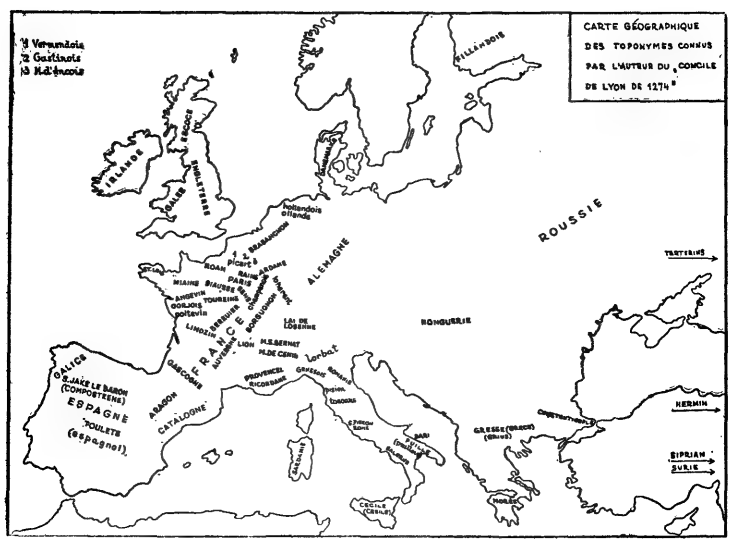

Quant à ses sources, l'auteur nous en donne deux sortes. Les premières sont ses propres souvenirs, d'après lesquels il nous semble que l'auteur lui-même a pris part au concile de Lyon de 1274. Quel était son rôle, y était-il délégué ou simple spectateur, c'est ce qu'il ne nous dit pas. Voilà ce qu'il nous dit sur cette participation au concile:

– vos veul dire, car *il me membre,*
qe ce fu el mois de novembre
qe la pape vint a Lion . . .,

mais c'est tout de même une chose que nous trouvons aussi dans l'histoire de ce concile (utilisée par l'auteur de notre sirventes): »ausi com a l'estoire trovons« (vv. 23–26).

– li tans fu biaus et clers et cois
tout li primier jor de cel mois (vv. 215–6),

ce qui nous dit, de même que le »il me membre« cité plus haut, que le poète était présent au concile.

– aux vv. 195–201, l'auteur nous relate que la ville de Lyon fut très bien embellie et ornée à l'occasion de l'ouverture de ce concile, ce qui nous dit aussi qu'il était présent à ce concile,[64a] si nous ne supposons pas que tout ça ne soit pas une simple tournure stylistique employé par notre auteur pour rapprocher plus vivement les faits relatés des yeux du public auquel il s'adresse.

Il nous dit même qu'il a lui-même écrit, avant ce sirventes, quel que chose sur ce concile:

– au v. 65, notre auteur dit: »com je l'ay puis retrait«, en indiquant qu'il a après le concile écrit quelque chose sur ce concile.

– aux vv. 189–192, notre auteur dit qu'il a nommé les noms des évêques de toute la chrétienté »ainsi qu'il l'a racconté là où Dieu doit être glorifié«. Est-ce à l'occasion d'un sermon prêché à l'église? Ça pourrait dire que notre auteur était un prêtre lui aussi.

B

Notre auteur dit plusieurs fois qu'il relate, en vulgaire (»en romans« = en français), l'histoire du concile de Lyon de 1274 d'après une histoire (en latin?). Il la relate en »romans« sûr que s'il y a d'autres histoires, elles (étant en latin?) ne seront pas utilisées par le public auquel il s'adresse: aux bourgeois, dames, chevaliers, demoiselles et aux écuyers. Il cite cette histoire de la manière suivante:

[64a] Que l'auteur du sirventes ou de la chronique était présent au concile, nous en parlons aussi aux *NH*, 526–565, b.

– au vers 26: ausi com a l'estoire trovons
– au vers 51: sicom nos l'avions trové
– au vers 387: sicum devise li escris
– au vers 418: sicum devise li escris
– au vers 833: ainsi com l'escrit despont.

Quant à l'histoire de ce concile, nous devons la chercher, naturellement, en premier lieu, vu les données linguistiques qui se dégagent de l'analyse de la langue de notre sirventes,[65] en Lombardie (Venise, Frioul, Grisons). Une telle histoire a vraiment existé, et elle a été écrite par un évêque de Caorle (Caprulae, Caprularum), nommé Niccolò Natale ou de' Natali. Nous le savons d'après le récit historique que nous donne sur ce concile l'historien connu de Venise Martin de Canal.[66] Il nous décrit d'abord au chapitre 315 de sa *Chronique des Vénitiens*, les événements qui précédèrent ce concile:

» . . . Mes a tant me terai ie a conter de ceste aventure, que bien i saurai retorner quant tens et hore en sera; et vos conterai un petit de Monsignor l'Apostoille.

Vos aves oi, et ce est la verite, que Monsignor l'Apostoille Gregoire, quant il fu esleu Apostoille estoit dela la mer. Mes lors quant il sot la novelle que il estoit sire de la crestiente, il pasa la mer, et fu en Rome sacres et oins; et ne demora gueires, que il manda par tote la crestiente as Patriarches, as Evesques et as Arcevesques et a tos Prelas de Sainte Iglise, et as Rois, a Duc et a Marquis, a Cuens et a Poestes, que tuit fusent a Lion en l'an de l'incarnacion de Notre Signor Iesu Crist MCCLXXIIII ans, a la feste Saint Iohan, a son Concile, por redrecier la crestiente. Cestui mandement fist il fere dela la mer et de sa. Et Monsignor li Dus Laurens Teuple, come fils de Sainte Iglise, en fist eslire trois nobles homes de Venise, que s'en alasent a Lion au Consile en son leu: et ciaus que s'en iront cele part, nos contera au retorner tot ce que sera establi au Consile. Les nons de ciaus que s'en iront cele part au Consile, vos conterai ge: Mesire Pols Da Molin, Mesire Iohan Cornaire et Mesire Paingrat Marinpiere. Et por ce ai ge retrait avant cestui conte, que ie sai apertement que grant parlement sera tenus illeuc de la Sainte Tere dela la mer, que li mescreans tienent en leur baillie; que la Sainte Cite le Ierusalem, que autres viles et chastiaus que il ont pris, que sunt de la Sainte crestiente; et por ce que Veneciens ont lor partie dela la mer; et por ce que grant parlement sera tenu illeuc de l'enpire de Costantinople, que Mesire Paliolog en est en saisine. Celui enpire apartient a Mesire Felipe, le fils que fu de Monsignor l'enperere Bauduin, cui Des ait l'arme: et apartient a Monsignor li Dus de Venise la carte partie, et demi partie de l'autre carte part; ensi con lor ancestres en

[65] cf. ci-dessus les chapitres 2, a et b.

[66] La *Chronique des Vénitiens* a été publiée en 1845 dans l'*Archivio storico italiano*, nro VIII; cf. aussi Balzani, *Le chronache italiane nel medio evo*, VII, 1901.

firent la partie, lors quant il pristrent celui enpire par l'espee, par le comandement de l'Apostoille que a celui tens seoit el siege de Monsignor Saint Piere. Si me terai a tant a parler de cestui conte, que li Consile sera fines: que au retorner des nobles mesages que Monsignor li Dus envoia cele part, en porai conter tot ensi com il diront que establi sera au Consile.«[67]

D'après ce récit, nous sommes renseignés sur les personnages qui étaient membres de la délégation vénitienne envoyée pour représenter la république de Venise au concile de Lyon de 1274. Ce sont: Paul da Molino, Jean Cornaro et Pancrace Malipiero.

Au chapitre 320 de son récit, Martin de Canal, qui a écrit le chapitre précédent avant le commencement du concile (en 1273 ou 1274, avant le mois de mai), continue à nous renseigner sur les événements arrivés au concile:

»... Si me terai a tant d'iaus, et vos conterai des novelles que aporterent li III mesages que vindrent dou Consile, ensi con li sage prestre Mesire Nicolau Natals mist en escrit. Ce fu dou pasage, que crestiens doient paser la mer por recovrer Ierusalem: et coment Monsignor l'Apostoille resut li Gres por fis de Sainte Iglise; et li messages des Gres iurerent et promistrent a tenir Monsignor l'Apostoille por signor, selonc la foi de Sainte Iglise. Apres conterent que mesages vindrent au Concile de part li Tartars, et resurent li saint batisme en mi le Concile. Et qui vodra savoir tot ce que fu fait a celui Concile, prende celui escrit que aporterent li mesages des Veneciens, que Mesire li prestre Nicolau Natals de la contree de Saint Rafael escrit: si pora savoir dou Concile une grant partie. Mes ie ne vos en conterai, por ce que il n'apartient a mon livre: fois tant soulement, que li mesage de Venise protesterent mult bien devant Monsignor l'Apostoille et devant les Cardenals l'enpire de Romanie; et distrent totesvoies, que sauve fuse la partie de Venise de l'enpire de Romanie, que Veneciens conquistrent par l'espee de sor li Gres, au servise de Sainte Iglise.

... Et d'iaus ne vos dirai ge plus, por ce que n'apartient a mon livre: mes un petit vos conterai ge de ce que avint apres le Concile.«[68]

D'après cette seconde information, nous savons que la délégation vénitienne est rentrée. Martin de Canal nous relate les principaux événements arrivés pendant ce concile. Quant au reste, il nous renvoie, pour deux fois, à l'»écrit«, écrit sur ce concile par le »sage prêtre« Nicolas Natals, qui a eu les nouvelles de ce concile par les délégués vénitiens et à la base d'un »écrit« qui a été apporté par les mêmes délégués. Nous reproduisons encore une fois ce passage: »Et qui vodra savoir tot ce que fu fait a celui concile, prende celui escrit que aporterent li mesages des

[67] cf. *Arch. stor. ital.* VIII, 668–670, les notes sont omises.

[68] cf. *Arch. stor. ital.* VIII, 676–8, les notes sont omises.

Veneciens, que mesire li prestre Nicolau Natals de la contree de Saint Rafaël escrit: si pora savoir dou concile une grant partie«.

Sur la vie de ce Nicolas Natale, nous savons, d'après ce qu'en dit Martin de Canal et d'après d'autres données, les faits suivants:

Nicolas (Niccolò) Natale ou de' Natali, originaire de la contrée de Saint Raphaël (ou seulement prêtre exerçant ses fonctions de prêtre à Saint Raphaël),[69] est depuis 1274 évêque de Caorle (embouchure de Livenza, quelque peu à droite de Venise); en 1292, il consacrait l'église de S. Geremia à Venise; en 1296, il assistait à la translation des reliques de la main (»braccio«) de S. Georges du monastère de S. Zaccaria à l'église de S. Giorgio Maggiore. Dans la même année, il assiste au concile provincial, célébré par Egidio, patriarche de Grado. Il mourut, vraisemblablement, le 13 II 1296 (il serait mieux de dire, d'après le »more veneto«, le 13 II 1297; la date de sa mort est déduite d'après l'inscription sépulcrale: »1296 Indictione nona die XIII februarii / Hic memorande iaces praesul / Nicolae sepulcro / Qui Caprulas vivens rexisti / corde sereno / Quem genuit placidum Natalis / amanda propago)«. D'après un autre document, il serait descendant d'une noble famille patricienne de Venise.[70] Déjà en 1274, il a écrit la chronique du concile de Lyon de 1274, comme le prouve le récit de Martin de Canal cité plus haut. Puisqu'il s'agit d'un »écrit« composé sur le territoire de la République de Venise, qui en ce temps-là était en guerre contre le Paléologue, guerre qui n'était pas bien vue par le pape Grégoire X,[71] nous pouvons nous immaginer, étant donné la liberté dont jouissaient alors les poètes (rappelons-nous seulement le libertinage de Rutebeuf),[72] que le récit de Nicolas Natale était écrit déjà dans un ton mi-satirique, le ton qui se reflète aussi dans la composition de notre sirventes.

D'après tout ce que nous avons dit, nous pouvons conclure que l'histoire dont se réclame l'auteur de notre sirventes. était l'histoire du concile de Lyon de 1274, écrite par le prêtre et puis l'évêque de Caorle, Nicolas Natale.

C

Il se pose maintenant la question s'il est possible d'identifier l'auteur de notre sirventes avec le prêtre-évêque Nicolas Natale, de sorte que nous puissions proclamer Nicolas Natale un auteur jusqu'ici inconnu d'une poésie franco-italienne, restée, elle aussi, jusqu'ici inconnue. Nous allons essayer de répondre aussi à cette question.

[69] La donnée de Martin de Canal n'est pas claire sur ce point. Il dit: »mesire li prestre Nicolau Natals de la contree de Saint Rafaël«. Cf. ce que nous disons sur cette contrée à la fin de cette introduction.

[70] cf. Cicogna, A. E., *Delle inscrizioni veneziane raccolte ed illustrate*, IV, 1834, 611–13 et *Arch. stor. ital.* VIII, 761, note 405.

[71] cf. *NH* 53–87, b, vers la fin du texte.

[72] cf. d'ailleurs ce que nous disons sur Rutebeuf dans le chapitre *a* des *NH* 17–21.

Nous avons déjà constaté au chapitre 4, A que notre auteur dans son propre texte expose qu'*il se souvient* que le pape vint à Lyon au mois de novembre, ensuite que le temps tout le premier jour du mois de mai faisait très beau (à Lyon), ensuite qu'après l'épisode où le pape discute les problèmes des préparatifs pour le concile, c'est *lui-même* (l'auteur) *qui l'a décrit après*. Le personnage qui parle ainsi pourrait être seulement notre Nicolas Natale à propos de qui nous sommes informés qu'il a vraiment écrit un »escrit« sur ce concile de Lyon de 1274. L'histoire de ce concile dont se réclame notre auteur, serait cette relation écrite sur le concile qu'apportèrent les délégués vénitiens, ainsi que nous informe Martin de Canal. Mais dans ce cas, nous devons supposer qu'ils existaient deux »écrits« de Nicolas de Natale sur ce concile, le premier vraisemblablement en prose (et peut-être en latin), et le second, c'est notre texte versifié et rimé, le texte de notre sirventes.

Il y a encore une petite preuve qui parlerait en faveur de notre hypothèse. Nous avons presqu'en vain cherché un acrostiche dans notre texte. Nous avons trouvé seulement aux vv. 799–810 le texte suivant: NUQOLSDQENNE. Étant donné qu'une méprise $u = i$ existe dans le texte de notre sirventes,[73] nous pourrions conjecturer que nous avons ici un *Nicols*, et celui-ci serait notre Nicolas Natale. Le reste de cet acrostiche, s'il n'est pas tout à fait fortuit, comme du reste il pourrait être et le nom même de *Nicols*, serait à déchiffrer *De Qenne (De Cane)*,[74] mais nous laissons aux autres à faire des recherches nécessaires pour pouvoir illustrer tous les problèmes de cette hypothèse. En tout cas, quant à l'hypothèse que nous avons déduite du texte de notre sirventes, (que son auteur était originaire du Frioul, des environs d'Auronzo) il nous resterait à demontrer que la contrée de Saint-Raphaël (d'où était originaire Nicolas Natale, s'il ne s'agit pas seulement de la contréé où il exerçait sa fonction de prêtre)[75] se trouve quelque part en Frioul. Nous avons consulté les divers manuels qui pourraient nous renseigner sur cette question, mais nous avons trouvé seulement un S. Rafaël à Gerola (Brescia).[76] En Frioul, nous n'avons trouvé que S. Daniele d'Ampezzo[77] et celui de Paluzza. Aurions-nous ici un *lapsus linguae et calami* de la part de Martin de Canal qui aurait écrit ici *S. Rafaël* au

[73] cf. le chapitre 2, a et *NL* s. v. *avoir*.

[74] La graphie *en* pour *an* est une caractéristique de notre texte, c. le chapitre 2, a et les *NL*, passim. Quant au surnom *De Cane*, nous indiquons seulement que le même surnom était porté par un écrivain padouan nommé Antonio da Tempo (1275〈?〉–1336〈?〉) qui dit pour lui-même »Antonio Chan di Tempo si è'l mio nome / »Da Pava fui, testè a Vinegia sto me« et »In mano dat a Antonio valente / Il qual chiamato è Cane tra la Çente«, cf. Novati, *Archivio storico per Trieste, l'Istria e il Trentino*, I, Roma, 1881–82, p. 134. Sur le même poète il y a dans le même volume de l'*Archivio* un autre article de S. Morpurgo. Nous n'avons pas réussi à identifier notre *Antonius medicus de Padua* avec le mentionné *Antonio da Tempo*. Nous avons constaté seulement qu'il y a des gallicismes dans ses poésies italiennes.

[75] cf. le chapitre 3, B.

[76] cf. *Repertorio* p. XIII.

[77] S. Daniele d'Ampezzo se trouve à 27 km d'Udine.

lieu de *S. Daniel,* étant donné surtout que tous les deux appartiennent à l'Ancien Testament et que leur finale est en *-el(e)*?

En concluant, nous devons constater que notre hypothèse sur l'identification de l'auteur de notre sirventes et de l'évêque Nicolas de Natale de Caorle est un peu choquante. Comment se peut-il qu'un évêque pût écrire un sirventes dont le sujet, quoique toujours dans le cadre de l'orthodoxie chrétienne, soit diamétralement opposé aux intérêts de d'Église officielle et du pape Saint Grégoire X? N'avous-nous pas ici tout simplement une faute commise par A. E. Cicogna qui a écrit la biographie de notre Nicolas Natale? Peut-être qu'il s'agit tout de même de deux personnages distincts dont le premier serait un simple prêtre, un personnage au service de la république de Venise ou d'un haut seigneur appartenant au parti gibelin en Frioul, et le second l'évêque de Caorle? En faveur de notre hypothèse plaiderait le fait que Martin de Canal qui parle au moment de la rentrée des députés vénitiens qui a eu lieu vraisemblablement vers le ler août 1274 (le concile finit le 17 juillet 1274), seulement du *prêtre* Nicolas Natals, ne sait rien de l'*évêque* Nicolas Natale, devenu évêque de Caorle la même année 1274, et que Martin de Canal pouvait bien apprendre au cours des mois octobre–décembre 1274 et l'insérer dans sa *chronique* ou, au moins, corriger *prêtre* en *évêque* si la nomination[78] de Nicolas Natale a eu lieu vers la fin de l'année 1274, étant donné qu'une telle nomination ne pouvait rester inconnue de Martin de Canal qui ne se trouve pas loin de Caorle et qui sait que le *sage prêtre* Nicolas Natals a fait un *écrit* tellement intéressant et tellement bien composé qu'il renvoie son lecteur »prende celui escrit que aporterent li mesages des Veneciens que mesire li prestre Nicolau Natals de la contree de Saint Rafael escrit; si pora savoir dou Concile une grant partie.«

[78] Eubel, *Hierarchia* I, 170 ne donne pas l'année du commencement du pontificat de Nicolaus Natalis.

II

TEXTE DU SIRVENTES*

fº 125 ro a

Bien doit estre chascuns en grans
D'oir le consille en romans,
Au mains cels qe je destin
Qe n'entendent pas le latin:
Borjois, dames et chevaliers,
Damoiseles et escuiers,
Petit et grant, jone et chenu.
Bien doit estre partot seu,
En toutes iceles contrés,
Ou les noveles sunt alées,
Que li consile a esté
A Lion. Or vos conteré
Et l'ordenence et la sentence
Q'on a rendu en audience,
Et tot ce c'om a establi.
Ores vos et des Grius ausi,
Et le propos et le memoire
A nostre saint pape Grigoire
Au commencement proposou,
An l'am de l'incarnaciom
M et CC et LXXIII.

---

1 *B* dans *Bien* – une initiale grande, bleue, avec entrelacs rouges.
8 Dans *doit* on ne lit que le *d* et *t*.
10 noneles
13 ordevence
18 saiut, v. note pour le v. 19
19 *A* dans *Au* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus; les vv. 18–19 seraient à corriger: *qe nostre ... au commencement a proposou*, ou plutôt ils (non-corrigés) représentent une satire aussi, ici concernant l'inactivité du pape, cf. *NH* 572–630.
20 aulam

1. – Introduction (v. 1–21)

Chaque homme doit être vraiment désireux d'entendre en roman (sur) le concile, au moins ceux auxquels je destine (mon récit) (et) qui ne comprennent pas le latin: burgeois, dames et chevaliers, demoiselles et écuyers, petit et grand, jeune et chenu (1–7). Il doit être bien su partout, par toutes ces contrées où les nouvelles sont allées, – qu'un concile a eu lieu à Lion (8–12). Maintenant, je vais vous conter et l'ordonnance et la sentence qu'on a proclamées publiquement, et tout ce qu'on a établi 12–15). Vous allez écouter aussi sur les Grecs et sur le propos et le mémoire proposés au commencement à notre saint pape Grégoire, en l'année de l'incarnation mille et deux cent et soixante-treize (16–21).

* La transcription du texte est donnée d'après l'usage courrant. La lecture des abréviations est en italique aussi. *e* final tonique est accentué. Sont distingués *i* et *j*, *u* et *v*. *i* placé en haut est mis dans le texte. Les corrections du texte sont données entre parenthèse. Toujours quand il y a un doute en ce qui concerne la lecture donnée, le texte original est reproduit diplomatiquement dans les notes qui accompagnent le texte (= NP).

Et por ce qe il vos miex plaise.
Vos veul dire, car il me membre,
Qe ce fu el mois de novembre
Qe la pape vint a Lion,
Ausi com a l'estoire trovons,
Non meement por le concile, –
Per le los au roi de Cecile
Et aussement celui de France.
Si le vos di en remembrance
Qe il sont a la pape ami,
Messires Odovars et cil dui,
Qe je vos ai nomméz devant.
Car il sont et prouç et vaillant,
Cu mont n'a terre ne contrée,
Ou il n'aient grant renommée.
Pertot sont cremuç et dotéz
Cil trois qe j'ai devamt nomméz,
Et si se vuelent entramer
Et a tot pais acorder
Et il puent longuemcnt vivre,
Paieiens ne seront pas delivré
Ne cil qui vont contre droiture
Car sainte eglise n'en a cure,
Ne doit aveir nesuns proudons,
Car dex les het et li sous nons.

---

31 *a* de *la* n'est pas lisible.
35 Cu mōt nat're ne contree – pour *c* cf. par ex. v. 271 (fo 125ro b, ligne 225) où la même forme ne peut figurer que *c*.
36 ou il u'aient
38 devamt (= devaint?)
42 Dans le ms. *ne seront pas* très peu lisible.
45 Dans le ms. nesuus – *N* de *Ne* est écrit »9le«, ce qui est un reste de *N* mi-initial dont nous trouvons la trace dans le *Enanchet*, par ex., du même ms., cf. *Romania* 70, p. 78. note et *Filologija* I (1957), p. 204, 1 a.

---

2. – Le pape arrive à Lyon (v. 22–46)

Et afin qu'il vous mieux plaise, je veux vous dire, – car je m'en souviens que c'était au mois de novembre que le pape est venu à Lyon, – ainsi que nous le trouvons aussi dans l'histoire (de ce concile), – (mais) non principalement pour les affaires du concile, (mais) pour la gloire du roi de la Sicile et aussi de celui de la France (22–29). Je vous le dis en souvenir qu'ils sont des amis du pape, messire Édouard et ces deux que je vous ai nommés ci-devant (30–33). Car ils sont et preux et vaillants, puisque le monde n'a ni terre ni contrée où ils n'aient une grande renommée (34–36). Ils sont partout craints et redoutés, ces trois que j'ai ci-devant nommés (37–38). Et qu'ils veuillent s'entr'aimer et réconlicier tout le pays et qu'ils puissent vivre longtemps, (tout de même) les payens ne seront pas délivrés, ni ceux qui vont contre la droiture, car la sainte église n'en a pas soin, (et par conséquent) aucun prud'homme ne doit l'avoir, puisque Dieu les hait et les siens non (39–46).

Ci vos lairons a ceste fois.
Si vos dirons, car il est drois,
f° 125 r° b *Del pape et del ordenement*
Et de nostre proposement
Sicom nos l'avions trouvé.
Ja en orres la verité.
Quant la pape vint a Lions,
Qi mult par est en due proudons,
Cortois et sages et loiaus,
Arrimanda touç les chardenaus
Devant lui por soi conseiller,
Coment il devoit commencier
Del chose, comme il ot enpris,
Farre le veut tout a devis, –
S'el ont la coustume et la foi
Por essaucier de deu la loi.
Li cardonal, quant il l'oirent,
Ce qu'il ent trouvé, li rendirent
Ainsi – com je l'ay puis retrait –:
»Sire, mandeç se il vos plaist,
Por confarmer vostre ordenance,
III des arcevesques de France,
Du roiaume le roi Phelipe.«

»Ceste parole est bien eslite –
Ce dit la pape. Primerains
Mandons l'arcevesques de Rains,
Cil de Roan, celui de Sens,

---

47 *C* dans *Ci* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus.
53 lious
56 asrimanda; cf. *NL* s. v. *arrimander*
60 vent
63 *L* dans *Li* – une initiale bleue, avec entrelacs rouges.
73 roau

---

3. – La conférence du pape avec les cardinaux (v. 47–87)

Nous vous laissons pour cette fois-ci, (et) nous vous parlerons bien, car il est juste, du pape et de l'ordonnance et de notre propos, ainsi que nous l'avons trouvé (dans l'histoire) (47–51). Maintenant, vous en entendrez la vérité (52).

Quand le pape est venu à Lyon, – (lui) qui est dans les bonnes grâces des deux prud'hommes, courtois et sages et loyaux, – il fit appeler tous les cardinaux devant soi pour qu'ils le conseillent comment devait-il commencer la chose, – comme il s'est proposé, il veut le faire tout à (son propre) plaisir et désir, – (et pour savoir) s'ils ont la coutume et la foi pour élever en honneur la loi de Dieu (53–62).

Quand les cardinaux l'entendirent, ils lui redirent – comme je l'ai décrit après – ainsi ce qu'ils ont trouvé: »Sire, faites venir, s'il vous plaît, pour confirmer votre ordonnance, trois archevêques de France, du royaume du roi Philippe.« (63–69). »Cette parole est très bien choisie – le pape le dit – demandons d'abord l'archevêque de Reins, celui de Rouen, celui de Sens (70–73). Et (demandons) encore, comme je pense,

Et uncore, si com je pens,
Qe de chascuns preinsse III
Fera venir, car il est drois,
Des esvesques les plus sachans
Por oir mes commandamens«, –
Savoir s'il voudront contrester
Ce qe lor voudra demander, –
»Car s'aim ceus en ma partie
Q(e) mon voiloir ne faudren[t] mie.«
Li chardonal quant il l'oirent,
Tot ausi com il dit le firent.
Li troi prelat furent mandé,
Qe je vos ai devant noume:
Eudois et Adant et li autre.

D'eus lerons, si vos dirons d'autre
Chose qe [a] Lion ordenerent,
Car en tout le mont ne laisserent
Prelant, evesque ne abé
Qu'il n'aent a Lion mandé.
E(n) tout les ses comtrés roia(u)s
Et li prieurs convironaus
Bien fu la chose porparlée,
En tout le monde n'en contraée
f° 125 v° a *Ou la pape ne triumefist.*

---

84 Le dernier *t* de *tot* n'est pas clair; ausi = ansi?
87 Edois 7 adāt q̄ li autre
90 tont
91 prelāt
93 comtres roiaus, – à peine lisible
94 conviriaus, – à peine lisible
96 Ou la pape ne tūmefist – est-ce »Trium(f)e fist« ou peut-être *cruine* »trompette«, avec traduction: où le pape ne fît pas entendre sa propre trompette (sa voix), c'est-à-dire: où il n'eut pas l'occasion de se faire entendre personnellement.

---

que chaqu'un des trois princes fasse venir, car il est juste, les plus savants parmi les évêques pour écouter mes commandements«, pour savoir s'ils voudront contredire ce qu'il voudra leur demander (74–80). »Car j'aime ceux de mon parti qui ne défaillent pas à mon vouloir (81–82).« Quand les cardinaux l'eurent entendu, ils le firent tout ainsi comme il l'avait dit (83–84). Furent demandés les trois prélats que je vous ai ci-devant nommés: Eudois et Adant et l'autre (85–87).

4. – Tout le monde est invité au concile (v. 88–115)

Nous cesserons de parler d'eux, nous vous dirons d'autre chose qu'on a à Lyon ordonnée, car on n'a nulle part laissé ni prélat ni évêque ni abbé qui ne fussent convoqués à Lyon (88–92). La chose fut bien annoncée dans toutes les six contrées royales et les prieurés d'environs, par tout le monde et contrée où le pape ne fit pas (son) triomphe (93–97). Les messages furent envoyés sans contredit en Engleterre

Ses messages sanz contredit
Mande furent en Engleterre.
Li prelat de toute la terre
D'Escoce, de Gales, d'Irlande,
Furent mandé sanz comte, viande!
A Lion vindrent li menois
De Ollande li Hollandois,
Brabanchon et cil d'Alemangne,
De Denemarke et d'Espagne,
Li Frixon et cil de Gascongne,
Berruier. Fillandois, sil d'Ardane,
Trestout dusqu'a Lai de Losenne
Et de la terre de Roussie
Et de Puille et de Honguerie;
Mandé furent di sté Sain Lois,
Contreval dusqu'a Mont d'Ancois.
Et ensi cum la mer enclot,
Furent mandé tot a .1. mot.

Li messages sanz demorée
Alerent parmi la Morée
Trestout dusq'en Constentinoble.
Li pape au roi Paliologre
Envoia .II. freres par non
Por faire entendre sa raison;
Por savoir se il venront
A Lions ou enveieront
Por lor loi qe est trop diverse

---

102 sanz 9t^{e} uiãde
106 defaagne
112 Dans le ms.: Mande furent di ste Samloís – *d* de *di* n'est pas clair, il semble que le copiste voulait d'abord écrire *dus*(que), cf. la graphie de la ligne suivante (v. 113).
113 Dans le ms.: Contre ual d'qííamont dãcoi^{s} – ici *íí* a sûrement la valeur de *u*, cf. ci-après v. 799.
123 *on* au lieu de *ou*

(98–99). Les prélats de toute la terre d'Écosse, des Galles, d'Irlande furent envoyés sans compte ni viande (100–103). A Lyon, là vinrent à l'instant les Hollandais, de la Hollande, les Brabançons et ceux de l'Allemagne, du Danemark et de l'Espagne, les Frisons et ceux de la Gascogne, les Berruyers, les Finlandais, ceux des Ardennes, tous jusqu'au Lac de Lausanne, et de la terre de Russie et de Pouille et de Hongrie; ils furent mandés même de Saint Louis en descendant jusqu'au mont d'Ancy (104–113). Et ainsi comme la mer entoure (la terre), ils furent mandés tout aussitôt (114–5).

5. – La mission à Constantinople (v. 116–134)

Les messages s'acheminèrent sans demeure à travers la Morée jusqu'à Constantinople (116–118). Le pape envoya au Paléologue deux frères par nom (= deux homonymes) pour lui faire entendre sa pensée; pour savoir s'ils viendraient ou enverraient (les messages) à Lyon, pour leur foi qui est trop mauvaise par toute la terre de Grèce (119–125). Il y aurait bien nécessité de (la) réparer et en telle manière l'embellir

Par toute la terre de Grece.
Auroit bien mestier d'amender
Et en cele guise amender
Consil de Rome et de Paris
L'ont contenu en lor escris.
Li empereres fu mult liés
Quant il conut les messagiers
Qi de la cort de Rome estoient
Venus a lui – sicum disoient –
Et bien li ont fait entendre.

Mais tot avant vos vaudrai rendre
Qe je die qu'il troveront
Et comment se retorneront.
Quant il orent fait le message,
Parmi la mer vindrent a nage
Et avec eus grant compaignie
Des Grius et s'orent fait partie.
En .II. naves en mer entrerent
Ne onques ne s'en rencontrerent.
Sachies et se ne doutes mie
fo 125 vo b *Q'une des nes fu perie.*
IIc Grius i avoit noiés
Et .XIIII., bien le sachies.
Li autre furent dolent
Quant il le sourent vraiament.

---

130 *L* dans *Li* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus.
135 vandrai
141 grins
143 sencrencontrerēt
145 Qime
146 IIc gruis

(126–127). Les conciles de Rome et de Bari l'ont contenu dans ses actes (128–129). L'empereur fut très gai quand il a eu connaissance des messagers qui étaient venus à lui de Rome – comme ils le disaient – et lui ont fait entendre (leur raison) (130–134).

6. – Le malheureux retour de la mission (v. 135–145)

Mais tout avant que je vous dise ce qu'ils trouvèront (là), je voudrais vous conter et je voudrais vous dire comment ils s'en retourneront (135–137).

Quand ils ont fait la mission, par la mer vinrent à navigation, (eux) et avec eux une grande compagnie de Grecs, et ainsi ils firent le départ (138–141). Ils entrèrent en mer en deux bateux et ils ne se rencontrèrent jamais (142–143). Sachez et n'en doutez pas qu'un des bateaux périt (144–145). Deux cents et quatorze Grecs y furent noyés, sachez-le bien (146–147). Les autres furent vraiment fachés quand ils l'apprirent (148–149).

Sicum vos ores en la fin
Li Tarterins et li Hermin
Furent mandé. Et de Surie
Li Ciprian n'oblierent mie.
Li messagiers qe i alierent,
De Sardanie s'en retornerent
Droit a Cesile la garnie.
Puillois, Toscans et Romanie
Jusques vers le Mons de Cenis
Esvesques qi savoit èl pais
Qe ne fussent amonesté
Por le consire en verité,
En montaigne ne en valée
Ne remaint, estrange contrée!
Par dela les mons s. Bernat
Furent semons tuit li Lorbat:
Pisien et li Genesois,
Et Provencel et li Vermendois,
Trestout parmi outre l'Averg(n)e,
En Ricordane et en Salerne,
En Gascoigne et en Aragon,
Espagnol et li Catalogn
Et jusc'a Toulete le Grant.
Furent mandé petit e grant,
Tout ensi con li monde governe,
En Galice et en Compostrene
Jusc'a s. Jake le Baron;
Voire de la a Sain Pieron
N'i remest esvesques a semondre.

---

151 heríum
157 romaine
158 lenrons
168 trestont pmi ontre lausge (la queue du *p* comme au vers 771).
169 En ricordane ...; cf *NL* s. v. Ricordane
172 7justa toulete le gñt – *st* avec ligature ſt ce qui démontre qu'il s'agit d'une transcription.

---

7. – L'arrivée des députés au concile (v. 150–190)

Ainsi comme vous entendrez en la fin, furent envoyéz les Tatares et les Arméniens, et ils n'ont pas oublié les Cipriens (= Syriens) de Syrie (150–153). Les députés qui y étaient élus, s'en retournèrent de la Sardaigne tout droit vers la Sicile la Belle (154–156). Les Pouillois, les Toscans et la Romagne jusque vers les Monts de Cenis, il n'est resté ni en montagne ni en vallée, un évêque qui sût le pays qui ne fût en vérité semoncé pour le concile. Étrange contrée! (157–163). Plus loin que les montagnes de Saint-Bernard, tous les Lombards furent semoncés: les Pisiens et les Génois, et les Provençaux et les Vermandois, tous, y compris (la contrée d') Outre l'Auvergne, en Ricordane et en Salerne, en Gascogne et en Aragon, les Espagnols et les Catalans et jusqu'a Tolède la Grande (164–172). (Y) furent envoyés les petits et les grands, tout ainsi comme le monde se dirige, en Galice et en Compostelle jusqu'à Saint-

Aprés si vos veul despondre:
Mandé furent li Poitevin
Piere Goriois et Limozin
Berton Angevin et di Miaine
Presois de Biausse et de Toreine;
For vient berruier, champenois
Et borguonon et gastinois,
Li loherent et li picart
Qi ne furent pas a plus tart
A nostre apostoile a Lions.
Avesques vos ai només les nons
De toute la crestienté,
Si cum le vos ai reconté
La ou Dex doit estre esauciés.

f° 126 r° a

Or est bienz drois qe vos sachies:
A Lions vindrent au consile.
Mult fu bom mestier que la vile
Fust auriée et gaarnie.
De pain, de vin, de char salée
Et de penture a lor chevaus
Et de quant qe convient a aus,
Et por lor cors et por lor bestes,
Troverent sor semaine et sor festes.

Or vos lairons de ce a dire
Si vos voudrons le voir d'escrire,
Du concile la verité,

---

184 b'ruier
192 La on dex...
202 *O* dans *Or* – une initiale bleue, avec entrelacs rouges.
203 uondrõs

Jacques-le-Baron. Bien entendu de là à Saint-Pierre (de Rome), il n'y est pas resté un évêque pour les sermons (173–178). Après cela (= ce que je viens de vous dire), je veux bien vous exposer: furent envoyés Pierre Gorjois le Poitevin et Berton Angevin le Limousin et les prévôts du Maine, de la Beauce et de la Touraine; en dehors viennent le berryier, le champenois et le bourguignon et le gâtinois, le lorrain et le picard qui (eux) ne furent pas au plus tard chez notre pape à Lyon (179–188). Je vous ai nommés les noms des évêques de toute la chrétienté, ainsi que je vous l'ai raconté là où Dieu doit être glorifié (189–192).

8. – L'aspect de la ville (v. 193–201)

Il est maintenant bien juste que vous le sachiez: ils vinrent à Lyon au concile (193–194). Il était vraiment besoin que la ville fût aérée et garnie (195–196). Du pain, du vin, de la viande salée et de la pâture à leurs chevaux et de tout ce qui convient à eux, et pour leurs corps et pour leurs bêtes, ils (le) trouvèrent le jour de travail et le jour de fête (197–201).

Quant trestout furent assamblé,
Abbé et prelat a Lions,
Qe l'apostoile avoit semons.
Avril feuist, mai aprocha
Et la pape si commanda –
Ainsi com il ot fait a savoir –
Qe concile devoit seior
Le primerain ior verament –
E li chardenal ensement –
De mai et qu'il devoit ester.
Ainsi le fait per tout mander.
Li tans fu biaus et clers et cois
Tout li primier jor de cel mois.
Ce fu bien grant senefiance
Qe Dex i fist reconnoissance:
Beau tans leece senefie.

Mes tout avant qe je vos die
Nule riens du jor ne d'aprés,
Vaudrai a mon propos enceis
Revenir. Car il est droiture
Qe je vos dirai per mesure.
Tout avant qe je vos oppose
De cilui jor mes une chose,
Vos voudrai dire de bon gré
Por coi furent primier mandé
Li trois arcevesques vailant,
Si com je vos ai dit devant,
Et ausi ceus de lor provinsses,
Tous les plus haus et les plus riches.
Quant a Lion furent venu

---

223 vandraí
228 uondraí
233 Tons les pl'hans
234 *Q* dans *Quant* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus.

9. – Le pape indique le commencement du concile (v. 202–220)

Maintenant, nous cesserons de vous parler de cela (202). Nous voulons décrire le vrai, la vérité du concile quand tous, abbés et prélats que le pape a semoncés, s'assemblèrent à Lyon (203–207). L'avril fuit, le mai approcha et le pape commanda en vérité, et le cardinal de même – ainsi comme il l'avait fait savoir – que le concile devait siéger le premier jour du mois de mai et qu'il devait avoir lieu (208–214). Il le fait ainsi annoncer partout (215). Le temps fut beau et clair et calme toute la journée de ce premier jour du mois (216–217). Ce fut bien le grand signe que Dieu y fit les témoignages d'amitié: le beau temps signifie la joie (218–220).

10. – Les pourparlers du pape avec les prélats (v. 221–319)

Mais tout avant que je vous dise quelque chose de ce jour ou des jours qui suivirent, je voudrais revenir à mon ancien propos (221–224). Car il est juste que je vous le dise par mesure (224–225). Tout avant que je vous propose une seule chose de ce

Avesques, ancor la Pasques fu
Et la pape lor demostra
La besoigne et amonesta.
De chief en chies, sanz nulle essgrogne,
Cascons chardonaus li tesmone
Car touz sont certain d'une courone.
fo 126 ro b *La pape – et eus, se Dex me veoie, –*
Quant lor a dit et divisé
Son corage et sa volanté
Et des choses d'unes et d'autres,
Lor a du disime touchie!
A ce repaira son tradite.
Asses lor a dit et conté
De quan qe il lor vient a gré
Et du concile lor toucha,
Car le dissime avoir voudra
Sor les clergaes communement
Si com vos orres en avant,
Ansi com vos orrez sans faille,
Ains qe je face definalle.
Souvent de France li prelat
Furent souvent en grant debat
En grant pansée et en grant ire,
Chascons ne sot qe il puisse dire
De ce qe la pape vout faire.

Or vous voudrons avant retraire
Ainsi com la besoigne ala
Secom la pape devisa.

---

238 sanz nulle essg^{a}gne
240 Car tonz st^{a}ceſt dune courone
250 uondra
251 Sor ler clergaes ꝯuíuemēt

---

jour, je voudrais vous dire de bon gré pourquoi furent premièrement envoyés les trois archevêques vaillants, comme je vous l'ai dit ci-devant, et aussi ceux de leurs provinces, tous les plus hauts et les plus riches (226–233).

Quand les évêques furent venus à Lyon, les Pâques n'étaient pas encore passés, et le pape leur démontra et semonça le travail (234–237). De chef à chef, sans nul grondement (grincement des dents), chaque cardinal lui exprime son consentement, car chacun d'entre eux est certain d'obtenir une couronne (238–240).

Le pape – et eux, si Dieu me voie! – quand il leur a dit et exposé son courage et sa volonté, et des choses unes et autres, il leur a abordé la question de la dîme (241–245). Ici se manifestera sa trahison (246). Il leur a assez dit et parlé de tout ce qui leur plut, et il leur parla du concile, car il voudra avoir la dîme sur tout le clergé, ainsi que vous l'entendrez ci-après, ainsi que vous l'entendrez sans manque, ainsi que je ferai en fin (de ce récit) (247–254).

Souvent les prélats de la France, furent dans de grands débats, dans de grandes pensées et dans de grands courroux (255–257). Personne d'entre eux ne savait ce qu'il put dire de ce que le pape voulait faire (258–259).

Ja en porres le voir oir
De chief en chief tout sanz mentir.
VIII. jors aprés cele jornée
Qe je vous ai de mai noumée,
Qe consile devoit seoir,
L'apostoile fist a savoir
As prelas qu'il se conseillissent
Et puis aprés li raportassent
Ce qu'il avoient entr'eus torvé.
Souvent se furent assemblé
Mult de prelas aus jacobins,
Mes onques en toutes les fins
Ne se porent tuit acorder.

A la pape sanz demourer
Vindrent cil du roiaume de France.
Mult avoit en eus grant fiance
L'apostele et li chardonal.
Devant lui furent en estal
Li prelat qe je vos ai dit:
»Seignors, fait-il, sanz contredit!
Onques ne m'ales proposant!
Ja riens ne mi metes devant,
Car je vos di en audience
Por miex despondre ma saitence
Qe le disime a .VI. années
Veul avoir de toutes contrées.

---

264 sauz
274 ouq̄s
276 sauz
282 sauz
283 Onq̄s ne males pposaut – peut-être *ne* comme ire? (le premier p de *ppo-* comme au v. 771).
287 auuees

---

11. – Continuation des pourparlers (v. 260–319)

Maintenant, nous voulons procéder avec notre récit ainsi comme le travail alait, ainsi comme le pape exposait (260–262). Maintenant, vous pourrez entendre le vrai, de chapitre à chapitre, tout sans mentir (263–264). Huit jour après cette journée de mai que je vous ai nommée que le concile devait siéger, le pape fit savoir aux prélats qu'ils tinssent un conseil, puis après. lui raportassent ce qu'ils eurent trouvé entre eux (265–271). Beaucoup de prélats se sont souvent assemblés chez les jacobins (= dans le monastère des frères jacobins), mais ils ne se purent jamais tous accorder dans tous les détails (272–275).

Sans demeurer, ceux du royaume de France vinrent chez le pape (276–277). Le pape et le Cardinal avaient en eux une très grande confiance (278–279). Les prélats que je vous ai nommés, étaient sur les sièges devant lui: »Seigneurs, – fait-il – sans refus! (280–282) Ne me proposez jamais! (283) Ne me proposez maintenant rien, car je vous dis par conscience pour mieux exposer mon ordre que je veux avoir la dîme pour six années de toutes les contrées (284–288). Je suis le chef et le juge de tous

fo 126 vo a *De touz les biens de s. eglise*
J'en sui chevetains et justise.
Aler veul sor les mescreans
Se j(e) onques puis en aucun tans.«
Et quant li prelat l'entendirent,
Tiex i ot qe li respondirent:
»Sire, sachiens en verité,
Vous nos aves ici mandé
Et mult sommes obeissans
A faire vos commandemens.
Mes, sire, la certainité
De ce qe avez demandé,
Encore mie ne croirons
Car tout en cois le mosterons.
Et s'en serommes conseillé,
Sire, par le vostre congié;
Et se li communs s'i accorde,
N'i aut nul qe s'en descorde,
De nos qe ci sommes venus.«
»Vos aves ases respondu –
Font li cardonal environ –
Ce soit a Deu beneicon.«
A ce dit la pape: »Revenes
Au jor, ainsi com vos savez,
Qe le concile doit seoir.
La m'orrez bien ramantavoir
De qe je veul qe soit estabblé.
Je ne veul pas qe or soit flabé.«
Li prelat s'en sunt departi
A cele fois qe je vos di
Qu'il ne se poient acorder.

---

292 Seiouq̄s
297 obeissaus
305 *cc* de *accorde* pas clair
315 *De* = *ce?*
317 *L* dans *Li* – une initiale bleue, avec entrelacs rouges.

---

les biens de la sainte Église (289–290). Je veux aller contre les mécréants si jamais je puis en aucun temps (291–292).« Et quand les prélats l'entendirent, il y eut ceux qui lui répondirent: »Sire, sachez en vérité, vous nous avez mandés ici, et nous sommes très obéissants pour faire vos commandements (293–298). Mais, sire, la certitude de ce que vous avez demandé, nous ne la croirons encore pas puisque nous vous le montrerons, tout sans querelle (299–302). Et nous nous conseillerons (encore), sire, avec votre permission; et si la communauté s'accorde, il n'y a personne de nous qui sommes venus ici, qui y fasse opposition (303–307).« – »Vous avez assez répondu, – firent les cardinaux qui se trouvaient autour du pape, – Dieu soit béni (308–310)!« A cela, le pape dit: »Revenez, ainsi que vous le savez, le jour quand le concile doit siéger (311–313). Là, vous m'entendrez assez rapporter ce que je veux que soit établi (314–315). Je ne veux pas que l'on bavarde maintenant (316)!« Les prélats sont partis cette fois-là que je vous ai dit qu'ils ne purent pas s'accorder (317–319).

Li jorz vint – ne pot demorer –
Qe concile devoit aseoir.
Entendre deves et savoir
Qe premier jour de mai sanz falle
Devoit estre la commencaille
Si con j'avoie enpris a dire.
Quant toz furent en plain concile,
La pape commença son cri.
Si bel onques si bel n'oi
Nus hons qe fu de mere né.
Et quant son cri ot definé,
Si recommenca un sermon
De Deu qe soufri passion
Por nos jeter de torment.
Mult plot bien a tote la gent
Car il le disoit si a fait,
Si gentilment et si a trait,
fo 126 vo b *Qe nus ne le poet penser*
Tot ades jusqu'al definer.
Quant ot prechié a devis,
Si lor a bien por devant mis
Le disieme qu'il vout avoir.
Mult lor sot bien amentevoir
Et por quoi, ne en quel maniere
Commencié a ceste matiere:
»C'est pour la terre d'outremer.
Or vous convient a raporter
Un jorn qe je vous meterai
De ce qe demandé vous ai,
Savoir qe vos en vauries faire –

---

325 *dire*, presque illisible
330 sou
333 uos
339 *Q* dans *Quant* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus.
346 uons

---

12. – Le commencement du concile, la première session (v. 320–382)

Le jour vint – ne put être retardé – que le concile devait siéger (320–321). Vous devez entendre et savoir, ainsi que j'ai commencé à exposer, que le commencement devait être sans manque le premier jour du mois de mai (322–325). Quand tous furent en plein concile, le pape commença son cri (326–327). Aucun homme qui fût né de mère, n'en entendit jamais un si beau (328–329). Et quand il a terminé son cri, il recommença tout de suite un sermon de Dieu qui souffrit la passion pour nous faire sortir de la peine (330–333). Il (le sermon) plut beaucoup à tout le monde, car il (le pape) le disait si facilement si noblement et si posément que personne ne put penser à ce qu'il alait exposer à la fin (334–338). Quand il a prêché à souhait, il leur a bien mis au devant la dîme qu'il voulait avoir (339–341). Il leur sut très bien retracer et pourquoi et de quelle manière il commença cette matière: »C'est pour la terre d'outremer (342–345). Maintenant, il faut que vous me rapportiez, un jour que je vous désignerai, de ce que je vous ai demandé, c'est-à-dire ce que vous en voudriez faire, – car tous

Car tuit sil qu'il seront contraire
Encontre mon comandement,
Je l'escommuni tot avant
De Deu et del auctorité
Qu'il m'a en cest mont doné.«
Attant se sunt departi
Ceus qi estoient establi
Por le concile regarder.
Out fet les evesques nombrer
A VII.c et XI. sanz plus,
Des abbés .IIII., tans o plus.
I ot mes il ne puent chaloir
D'eus nombrer ne conte savoir
Car tant en i ot sanz douter
Qe n'i poient combiner
Trestot ensa(m)ble en .1. mestier
Qe mult estoit grant et plenier.
Et n'i entroit pas qi voloit,
N'i entrast por nesun avoir.
Le merel convenroit avoir
A ceus qi laens entrer vaudrent.
A l'entrée del huis le sorent
A cele fois et tot adés.
Et s'aucuns vausist estre engrés,
Bien poes entendre et savoir
Qu'il eust ases a ravoir.
I nient icel jour fu establis.
Attant s'en vont, n'i ot plus pris
Tot li prelat communement.

---

359 A .VII^{c}. 7 XI. sauz plus
370 uandrēt
376 *I* dans *I* – une initiale bleue, avec entrelacs rouges.
377 nī ot
378 ꝯuuinemēt

---

ceux qui seront contraires à mon ordre, je les excommunie d'avance, de la part de Dieu et de la part da l'autorité qu'il m'a donnée en ce monde« (346–354). Tout de suite sont partis ceux qui ont été engagés pour surveiller le concile (les représentants français?) (355–357). Il a fait compter les évêques à sept cent onze, plus les abbés à quatre cents, tant ou plus (358–360). Il y en eut, mais ils ne pouvaient pas avoir souci de les compter ni de savoir (leur) nombre, car il y en avait, sans doute, tant que tous n'y pouvaient tenir ensemble, dans un atelier qui était très grand et vaste (361–366). Et il n'y entrait qui voulait; il n'y entrait pour aucum avoir (367–368). Il convenait avoir le jeton de présence à ceux qui voulaient entrer là-dedans (369–370). Il le surent à l'entrée de la porte, pour cette fois et depuis (371–372). Et si quelqu'un voulait être violent, vous pouvez entendre et savoir qu'il eut assez à recouvrer (373–375). Et ce jour-ci rien n'était établi (376). Tout de suite, tous les prélats s'en vont ensemble, n'y ont plus demeuré (377–378). Car ils pensent bien certainement que d'un tel commencement la piété n'en sera pas le résultat, mais ils y dépenseront encore un grand avoir (379–382).

Car bien pensent certainement
Qe de si faite commensaile
N'era pieté la definalle,
Ains i despendront grant avoir.

L'autre jour vos veul amentevoir
Qi puis estoit a un lundi
fo 127 ro a *Apres en sivant de celui*
Qe je vous ai devant tramis.
Sicum devise li escris,
En concile, comme devant,
Vindrent li petit et li grant.
Adont oirent le propos
Qe la pape lor ot remis.
Car il vos dist: »Vaudres vos taire?
Vaudreç vos tenir ou desfaire
Ce qe saves qe je demant?«
Tant a fait aprés et avant,
Ausi com li communs a dit,
Qe trestuit sanz nul contredit
Aura: le disime a .VI. ans,
La pape et ses commandemans.
Attant cudierent avoir pais
Tot li prelas sanz nul relais
Por s'en aler en cele voie
N'auront pas li mitrié congié,
Ancois lor aura a mi vie.

---

381 Ner apiete ladefinalle
385 A ps ensiuāt decelui
390 Adōt oirent leprop^{s}
392 vandres
393 Vandreç ... on ...
401 sauz
402 For ens – cf. 434; = *por eus, por en s'aler* ou *por s'en?*
404 ancoſs lor aura amiuíe – sur le *r* un signe qu'on met d'ailleurs sur les i (i), c'est pourquoi il est transcrit ici comme i (< ſ); cf. *aminiée*, NL s. v.

---

13. – La deuxième session et le congé des députés, excepté les abbés mitrés (v. 383–413)

Je veux vous retracer le deuxième jour (la deuxième session du concile) qui eut lieu après, en un lundi, en suivant après celui dont je vous ai parlé en avant (383–386). Comme l'expose la chronique, en (ce) concile, de même qu'auparavant, vinrent les petits et les grands (387–389). Là, ils entendirent la proposition que le pape leur a assignée (390–391). Car il vous dit: »Voulez-vous vous taire? Voulez-vous être à vos places ou ne pas faire ce que vous savez que j'ordonne (393–394)?« Il a fait tant, après et avant, que la communauté (du concile) a dit que le pape aura tout, sans nulle contradiction: la dîme pour six années et ses commandements (395–399). Tout de suite, tous les prélats veulent avoir la paix sans nul retard (400–401). (Mais) les mitrés n'auront pas la permission de s'en aller dans cette voie, mais il les aura encore pour la moitié de la vie (402–404). Et nous sommes certains de cela: les premiers

Et de ce sommes certain
Li primier seront darain.
Dont aucun s'erent coureciés,
Celui jor out apres: »Aies
Luffie; fors qu'il ailent.« Cil
Ont ensi confirmé le concil
Qe li abbés ont pris!
S'en revoisent en lor pais
Fors li mitré qu'il ont pris.

De celui jor un autre ensi.
Un vendredi sanz nulle doute
Qi fu devant la Pentecoste
E sivant des jors devant dis,
Sicum devise li escris,
Li tiers jors vint, sicum je di,
Qi fu pres a un vendredi.
Adont i ot devisamant
De tote manire de gent
Qi conversent par mi le mont.
Li appostoles lor despont

407–410 *es* (de *courecies), aies, ailent cil, concil* – ces mots sont écrit de la même main, mais d'une encre postérieurement appliquée; nous reproduisons ces vers avec une transcription diplomatique:

Dont aucū serent courecies
Celuí ior out apres aíes
luffie fors quil ailēt cil
Ont ensi 9f^{s}me le concil
Q' li abbes ōt pris

412 Pour *ais* de *pais* vaut la même remarque que pour *ailent cil,* par ex., des vers 407–410

413 »q̄il« est additionné, avec un signe d'intercalation, en marge à droite de ces vers.

414 Pour *ensi* vaut ce qui est dit pour *pais* (v. 412).

415 Vn vēdudi sauz nulle doute (= verdudi?)

417 siuāt

423 9u^{s}sent

---

seront les derniers (405–406). Donc, quelques'uns, ce jour ou après, se sont courroucés (en de tels termes): »Ayez le pet! Qu'ils s'en aillent en dehors.« Ceux-ci (407–409) ont ainsi confirmé le concile que les abbés ont fait (410–411). Ils s'en vont dans leurs pays, sauf les mitrés qui ont été retenus (412–413).

14. – La troisième session, le départ des congédiés (v. 414–445)

De ce jour un autre, un vendredi, sans nul doute, qui fut avant la Pentecôte, et suivant dix jours en avant, ainsi que l'expose la chronique, vint le troisième jour, comme je le dis, qui fut près d'un vendredi (414–420). Donc, il y eut un entretien de toute sorte de gens qui demeurent dans ce monde (421–423). Le pape leur expose ce qui est et ce qu'il voulait faire avec la dîme: C'était pour la terre d'outremer qui a grande nécessité; Dieu veut qu'on les aide (424–428). Publiquement, il leur a exposé une autre chose par conscience (429–430). Tous les prieurs en vérité, les abbés, sauf les mitrés, ont eu ce jour-là la permission de s'en aller en leurs contrées (431–434).

Ce est et qu'il voloit fiare
Du disieme: c'estoit per la terre
D'outremer qi a grant mestier;
Deu vioist par caus aidier.
D'autre chose par conscience
Lor a despout en audience.

Touz li prieurs en verité
Li abbe fors li mitré
f° 127 r° b *Orent congié cele jornée*
Por s'en aler en lor contrée.
Por ce qu'il furent travellié,
Si lor a la pape otroié
Pardon de pechiés criminaus
Et assolus, fors de morteaus,
Dont il n'avoient penitance,
Confession ne repantence
Retrait. Ce dit l'autorité
De hom a voie de verité.
Quant orent leitres de congié,
Li abbé mult en furent lié.
Li plusors en orent grant joie.
Et li prelat de cele voie
Quidierent ausi veraiment;
Con lor deistrales vosent.
Et s'eust il fest en partie,
Mais il ot noveles oies
Des Gres qe deivent venir.

---

428 Entre *par* et *aus* il y a une lettre: d, c, e?
430 adespont
434 por eus aler, cf. v. 402.
437 c^s minans
438 morteans
442 *D* de *De* est *I, L, N?*
448 Conlor deist rales vos ent

Parce qu'ils étaient molestés et importunés, le pape leur a décrété le pardon des péchés criminels, et il les a absous, sauf les mortels dont ils n'ont pas fait la pénitence, la confession ni montré le repentir (435–441). C'est ce que dit l'autorité d'un homme (qui se trouve) sur le chemin de vérité (441–442). Quand ils eurent les lettres de congé, les abbés ont été très joyeux, la plupart en eut une grande réjouissance (443–445).

15. – Les députés envoyés à Paléologue annoncent leur arrivée et leur succès; après la lecture des lettres, les prélats vont se reposer (v. 446–525)

Et les prélats voulaient aussi vraiment suivre la même route; ils vont avec leurs haches (crosses) (446–448). Et il aurait eu ainsi partiellement fait mais il a entendu des nouvelles des Grecs qui devaient venir (449–451). Et à cause de cela, il voulut les retenir; à cause de cela et à cause d'une autre chose que vous entendrez à la

Et por ce les vot retenir;
Por ce et por une autre chose
Qe vos ores a la parclose.
D'illuecques a qinsieme jor
Fu le conciles a seior.
Et respités et entrementés
Vindrent unes leitres presentés
A la pape en verité
De ceus qui esteiont alé
En Gresse contre son message
A Paliologre le sage
Et au patriarche de Gresse
Por lor loi qe trop est diverse
Dont e(st) l'ordenement de Rome.
Or avoient mande en somme
Li dui frere qe li Griois
Se venoient tot demoncis.
Et devoient estre a Lions
Li Griu por dire lor raison
En dedens feste s. Iehans.
Mes coerous, paines et hahans
Avoient eu par un vent
Qi en la mer oit fait torment.
S'estoit une nef enfondrée.
A une roche estoit hurtée
Come Grius d'une conoisance,
Dont ce fu proie et pesance,
I avoient este noiés
Qe tot estoient ennoiés
f° 127 v° a *Desseignés de Grece la Grant.*

---

458 leitre = peut-être latres ?
465 Dont^e lordenemēt derome
471 Eudedens
473 Auoiēt enpar vn uent
474 Q^i eulamer
477 C̃o^me grius dune – *con* de *conoisance* peu lisible.

---

conclusion (452–454) De là à quinzième jour, le concile devait siéger (455–456). Et garanties et envellopées, des lettres ont été présentées au pape, en vérité, par ceux qui ont été allés par son ordre en Grèce à Paléologue le Sage et au patriarche de Grèce, à cause de leur foi qui est trop mauvaise, sur quoi existe un ordonnement de Rome (457–465). Alors, en somme, les deux frères ont envoyé la nouvelle que les Grecs ont été tout démontés (466–468). Et les Grecs devaient être à Lyon pour dire leur raison le jour de la fête de Saint-Jean (469–471). Mais ils ont eu les courroux, les peines et les tribulations de la part d'un vent qui a fait le tumulte en mer (472–474). Un bateau a coulé à fond (475). Il s'était heurté contre une roche (476). Que des Grecs d'une grande renommée, – alors, ce fut une défaite et une affliction, – s'y étaient noyés, de manière que tous les notables de la Grèce la Grande étaient noyés (477–481)! Donc, ils (les Grecs) seront très affligés quand leur peuple (en) aura les

Dont il seront formant dolant
Quant lor gent aront noveles;
Sachies ne lor seront pas belles.
L'apostoile quant entendi
Que si Griu estoient peri,
Mult en fu dolant et iréz.
As esvesques a dit: »Proies
Por les Grius qi en la mer sunt
Peri. Dex qe trestot le mont
Estora et fist a devise,
Q'il au grant jor de mise
Les veulle eslire a sa part.
Et ausi de la moie part
Les asolz et le beneis.
Car por aus dolans et pensis
Sui qe n'ai oi lor raison.
Qe puissen(t) il avoir pardon!
Et de ceus qi sunt escapé,
Prions qe par sa volanté
Les veulle Ihesu Crist aconduire.
J'en, après, por vous deduire,
Vous doms congié qe vos ales,
Seignors, mes qe vos revenes
Quant vos sares qe venut erent
Les Grieus.« Adonc l'en mercierent
Li prelat tot conmunaument.
Et lors se departirent atant
De Lion tot conmunaument.

---

485 *L* dans *L'apostoile* – une initiale bleue, avec entrelacs rouges.
488 Pert-être: *a ses vesques?*
497–500 Ces quatre vers ont été écrits d'une encre postérieure sur le texte qui a été auparavant effacé, ils sont, par rapport aux autres, moins lisibles.
501 Les weulle ih'c aconduire
502 I en apres por vous deduire
503 Vō̄s doms...
506 Les g^{i}ens

---

nouvelles; sachez, elles ne leur seront pas belles (482–484). Quand le pape a entendu que les Grecs ont ainsi péri, il en fut très affligé et fâché (485–487). Il a dit aux évêques: »Priez pour les Grecs qui ont péri en mer (488–490). Que Dieu qui fit et construisit tout le monde d'une manière parfaite, veuille le choisir près de lui au grand jour de justice (490–493). Et je les absous et les bénis aussi de ma part (494–495). Car je suis très affligé et pensif à cause d'eux puisque je n'ai pas entendu leur raison (496–497). Qu'ils puissent avoir pardon (des péchés) (498). Et pour ceux qui sont escapés (au malheur), prions qu'il (Dieu) les veuille conduire par sa volonté (499–501).

Nous d'ailleurs, pour vous réjouir, nous vous donnons la permission que vous alliez, seigneurs, mais que vous reveniez quand vous saurez que les Grecs sont venus (502–506). Alors, tous les prélats ensemble l'en remercièrent (506–507). Et ils partirent de Lyon tout de suite, tous ensemble (508–509). Ils s'en allèrent tous; je ne sais quoi

S'en departirent tot li plus –
Je ne sai qe die vus –:
As viles et catheaus deors
S'en alerent tot li plusors
Reposer. Et por lor repos,
Or veul raconter a brief mos:
Li esvesques et li arcevesques
Dont l'un voir dist et l'autre sequens,
Li un fu ca, li autre la;
Acun qi le repos ama,
Maudisoient le tans et l'eure
Qe li apostoile tant demeure
A doner chacun congié
Dont il fusent joiant et lié,
Chascuns alast en son pais
Volentiers ne mie enuis.

Tant esta chascun en son liu
Qu'a Lion vindrent li Griu
Lendemain de la s. Jehan.
fo 127 vo b *Adont fit crier le sien ban*
L'apostole en audience:
Qe par vertu d'obidience
Feist chacun venir son mestre.
Chascun manda le sien palestre.
Et vindrent tot conmunaument
A Lion por le parlement
Des Griex et por des autre choses
Qe vos orres en la parclose

---

510 nus
517 Dont lun uoir dist7laute seq̄s
522 chacun, cf. v. 532
528 .s.iehau
529 Adout
532 chacun
536 Des giuex7por d's autre choses

---

vous dire (de plus): tous s'en allèrent reposer aux villes et aux châteaux (510–514). Et pour leur repos, je veux maintenant raconter en quelques mots: les évêques et les archevêques, dont l'un dit vrai et l'autre le contraire, l'un fut ici, l'autre là; quelques'uns qui aimèrent le repos, maudisaient le temps et l'heure que le pape tant retarde à donner à chacun le congé dont ils furent joyeux et gais, et chacun s'en vint volontiers et aucunement ennuyé en son pays (514–525).

16. – L'arivée des Grecs (v. 526–565)

Chacun restait en son pays tant que les Grecs vinrent à Lyon, le lendemain de la Saint-Jean (526–528). Allors, le pape fit crier en audience son édit: que chacun fît venir son maître, par vertu d'obéissance (529–532). Chacun convoqua son protecteur (533). Et ils vinrent tuos ensemble à Lyon, pour la session des Grecs et pour des autres choses que vous entendrez en dernier mot des dernières coclusions (534–538).

De diffinailes daraines.
A Lion bien .XIII. semaines
Avoient li prelat esté
Qi primeirain furant mande.
De celui jor qe li Griu vindrent,
En .VIII. jors le concile tindrent
Li chardonal et li apostoile
Qi batent le siecle comme tele.
Bien orres com il dist et fist,
Ains qe je vos mete en respit
De qe je vos ai proposé.
Or oez – je le vos diré –
Sor le jor corrent, establi
Q'il devoient estre au vendredi
Apres la feste s. Jehan,
Or vos dirai sanz nul alian
A quel jor fu remués:
Au vendredi sivant après.
Dont li Griu vindrent le jeudi
Qui fu devant ce vendredi.
Tant ala qe celi jor vint
Qe le pape concile tint.
Plenir si grant cum onques ne fu.
Les Grius a bien receu,
Noblement, sanz plus de messaire,
Car mult estoient travellié.
A lui furent envoié
De .XXXX. jornées loint.

---

538 diffinailes
546 Bien
548 *De* = peut-être *Ce?*
553 sauz
556 gruí
559 tiut
560 ouqs – *ne* est intercalé.
562 sauz
565 IIIIxx

Les prélats qui furent envoyés les premiers ont bien demeuré à Lyon treize semaines (539–541). En huitième jour depuis ce jour-là quand les Grecs vinrent, le cardinal et le pape, qui battent le monde comme la toile, tinrent le concile (542–545). Vous entendrez bien comme il dit et fit, mais que je vous mette (d'abord) en considération ce que je vous ai proposé (546–548). Or, entendez, – je vous le dirai, – sur les jours en question (qui étaient) fixés, qui devaient être au vendredi après la fête de la Saint-Jean, – je vous dirai maintenant, sans nulle fatigue, à quel jour furent remis: à l'après du suivant vendredi (549–555). Donc, les Grecs sont venus le jeudi qui fut avant ce vendredi (556–557). Tant alla (le temps) que ce jour-là vint où le pape tint le concile (558–559). Il (le concile) fut si nombreux comme il ne l'a jamais été (560). Il a bien reçu les Grecs, noblement (et) sans plus de ménagement, car ils étaient très molestés (en mer) (561–563). Il furent envoyés à lui du loin de quarante jours (564–565).

Qe est il a hui mes bien point
Qu'a mon concile deffiner,
Puisse la matire trover
Bone et verraie entierement,
Selonc le establicement,
Qe l'apostoile a ordené!

La pape n'i a plus demoré:
Des evesques des miex chantans
A fait revestir ne sai quans.
Et fait une messe chanter
El concile et haut et cler.
fo 128 ro a *Les Grius volentiers l'escouterent,*
Et oierent et scouterent.
Et quant la messe fu chantée,
Li Grieu n'i ont fet demoré:
A la pape sunt obei
Et li ont fait entendre ausi
Qe trestot a sa volanté
Feront li Griu. C'est la verité:
Juré li ont en bone foi
Qe de Romme tendront la loi
Et lor ordenance entierament.
De ce deviant liéz et joiant
La pape quant il les oi.
Attant se sunt departi.
Et ot le jor contremandé
Li chardonal en verité

---

566 C3 est il ahuimes bn̄ point – peut-être: Q3 est ... (?)
568 mautre
573 chaucaus
575 chauter
577 uolentses
580 li gieu ui ont fet demoree

17. – L'union des Grecs, le baptême des Tatares, la dernière session, le congé définitif (v. 566–630)

Qu'il soit dorénavant bien le moment que je puisse trouver la matière de finir mon concile, la matière bonne et entièrement vraie, d'après les établissements que le pape a ordonnés (566–571). Le pape n'y a plus retardé: il a fait revêtir je ne sais plus combien d'évêques les mieux chantants (572–574). Et il a fait chanter, dans le concile, une messe, à voix haute et claire (575–576). Les Grecs l'écouterent volontiers, et entendirent et écoutèrent (577–578). Et quand la messe fut chantée, les Grecs n'y ont pas fait de retard: ils ont obéi au pape et ils lui ont fait aussi savoir que les Grecs feront tout à sa volonté (579–584). C'est la vérité: ils ont juré en bonne foi qu'ils tiendront entièrement la loi de Rome et leur ordonnement (584–587). Le pape, quand il les a entendus, il en devient gai et joyeux (588–589). Tout de suite, ils s'en allèrent (590). Et le cardinal a en vérité contremandé le jour: au premier jour de la semaine qui fut devant la Madeleine, à deux jours le lundi et le mardi (591–595).

Au premier jor de la semaine
Qi fu devant la Magdalaine
595 II. jors le lundi et le de mars.
Adonques a trestot sanz gas
S'en porra alar qui vaudra,
L'apostole a tote gent.

Or oez: huimais en avant
600 Fox seroit qi por deloier
Vaudro(n)t longement ranoier.
Ains doit on aler tout adés
A la matire et tenir pres
C'on nen puisse estre deceus.
605 Je ne sai qe j'en die plus.
Tant sunt alé, tant sunt venu
Qu'a cel lundi sunt parvenu
Ceus qu'il orent mult disiré.
Car s'il fust a lor volanté,
610 Pieca fussent en lor pais.
Ausi cum il nos est avis,
En concile tot maintenent
Vindrent li pettit et li grant.
La pape quant il les voit,
615 Si lez areigne tot premier
Sanz autre chose commencier:
»Venes, fait-il, bien pres de mai;
Voles vos croire nostre loi.«
»Sire, oil, voir volentiers
620 Nos volons estre baptiseiés,
En tant cum vos feres de nos,

---

596 uandra
601 vandrot
605 Je nesai q̄ ien die plus
616 sauz
618 v̄re

Allors qui voudra, pourra s'en aller, complètement sans plaisanterie, le pape avec tout le monde (596–598).

Maintenant, écoutez: dorénavant seront fous qui, pour retarder, voudront longuement renier (599–601). Mais on doit aller tout de suite à la matière et laisser peu de liberté pour qu'on ne puisse être deçu (602–604). Je ne sais quoi dire de plus (605). Ils sont tant allés, ils sont tant venus qu'ils parvinrent à ce lundi, celui qu'ils ont beaucoup désiré (606–608). Car s'il fût à leur volonté, ils eussent été tout de suite en leurs pays (609–610).

Ainsi que nous pensons, les petits et les grands vinrent en concile tout de suite (611–613). Quand le pape les voit, il les mène avec bride, sans commencer autre chose, premièrement: »Venez, dit-il, bien près de moi; voulez-vous croire en notre foi (614–618?« – »Sire, oui, nous voulons être baptisés très volontiers de la manière que vous ferez de nous (619–621). Nous vous disons, nous l'entendons bien tous: le

Si vos disom, bien oian tous.
Veullent la gent de nostre terre
Qe lor facies tout sanz guerre.»
fo 128 ro b *Adont fu li papes bien liés:*
Les Tartarins a baptisiés.
Donc nos trestous communement
Devons estre liés et joiant
Car mult nos poroit profiter
Dedens la terre d'outremer.

Des les establicemant,
Partie des commandement,
Vos dirons, se voules oir,
Tot por voir et tout sans mentir.
Bien deves metre entention
A n'entendre le lecion
Ensi cum l'on l'a porparlée!
Quant trestuit furent asamblé
En concile li chardonal,
Tout fu plain a mont et val
Des vesques, abbés et prieurs,
Des arcevesques et des haus signeurs,
La pape fu en son estant:
»Oez, fait-il, petit et grant!
Entendez bien ceste raison,
Seignor chardenal environ!
De la court estes regart

---

622 disom?
624 q̄ lor facies tōt sauz guerre – fucias?
625 Adout
627 Dout uos trestous 9munemēt
628 deuous
642 hans

---

peuple de notre terre veut que vous lui fassiez (tout ce que vous voulez mais) sans guerre (622–624). Allors, le pape fut très gai: il a baptisés les Tatares (625–626). Donc, nous (en) devons être tous ensemble gai et joyeux parce que nous pourrions tirer beaucoup de profit de la terre d'outremer (627–630).

18. – Les décisions prises au concile, le conclave (v. 631–693)

Sur les établissements (pris au concile), sur la partie des commandements, nous vous (le) dirons, si vous voulez écouter, tout par la vérité et tout sans mentir (631–634). Vous devez bien prendre garde à ne pas comprendre la leçon de la manière dont on l'a proclamée (635–637). Quand tous les cardinaux furent assemblés au concile, quand tout fut, à la montagne et dans la vallée, plein d'évêques, d'abbés et de prieurs, d'archevêques et de hauts seigneurs, le pape fut sur les pieds: »Écoutez, dit-il, petits et grands (639–644)! Entendez bien cette raison, seigneurs cardinaux, (qui êtes) environ (de moi) (645–646)! Vous êtes de la courte vue! Car s'il n'y avait pas le pape à Rome, il y aurait de grands débats entre vous avant qu'il (le pape) fût confirmé – ainsi comme vous l'avez fait autrefois (647–651). Pour cela, nous avons fait une

Qe s'a Romme pape n'avoit,
Entre vos grans estris auroit
Avant qe fust confermés –
Si cum autre fois fait aves.
Por ceste chose fait avon
Une novelle ell(e)ction.
Nos volons qe firmé soit:
Se la pape trespassoit
A Rommè, a Lions ou allors,
En qel qe liu qe fust li cors,
Qe dedens le disime jor
Esloüsies novel seignor
Por faire pape souverain
Sanz plait, sanz noisse, sanz haan.
Et savoir qe je vos ai dit:
N'avies apostoile ellit,
Je commant de tout mon pover
Icel – com je le dai avoir –:
Autre jor n'i prendrais jamais,
Asemblez vos touz en palais
Ou l'apostoile demorait
Quant en sa plaine vie estoit;
En une chambre soiez mis
Tant qe la pape soit ellis;
La iens soiez bien enferméz.
f° 128 v° a *Et sai encore confirmé*
Qu'emtr'eus n'aient c'un seul vallet,

---

649 est̄s – estris?
652 por ceste cochose fait avon
653 Vne nouelle ell'ction
656 alions on allors
657 luí
659 *r* de *seignor* comme *e*
661 ... sauz haan
666 Autre ior ni pūdraís iamaís
674 Quem treus naiēt cū seul uallet

---

nouvelle élection (652–653). Nous voulons qu'il soit fixé (comme loi): si le pape meurt à Rome, à Lyon ou ailleurs, en quel lieu que soit le corps, que vous choisissiez en dixième jour un nouveau seigneur pour le faire le souverain pape, sans querelle, sans mécontentement et sans bruit (654–661). Et sachez ce que je vous ai dit: si vous n'avez pas choisi le pape, je commande de tout mon pouvoir, de celui comme je dois l'avoir: n'y prendrez aucunement un autre jour, (mais) assemblez-vous tous au palais où le pape demeurait quand il était en sa pleine vie; soyez mis dans une chambre tant que le pape soit choisi; là-dedans, soyez bien enfermés (662–672). Et soit encore fixé qu'il n'y ait entre eux qu'un seul servant, – que ce soit qui ils voudront, le laïque ou le clerc, – qui leur donnera le pain et l'eau, et vous servira d'un seul met; je ne veux que vous avez plus jusqu'à ce que vous choisissiez le pape (673–679). Dans

Quelque voudront, ou lai, ou clerc,
Qi pain et aige lor donra
Et d'un seul mes vous servira;
Je ne veul qe vos aiez plus
Tant que li pape soit elleus.
En celle chambre ou vos serez,
Une seule feinestre aurez,
Par coi on vos porra huir,
Si qe nus n'i porra venir.
En liu ou vos serez enclos,
Ne ferez solaz ne conforz.
A cele chambre vos n'i voist
Et se aucuns hons ja voit,
Fust par latre, fust par escrit,
Encontre ce qe je ai dit,
Du pover qe Dex m'a doné,
L'escomeni en verité –
Et ceus qui diront se bien non
Encontre ceste election.«

»Encore vos voulon el dire:
Jeusri qe li siecles enpire
Por diverses religions!
Li uns vestent noirs chaperons
Et blans mantiaus, soulers liais.
Dui et dui vont par le pais.
Freres des pies nommés sunt.

---

675 on lai
676 dŏra
680 on (pour *ou*)
681 *u* de *aurez* est intercalé
683 Si$\bar{q}$uus ui porra uenír
688 late
691 Les9uienſ
694 *E* dans *Encore* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus.
695 Jeusrſ

---

cette chambre où vous serez, vous aurez une seule fenêtre par laquelle l'on pourra vous entendre, de sorte que personne n'y pourra entrer (680–683). Dans le lieu où vous serez fermés, vous ne ferez ni le divertissement ni le confort (684–685). Dans cette chambre qu'on ne vous fréquente pas, et si quelqu'un vous vient tout de même voir, fût-ce par la lettre, fût-ce par l'écrit, contre ce que j'ai dit, je l'excommunie vraiment par le pouvoir que Dieu m'a donné, et (aussi) ceux qui diront quelque chose contre cette (manière d') élection (686–693).

19. – Sur les ordres religieux (v. 694–760)

Nous vous voulons encore dire cela: Jésu Christ, que le monde devient mauvais à cause de différents ordres (694–696)! Les uns vêtent les chaperons noirs et les manteaux blancs, les souliers blancs et durs (697–698). Ils vont par le pays deux à deux (699). Ils sont nommés frères des pies (700). Ils vont toute la journée par le pays,

Toute jor par le pais vont
Le sac au col por lor porchaz.
Tant aquierent – n'est mie gas –
Et tant en va e tant en vient
Qe a paine ne lor souvient
Des povres ne des mesaisiés.
A ceus qui sunt aisiéz,
Une autre maniere en i a
Naguieres que le comenda:
De povre abit sunt, ce me semble;
II. et II. vont adés ensemble.
Si les nomons freres des sas.
Tant i a d'rodres – n'est pas gas –
De povres et de pain querant
Qe touz li mont devient truant.
Asses me puis amervelier
Qi tant d'rodres a essauciéz,
Noguieres qu'il n'en iert qe .III.
Car en sunt plus de .XXIII.
Chascuns porte nouvel abit,
fo 128 vo b *Sans priviliegie et sanz escrit.*
Ne sai s'il le font por revel,
Mais chascun porte abit novel.
Et s'en-n'i a d'autre samblance:
Chascun a une cote blanche,
La manche lée jusc'al poing;
Ne ja n'aront por nul besoing

---

706 Dans le ms.: Des pou^{s} ne des mesaisies – le second *s* de *mesaisies* semble plutôt un *f*, cf. ci-après v. 707, 841.
707 Dans le ms., le *s* de *aisies* semble plutôt un *f*, cf. v. 706, 841.
709 *le* est intercalé.
713 drodres
716 Asses me puis am^{s}uelier
717 Qi tant drod^{e}s
722 fout
724 7 sennia dautre samblāce
726 i^{9} cal poiug
727 uul

---

le sac au cou pour leur quête (701–702). Ils gagnent tant – ce n'est pas plaisanterie – et il en va tant et il en vient tant qu'ils ne se souviennent à peine ni des pauvres ni des malades (703–706). Parmi ceux qui sont satisfaits, il y en a une autre sorte, il y a peu de temps qu'on la recommandée: ils ont de pauvres habits, me semble-t-il; ils vont deux à deux ensemble (708–711). Nous les nommons frères des sacs (712). Il y a tant d'ordres – ce n'est pas plaisanterie – des pauvres et de ceux qui demandent du pain que tout le monde devienne truand (713–715). Je me peux assez émerveiller (de celui) qui a permis tant d'ordres tandisque naguerre il n'y en avait que trois (716–718). Car il y en a plus de vingt-trois (719). Chacun porte un nouveau habit, sans privilège et sans lettre de permission (720–721). Je ne sais pas s'ils le font pour la réjouissance, mais chacun porte un nouveau habit (722–723). Et il y en a d'une autre sorte: chacun a une cotte blanche, la manche liée jusqu'aux poings; sauf cette cotte et un manteau, ils n'ont, pour nul besoin, ni pelisse ni peau pour s'habiller (724–

Fors cele cote et l. mantel,
Afliber pelicon ne pel.
Si ne porte nul caperon
En camp, en voie, ne en maison
Et si n'ont nul solliers en piés.
Si vont maladie moult griés.
Nomé sunt freres des apostres,
Qi ont commancié teles ordenes.
De totes ces religions
Sil qui ont fait profession,
I demorant – s'il lor plaist –
Et, si vos di tot encrescet,
Qu'il puent en autres entrer
Si voullent leur vie amender.
Et aprés nostre parlement,
Soz peine d'escummuniement,
Nos deffendons qe nus n'i entre;
En blanc ordene se veussent rendre,
A noir moine, sort a cisteaus.
Et si se tienent a par caus,
Je n'es veul mie deposer,
Ne des religion oster.
Jamais nus n'i entera,
Vive chascuns tant cum porra.
Et quant il seront restore,
Les jacobins, les cordeliers
Et ceus de vaus des escoliers,
De la carteuse et li barré –
Q'ancor n'a nos mie nomé
Et toz les autres qerant paint –
Uolons nos prendre en nostre main:

---

728 mautel
743 descūuiuíement
744 uus ui
755 cartense
758 Volous... ūre

---

729). Ils ne portent nul chaperon en champ, en chemin, ni dans la maison et ils ne portent nul soulier aux pieds (730–732). D'ou proviennent des maladies sérieuses (733). Ceux qui ont commencé cet ordre, ils sont nommés frères des apôtres (734–735). De tous ces ordres, ceux qui ont fait la profession, y demeurent, s'il leur plaît, et si ça vous fait tout à fait mal, qu'ils puissent entrer dans d'autres, s'ils veulent corriger leur vie (736–741). Et après notre conférence (concile), sous peine d'excommunication, nous déffendons que personne n'y entre; qu'ils se rendent dans l'ordre blanc, chez le moine noir, une sorte de cîteaux (742–746). Et s'ils se tiennent chez eux, je ne veux pas du tout les écarter, ni ôter des ordres (747–749). Personne n'y entrera jamais (pour les ôter des ordres), y vive chacun tant qu'il pourra (750–751). Et quand ils seront réformés, les jacobins, les cordeliers et ceux de la vallée des écoliers, de la chartreuse et les barrés – et ceux que l'on ne nous a pas encore nommés et tous les

Sil sunt a nostre volenté,
Tant qe d'eus aurons ordene.«

»Des avocaz dire vous veul
Qu'il avoient par leur orguel
Tre(s)tout le monde sormonter
Qe vos voudrai le voir conter:
Lontens ent en lor revel,
Qe commandons tot de novel
C'on ne doint a nul avocas,
Tant soient nus por grant cas,
fo 129 ro a *Plus de .XX. libres de tronois,*
Plus ne prendront a une fois.
Et li procorreur en parler
Nen prendront ja plus grant lovier
De .XII. libres de tronois.
Trop demenoient grant bufoiz
Devant qe li concile fust.
Ja nus hons conceul n'eust,
Ne procorreur n'avocaz
S'il ne donast deniers a tas.
Cil conquestoient tant d'argent
Q'il ne daignaient povre jent.«

»Et vous dirai des usuriers:
Ne presteront mes, ce saches!
S'il prestent mes, qu'il soit seu,

---

760 *u* de *aurons* est intercalé
761 vō̃s – *D* dans *Des* est une initiale bleue, avec entrelacs rouges.
763 tretout
764 vondraí
771 pc$^{\smile}$reur, cf. v. 777 (la queue du *p* brisée).
777 pc$^{\smile}$reur, cf. aussi v. 771 (*p* comme au v. 771).
781 E7uous diraí des usuīes – *E* dans *Et* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus.

---

autres qui demandent du pain – nous voulons les prendre en notre main (sous notre protection): ceux-ci seront par notre volonté tant que nous exercerons (notre) pouvoir sur eux (752–760).

20. – Sur les avocats et les usuriers (v. 761–788)

Je veux vous parler des avocats qui avaient surpassé tout le monde par leur orgueil si bien que je voudrais conter le vrai: ils ont eu longtemps leur plaisir, si bien que nous commandons tout de nouveau qu'on ne donne à aucun avocat, – même s'ils nous serviraient dans un tel grand cas, – plus de vingt livres de tronois, ils ne gagneront plus de cela dans une affaire (761–770). Et les procureurs ne gagneront plus avec leur plaidoyer une grande rapine de douze livres de tronois (771–775). Ils menaient trop grand train avant que le concile se tînt (774–775). Personne n'aura plus de salut, ni procureur ni avocat s'il ne donnera abondamment des deniers (776–778). Ceux-ci gagnaient tant d'argent qu'ils méprisaient le pauvre peuple (779–780).

Et je vous dirai sur les usuriers: ils ne prêteront plus, sachez cela (781–782). Mais s'ils prêtent qu'il soit su, ils seront proclamés hérétiques et le seigneur dans la terre

Il soront por bougres tenu,
Et li seingnor escommenié,
En cui teres et en cui contrée
Il presteront mes a usure.
Car Dex de cel mester n'a cure.«

Ne vos veul pais tenir grantment.
Ains vos conterai tot briemant:
Li clerc bigamé ou qui-l sunt,
A ceste foiz sunt despoullié.
Ne seront mes privilegié.
Et de ce soient vite certain:
Plus seront sers c'autre vilain;
Fere les convient tot a camp.
Ne porteront d'ore en avant
Courene ne abit de clerc,
Nes rouéz cum autre vallet.

Une costume q'en maint lieu
Q'il font en la meson Deu –

---

788 nac˘ure (= crure?)
791 on quil sūt
794 vite = tute?
795 d'autre = c'autre?
796 9mēt (= convient ou comment?)
799 Resroiíez cū autre uallet – quoique je n'aie pas pu remarquer que le copiste brouille *r* et *n*, ce qui est d'ailleurs très possible, je lis *nes rouez;* pour *R* cf. par ex. l'écriture de *r* au vv. 441 (fo 127ro b, ligne 9), 224 (fo 126ro a, ligne 32); íí de *roiiez* ne doit pas être lu *ii*, mais plutôt *u*, cf. v. 113 (fo 125vo a, ligne 17), où trouvons *íí* pour un *u* manifeste; si nous adoptons *r*, il faut lire ce mot 1) *resrouez* qui serait un composé de *res*+*rouez* (cf. *God.* VII, 220, X, 581–2) avec le sens »complètement roués (s'il y eut cas d'être jugés)«, »bastonnés (en cas d'être jugés)«, cf. ci-après aussi ce que nous disons dans le nro 2, 2) *res(þ)rouez* qui serait part. pass. pl. de *reþrouver* (cf. *God.* VII, 72) avec le sens »accuser«, »blâmer«, tenant compte que le décret du concile ôtait aux *bigamés* le droit d'être jugés par les sentences de la justice ecclésiastiques; l'auteur voulait dire qu'ils seront dorénavant jugés et accusés comme les vallets, ou 3) *retrouez* (où je lis s = t) avec le sens »Complètement troués«, »habillés en haillons« (cf. Littré, s. v.).

---

duquel et dans la contrée duquel ils prêteront à usure, sera excommunié (783–787). Car Dieu n'a pas soin de ce métier (788).

21. – Sur les clercs bigamés et les menues choses (v. 789–825)

Je ne veux pas vous retenir trop, et je vous conterai tout brièvement: les clercs bigamés ou ceux qui le sont, pour cette fois-ci seront dépouillés, ils ne seront plus privilégiés (789–793). Et qu'ils soient vite certains de cela: ils seront plus serfs que les autres vilains; il faut qu'il travaillent tous aux champs (794–796). Ils ne porteront dorénavant ni la couronne ni l'habit de clerc, mais ils seront roués comme les autres servants (797–799). Sous peine d'excommunication, le pape défend à tout le peuple une coutume qu'ils font, en maint lieu, dans la maison de Dieu où se fait le service de Dieu, leurs chambres pour tenir leurs assises (800–805). Que personne n'ose plaider

Ou li servisse Deu est fez –
Lors chambre por tenir lor plaz,
Sor paine d'esconmuniament,
Defant la pape a toute gent.
Qe nus hons nen oisse pledier
En cimetiere n'en moutier.
Ne veut q'il ait en glise
Ne foire ne marchandisse.
Et voulons qe deffendu soit
Q'en cimetiere benoiait
Ne puist on vendre n'achater,
Ne tenir plez na iourn(ée).
Car l'apostoile le defent
A icel novel parlement.
Et sa deffendu de nouvel
f° 129 ro b *Qe lai hons ne siece en chancel,*
Nus autretant ait d'aveur:
Qar il ne doivent pas veoir
Les secres de nostre seignor;
Seoir les convendra allieurs.
La pape devisse autre chose:
Ne ne veut qe fame poven[t] parer
Chapel en clostre ne en moutie[r],
Ne n'i oisent mie dancier.

---

802 On li seruisse deu est fez
803 *a* de *plaz* n'est pas clair; peut-être *e?*
804 desǫnˢuamēt
806 q' nus hōs neuoisse pledíer, cf. v. 825
812 nachatˢ
813 na iournˢ
814 Car lapostˢ le defent
817 q'laí hons nesiece ē chācel
818 N'autre tant ait daveur
819 Or il ne domēt pas ueoir
820 deūre
822 *L* dans *La pape* – une initiale bleue, avec entrelacs rouges.
823 Ne neueut q̄ famᵉ pouē păr – le dernier *r* de *par* est coupé par celui qui taillait les marges des feuillets quand le ms. a été relié, au 17e s., dans le codex MR 92 d'ajourd'hui.
824 Chapel en clostrᵉ ueē moutie – le *r* de *moutier* taillé par le relieur, cf. v. 823.
825 Ne ni oisent mie dancier – devant *oisent* un *u* a été effacé par le copiste, cf. aussi v. 806.

---

ni en cimetière ni dans le monastère (806–807). Il ne veut pas qu'il y ait dans l'église ni la foire, ni la marchandise (808–809). Et nous voulons qu'il soit déffendu qu'on ne puisse pas, dans le cimetière béni, ni vendre, ni acheter, ni tenir assise, ni conférence (810–813). Car le pape le déffend à l'occasion de cette nouvelle conférence (concile) (814–815). Et qu'il soit déffendu de nouveau que les laïcs ne s'assoient dans le chancel, ni aussi que personne n'y ait de son propre avoir: car ils ne doivent pas voir les sacres de Notre Seigneur; il leur faut s'asseoir ailleurs (816–821). Le pape proclame une autre chose: il ne veut pas que les femmes puissent orner et embellir les chapelles ni dans les cloîtres ni dans les monastères, et qu'elles n'y osent danser (822–825).

Mal seront mené li juif
Et si vus di, sicom je cui,
Q'il les convendra labourer;
Les jor lor convient lor prester.

Mout ont de choses devisées
A Lion de toutes contrées
Et sor toutes la gent du mont,
Ainsi com l'escrit despont.
Le vendredi ourent tuit congié,
Ceus qu'il avoient anvie,
Si comme prelat et abbé.
Car lonttans orent sejorné
A Lion dont chascun pesoit
Car d'enfermeté se doutoit.
N'i aura james tant de gent
A naisun jour de nos vivant.

Or, prions por toz les seigneu[rs],
Uns et autrez, grans et meneu[rs],
Qui a Lion ont sejorné
Et ore se sunt retornéz,
Que Dex les maint u sauveté
Et nos n'oblit par sa bonté!

(explicit)

---

826 *M* de *Mal* – une initiale rouge, avec entrelacs bleues.
830 *M* dans *Mout* – une initiale bleue, avec entrelacs rouges.
833 despout
834 Le ŭdi ourent tuit 9gie (= verdi?)
835 auuie
841 naifū, cf. v. 706, 707.
842 *r* de *seigneur* taillé par le relieur, cf. v. 823, 824; *O* de *Or* – une initiale rouge, avec entrelacs bleus.
843 *r* de *meneur* taillé par le relieur, cf. les vers 823, 824, 842.
845 Entre *sūt* et *retorez*, il est resté un espace où se trouvait auparavant un mot qui a été détruit par le copiste, ce mot est très peu lisible.
847 vos ... saboute

---

22. – Sur les juifs (v. 826–829)

Les juifs seront malmenés, et je vous dis, comme je le pense, qu'il leur faudra travailler; il leur faut prêter les jours (826–829).

23. – Le départ des prélats et la conclusion du sirventes (v. 830–847)

Ils ont proclamé à Lyon beaucoup de choses sur toutes les contrées et sur tous les peuples du monde, ainsi que la chronique l'expose (830–833). Le vendredi, ils eurent congé, tous ceux qui en avaient envie, comme les prélats et les abbées (835–836). Car ils séjournèrent longtemps à Lyon; donc, à chacun il était (déjà) désagréable car il avait peur d'être enfermé (à cause du conclave qui pouvait y avoir lieu à l'occasion de la mort improviste du pape) (837–839). Il n'y aura jamais tant du peuple, en aucun jour tant que nous vivons (840–841).

Maintenant, prions pour tous les seigneurs, les uns et les autres, les grands et les moindres, qui ont séjournés à Lyon et maintenant se sont retournés, que Dieu les conserve dans la santé et qu'il ne nous oublie, par sa bonté (842–847).

III

NOTES HISTORIQUES

17–21

a) Il s'agit du pape Grégoire X le Saint (pape de 1er IX 1271–10 I 1276), fêté le 28 janvier et le 4 février. Né en 1210 à Plaisance de la noble famille des Visconti, son nom de baptême était Thibaut (Theobaldus). Chanoine de Lyon archidiacre de Liège, il avait fait ses études à Paris et était présent au 1er concile de Lyon (en 1245). Appelé par Louis IX (le Saint) de revenir d'Angleterre où il est allé en compagnie du légat papal Ottobone Fliscus S. Adriani, il se croisa. Ni prêtre, ni cardinal, il était à Acre quand lui vint la nouvelle de sa nomination à papauté. Organisation des croisades, l'union des églises et la réforme des moeurs des chrétiens était le but de sa papauté et le but principal, aussi, du concile oecuménique convoqué par lui à Lyon pour l'anné 1274. Il meurt le 10 janvier 1276. cf. *LTK* IV 667, *RPR* II 1651, 1702, *HL* 67, 210.

Outre la critique, d'ailleurs pas trop forte, de ce pape, donnée par notre auteur, il est très intéressant que c'est de lui aussi que parle Rutebeuf dans son *Dit d'Hypocrisie*. Dans ce *Dit*, Rutebeuf est transporté, en songe, dans une cité (Rome) où il rencontre un prud'homme qui lui offre l'hospitalité dans sa maison. A la demande de Rutebeuf qui il était, le futur pape lui répond qu'il se nommait *Courtois*. A son tour, Rutebeuf se fait nommer Rutebeuf, »qui est de rude et de boeuf«. Suit une sévère satire de la cour de Rome où règne l'Hypocrisie et où les habitants s'appellent *rogne-mains* (= Romains!), puisqu'ils rognent les mains et vident les bourses. Le prud'homme dit que la cour est sans prince puisque les électeurs (les cardinaux, allusion à la vacance du saint siège qui eut lieu avant le pape Grégoire X et qui durait depuis le 29 XI 1268 jusqu'au 1er IX 1271) ne peuvent s'accorder. Pour plus de détails cf. Clédat, *Rutebeuf*, 103–107. D'ailleurs, il semble que Rutebeuf aimait Grégoire X parce qu'il s'opposa à l'établissement de nouveaux ordres religieux.

b) Quant à la convocation du concile, il faut savoir que déjà le 27 III 1272 (*Martin* 378 donne le 31 III 1272) le pape convoqua un concile oecuménique pour le 1er V 1274, sans indiquer, pour des raisons secrètes, dit-on, le lieu où s'ouvrirait le concile. Il fallait seulement qu'au moment voulu tous les prélats fussent exacts à se rendre au concile. Mais ce n'est qu'en 13 IV 1273 que Lyon fut désigné comme lieu du futur concile – cf. *HL* 160, 163–164, *RPR* II 1668 (tout de même, déjà le 24 X 1272 le pape annonçait à Michel Paléologue que le 1er V 1274 se tiendrait à Lyon un concile, cf. *Martin* 380, nro 1553.

24–25

Grégoire X datait encore le 3 XI 1273 une lettre, adressée à Alphonse de Castille de *Camberiacum* (Chambéry), tandis que la première lettre, datée de Lyon est celle du 20 XI 1273, adressée à Philippe, roi de Constantinople. – cf. *RPR* II 1672, *Martin* 390–91 (d'après *Martin* 291–2, le pape aurait été à Lyon déjà le 3–18 XI 1273).

27–41

a) Aux vv. 27–29, notre auteur dit que Grégoire X n'était pas venu à Lyon, en novembre 1273, à cause du concile, mais à cause de la gloire de trois rois, celui de Sicile, celui de France et celui d'Angleterre. C'est ici une satire contre le pape. L'auteur veut invectiver le pape à cause de sa soumission aux pouvoirs séculiers.

b) Les rois nommés aux vv. 28, 29, 32 sont: Charles d'Anjou (1226–1285), Philippe III le Hardi (1245–1285), roi de France et Édouard I (1239–1307), roi d'Angleterre. Les vv. 34–46 démontrent que notre sirventes a été composé du vivant de ces rois, c'est-à-dire avant 1285, la date de la mort des deux premiers.

53–87

a) En juin 1273, Grégoire X fit à Orvieto une promotion des cardinaux, parmi lesquels se trouvaient Saint Bonaventure, général des franciscains et le dominicain Pierre de Tarentaise (le futur Innocent V), archevêque de Lyon depuis le 8 VI 1272 (cf. *Martin* 379). C'est dans la compagnie de ceux-ci qu'il prit la route de Lyon. Sauf les deux nommés, nous savons encore les noms des cardinaux présents au concile suivants: Ottobonus, cardinal-diacre de Saint-Adrien (futur Hadrien V), Pierre, évêque de Tusculum (le futur Jean XXI), Jean, évêque de Porto; les cardinaux-prêtres Simon de Saint Martin, Anchier de Sainte-Praxède, Guillaume de Saint Marc, Simon de Sainte-Cécile, et les cardinaux-diacres Hubert de Saint-Eustache, Jacques de Sainte Marie in Cosmedin, Codefroy de Saint-Georges au Vélabre et Matthieu de Sainte-Marie in Porticu. – cf. *HL* 167–169, *Martin* 387–88.

b) Dans un ton assez satirique, l'auteur nous apprend qu'à l'arrivée à Lyon le pape pria les cardinaux de lui conseiller ce qu'il devait faire et comment devait-il commencer le concile. Il était décidé d'appeler surtout les trois archevêques de France (v. plus bas) et les évêques »les plus sachants« dépendants des trois princes (Sicile, France, Angleterre). Nous savons d'ailleurs que l'appel au concile a été fait déjà en 27 III 1272 et en avril 1273. Déjà l'appel de 1272 ordonnait »qu'au moment voulu tous les prélats fussent exacts à se rendre au concile; il suffisait qu'il restât dans chaque province un ou deux évêques pour l'expédition des affaires courantes«. – cf. *HL* 160–161. Les délégués des provinces devaient être, d'après l'appel de 1273, à Lyon, six mois avant l'ouverture du concile, afin de délibérer sur les propositions à présenter au concile, cf. *HL* 164. Martin 399 relate une lettre d'après laquelle on peut voir qu'en janvier–avril 1274 Grégoire X invitait l'archevêque de Vienne de venir quelque temps avant l'ouverture du concile avec ses suffragants »pour traiter certaines affaires avec le pape«. Nous devons comprendre la pensée de l'auteur de la manière suivante: la présence des représentants français au concile se faisait sentir surtout urgente parce que c'était de leur approbation que dépendait l'unanimité des décisions qu'on devait prendre au futur concile. – Le pape Grégoire X est représenté par l'auteur comme étant autoritaire: il veut qu'on l'écoute et qu'on l'obéisse (vv. 59–60, 78–82). *Martin* 399 relate qu'en janvier 1274 Grégoire X ordonnait à Laurent Tiepolo, doge de Venise, de conclure un armistice avec Michel Paléologue, à cause du succès du concile. – cf. aussi la note pour les vv. 221–259.

c) Les prélats français nommés aux vv. 72–73, sont: Petrus (Barbette) archevêque de Reims (1273–1298), Odo Rigaldi, archevêque de Rouen (1248–1275), et Petrus de Charny, archevêque de Sens (1268–1274), cf. Eubel, *Hierarchia* I, 440, 447, 471 et *Martin*, registre. Mais ce ne sont pas ceux qui ont été délégués à Philippe III de France, mais plutôt quelques prélats de ces diocèses; les noms que nous donne l'auteur (v. 87 – un certain Eudois et un autre Adant, le troisième n'est pas nommé), ne s'accordent pas avec les sus-nommés. Eudois pourrait être Eudois, archevêque de Besançon qui figure dans une délégation papale en mars 1273 (cf. *Martin* 389), et Adant pourrait être fra Adam d'Essex qui est mentionné comme étant à Lyon en 1270 (cf. *Martin* 314). Eudois pourrait être aussi Oton, Odo Rigaldi, sus-nommé (que Odo = Eudois, cf. Chevalier, *Répertoire des sources historiques du moyen-âge, bibliographie*, pp. 1663–1670).

88–115

L'appel au concile a été lancé par toute la terre. Mais ce n'était que de Lyon qu'on l'a lancé premièrement comme le voudrait notre sirventes dans le v. 82. L'appel a été lancé déjà en 1272 et en 1273. Mais il est vrai qu'à l'arrivée à Lyon, Grégoire X ne cessait pas de faire l'appel aux diverses institutions religieuses et personnages pour envoyer leurs délégués au concile, cf. *RPR* 1672–1677. Quant à l'appel à la Russie, mentionné par notre texte au v. 110, étant donné qu'il n'est pas mentionné dans les actes de Grégoire X, nous devons peut-être comprendre ce vers de manière que l'appel aux évêques russes a été fait au moyen de l'appel au roi et au clergé bysantins.

116–125

a) Déjà le 21 octobre 1272, Grégoire X avait invité au prochain concile l'empereur grec Michel Paléologue et Joseph, patriarche de Constantinople, cf. *RPR* 1661, nros 20630 et 20631, *Martin* 380. L'empereur envoya au pape un frère mineur, nommé Parastron, grec d'origine, attaché beaucoup à l'union. Parastron rapporta de bonnes nouvelles et une lettre de l'empereur dans laquelle l'empereur s'exprimait en faveur de l'union. Le pape envoya alors à l'empereur une députation, constituée de quatre frères mineurs. Le message avec Parastron, partit pour Constantinople après le 5 novembre 1272. – cf. *RPR* II 1661–1662, nros 20633, 20638, 20639, *HL* 161–2, *Martin* 380 ss.

b) Les noms des personnages de cette mission nous sont conservés: Jérôme d'Ascoli (de Esculo) (plus tard Nicolas IV), Raymond Bérenger, Bonagratia de Saint-Jean in Persiceto et Bonaventure de Mugello, tous frères mineurs. – cf. *HL* 161, *RPR* II 1661–1662, nros 20633, 20638, 20639, *Martin* 381, nro 1551.

Le sirventes nous apprend que les vrais chefs de la mission étaient »dui frere par non« (v. 120). Le jeu de mot consiste dans le fait qu'en italien les hypocoristiques de *Bonaventura* et de *Bonagratia* étaient les mêmes: *Bona*. Alors, ils sont deux homonymes et c'est pour cela que l'auteur dit qu'ils étaient »dui frere par nom«. A l'occasion de la première réponse de l'empereur, un *Bona* (Bonagratia) resta à Constantinople tandis que l'autre *Bona* (Bonaventure) partit pour Rome. – cf. *HL* 163, *Mansi* XXIV, col. 51–52. Dans le ms. MR 92 de la Métropolitana de Zagreb, au f. 119 ro il y a une signature (avec un cryptogramme?) *Bona* (cf. Rad 304, 75), mais jusqu'ici nous n'avons pu rien conjecturer sur d'identité de ces anthroponymes.

128–129

Aucun concile de Paris ne traite la question du schisme oriental. Avant le concile de Lyon de 1274, ce n'est que le concile (synode) de Bari en 1098 et celui de Rome en 1099 qui se son intéressés au schisme, cf. *LKT* X 394. Notre auteur a peut-être voulu dire: »Consil de Rome et de Bari l'ont contenu en lor escris«. Si ce n'est pas une faute d'écriture, nous avons affaire à la prononciation bavaroise de la consonne sourde *(Bari = Pari)*, cf. ci-avant *Intr.*, les chapitres 2 et 4 (c).

135–149

L'épisode du naufrage, subi par la délégation grecque, est relaté aussi par l'historien grec Georges Pachymère (1242– environ 1310). Voilà le texte de Pachymère: »Sed dicendum de legatis. Illi enim alieno navigari orsi tempore, sub initium videlicet Martii nave conscensa, ad Maleam, quem vulgo lignivorum ob crebras illic navium submersiones vocant, extrema mensis eius decade pervenerunt. Ibi quinta die majoris hebdomadae sub vesperam naufragium miserabile fecere. Subito enim aequor intumuit, et validus ab Hellesponto ventus ingruens terram pariter et pontum aterrimis obduxit nubibus. ... Ac primum vis tempestatis distraxit ab invicem, tamque longe abduxit triremes duas, ut neutrius harum vectores scirent quid sociis actum, quove aliam navem vis coeli salique propelleret, hoc tantum aeque utrisque sentientibus, cedere se necessario ineluctabili vi aestuantus vehementissime pelagi, nec quo impetu tanto impingerentur exploratum habentibus. In hoc incerto tamen rectores triremis qua Germanus cum collegis et magno logotheta ferebentur, sapientius consuluerunt, trudentes in altum navim et totis accipientes velis abigentem a terre ventum, quod tali tempore plus a littore quam a lato aequore metuendum recte ducerent. In quo alios ratio fefellit stulta pusillanimitate pelagus vitantes, terrae viciniam affectantes, quasi spes inde salutis ostenderetur, portu, si legere oram peregerent, facile inveniendo, quo tutus receptus foret. At quamquam interim illi quidem satis, ut sibi videbatur, ab impingendo in procurrentia littora cavebant, nave sustinenda, ne propius aequo terrae admoveretur, ad extremum tamen arte ipsorum omni conatuque victis, validissimo impulsu tuentium in littus fluctuum impacti ripae navem fregerunt, demersique cum illa perierunt omnes uno excepto,

qui nuntius calamitatis natavit, e quo casus ille tristis ut evenerit est postea cognitum. Eo naufragio praeter homines mare absorpsit regia illa, de quibus diximus, dona... At episcopi cum magno logotheta noctem totam cum fluctu marique omni nautarum industria luctati, ac saepe in extremum demersionis admoti discrimen, aegre summa vi sub auroram Methonem tenuerunt, elapsi praeter omnem spem periculo praesentissimo. Ibi quieverunt diebus aliquot, expectantes indicium de eo quod comitibus evenisset... Unde... versus Romam solverunt, et paucis diebus pervenientes ad Papam legatione functi sua sunt... Tum extremo autumno mutuo ipsis adjunctos a Papa legatos Constantinopolim perduxerunt.« – cf. Pachymère, *PG* t. 143 (1865), c. 850–852 (le texte latin que nous donnons, n'est qu'une traduction parallèle du texte original grec).

Comme nous voyons, notre sirventes nous donne aussi le nombre des naufragés: 240 personnes, ce qui manque dans le récit de Pachymère. D'ailleurs, il faut corriger Pachymère qui dit que les légats de l'empereur fussent allés à Rome: ce n'est à Rome mais à Lyon qu'ils sont allés, avec les deux légats apostoliques (cf. plus bas les notes pour les vv. 446–525), mais il est vrai qu'ils sont allés par Monte-Cassino et par l'Italie (cf. *Martin* 392–94), et c'est dans ce sens qu'il faut comprendre le récit de Pachymère.

150–194

L'auteur relate les provinces qui ont pris part au concile. Il fait erreur en disant aux vv. 189–190 qu'il nous a donné les noms d'évêques de toute la chrétienté. Il nous mentionne seulement deux personnages (vv. 180–184) qui ne seront pas d'ailleurs évêques mais plutôt chanoines ou quelque chose de semblable. L'évêché de Limoux n'a été constitué qu'en 1317. Un Pierre le Poitevin (Petrus canonicus Pictavensis) a écrit la vie du bienheureux Gautier de Brugis, évêque de Poitiers (1271–1307) et nous pouvons l'identifier avec notre Poitevin Pierre Gorjois. L'évêque d'Angers était dans ce temps-là Nicolaus de Geslant (1261–1290), et non notre Berton Angevin. – cf. Eubel, *Hierarchia* I 88, 319, 419.

202–220

a) La date du commencement du concile (le 1 V 1274) a été indiquée déjà dans le premier appel au concile, le 27 III 1272, cf. *HL* 160, v. la note pour les vv. 58–87. Notre auteur nous apprend que le pape indiqua, au mois d'avril, encore une fois, vraisemblablement seulement aux prélats présents, comme date de la première session le 1 V 1274. Les vers »Et la pape si commanda... et li chardenal ensement« doivent être compris comme allusion à l'influence prépondérante exercée par le cardinal Saint-Bonaventure pendant ce concile, cf. plus bas les notes pour les vv. 572–630.

b) L'auteur nous apprend de même que le premier jour du mois de mai 1274 il faisait un très beau temps, ce qui nous fait supposer qu'il était personnellement présent à ce concile. Pour les vv. 209–215 cf. *NL*.

221–319

Alors, les représentants français, les trois archevêques, évêques et autres – dont la présence se faisait sentir urgente dès l'arrivée du pape et des cardinaux et qui ont été invités quelques jours avant le commencement du concile (cf. la note pour les vv. 58–87) – sont venus à Lyon après les Pâques de cette année (v. 235), huit jours après le 1er avril 1274 (de 1er au 8 avril). Quand les représentants français étaient venus, ils tinrent, avec le pape et les cardinaux, plusieurs séances où l'on délibérait sur les décisions à prendre au concile. Ces débats, d'ailleurs, ont été prévus par l'appel au concile de 1272 (cf. la note pour les vv. 58–87). C'étaient surtout les prélats français, dont dépendait pour beaucoup la bonne et efficace issue du concile (v. aussi v. 278), qui faisaient opposition aux exigences du pape (v. surtout v. 255–259). Mais le pape est autoritaire, il n'aime pas ceux qui le contredisent, et il renvoie tous les contradicteurs à reparaître le premier jour du concile.

320–354

a) La première session eut lieu le lundi 7 mai 1274. Notre auteur indique comme si c'était le 1er mai (vv. 323–324), mais il se rectifie aux vv. 383–386 où il dit que la deuxième session se tint après un lundi qu'il nous a décrit plus haut. Quant au sermon du pape, prononcé à l'occasion de l'ouverture du concile (Desiderio desideravi hoc pascha manducare vobiscum), notre auteur nous relate qu'il commençait par la description de la passion de Notre Seigneur (vv. 331–333), et après une pause le pape expliqua les buts du concile. Quant au »lundi« au lieu du »vendredi« des autres auteurs que nous trouvons dans notre auteur pour l'indication de la date de la première session, cette ambiguité se trouve aussi chez d'autres auteurs, cf. *Martin* 413. Pour la description de la première session cf. *Mansi* 61–63, *HL* 168–169, *Martin* 418.

b) Le jeûne général de trois jours qui précédait la première session (le 4, 5 et 6 mai) n'est pas mentionné par notre auteur, cf. *HL* 168, *Martin* 402.

355–356

a) La deuxième session était fixée au 14 mai, mais ne put se tenir que le vendredi 18 mai. Le pape profita de ce délai pour mander dans chaque province un archevêque, un évêque et un abbé et faire promettre à chaque députation d'attribuer pendant six ans, à l'Église d'Orient, la dîme de tous les revenus ecclésiastiques. Cette députation est mentionnée par notre auteur dans les vv. 355–356. – cf. *HL* 169, *Martin* 424–427 et *Mansi* 63.

357–382

L'auteur nous apprend que le pape a fait compter les prélats présents au concile et qu'il y en avait 711 évêques et 4 (cents) abbés. Le nombre des prélats présents au concile n'est pas certain. Les documents les plus acceptables parlent de 500 évêques, 70 abbés et environ 1000 prélats d'ordre inférieur (procureurs des chapitres, etc.). – cf. *HL* 169.

383–413

D'après les vv. 383–386, l'auteur veut nous décrire la deuxième session (»L'autre jour«). Il n'indique pas la date, il dit seulement que c'était après un lundi (après la première session qui eut lieu le lundi). Le pape a obtenu la dîme. Les prélats prièrent de pouvoir s'en aller. – En effet, la deuxième session eut lieu le vendredi 18 mai et, à l'occasion de cette session, le pape autorisa tous les procureurs des chapitres, les abbés et les prieurs non mitrés, à retourner chez eux s'ils n'avaient pas été convoqués nominativement. – cf. *HL* 170, *Martin* 424–427.

414–445

Les vv. 414–420, qui nous indiquent la date de la troisième session (»le troisième jour«), doivent être expliqués de la manière suivante: »Après ce jour, après ce vendredi (le 18 V, la date de la deuxième session), qui fut devant la Pentecôte (le 20 V), et en comptant des 10 jours en avant (du jour où elle était fixée, du 28 V au 6 VI) – comme nous l'apprend l'histoire – vint la troisième session (»le troisième jour«), comme je le dis, qui se trouvait près d'un vendredi (c'est-à-dire c'était le jeudi 7 juin). En effet, la troisième session a été fixée au lundi après l'octave de la Pentecôte, le 28 mai, mais se tint seulement le jeudi 7 juin. – cf. *HL* 170, *Martin* 427.

Après la troisième session, comme on attendait l'arrivée des Grecs, le jour de la session suivante ne fut pas fixé, et les évêques et les prélats eurent la permission de s'éloigner jusqu'à dix milles de Lyon. – cf. *HL* 171, 172, *Martin* 428, nro 1788.

446–525

a) Notre auteur relate la lettre des nonces du pape à Constantinople (vv. 457–484) comme étant venue après la troisième session, mais elle vint entre la première et la deuxième session et elle fut tout de suite lue dans la cathédrale devant tout le concile. – cf. *HL* 169–170, *Mansi* 63–64.

Pour le naufrage racconté dans les vv. 466–484, cf. la note pour les vv. 135–149.

Le congé donné aux prélats (vv. 503–525) a été concédé en effet après la troisième session, cf. la note aux vv. 414–445 et *Martin* 428, nro 1788, *HL* 171–2.

526–565

a) L'ambassade grecque est arrivée à Lyon le dimanche 24 juin. Le lendemain de la Saint-Jean furent appelés les absents à reparaître pour la quatrième session (vv. 528–533). – cf. *HL* 172, *Mansi* 64, *Martin* 428.

b) Au v. 539, l'auteur dit que la durée du concile était de 13 semaines. En effet, le concile durait du 1er mai (le 7 mai?) jusqu'au 17 juillet, c'est-à-dire presque 2 mois et demi, ce qui ferait environ 10 semaines. Nous pourrions comprendre ce passage si nous supposions que l'auteur du sirventes ou de la chronique (latine?) demeurait en cette occasion à Lyon 13 semaines.

c) La quatrième session eut lieu le vendredi 6 juillet, octave de la fête de Saints Pierre et Paul (cf. *HL* 174, *Martin* 432). Notre auteur nous apprend qu'elle a été convoquée pour le vendredi (29 VI) après la Saint-Jean (vv. 549–552), mais qu'elle était remise pour le vendredi suivant (6 VII, vv. 553–555). De même, l'auteur nous apprend que les Grecs sont venus »le jeudi qui fut devant ce vendredi« (vv. 556–557), c'est-à-dire le 5 juillet. Nous savons d'après l'histoire qu'ils sont venus le 24 juin (v. plus haut *a)*. Nous pouvons concilier ces deux pensées en supposant que les Grecs à cette occasion demeuraient en dehors de Lyon, et que la veille de la quatrième session parurent à Lyon.

Notre sirventes dit que c'était 8 jours après l'arrivée des Grecs que se tint la quatrième session (vv. 542–545). Cette pensée ne peut être expliquée que comme étant fautive (cf. cependant la note pour les vv. 526–565).

d) Les vv. 564–565 nous disent que les Grecs voyageaient 40 journées. Ils s'embarquèrent au commencement de mars et arrivèrent à Lyon le 24 juin. Ça fait (environ 15+31+24 jours) plus que 40 jours.

572–630

a) Avant la quatrième session, le pape a fait revêtir un certain nombre de nouveaux évêques (vv. 572–574). En effet, pendant la durée de ce concile il y eut quelques consécrations et dépositions, cf. *Martin* 442 ss. Pour la messe et l'union avec les Grecs (vv. 575–590) cf. *Mansi* 64–66, *HL* 174–178, *Martin* 432 ss.

b) A la fin de la quatrième session, le pape fit lire les lettres des ambassadeurs tartares et fixa aux lundi et mardi 9 et 10 juillet les deux dernières sessions. – cf. *HL* 178, *Martin* 435. Aux vv. 591–598, notre sirventes expose que c'est *li cardonal* qui *a contremandé* cela et qu'après deux jours (deux sessions suivantes) »le pape et tout le monde« pourront s'en aller. Nous avons ici une allusion à l'influence opérée pendant la durée de ce concile par le cardinal Saint Bonaventure qui d'ailleurs mourut à l'improviste quelques jours après cette session, la veille de la cinquième, le 15 juillet. La même allusion a été déjà insinuée aux vv. 208–215. Voilà ce que Hefele-Leclerque dit sur l'influence que Saint Bonaventure exerçait à l'occasion de ce concile:

> *»La veille, dans la matinée, mourut le cardinal Bonaventura; il fut enterré le jour même chez les frères mineurs de Lyon. Le pape assista en personne aux funérailles avec tous les évêques et la cour pontificale; la messe fut célébrée par le cardinal-évêque d'Ostie, Pierre de Tarentaise, qui prêcha sur*

ce texte: Doleo super te, frater mi, Jonatha. *Beaucoup pleuraient, car Bonaventura avait gagné tous les coeurs. Il avait en particulier exercé une grande influence sur les grecs, qui avaient traduit son nom par* Εὐτύχιος, *et avait été très utile à la cause de l'union. Par sa science théologique, son autorité et la douceur de son caractère, Bonaventure était certainement le plus apte à conférer avec les grecs dans les réunions préparatoires de chaque session et à résoudre et démêler les difficultés. Néanmoins, comme il n'existe pas d'actes détaillés du concile de Lyon, nous devons nous contenter, sur le rôle rempli par lui, de ces indications générales. En 1482, le pape Sixte IV écrit dans la bulle* Superna caelestis, *pour la canonisation de saint Bonaventure:* In concilio Lugdunensi praesidens, omniaque ad Dei laudem dirigens, sedatis discordiis, difficultatibusque sublatis, ipsi Ecclesiae maximo usui fuit et ornamento. *A l'exception du mot* praesidens, *ces paroles s'accordent assez avec l'idée que nous avons des services rendus au concile de Lyon par Bonaventure: mais il est impossible de lui attribuer une présidence proprement dite, puisque le pape Grégoire X a assisté en personne à toutes les sessions. Aussi, cent ans plus tard, en 1588, lorsque Sixte V proclama, par la bulle* Triumphantis Hierusalem, *saint Bonaventure Docteur de l'Église, il ramène aux proportions suivantes l'expression* praesidens *employée par son prédécesseur:* S. Bonaventura Lugdunum profectus humanissime exceptus est a romano potifice Gregorio, qui in eius virtute et sapientia ita acquiescebat, ut concilii recte dirigendi et administrandi partes ei praecipue tribuendas esse decerneret. Quare ex publica Ecclesiae utilitate et necessitate, ut majori cum dignitate et auctoritate concilii rebus non solum interesset, sed praeesset, statuit lucernam ardentem et lucentem supra excelsum candelabrum ponere. *D'où il suit que Bonaventure eut réellement à Lyon une situation exceptionnelle et la direction et présidence de plusieurs affaires. Il fut probablement président des congrégations et commissions qui précédaient et préparaient les sessions générales. C'est ce que disent les* Annales minorum *et la* Chronique de Glassberger.«, *cf.* HL *179–180, omissis notis.*

c) Dans les vv. 611–630, il y a une allusion, assez maladroitement exposée, à la députation des Tartares (16 ambassadeurs) qui se présenta le 4 juillet au concile, mais non à cause de l'union, comme les Grecs, mais à cause d'une ligue contre les mahométans. C'était pendant la cinquième session (le 16 juillet) qu'un des ambassadeurs tartares et deux de ses compatriotes ont été baptisés par Pierre, le cardinal-évêque d'Ostie (non par le pape!). – cf. *HL* 180, 174, *Martin* 437.

631–637

Ces vers font le prélude à l'exposition des décisions prises pendant les sessions de ce concile. Cette exposition nous a été annoncée déjà aux vv. 566–571. L'ordre des décisions, exposées plus bas par notre auteur, n'est pas chronologique. L'auteur ne nous relate que les constitutions (publiées par le pape le 1 novembre 1274, cf. *HL* 181) qui selon son avis pourraient intéresser le public auquel il s'adresse.

638–693

C'est la constitution sur le conclave intitulée »Ubi periculum«. – cf. *HL* 183–186. Notre auteur, sous une forme mi-satirique, relate tous les principaux points de cette constitution.

694–760

a) C'est la constitution sur les ordres intitulée »Religionum diversitatem«. – cf. *HL* 201–202.

b) *Freres (des) pies* (vv. 697–707) ou plutôt *freres agachies* (de *agace* qui veut dire *pie)* est le surnom d'une sorte de moines habillés de noir et de blanc, comme les jacobins. Nous citons à propos de cet ordre les mots de Ducange: »Fratres Pyes. Thomas Walsingham. pag. 124: In quodam coemeterio, quod fuerat quondam Fratrum, quos Freres Pyes veteres appellabant, qui scilicet partim albo, partim nigro habitu utebantur. Ut porro Picas nostris Agaches, Occitani Agasso dicunt, ita ejusmodi nomenclatura hosce Monachos vocabant. Chronicon Franciae vernaculum MS. desinens in annum 1322. ad annum 1273: En cest an assembla le Papes Gregoires au Concile a Lion sur le Rosne. Là furnt abatu pluisseur ordenement par le conseil des Precheurs et des Freres Meneurs, si come li Freres Agachies, et li Freres aus sacs, et tuit li autre qui n'estoient renté ; et si fu li preivileges aus Bigaunes tolus«. – cf. *Ducange* III 597, cf. aussi *Godefroy* V–VI 316 et *La Curne* I–II 225 s. v. Agachies. Pour *Bigaunes* (= *Bigaimes*, non *béguine* comme le veut *Ducange* IX 74 s. v. *Bigaunes)* cf. la note aux vv. 791–803.

c) *Freres des sas* (vv. 708–712) ou *sachers* (appelés par les Français), *fratres saccati, saccophori* (en latin), *sachetti, boscarioli* (en italien), *Sackbrüder* (en allemand) sont les membres d'un ordre religieux constitué au 13e s. Ils se répandurent par toute l'Europe, mais furent destitués par Grégoire X au concile de Lyon 1274. – Pour plus de détail cf. *RTK* 17, 327, *LKT* IX 67, cf. aussi *Ducange* VII 251 s. v. *sacci* et notre note sur *Frères pies* (ci-devant *b).* Il y a aussi une critique assez sévère de cet ordre, donnée par le frère mineur Salimbena (1221 – environ 1288) dans sa *Cronica,* cf. *Salimbena,* 251, 10–38 et 555, 1–35.

d) *Frères des apostres* (vv. 726–735), *Apostoli fratres. Apostolorum ordo* (en latin) est l'ordre constitué cca 1260 par Girardin Segarelli. Comme *sachers* les *apôtres* furent aussi destitués par Grégoire X au concile de Lyon en 1274. – Pour plus de détail cf. *RTK* I 701–703, *LKT* I 567–568. Une critique, assez sévère, pas toujours trop juste, est donnée de cet ordre par le même Salimbena dans sa *Cronica,* cf. *Salimbena* 258, 261, 265, 268, 270, 284.

e) *Les cisteaus* (v. 746) = les cîteaux, une branche des bénédictins, d'origine de Cîteaux (Cistercium) en France, en 1098. A cause de leur robe, le peuple leur a donné le surnom des Blancs ou Bruns moines. – cf. *LKT* X 1078–1083, s. v. *Zisterzienser.*

f) *Les jacobins* (v. 753) = les dominicains (nom donné à ces frères puisque leur couvent se trouvait à Paris, rue Saint-Jacques).

g) *Les cordiliers* (v. 753) = les franciscains (nom donné à ces frères à cause de la corde à trois noeuds qu'ils portent sur l'habit).

h) *Ceux de vaus des escoliers* (v. 754). »Congrégation des Ecoliers« ou »congrégation des chanoines réguliers du Val-des-Ecoliers« est un ordre da Saint-Augustin. Ils avaient une abbaye à Val-des-Ecoliers (appelée aussi Grand-Val). Cette congrégation est fondée en 1212 par quatre docteurs de l'Université de Paris, Guillaume, Richard, Evrard et Manassès qui se retirèrent à Verbiesles (Val-des-Ecoliers), aujourd'hui département de la Haute-Marne. Transféré en 1234 dans une vallée voisine, le monastère s'accrut rapidement et compta sous sa dépendance de nombreux couvents, y compris le célèbre prieuré de Sainte-Catherine des Ecoliers à Paris, fondé par Louis IX le Saint. – cf. *GE* 31, 835.

l) *Ceux de la carteuse* (v. 755) »Ceux de la Chartreuse«, c'est-à-dire les religieux dits »les chartreux«.

j) *Li barrés* (v. 755) = les carmes, ainsi appelés à cause de leurs manteaux, divisés par quartiers blancs et noirs.

k) Voilà ce que nous donne *Martin* 440 en ce qui concerne le problème des ordres et leur constitution au concile de Lyon de 1274: ont été confirmé les dominicains et les franciscains, ont été abolis »Fratres beatae Mariae«, »Servi beatae Mariae ou Servites«, »Saccini«, »Fratres de poenitentia«, »Fratres de

Valle viridi«, ont été ni confirmé ni abolis les carmes et Ermites de Saint-Augustin. Que les ordres furent un problème du 13e s., démontre aussi le dit des *Ordres de Paris* de Rutebeuf.

761–780

C'est la constitution intitulée »Properandum« qui parle des avocats et des procureurs. – cf. *HL* 197–198: »Un avocat ne peut recevoir plus de 20 livres tournois comme rétribution d'un procès, ni un procureur plus de 12«, cf. *HL* 197.

781–788

Ce sont deux constitutions du concile de Lyon de 1274 qui parlent des usuriers (nro 26 et 27: Usurarum voraginem et Quamquam usurarii). – cf. *HL* 204–205; sur les usuriers cf. *Giornale di filologia romanza* 5 (1879) 213 ss.

791–803

C'est la constitution »Altercationis« (nro 16) qui parlent des clercs bigamés (cf. *HL* 194–5). Le clerc bigamé est ici »quis castitatem promissam per votum solemne violat (cf. *Ducange* I 657, s. v. bigami), et non celui qui se trouve dans les secondes noces, comme le croit Mussafia dans son commentaire du *Dit de bigamie* (cf. *SAW*, phil.-hist. 64 ⟨1870⟩, 585–90). Il est renvoyé aux tribunaux séculiers (»Ne seront mes privilegie«, v. 793) et il n'a pas droit de porter la tonsure et l'habit clérical. Voici cette petite constitution in extenso: *»Altercationis antiquae dubium praesentis declarationis oraculo decidentes, bigamos omni privilegio clericali declaramus esse nudatos, et coercitioni fori saecularis addictos: consuetudine contraria non obstante. Ipsis quoque sub anathemate prohibemus deferre tonsuram vel habitum clericalem.«* – cf. *HL* 194–5.

804–825

Sur la conduite des fidèles dans les églises et sur l'ordre qui doit y régner, parle la constitution »Decet domum« (nro 25) dont la teneur est la suivante:

»Decet domum Domini sanctitudo, decet, ut cujus in pace factus est locus ejus, sit cultus cum debita veneratione pacificus. Sit itaque ad ecclesiam humilis et devotus ingressus. Sit in eis quieta conversatio, Deo grata, inspicientibus placida, quae considerantes non solum instruat, sed reficiat. Convenientes ibidem, nomen illud, quod est super omne nomen, a quo aliud sub coelo non est datus hominibus, in quo salvos fieri credentes oporteat, nomen videlicet Jesu Christi, qui salvum facit populum suum a peccatis eorum, exhibitione reverentiae specialis attollant, et quod generaliter scribitur, ut in nomine Jesu omne genu flectatur; singuli singulariter in se ipsis implentes, praecipue dum aguntur missarum sacra mysteria, gloriosum illud nomen quandocumque recolitur, flectant genua cordis sui, quod vel capitis inclinatione testentur. Attendantur in locis ipsis intentis praecordiis sacra solemnia, devotis animis orationibus intendantur. Nullus in locis eisdem, in quibus cum pace ac quiete vota convenit celebrari, seditionem excitet, conclamationem moveat, impetumve committat. Cessent in illis universitatum et societatum quarumlibet consilia, conciones et publica parlamenta. Cessent vana, et multo fortius foeda et profana colloquia. Sint postremo quaecumque alia divinum turbare possunt officium, aut oculos divinae majestatis offendere, ab ipsis prorsus extranea: ne, ubi peccatorum est venia postulanda, ibi peccandi detur occasio, aut deprehendantur peccata comitti. Cessent in ecclesiis earumque coemeteriis negationes et praecipue nundinarum, ac fori cujusque tumultus. Omnis in eis saecularium judiciorum strepitus conquiescat.

Nulla inibi causa per laicos, criminalis maxime, agitetur. Sint loca eadem a laicorum cognitionibus aliena. Ordinarii locorum haec faciant observari, suadenda suadeant, interdicta hujus canonis authoritate compescant: ad haec alios etiam in ecclesiis ipsis magis assiduos, et ad praemissa idoneos, deputando. Et nihilominus processus judicum saecularium, ac specialiter sententiae prolatae in eisdem locis, omni careant robore firmitatis. Qui vero praemissas inhibitiones animo petulenti contempserint, praeter processum ordinariorum, et deputandorum ab ipsis, divinae ultionis et nostrae poterunt acrimoniam formidare, donec suum confessi reatum, a similibus firmato proposito deliberaverint obstinere.« – cf. *HL* 203–4.

826–829

Aucune des constitutions, conservées jusqu'à nous, ne parle des juifs. Comme une d'entre elles qui portait le titre »Cum sacrosancta«, est perdue (cf. *HL* 180–181, *Martin* 444), nous sommes inclinés à croire que c'était des juifs que parlait cette constitution perdue. Cette constitution perdue (Cum sacrosancta) a été lue dans la dernière session du concile (le 17 VII) où était lue aussi la constitution sur les ordres (Religionum diversitatem), cf. *HL* 180–181. En effet, le rapport de Bruno, évêque d'Olmutz, adressé au pape sur les propositions à faire au concile de Lyon de 1274 et sur les remèdes à proposer, contenait aussi la plainte contre les juifs: les juifs ont des nourrices chrétiennes, pratiquent l'usure, exercent des emplois publics, surtout ceux des douanes et de la monnaie, achètent des calices sacrés qui ont été volés, etc. (cf. *HL* 166–167). Comme presque toutes les propositions de Bruno sur les remèdes de la religion ont trouvé de l'écho dans les constitutions de ce concile, il n'est pas exclu que la constitution »Cum sacrosancta« contenait justement cette plainte de Bruno contre les juifs, étant donné surtout le fait que notre sirventes dans les vv. 631–829 ne représente qu'une répétition littéraire et satirique du contenu des constitutions de ce concile de Lyon de 1274. – cf. *HL* 247–256.

834–847

La dernière session eut lieu le mardi 17 juillet. – cf. *HL* 178, *Martin* 444–445. À la fin de cette session, le pape donna sa bénédiction à tous les assistants et congédia le concile (cf. *HL* 181, *Martin* 445). Le lendemain, le »vendredi« (v. 834) comme le dit notre sirventes, la plupart des participants au concile était partie chez eux.

IV

RIMAIRE

– *a*
aprocha : commanda (208–9),
demonstra : amonesta (236–7),
toucha : voudra (249–50),
ala : devisa (261–2),
la : ama (518–9),
mars : gas (595–6),
vaudra (597),
donra : servira (676–7),
a : comenda (708–9),
entera : porra (550–1)

– *able*
estable : flabe (315–6)

– *age*
message : nage (138–9),
message : sage (461–2)

– *ai*
meterai : ai (347–8),
mai : loi (617–8)

– *aille*
faille : finalle (253–4),
falle : commencaille (323–4),
commensaile : definalle (380–1)

– *aine*
semaine : Magdalaine (593–4)
Miaine : Toreine (182–3)

– *ainer*
daraines : semaines (538–9)

– *ains*
primerains : Rains (71–2)

– *ain(t)*
paint : main (757–8)

– *aire*
faire : contraire (349–50),
taire : desfaire (392–3),
fiare : terre (425–6),
demessaire (562),
faire : retraire (259–60)

– *ais*
pais : relais (400–1),
iamais : palais (652–7)

– *aise*
LXXIII (traise?) : plaise (21–2)

– *aist*
plaist : encrescet (738–9)

– *ait*
retrait : plaist (65–6),
fait : trait (335–6),
demorait : estoit (668–9),
soit : benoiait (810–11)

– *al*
chardonal : estal (279–80),
chardonal : val (639–40)

– *alle*
v. –aille

– *an*
Jehan : ban (528–9),
Jehan : alian (552–3),
souverain : haan (660–1)

– *ance*
France : remembrance (29–30),
ordenance : France (67–8),
senefiance : reconnoissance (218–9),
France : fiance (277–8),
penitance : repantence (439–40),
conoisance : pesance (477–8),
semblance : blanche (724–5)

– *anche*
semblance : blanche (724–5)

– *ande*
Irlande : viande (101–2)

– *agne*
Allemangne : Spangne : Gascongne (105–6, 107)

– *ans*
grans : romans (1–2),
sachans : commandamens (77–8),
mescreans : tans (291–2),
obeissans : commandemens (297–8),
ans : commandemans (398–9),
Jehans : hahans (471–2),
chantans : quans (573–4)

– *ant*
devant : vaillant (33–4),
grant : grant (172–3),
vailant : devant (230–1),
proposant : devant (283–4),
devant : grant (388–9),
demant : avant (394–5),
devisamant : gent (421–2),
grant : dolant (481–2),
conmunaument : atant : conmunaument (507–9),

entierament : ioiant (587–8),
gent : avant (598–9),
maintenent : grant (612–3),
conmunement : ioiant (627–8),
establicemant : commandement (631–2),
estant : grant (643–4),
querant : truant (714–5),
grantment : briemant (789–90),
camp : avant (796–7),
gent : vivant (840–1)

– *ars*
mars : gas (595–6)

– *art*
Picart : tart (186–7),
part : part (493–4),
regart (647)

– *as*
mars : gas (595–6),
porchaz : gas (702–3),
sas : gas (712–3),
avocas : cas (767–8),
avocaz : tas (777–8)

– *assent*
v. –issent

– *at*
Bernat : lorbat (164–5),
prelat : debat (255–6)

– *aus*
loiaus : chardenaus (55–6),
chevaus : aus (198–9),
criminaus : morteaus (437–8),
cisteaus : caus (746–7)

– *autre*
autre : d'autre (87–8)

– *aut*
v. –ant

– *az*
porchaz : gas (702–3),
ovocaz : tas (777–8),
fez : plaz (802–3)

– *é*
este : contere (11–12),
trouve : verite (51–52),
mande : noume (85–86),
abe : mande (91–92),
devise : Grece (124–5),
amoneste : verite (160–1),
crestiente : reconte (190–1),
verite : assamble (204–5),
gre : mande (228–9),
veoie : divise (241–2),
volante : d'autres (243–4),
conte : gre (247–8),
torve : assemble (271–2),
verite : mande (295–6),
certainite : demande (299–300),
ne : define (329–30),
auctorite : done (353–4),
verite : mitre (431–2),
autorite : verite (441–2),
verite : ale (459–60),
Gresse : divise (463–4),
escape : volante (499–500),
este : mande (540–1),
propose : dire (548–9),
ordene : demore (571–2),
chante : demore (579–80),
volante : verite (583–4),
contremande : verite (591–2),
disire : volante (608–9),
porparlee : asamble (637–8),
enfermer : confirme : vallet (672–3. 674),
done : verite (690–1),
restore : barre : nome (752, 755, 756),
volente : ordene (759–60),
abbe : seiorne (836–7),
seiorne : retornez (844–5),
sauvete : bonte (846–7)

– *ée*
contree : renomee (35–36),
porparlee : contraie (95–96),
demoree : Moree (116–117),
valee : contree (162–3),
iornee : noumee (265–6),
iornee : contree (433–4),
enffondree : hurtee (475–6),
porparlee : asamble (637–8),
escomenie : contree (785–6),
achater : iournee (812–3)

– *ées*
contres : alees (9–10),
annees : contrees (287–8),
devisees : contrees (830–1)

– *eis*
beneis : pensis (495–6),
(treis) : (treis) (718–9)

– *el*
revel : novel (722–3),
mantel : nepel (728–9),
revel : novel (765–6),
nouvel : chancel (816–7)

– *ele*
apostoile : tele (544–5)

– *elles*
noveles : belles (483–4)

– *emble*
semble : ensemble (710–711)

– *embre*
membre : novembre (23–24)

– *ence*
sentence : audience (13–14),
audience : saitence (285–6),
conscience : audience (429–430),
penitance : repantence (439–440),
audience : obidience (530–1)

– *endre*
entendre : rendre (134–5),
entre : rendre (744–5)

– *ene*
v. –ostres

– *enne*
Ardane : Losenne (108–9)

– *ens*
Sens : pens (73–74)

– *ent*[1]
ordenement : proposement (49–50),
dolent : vraiament (148–9),
verament : ensement (212–3),
communement : avent (251–2),
torment : gent (333–4),
comandement : avant (351–2),
communement : certainement (378–379),
devisamant : gent (421–2),
veraiment : vosent (447–8),
vent : torment (473–4),
conmunaument : atant : conmunaument (507–8, 509),
conmunaument : parlement (534–5),
entierement : establicement (569–570),
entierament : ioiant (587–8),
gent : avant (598–9),
maitenent : grant (612–3),
conmunement : ioiant (627–8),
establecemant : commandement (631–632),
parlement : escommuniement (742–743),
argent : ient (779–780),
grantment : briemant (789–790),
esconmuniament : gent (804–5),
defent : parlement (814–815),
gent : vivant (840–1)

– *ent*[2]
v. ient,
vient : souvient (704–5),
argent : ient (779–780),
vaudrent : sorent (370–1)

– *entre*
entre : rendre (744–5)

– *er*
entramer : acorder (39–40),
conseillier : commencier (57–58),
contrester : demander (79–80),
amender : amender (126–7),
ester : mander (214–5),
acorder : demourer (275–6),
acorder : demorer (319–320),
penser : definer (337–8),
outremer : raporter (345–6),
regarder : nombrer (357–8),
douter : combiner (363–4),
definer : trouver (567–8),
chanter : cler (575–6),
deloier : ranoier (600–1),
profiter : outremer (629–630),
pover : avoir (664–5),
mervelier : essauciez (716–7),
entrer : amender (740–1),
deposer : oster (748–9),
sormonter : conter (763–4),
parler : lovier (771–2),
achater : iournee (812–3),
parer : moutier : dancier (823–5),
labourer : prester (828–9)

– *erent*
ordenerent : laisserent (89–90),
entrerent : rencontrerent (142–3),
lierent : retornerent (154–5),
erent : mercierent (505–6),
escouterent : scouterent (577–8)

– *erc*
vallet : clerc (674–5),
clerc : vallet (798–799)

– *erne*
Averg(n)e : Salerne (169–170),
gouverne : Conposterne (174–5)

– *eront*
trouveront : retourneront (136–7)

– *erre*
Engleterre : terre (99–100),
fiare : terre (425–6),
terre : guerre (623–4)

– *es*
apres : enceis (222–3),
revenes : saves (311–2),
ades : engres (372–3),
entrementes : presentes (457–8),
ales : revenes (503–4),
remues : apres (554–5),
ades : pres (602–3),
confermes : aves (650–1),
usuriers : saches (781–2)

– *esques*
arcevesques : sequens (516–7)

– *estes*
bestes : festes (200–1)
– *estre*
mestre : palestre (532–3)
– *et*
vallet : clerc (674–5)
v. -erc
– *eu*
lieu : deu (800–1)
– *eul*
veul : orguel (761–2)
– *eur*
aveur : veoir (818–9)
seigneur : meneur (842–3)
– *eure*
eure : demeure (520–1)
– *eurs*
prieurs : signeurs (641–2),
seignor : allieurs (820–1)
– *ez*
dotez : nommez (37–38),
irez : proies (487–8),
enfermez : confirme : vallet (672–4),
serez : aurez (680–1),
fez : plaz (802–3),
seiorne : retornez (844–5)
– *i*
establi : ausi (15–16),
ami : dui (31–32),
departi : di (317–8),
cri : oi (327–8),
departi : establi (355–6),
lundi : celui (384–5),
ie di : vendredi (419–420),
entendi : peri (485–6),
establi : vendredi (550–1),
ieudi : vendredi (556–7),
obei : ausi (581–2),
oi : geparti (589–590)
– *iches*
provinsses : riches (232–4)
– *ie*
partie : mie (81–82),
Roussie : Honguerie (110–111),
compaignie : partie (140–1),
mie : perie (144–5),
Surie : mie (152–3),
garnie : Roomanie (156–7),
garnie (gaarnie) : salee (196–7),
fie : die (220–1),
partie : oies (449–450),
congie : anvie (834–5)
– *ié*
touchie : tradite (245–6),
conseille : congie (303–4),
voie : congie : a mi vie (402–4),
travellie : otroie (435–6),
congie : lie (443–4),
congie : lie (522–3),
travellie : envoie (563–4),
despoullie : privilegie (792–3),
congie : anvie (834–5)
– *ient*
vient : souvient (704–5)
– *ier*
mestier : plenier (365–6),
mestier : aidier (427–8),
premier : commencier (615–6),
parler : lovier (771–2),
pledier : moustier (806–7),
parer : moutier : dancier (823–5)
– *iere*
maniere : matiere (343–4)
– *iers*
chevaliers : escuiers (5–6),
lies : messagiers (130–1),
volentiers : baptisies (619–620),
cordeliers : escoliers (753–4),
usuriers : saches (781–2)
– *iés*
lies : messagiers (130–1),
lies : baptisies (625–6),
mesafies : fiez (706–7),
pies : gries (732–3)
– *iés*
noies : sachies (146–7),
esaucies : sachies (192–3),
courecies : aies (407–8),
noies : ennoies (479–480),
irez : proies (487–8)
– *iez*
mesafies : fiez (706–7),
mervelier : essauciez (716–7)
– *il*
cil : concil (409–410)
– *ile*
concile : Cecile (27–28),
concile : vile (194–5),
dire : concile (325–6)
– *in*
destin : latin (3–4),
fin : hermin (150–1),
Poitevin : Limozin (180–1)
– *indrent*
vindrent : tindrent (542–3)
– *ins*
iacobins : fins (273–4)
– *int*
vint : tint (558–9)
– *iom*
proposou : incarnaciom (19–20)

– *ion*
sermon : passion (331–2),
entention : lecion (635–6),
avon : ellection (652–3),
non : election (692–3),
religions : profession (736–7)

– *ions*
religions : chapons (696–7),
religions : profession (736–7)

– *ipe*
Phelipe : eslite (69–70)

– *ir*
oir : mentir (263–4)
venir : retenir (451–2),
oir : mentir (633–4),
huir : venir (682–3)

– *ire*
dire : escrire (202–3),
ire : dire (257–8),
dire : concile (325–6),
dire : enpire (694–5)

– *irent*
oirent : rendirent (63–64),
oirent : firent (83–84),
entendirent : respondirent (293–4)

– *is*
enpris : devis (59–60),
Paris : escris (128–9),
Cenis : pais (158–9),
devis : mis (339–340),
establis : pris (376–7),
tramis : escris (386–7),
remis (391),
pais : relais (400–1),
pris : pais (411–412),
pris : ensi (413–414),
dis : escris (417–418),
griois : demoncis (462–3),
beneis : pensis (495–6),
pais : anuis (524–5),
pais : avis (610–611),
mis : ellis (670–1),
liais : pais (698–9)

– *ise*
eglise : iustise (289–290),
devise : demise (491–2),
glise : marchandisse (808–9)

– *ist*
triumefist : contredit (97–98),
fist : respit (546–7)

– *issent*
conseillissent : reportassent (269–70)

– *it*
dit : contredit (281–2),
dit : contredit (396–7),
fist : recoit (546–7),
dit : ellit (662–3),
escrit : dit (688–9),
abit : escrit (720–1)

– *iu*
liu : Griu (526–7)

– *ivre*
vivre : delivre (41–42)

– *oble*
Constentinoble : Paliologre (118–9)

– *ogre*
v. -oble

– *oi*
foi : loi (61–62),
foi : loi (586–7),
mai : loi (617–618)

– *oie*
voie : congie (402–3),
ioie : voie (445–446),

– *oient*
estoient : disoient (132–3)

– *oile*
apostoile : tele (544–5)

– *oing*
poing : besoing (726–7)

– *oin(t)*
loint : point (565–6)

– *oir*
savoir : seoir (210–211),
seoir : savoir (267–8),
seoir : ramantavoir (313–314),
aseoir : savoir (321–2),
avoir : mentevoir (341–2),
chaloir : savoir (361–2),
avoir : avoir (368–9),
savoir : ravoir (374–5),
avoir : mentevoir (382–3),
pover : avoir (664–5),
aveur : veoir (818–819)

– *oire*
memoire : Grigoire (17–18)

– *ois*
fois : drois (47–48)
(trois) : *drois* (75–6),
menois : Hollandois (103–4),
lois : Ancois (112–113),
Genesois : Vermendois (166–7),
champenois : gastinois (184–5),
cois : mois (216–217),
tronois : fois (769–770),
tronois : bufoiz (773–3)

– *oist*
voist : voit (686–7)

– *oit*
voloit : – (367),
voit : – (614),
avoit : auroit (648–9),
soit : trespassoit (654–5),
demorait : estoit (668–9),
voist : voit (686–7),
soit : benoiait (810–811),
pesoit : doutoit (838–9)

– *oiz*
tronois : bufoiz (773–4)

– *ome*
Rome : somme (465–6)

– *on*
Lion : trovons (25–26),
non : raison (120–1),
Aragon : Catalogn (170–1),
Baron : Pieron (176–7),
environ : beneicon (309–310),
sermon : passion (331–2),
raison : pardon (497–8),
raison : environ (645–6),
avon : ellection (652–3),
non : election (692–3),
caperon : maison (730–1)

– *ondre*
semondre : despondre (178–9)

– *one*
essgrogne : tesmone : courone (238–240)

– *ons*
prudons : nons (45–46),
Lions : prudons (53–54),
Lions : nons (188–9),
Lions : semons (206–7),
croirons : mosterons (301–2),
Lions : raison (469–470),
religions : chapons (696–7)

– *ont*
vendront : enveieront (122–2),
mont : despont (423–4),
sunt : mont (489–490),
sunt : vont (700–1),
mont : despont (832–3)

– *or*
ior : seior (455–6),
ior : seignor (458–9),
seignor : allieurs (820–1)

– *orde*
accorde : descorde (305–6)

– *orent*
vaudrent : sorent (370–1)

– *ors*
deors : plusors (512–513)
allors : cors (656–7)

– *orz*
enclos : conforz (684–5)

– *os*
propos : – (390),
repos : mos (514–515),
nos : tous (621–2),
enclos : consorz (684–5)

– *ose*
oppose : chose (226–7),
chose : parclose (453–4),
choses : parclose (536–7),
chose : – (822)

– *ote*
doute : Pentecoste (415–416)

– *ostres*
apostres : ordenes (734–5)

– *ot*
enclot : mot (114–115)

– *ous*
nos : tous (621–2)

– *oute*
v. -ote

– *u*
chenu : seu (7–8),
venu : fu (234–5),
venu : respondu (307–8),
fu : receu (560–1),
venu : parvenu (606–7),
seu : tenu (783–4)

– *ui*
lundi : celui (384–5),
iuif : cui (826–7)

– *uif*
v. -ui

– *uire*
aconduire : deduire (501–2)

– *unt*
sunt : mont (489–490),
sunt : vont (700–1),
sunt : – (791)

– *ure*
droiture : cure (43–44),
mesure : droiture (225–6),
usure : cure (787–788)

– *us*
plus : plus (359–360),
plus : nus (510–511),
deceus : plus (604–605),
plus : elleus (678–9)

– *ust*
fust : eust (775–6)

V

NOTES LINGUISTIQUES (LEXIQUE)

a – l'apostole a tote gent 598; cf. le cuens inbraçe con grant plor a plantee (il embrasse le comte avec grand pleur et plainte), *Guerra d'Attila* VII, 12; cf. aussi »pres deu a la gent« (le ms. de Vienne *a = et!)* du *Livre d'Enanchet* du ms. de Zagreb, cf. *Filologija* I, 211.

achater 812

aconduire 501

acun 519 »*aucun*«, ailleurs *aucun;* la forme *acun* n'est pas donnée par *REW*, nro 339; en wallon et dans une partie du domaine français de l'est, du sud et du Poitou même après d'autres voyelles que *i, l* devant une consonne est tombée sans laisser de trace: *beas, atres, acuns,* cf. *SB* § 281, rem. et *SB* III, 127–8 (donné pour picard, wallon, lorrain, champenois).

Adant 87, v. ce qui est dit s. v. *Eudois,* v. aussi NH 53–87, c; *Adant* est *Adam,* cf. *Class. frç.* nro 38, vers 2188 (dans *Le bel inconnu* de Renaut de Beaujeu).

afliber 729

ahan, v. *alian, haan*

aidier 428

aige 676

aimer – s'aim 81

ain 20, v. *am*

aisié 707 »satisfait etc« (God. I, 197, ss.).

alar 597, v. *aler*

Alemangne 105, = Allemagne

aler 402, 434, 602, *alar* 597

alian – sanz nul alian 443; ici le sens »sans nul effort« n'est pas attesté par *God., T.–L.* ni par *REW;* il y a dans l'*Entrée d'Espagne* 13606 un *alian* mais dans le sens d'*étranger* (< lat. *alienus*); ça sera plutôt un *ahan* qui serait transcrit par un copiste qui ne comprenait pas le texte; dans le même sens, nous trouvons justement la même phrase dans une des citations notées par *God.:* Car par le prophete Balaham /Prophetiza sans nul aham/ Que de Jacob estoille ystroit /Et .i.enfes de Vierge naistroit«, *Le Geu de trois rois,* cf. *God.* I, 172, s. v. *ahan;* le sens de *ahan* est ici »effort, labeur, fatigue, peine, tourment, tribulation«, v. aussi ci-après *hahans.*

alire, v. *eslire*

allors 656, mais *allieurs* 821; cf. ci-avant *Intr.,* chapitre 3, B.

amender 741

am 20; on pourrait lire aussi *ain* d'après la graphie de notre ms.; dans ce cas, ce serait un pl. frioulain de *an: ains,* cf. *Pirona* 1935, 8, 13: *annus* donne en rhéto-roman sg. *on, an* et pl. *onts, ants, ani, ain* (!), *anc, ans* etc, cf. Gartner, *Gram.* 84, cf. cependant ci-après *incarnaciom.*

amentevoir 342, 383 »zur Kenntniss bringen«, cf. *T.–L.* I, 340.

aminiée 404 – ce texte pourrait être lu d'après la graphie de notre ms. *a mi vie* aussi bien que *aminie;* dans ce dernier cas, nous aurions affaire à un déverbal du verbe *aminier, aminer, amyner, adminer* »miner, ruiner, détruire«, cf. *God.* I, 266, avec le sens »grande dépense d'argent«; la traduction: les mitrés n'auront pas congé, mais il y aura encore pour eux une grande dépense d'argent.

an, v. *am*

Ancois, v. *Mont d'Ancois*

ancois 404

ancor, v. *uncore*

angevin, v. *Berton Angevin;* = originaire d'Anjou ou d'Angers

apostoile s. o., apostele 297, appostoles 424, apostole 530, 598; *apostoille* par ex. aussi dans la *Guerra d'Attila* III, 63, XVI 3378.

apostres, v. *freres des apostres*

aprendre – j'en aprens por vos deduire 502; le sens »enseigner, annoncer« attesté par *God.* I, 355, *T.-L.* I, 466–470.

Aragon 170

Ardane 108, = Ardenne

areigner 615 »mit dem Zaume (Zügel) anbinden, am Zaume führen«, cf. *T.-L.*, I, 515. La forme *areig-* n'est pas citée par lui.

arrimander 54 – ce verbe n'est pas cité ni par *God.*, ni par *La Curne*, ni par *T.-L.;* c'est un italianisme déjà à cause de *-ri-* au lieu de *-re-*.

aseoir 321 »assiéger«, cf. *God.* I, 437, qui donne aussi la forme avec un *s;* notre ms. écrit d'ailleurs *divise* et *divisse*, etc.

aucun, v. *acun*

audience 430

aus, v. *eus*

avesque, v. *evesque*

Avergne 168, = Auvergne

avoir 368–9 et passim, *aveir* 45, *aveur* 818 en rime avec *veoir* 819; *voleir* et *voloir* est usuel aussi dans la *Guerra d'Attila*, par ex. VII, 235, VII, 307; des formes *aveir* et *avair* il y a en rhétoroman, cf. Gartner, *Gram.* 46, 151; si la forme *aveur* représente un *aveir*, elle nous mène dans les contrées où un *u* passe à *i*, ce qui arrive, il est vrai, aussi en rhétoroman, cf. Gartner, *Gram.* 54–56, 178–179, 172–3; les autres formes: il ent 64, 765, ailleurs ils ont, par ex. 129, 134, ot 361, 391, n'i aut nul qe s'en descorde 306 *(aut* comme *aveur!)*, ourent 834, out fet 358, aront 483, 727, aurons 760.

baptisies 626, *baptiseies* 620

Bari, v. *NH* 128–9 et *Intr.* 3, B.

Baron, v. *Jake*

barré 755, v. NH 694–760, j.

battre – qi batent le siecle comme tele 545

beau 229, *biaus* 216; *biaus sire* dans la *Guerra d'Attila* 242; pour la provenance de *biau*, cf. *caus.*

beneicon 310; cf. *beneison* de Martin da Canal, *Arch. stor. ital.* VIII, 302; cf. *commencaille, pelicon.*

benir – les asolz et le beneis 495; *benoiait* en rime avec *soit* 810–811 rappelle *beneoito* de *Bovo d'Antona*, cf. *ZRP* 35, 562, *la beneoite figure* de *Martin da Canal* 290, *saint Beneoit*, de Jean Bodel, cf. *Class, frc.* 48, v. 254, *beneoit* de la *Guerra d'Attila* XI 1600, XVI 5470.

Bernat (saint) 164, v. *Mons Saint Bernat*

berruier 108, 184, = berruyer, originaire de Berry ou de Bourges

Berton Angevin, v. *NH* 150–194

Biausse 183, = Beauce, cf. pour la forme *biaus* (s. v. beau) et *caus*

bigamé 791, v. *NH* 694–760, b.

bom mestier 195

borguonon 185, = bourguignon, originaire de la Bourgogne

brabanchon 105, = brabançon, originaire du Brabant

bufoiz 774 »Übermut«, cf. *T.–L.*, s. v. Le même mot très souvent employé dans la *Guerra d'Attila*, par. ex. XV, 1950, XII, 2204 etc.

ca – li un fu ca li autre la 518; la forme est frioulaine et engadinoise, cf. *Pirona 1935*, 89 et *REW* nro 3965; attestée aussi dans la *Guerra d'Attila* XIII, 597, où il y a aussi *sa, ça; ka* et *la* se parlent à Ampezzo et Cormons (Friaulische Ebene), cf. Gartner, *Gram.* 35–36.

camp 795 – peut-être un picardisme aussi bien qu'un italianisme.

caperon 730; cf. *capiron* dans l'*Entrée d'Espagne* 6659, cf. aussi *chaperon*

cardonal 309, cf. *chardenal*

carteuse 755, v. *NH* 694–760, i, v. *camp;* en italien *Cartosa.*

cascons 239, ailleurs *chascun, chacun*

Catalogn 171, = Catalogne

catheaus 512 »châteaux«, cf. *chascun : chacun, viost : voist*, etc.

caus – par caus aidier 428, si se tienent a par caus 742; c'est *çaus* pour *ciaus* (cf. la graphie *beneicon, pelicon)* dans *Martin da Canal* (cf. *Arch. stor. ital.* 8, 398 et passim); *ciaus* et *chiaus* sont des picardismes pour le *ceus* francien (cf. par ex. Galeran de Bretagne ⟨*Class. frç.* 37, p. XVI⟩ qui a encore une troisième forme: *chous*, et *SB* III, 120 (qui le donne pour picard, wallon, lorrain, champenois, franc-comtois, bourguignon).

Cecile 28, Cesile 156 »Sicile«; *Cecille* est la forme de Galeran de Bretagne (cf. *Class. frç.* 37, v. 4355), *Sesile* est la forme picarde (cf. *Class. frç.* 5, p. 18, v. 83), une poesie *Roi de Sezile* a été écrite par Adam le Bossu (ib.).

cel mois 217, *cele* fois 372, *cel* lundi 607, *celle* chambre 680

Cenis 158, v. *Mons de Cenis*

certainité 299

Cesile, v. *Cecile*

cest – en cest mont 354

ceus de lor provinsses 232, a *ceus* qui 370, de *ceus* qui 459, v. *caus*

chacun 522, 532, chascun s. o.

champenois 184, = originaire de la Champagne

chancel 817

chapel(e) 824

chaperon 697, v. *caperon*

char – de char salee 197

chardenal 213, 646, *chardonaus* 239, *chardonal* 544, 592, 639, v. *cardonal*

chascuns 1, *chascons* 258, v. *cascons*

cilui – de cilui jor 227, de celui jor 414, cil du roiaume 277, pour *ceus* encore 409, 779, en cele voie 402, de cele voie 446, que celi jor vint 558; *cilli* se trouve dans la *Guerra d'Attila* VII, 831 et *cili* f., *cils* »*ceus*« dans l'*Entrée d'Espagne*, 4008, 8069.

Ciprian 153, = c(h)ypriot, originaire du Chypre, mais ici plutôt *Syrien* (v. Tr.)

cisteaus 746, v. *NH* 694–760, c.

clergaes – sor les clergaes 251; la forme *clergois* nous est attestée par Adam le Bossu *(Class. frç.* 36, p. XIII).

clostre 824

coerous 472

combiner 364 »se tenir à deux«, cf. *God.* II, 187 et IX, 129, »zu zweit sein«, cf. *T.–L.* II, 587; il me semble que l'exemple de T.–L. donne le sens de »avoir place dans«, »y tenir«, qui repond au sens de notre texte.

commandamens 78, ailleurs *commendemens*, par ex. 298, 351

commander – je commant 664, *(je) comant* et *coment* aussi dans la *Guerra d'Attila* VI, 696, VIII, 2857

commencaille 324, *commensaile* 380; *començaille* dans l'*Entrée d'Espagne* II, 784; cf. *beneicon, pelicon.*

commencier 58, 616

communaument 507, 509, 534, *communement* 378, 251, 627; y regard des formes *chomunelment, comunelmains, comunelmant* de la *Guerra d'Attila* VII, 523, 170, 1004, nous pouvons dans nos formes en *-naum-* regarder l'évolution rhétoromane de *-al- > -au-* devant les dentales, cf. Gartner, *Gram.* 38.

Compostrene 175, = Compostelle; cf. aussi s. v. *Jake*

comtré m. 93, de l'ital. *contrado*?

conceul 776, cf. le sens »Obhilfe, Fürsorge, Hilfe« dans *T.–L.* II, 722; que le *c* = *s*, il y a des preuves dans notre ms.; en outre, nous trouvons dans le *T.–L.* une fois *concel;* pour *-eul* cf. *consaus* dans le *Jeu de Pelerin* d'Adam le Bossu, cf. *Class. frç.* 36, v. 118; *consaul* se trouve aussi dans la *Passion du Palatinus*, v. 1603 (13–14e s., région à l'Est ou au Sud-Est de l'Ile-de-France, cf. *Class. frç.* 30, 69, 96); la forme *conseul* se retrouve aussi dans le *Reclus de Moliens* (il a aussi les formes *consaus, consous*, cf. *Class. frç.* 37, p. XVII).

concile, v. *consile*

confarmer 67

congié 304, s. o.

conseiller 303; la forme *conseillissent* sera une faute de copiste pour *conseillassent* puisqu'elle se trouve en rime avec *reportassent*, vv. 269–270.

consile 11, 27, *consille* 2, *consil* 128, *concile* 211, 249, 313, 321, 326, 357, 388, 576, 559, *concil* 410, *concire* 161

consire, v. *consile*

Constentinoble 118, = Constantinople

contrée f. s. o., v. *comtré*

contremander 591 »absagen«, cf. *T.–L.* II, 797–798.

convenir – convenroit 369, convendra 821, 828; *convenrons* dans l'*Entrée d'Espagne* 694, 13381, la forme *-nr-* est picarde, wallonne, lorraine, champenoise, cf. *SB* III, 129; v. *venir*

convironal, v. *roiaus*

cordeliers 753, v. *NH* 694–760, g.

cort – la cort de Rome 132

cote 725, 728

courecier 407

courene 798

courone 240 »insigne de la royauté, de martyre, monnaie émise par Philippe VI de Valois«, cf. *God.* IX, 244, a. »tonsure«, cf. *God.* II, 310, coll, 1, *T.–L.* II, 888.

criminal 437

cruine 97, v. *NP* 97

cu 35; la forme est frioulaine, ayant l'emploi de conjonction et de pronom relatif, cf. *Pirona 1935*, 202 et *ML*, index; v. aussi *NP* 35.

cui – en cui teres et en cui contrée 786

cuidier – cudierent 400, quidierent 447, (je) cui 827

cum 114, *sicum* 150, *com* 26, *ensi cum* 114

dancier 825

darain 406, 538

deduire 502 »réjouir«, cf. *God.* II, 453, s. v. 2 *deduire*

deistrales – con lor deistrales vosent 448; *God.* II, 668, 1 donne pour *destral* m. le sens »hache, cognée«; ici par dérision pour »les crosses«.

dela – par dela les mons s. Bernat 164 »au delà de, plus loins que«, cf. *T.–L.* II, 1323 s. v. *dela* et le chapitre 3, B ci-avant.

deloier 600 »différer, retarder, faire attendre«, cf. *God.* II, 481.

demander – (je) demant 394

demoncis 467; ni la forme *demoncir*, ni *demontir* ni *desmontir* n'est attestée par *REW*, *God.*, *T.–L.*; dans le *God.* II, 500–1, il y a un verbe *demonir* dont la signification est »faire périr, détruire, dépérir« qui se rattache au sens de notre texte; notre verbe pourrait représenter aussi un *desmontire*, correspondant à l'ancien français *desmonter* »abwärts fliessen, vom Pferde werfen, herabstürtzen, etc«, cf. *T.–L.* II, 1653–4.

demourer 276, *demorer* 320, *i demorant* 738

Denemarke 106, = Danemark

despondre – lor a despout 430, despont 833

desseignés de Grece la grant 481 – ici les sens »députés«; un verbe *desseigner* ni le participe *desseigné* n'est attesté ni par *God.* ni par *T.–L.*; le dernier renvoie *dessegnier* au *dessaignier* »dépouiller d'un signe, d'une marque« de *God.*, mais cette signification ne corresponderait pas au sens qui convient pour notre texte; notre participe est formé d'après le verbe italien *dissegnare* – dissegnato (< lat. *designare)* »elleggere, destinare, deputare«, »detto di persona, vale Destinato a un ufficio, a una carica, a una qualità . . .« (cf. *Crusca* IV. 546, § XVIII, 547, § IX); ici peut-être quelque chose semblable à *destinto* italien, c'est-à-dire »remarquable« (?).

destiner – au mains cels que je destin 3

dex 46, 219, 690, 788, 846, deu 62, 310, 332, 353, 428, 801, 802; la forme *deu* est aussi frioulaine, cf. *Pirona 1935*, 233.

devenir – devient 715, deviant 588; dans la *Guerra d'Attila* nous trouvons des tirades niant: çant : grant : amirant : loant (VI, 1411–1460).

devisament 421 »entretien, parole, conte«, cf. *God.* II, 703.

devise – fist à devise 491 »d'une manière parfaite, merveilleusement«, cf. *God.* II, 702.

deviser – la pape devisse 822, ont les choses devisees 830, secom la pape devisa 262, sicum devise li escris 387; dans le sens de »esporre« aussi dans la *Guerra d'Attila* IV, 176 (la même oeuvre donne aussi la graphie avec *-ss-); v. servisse, marchandisse, oiser.*

devoir – deivent 451, com je le dai avoir 665, doit 913, doivent 819, v. *mai, sai* (v. *estre)*

di 112 »de« et 739 (dans un vers tout à fait italien, v. *encrescer)*

dire – je le vos diré 549

disime 245, 287, 398, 568, 658, *dissime* 250, *disieme* 341, 426

disirer 608

diverse 124, 464 »mauvaise«, cf. *God.* s. v.

donner – vos doms congie 503, qui pain et aige lor donra 676; cf. *donra* de la *Légende de Catherine (SAU* 75, 254) et *donroit* de la *Guerra d'Attila* VII, 222.

drodre, v. *ordene*

eglise 44, 289, v. *glise*

el – el pais 159, vos voulon el dire 694, el (< illi) pl. 61; *el pais* est frioulain, cf. Gartner, *Gram.* 103, v. *li.*

enceis 223–224

encore, v. *uncore*

encrescer – et si vos di tot encrescet 739 »e se vi di tutto encresce«; toute la phrase et le verbe sont italiens; le verbe provient du lat. *increscere* (cf. *REW* 4363 qui donne la forme engadine *inkrešer)* qui s'est maintenu dans le frioulain, tandis que la forme italienne littéraire est *rincrescere;* notre verbe est manifestement frioulain puisqu'une forme *encrescere* n'est donnée ni par *Tommaseo-Bellini,* ni par *Crusca,* ni par *Rigutini-Bulle; -t* final dans notre texte est donné pour former une rime visuelle avec *plaist,* 738.

enfermeté 839; *God.* III, 146 donne le sens »enceinte fortifiée«, et *T.–L.* III, 831 »befestigter Platz, Festung«, ici »conclave«, par dérision.

effondrer 475 »couler à fond«, cf. *God.* III, 14 s. v. *effoudrer,* qui ne donne pas la forme avec un *n* pléonastique, s'il ne faut pas lire *effoudrer*(!), étant donné la graphie de notre ms.

Engleterre 99, = Angleterre

engrans, v. *grant*

engrés – estre engrés 373 »être contraire, rude, violent«, cf. *God.* III, 179, c.

ennoier 480 »noyer«, cf. *God.* III, 208

ensi 114

entendre – l'apostoile quant entendi 485, cf. *quant li dux l'intandi* dans la *Guerra d'Attila* VII, 1127

enter

entierament 587, *entierement* 569

entramer 39

entrementer – leitres entrementés 457 en rime avec *presentés* 458; le verbe n'est attesté ni par *God.* ni par *T.–L.;* un *entremanter* »einpacken, eindecken« dérivé de *mantum, mantellum,* donné par *REW* 5326, 5328, par analogie avec prov. *manta,* frç. *mante.*

enveier – enveieront 123

Escoce 101, = Écosse

escoliers – ceus de vaus des escoliers 754, v. *NH* 694–760, h.

escommuniament 804, *escummuniement* 743

escomenier – (je) l'escomeni 691, escommenié 785

escommunier – je l'escommuni 352

escouter 587, v. *scouter*

eslir – eslite 70, eslire 493, que eslousies 658–9, n'avies apostoile ellit 663, tant qe la pape soit ellis, soit elleus (679); qe i alierent 154; pour la forme *alire,* cf. le verbe *alire* dans la *Guerra d'Attila* I, 1004, III, 59; mais ici notre texte pourrait être lu aussi »qi ia li erent« (= qui y étaient déjà) ou encore »qi i alierent, allerent« (qui y sont allés).

Espagne 106

espagnol 171

esgrogne – de chief en chief sanz nulle essgrogne /cascons chardonaus li tesmone 239–240; la lecture pourrait être aussi *esgrigne,* mais dans ce cas nous n'aurions pas la rime avec *tesmone;* dans *God.* III, 470 nous trouvons les verbes *esgrener, esgruner, esgriner, esgrinner* »ronger, attaquer« et *God.* III, 470 *esgronir* »murmurer, gronder«; dans *Pirona 1935,* 1034 nous trouvons les verbes *sgrinâ* et *sgrinî* »disgrignare = grincer les dents« (pour étymologie cf. *REW* 3870); dans tout le cas notre mot peut-être un postverbal dérivé d'un de ces verbes.

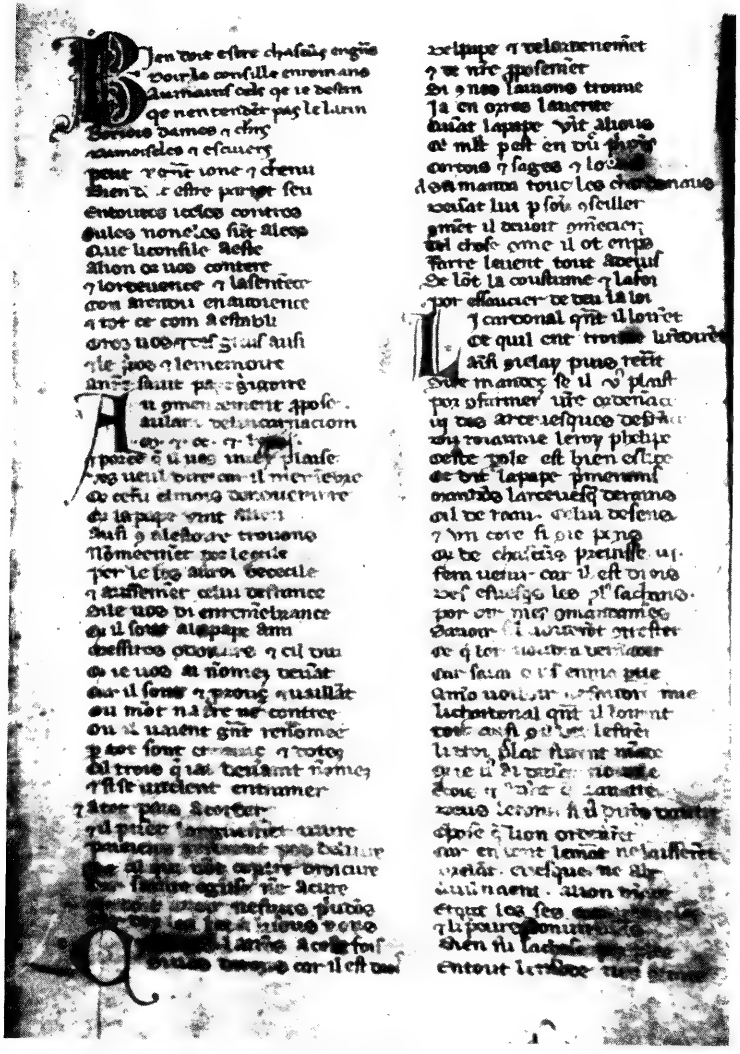

I. MR 92, fo 125 ro

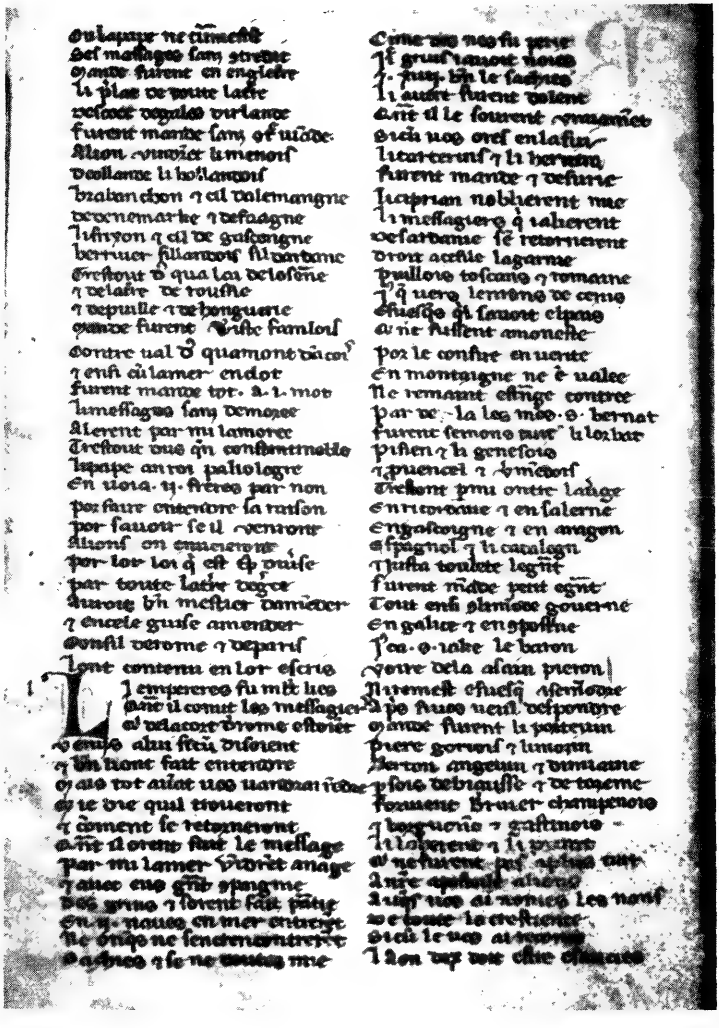

2. MR 92. Jo 125 vo

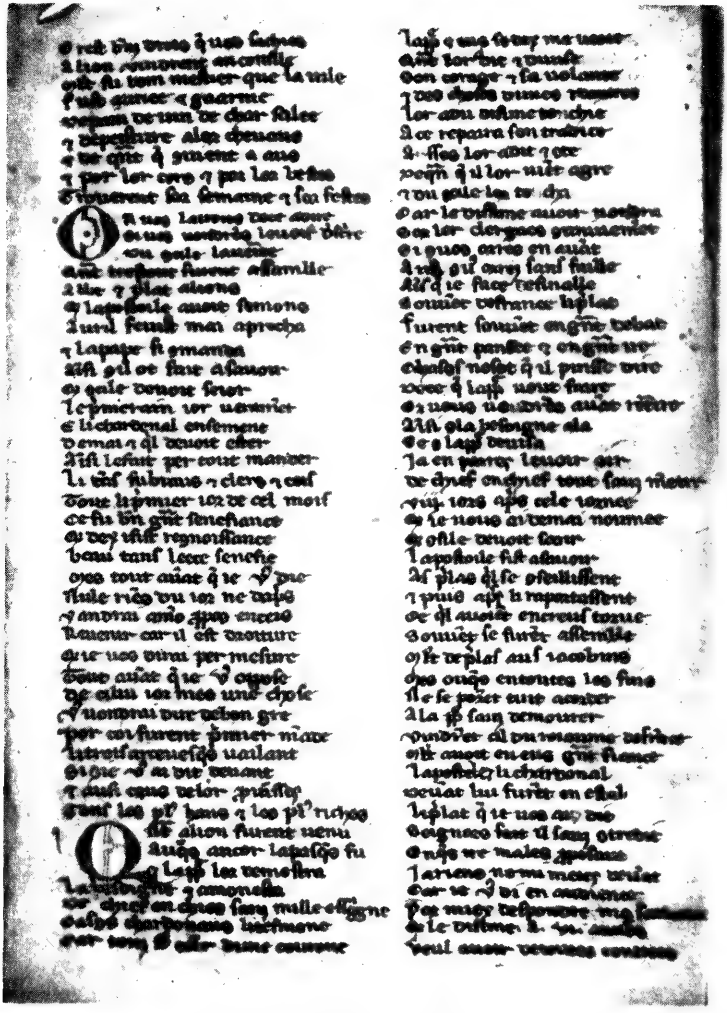

3. MR 92. fo 126 ro

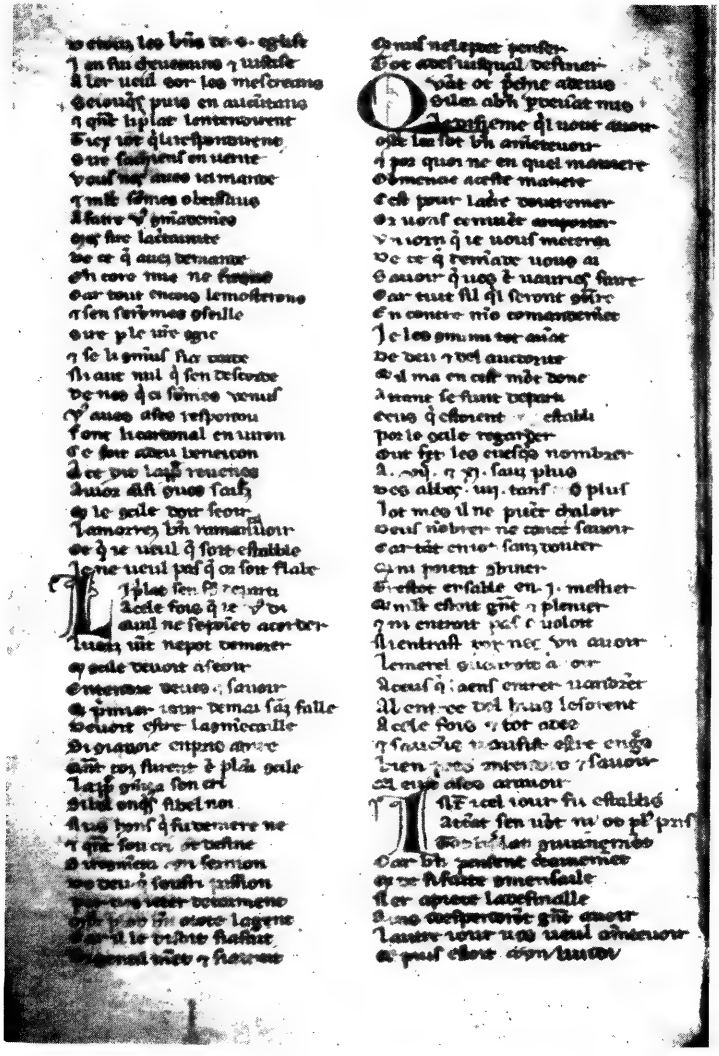

4. MR 92. fo 126 vo

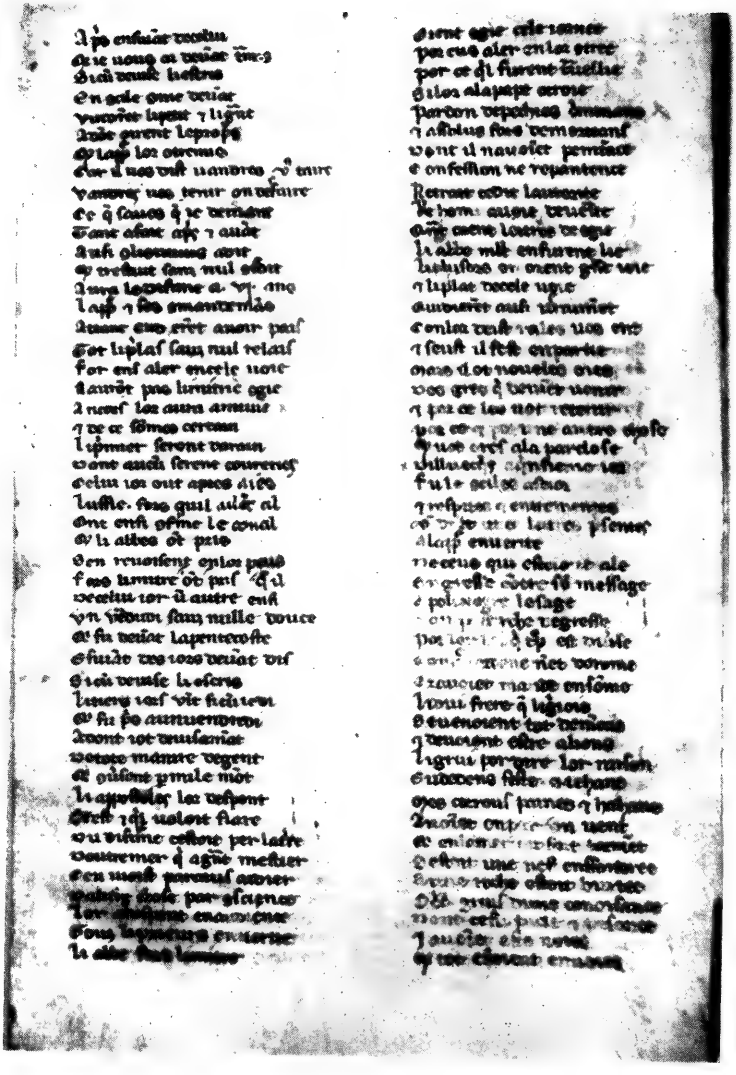

5. MR 92, fo 127 ro

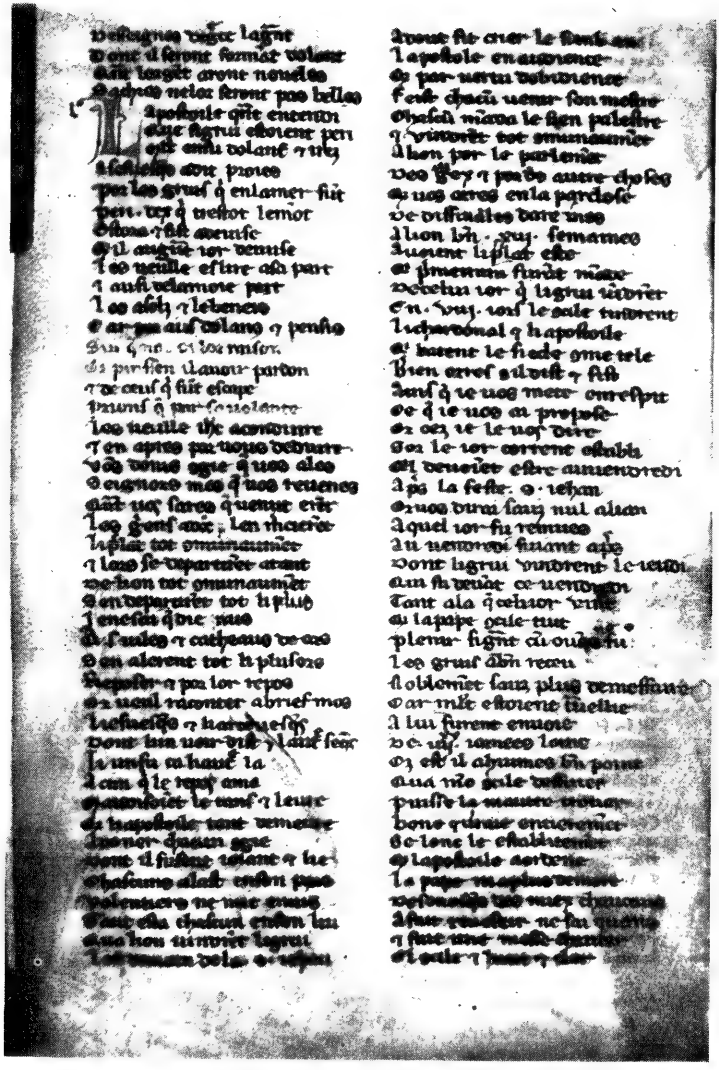

6. MR 92. fo 127 vo

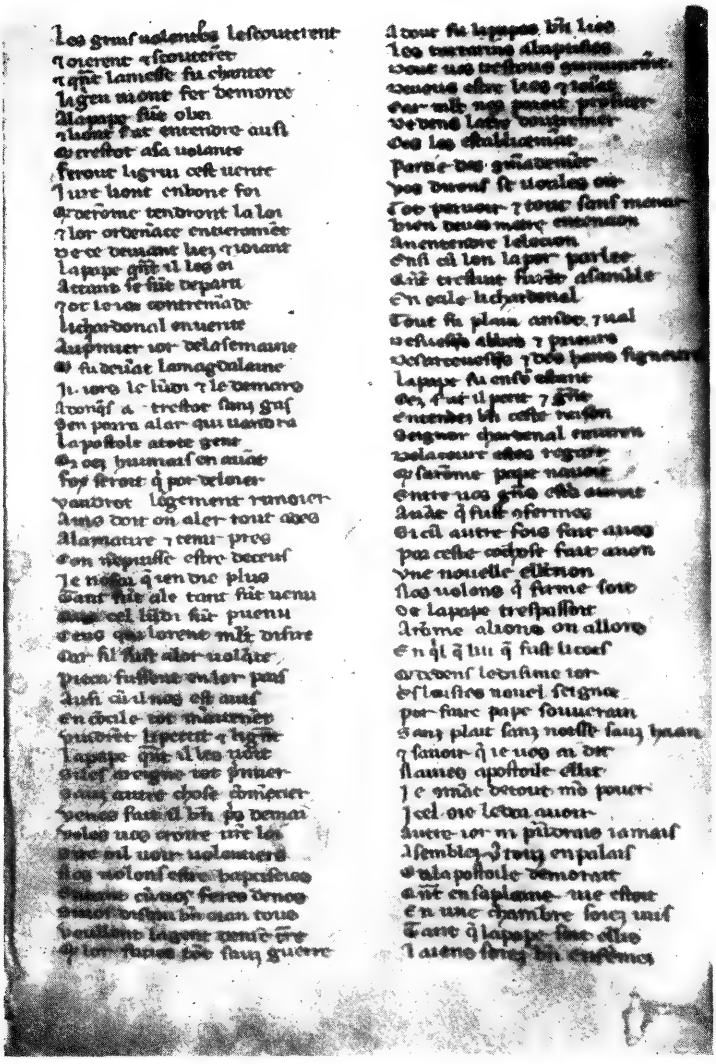

7. *MR 92, fo 128 ro*

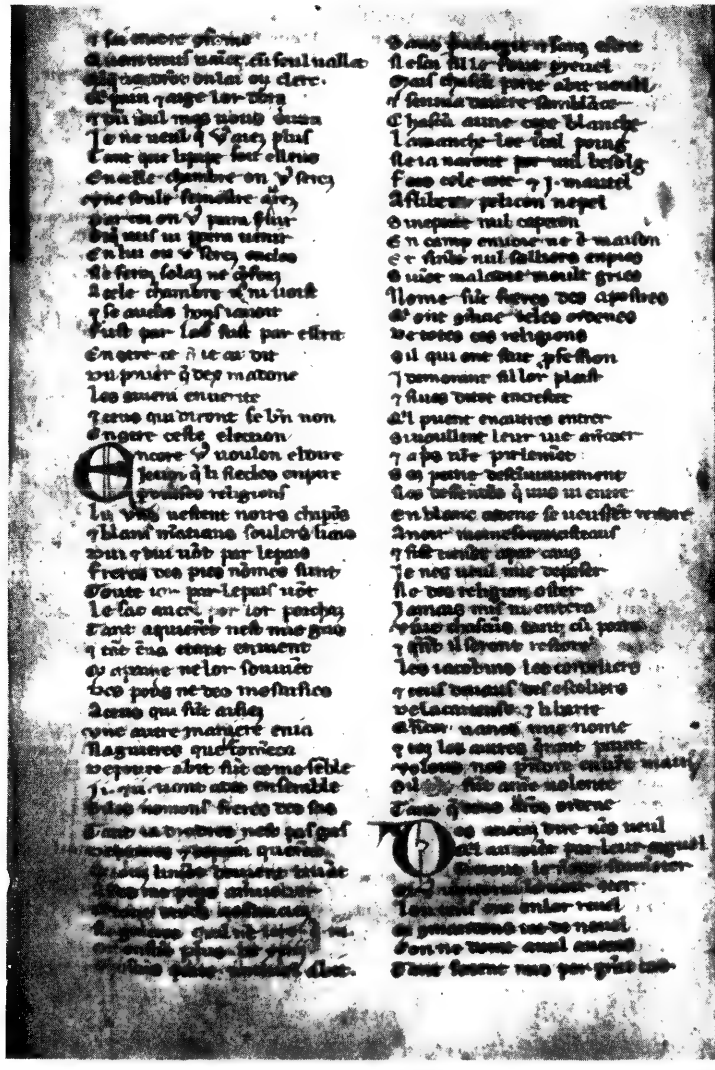

8 MR 92, fo 128 vo

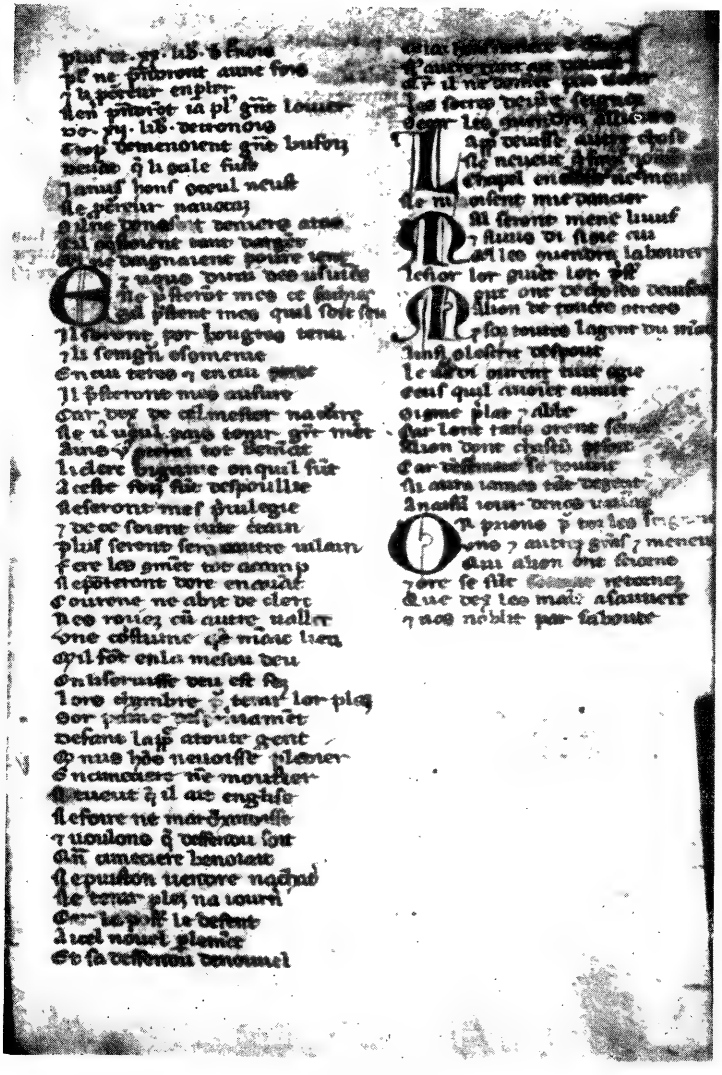

9. MR 92, fo 129 ro

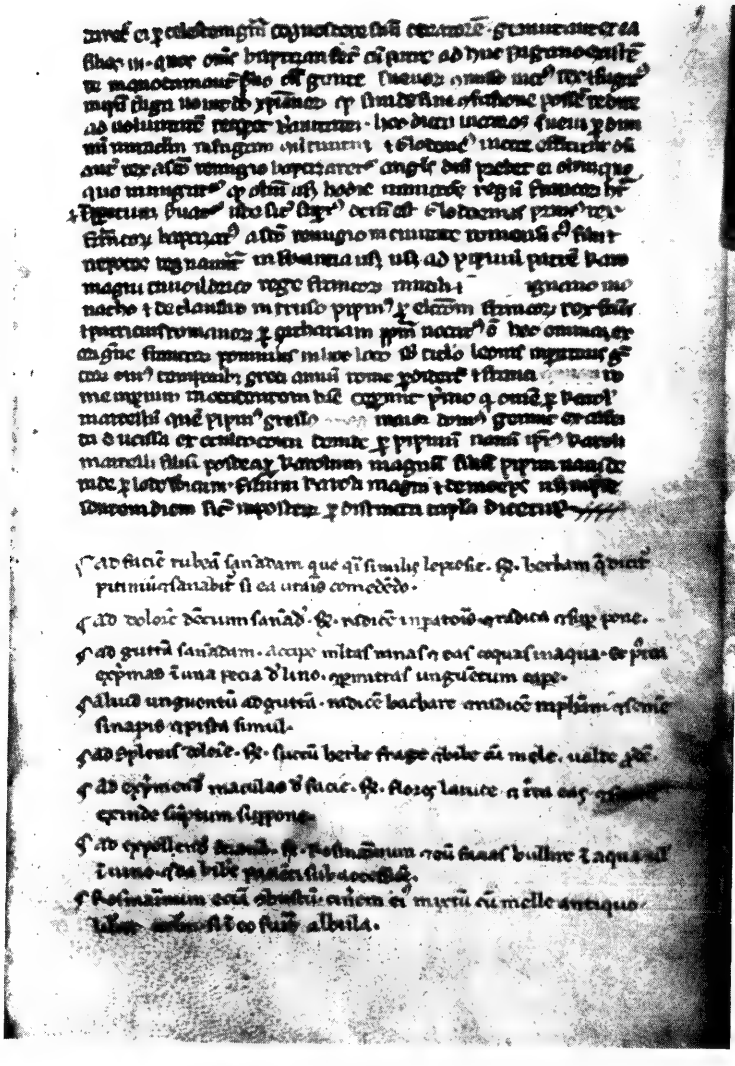

10. MR 92. 110 ro (inscription médicale du médecin Antonius dc Padoue)

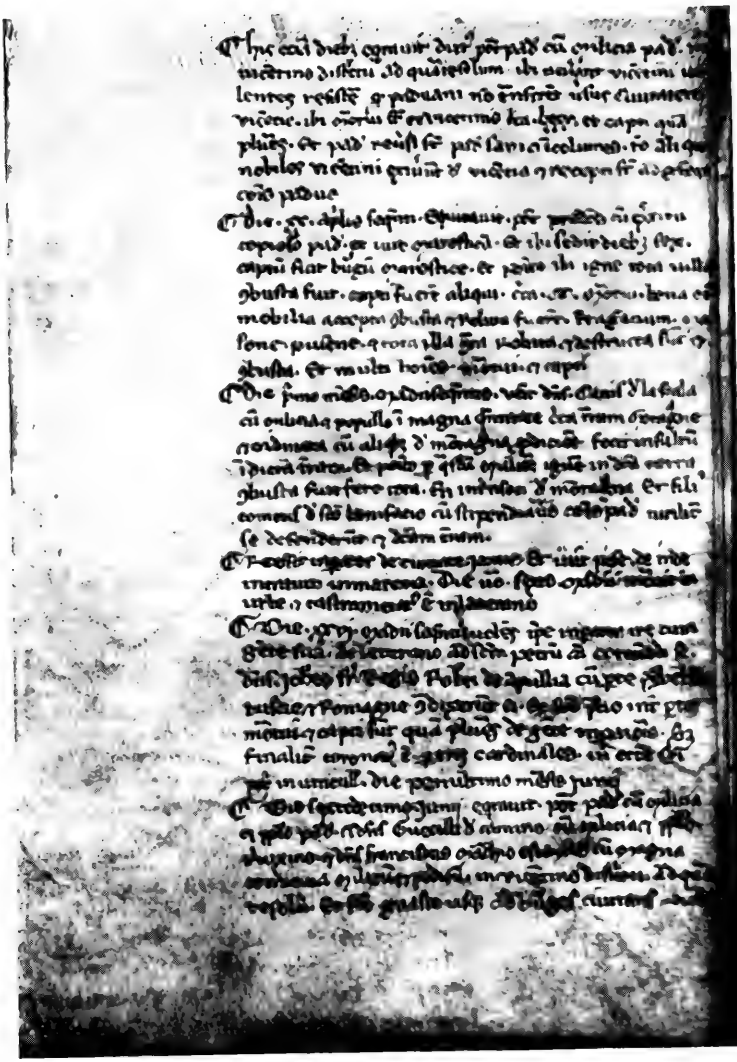

11. MR 92. fo 136 ro (Liber regiminum)

establer 315, establir 355, 376; dans le cas d'*establer* nous avons un jeu de mots: *establer* »mettre à l'étable« par opposition à *establer* dans le sens de »establir«.

establir, v. *establer*

establicement 570

ester 214 »être« en rime avec *mander*, v. *estre*

estal 280

estant – la pape fu en son estant 643; en son estant »debout, tout debout«, cf. *God.* III, 600, a, b; se trouve aussi dans la *Guerra d'Attila* IV, 697, XII, 1081, XVI, 5768, VII, 539.

estre – v. *ester;* erent 154, quant vos sarez qe venut erent les grieus 505–6, seront 350, s. o., n'era 381, soront 784, s'en serommes conseillé 303, qi primerain furant mandé 541, e sai encore confirmé 674, et sa deffendu 816, soit 810, s. o.; iert 718; seromes dans la *Guerra d'Attila* VII, 725.

estris 649 »querelle, dispute, combat«, cf. *God.* IV, 652, 653, se trouve aussi en frioulain dans le sens de »caprice« et dans le sens cité par *God.*. cf. *Pirona 1935*, 284; se trouve aussi dans la *Guerra d'Attila* XVI, 5876, 7412 dans le sens de »combattimento, accanimento«.

Eudois 87, v. *NH 53–87*, c.

eus – avec eus 140, en eus 278, por eus aler 402, 434, por aus 496, a aus 199.

evesque 358, 573, *esvesque* 488, 516, *vesque* 641, *avesque* 189, 235; la forme *av-* est picarde, v. ci-après *leitres;* pour *vesque* cf. *glise.*

faire – faire 349, 259, farre 60, fere 796; fiare 425; *fere* écrit aussi la *Guerra d'Attila* VII, 226; v. ci-après *fest* et ci-avant *Intr.* chapitre 4, c.

feinestre 681; la forme *fei-* est picarde, wallonne, lorraine, champenoise, même normande, cf. *SB* II, 122–3

fest 449 – le *s* est mis ici à une place non-étymologique ce qui est arrivé aussi à *voist*, v. 682; pour la phrase cf. v. 140

fiare, v. *faire, terre*

fillandois 108, = finlandais, originaire de la Finlande

flaber 316, *flabé* aussi dans l'*Entrée d'Espagne* 367, 2589, et en picard, cf. *ZRP* 9, 632, v. *lorbat* et ci-avant *Intr.* 2, a et 3, A.

France 255, 277

freres des apostres 734, v. *NH* 694–760, d.

freres des pies 700, v. *NH* 694–760, b.

freres des sas 712, v. *NH* 694–760, c.

freres par non 120, v. *NH* 116–127, b; cf. aussi *non.*

frixons 107, = frison, originaire de la Frise

gaarnir 196

gab 703, 713, *gas* 596 – sans gas »sans plaisanterie«, cf. *God.* IV, 196.

Gales 101, = (pays de) Galles, angl. Wales

Galice 175, = Galice d'Espagne

gas, v. *gab*

Gascogne 107, *Gascoingne* 170, = Gascogne

Gastinois 185, = gâtinais

Genesois 166, = génois, originaire de la Gênes (Genova) d'Italie.

glise 808, v. *eglise; glise* se trouve aussi dans l'*Entrée d'Espagne*, 3416, la forme est picarde et wallonne, cf. *SB* III, 126, la même constatation vaut pour *vesque* de notre sirventes.

Gorjois, v. *Piere Gorjois*, = originaire du Gourgé, commune de Deux-Sèvres en Poitou

grant – estre en grans »désirer«, cf. *God.* IV, 336, c. notre texte pourrait représenter aussi un adj. *engrant* »désireux, soucieux«, cf. *God.* III, 178, a, b; *sunt ... mout engrant* se trouve aussi dans l'*Entrée d'Espagne* II, p. III, v. 11047–8.

Grece 125, 481, *Gresse* 461, 463, = *Grèce*

Grigoire – saint pape Grigoire 18

Griu »grec« – Grius 16, 141, 477, 489, li Griu 470, 486, 527, 542, 556, 586, les Grieus 506, les Grieux 536, li Grieu 580, des Gres 451, li Griois 467, les Grius 561, 577, pour la forme *griu* cf. *God.* IV, 361.

haan, v. *hahans*

hahans 472, *haan* 661 »tournement, tribulation«, cf. *God.* I, 172, b, c, IV, 395, c; v. *alian, ahan.*

hair – het 46; *het* attesté dans la *Guerra d'Attila* XVI, 2292.

Hermin 151 »arménien«, la même forme attestée dans la *Guerra d'Attila* XVI, 1266 dans le sens de »armeno« (dit d'un cheval) (cf. ib., p. 418).

hollandois 104, v. *Ollande*, = holandais, originaire de l'Hollande

hom 442, hons 687, 806, 817, v. *om*

Honguerie 111, = Hongrie

hons, v. *hom*

huir 682, *God.* V, 583 n'a pas la forme *huir*

icele 9, 665, 815

il – lui 133, li 134, 239, v. *el*

incarnaciom 20; l'orthographe indique qu'il s'agit d'un copiste qui est habitué à prononcer *-ione* comme *-iom* tandis que la rime avec *proposou* indique qu'il faudrait écrire *incarnaciou*. Le passage *-n* à *-m* est rhétoroman, cf. Gartner, *Gram.* 61, cf. aussi *bom mestier* 195 de notre texte, et ci-avant *Intr.*, le chapitre 3, B.

Irlande 101

istes, v. *stes*

jacobins 273, 753, v. *NH* 694–760, f.

Jake – Saint Jake le Baron 176, = Saint-Jacques-de-Compostelle

jone 7

jor de mise 492, jour 323, toute jor 701, v. *jorn* et *mise*

jorn 347, v. *jor de mise*

Lai de Losenne 109, = Lac de Lausanne »Lac Léman«

latre 688, v. *leitres*

le, les, v. *li, lecion*

lecion – le lecion 636; attesté dans la *Guerra d'Attila* VIII, 214 et dans l'*Entrée d'Espagne* 2775; provient de l'italien *lezione;* le c. r. f. est un picardisme, qui se parle en picard, wallon et lorrain, cf. *SB* III, 130, cf. aussi *Moralités* 53–54.

leitres – leitres de congié 443, une leitres presentes 458, fust par latre fust par escrit 688; unes leitres »Brief«, cf. *REW* 5087, se trouve aussi dans le *Galeran de Bretagne*, cf. *Class. frç.* 37, 3660, cf. *feinestre;* quant à la forme *latre*, elle appartient aux dialectes de l'Est et du Sud, cf. *SB* § 211, p. 131–2 (il donne les formes: latre, avaque, matre), III, 119–120 (lorrain, franc-comtois, bourguignon).

li – art. déf. m. c. s. 11, *le* art. déf. m. c. r. 2, 4, 17, 341, *les* pl. m. c. r. 46, *li* art. déf. m. c. r. 46, *li* art. déf. m. c. s. 63, *el* (< en + le) 24, les asolz et le beneis 495, v. *lecion.*

liais 698 »blanc et dur(?)«, cf. *God.* IV, 1, liois.

lieu, v. *liu*

Limozin 181, = limousin, originaire de Limoge ou du Limousin

Lion 12, 53, 92, 103, 123, 188, s. o.

liu 526, 657, 684, lieu 800; *liu* est francien, picard, wallon, bourguignon, cf. *SB* III, 125.

loi 124, 464, »confession, religion«

loherent 186, = lorrain, originaire de la Lorraine

lorbat 165, »lombard«, pour la métathèse cf. les mots de notre texte *flabe, torve*

los 29 »approbation, agrément, consentement, enseignement, conseil«, cf. *God.* V, 34.

Losenne, v. *Lai de Losenne*

lovier 772 – le sens »lucarne, louvetier, panneau pour prendre des loups« ne correspond trop bien à notre texte (le sens cité se trouve dans *God.* V, 44, a, b); pour notre texte correspond plutôt le sens de »bonne bouche, rapine, gain« ce qui nous indique qu'il il s'agirait d'un postverbal du verbe frioulain *lovâ* »mangiare voracemente«, cf. *Pirona 1935*, 533.

luffie 409 »vent, vesse, pet«; ni *luffie* ni *loffie* n'est attesté par *God.*; *loffia* comme mot italien est attesté par *REW* 5103; il le dit aussi provençale; nous avons en frioulain *lôfe* »loffia«, cf. *Pirona 1935*, 531.

mai 617 »moi« en rime avec *loi*, cf. aussi dai »je dois« (v. 665); en rhétoroman nous trouvons *mai* à Schleins (Remüs) tandis que les formes *moi, mei, me* se trouvent ailleurs, cf. Gartner, *Gram.* 45–46 et ci-avant *Intr.* 4, C.

mains – au mains 3, v. *plain, mai; mains* est attesté dans la *Guerra d'Attila* VIII, 2913, XVI 4305, 4372.

maniere 343, 708, *manire* 422, v. *plenir, matire;* la réduction *ie* > *i* est normande, wallonne et picarde, cf. *La vie de Saint Eustache* dans les *Class. frç.* 53, avant-propos, et *SB* III, 124 (donné encore pour lorrain et champenois).

mantiaux 698; pou la forme cf. *beau, caus, Biausse*

marchandisse 809, v. *diviser*

matiere 344, *matire* 568, 603, v. *maniere*

membrer 23

memoire 17

merel 369 »sorte de jetons de présence distribué aux prêtres lors de leur assistance à certains offices«, cf. *God.* V, 255, a, b, c.

mesaisiés 706 »malheureux etc, malade«, cf. *God.* V, 267.

messaire – sanz plus de messaire 562; correspond à *mesure* »accomodement, ménagement«, cf. *God.* V, 311, X, 147; pour *-ss-* cf. *diviser, marchandisse;* pour *-aire* au lieu de *-ure*, il serait peut-être convenable d'indiquer au passage de *u* devant *r* à œ, cf. *ML, Gram.* I, 77, § 59, qui a lieu en wallon et lorrain; v. *mesure.*

mestier – avoir grant mestier 426, v. aussi v. 365 où nous trouvons le sens de »usine, fabrique« (cf. *God.* V, 307) par plaisanterie pour la salle où se tenait le concile.

mestre 532; attesté dans la *Guerra d'Attila* XII, 1949, XIV, 913, et passim.

mesure 225; v. *messaire*

mettre – je vous meterai 347; la forme non-syncopée se retrouve par ex. dans le *Galeran de Bretagne (Class. frç.* 37, p. XV–XVI) et dans la *Guerra d'Attila* VII, 197 *(meterons).* Picardisme ou franco-italianisme?

Miaine 182, = Maine

miex 22, 286, 573

mise – au grant ior de mise 492, en rime avec *devise,* v. 491; *God.* V, 343–344, b, c, a donne le sens »compte, sentence arbitrale«, ici par plaisanterie pour le dernier jugement.

mitré 413, 433, *mitrié* 403

moie – de la moie part 498

Mons de Cenis 158, = Mont Cenis, Moncenisio (une montagne entre la France et l'Italie)

Mons S. Bernat 164, = Saint-Bernard

Mont d'Ancois 113, = (Mont d') Ancy-sur-Moselle (près de Metz)

Morée 117

morteal 438, en rime avec criminal (criminaus : morteaus)

moster – mosterons 302, v. *enter* et ci-avant *Intr.*, chapitre 3. B.

moutier 807, 824

mout 830, *molt* s. o.

na – ne tenir plez na journee 813; *na* est frioulain, cf. *Pirona 1935*, 641; v. *noguires*.

nave, v. *nef*

nef – une nef 475, .II. naves 142, une des nes 145; *nave* se trouve aussi dans *Bovo d'Antona*, cf. *ZRP* 36, 23, v. 795.

nes 799, v. *NP* 799, »même, encore«, cf. *God.* V, 486–487.

nessun – nesuns proudons 45, nessun avoir 368, a naissun iour 841; *nesun* se trouve aussi dans *Bovo d'Antona*, cf. *ZRP* 36, 23, v. 141, tout d'après l'italien *nessuno; nissun* est aussi frioulain, cf. Gartner, *Hdb.* p. LVIII et ci-avant *Intr.*, chapitre 3, B.

noguieres 718, naguieres 709 »il y a peu de temps«, cf. *God.* IV, 373.

noisse 661

nom, v. *non, freres par non*

nombrer 358

non 120, 189, v. *freres par non;* nous pensons qu'ici le »par non« ne signifie pas »formellement, positivement«, ce que donne *God.* V, 733, 521.

noumer 86, 266, *nomons* 712

nouvel – nouvel 720, novel 659, 723 etc. novelle ellection 653

obidience 531; *God.* V, 550 dnone les formes *obed-* tandis que la forme *obid-* est frioulaine où nous trouvons *ubidienze* cf. *Pirona 1935*, 1232, et qui correspond à l'italien littéraire *ubbidienza.*

oblir – oblierent 153, et nos n'oblit par sa bonté 847.

Odovars 32, v. *NH* 27–41, b.

oir – oian tous 622; la forme est frioulaine et engadinoise, cf. Gartner, *Gram.* 112, 115 et *Moralités* 56; cf. aussi ci-avant *Intr.* 4, C.

oiser – oisse 806, oisent 825; la forme est attestée par *God.* X, 246 dans un texte provenant de l'arrondissement de la Moselle, et *REW* 801 la donne pour wallonne *(oizör);* pour -ss- v. *deviser.*

Ollande 104, v. *hollandois*, = Hollande

om 15, v. *hom, hons*

ordene – teles ordenes 735, en blanc ordene 742, tant qe d'eus aurons ordene 760, ordres 713, 717, avec, dans le ms., une métathèse inacoutumée: *drodres*, cf. *NP* 713, 717, cf. aussi *flabé, torvé* (s. v. *trover*), *lorbat;* nous trouvons un *ordine* f. en ancien français (cf. *God.* V, 618, b dans le sens d'»ordre en général«), un *orden* se trouve dans le *Bovo d'Antona* (cf. *ZRP* 36, 24) et dans la *Guerra d'Attila* VII, 1589.

ordenement 465

ordenence 13

ordener 571, cf. aussi *T.–L.* II, 888.

ordre, v. *ordene*

paine – qe a paine ne lor souvient 704; la forme est engadinoise (cf. *REW* 6628); elle est aussi frioulaine. si nous supposons que *-ai-* représente *-e- (pene*, cf. *REW*, ib. et *Pirona 1935*, 728); *paine* est attesté aussi dans la *Guerra d'Attila* XVI, 3859; cf. aussi ci-avant *Intr.* 3, B.

palestre – le sien palestre 533; le sens de »m. protecteur« et »f. exercice du corps« se trouve dans *God.* V, 706, X, 261.

Paliologre 119, 462, = Paléologue

pape – m. 18, 49, 119, li papes 625, 674, f. 25, 31, 53, 71, 97, 209, 236, 241, 259, 311, 391, 436, 459, 559, 614, 643, 671

par – par caus aidier 428, si se tienent a par caus 747, v. *per*, v. *dela*; mult par est en dui proudons 54 (pour *par* superlatif, cf. *God.* V, 734, b); pour *par* »pour« cf. *Moralités* 57 et *ZRP* IX 638, X 54.

parclose 454, 537 »clôture, dernier mot«, cf. *God.* V. 747, b, c.

Paris 129, v. *NH* 128–9

pel 729

pelicon 729, pour la graphie cf. *beneicon, commencaille*

penser – je pens 74, v. *commander, destiner.*

pentecoste 416

penture – et de penture a lor chevaus 198; inconnu par *God.* VI, 88, V, 724, ici nous n'avons affaire ni à *penture* de porte (attestée dans l'*Entre d'Espagne* 9402) ni à la *penture, pincture* de la *Guerra d'Attila* VII, 625, VII, 1231–3, mais plutôt à la *peuture* »nourriture«, qu'il faudrait peut-être lire *penture*, attesté dans le *Jeu de la Feuillée* (cf. Langlois, *Adam le Bossu*, 2e éd., Paris, 1923, v. 453) d'Adam de Bossu, et à la *pansture* du même poète qui se trouve dans le sens de »pâture« dans le ms. A du *Courtois d'Arras* au v. 477, cf. Faral dans les *Class. frç.* 3, p. 18, 29 et 35 (où l'éditeur donne dans le lexique la *pansture* avec un point d'interrogation). En frioulain nous avons la *pastura* »erba di cui le bestie si pascono«, cf. *Pirona 1935*, 716.

per – per tout mander 215; cette forme est attestée par *REW* 6395 comme étant italienne, logodouraise, engadinienne, frioulaine; quoique la même forme soit connue aussi en ancien français (cf. *God.* V, 730), nous somme incliné à la regarder comme frioulaine, étant donné que notre auteur emploie ailleurs *par* (v.).

Phelipe 69, v. *NH* 27–41, b.

picart 186

pie, v. *freres des pies*

Piere Gorjois 181, v. *NH* 150–194, v. *Gorjois*

Pieron – sain Pieron 177, = Saint-Pierre = Rome

pies, v. *pie*

Pisien 166, = pisan, originaire de la Pise

plain 640, 669; la *Guerra d'Attila* VII, 479, 1254, 976, 985 donne *ploin* et *moine* (pour *il mène)* et *plain* se trouve en rhétoroman à Tavetsch (Quelle des Vorderrheins), Sedrun, Flims (Vorderrheinstal), Samaden (Oberengadin) et Fettan (Unterengadin) tandis que les formes *plein* et *ploin* se trouvent ailleurs, cf. Gartner, *Gram.* 184–5, v. *mains*, et, aussi, ci-avant *Intr.*, chapitre 4, B et C.

plaire – plot 334

plaz, v. *plez*

pledier 806

plenir 560 »nombreux«; grant et *plenier* 366 (le sens »vaste«); le passage *-arius, -aria* à *-ir* est frioulain, cf. Gartner, *Gram.* 36–37; il peut être aussi dialectalement français, cf. ici *maniere.*

plez 813, plaz 803, en rime avec *fez;* un *plez* »disputa« se retrouve dans la *Guerra d'Attila* XV, 972, XV, 4284

plusor 445, 513; aussi dans la *Guerra d'Attila* VII, 4, passim.

poitevin 180, v. *Gorjois,* = originaire du Poitou

pover 664, en rime avec *avoir!, du pover* 690; v. *pouvoir*

pouvoir – porent 275, poient 319, ne pot demorer 320, v. *pover;* dans notre texte il y des formes telles que *sot, ot* (v.).

preinse 75, cf. ancien italien *prenze, prence (REW* 6755), pour la graphie il faut comparer *provinsses.*

presenter 458

prester – prester les jor 829 »prêter les jours, la corvée«; le sens de *jour = corvée* n'a ni *God.,* ni *Littré,* ni *La Curne* ni s. v. *jour* ni s. v. *prester, prêter. Ducange* s. v. *dies,* p. 109, col. 1, *dies manualis* donne: »Dies manualis, Opus manuum per diem, Gall. Corvée... Si abbas a Godefrido advocato rogatus fuerit ad castri firmationem, non alis, diem unum manualem in anno, et hunc non in temporibus fenandi, metendi, etc.« Le même sens *jour = giorno = corvée* ne se trouve ni dans *Riguttini-Bulle,* ni dans *Crusca,* ni dans *Tommaseo-Bellini.* Seul *Tommaseo-Bellini* donne la phrase *prestare l'opera, servigio, la servitù* (ib. V, 1212, II).

primerain(s) 212, 540, 71; quant au v. 71, y regard de l'adverbe *comunelmains* (v. *communaument* ci-avant) de la *Guerra d'Attila,* ça sera peut-être un adverbe frioulain, et il faudrait lire *primeramains,* cf. *prümeramaing, prümeramainch* qui se parlent à Unterengadin, cf. Gartner, *Gram.* 198 et ci-avant *Intr.* chapitre 3, B.

primier 229; *primier* est aussi rhétoroman, parlé à Domleschg et à Schams, cf. Gartner, *Gram.* 198.

priviliegie m. 721

privilegié 793

proie 478 »défaite, ruine«, cf. *God.* X, 429.

proier 488; attesté aussi dans *Bovo d'Antona,* cf. *ZRP* 36, 25 et dans la *Guerra d'Attila* IV, 415.

proposer – proposou 19 »proposé«, en rime avec *incarnacion*(!); *-atum* donne *-ou* seulement en rhétoroman, où donne aussi *-au* et *-o; -ou* est donné pour les dialectes d'aujourd'hui seulement à Auronzo, cf. Gartner, *Gram.* 178–9; pour le participe *proposou,* cf. *NP* 19 et *Trad.* 16–21; cf. aussi *Intr.* 3, B.

prouç 34

provencel 167, = provençal, originaire de la Provence

Puille 111, = Pouille

puillois 157, = originaire de la Pouille

Rains 72, = Reims

ramantavoir 314 »rappeler, rapporter«, cf. *God.* IV, 573–579 qui ne donne pas la forme avec *-tav-.*

ranoier 601 »se rassembler«, cf. *God.* VI, 593.

raporter 270

remuer 554; attesté aussi dans la *Guerra d'Attila* XVI, 7789. XI, 1082.

repairier – a ce repaira son tradite 246; *repairier* »revenir, reparaître«, cf. *God.* VII, 49.

respit 547 »considération«, cf. *God.* VII, 112, en rime avec *fist,* v. *respiter.*

respiter 457 »garantir«, cf. *God.* VII, 113, b.

revel 722, 765 »réjouissance«, cf. *God.* VII, 164.

reprover, v. *NP* 799

resprouer, v. *NP* 799

resrouez, v. *NP* 799

retorner 137, 155

retraire 260 »racconter«, attesté aussi dans la *Guerra d'Attila* X, 241, IX, 580, VII, 692, 696, tandis que *God.* VII s. v. donne le sens »montrer« ce qui irait comme le sens de *retrait* de *retraire* de notre v. 441.

retrouez, v. *NP* 799

Ricordane 169 »la voie (et la région par laquelle passe cette voie) réunissant, des l'Antiquité romaine, les pays d'Auvergne et de Languedoc; elle traversait les Cévennes; chemin du Puy à Alès et Nîmes, bifucartion d'Alès à Montpellier qui rejoignait au plus court la grande voie d'Italie en Espagne«, la même voie est mentionnée dans les chansons des gestes, et elle s'appelle aussi *Regordane*; cf. pour tout cela C. Brunel, Le nom de la voie *Regordane*, dans la *Romania* 79 (1958), 290–313, surtout 289–290, 292.

riens – nule riens 222

Roan 73, = Rouen

roiaus, en rime avec *convironaus* 93–94; m. sg. *roial*

roiaume 69

Romanie 157, = Romagne (d'Italie)

romans 2

Rome 128, 132, 465, 648

rouer 799 »rouer«, cf. *God.* VII, 220, X, 581–2, v. aussi *NP* 299

Roussie 110, = Russie

sac, v. *freres des sas*

Sain Lois 113, = Saint-Lois = Saint-Lô (en Normandie)

Sain Jake le Baron 167, = Saint-Jacques-de-Compostelle

Sain Pieron 177, v. *Pieron*

saitence, v. *sentence*

Salerne 169

Sardanie 155, = Sardaigne

sas, v. *sac*

sauveté 846; le mot très connu dans la *Guerra d'Attila*, par ex. VII, 23.

savoir – sot 268, 342, sourent 149, sorent 371, sares 505, saches 782, sachies, par ex., 484, sachiens 295

scouter 577, v. *escouter*

secom 262, v. *sicum* et *cum*

secres 820

sejourner 837, 844

semaine 201, 539

senefier 220; le même verbe est attesté dans l'*Entre d'Espagne* 13303 dans le sens »présager«

Sens 73

sentence 13, saitence 286

seoir – seoir 267, 313, 821, qe lai hons ne siece en chancel 817; la forme *siece* est manifestement picarde, cf. par ex. *Class. fr.* 37, p. XV où est discutée la forme de *Galeran de Bretagne.*

servisse 802; v. *deviser, justise*

sequens 517 »le suivant, le contraire«, mot latin.

si 81, 141

Sicile, v. *Cecile*

sicum, sicom, sicomme 387, 418, 419, 827, 836, v. *cum, secom*

signeur 642, *seignor* 646, 658

sil 108, 759, tuit sil qu'il seront 350, sil qui ont fait 737; cf. *cilui; sil qu'il* se trouve dans le *Galeran de Bretagne*, cf. *Class.* frç. 37, p. XXXVIII.

sivant 417, 555, 385; le verbe *sivre* et le participe *sivant* est très connu dans la *Guerra d'Attila* VII, 993, 1106, 274, VI, 1454–57, passim.

sou 46; *sou* en rime avec *ous* donne aussi la *Guerra d'Attila* VI, 1363

sor 201

sormonter 763

sort 746

soulers 698, *solliers* 732

souverain 661, cf. ci-avant *Intr.*, chapitre 3, B.

sté – mande furent di ste Sain Lois 112; lisons nous le texte *di ste* ou *d'iste*, toutes les fois nous avons affaire à l'adjectif frioulain (et italien) *istès* et *stès*, cf. *Pirona 1935*, 475, 1116; le même pronom est attesté dans l'*Entrée d'Espagne* 7483 *(hui en ste jor)* et dans *Moralités* 57, k.

Surie 152, = Syrie

tarterin 151, 626

tele 545, en rime avec *apostoile* (v.); dans le sens de »Leinwand am Webstuhle« le mot est donné par *REW* 8620 comme étant frioulain.

terre 623, 426; étant donné que dans une de ces citations il faut supposer à cause de *fiare* antécédant la graphie *tiare*, nous sommes inclinés a penser qu'il s'agit d'une *tiare* rhétoromane; *tiára* est donnée par Gartner, *Gram.* 188–9 comme étant employée à Sedrun, Ilanz, Bergün, Formi di sopra, Cormons, S. Michele (ces trois derniers sur le Tagliamento); cf. aussi ci-avant 3, B.

Toulete 172 »Tolède«; la même forme se trouve dans le *Siège de Barbastre* et dans le *Galeran de Bretagne*, cf. *Class. frç.* 37, v. 5635, 54, v. 2078.

touchier 245, 248

Toreine 183, = Touraine

toscan 157

tot, v. *encrescer*, tot demoncis 468

tradite 246; *traditione* a donné *tradizone* en ancien italien du Nord (cf. *REW* 8829) et ici il a donné *tradité* ou *tradice* (par analogie avec *malice?*).

travellier 435, 563

triumefier, v. *triumfer*

triumfer, v. *NP* 96

tronois 769, 773

trover 568, *troveront* 136, *torvé* 271, v. *lorbat*

uncore – uncore 74, encore 301, 673, 694, ancors 404, ancor 235, 756; la forme *un-* est connue seulement d'après les textes normands et anglonormands, cf. *ZRP* 3, 149 et *Arch. f. n. Spr.* 172, 204 (les auteurs des articles H. Suchier et G. Rohlfs). Elle est connue aussi sur le territoire des dialectes ladino-vénitiens: Ive, *I dialetti ladino-veneti dell' Istria*, p. 14, § 22, 21 donne *unkura* pour *ancura* ce qu'il appelle »livellamento fonetico«. Étant donné que notre texte porte les marques picardes manifestes, la forme *uncore* appartient aussi parmi les picardismes de notre texte.

Vaus des Escoliers, v. *NH* 694–760, h.

vendredi 415, 834; au v. 834 nous pourrions lire aussi *verdi* ce qui rappelle le *luverdi* roman avec le sens »Wochentag, Werktag«, dont l'étymolgie dérive ordinarirement de *opera dies* (cf. *REW* 2632, *ML, Gram.* 2, 586, *Romanische forschungen* 9, 550), mais je ne trouve nulle part un *verdi* de *veneris dies*, cf. *REW*, *Boerio* et *Pirona*, et aussi Gartner dans le Gröbers *Grundriss*, 2e éd., I, 613 où il donne les formes rhétoromanes des *veneris dies*.

venir – venront 122, se venoient tot demoncis 468–9, venut erent 505; v. *convenir; -t* de *venut* peut être picard, wallon, lorrain, champenois, cf. *SB* III, 126.

veoir 819, se dex me veoie 241, a cele chambre vos n'i voist 682 en rime avec *voit, -st* est une rime visuelle.

veraiment 447, v. *verament, vraiment*

verament 212

Vermendois 167, = Vermandois (: Vermand en Picardie)

verraie 569

vesque, v. *evesque*

volante 243, 500, 583, 609, *volente* 759

vouloir – voudront 79, 676, voudrons 203, voudra 80, vaudrai 135, voudrai 228, vaudres 392, 393, vout 259, 341, vot 452, vioist 428, vauries 349, vaudrent 370, vausist 373, volons 620, voles 618, voullent 741, veullent 628, veussent 745

vraiament 149, v. *verament*

ABRÉVIATIONS

Agl. = Archivio glottologico italiano.

AIS = Atlante italo-svizzero (de K. Jaberg et J. Jud).

Arch. f. n. Spr. = Archiv für neuere Sprachen.

Arch. stor. ital. = Archivio storico italiano (prima serie).

Boerio = G. Boerio, Dizionario del dialetto veneto, Venezia, 1829. 2e éd. 1856, 3e éd. 1867.

Byzantinoslavica

Crusca = Vocabolario degli accademici della Crusca. 5e éd., Firenze, 1863 ss.

Class. frç. = Classiques français du moyen-âge (collection).

Ducange = C. du Fresne du Cange, Glossarium mediae et infimae latinitatis. Paris, 1937–8.

Enanchet = W. Fiebig, Das »Livre d'Enanchet«. Jena–Leipzig, 1938.

Entrée d'Espagne = A. Thomas, L'Entrée d'Espagne, chanson de geste franco-italienne. 2 voll. Paris, 1913.

Eubel, Hierarchia = K. Eubel, Hierarchia catholica medii aevi. Monasterii. 1898. voll. I—II.

Filologija

Gartner, Gram. = Th. Gartner, Raetoromanische Grammatik. Heilbronn. 1883.

Gartner, Hdb. = Th. Gartner, Handbuch der rätoromanischen Sprache und Literatur. Halle a. S. 1910.

GE = La grande encyclopédie. Paris. Ed. H. Lamirault et Cie. 31 voll.

God. = Godefroy

Godefroy = Fr. Godefroy, Dictionnaire de l'ancienne langue française. Paris. 1937–8.

Guerra d'Attila = Nicolò di Càsola, La guerra d'Attila a cura del Dott. Guido Stendardo, con intr. di G. Bertoni. Modena, 1944.

HL = Histoire des conciles d'après les documents originaux par Ch.–J. Hefele... nouvelle traduction française par Dom H. Leclercq, t. VI (première partie), Paris. 1914.

Intr. = Introduction (le chapitre I de notre monographie).

La Curne = La Curne de Sainte-Palaye, Dictionnaire historique de l'ancien langage françois. voll. I–X.

Littré = E. Littré, Dictionnaire de la langue française. Paris. 1872.

LTK = Lexikon für Theologie und Kirche. Freiburg im B. 1930. 2e éd. voll. 1–10.

Mansi = G. D. Mansi, Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio, t. 24, 37–102.

Martin = J. B. Martin, Conciles et bullaires du diocèse de Lyon. 1905.

Martin da Canal = Martin da Canal, La cronique des Veneciens (= Arch. stor. ital. VIII, 1845, 268–766).

ML = ML, Gram.

ML, Gram. = Meyer-Lübe, Grammatik der romanischen Sprachen. tt. I–IV, ind.

Moralités = V. Putanec, Zagrebački rukopis starofrancuskog djela »Moralités des philosophe« (= Rad 304, 37–61).

NH = Notes historiques (le chapitre III de notre monographie).

NL = Notes linguistiques (le chapitre V de notre monographie).

NP = Notes paléographiques (elles se trouvent imprimées sous le texte original de notre sirventes.

PG = Patrologia graeca (Migne).

Pirona 1935 = A. G. Pirona – S. Carletti – G. B. Corgnali, Il Pirona, vocabolario friulano. Udine. 1935.

Rad

Régime = V. Putanec, Zagrebački starofrancuski rukopis djela »Régime du corps« Aldobrandina Sienskoga (= Rad 295, 67–79).

Repertorio = Repertorio generale delle ville e comuni di tutte le provincie della terraferma della repubblica di Venezia. 1769.

REW = W. Meyer-Lübke, Romanisches etymologisches Wörterbuch, 3e éd. 1935.

Rigutini-Bulle = G. Rigutini – O. Bulle, Nuovo Dizionario italiano-tedesco e tedesco-italiano. Lipsia. 1900–1902. 2 voll.

Rimaire = Rimaire (le chapitre IV de notre monographie).

Romania

RTK = Real-Enzyklopädie für protestantische Theologie und Kirche. 3e éd. Leipzig. 1897–1909. 22 voll.

RPR = Regesta pontificum romanorum.

Rukopisni zb. = V. Putanec, Rukopisni zbornik MR 92 zagrebačke metropolitane (= Rad 304, 63–79).

Salimbena = Salimbena da Parma, Cronica, Édité par O. Holder-Egger. Monumenta Germaniae historica, scriptores, t. 32.

SB = Schwan-Behrens, Grammaire de l'ancien français, trad. par O. Bloch, Leipzig, 1932.

SAW = Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften, Wien.

T.–L. = A. Tobler – E. Lommatzsch, Altfranzösisches Wörterbuch, I, 1925 ss.

Tommaseo–Bellini = Tommaseo–Bellini, Dizionario della lingua italiana. T. 1–8, 1924.

Trad. = Traduction (de notre texte, donnée sous le texte original).

Viscardi, Letteratura = A. Viscardi, Letteratura franco-italiana. Modena, 1941.

ZRP = Zeitschrift für romanische Philologie.

S A D R Ž A J

T. Matić
Slavonsko selo u djelima hrvatskih pisaca potkraj osamnaestoga vijeka 5

Olga Šojat
Život i rad Ignaca Kristijanovića 63

T. Matić
Književni rad Luke Ilića Oriovčanina 115

Dr Tomislav Jakić
O postanku i sastavu biblioteke Ivana Kukuljevića 145

Nikola Ivanišin
Časopis »Slovinac« i slovinstvo u Dubrovniku 171

Milivoj Sironić
Esopska basna u Vencu od Alfavita i Ižici Dositeja Obradovića 247

Valentin Putanec
Starofrancuska satira o lyonskom koncilu 1274. prema zagrebačkom kodeksu MR 92 / Un sirventes en ancien français sur le concile de Lyon de 1274 275